13

9 D 46

1/33

3
16 H
31

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

C. JULII
CÆSARIS
COMMENTARII
DE
BELLO GALLICO ET CIVILI.

Ejuſque fragmenta, & alia quæcunque extant.

ACCEDIT AD COMMENTARIOS
DE BELLO GALLICO
A. HIRTII CONTINUATIO,
Itemque ejuſdem
BELLUM ALEXANDRINUM,
AFRICANUM, & HISPANIENSE.

Omnia ex veteri Seminarii Patavini editione, cui nunc primum adjectæ ſunt

CHRISTOPHORI CELLARII
ADNOTATIONES.

BIBLIOTECA NAZ. VITT. EMANUELE ROMA

PATAVII, MDCCXLI.
Ex Typographia Seminarii.
Apud Joannem Manfrè.
Superiorum permiſſu, & Privilegio.

SERIES OPERIS.

C. Julii Cæſaris, de bello a ſe in Gallia geſto, libri ſeptem.

Belli a Cæſare in Gallia geſti continuatio: ſeu, Commentariorum de Bello Gallico liber octavus, ſcriptore Hirtio.

C. Julii Cæſaris de bello a ſe contra Pompejum, & ipſius legatos geſto, libri tres.

De bellis Alexandrino, Africano, & Hiſpanienſi, libri ſingulares, quos Hirtio quidam, alii Oppio tribuunt; forte duos Hirtius, unum Oppius ſcripſerit, aut contra.

Librorum Cæſaris, qui non exſtant, [illegible]

Accedit Index tum rerum, tum Latinitatis.

DE GALLIÆ DIVISIONE
ALDI MANUTII
P. F. A. N.
COMMENTARIUS,
AD FRANCISCUM
Morandum Sirenam.

SÆpe legendo incurrimus in hæc Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ; nec tamen omnes, quæ ſit earum differentia, novere. quod oſtendere, brevi definitione propoſita, veterum teſtimonio conabimur. Definitur Gallia vel a regione, vel ab hominum cultu. A regione ſic; Gallia vel Tranſalpina eſt, quæ Ulterior etiam dicitur, vel Ciſalpina, quæ Citerior. Utraque dividitur in duas, Tranſalpina in Narbonenſem, & Comatam; Ciſalpina in Tranſpadanam, & Ciſpadanam. Rurſus a cultu definitur hoc modo: Gallia vel Comata eſt, vel Brachata, vel Togata. Comata eſt omnis Tranſalpina, præter Narbonenſem; Brachata, quæ poſtea Narbonenſis dicta; Togata, Ciſalpina omnis. De Comata probat Plinius lib. IV. cap. XVII. Gallia, inquit, omnis Comata uno nomine appellata, in tria populorum genera dividitur; amnibus maxime diſtincta, a Scalde ad Sequanam Belgica, ab eo ad Garumnam Celtica, eademque Lugdunenſis, inde ad Pyrenæi montis excurſum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonenſem omitti, de qua ſeparatim lib. III. cap. IV. jam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem Tranſalpinam Comatam fuiſſe; poſtea vero Narbonenſem, in qua fuere Allobroges, provinciam a Romanis factam, Romanorum hominum con-

ſuetudine alere comas deſiiſſe. Intonſas enim gentes vocat Plinius, Alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonenſis opinor Galliæ partem fuiſſe. lib. xi. cap. xxxvii, Nomina, inquit, ex eo capillatis Alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia a C. Cæſare in provinciæ formam eſt redacta: quia tamen Narbonenſis prius provincia facta fuerat, ideo Provinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, ſemper appellata. reliqua vero Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur, Narbonenſis rationem habuit, quaſi provinciæ ſeparatæ. ſcripſit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa univerſarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Juram, quibus Narbonenſem Galliam excludit, longitudinem ccccxxx∞. paſſuum latitudinem cccxiii. computavit, & Catullus Comatam appellavit Galliam a Cæſare perdomitam.

Quis hoc poteſt videre, quis poteſt pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin Tranſalpina Gallia, non Ciſalpina, ſignificetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero Philippica iix, Galliam Togatam remitto: Comatam poſtulo? Fuit enim hoc Antonii conſilium, ut Ciſalpinam Galliam D. Bruto jam eam obtinenti relinqueret; Tranſalpinam autem, a L. Planco tunc adminiſtratam, quæ longe erat firmior, ſibi aſſumeret; quo poſſet deinde, ſuperatis alpibus, in Bruti Provinciam, quæ Togata Gallia a Romano veſtitu vocabatur, impetum facere; Brutoque ejecto urbem ipſam, exemplo Cæſaris, occupare, quod Ciceronem non fugit. ſubjecit enim in eo loco: Otioſus videlicet eſſe mavult. Et Philippica v. Eſt, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis tranſalpina, præter Narbonenſem; Togata vero

ci-

ciſalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico a ſupero mari, Arnus ab infero dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos juriſdictionis non ſpectavit; nam ita Anconem Italiæ adjudicaſſet: ſed Gallorum veterum incolarum rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem eſſe neſcit? Mela quoque Togatam nominat Galliam; & ait: Carni, & Veneti colunt Togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro xlvi. quæ Galliarum diſtinctionem oſtendat, adjuncta nominis cauſſa & Togatæ, & Comatæ: *Λεπίδῳ τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν. Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν Ἄλπεων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν ἄρχειν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγατα, ὅτι τε εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστυκῇ ἐχρῶντο ἤδη. αὐτὴ καὶ δὴ Κόμματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.*

Brachata reſtat. hæc tranſalpinæ pars fuit, quæ poſtea Narbonenſis nominata. Plinius lib. III. cap. 4. Narbonenſis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur; Brachata ante dicta, amne Varo ab Italia diſcreta, alpiumque ſaluberrimis Romano imperio jugis: a reliqua vero Gallia latere ſeptemtrionali, montibus Gebenna, & Jura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars Galliæ noſtro mari appoſita, fuit aliquando Brachata, nunc Narbonenſis. Cicero etiam in oratione ad Piſonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod avus ejus maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fontejo, Sagatos, Brachatoſque vocat Gallos, qui Fontejum accuſabant: cum Narbonenſi Galliæ, quod ipſa declarat oratio, Fontejus præfuiſſet. Quo patet, licet ea Galliæ pars nomen mutaverit, Narbonenſis dicta, quæ Brachata fuerat, ipſas tamen brachas non eſſe depoſitas. Brachæ autem quaſi tunica fuit o-

mnis Galliæ tranſalpinæ, cui ſagum imponebatur; Comata tamen potius, quam a brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod ſi quis roget, cur brachas tunicam fuiſſe Gallicam putem, recitabo illud Suetonii, quod in C. Cæſaris vita ſcriptum eſt. Iidem in curia Galli brachas depoſuerunt, latum clavum ſumpſerunt. Latus enim clavus tunica ſenatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depoſitis, ſumpſerunt.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER I.
CAPUT I.

Galliæ diviſio, Gallorum mores, & termini.

a GALLIA eſt omnis diviſa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam, qui ipſorum lingua Celtæ, noſtra Galli appellantur. Hi omnes lingua, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. *b* Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis *c* Matrona, & Sequana dividit. Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgæ: propterea quod a cultu, atque humanitate provinciæ longiſſime abſunt, minimeque ad eos mercatores ſæpe commeant, atque ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important. Proximi ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, 1.

A 4 qui-

ADNOTATIONES.

COMMENTARIORUM] Summo viro Ger. Jo. Voſſio de Philologia pag. 71. videtur Cæſar abuſus *Commentariorum* nomine, qui proprie ſint ſimiles picturæ inchoatæ, & materiam tantummodo hiſtoriæ delineent. Cæſar autem, ut Hirtius procemio lib. VII. cenſet, non præbuit facultatem ſcriptoribus, ſed præripuit. Adeo limati & elegantes ſunt illius Commentarii. Adde Cicer. de Clar. Orat. c. 75.

a *Gallia diviſa in partes tres*] Gallia tum barbara, diſtincta a provincia Romana, quæ Auguſti nova & quadripartita diviſione pars prima eſt, Narbonenſis appellata.

b *Gallos ab Aquitanis*] Gallos non univerſos, ſed proprie dictos, ſive *Celtas*, quos Auguſtus Lugdunenſi parte concluſit. Vide mox ſect. 5. & 6. hujus capitis.

c *Matrona & Sequana*] flumina Galliæ. Sidonius Panegyr. Majoriani verſ. 208.

Rhenus, Arar, Rhodanus, Moſa, Matrona, Sequana, Ledus.

quibuſcum continenter bellum gerunt. qua de cauſa *a* Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, cum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit a flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; *b* attingit etiam a Sequanis, & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; ſpectant in Septemtriones, & orientem ſolem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hiſpaniam pertinet, ſpectat inter occaſum ſolis, & Septemtriones.

CAPUT II.

Helvetiorum motus, duce Orgetorige; apparatus bellicus.

2. APud Helvetios longe nobiliſſimus, & ditiſſimus fuit Orgetorix. Is M. Meſſalla, & M. Piſone coſſ. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit, & *c* civitati perſuaſit, ut de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent: perfacile eſſe, cum virtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis perſuaſit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latiſſimo, atque altiſſimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altiſſimo, qui eſt inter Sequanos, & Helvetios; ter-

a *Helvetii reliquos Gallos*] Helvetii & ipſi Galli erant, quia intra Rhenum contenti: olim Celticæ, ab Auguſto Belgicæ adſcripti.

b *Attingit a Sequanis flumen Rhenum*] Sequani a Veſontione, quæ ipſorum urbs maxima fuit, *infra c.* 38. longo tractu ad Rhenum pertinuerunt, quorum anguſta forſan ad amnem poſſeſſio a Triboccis fuit occupata.

c *Civitati perſuaſit*] Semel notaſſe ſufficiat, *civitatem* Cæſari non oppidum, ſed populum & nationem eſſe, ſicut Helvetii hoc loco unam conſtituunt civitatem. vid. Scalig. in Euſeb. p. 147.

tertia, *a* lacu Lemano, & flumine Rhodano,
qui provinciam noſtram ab Helvetiis dividit.
His rebus fiebat, ut & minus late vagarentur,
& minus facile finitimis bellum inferre poſſent:
qua de cauſa homines bellandi cupidi magno do-
lore afficiebantur. Pro multitudine autem homi-
num, & pro gloria belli, atque fortitudinis an-
guſtos ſe fines habere arbitrabantur, qui in lon-
gitudinem *b* millia paſſuum ccxl. in latitudinem
clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctori- 3.
tate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea, quæ
ad proficiſcendum pertinerent, comparare, ju-
mentorum, & carrorum quam maximum nume-
rum coemere, ſementes quam maximas facere,
ut in itinere copia frumenti ſuppeteret; cum
proximis civitatibus pacem, & amicitiam con-
firmare. Ad eas res conficiendas biennium ſibi
ſatis eſſe duxerunt; in tertium annum profectio-
nem *c* lege confirmant. Ad eas res conficiendas
Orgetorix deligitur: is ſibi legationem ad civi-
tates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico,
Catamantalendis filio, Sequano, cujus pater re-
gnum in Sequanis multos annos obtinuerat, &
a S. P. Q. R. *d* amicus appellatus erat, ut re-
gnum in civitate ſua occuparet, quod pater an-
te habuerat. itemque Dumnorigi Æduo, fratri
Divitiaci, qui eo tempore principatum in civi-
tate ſua obtinebat, ac maxime plebi acceptus e-
rat, ut idem conaretur, perſuadet: eique filiam
ſuam in matrimonium dat. Perfacile factu eſſe
illis probat, conata perficere: propterea quod i-
pſe ſuæ civitatis imperium obtenturus eſſet; non

a *lacu Lemano*] qui ab urbe adjacente *Geneva* nunc nomen ducit.

b *millia paſſuum* ccxl. *in latit.* clxxx] Nimius uterque numerus Cluverio in Germ. Antiq. lib. II. cap. IV. videtur, cui pro longitudine ſatis ſunt clxx, pro latitudine lxxx circiter abjecto centenario. Approbat Hadr. Valeſius Notit. Gall. p. 243. Cæſaris autem, an librarii error ſit, incertum eſt. Metaphraſtes vulgarem lectionem, milliariis in ſtadia converſis, ſecutus eſt.

c *lege confirmant*] pactione, fœdere conjuratorum. *Hotm.*

d *amicus appellatus erat*] Magna regum dignitas, amicos ab ſenatu R. appellari. Vide infra c. 43. ſect. 4. & Civ. I. 4. ſ. 2. adde Livium XXXI, 11.

eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii poſſent: ſe ſuis copiis, ſuoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter ſe fidem, & jusjurandum dant, & regno occupato, *a* per tres potentiſſimos, ac firmiſſimos populos totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant.

CAPUT III.

Dies dicta Orgetorigi, ejuſdem mors; Helvetiorum profectio.

4. EA res ut eſt Helvetiis per indicium enuntiata, moribus ſuis Orgetorigem ex vinculis cauſam dicere coegerunt. Damnatum pœnam ſequi oportebat, *b* ut igni cremaretur. Die conſtituta cauſæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem ſuam familiam, ad hominum millia x. undique coegit; & omnes clientes, obæratoſque ſuos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne cauſam diceret, ſe eripuit. Cum civitas, ob eam rem incitata, armis jus ſuum exequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magiſtratus cogerent; Orgetorix mortuus eſt, neque abeſt ſuſpicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem conſciverit.

5. Poſt ejus mortem *c* nihilo minus Helvetii id, quod conſtituerant, facere conantur, ut e finibus ſuis exeant. Ubi jam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt, oppida ſua omnia numero ad XII. vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt, frumentum omne, præter quod ſecum portaturi erant, comburunt, ut, *d* domum re-

a *per tres potentiſſimos populos*] Sequanos, Æduos, & ipſos Helvetios.

b *Ut igni cremaretur*] tamquam hoſtis reipublicæ, aut proditor. Uſitatum Gallis ſupplicium, vide extremo hoc libro, c. 53. ſ. 7. Julius Celſus Vita Cæſ. p. 10. *Orgetorige primum duce: mox ubi ille adfectatæ tyrannidis ſuſpectus in carcere diem obiit*, &c.

c *nihilo minus Helvetii id*] Celſus ibidem: *cœpto nihilo minus inſiſtentes, per ſe ipſos nullo duce.*

d *domum reditionis*] hoc eſt, in domum; ad domum. Supprimitur præpoſitio, quia dicimus *redire domum*, ſine illa.

reditionis ſpe ſublata, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent: trium menſium *a* molita frumenta ſibi quemque domo efferre jubent. Perſuadent *b* Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem uſi conſilio, oppidis ſuis, viciſque exuſtis, una cum iis proficiſcantur: Bojoſque, qui trans Rhenum incoluerant, & *c* in agrum Noricum tranſierant, *d* Norejamque oppugnarant, receptos ad ſe ſocios ſibi adſciſcunt.

Erant omnino itinera duo, quibus itineribus do- 6.
mo exire poſſent: unum per Sequanos, anguſtum, & difficile, inter montem Juram, & flumen Rhodanum, quo vix ſinguli carri ducerentur; mons autem altiſſimus impendebat, ut facile perpauci prohibere poſſent: alterum per provinciam noſtram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod inter fines Helvetiorum, & *e* Allobrogum, *f* qui nuper populo Romano pacati erant, Rhodanus fluit, iſque nonnullis locis vado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogum eſt, proximumque Helvetiorum finibus Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros, quod nondum bono animo in populum Rom. viderentur, exiſtimabant, vel vi coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant: is dies erat ad v. Kal. Apr. L. Piſone, A. Gabinio coſſ.

a *molita frumenta*] farinam, polentam, ſeu præparata frumenta, ut facile inde cibus conficiatur. Vide Fr. Luiſini Parerg. lib. I. c. 10.

b *Rauracis*, *Tulingis*, *Latobrigis*] Exſtant Auguſtæ Rauracorum rudera in parvo vico *Augſt* prope Baſileam, unde de ſitu Rauracorum judicatur. *Latobrigos* Cluverius in Valleſiæ pago *Brigæ* quærit. *Tulingi*, cis Rhenum fuerint, an trans illum, ignoratur.

c *in agrum Noricum*] qui ab Æno ad Pannoniam inter Danubium & Alpes eſt.

d *Norejamque oppugnarant*] Sic veteres libri, & Metaphraſtes Νορηίαν. Peutingeriana Tabula in Norico *Norejam* habet: at Strabo iv. & Plinius III. 19. in Carnis id nominis urbem poſuerunt. Vid. Notit. Orbis Antiq. utroque loco.

e *Allobrogum*] qui nunc Sabaudi, inter Lemanum lacum & Rhodanum.

f *qui nuper pacati erant*] C. Pontinio duce, qui prætor Cicerone conſule fuerat, rebelles Allobroges in ordinem redacti. Cic. de Provinc. conſ. c. 13. Epit. Liv. c. III.

CAPUT IV.

Profectio Cæſaris in ulteriorem Galliam: Helvetiorum legati ad Cæſarem miſſi, qui peterent, ut Cæſar ſineret eos per provinciam tranſire: Cæſar denegat.

7. CÆſari cum id nuntiatum eſſet, eos per provinciam noſtram iter facere conari, maturat ab urbe proficiſci, & quam maximis itineribus poteſt, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit: provinciæ toti quam maximum poteſt militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet reſcindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt nobiliſſimos civitatis, cujus legationis Numejus, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, ſibi eſſe in animo, ſine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id ſibi facere liceat. Cæſar quod memoria tenebat, *a* L. Caſſium conſulem occiſum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulſum, & ſub jugum miſſum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria, & maleficio exiſtimabat: tamen, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis reſpondit, diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid vellent,
8. ad idus Apr. reverterentur. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibuſque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, *b* millia paſ-

a *L. Caſſium conſ. occiſum*] Vide Epit. Livii lxv, & Oroſ. v. 17. & adde infra cap. 12. ſect. 5. & 6. hujus libri.

b *millia paſſ. decem novem, murum*] Situs loci evincit x, aut ix legendum eſſe, quod variantes numeros conjunxit forte librarius imperitus: quod etiam Cluverius Germ. A. lib.

paſſuum decem novem, murum in altitudinem pedum XVI. foſſamque perducit. eo opere perfecto præſidia diſponit, caſtella communit; quo facilius, ſi ſe invito tranſire conarentur, prohiberi poſſent. Ubi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reverterunt, negat ſe more, & exemplo pop. Rom. poſſe iter ulli per provinciam dare; & ſi vim facere conentur, prohibiturum oſtendit.

CAPUT V.

Legati ad Dumnorigem, ut facilius impetretur iter per Sequanos: ex utraque parte obſides dati.

HElvetii ea ſpe dejecti, navibus junctis, ratibusque cumpluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, ſæpius noctu, a ſi perrumpere poſſent, conati, operis munitione, & militum concurſu, & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter anguſtias ire non poterant. Iis cum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut, eo deprecatore, a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus novis rebus ſtudebat, & quam plurimas civitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. Itaque rem ſuſcipit, & a Sequanis impetrat, ut per fines ſuos Helvetios ire patiantur; obſideſque uti inter ſeſe dent, perficit; Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut ſine maleficio, & injuria tranſeant. 9.

CA-

lib. II. 4. obſervavit. Murum autem non trans Rhodanum, ubi plures locant; ſed cis flumen, in ripa tamen, a Geneva ad Juram, quem dividit Rhodanus, deductum fuiſſe, Dionyſius Voſſius præclare demonſtravit.

a *ſi perrumpere*] *Si* eſt *An*, Græco more. *Rhelſic.*

CAPUT VI.

Cæſar præficit T. Labienum legatum munitioni; inde in Italiam contendit, porro in Galliam ulteriorem, cujus exercitus itinere prohibetur.

10. CÆſari renuntiatur, Helvetiis eſſe in animo per agrum Sequanorum, & Æduorum iter *a* in Santonum fines facere, qui non longe a Toloſatium finibus abſunt: quæ civitas eſt in provincia: id ſi fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicoſos, pop. Rom. inimicos, locis patentibus, maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas cauſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipſe in Italiam magnis itineribus contendit; duaſque ibi legiones conſcribit; & tres, quæ circum Aquilejam hiemabant, ex hibernis educit, &, qua proximum erat iter, per alpes in ulteriorem Galliam cum his v. legionibus ire contendit. Ibi *b* Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulſis, *c* ab Ocelo, quod eſt citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die ſeptimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Seguſianos exercitum ducit: hi ſunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

a *in Santonum fines*] Santones ad Oceanum inter Garumnam & Ligerim.

b *Centrones*, *Garoceli*, *Caturiges*] Alpinæ gentes. *Centrones* circa Darantaſiam; *Caturiges* circa Eburodunum (nunc Embrum) fuiſſe, indiciis probatur. Vide Notit. Orb. Antiqui. *Garoceli* incertiores, quod quidam in valle Mauriennenſi quærunt.

c *ab Ocelo*] Strabo IV. p. 124. Ocelum finem terræ Cottii dixit; & finis Ciſalpinæ Galliæ in Alpibus fuit: vicus an oppidum, non liquet.

CAPUT VII.

Æduorum ager ab Helvetiis depopulatur: Æduorum legati auxilium petunt a Cæſare, ad quem Allobroges confugiunt.

HElvetii jam per anguſtias, & fines Sequano- 11.
rum ſuas copias tranſduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui cum ſe, ſuaque ab his defendere non poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt rogatum auxilium: ita ſe omni tempore de populo Rom. meritos eſſe, ut pœne in conſpectu exercitus noſtri, agri vaſtari, liberi eorum in ſervitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, *a* Ambarri quoque neceſſarii, & conſanguinei Æduorum, Cæſarem certiorem faciunt, ſeſe, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hoſtium prohibere: item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos, poſſeſſioneſque habebant, fuga ſe ad Cæſarem recipiunt, & demonſtrant, ſibi, præter agri ſolum, nihil eſſe reliqui.

CAPUT VIII.

Deſcribitur fluvius Arar: Cæſar eos aggreditur, qui nondum flumen tranſierant; ex quibus alios occidit, alii fugiunt. Helvetiæ diviſio in quatuor pagos.

QUibus rebus adductus Cæſar, non expectan- 12.
dum ſibi ſtatuit, dum, omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen eſt *b* Arar, quod per fines Æduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem

a *Ambarri*] Ignoti Ambarii. Æduis tamen, qui inter Ararim & Ligerim colebant, vicini.

b *Arar, incredibili lenitate*] Arar, nunc *la Saone*, tardiſſimo lapſu fluvius, ideoque *ſegnis & cunctabundus amnis* ab Eumenio, panegyrico Conſtantini c. 18. dicitur.

tem fluat, judicari non poſſit: id Helvetii ratibus, ac lintribus junctis tranſibant. Ubi per exploratores Cæſar certior factus eſt, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen tranſduxiſſe, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam eſſe; de tertia vigilia cum legionibus tribus e caſtris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen tranſierat. Eos impeditos, & inopinantes aggreſſus, magnam partem eorum concidit: reliqui ſeſe fugæ mandarunt, atque in proximas ſilvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia *a* in quatuor pagos diviſa eſt. Hic pagus unus, cum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoria, *b* L. Caſſium conſulem interfecerat, & ejus exercitum ſub jugum miſerat. Ita, ſive caſu, ſive conſilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ inſignem calamitatem pop. R. intulerat, ea *c* princeps pœnas perſolvit: qua in re Cæſar non ſolum publicas, ſed etiam privatas injurias ultus eſt, quod ejus ſoceri L. Piſonis avum, L. Piſonem Legatum, Tigurini eodem prælio, quo Caſſium, interfecerant.

CAPUT IX.

Pons in Arare juſſu Cæſaris fit, ad quem legati Helvetiorum miſſi: Cæſaris reponſio ad legatos: Helvetiorum mos circa obſides.

13. HOc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum tranſducit. Helvetii repentino ejus adventu commoti, cum

a *in quatuor pagos*] in tot præfecturas: hodie *Cantons*. Sic infra hoc libro c. 37. *pagi centum Suevorum*; & lib. IV. 22. *pagi Morinorum* dicuntur, qui vero non videntur amplitudinem Helvetiorum pagorum adæquaſſe, utpote quibus præcipua & ſingularis hujus vocis notio vindicatur.

b *L. Caſſium conſulem*] Supra cap. 7. ſect. 4.

c *princeps pœnas perſolvit*] prima perſolvit pœnam ea pars, antequam alios pagos, flumen jam tranſgreſſos, Cæſar adgrederetur.

cum id, quod ipſi diebus xx. ægerrime confecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die feciſſe intelligerent, legatos ad eum mittunt, cujus legationis Divico princeps fuit, qui *a* bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Cæſare egit: Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe voluiſſet: ſin bello perſequi perſeveraret, reminiſceretur & veteris incommodi populi Romani, & priſtinæ virtutis Helvetiorum. quod improviſo unum pagum adortus eſſet, cum ii, qui flumen tranſiſſent, ſuis auxilium ferre non poſſent, ne ob eam rem aut ſuæ magnopere virtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret; ſe ita a patribus, majoribuſque ſuis didiciſſe, ut magis virtute, quam dolo contenderent, aut inſidiis niterentur. quare ne committeret, ut is locus, ubi conſtitiſſent, ex calamitate pop. Rom. & internecione exercitus nomen caperet, aut *b* memoriam proderet. His Cæſar 14.
ita reſpondit: Eo ſibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemoraſſent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidiſſet: qui ſi alicujus injuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cavere: ſed eo deceptum, quod neque commiſſum a ſe intelligeret quare timeret, neque ſine cauſa timendum putaret. Quod ſi veteris contumeliæ oblivíſci vellet, num etiam recentium injuriarum, quod, eo invito, iter per provinciam per vim tentaſſent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexaſſent, memoriam deponere poſſet? quod ſua victoria tam inſolenter gloriarentur, quodque ſe tamdiu impune tuliſſe injurias admirarentur, eodem pertine-

a *bello Caſſiano dux fuerat*] bello quo L. Caſſius interiit. Oportet autem grandævum hunc Diviconem fuiſſe, qui cum avo ſoceri Cæſaris quondam bellum geſſerat.

b *memoriam proderet*] Fruſtra quidam lectionem ſollicitant. Sic & Gellius 1. 19. *In antiquis annalibus memoria ſuper libris Sibyllinis hæc prodita eſt.*

nere. *a* Conſueſſe enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum ulciſci velint, his ſecundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita ſint, tamen ſi obſides ab iis ſibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & ſi Æduis de injuriis, quas ipſis, ſociiſque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus ſatisfaciant, ſeſe cum iis pacem eſſe facturum. Divico reſpondit: ita Helvetios a majoribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare conſueverint: ejus rei pop. Rom. eſſe teſtem. Hoc reſponſo dato, diſceſſit.

CAPUT X.

Utrinque caſtra moventur: prælium cum Helvetiis committitur.

15. POſtero die caſtra ex eo loco movent: idem Cæſar facit; equitatumque omnem ad numerum IV. millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum ſociis coactum habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hoſtes iter faciant: qui cupidius noviſſimum agmen inſecuti, *b* alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; & pauci de noſtris cadunt: quo prælio ſublati Helvetii, quod D equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius ſubſiſtere, nonnumquam ex noviſſimo agmine prælio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos a prælio continebat, ac ſatis habebat in præſentia hoſtem *c* rapinis, populationibuſque prohibere. Ita dies circiter XV. iter fecerunt, uti inter noviſſimum hoſtium agmen, & noſtrum primum non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuum intereſſet.

CA-

a *Conſueſſe deos immortales*] Idem eſt quod Valerius Max. I. c. I. dixit, *lento gradu ad vindictam ſui divinam iram procedere*.
b *alieno loco*] iniquo, non opportuno.
c *rapinis populationibuſque*] Sic veteres libri. Scaliger & ſequaces *pabulationibus* interſerunt.

CAPUT XI.

Cæſar frumentum ſibi promiſſum ab Æduis poſcit, hi dare differunt. Cæſar Æduorum principes incuſat: Liſcus Cæſari aperit, quod diu tacuerat: Cæſar dimiſſo conſilio Liſcum retinet; accuſatur Dumnorix.

INterim quotidie Cæſar Æduos frumentum, quod eſſent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia ſub ſeptemtrionibus, ut ante dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arare navibus ſubvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adeſſe dicere. *a* Ubi ſe diutius duci intellexit Cæſar, & diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Divitiaco, & Liſco, qui *b* ſummo magiſtratu præerant (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ, neciſque in ſuos habet poteſtatem) graviter eos accuſat, quod, cum neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſublevetur, præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum ſuſceperit: multo etiam gravius, quod ſit deſtitutus, queritur. 16.
Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus poſſint, quam ipſi magiſtratus: hos ſeditioſa, atque improba oratione 17.

a *Ubi ſe diutius duci*] procraſtinari, vanis promiſſis trahi & differri.

b *ſummo magiſtratu præerant*] Dandi caſu, ſine acceſſione vocalis tertiæ. quod ſolemne Cæſari fuiſſe, ex Analogicis & aliis ejus libris Gellius IV. 16. demonſtravit.

ne multitudinem deterrere, ne frumentum conferant: quod præſtare dicant, ſi jam principatum Galliæ obtinere non poſſent, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem ſint erepturi. ab iiſdem noſtra conſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari: hos a ſe coerceri non poſſe: quin etiam, quod neceſſariam rem coactus Cæſari enuntiarit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit, & ob eam cauſam, quamdiu potuerit, tacuiſſe.

18. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, deſignari ſentiebat: ſed, quod pluribus præſentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit: Liſcum retinet; quærit ex ſolo ea, quæ in conventu dixerat: dicit liberius, atque audacius: eadem ſecreto ab aliis quærit: reperit eſſe vera: ipſum eſſe Dumnorigem, ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum novarum rerum, complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere: propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparaſſe, magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere: neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas civitates largiter poſſe: atque hujus potentiæ cauſa matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo, ac potentiſſimo, collocaſſe; ipſum ex Helvetiis uxorem habere: ſororem ex matre, & propinquas ſuas nuptum in alias civitates collocaſſe: favere, & cupere Helvetiis propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, & Romanos, quod eorum adventu potentia ejus deminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atque honoris ſit reſtitutus. *a* ſi quid accidat Romanis, ſummam in

ſpem

a *ſi quid accidat Romanis*] ſi vincantur Romani. *Εὐφημία* elegans & grata.

ſpem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, ſed etiam de ea, quam habeat, gratia deſperare. Reperiebat etiam Cæſar inquirendo, quod initium fugæ prælii equeſtris adverſi a Dumnorige, atque ejus equitibus factum eſſet: (*a* nam equitatu, quem auxilio Cæſari Ædui miſerant, Dumnorix præerat) eorumque fuga reliquum eſſe equitatum perterritum.

CAPUT XII.

Cæſar animadverſionem in Dumnorigem curat. ad ſe ejus fratrem Divitiacum vocat, cujus precibus injurias ab ipſius fratre Reip. illatas condonat: cuſtoditur Dumnorix.

QUibus rebus cognitis, cum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios tranſduxiſſet: quod obſides inter eos dandos curaſſet: quod ea omnia non modo injuſſu ſuo, & civitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet: quod a magiſtratu Æduorum accuſaretur, ſatis eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris ſummum in populum Romanum ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem, juſtitiam, temperantiam cognoverat. nam ne ejus ſupplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad ſe vocari jubet; & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſunt dicta, & oſtendit, quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit: petit, atque hortatur, 19.

ut

a nam equitatu] tertio caſu, ut ſolitus Cæſar. Vide paullo ante ad cap. 16. ſect. 5. dicta.

ut ſine ejus offenſione animi, vel ipſe de eo, cauſa cognita, ſtatuat, vel civitatem ſtatuere jubeat.

20. Divitiacus multis cum lacrimis Cæſarem complexus obſecrare cœpit, ne quid gravius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe vera: nec quemquam ex eo plus, quam ſe doloris capere, propterea quod, *a* cum ipſe gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, *b* ille minimum propter adoleſcentiam poſſet, *c* per ſe creviſſet. quibus opibus, ac nervis non ſolum ad minuendam gratiam, ſed pœne ad perniciem ſuam uteretur: ſeſe tamen & amore fraterno, & exiſtimatione vulgi commoveri. quod ſi quid ei a Cæſare gravius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a ſe averterentur. Hæc cum pluribus verbis flens a Cæſare peteret, Cæſar ejus dexteram prehendit: conſolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud ſe gratiam eſſe oſtendit, ut & reipub. injuriam, & ſuum dolorem ejus voluntati, ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat; fratrem adhibet; quæ in eo reprehendat, oſtendit; quæ ipſe intelligat, quæ civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet; præterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit, ut, quæ agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſit.

a *cum ipſe gratia*] ipſe Divitiacus, major fratrum. Metaphraſtes: ἐμοῦ μὲν πλεῖον ἐν τῇ ἐμῇ χώρᾳ καὶ παρὰ τῇ ἄλλῃ πάσῃ Γαλατίᾳ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἰσχύσαντος

b *ille minimum*] ille Dumnorix, frater junior.

c *per ſe creviſſet*] Idem interpres Græcus: δι' ἑαυτοῦ νῦν μεγάλην δύναμιν κέκτηται.

CA-

CAPUT XIII.

T. Labienus legatus montem, ſub quem hoſtes conſederant, juſſus aſcendere; quo inde Cæſar contendit.

EOdem die ab exploratoribus certior factus, 21.
hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris VIII; qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. Renuntiatum eſt, facilem eſſe. De tertia vigilia T. Labienum *a* legatum pro prætore cum duabus legionibus, & iiſdem ducibus, qui iter cognoverant, ſummum jugum montis adſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. Ipſe de quarta vigilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

CAPUT XIV.

Conſidius perterritus Cæſari nuntiat, montem ab hoſtibus teneri. Cæſar aciem inſtruit: Labienus Cæſarem expectat; Interim hoſtes caſtra movent.

PRima luce, cum ſummus mons a T. Labie- 22.
no teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius M, & D paſſibus abeſſet; neque, ut poſt-

a *legatum pro prætore*] Sunt qui ſubſtituant, *legatum propere*: atque ita etiam recenti editione cum Dionyſii Voſſii Notis legitur. Lud. autem Carrio Antiq. Lect. III. 8. auctor eſt, in vetuſtiſſimis & manu ſcriptis *propræt.* legi, quæ non inſolens dignitas fuit, alia tamen in libera republica, alia ſub Cæſaribus. Adfert nummos Metelli Pii (quos etiam Fulv. Urſinus habet in Famil. R. p. 152.) in quorum averſa eſt P. CRASSUS. JUNI. PRO. PR. Addit alios vir illuſt. Ezech. Spanhemius de Uſu numiſm. p. 560. ubi diſtinctionem, quam diximus, dignitatis hujus pro diverſis reipublicæ temporibus expoſuit. Hic primus legatorum legionum eſt, in quem proconſul Cæſar præcipuam curarum partem tranſtulit.

poſtea ex captivis comperit, aut ipſius adventus, aut Labieni cognitus eſſet: Conſidius, equo admiſſo, ad eum accurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hoſtibus teneri: id ſe a Gallicis armis, atque inſignibus cognoviſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit; aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæſare, ne prælium committeret, niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra viſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret, monte occupato, noſtros expectabat, prælioque abſtinebat. Multo denique die per exploratores cognovit, & montem a ſuis teneri, & Helvetios caſtra moviſſe, & Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renuntiaſſe.

CAPUT XV.

Cæſar hoſtes ſequitur: poſtridie cauſa rei frumentariæ Bibracte contendit; quo cognito hoſtes Cæſarem inſequuntur, qui acie inſtructa prælium committit. Hoſtes perfracta phalange ſe in vicinum montem recipiunt, qui inde Bojorum, & Tulingorum auxilio prælium redintegrant: iterum pedem referunt; tandem Cæſar caſtris potitur.

23. EO die, quo conſuerat, intervallo hoſtes ſequitur, & millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit. Poſtridie ejus diei, quod omnino biduum ſupererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret: & quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo, ac copioſiſſimo, non amplius millibus paſſuum XVIII aberat; rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimavit, & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, *a* decurionis equitum Gallorum, hoſtibus nuntiatur.

Hel-

a *decurionis equitum*] In turma, quæ terdenos equites habebat, primi ſingularum decuriarum *decuriones* dicti. *Varro L.L. lib. 4. ſect. 16.*

Helvetii, ſeu quod timore perterritos Romanos diſcedere a ſe exiſtimarent, eo magis, quod pridie, ſuperioribus locis occupatis, prælium non commiſiſſent; ſive eo quod re frumentaria intercludi poſſe confiderent: commutato conſilio, atque itinere converſo, noſtros a noviſſimo agmi-
ne inſequi, ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id 24.
animadvertit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit, equitatumque, qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor veteranorum, ita uti ſupra ſe in ſummo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conſcripſerat, & omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleret. Interea ſarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri juſſit. Helvetii, cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt; ipſi confertiſſima acie, rejecto noſtro equitatu, *a* phalange facta, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar primum ſuo, deinde omnium *b*
e conſpectu *c* remotis equis, ut, æquato omnium 25.
periculo, ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos prælium commiſit. Milites, e loco ſuperiore pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt: ea disjecta, gladiis diſtrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimenta, quod, *d* pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum ſe inflexiſſet, neque evellere, neque, ſiniſtra impedito, ſatis commode pugnare poterant, multi ut, diu jactato brachio, præoptarent ſcu-

a *phalange facta*] Oroſius VI. 7. harum gentium phalangem ita deſcripſit: *Pugna maxime gravis ex phalange Germanorum fuit, quam coacto in unum agmine, ſcutiſque ſupra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti undique præſtruxerant.*

b *e conſpectu*] Dubitant de his viri docti, & uncinis, tamquam ſuſpecta, includunt. Anonymus tamen ex Julii Celſi Vita Cæſaris verba eadem expreſſit.

c *remotis equis*] De hac conſuetudine Cæſaris Suetonius cap. 60.

d *pluribus eorum ſcutis*] in phalange ſeu teſtudine connexis ita, ut alio aliud ex parte tegeretur.

tum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defeſſi & pedem referre, &, quod mons ſuberat circiter mille paſſuum, eo ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boji, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV. agmen hoſtium claudebant, & noviſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi, circumvenire, & id conſpicati Helvetii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani converſa ſigna *a* bipartito intulerunt: prima, ac ſecunda acies, ut victis, ac ſubmotis reſiſteret; tertia, ut venientes ſuſtineret: ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum eſt.

26. Diutius cum noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent; alteri ſe, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros ſuos ſe contulerunt: nam hoc toto prælio, cum ab hora ſeptima ad veſperam pugnatum ſit, averſum hoſtem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt: propterea quod pro vallo carros objecerant; & e loco ſuperiore in noſtros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros, rotaſque *b* mataras, ac tragulas ſubjiciebant, noſtroſque vulnerabant. Diu cum eſſet pugnatum, impedimentis, caſtriſque noſtri potiti ſunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus eſt. Ex eo prælio circiter millia hominum CXXX. ſuperfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingonum die IV. pervenerunt: cum & propter vulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum,

a *bipartito*] Quidam legunt *tripartito*. Sed etiam interpres διχῆ.

b *mataras ac tragulas*] Matara & Mataris: item Matera & Materis, telum Gallicum. Nonius ex Siſenna: *Gallia materibus configit*. Livius lib. VII. 24. in Gallico bello: *lævo humero materi prope trajecto*. Et Strabo lib. IV. p. 136. de Gallorum armis: μάδεις παλτῦ τι εἶδος, prave: paullo melius Epitome μάδαρεις, ſcribe μάταρεις. *Tragulam* autem Varro IV. 24. de LL. a *trajiciendo* duxit: Feſtus a *trahendo*, quod infixa ſcuto trahat, quaſi fuerit hamata.

rum, noſtri triduum morati, eos ſequi non potuiſſent.

CAPUT XVI.

Cæſaris litteræ ad Lingones, ne Helvetios juvent: Helvetiorum legati ad Cæſarem acturi de deditione: multorum fuga ex caſtris, eorumque reductio: Helvetii, & alii revertuntur, unde erant profecti: Boii in partem juris Æduorum adſciſcuntur: Tabulæ in caſtris repertæ indicantes numerum hoſtium, qui domo exierant.

CÆſar ad Lingones litteras, nuntioſque miſit, ne eos frumento, neve alia re juvarent: qui ſi juviſſent, ſe eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipſe, triduo intermiſſo, cum omni- 27.
bus copiis eos ſequi cœpit. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt: qui cum eum in itinere conveniſſent, ſeque ad pedes projeciſſent, ſuppliciterque locuti, flentes pacem petiſſent, atque eos in loco, quo tum eſſent, ſuum adventum expectare juſſiſſet, paruerunt. Eo poſtquam Cæſar pervenit, obſides, arma, ſervos, qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur nocte intermiſſa, circiter hominum millia VI. ejus [a] pagi, qui Urbigenus appellatur, ſive timore perterriti, ne, armis traditis, ſupplicio afficerentur, ſive ſpe ſalutis inducti, quod in tanta multitudine dedititiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent, vigilia prima noctis, ex caſtris Helvetiorum egreſſi, ad Rhenum, fineſque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſci- 28.
vit; quorum per fines ierant, his uti conquirerent, & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent,

 im-

a *pagi qui Urbigenus*] Libri *Verbigenus*, etiam Metaphraſtes Βερβιγίνη φυλή. Quod vero Antonii Itinerarium in occidentali Helvetia *Urbam* oppidum deſignat, quod hodieque Orbe vocatur; etiam in Cæſare *Urbigenus pagus* legendum cum Cluverio cenſemus.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

imperavit; reductos in hoſtium numero habuit; reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, unde erant profecti, reverti juſſit, &, quod, omnibus frugibus amiſſis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent; ipſos oppida, vicoſque, quos incenderant, reſtituere juſſit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii diſceſſerant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e ſuis finibus in Helvetiorum fines tranſirent, & finitimi Galliæ provinciæ, Allobrogibuſque eſſent. Bojos, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus ſuis collocarent, conceſſit: quibus illi agros dederunt, quoſque poſtea in parem juris, libertatiſque conditionem, atque ipſi erant, acceperunt.
29. In caſtris Helvetiorum *a* tabulæ repertæ ſunt, litteris Græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exiſſet eorum, qui arma ferre poſſent; & item ſeparatim pueri, ſenes, mulieresque. Quarum omnium rerum ſumma erat, capitum Helvetiorum millia ccLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Bojorum XXXII. ex his, qui arma ferre poſſent, ad millia XCII: ſumma omnium fuerat ad millia CCCLXVIII: eorum, qui domum redierunt, cenſu habito, ut Cæſar imperaverat, repertus eſt numerus millium C. & X.

a *tabulæ litteris Græcis*] characteribus Græcis, ſed lingua ſeu verbis Helvetiis. Gallos enim barbaros ignaros ſermonis Græci fuiſſe, ex lib. V. 48. manifeſtum eſt, ubi ideo epiſtolam Græce Cæſar ſcripſit, ne intercepta intelligeretur. Litterarum autem figuram (quarum antiquitus videntur uſum ignoraſſe) ſine dubio a Maſſilienſibus Græcis acceperunt. Adde ſupra lib. I. 19. ubi Cæſar cum Æduis, cultiſſimis Gallorum extra provinciam per interpretem loquitur, quod non opus fuiſſet apud gnaros ſermonis Græci.

CA-

CAPUT XVII.

Galliæ legati Cæſari gratulantur, eorumque petitiones: Oratio Divitiaci Ædui: Promiſſio Cæſaris ad Gallos, & ejuſdem legati ad Arioviſtum: bujus reſponſio.

BEllo Helvetiorum confecto, totius fere Gal- 30.
liæ legati, principes civitatum, ad Cæſa-
rem gratulatum convenerunt: intelligere ſeſe, ta-
metſi pro veteribus Helvetiorum injuriis, popu-
lus R. ab iis pœnas bello repetiſſet, tamen eam
rem non minus ex uſu terræ Galliæ, quam po-
puli R. accidiſſe: propterea quod eo conſilio,
florentiſſimis rebus, domos ſuas Helvetii reliquiſ-
ſent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperio-
que potirentur, locumque domicilio ex magna
copia deligerent, quem ex omni Gallia opportu-
niſſimum, ac fructuoſiſſimum judicaſſent, reli-
quaſque civitates ſtipendiarias haberent. Petie-
runt, ut ſibi concilium totius Galliæ in diem
certam indicere, idque Cæſaris voluntate facere
liceret: ſeſe habere quaſdam res, quas e com-
muni conſenſu ab eo petere vellent. Ea re per-
miſſa, diem concilio conſtituerunt, & jurejuran-
do, ne quis enuntiaret, niſi quibus communi
conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt. Eo 31.
concilio dimiſſo, iidem principes civitatum, qui
ante fuerant, ad Cæſarem reverterunt; petie-
runtque, uti ſibi ſecreto de ſua omniumque ſa-
lute cum eo agere liceret. Ea re impetrata,
ſeſe omnes flentes Cæſari ad pedes projece-
runt: non minus ſe id contendere, & labora-
re, ne ea, quæ dixiſſent, enuntiarentur, quam
uti ea, quæ vellent, impetrarent; propterea
quod, ſi enuntiatum eſſet, ſummum in crucia-
tum ſe venturos viderent. Locutus eſt pro his
Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones eſſe
duas, harum alterius principatum tenere Æ-
duos, alterius Arvernos. Hi cum tantopere

a de potentatu inter ſe multos annos contenderent, factum eſſe, uti ab Arvernis, Sequaniſque Germani mercede arceſſerentur: horum primo circiter millia xv. Rhenum tranſiſſe: poſtea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamaſſent, tranſductos plures: nunc eſſe in Gallia ad c. & xx. millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes ſemel atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe, omnem nobilitatem, omnem ſenatum, omnem equitatum amiſiſſe: quibus præliis, calamitatibuſque fractos, qui & ſua virtute, & populi Rom. hoſpitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos civitatis, & jurejurando civitatem obſtringere, ſeſe neque obſides repetituros, neque auxilium a populo Rom. imploraturos, neque recuſaturos, quominus perpetuo ſub illorum ditione, atque imperio eſſent. unum ſe eſſe ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut ſuos liberos obſides daret: ob eam rem ſe ex civitate profugiſſe, & Romam ad ſenatum veniſſe auxilium poſtulatum, quod ſolus neque jurejurando, neque obſidibus teneretur. ſed pejus victoribus Sequanis quam Æduis victis accidiſſe, propterea quod *b* Arioviſtus, rex Germanorum, in eorum finibus conſediſſet, tertiamque partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliæ, occupaviſſet, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet, propterea quod, pau-

a *de potentatu*] principatu, imperio, Gr. metaphr. ἀρχῆ. Cave vero, inſolens vocabulum exiſtimes, quo etiam Livius xxv. 38. uſus eſt, *æmulo potentatus inimicus*. & plurativo numero Lactantius lib. vi. cap. 17. 10. *opes iſtas, & honores, & potentatus, & regna ipſa contemnet*.

b *Arioviſtus rex Germanorum*] eorum videlicet, quorum milites in exercitu ſuo infra cap. 51. habuiſſe dicitur. qui erant *Harudes*, *Marcomanni*, *Triboci*, *Vangiones*, *Nemetes*, *Seduſii*, *Svevi*: neque hi omnes ſubjecti, ſed ex iis etiam auxiliares, quod de Svevis ſive Cattis certum eſt. Vide poſt paullo cap. 37. Inde colligitur populis ad Rhenum ſuperiorem imperaſſe, ſive qui inter Rhenum, Nicri confluentem, & Danubii fontes, & paullo ultra coluerunt, antequam Marcomanni a Marcbuduo in Bojohemum tranſducerentur.

paucis menſibus ante, *a* Harudum millia hominum xxiv. ad eum veniſſent, quibus locus, ac ſedes pararentur: futurum eſſe paucis annis, uti omnes e Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum tranſirent: neque enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc conſuetudinem victus cum illa comparandam. Arioviſtum autem, ut ſemel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum ſit *b* Amagetobriæ, ſuperbe, & crudeliter imperare, obſides nobiliſſimi cujuſque liberos poſcere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, ſi qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta ſit: hominem eſſe barbarum, iracundum, temerarium: non poſſe ejus imperia diutius ſuſtineri: niſi quid in Cæſare, populoque R. ſit auxilii, omnibus Gallis idem eſſe faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent: aliud domicilium, alias ſedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quæcunque accidat, experiantur: hæc ſi enuntiata Arioviſto ſint, non dubitare, quin de omnibus obſidibus, qui apud eum ſint, graviſſimum ſupplicium ſumat: Cæſarem vel auctoritate ſua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere poſſe, ne major multitudo Germanorum Rhenum tranſducatur, Galliamque omnem ab Arioviſti
injuria poſſe defendere. Hac oratione a Divitia- 32.
co habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæſare petere cœperunt. Animadvertit Cæſar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, ſed triſtes, capite demiſſo, terram intueri. ejus rei quæ cauſſa eſſet, miratus ex ipſis quæſivit. Nihil Sequani reſpondere, ſed in eadem triſtitia taciti permanere. Cum ab iis ſæpius quæreret, ne-

a *Harudum millia hominum* xxiv.] Vicini Harudes Marcomannis inter Rhenum & Danubium a fontibus novum: qui an cum Marcomannis in Bojohemum poſtea tranſierint, incertum eſt.

b *Amagetobriæ*] Sic & Metaphraſtes ſcripſit. Ignotus locus, a nemine præterea memoratus. Videtur autem circa Æduos aut Sequanos fuiſſe.

neque ullam omnino vocem exprimere poſſet; idem Divitiacus Æduus reſpondit: hoc eſſe miſeriorem, & graviorem fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod ſoli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; abſentiſque Arioviſti crudelitatem, velut ſi coram adeſſet, horrerent; propterea quod reliquis tantum fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines ſuos Arioviſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate ejus eſſent, o-
33. mnes cruciatus eſſent perferendi. His rebus cognitis, Cæſar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicituſque eſt, ſibi eam rem curæ futuram: magnam ſe habere ſpem, & beneficio ſuo, & auctoritate adductum Arioviſtum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimiſit. & ſecundum ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam, & ſuſcipiendam putaret: in primis, quod *a* Æduos, fratres, conſanguineoſque *b* ſæpenumero ab ſenatu appellatos, in ſervitute, atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obſides eſſe apud Arioviſtum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi R. turpiſſimum ſibi, & reip. eſſe arbitrabatur. Paulatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo R. periculoſum videbat: neque ſibi homines feros, ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin, cum omnem Galliam occupaſſent, ut ante *c* Cimbri, Teutonique feciſſent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præſertim cum *d* Sequanos a provincia noſtra Rhodanus divideret: quibus rebus quam matur-

a *Æduos fratres conſanguineoſque*] Ædui fratres Romanorum dicti propter antiquiſſimum fœdus. Vid. Tacit. XI. 25.

b *ſæpenumero ab ſenatu*] Ad hæc ſenatus conſulta provocat Eumenius Paneg. Flavienſium nomine cap. 2.

c *Cimbri Teutonique*] De his Vellejus II. 12. Florus III. 3. & Eutropius V. 1.

d *Sequanos a provincia Rhodanus divideret*] Circa Genevam, poſtquam ex lacu exiit, Rhodanus Sequanos accedit propius. Geneva autem extremum oppidum erat Allobrogum, qui gravibus bellis domiti provinciæ contributi ſunt. *Supra cap.* 6.

turrime occurrendum putabat. Ipſe autem Arioviſtus *a* tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non videretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut aliquem locum medium utriuſque colloquio deligeret: velle ſeſe de rep. & ſummis utriuſque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioviſtus reſpondit, ſi quid ipſi a Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum venturum fuiſſe; ſi quid ille a ſe velit, illum ad ſe venire oportere: præterea ſe neque ſine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæſar poſſideret, neque exercitum ſine magno commeatu, atque *b* molimento in unum locum contrahere poſſe: ſibi autem mirum videri, quid in ſua Gallia, quam bello viciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Rom. negotii eſſet.

34.

CAPUT XVIII.

Iterum ad Arioviſtum Cæſaris legati cum mandatis; ejus reſponſio. Cæſar ad Arioviſtum contendit. Nuntiatur Arioviſti profectio ad occupandum Veſontionem, quo celerrime Cæſar pervenit, ibique præſidium collocat.

HIs reſponſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mit- 35.

 tit:

a *tantos ſpiritus ſumpſerat*] Plurali *ſpiritus* ferociam ſonant & ſuperbiam: ut lib. II. hujus belli cap. 4. ſect. 3. Et Nepos Dione cap. 5. *regios ſpiritus repreſſit*. Cicero pro lege Manil. cap. 22. extr. *animos ac ſpiritus* hac notione conjunxit.

b *molimento*] Ita Gabr. Faerni manu ſcriptus codex, Fulvio Urſino teſte: plures aliquot *emolumento*, quod Petrus Victorius Var. Lect. XXII. 10. ex gemina vocabuli ſignificatione tuetur, quæ hoc loco non quæſtus ſit, ſed ſtudii & laboris: quod ex Varronis R. R. III. 14. putat confirmari. Dionyſius Voſſius deſperat de Varronis loco, quo operæ pretium, non difficultas indicetur. Ipſe aliud exemplum ſubdit ex Gellii XI. 13. *quæ vis quodve emolumentum ejus ſententiæ foret*. Sed quod neque hoc ſatis clare notionem alteram emolumenti, quæ non a *mola* vel *molere*, ſed ab *emoliri* fit, evincit, dum clarius exemplum proferatur, Faerno, Ciacconio, Hotmano ſubſcribimus, qui *molimentum* ſubſtituunt: Saltem *emolimentum* legere malim, formam ſimplicis preſſe imitatus.

tit: Quoniam tanto ſuo, populique R. beneficio
affectus, cum in conſulatu ſuo Rex, atque amicus
a ſenatu appellatus eſſet, hanc ſibi, populoque
R. gratiam referret, ut in colloquium venire
invitatus gravaretur, neque de communi re
dicendum ſibi, & cognoſcendum putaret; hæc
eſſe, quæ ab eo poſtularet; primum, ne quam
multitudinem hominum amplius trans Rhenum
in Galliam tranſduceret; deinde obſides, quos
haberet ab Æduis, redderet; Sequaniſque permitteret,
ut, quos illi haberent, voluntate ejus
reddere illis liceret; neve Æduos injuria laceſſeret,
neve his, ſociiſque eorum bellum inferret:
ſi id ita feciſſet, ſibi, populoque R. perpetuam
gratiam, atque amicitiam cum eo futuram; ſi
non impetraret, (quoniam *a* M. Meſſalla, M.
Piſone coſſ. ſenatus cenſuiſſet, uti, quicunque
Galliam provinciam obtineret, quod commodo
reip. facere poſſet, Æduos, cæteroſque amicos
populi R. defenderet) ſe Æduorum injurias non
36. neglecturum. Ad hæc Arioviſtus reſpondit: Jus
eſſe belli, ut, qui viciſſent, iis, quos viciſſent,
quemadmodum vellent, imperarent: item populum
R. victis non ad alterius præſcriptum, ſed
ad ſuum arbitrium imperare conſueſſe: ſi ipſe
populo R. non præſcriberet, quemadmodum ſuo
jure uteretur, non oportere ſe a populo R. in ſuo
jure impediri: Æduos ſibi, quoniam belli fortunam
tentaſſent, & armis congreſſi, ac ſuperati
eſſent, ſtipendiarios eſſe factos: magnam Cæſarem
injuriam facere, qui ſuo adventu vectigalia
ſibi deteriora faceret. Æduis ſe obſides redditurum
non eſſe: neque iis, neque eorum ſociis
injuria bellum illaturum, ſi in eo manerent,
b quod conveniſſet, ſtipendiumque quotannis
penderent: ſi id non feciſſent, longe iis fraternum
nomen populi R. abfuturum. Quod ſibi Cæſar
denuntiaret, ſe Æduorum injurias non neglectu-

a *M. Meſſalla, M. Piſone* COSS.] biennio poſt Ciceronis; itidemque biennio ante Cæſaris conſulatum.

b *quod conveniſſet*] Male quidam libri, *conveniſſent*. Sic enim dicendum fuiſſet, *in quo*.

ſturum, neminem ſecum ſine ſua pernicie contendiſſe: cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid invicti Germani, exercitatiſſimi in armis, qui intra annos XIV. tectum non ſubiſſent, virtute poſſent. Hæc eodem tempore Cæ- 37.
ſari mandata referebantur: & legati ab Æduis, & Treviris veniebant: Ædui queſtum, quod Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur; ſeſe ne obſidibus quidem datis pacem Arioviſti redimere potuiſſe: Treviri autem, *a* pagos centum Svevorum ad ripam Rheni conſediſſe, qui Rhenum tranſire conarentur: iis præeſſe Naſuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimavit, ne, ſi nova manus Svevorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe conjunxiſſet, minus facile reſiſti poſſet. Itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit. Cum 38.
tridui viam proceſſiſſet, nuntiatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcavendum ſibi Cæſar exiſtimabat: namque omnium rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido facultas: idque natura loci ſic muniebatur, ut magnam *b* ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod *c* flumen Adduaſdubis, ut circino circumductum, pœ-

a *pagos centum Svevorum*] milites ex ſingulis centum pagorum delectos: nam centum omnino pagi Svevorum (ſic Cattos Cæſar vocat) fuerunt, e quibus quotannis ſingula millia armatorum educebantur: *lib. 4. ineunte*. De *pagis* ſupra dictum in Helvetia: quamquam Germanorum pagi minores videantur, quam Helvetiorum.

b *ad ducendum bellum*] ad trahendum, cum mora gerendum, nec aleæ præliorum facile committendum. Sic verbo hoc Cicero uſus eſt lib. VII. epiſt. III. ſect. 7. & Offic. III. cap. 3. Nepos Alcib. c. 8.

c *flumen Adduaſdubis*] Vox ſine dubio depravata, in qua diſſonant codices ſcripti. Amnis hic Straboni & Ptolemæo dictus ὁ Δοῦβις, *Dubis*: unde Hadr. Valeſius & Iſaacus Voſſius ad Melam p. 160. & Jo. Godvinus in Cæſare legunt *flumen Dubis*, hodie *le Dou*. Forſan Cæſaris ætate nomen plu-

ne totum oppidum cingit: reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. huc Cæſar magnis diurnis, nocturniſque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi præſidium collocat.

CAPUT XIX.

Timor animos militum occupat: quare alii diſceſſum petunt, alii conqueruntur.

39. DUm paucos dies ad Veſontionem rei frumentariæ, commeatuſque cauſa moratur, ex percunctatione noſtrorum, vocibuſque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, & ſæpenumero ſeſe cum iis congreſſos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuiſſe; tantus ſubito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes, animoſque perturbaret. Hic primum ortus eſt a tribunis militum, ac præfectis, reliquiſque, qui ex urbe, amicitiæ cauſa, Cæſarem ſecuti, non *a* magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari uſum habebant: quorum alius, alia cauſa illata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat, ut ejus voluntate diſcedere

plurium ſyllabarum fuit, truncatum poſtea: nec enim nova hæc lectio, ſed Metaphraſtes etiam Ἀλδυαίσδυβις expreſſit. Juliani epiſtola XXXVIII. legitur Δάνυβις, etiam prave. Voſſio *Adduas* eſt gloſſema ex Feſti corrupto loco & errore veterum redundans.

a *magnum periculum miſerabantur, quod*] Incluſa hæc delenda cenſet Carrio Antiq. Lect. III. 8. manu ſcriptorum, Vaticani præſertim, auctoritate: quaſi ex inferiore ſect. 4. in hunc locum adſcenderint. Muretus autem V. L. lib. X. 4. prius *miſerabantur* mutat in *eſſe rebantur*. Neutrum placet Dionyſ. Voſſio, qui vulgarem lectionem tuetur. Nec inſolens Cæſari una formula, etiam ex brevi intervallo, bis uti. Vide lib. V. cap. 15. ſect. 3. & 4.

re liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant: hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur: vulgo totis caſtris *a* teſtamenta obſignabantur. Horum vocibus, ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in caſtris uſum habebant, milites, centurioneſque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui ſe ex his minus timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſilvarum, quæ inter eos, atque Arioviſtum intercederent, aut rem frumentariam, ut ſatis commode ſupportari poſſet, timere dicebant. nonnulli etiam Cæſari renuntiabant, cum caſtra moveri, ac ſigna ferri juſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos.

CAPUT XX.

Cæſar concilium convocat: ejuſdem oratio, qua animi militum alacres efficiuntur: Cæſari gratiæ actæ a Decima legione.

HÆc cum animadvertiſſet Cæſar, convocato 40.
concilio, *b* omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſavit: primum, quod aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum, aut cogitandum putarent. Arioviſtum, ſe conſule, cupidiſſime populi R. amicitiam appetiſſe; cur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum judicaret? ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis po-

a *teſtamenta obſignabantur*] Id quoque Florus III. 10. notavit, tamquam magni timoris ſignum, quaſi mox omnes interituri eſſent.

b *omnium ordinum centurionibus*] Erant decem in legione cohortes; in cohorte tres manipuli; in manipulo duo centuriones. Omnes ſic numero pares, genere ſeu gradu impares. Vide Lipſ. Mil. R. II. 8. Hoc plenius concilium: alibi tantum *primorum ordinum centuriones* cum tribunis convocati, ut mox cap. 41. ſect. 3. lib. V. c. 18. ſ. 3. & c. 37. ſ. 1.

poſtulatis, atque æquitate conditionum perſpecta, eum neque ſuam, neque pop. Rom. gratiam repudiaturum. Quod ſi furore, atque amentia impulſus bellum intuliſſet, quid tandem vererentur? aut cur de ſua virtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? factum ejus hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonis a C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quam ipſe imperator, meritus eſſe videbatur: factum etiam *a* nuper in Italia ſervili tumultu, quos tamen aliquis uſus, ac diſciplina, quam a nobis accepiſſent, ſublevaret: ex quo judicari poſſe, quantum haberet in ſe boni conſtantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes ſine cauſa timuiſſent, hos poſtea armatos, ac victores ſuperaſſent; denique hos eſſe eoſdem Germanos, quibuſcum ſæpenumero Helvetii congreſſi, non ſolum in ſuis ſedibus, ſed etiam in illorum finibus plerumque ſuperaſſent, qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potuerint. Si quos adverſum prælium, & fuga Gallorum commoveret, hos, ſi quærerent, reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arioviſtum, cum multos menſes caſtris, ac paludibus ſe continuiſſet, neque ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes jam de pugna, & diſperſos ſubito adortum, magis ratione, ac conſilio, quàm virtute viciſſe. Cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuiſſet, hac ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem, anguſtiaſque itinerum conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris deſperare, aut ei præſcribere viderentur: hæc ſibi eſſe curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones ſubminiſtrare; jamque eſſe in agris frumenta matura. de itinere ipſos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto

a *nuper in Italia ſervili tumultu*] NUPER, poſt Cimbricum bellum. Servile autem hoc bellum, quod Livius epitome XCVII. memoravit, a ſervis Germanis, Caji Marii victoria captis, geſtum: ideoque ejus mentionem Cæſar fecit, ut vinci & Germanos poſſe, demonſtraret.

ctο audientes, neque ſigna laturi dicantur, nihil ſe ea re commoveri: ſcire enim, quibuſcumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re geſta, fortunam defuiſſe, aut, aliquo facinore comperto, avaritiam eſſe convictam: ſuam innocentiam perpetua vitæ felicitate Helvetiorum bello eſſe perſpectam. Itaque ſe quod in longiorem diem collaturus eſſet, *a* repræſentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia caſtra moturum, ut quamprimum intelligere poſſet, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus valeret. Quod ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe *b* cum ſola Decima legione iturum, de qua non dubitaret, ſibique eam prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæſar 41.
& indulſerat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum converſæ ſunt omnium mentes, ſummaque alacritas, & cupiditas belli gerendi innata eſt: princepſque Decima legio per tribunos milit. ei gratias egit, quod de ſe optimum judicium feciſſet; ſeque eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones per tribunos mil. & *c* primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæſari ſatisfacerent, ſe neque umquam dubitaſſe, neque timuiſſe, neque de ſumma belli ſuum judicium, ſed imperatoris eſſe exiſtimaviſſe.

CAPUT XXI.

Cæſaris profectio: Arioviſti legati ad Cæſarem: inter utroſque colloquium.

EOrum ſatisfactione accepta, & itinere exquiſito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei

a *repræſentaturum*] ſic vetus tuenda lectio: quia *repræſentare* eſt ante diem præſtare, aut facere, aut ſolvere. *Hotm.*

b *cum ſola decima legione*] Hoc tamquam ſingulare ſtrategema laudat & explicat Frontinus 1. 9. 4. ſed paullo aliter hiſtoriam recenſet.

c *primorum ordinum centuriones*] Ut erant centurio primi pili, primus princeps, primus haſtatus. Lipſius II. Mil. R. 8.

ei maximam fidem habebat, ut millium amplius xl. circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus eſt. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt, Arioviſti copias a noſtris millibus paſſuum IV. & XX. abeſſe.

42. Cognito Cæſaris adventu, Arioviſtus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet, ſeque id ſine periculo facere poſſe exiſtimaret. Non reſpuit conditionem Cæſar: jamque eum *a* ad ſanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegaſſet, ultro polliceretur: magnamque in ſpem veniebat, pro ſuis tantis, populique R. in eum beneficiis, cognitis ſuis poſtulatis, fore, ut pertinacia deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim, cum ſæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Arioviſtus poſtulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæſar adduceret: vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione ſe non eſſe venturum. Cæſar, quod nec colloquium, interpoſita cauſa, tolli volebat, neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat, commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, in eos legionarios milites legionis Decimæ, cui quam maxime confidebat, imponere, ut præſidium quam amiciſſimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet: quod cum fieret, *b* non irridicule quidam ex militibus Decimæ legionis dixit; pluſquam pollicitus eſſet, Cæſarem facere; pollicitum eſſe in cohortis prætoriæ loco Decimam legionem habiturum, & nunc *c* ad equum reſcribere.

43. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus ſatis grandis: hic locus æquo fere ſpatio

a *ad ſanitatem*] ideſt, ad meliora conſilia. Cicero XII. epiſt. X. ſect. I. pari translatione *ad ſanitatem redire* dixit.

b *non irridicule*] argute, lepide. Metaphraſtes ἀστεῖον.

c *ad equum reſcribere*] Sicut *ſcribere*, *conſcribere* eſt legere milites: ita *reſcribere*, quum mutatur ordo: quod *tranſcribere* Val. Maximus lib. II. cap. 7. exempl. 15. dixit.

tio ab caſtris utriuſque aberat. Eo, ut erat di-
ctum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæ-
ſar, quam equis devexerat, paſſibus ducentis
ab eo tumulo conſtituit: item equites Arioviſti
pari intervallo conſtiterunt. Arioviſtus, ut ex e-
quis colloquerentur, &, præter ſe, denos ut ad
colloquium adducerent, poſtulavit. Ubi eo ven-
tum eſt, Cæſar initio orationis ſua, ſenatuſque
in eum beneficia commemoravit, quod *a* Rex
appellatus eſſet a ſenatu, quod amicus, quod
munera ampliſſima miſſa; quam rem & paucis
contigiſſe, & a Romanis *b* pro maximis homi-
num officiis conſueviſſe tribui docebat: illum,
cum neque aditum, neque cauſam poſtulandi ju-
ſtam haberet, beneficio, ac liberalitate ſua, ac
ſenatus, ea præmia conſecutum. Docebat et-
iam, quam veteres, quamque juſtæ cauſæ neceſ-
ſitudinis ipſis cum Æduis intercederent; quæ ſe-
natuſconſulta, quoties, quamque honorifica in
eos facta eſſent: ut omni tempore totius Gal-
liæ principatum Ædui tenuiſſent, prius etiam,
quam noſtram amicitiam appetiſſent. Populi R.
hanc eſſe conſuetudinem, ut ſocios, atque ami-
cos non modo ſui nihil deperdere, ſed gratia,
dignitate, honore auctiores velit eſſe. Quod ve-
ro ad amicitiam populi R. attuliſſent, id iis
eripi, quis pati poſſet? Poſtulavit deinde ea-
dem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut
Æduis, aut eorum ſociis bellum inferret; obſi-
des redderet: ſi nullam partem Germanorum do-
mum remittere poſſet, at ne quos amplius Rhe-
num tranſire pateretur. Arioviſtus ad poſtulata 41.
Cæſaris pauca reſpondit: de ſuis virtutibus mul-
ta prædicavit: tranſiſſe Rhenum ſeſe, non ſua
ſponte, ſed rogatum, & accerſitum a Gallis;
non ſine magna ſpe, magniſque præmiis domum,
propinquoſque reliquiſſe; ſedes habere in Gallia
ab ipſis conceſſas; obſides ipſorum voluntate da-
tos; ſtipendium capere jure belli, quod victores
victis imponere conſueverint. Non ſeſe Gallis,
ſed

a *rex appellatus eſſet*] vide ſupra c. 3. ſect. 4.
b *pro maximis officiis tribui*] Livium lege lib. xxxi. c. 11.

ſed Gallos ſibi bellum intuliſſe ; omnes Galliæ civitates ad ſe oppugnandum veniſſe, ac contra ſe caſtra habuiſſe ; eas omnes copias uno ab ſe prælio fuſas, ac ſuperatas eſſe ; ſi iterum experiri velint, paratum ſe decertare : ſin pacem malint, iniquum eſſe, de ſtipendio recuſare, quod ſua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam pop. Rom. ſibi ornamento, & præſidio, non detrimento eſſe oportere, idque ſe ea ſpe petiſſe. Si per populum Rom. ſtipendium remittatur, & dedititii ſubtrahantur, non minus libenter ſeſe recuſaturum populi Rom. amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam tranſducat, id ſe ſui muniendi, non Galliæ oppugnandæ cauſa facere ; ejus rei teſtimonium eſſe, quod niſi rogatus non venerit, & quod bellum non intulerit, ſed defenderit. Se prius in Galliam veniſſe, quam popul. Rom. Nunquam ante hoc tempus exercitum pop. R. Galliæ provinciæ fines ingreſſum. Quid ſibi vellet? cur in ſuas poſſeſſiones veniret? Provinciam ſuam eſſe hanc Galliam, ſicuti illam noſtram. Ut ſibi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret ; ſic item nos eſſe iniquos, quod in ſuo jure ſe interpellaremus. Quod fratres ex S. C. & amicos appellatos Æduos diceret, non ſe tam barbarum, neque tam imperitum eſſe rerum, ut non ſciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos in his contentionibus, quas Ædui ſecum, & cum Sequanis habuiſſent, auxilio pop. Rom. uſos eſſe. Debere ſe ſuſpicari, ſimulata Cæſarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, ſui opprimendi cauſa habere. Quod niſi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturum ; quod ſi eum interfecerit, multis ſeſe nobilibus, principibuſque pop. Rom. gratum eſſe facturum : id ſe ab ipſis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam, atque amicitiam ejus morte redimere poſſet : quod ſi diſceſſiſſet, ac liberam

ram

ram ſibi poſſeſſionem Galliæ tradidiſſet, magno ſe illum præmio remuneraturum, & quæcumque bella geri vellet, ſine ullo ejus labore, & periculo confecturum. Multa a Cæſare in eam ſen- 45.
tentiam dicta ſunt, quare negotio deſiſtere non poſſet, & neque ſuam, neque pop. Rom. conſuetudinem pati, ut optime meritos ſocios deſereret; neque ſe judicare Galliam potius eſſe Arioviſti, quam populi Rom. Bello ſuperatos eſſe *a* Arvernos, & Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus Roman. ignoviſſet, neque in provinciam redegiſſet, neque ſtipendium impoſuiſſet. Quod ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpectari oporteret, pop. Rom. juſtiſſimum eſſe in Gallia imperium: ſi judicium ſenatus ſervari oporteret, liberam debere eſſe Galliam, quam bello victam, ſuis legibus uti voluiſſet.

CAPUT XXII.

Equitatus Ariov. prope tumulum accedit, Cæſaris exercitum infeſtans: Ariov. legatos ad Cæſarem mittit, & Cæſar ad Ariov., qui ejus legatos in vincula conjicit.

DUm hæc in colloquio geruntur, Cæſari nun- 46.
tiatum eſt, equites Arioviſti propius tumulum accedere, & ad noſtros adequitare, lapides, telaque in noſtros conjicere. Cæſar loquendi finem fecit, ſeque ad ſuos recepit; ſuiſque imperavit, ne quod omnino telum in hoſtes rejicerent. nam, etſi ſine ullo periculo legionis delectæ commiſſum cum equitatu prælium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulſis hoſtibus, dici poſſet, eos a ſe per fidem in

a *Arvernos & Rutenos a Q. Fabio*] Arverni procul a provincia trans Gebennam montem. Ruteni circa montem in auſtrum vergunt. Fabio hanc victoriam tribuunt Strabo IV. p. 128. Epit. Livii LXI: at Suetonius Ner. c. 2. Domitio. Vellejus II. 10. diviſe Arvernos Domitio, Allobroges Fabio dat. Videtur uterque vicisse utroſque, quia Fabius fuit Domitii ſucceſſor in provincia, teſte Val. Maximo lib. IX. 6. 3.

in colloquio circumventos. Poſteaquam *a* in vulgus militum elatum eſt, qua arrogantia in colloquio Arioviſtus uſus, omni Gallia Romanis interdixiſſet; impetumque in noſtros ejus equites feciſſent; eaque res colloquium ut diremiſſet; multo major alacritas, ſtudiumque pugnandi majus exercitui injectum eſt.

47. Biduo poſt Arioviſtus legatos ad Cæſarem mittit, velle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ eſſent, agere cum eo: uti iterum colloquio diem conſtitueret; aut, ſi id minus vellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret. Colloquendi Cæſari cauſa viſa non eſt, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in noſtros tela conjicerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, & hominibus feris objecturum, exiſtimabat. Commodiſſimum viſum eſt, M. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi F. ſumma virtute, & humanitate adoleſcentem, (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ ſcientiam, qua multa jam Arioviſtus *b* longinqua conſuetudine utebatur, &, quod in eo peccandi Germanis cauſa non eſſet, ad eum mittere; & M. Titium, qui hoſpitio Arioviſti uſus erat: his mandavit, ut, quæ diceret Arioviſtus, cognoſcerent, & ad ſe referrent. Quos cum apud ſe in caſtris Arioviſtus conſpexiſſet, exercitu ſuo præſente, conclamavit: quid ad ſe venirent? an ſpeculandi cauſa? conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

48. Eodem die caſtra promovit, & millibus paſſuum VI. a Cæſaris caſtris ſub monte conſedit.

a *in vulgus militum elatum*] Bene *elatum* ſecundum MSS. libros: non *relatum*. Et lib. VI. 13. noſter *in vulgus efferri*. Et Tacitus XII. 21. *elata vox ejus in vulgum*.

b *longinqua conſuetudine*] Ciacconius *longa* mavult. Tuetur receptam lectionem Jo. Fr. Gronovius Obſervat. IV. 11. p. 168. quia idem Cæſar Civ. I. 29. & *temporis longinquitatem* dixit, & III. Civ. 80. *longinquam oppugnationem*, id eſt diuturnam. Adde Nepot, Themiſt. c. 4. *longinquiore tempore*.

CAPUT XXIII.

Ariov. copiis tranſductis equeſtri prælio cum Cæſare contendit. Cæſar non procul a Germanis caſtra ponit, & aciem inſtruit: caſtra minora Cæſaris oppugnantur. Vaticinatio matrumfamilias apud Germanos.

POſtridie ejus diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias tranſduxit, & millibus paſſuum II. ultra eum caſtra fecit; eo conſilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis, & Æduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V. Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit; ut, ſi vellet Arioviſtus prælio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Arioviſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit; equeſtri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant VI. totidem numero pedites velociſſimi, ac fortiſſimi, quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſa, delegerant: cum his in præliis verſabantur: ad hos ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant: ſi qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumſiſtebant: ſi quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, jubis equorum ſublevati, curſum adæquarent. Ubi eum caſtris ſeſe tenere 49.
Cæſar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus DC. ab his caſtris idoneum locum delegit; acieque triplici inſtructa, ad eum locum venit. Primam, & ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire juſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus DC. uti dictum eſt, aberat: eo circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Arioviſtus miſit, quæ copiæ noſtros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo ſecius Cæſar,

ut ante conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare, tertiam opus perficere juſſit. Munitis caſtris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in caſtra majora reduxit.
50. Proximo die, inſtituto ſuo, Cæſar ex caſtris utriſque copias ſuas eduxit: paulumque a majoribus caſtris progreſſus, aciem inſtruxit, hoſtibuſque pugnandi poteſtatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Arioviſtus partem ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrimque, uſque ad veſperum, pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Arioviſtus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in caſtra reduxit. Cum ex captivis quæreret Cæſar, quamobrem Arioviſtus prælio non decertaret, hanc reperiebat cauſam, quod apud Germanos ea conſuetudo eſſet, ut *a* matresfamilias eorum ſortibus, & vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex uſu eſſet, nec ne; eas ita dicere, non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante novam Lunam prælio contendiſſent.

CAPUT XXIV.

Præſidio caſtris relicto, Cæſar ad caſtra hoſtium accedit; Germani copias educunt: prælium committitur. Ex hoſtibus alii fugam arripiunt, alii interficiuntur. C. Valerius Procillus, & M. Titius Cæſari reſtituti ſunt. Cæſar in ulteriorem Galliam proficiſcitur.

51. POſtridie ejus diei Cæſar præſidio utriſque caſtris, quod ſatis eſſe viſum eſt, relicto, *b* omnes

a *matres familias ſortibus & vaticinationibus*] Tacitus Hiſt. IV. 61. *vetere apud Germanos more, quo pleraſque feminarum fatidicas arbitrentur*. Quin etiam *ſanctum & providum* iis ineſſe putabant, quod idem de Morib. Germ. c. 8. prodidit.

b *omnes alarios*] Lipſius de Mil. Rom. II. 7. p. 68. ita hunc locum interpretatur: *Mens ibi & conſilium Cæſaris non disjungere legionarios, ſed una habere ad pugnam: alarios autem, id eſt auxiliares & ſocios, pro caſtris alteris in ſpeciem, ut loquitur, relinquere terrendo hoſti, aut diſtinendo.*

mnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit; quod minus multitudine militum legionariorum pro hoſtium numero valebat, ut ad ſpeciem alariis uteretur. Ipſe, triplici inſtructa acie, uſque ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum demum neceſſario Germani ſuas copias e caſtris eduxerunt, *a* generatimque conſtituerunt paribus intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Svevos, omnemque aciem ſuam rhedis, & carris circumdederunt, ne qua ſpes in fuga relinqueretur. Eo mulieres impoſuerunt, quæ in prælium proficiſcentes milites, paſſis manibus, flentes implorabant, ne ſe in ſervitutem Romanis traderent. Cæſar ſingulis legionibus ſingulos 52.
legatos, & quæſtorem præfecit; uti eos teſtes ſuæ quiſque virtutis haberet. Ipſe a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hoſtium eſſe animadverterat, prælium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes ſigno dato impetum fecerunt. Itaque hoſtes repente, celeriterque procurrerunt, ut ſpatium pila in hoſtes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum eſt. At Germani celeriter, ex conſuetudine ſua, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalanges inſilirent, & ſcuta manibus revellerent, & deſuper vulnerarent. Cum hoſtium acies a ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam converſa eſſet, a dextro cornu vehementer multitudine ſuorum noſtram aciem premebant. Id cum animadvertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem verſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. Ita prælium 53.
reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt; neque prius fugere deſtiterunt, quam ad flumen Rhenum *b* millia paſſuum ex eo loco

cir-

a *generatimque conſtituerunt*] per genera & nationes ſuas, quas ſingulas ſeorſim ſtatuerunt, Metaphraſtes κατὰ φυλάς.

b *millia paſſuum circiter quinquaginta*] Libri veteres *quinque*: & Metaphraſtes τετταράκοντα ςάδια. Sed minus ſpatium,

circiter L. pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confiſi tranſnare contenderunt; aut lintribus inventis ſalutem ſibi petierunt. In his fuit Arioviſtus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioviſti uxores, una Sveva natione, quam domo ſecum adduxerat, altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Gallia duxerat a fratre miſſam: utraque in ea fuga periit. Duæ filiæ harum, altera occiſa, altera capta eſt. C. Valerius Procillus, cum a cuſtodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Cæſarem, hoſtium equitatum perſequentem incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem, quam ipſa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honeſtiſſimum provinciæ Galliæ, ſuum familiarem, & hoſpitem, ereptum e manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate, & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, ſe præſente, de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrum igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſervaretur: ſortium beneficio ſe eſſe incolumem. Item M. Titius repertus, & ad eum reductus eſt.
54. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Svevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos ubi qui proxime Rhenum incolunt, perterritos ſenſerunt, inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar una æſtate, duobus maximis bellis confectis, maturius paulo, quam tempus anni poſtulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum præpoſuit: ipſe in citeriorem Galliam, ad conventus agendos profectus eſt.

C. JU-

tium, pro fugæ longinquitate, quam hoc loco Cæſar deſcripſit. Iccirco doctiſſimus quiſque cenſet *quinquaginta* legendum, quia Oroſius VI. 7. qui haud dubie Cæſarem ſublegit, *quinquaginta millia paſſuum* habet: & Plutarchus Cæſare p. 717. ἐπὶ ςαδίȣς τριακοσίȣς, quod quidem numero explendo non ſufficit; vetus tamen Interpres ejus *quadringenta* habet, & Stephano teſte in quibuſdam libris τετρακοσίȣς invenitur, quot ſtadia omnino quinquaginta milliaria conficiunt.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER II.

CAPUT I.

Cæſar certior fit de Belgarum conjuratione, ſimulque de cauſa.

CUm eſſet Cæſar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti ſupra demonſtravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litteriſque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare, obſideſque inter ſe dare. Conjurandi has eſſe cauſas: primum, quod vererentur, a ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis ſollicitarentur, partim qui ut Germanos diutius in Gallia verſari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inveteraſcere in Gallia moleſte ferebant; partim qui mobilitate, & levitate animi novis imperiis ſtudebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur: qui minus facile eam rem in imperio noſtro conſequi poterant. 1.

a *ne, omni pacata Gallia, ad eos*] Gallia propria, a Belgis diſtincta. Sic mox etiam cap. 3. ſect. 1. *Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt.*

CAPUT II.

Cæſar legiones conſcribit, eas miſſurus in ulteriorem Galliam: inde ad fines Belgarum caſtra ponit; ad quem Remi legatos mittunt. Belgarum origo; quantus ſit eorum in militia nervus. Convocatur Senatus; obſides dantur.

2. IIs nuntiis, litteriſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Gallia novas conſcripſit, & ineunte æſtate *a* in ulteriorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, cum primum pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquiſque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant: ſeque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nuntiaverunt, manus cogi, exercitus in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non exiſtimavit, quin ad eos (*b* duodecimo die) proficiſceretur. Re frumentaria comparata, caſtra movet, diebuſque circiter xv. ad fines Belgarum
3. pervenit. Eo cum de improviſo, celeriuſque omnium opinione veniſſet, *c* Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium, & Antebrogium, primos civitatis ſuæ miſerunt: qui dicerent, ſe, ſuaque omnia in fidem, atque poteſtatem populi R. permittere, neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R. omnino conjuraſſe, paratoſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæteriſque rebus juvare. Reliquos omnes Belgas in armis eſſe:

a Ger-

a *in ulteriorem Galliam*] Sic veteres libri: etiam Jul. Celſus, ſeu quiſquis auctor eſt Vitæ Cæſaris: quod præfert & tuetur Dionyſ. Voſſius. Recentiores *interiorem*. Græcus tantum εἰς τὴν Γαλατίαν.

b *duodecimo die*] Abſunt hæc a veteribus libris. Loco illorum Metaphraſtes ὡς τάχιστα, id eſt *quam celerrime*.

c *Remi*] ſine adſpiratione Inſcriptiones & Hadr. Valeſius. Horum caput *Durocortorum*, *nunc Reims*.

a Germanoſque, qui cis Rhenum incolunt, ſe-
ſe cum his conjunxiſſe; tantumque eſſe eorum
omnium furorem, *b* ut ne Sueſſiones quidem fra-
tres, conſanguineoſque ſuos, qui eodem jure,
iiſdem legibus utantur, unum imperium, unum-
que magiſtratum cum ipſis habeant, deterrere po-
tuerint, quin cum his conſentirent. Cum ab his 4.
quæreret, quæ civitates, quantæque in armis eſ-
ſent, & quid in bello poſſent; ſic reperiebat,
pleroſque Belgas eſſe ortos a Germanis: Rhe-
numque antiquitus transductos, propter loci fer-
tilitatem ibi conſediſſe; Galloſque, qui ea loca
incolerent, expuliſſe: ſoloſque eſſe, qui patrum
noſtrorum memoria, omni Gallia vexata, Teu-
tonos, Cimbroſque intra fines ſuos ingredi pro-
hibuiſſent: qua ex re fieri, ut earum rerum me-
moria magnam ſibi auctoritatem, *c* magnoſque
ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eo-
rum omnia ſe habere explorata Remi dicebant,
propterea quod propinquitatibus, affinitatibuſque
conjuncti, quantam quiſque multitudinem in com-
muni Belgarum concilio ad id bellum pollicitus
eſſet, cognoverant. Plurimum inter eos *d* Bel-
lovacos & virtute, & auctoritate, & hominum
numero valere: hos poſſe conficere armata mil-
lia C. pollicitos ex eo numero lecta millia lx.
totiuſque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſ-
ſiones ſuos eſſe finitimos, latiſſimos, feraciſ-
ſimoſque agros poſſidere: apud eos fuiſſe re-
gem noſtra etiam memoria Divitiacum, totius
Galliæ potentiſſimum, qui cum magnæ partis
harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium
obtinuerit: nunc eſſe regem Galbam: ad hunc
propter juſtitiam, prudentiamque ſummam totius

C 2 bel-

a *Germanoſque, qui ripas Rheni incolunt*] Recentiores libri, *qui cis Rhenum incolunt*. Sed Græcus etiam Interpres τοὺς πρὸς ταῖς ὄχθαις τοῦ Ῥήνου οἰκοῦντας Γερμανούς.

b *ut ne Sueſſiones*] quidam libri *Sueſſones*, quattuor ſyllabis: ſed Metaphraſtes Σουεσσίωνες, ac Hirtius VIII. 6. *Sueſſiones, qui Remis erant attributi:* quos Axona amnis ſeparat.

c *magnoſque ſpiritus*] Supra ad lib. I. c. 33. ſ. 5. expoſitum.

d *Bellovacos*] populum inter Sequanam & Oeſiam flumina; inter Pariſios, Velocaſſes, & Sueſſiones, nunc *Beauvaiſins*.

belli omnium voluntate deferri : oppida habere numero XII : polliceri millia armata L. totidem *a* Nervios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſimeque abſint ; XV millia *b* Atrebates : *c* Ambianos X millia ; Morinos XV. millia : Menapios VII. millia : *d* Caletes X millia, Velocaſſes, & Veromanduos totidem ; *e* Aduaticos XXIX. millia ; Condruſos, Eburones, Cæræ-
5. ſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. Cæſar Remos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutus, omnem ſenatum ad ſe convenire, principumque liberos obſides ad ſe adduci juſſit : quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Divitiacum Æduum magnopere cohortatus docet, quantopere reip., communiſque ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit : id fieri poſſe, ſi ſuas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab ſe dimittit.

CAPUT III.

Trans fluvium Axonam a Cæſare caſtra ponuntur. Oppugnatur Bibrax oppidum Remorum, ad quos Cæſar petitum per nuntios ſubſidium mittit.

POſtquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad ſe venire, neque jam longe abeſ-

a *Nervios*] quorum caput videtur *Camaracum* (noſtris Camerick) fuiſſe.

b *Atrebates*] nunc *Arteſii* : eorumque regio *Arteſia*, Gall. l' *Artois*. Sidonius Paneg. Majoriani v. 212.

qua Clojo patentes
Atrebatum terras pervaſerat.

c *Ambianos*, *Morinos*, *Menapios*] Ambiani, ubi nunc *Amiens* : Morini, ad fretum Britannicum : Menapii, ad Rhenum ; item inter Moſam & Scaldim.

d *Caletes*, *Veloca§ſes*, *Veromanduos*] Caletes, ubi nunc *Calais* : Velocaſſes, ubi *Rovan* : Veromandui, ubi S. *Quintin*.

e *Aduaticos*, *Condruſos*, *Eburones*] De Aduaticis plura infra c. 29. In Flandriæ, Brabantiæ, Hannoniæ confinio videntur coluiſſe : Eburones, qui poſtea *Tungri*. Qui ſequuntur Condruſi, Cæræſi, Pæmani, his nemo facile certos diſtinctoſque limites adſignaverit.

abeſſe, ab his, quos miſerat, exploratoribus, &
ab Remis cognovit, *a* flumen Axonam, quod eſt
in extremis Remorum finibus, exercitum tranſ-
ducere maturavit, atque ibi caſtra poſuit: quæ
res & latus unum caſtrorum ripis fluminis mu-
niebat, & poſt eum quæ erant, tuta ab hoſti-
bus reddebat, & commeatus ab Remis, reli-
quiſque civitatibus ut ſine periculo ad eum por-
tari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat:
ibi præſidium ponit: & in altera parte fluminis
Q. Titurium Sabinum legatum cum VI. cohor-
tibus relinquit: caſtra in altitudinem pedum XII.
vallo, foſſaque duodeviginti pedum munire ju-
bet. Ab ipſis caſtris *b* oppidum Remorum, no- 6.
mine Bibrax, aberat millia paſſuum IIX. Id ex
itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœpe-
runt. Ægre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum ea-
dem, atque Belgarum, oppugnatio eſt. Hi, ubi
circumjecta multitudine hominum totis mœnibus,
undique in murum lapides jaci cœpti ſunt, mu-
ruſque defenſoribus nudatus eſt; teſtudine facta,
portis ſuccedunt, murumque ſubruunt, quod tum
facile fiebat: nam tanta multitudo lapides, ac
tela conjiciebant, ut in muro conſiſtendi pote-
ſtas eſſet nulli. Cum finem oppugnandi nox fe-
ciſſet, Iccius Remus, ſumma nobilitate, & gra-
tia inter ſuos, qui tum oppido præerat, unus
ex iis, qui legati de pace ad Cæſarem venerant,
nuntios ad eum mittit, Niſi ſubſidium ſibi mit-
tatur, ſe diutius ſuſtinere non poſſe. Eo de me- 7.
dia nocte Cæſar, iiſdem ducibus uſus, qui nun-
tii ab Iccio venerant, Numidas, & *c* Cretas
ſagittarios, & funditores Baleares ſubſidio oppi-

a *flumen Axonam*] qui Auguſtam Sueſſionum adluit. Auſonius Moſell. 461.

Non tibi ſe Liger anteferet, non Axona præceps.

b *oppidum Remorum, nomine Bibrax*] Diverſum ergo ab hoc eſt Bibracte Æduorum. Locus autem, ubi in Remis fuerit, in tanta diſſenſione Gallorum geographorum (vide Valeſii Notit. in Remis) diſtincte definiri non poteſt.

c *Cretas ſagittarios*] Laudantur Cretenſes ſagittæ, laudantur & ſagittarii. De illis Silium vide lib. II. verſ. 90. & 101. de his Ælianus V. H. l. I. c. 10. *οἱ Κρῆτες εἰσὶ τοξεύειν ἀγαθοί.*

danis mittit; quorum adventu & Remis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit.

CAPUT IV.

Hoſtes ad caſtra Cæſaris contendunt: is equeſtre prælium committit; inde utrimque acies inſtruitur. Hoſtes, Cæſareis in caſtra reductis, ad Axonam contendunt, inde eo Cæſar ipſe proficiſcitur.

Itaque pauliſper apud oppidum morati, agroſque Remorum depopulati, omnibus vicis, ædificiiſque, quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris cum omnibus copiis contenderunt: & a millibus paſſuum minus duobus caſtra poſuerunt: quæ caſtra, ut fumo, atque ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuum IIX. in
8. latitudinem patebant. Cæſar primo & propter multitudinem hoſtium, & propter eximiam opinionem virtutis prælio ſuperſedere ſtatuit. Quotidie tamen equeſtribus præliis, quid hoſtis virtute poſſet, & quid noſtri auderent, periclitabatur. Ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno, atque idoneo, quod is collis, ubi caſtra poſita erant, paululum ex planicie editus, tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque *a* ex utraque parte lateris dejectus habebat, & in fronte leviter *b* faſtigatus, paulatim ad

a *ex utraque parte lateris dejectus*] Vulgatis libris additum eſt *habebat*. quod tollit Dion. Voſſius, quia ſuavius ſit participium, quam quartus caſus nominis, qui cum adjecto verbo durum ſonet. Et infra c. 22. ineunte noſter *dejectuſque collis*: quamquam & ibi Goduinus *declivitas collis* interpretatur.

b *faſtigatus*] Sic veteres libri. Et Iſaacus Voſſius in Melam I. 4. auctor eſt, ubique in ſcriptis codicibus *faſtigare* legi, non *faſtigiare*: addit analogiam τῶν *veſtigium*, *veſtigare*; *litigium*, *litigare*. Dionyſius autem Voſſius vulgatum *faſtigiatus* tuetur. Qui etiam pro *leviter* præcedente voce, lege-

ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus col-
lis tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum
CD, & ad extremas foſſas caſtella conſtituit, i-
bique tormenta collocavit, ne, cum aciem in-
ſtruxiſſet, hoſtes (quod tantum multitudine po-
terant) a lateribus ſuos pugnantes circumveni-
re poſſent. Hoc facto, duabus legionibus, quas
proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, ut, ſi
quid opus eſſet, ſubſidio duci poſſent; reliquas
VI. legiones pro caſtris in acie conſtituit. Ho-
ſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtru-
xerunt. Palus erat non magna inter noſtrum, 9.
atque hoſtium exercitum. hanc ſi noſtri tranſi-
rent, hoſtes expectabant; noſtri autem, ſi ab
illis initium tranſeundi fieret, ut impeditos ag-
grederentur, parati in armis erant. Interim præ-
lio equeſtri inter duas acies contendebatur. U-
bi neutri tranſeundi initium faciunt, ſecundio-
re equitum noſtrorum prælio, Cæſar ſuos in ca-
ſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flu-
men Axonam contenderunt, quod eſſe poſt no-
ſtra caſtra demonſtratum eſt. Ibi vadis repertis
partem ſuarum copiarum tranſducere conati ſunt;
eo conſilio, ut, ſi poſſent, caſtellum, cui præe-
rat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontem-
que interſcinderent; ſin minus, agros Remo-
rum popularentur, qui magno nobis uſui ad bel-
lum gerendum erant, commeatuſque noſtros ſu-
ſtinebant. Cæſar certior factus a Titurio, omnem 10.
equitatum, & levis armaturæ Numidas, fundi-
tores, ſagittarioſque pontem tranſducit, atque
ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum
eſt. Hoſtes impeditos noſtri in flumine aggreſſi,
magnum eorum numerum occiderunt. Per eo-
rum corpora reliquos audaciſſime tranſire conan-
tes, multitudine telorum repulerunt. Primos,
qui tranſierant, equitatu circumventos interfece-
runt.

gerit *leniter*, ut lib. II. Gall. c. 29. 3. & lib. II. Civ. c. 24.
minime meo judicio errat. Sed nihil muto in tanta librorum conſenſione.

CAPUT V.

Hoſtes concilio convocato conſtituunt, optimum eſſe, quemque domum ſuam reverti. Cæſar eos inſequutus magnam eorum multitudinem interficit.

HOſtes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine tranſeundo ſpem ſe fefelliſſe intellexerunt, neque noſtros in locum iniquiorem progredi pugnandi cauſa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, conſtituerunt, optimum eſſe, domum ſuam quemque reverti, & quorum in fines primum Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos undique convenire, ut potius in ſuis, quam in alienis finibus decertarent, & *a* domeſticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam ſententiam, cum reliquis cauſſis, hæc quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum, atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His perſuaderi, ut diutius morarentur,
11. neque ſuis auxilium ferrent, non poterat. Ea re conſtituta, ſecunda vigilia magno cum ſtrepitu, ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine, neque imperio, cum ſibi quiſque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret, fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio videretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita, inſidias veritus, quod, qua de cauſa diſcederent, nondum perſpexerat, exercitum, equitatumque caſtris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui noviſſimum agmen moraretur, præmiſit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculejum Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus III. ſubſequi juſſit. Hi noviſſimos ador-

a *domeſticis copiis rei frumentariæ*] COPIIS, abundantia, commeatu, etiam plurali numero. Cicero pro Dejot. c. 5. *exercitum ſuis tectis & copiis ſuſtentavit*. Adde lib. IV. c. 4. ſect. 7.

orti, & multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent, fortiterque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent: priores, quod abeſſe a periculo viderentur, neque ulla neceſſitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium: ſub occaſumque Solis ſequi deſtiterunt, ſeque in caſtra, uti erat imperatum, receperunt.

CAPUT VI.

Profectio Cæſaris ad oppidum Noviodunum, quod fruſtra oppugnatur. Legati ad Cæſarem de deditione.

POſtridie ejus diei Cæſar, priuſquam ſe hoſtes 12.
ex terrore, ac fuga reciperent, in fines Sueſſionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, & magno itinere confecto, ad *a* oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſæ, murique altitudinem paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis, *b* vineas agere, quæque ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueſſionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribuſque conſtitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæſarem de deditione mittunt, &, pe-

 ten-

a *oppidum Noviodunum*] ex Cæſaris itinere apparet illud eſſe, quod poſtea dictum eſt *Auguſta Sueſſionum*, nunc *Soiſſons*. Vide Notit. Orb. antiqui.

b *vineas agere*] machinas admovere, quibus tecti milites, quæ oppugnationes erant, perfecerunt. Vid. Lipſii Poliorc. I. 7.

tentibus Remis, ut conſervarentur, impetrant.

CAPUT VII.

Datis obſidibus, Cæſar Sueſſiones in deditionem accipit: exercitum in Bellovacos ducit, qui ultro ſe ei dedunt: Cæſar obſides petit.

13. CÆſar, obſidibus acceptis primis civitatis, at-
que ipſius Galbæ regis duobus filiis, armiſ-
que omnibus ex oppido traditis, in deditionem
Sueſſiones accepit; exercitumque in Bellovacos
duxit; qui cum ſe, ſuaque omnia in oppidum
a Bratuſpantium contuliſſent, atque ab eo op-
pido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum
v. abeſſet, omnes majores natu ex oppido egreſ-
ſi, manus ad Cæſarem tendere, & voce ſigni-
ficare cœperunt, ſeſe in ejus fidem, ac poteſta-
tem venire, neque contra populum R. armis
contendere. Item cum ad oppidum acceſſiſſet,
caſtraque ibi poneret; pueri, mulieresque ex mu-
ro paſſis manibus, ſuo more, pacem a Romanis
14. petierunt. Pro his Divitiacus (nam poſt diſceſ-
ſum Belgarum dimiſſis Æduorum copiis, ad eum
reverterat) facit verba. Bellovacos omni tem-
pore in fide, atque amicitia civitatis Æduæ fuiſ-
ſe. Impulſos a ſuis principibus, qui dicerent,
Æduos a Cæſare in ſervitutem redactos, omnes
indignitates, contumeliaſque perferre, & ab Æ-
duis defeciſſe, & populo R. bellum intuliſſe:
qui hujus conſilii principes fuiſſent, quod intel-
ligerent, quantam calamitatem civitati intuliſ-
ſent, in Britanniam profugiſſe: petere non ſo-
lum Bellovacos, ſed etiam pro his Æduos, ut
ſua clementia, ac manſuetudine in eos utatur:
quod ſi fecerit, Æduorum auctoritatem apud o-
mnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis,
atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtenta-
15. re conſueverint. Cæſar, honoris Divitiaci, at-
que Æduorum cauſa, ſeſe eos in fidem receptu-
rum,

a *Bratuſpantium*] Bellovacorum oppidum primarium, poſt *Cæſaromagus* dictum, ut ex Ptolemæo conſtat.

rum, & conſervaturum dixit: &, quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præſtabat, DC obſides popoſcit.

CAPUT VIII.

Profectio Cæſaris ad fines Ambianorum: horum deditio. Nerviorum mores.

HIs traditis, omnibuſque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui ſe, ſuaque omnia, ſine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribuſque Cæſar cum quæreret, ſic reperiebat: Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relangueſcere animos, eorumque remitti virtutem, exiſtimarent: eſſe *a* homines feros, magnæque virtutis; increpitare, atque incuſare reliquos Belgas, qui ſe populo R. dedidiſſent, & patriam virtutem projeciſſent: confirmare, ſe neque legatos miſſuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Cum per eorum fines triduo 16.
iter feciſſet, inveniebat ex captivis, *b* Sabin flumen ab caſtris ſuis non amplius millia paſſuum x abeſſe: trans id flumen omnes Nervios conſediſſe, adventumque ibi Romanorum expectare, una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis ſuis: nam his utriſque perſuaſerant, ut eandem belli fortunam experirentur: expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque eſſe in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjeciſſe, quo propter paludes exercitui aditus non eſſet.

a *homines feros magnæque virtutis*] magnæ in repugnando ferocitatis. Hanc enim virtutem, id eſt fortitudinem hoc loco barbari jactitant.
b *Sabin flumen*] nunc *Sambre* dictum, in Hannonia apud Namur ſe Moſæ adfundens.

CAPUT IX.

Exploratores præmiſſi locum caſtris idoneum deligunt. Interim ex iis quidam, qui noctu aufugerant, Nerviis rem omnem aperiunt: hi ſtruunt inſidias. Ratio, & ordo agminis Cæſarei.

17. CÆſar, his rebus cognitis, exploratores, centurioneſque præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant. Cumque ex dediticiis Belgis, reliquiſque Gallis complures Cæſarem ſecuti una iter facerent: quidam ex his, ut poſtea ex captivis cognitum eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his demonſtrarunt, inter ſingulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere; neque eſſe quidquam negotii, cum prima legio in caſtra veniſſet, reliquæque legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri: qua pulſa, impedimentiſque direptis, futurum, ut reliquæ contra conſiſtere non auderent. Adjuvabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent, ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus valent copiis) quo facilius finitimorum equitatum, ſi prædandi cauſa ad eos veniſſet, impedirent, teneris arboribus inciſis, atque inflexis, crebriſque in latitudinem ramis enatis, & rubis, ſentibuſque interjectis effecerunt, ut, inſtar muri, hæ ſepes munimenta præberent; quo non modo non intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. iis rebus cum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi
18. conſilium Nervii exiſtimaverunt. Loci natura erat hæc, quem noſtri caſtris delegerant: Collis ab ſummo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod ſupra nominavimus, vergebat: ab eo flumine pari acclivitate collis naſcebatur adverſus huic, & contrarius, paſſus circiter cc. infimus apertus, ab ſuperiore parte ſilveſtris, ut non faci-

cile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſilvas hoſtes in occulto ſeſe continebant. In aperto loco, ſecundum flumen, paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pe- 19.
dum III. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis. Sed ratio, ordoque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. nam, quod hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar VI. legiones expeditas ducebat: poſt eas totius exercitus impedimenta collocabat: inde duæ legiones, quæ proxime conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioque impedimentis erant.

CAPUT X.

Committitur prælium; inde Cæſar caſtra munit, in cujus equites impetus fit; quibus pulſis, hoſtes ad caſtra Cæſaris contendunt. Cæſar omnino imparatus, dum alii agunt, quod cuique videbatur, decimam legionem cohortatur.

EQuites noſtri cum funditoribus, ſagittariiſ- 20.
que flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prælium committunt. Cum ſe illi identidem in ſilvas ad ſuos reciperent, ac rurſus e ſilva in noſtros impetum facerent, neque noſtri longius, quam quem ad finem *a* porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones VI, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta noſtri exercitus ab iis, qui in ſilvis abditi latebant, viſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælii convenerat; ita ut intra ſilvam aciem, ordineſque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant, ſubito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. His facile pulſis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decur-

a *porrecta ac loca aperta*] plana ac patentia. Horatius lib. I. epiſt. VII. 42. *locus planis porrectus ſpatiis*. Et Minuc. Felix c. 27. ſect. 12. *porrecta camporum*. Ciaccon.

currerunt; ut pœne uno tempore & ad ſilvas, & in flumine, & jam in manibus noſtris hoſtes viderentur. Eadem autem celeritate adverſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, *a* quod erat inſigne, cum ad arma concurri oporteret: ſignum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paulo longius, aggeris petendi cauſa, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: *b* ſignum dandum; quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & ſucceſſus, & incurſus hoſtium impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio; ſcientia, atque uſus militum, quod ſuperioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi præſcribere, quam ab aliis doceri poterant; & quod ab opere, ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hoſtium, nihil jam Cæſaris imperium expectabant, ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant.

21. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem ſors obtulit, decurrit: & ad legionem Decimam devenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quam uti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiumque impetum fortiter ſuſtinerent: &, quod non longius hoſtes aberant, quam quo telum adjici poſſet, prælii committendi ſignum dedit: atque item in alteram partem cohortandi cauſa profectus, pugnantibus occurrit.

a *quod erat inſigne, cum ad arma c. o.*] Manutio hæc gloſſema videntur: legit tamen etiam Metaphraſtes.
b *ſignum dandum*] teſſera, σύνθημα, ut recte Græcus expoſuit. Aliud vero eſt, quod præceſſit, *ſignum tuba dandum*.

CA-

CAPUT XI.

Hoſtes ad pugnam promptiſſimi reperiuntur, Atrebates interficiuntur. Prælium undecimæ, & octavæ legionis cum Veromanduis.

TEmporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam
paratus ad dimicandum animus, ut non modo *a* ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad
galeas induendas, *b* ſcutiſque tegmenta detrahenda tempus defuerit. Quam quiſque in partem ab opere caſu devenit, quæque prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit: ne, in quærendo ſuos, pugnandi tempus dimitteret. In- 22.
ſtructo exercitu, magis, ut loci natura dejectuſque
collis, & neceſſitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atque ordo poſtulabat, cum diverſis
locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibuſque denſiſſimis, *c* ut ante demonſtravimus, interjectis, proſpectus impediretur; neque
certa ſubſidia collocari, neque quid in quaque parte opus eſſet provideri, neque ab uno omnia imperia adminiſtrari poterant. Itaque in tanta rerum
iniquitate, fortunæ quoque eventus varii ſequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in ſi- 23.
niſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis, curſu, ac laſſitudine exanimatos, vulneribuſque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat)
celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt: & tranſire conantes, inſecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progreſſi, rurſus regreſſos, ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio, in fugam
con-

a *ad inſignia accommodanda*] ornamenta ducum & præfectorum. Adde lib. VII. 45. ſ. 7.

b *ſcutiſque tegmenta*] Extra prœlium & luſtrationem tecta ſcuta erant, ne ornatus illorum pollueretur. Cujus elegantiæ cum primis Cæſar in exercitu ſuo ſtudioſus erat, de quo Suetonius c. 67. & in eum locum Caſaubonus conſulatur.

c *ut ante demonſtravimus*] Supra cap. 17. ſect. 4.

conjecerunt. Item alia in parte diverſæ duæ legiones, undecima, & octava, profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. At totis fere a fronte, & a ſiniſtra parte *a* nudatis caſtris, cum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit.

CAPUT XII.

Cæſaris equitatus hoſtibus ex adverſo occurrit; calonum fuga: Treviri, deſperatis Cæſaris rebus, domum redeunt.

24. Eodem tempore equites noſtri, leviſque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cum ſe in caſtra reciperent, adverſis hoſtibus occurrebant, ac rurſum aliam in partem fugam petebant: & calones, qui *b* Decumana porta ac ſummo jugo collis noſtros victores flumen tranſire conſpexerant, prædandi cauſa egreſſi, cum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris verſari vidiſſent, præcipites ſeſe fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor, fremituſque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis, qui, auxilii cauſa a civitate miſſi, ad Cæſarem venerant, cum mul-

a *nudatis caſtris*] Infra lib. III. c. 4. ſect. 2. *pars caſtrorum nudata defenſoribus*.

b *decumana porta*] Ut quadrangulo Romanorum caſtra, ita quatuor patebant portis, in ſingulis lateribus una. Quæ hoſti obverſa erat, dicta *prætoria*; quæ averſa, *decumana*; reliquæ *principales* ad latera. Vide Lipſii de Milit. R. lib. v. dialogo v. Græcus hoc loco vertit ἀπὸ τῆς μεγάλης τοῦ ϛρατοπέδου πύλης. Caſtigatiores libri *decumana porta* ſexto caſu, ſine præpoſitione; atque ita etiam MSS.

multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, *a* legiones premi, & pœne circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diverſos, diſſipatoſque in omnes partes fugere vidiſſent, deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt: Romanos pulſos, ſuperatoſque, caſtris, impedimentiſque eorum hoſtes potitos, civitati renuntiaverunt.

CAPUT XIII.

Cæſar, ut vidit ſuos male habitos fuiſſe, in primam aciem procedit, & milites cohortatus ſigna jubet inferri. T. Labienus hoſtium caſtris potitus Cæſari ſubſidium mittit. Hoſtium magna virtus in pugna conſpecta.

CÆſar, ab decimæ legionis cohortatione ad 25.
dextrum cornu profectus, ubi ſuos urgeri, ſigniſque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos, ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoque interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occiſis, in his *b* primipilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo viro, multis, gravibuſque vulneribus confecto, ut jam ſe ſuſtinere non poſſet, reliquos eſſe tardiores, & nonnullos a noviſſimis deſertos prælio excedere, ac tela vitare; hoſtes neque a fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroque latere inſtare, & rem eſſe in anguſto vidit, neque ullum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet: *c* ſcuto ab noviſſimis uni militi detracto (quod ipſe eo fine ſcuto venerat) in primam aciem proceſſit; centurionibuſque nominatim appel-

a *legiones premi*] Nepos Miltiade c. 3. *male rem gerere Darium, premique ab Scythis*. Noſter infra IV. c. 32. ſ. 9. *ſuos ab hoſtibus premi*.

b *primipilo P. Sextio Baculo*] Primipilus idem eſt qui primi pili centurio. Lib. III. cap. 5. *P. Sextius Baculus primi pili centurio*.

c *ſcuto ab noviſſimis uni militi detracto*] Florus III. 10. addit, *fugientis e manu*: ſed nihil Cæſar de fuga.

pellatis, reliquos cohortatus milites ſigna inferre, & manipulos laxare juſſit, quo facilius gladiis uti poſſent. Hujus adventu ſpe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro ſe quiſque in conſpectu Imperatoris etiam in extremis ſuis rebus operam navare cuperet, paulum ho-
26. ſtium impetus tardatus eſt. Cæſar, cum ſeptimam legionem, quæ juxta conſtiterat, item urgeri ab hoſte vidiſſet, Tribb. mil. monuit, ut paulatim ſeſe legiones conjungerent, & converſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto, cum aliis alii ſubſidium ferrent, neque timerent, ne averſi ab hoſte circumvenirentur, audacius reſiſtere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in noviſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur. Et T. Labienus, caſtris hoſtium potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui, cum ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantoque in periculo & caſtra, & legiones, & imperator verſaretur, cognoviſſent, ni-
27. hil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Horum adventu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent. tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo ſe legionariis militibus præferrent. At hoſtes etiam in extrema ſpe ſalutis tantam virtutem præſtiterunt, ut, cum primi eorum cecidiſſent, proximi jacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conjicerent, pilaque intercepta remitterent; ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum
lo-

locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

CAPUT XIV.

Nerviorum legati ad Cæſarem de deditione: in eos Cæſaris clementia conſpicitur.

Hoc prælio facto, & prope ad internecionem 28.
gente, ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris, mulieribuſque in æſtuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſeque ei dediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate, *a* ex CD. ad III. ſenatores, ex hominum millibus LX. vix ad D, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt: quos Cæſar, ut in miſeros, ac ſupplices uſus miſericordia videretur, diligentiſſime conſervavit, ſuiſque finibus, atque oppidis uti juſſit; & finitimis imperavit, ut ab injuria, & maleficio *b* ſe, ſuoſque prohiberent.

CAPUT XV.

Aduatici, cum auxilium Nerviis ferrent, pugna nuntiata, domum revertuntur, & ſua omnia in unum oppidum conferunt; horum origo. Legati de pace ad Cæſarem miſſi, & reſponſio relata.

Aduatici, de quibus ſupra ſcripſimus, cum 29.
omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac

a *ex CD ad III. ſenatores*] Plutarchus Cæſare p. 718. ἀπὸ τετρακοσίων, *a quadringentis:* unde ex vulgato librorum DC, qui numerus eſt nimius, fecimus CD. In Epitome Livii CIV. Gronovius etiam *quadringentis* legit: veteres autem Epitomes libri, Scheferi Moguntini, Sigonii, Gryphii, habent *ex nonaginta quinque ſenatoribus*, quaſi nota numeralis fuerit VC.

b *ſe ſuoſque prohiberent*] Abſtinerent. V. infra cap. 32.

hac pugna nuntiata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis, caſtelliſque deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt: quod cum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes, deſpectuſque haberet, una ex parte *a* leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius CC. pedum relinquebatur: quem locum duplici altiſſimo muro munierant; tum magni ponderis ſaxa, & præacutas trabes in muro collocarant. Ipſi erant ex Cimbris, Teutoniſque prognati; qui cum iter in provinciam noſtram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ ſecum agere, ac portare non poterant, circa flumen Rhenum depoſitis, cuſtodiam ex ſuis, ac præſidium VI. millia hominum una reliquerunt. Hi, poſt eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; conſenſu eorum omnium pace facta, hunc
30. ſibi domicilio locum delegerunt. Ac, primo adventu exercitus noſtri, crebras ex oppido excurſiones faciebant, parvuliſque præliis cum noſtris contendebant. Poſtea, vallo pedum XII. *b* in circuitu XV. millium, crebriſque caſtellis circummuniti, oppido ſeſe continebant. Ubi, vineis actis, aggere extructo, turrim conſtitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtitueretur? quibuſnam manibus, aut quibus viribus præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam pleriſque hominibus Gallis præ magnitudine corporum ſuorum brevitas noſtra contemptui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe
31. collocare confiderent? Ubi vero moveri, & appropinquare mœnibus viderunt, nova, atque inuſitata ſpecie commoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt, qui ad hunc modum locuti: Non ſe exiſtimare, Romanos ſine ope deorum bel-

a *leniter acclivis*] ſenſim, non prærupte: ut lib. VII. 19. *collis leniter ab infimo acclivis*: & cap. 83. *loco leniter declivi*: & de Civ. Bell. II. 24. *leniore jugi faſtigio*.

b *in circuitu* XV. *millium*] puta paſſuum, ut lib. V. de hoc bello, cap. 42. ſect. 2.

bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare poſſent: ſe, ſuaque omnia eorum poteſtati permittere dixerunt; unum petere, ac deprecari, ſi forte pro ſua clementia, ac manſuetudine, quam ipſi ab aliis audiſſent, ſtatuiſſet Aduaticos eſſe conſervandos, ne ſe armis deſpoliaret; ſibi omnes fere finitimos eſſe inimicos, ac ſuæ virtuti invidere, a quibus ſe defendere, traditis armis, non poſſent: ſibi præſtare, ſi in eum caſum deducerentur, quamvis fortunam a pop. Rom. pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſueſſent. Ad hæc Cæſar reſpondit, ſe magis con- 32.
ſuetudine ſua, quam merito eorum, civitatem conſervaturum, ſi prius, quam aries murum attigiſſet, ſe dedidiſſent, ſed deditionis nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis: ſe id, quod in Nervios feciſſet, facturum; finitimiſque imperaturum, ne quam dedititiis pop. R. injuriam inferrent. Re nuntiata ad ſuos, illi ſe, quæ imperarentur, facere dixerunt.

CAPUT XVI.

Quanta fuerit armorum multitudo de mœnibus jacta. Eruptio ab oppidanis noctu facta, non ſine acri prælio. Occiſorum numerus. Cæſar oppidum auctionatur.

Armorum magna multitudine de muro in foſ- 33.
ſam, quæ erat ante oppidum, jacta, ſic ut prope ſummam muri, aggeriſque altitudinem acervi armorum adæquarent, & tamen circiter parte tertia (ut poſtea perſpectum eſt) celata, atque in oppido retenta: portis patefactis, eo die pace ſunt uſi. Sub veſperum Cæſar portas claudi, militeſque ex oppido exire juſſit, ne quam noctu oppidani a militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito (ut intellectum eſt) conſilio, quod, deditione facta, noſtros præſidia non inducturos, aut denique indulgentius ſerva-

vaturos, crediderant, partim cum his, quæ retinuerant, & celaverant, armis, partim ſcutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ ſubito (ut temporis exiguitas poſtulabat) pellibus induxerant; tertia vigilia, qua minime arduus ad noſtras munitiones adſcenſus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæſar imperaverat, ignibus ſignificatione facta, ex proximis caſtellis eo concurſum eſt; pugnatumque ab hoſtibus ita acriter, ut a viris fortibus in extrema ſpe ſalutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo, turribuſque tela jacerent, pugnari debuit, cum una in virtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. *a* Occiſis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti ſunt. Poſtridie ejus diei, refractis portis, cum jam defenderet nemo, atque intromiſſis militibus noſtris, *b* ſectionem ejus oppidi univerſam Cæſar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt millium LIII.

CAPUT XVII.

Deditio plurium populorum Romanis ſe committentium: a quibuſdam nationibus legati ad Cæſarem miſſi de dandis obſidibus. Cæſaris in Italiam profectio, eidem ſupplicatio Romæ decernitur.

34. EOdem tempore a P. Craſſo, quem cum legione una miſerat ad Venetos, Unellos, Oſiſ-

a *occiſis ad hominum millibus* IV.] Ita libri: ut *Ad* ſit quod *Circiter*, adverbii more. *Goduinus*. Sic & Suetonius Cæſ. c. 20. *ad* XX. *millibus civium diviſit*: quod Caſaubonus interpretatur, *diviſit millibus civium ad viginti*. Vellejus in eadem hiſtoria II. 44. *circiter* XX. Confirmant Caſauboni emendationem (nam vulgo *ac* legebatur) Salmaſius, Berneggerus, Grævius, Jac. Gronovius.

b *ſectionem univerſam vendidit*] Sectio ſunt bona confiſcata, quæ ſector redimit, & ſingulatim diſtrahit. Auctio proprie, ſed μετωνυμικῶς ipſa bona publice vendenda. Cicero Philipp. II. c. 26. de Pompeji bonis ſub haſta poſitis: *quiſnam eſſet tam impius, ...qui ad illud ſcelus ſectionis auderet accedere? inventus eſt nemo, præter Antonium*. Adde Aſcon. in Verr. de præter. urb.

ſiſmios, Curioſolitas, *a* Seſuvios, Aulercos, Rhedones, quæ ſunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus eſt, omnes eas civitates in deditionem, poteſtatemque populi Rom. eſſe redactas. His rebus geſtis, omni Gal- 35.
lia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata eſt, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæſar, quod in Italiam, Illyricumque properabat, inita proxima æſtate, ad ſe reverti juſſit. Ipſe *b* in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum geſſerat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob eas res, ex litteris Cæſaris, *c* dies xv. ſupplicatio decreta eſt: quod ante id tempus acciderat nulli.

a *Seſuvios*] Ignoti Seſuvii. quare Ciacconius, Valeſius (in *Aulerci*) Dion. Voſſius *Lexuvios* legendum cenſent. Quos præterea hoc loco Cæſar nominavit, in ulteriore Gallia trans Sequanam, & in extrema peninſula, quam nunc Britanniam minorem vocant, fuerunt Veneti, Unelli, Curioſolites, Aulerci, Rhedones. Vide Tabulam.

b *in Carnutes, Andes, Turones*] populi ſunt circa Ligerim, quorum nunc urbes Aurelianum, Angers, Tours. Carnutes autem a Ligeri ad Chartres uſque patebant, aut ultra.

c *dies* xv. *ſupplicatio*] Supplicatio, id eſt feſta populi conventio vel ad unius numinis ædem, vel ad omnia pulvinaria, gratulandi & gratias agendi cauſſa, ob rem bene geſtam celebranda vel in unum diem, vel in biduum, triduum, quatriduum decreta fuit pro magnitudine victoriæ. exempla apud Livium plura ſunt. tandem creſcente luxu & ambitu, hoc loco xv. & lib. iv. extremo, xx. dierum decreta. Dicitur autem *dies* xv. *ſupplicatio*, ἐλλειπτικῶς, intellecta præpoſitione *in*, vel *per*. Atque ſic Livius xl. 19. *in diem unum ſupplicatio indicta eſt:* ac lib. xli. 9. *diem unum ſupplicatio fuit*. Ipſe Cæſar lib. iv. extremo, *dierum* xx, *ſupplicatio*.

CA-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER III.

CAPUT I.

Ser. Galba in Nantuates, Veragros, & Sedunos mittitur, ut iter per Alpes pateſaciat. Is poſt aliquot prælia in Veragrorum vico biemat, cujus vici alteram partem Gallis, cohortibus alteram aſſignat.

1\. CUm in Italiam proficiſceretur Cæſar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus, *a* in Nantuates, Veragros, Sedunoſque miſit, qui a finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad ſummas Alpes pertinent. Cauſa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magniſque portoriis mercatores ire conſueverant, pateſieri volebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, ut in iis locis legionem, hiemandi cauſa, collocaret. Galba, ſecundis aliquot præliis factis, caſtelliſque compluribus eorum expugnatis, miſſis ad eum undique legatis, obſidibuſque datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipſe cum reliquis ejus legionis

a *in Nantuates, Veragros, Sedunoſque*] Populi Alpini ſunt trans ſummas Alpes, Italiæ terminum in principio Galliæ: uti ex Cæſaris hac deſcriptione liquet. De Nantuatibus plura non conſtant, etſi Plinius quoque & Strabo nominaverint: libro III. autem cap. 6. ſect. 5. Cæſar ita *Nantuates* poſuit, ut ab Octoduro Veragrorum in Allobroges profecturis tranſeundum fuerit per Nantuates. *Sedunos* prodit oppidum hujus nominis medio ævo, nunc Sion ſive Sitten. *Veragros* vicus ſect. 4. *Octodurus*, quem plerique cenſent nunc Martigni ſeu Martinach adpellari: ut ſic omnes hi populi in Valeſiam aut ejus confinium incidant.

nis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus poſitus in valle, non magna adjecta planicie, altiſſimis montibus undique continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis ad hiemandum conceſſit, alteram vacuam ab illis relictam, cohortibus attribuit. Eum locum vallo, foſſaque munivit.

CAPUT II.

Gallorum diſceſſio ex vico. Occupantur montes a multitudine Sedunorum, & Veragrorum, ut Galli opprimendæ legionis conſilium capiant.

CUm dies hibernorum complures tranſiſſent, 2.
frumentumque eo comportari juſſiſſet; ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, monteſque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſis acciderat, ut ſubito Galli belli renovandi, legioniſque opprimendæ conſilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam pleniſſimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus ſigillatim, qui commeatus petendi cauſa miſſi erant, abſentibus, propter paucitatem deſpiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipſi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent, ne primum quidem poſſe impetum ſuum ſuſtineri exiſtimabant. Accedebat, quod ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant; & Romanos, non ſolum itinerum cauſa, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, ſibi perſuaſum habebant.

CAPUT III.

Galba, cum neceſſaria deeſſe videret, concilium convocat, in quo ſtatuitur, caſtra defendenda eſſe.

3. His nuntiis acceptis, Galba, cum neque opus hibernorum, munitioneſque plene eſſent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu ſatis eſſet proviſum, quod deditione facta, obſidibuſque acceptis, nihil de bello timendum exiſtimaverat; concilio celeriter convocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in concilio cum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet, ac jam omnia fere ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur, neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari, intercluſis itineribus, poſſet: prope jam deſperata ſalute, nonnullæ hujuſmodi ſententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus, quibus eo perveniſſent, ad ſalutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reſervato ad extremum conſilio, interim rei eventum experiri, & caſtra defendere.

CAPUT IV.

Hoſtium decurſio. Galbæ caſtra premuntur, ad quem P. Sex. Baculus, & C. Voluſenus accurrunt; quorum conſilio hoſtes fugantur, plures armis ſpoliati occiduntur. Inde Galba in provinciam contendit.

4. Brevi ſpatio interjecto, vix ut his rebus, quas conſtituiſſent, collocandis, atque adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, a decurrere, lapides, b gæſaque

a *decurrere, conjicere*] puta *cœperunt*, quæ ſolemnis figura hiſtoricis, Livio, aliis, Salluſtio maxime.
b *gæſaque in vallum conjicere*] Gæſum telum Gallicum, *grave*

que in vallum conjicere. Noſtri, primo integris
viribus, fortiter repugnare, *a* neque ullum fru-
ſtra telum ex loco ſuperiore mittere; ut quæque
pars caſtrorum nudata defenſoribus premi vide-
batur, eo occurrere, & auxilium ferre: ſed hoc
ſuperari, quod diuturnitate pugnæ hoſtes defeſ-
ſi cum prælio excedebant, alii integris viribus
ſuccedebant. Quarum rerum a noſtris, propter
paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modo de-
feſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio qui-
dem ejus loci, ubi conſtiterat, relinquendi, ac
ſui recipiendi facultas dabatur. Cum jam am- 5.
plius horis VI. continenter pugnaretur, ac non
ſolum vires, ſed etiam tela noſtris deficerent,
atque hoſtes acrius inſtarent, languidioribuſque
noſtris, vallum ſcindere, & foſſas complere cœ-
piſſent, reſque eſſet jam ad extremum deducta
caſum: P. Sextius Baculus, primipili centurio,
quem Nervieo prælio compluribus confectum vul-
neribus diximus, & item C. Voluſenus tribunus
mil. vir & conſilii magni, & virtutis, ad Gal-
bam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis
docent, ſi, eruptione facta, extremum auxilium
experirentur. Itaque, convocatis centurionibus,
celeriter milites certiores facit, paulisper inter-
mitterent prælium, ac tantummodo tela miſſa
exciperent, ſeque ex labore reficerent; poſt, ſi-
gno dato, e caſtris erumperent, atque omnem
ſpem ſalutis in virtute ponerent. Quod juſſi ſunt, 6.
faciunt, ac ſubito omnibus portis eruptione fa-
cta, neque cognoſcendi, quid fieret, neque ſui
colligendi hoſtibus facultatem relinquunt. Ita
commutata fortuna, eos, qui in ſpem potien-
dorum caſtrorum venerant, undique circumven-

ve Feſto, *tenerum* Nonio Marcello: ideoque Livius VIII. 8. levibus militibus tribuit etiam inter Romanos. Virgilius VIII. 661. *Alpina gæſa* dixit, quem Silius I. 629. imitatus eſt; ad quem quæ notavimus, ſi lubet, videas.

a *neque ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore*] Mureto v. l. lib. X. 15. hæc videntur ad ſuperiora de Alpinis impugnantibus retrahenda ob *locum ſuperiorem*: ſed ſalva res eſt, quia decucurrerant ex montibus, & vallum caſtrorum ex valle oppugnabant: Romani autem ex vallo ſe defendentes ſtabant ſuperiores. Adde Dion. Voſſio notata.

tos interficiunt ; & ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad caſtra veniſſe conſtabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armiſque exutis, ſe in caſtra, munitioneſque ſuas recipiunt. Quo prælio facto, quod ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſeſe in hiberna conſilio veniſſe meminerat, aliis occurriſſe rebus videbat, maxime frumenti commeatuſque inopia permotus, poſtero die omnibus ejus vici ædificiis incenſis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemavit.

CAPUT V.

Novum, & inopinatum bellum in Gallia cooritur. Venetorum auctoritas; Gallorum conjuratio: Communis legatio ad P. Craſſum: Profectio Cæſaris ad exercitum.

7. HIs rebus geſtis, cum omnibus de cauſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus eſſet, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoſcere volebat, ſubitum bellum in Gallia coortum eſt. Ejus belli hæc fuit cauſa: P. Craſſus adoleſcens cum legione VII. a proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod in iis locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunoſque mil. complures in finitimas civi-

a *proximus mare Oceanum in Andibus*] Fulvio Urſino auctore plures codd. *proximus mare Oceanum*: id eſt *proximus ad*; ut Cicero 3. Attic. ep. XIV. *proxime Pompejum ſedebam*. quod plene Ovidius in MSS. de Arte v. 139.

Proximus ad dominam .... ſedeto.

Nec inſolens *mare Oceanum*. Etiam Tacitus ann. 1. 9. *mari Oceano*. Præpoſitio *in* Andibus, ex MSS. & olim impreſſis. recentiores ſine illa, cum tamen non urbis, ſed populi nomen ſit.

vitates, frumenti, commeatuſque petendi cauſa, dimiſit: quo in numero erat T. Terraſidius, *a* miſſus in Unellos, *b* M. Trebius Gallus, in Curioſolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. Hujus civitatis eſt longe ampliſſima au- 8.
ctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare conſueverunt; & ſcientia, atque uſu nauticarum rerum ceteros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portubus interjectis, quos tenent ipſi, omnes fere, qui eodem mari uti conſueverunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii, atque Velanii, quod per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut ſunt Gallorum ſubita, & repentina conſilia) eadem de cauſa Trebium, Terraſidiumque retinent, & celeriter miſſis legatis per ſuos principes inter ſe conjurant, nihil, niſi communi conſilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum eſſe laturos. reliquaſque civitates ſolicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum ſervitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad ſuam ſententiam perducta, communem legationem ad P. Craſſum mittunt, ſi velit ſuos recipere, obſides ſibi remittat. Qui- 9.
bus de rebus Cæſar a Craſſo certior factus, quod ipſe aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia inſtitui, nautas, gubernatoreſque comparari, jubet. His rebus celeriter adminiſtratis, ipſe, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit.

a *miſſus in Unellos*] Recentes *in Euſubios*, quos nemo novit: veteres plerique *in Unellos*: etiam Metaphraſtes εἰς τὴν τῶν Οὐνέλλων.

b *M. Trebius Gallus*] Sic vulgati. Urſinus ex vet. codd. *Trebonius*. cui favet inſcriptio. Q. TREBONIUS Q. L. CLA. GALLUS.

CAPUT VI.

Veneti, & aliæ nationes bellum parant: item ea, quæ ad uſum navium maxime neceſſaria ſunt. Quem exitum Veneti ſortiantur: pluribus adſcitis ſociis naves in Venetiam coguntur.

VEneti, reliquæque civitates, cognito Cæſaris adventu, ſimul quod, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant, legatos, (quod nomen ad omnes nationes ſanctum, inviolatumque ſemper fuiſſet) retentos abs ſe, & in vincula conjectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad uſum navium pertinerent, providere inſtituunt; hoc majore ſpe, quod multum natura loci confidebant. Pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis, navigationem impeditam propter inſcitiam locorum, paucitatemque portuum ſciebant; neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud ſe morari poſſe confidebant. ac jam *a* ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum navibus poſſe: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulaſque noviſſe: ac longe aliam eſſe navigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo, & apertiſſimo Oceano, perſpiciebant. His initis conſiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum conſtabat, quam plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexobios, Nannetes, *b* Ambialites, Morinos, *c* Diablintes, Menapios adſciſcunt. Auxi-

a *ut omnia acciderent*] quamvis omnia fierent ex parte Romanorum, quæ fieri poſſe dubitabant.

b *Ambialites*] Ignoti ſunt: quibuſdam videntur *Ambibarii* eſſe, & ad Abrincatuos referunt. Voſſio ex codice ſuo & Ciacconii & Urſini ſunt *Ambiani*. Valeſius retinet nomen *Ambialites*, putans Lamballenſes eſſe, quod oppidum Britanniæ Armoricæ eſt inter Briocenſes & Maclovienſes.

c *Diablintes*] Sic ſcribendum docet Valeſius, non *Diablintres*.

Se-

xilia ex Britannia, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt.

CAPUT VII.

Retentio equitum Romanorum, rebellio poſt deditionem, plurium civitatum conjuratio Cæſarem ad bellum impellunt. T. Labienus legatus in Treviros mittitur; P. Craſſus in Aquitaniam; Q. Titurius Sabinus legatus in Unellos, Curioſolitas, & Lexobios; D. Brutus Claſſi præficitur; hi omnes cum mandatis Cæſaris.

10. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſupra oſtendimus: ſed multa tamen Cæſarem ad id bellum incitabant: injuriæ *a* retentorum equitum Romanorum: rebellio facta poſt deditionem: defectio datis obſidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes, idem ſibi licere, arbitrarentur. Itaque, cum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter, celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati ſtudere, & conditionem ſervitutis odiſſe, prius, quam plures civitates conſpirarent, partiendum ſibi, ac latius diſtribuendum exercitum putavit.

11. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos, reliquoſque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanoſque, qui auxilio a Belgis accerſiti dicebantur, ſi per vim navibus flumen tranſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatus, in Aquitaniam proficiſci jubet, *b* ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sa-

Sedes etiam incertior, quamquam vulgo Aulercorum partem ex dubio Ptolemæi loco interpretantur. Vid. Notit. Orbis antiqui.

a *retentorum equitum* R.] Silii, Velanii, Terraſidii, *ſupra c.* 8.

b *ne ex his nationibus in Galliam,*] Galliam proprie dictam, ſive Celticam, diſtinctam ab Aquitania.

Sabinum legatum cum legionibus III. in Unellos, Curioſolitas, Lexobioſque mittit, qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem claſſi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquiſque pacatis regionibus convenire juſſerat, præficit: &, cum primum poſſet, in Venetos proficiſci jubet. Ipſe eo pedeſtribus copiis contendit.

CAPUT VIII.

Situs oppidorum, quæ in Unellis, Curioſolitis, & Lexobiis ſunt, quorum oppugnatio impeditur. Quanam ratione hoſtium naves ædificatæ fuerint. Earum comparatio cum navibus Cæſaris.

12. Erant ejuſmodi fere ſitus oppidorum, ut poſita *a* in extremis lingulis promontoriiſque, neque pedibus aditum haberent, cum ex alto ſe æſtus incitaviſſet, quod bis ſemper accidit horarum XII. ſpatio, neque navibus, quod rurſus, minuente æſtu, naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur: ac, ſi quando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere, ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant, magno numero navium appulſo, cujus rei ſummam facultatem habebant, ſua omnia deportabant, ſeque in proxima oppida recipiebant. Ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æſtatis faciebant, quod noſtræ naves tempeſtatibus detinebantur: ſummaque erat vaſto atque aperto mari, magnis æſtibus, raris ac prope nullis portubus, difficultas navigandi.
13. Namque ipſorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quam noſtrarum navium, quo facilius vada, ac de-

a *in extremis lingulis*] Quidam *linguis* legunt, quod idem eſt. Lingula pars terræ, ſpecie linguæ in mare protenſa. Feſtus; *Lingua promontorii quoque genus non excellentis, ſed molliter in planum devexi.*

deceſſum æſtus excipere poſſent; proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum, tempeſtatumque accommodatæ. Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim, & contumeliam perferendam. Tranſtra ex pedalibus in altitudinem trabibus, confixa clavis ferreis digiti pollicis craſſitudine. Anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ. Pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, ſive propter lini inopiam, atque ejus uſus inſcitiam, ſive, quod eſt magis veriſimile, quod tantas tempeſtates Oceani, tantoſque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera navium regi velis non ſatis commode arbitrabantur. Cum his navibus noſtræ claſſi ejuſmodi congreſſus erat, ut una celeritate, & pulſu remorum præſtaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora, & accommodatiora. Neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant; tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur, & eadem de cauſa minus incommode ſcopulis continebantur. Accedebat, ut, cum ſævire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tempeſtatem ferrent facilius, & in vadis conſiſterent tutius, & ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa, & cautes timerent. Quarum rerum omnium noſtris navibus caſus erant extimeſcendi.

CAPUT IX.

Cæſar claſſem e portu profectam expectat, cujus navibus magno uſui ſunt quædam falces præacutæ.

Compluribus expugnatis oppidis, Cæſar, ubi intellexit, fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe, ſtatuit expectandam claſſem: quæ ubi convenit, ac primum ab hoſtibus viſa eſt, circiter ccxx. naves eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ e portu profectæ noſtris adverſæ conſtiterunt. Neque 14.

ſatis Bruto, qui claſſi præerat, neque tribunis militum centurionibuſque, quibus ſingulæ naves erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognoverant; turribus autem excitatis, tantum tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus ſuperabat, ut neque ex inferiore loco ſatis commode tela adjici poſſent, & miſſa a Gallis gravius acciderent. Una erat magno uſui res præparata a noſtris, falces præacutæ, inſertæ, affixæque longuriis, non abſimili forma a muralium falcium. His cum funes, qui antennas ad malos diſtinebant, comprehenſi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. Quibus abſciſſis, antennæ neceſſario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus ſpes in velis, armamentiſque conſiſteret, his ereptis, omnis uſus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in virtute, qua noſtri milites facile ſuperabant, atque eo magis, quod in conſpectu Cæſaris, atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere poſſet. omnes enim colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur.

CAPUT X.

Milites hoſtium naves conſcendere curant; hi fruſtra fugam arripiunt: poſtquam acerrim pugnatum eſt, Veneti, amiſſis navibus, ſe Cæſari dedunt; qui in eos graviter animadvertit.

15. DIsjectis, ut diximus, antennis, cum ſingulas binæ, aut ternæ naves circumſiſterent, milites ſumma vi tranſcendere in hoſtium naves contendebant. Quod poſtquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus,

a *muralium falcium*] De his etiam infra lib. VII. c. 22. 84. 68. Poſtremo loco: *falcibus vallum ac loricam reſcindunt*. Muri autem Gallorum non cæmentis & calce exſtructi erant, ſed trabibus directis & introrſus revinctis interjectus agger, ut Cæſar eodem VII. 23. deſcripſit.

bus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; ſuga ſalutem petere contenderunt. Ac, jam converſis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta ſubito *a* malacia, ac tranquillitas exſtitit, ut ſe loco movere non poſſent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam ſingulas noſtri conſectati expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, cum ab hora fere IV uſque ad Solis occaſum pugnaretur. Quo 16.
prælio bellum Venetorum, totiuſque oræ maritimæ confectum eſt. Nam, cum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid conſilii, aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amiſſis, reliqui neque quo ſe reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe ſuaque omnia Cæſari dediderunt: in quos eo gravius Cæſar vindicandum ſtatuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conſervaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub corona vendidit.

CAPUT XI.

Q. Titurii Sabini adventus in fines Unellorum. Aulerci Eburovices, & Lexobii, ſuo ſublato Senatu, ſe cum Viridovice conjungunt, qui inde productis copiis ad pugnam Sabinum provocat.

DUm hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius 17.
Sabinus cum his copiis, quas a Cæſare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac ſummam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex qui-

a *malacia ac tranquillitas*] Feſtus in FLUSTRA: *Fluſtra dicuntur, cum in mari fluctus non moventur, quam Græci* μαλακίαν *vocant*. Sed plus *malacia*, quam quietem a fluctibus infert: ideoque diſtincta eſt a *tranquillitate*. Seneca epiſt. LXVII. *In otio inconcuſſo jacere non eſt tranquillitas, malacia eſt*. Hæc vero in mari dicitur, cum ſtat ſine vento ac ſine motu.

bus exercitum, magnaſque copias coegerat. Atque his paucis diebus a Aulerci Eburovices, Lexobiique, ſenatu ſuo interfecto, quod auctores belli eſſe nolebant, portas clauſerunt, ſeque cum Viridovice conjunxerunt: magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum, latronumque convenerat, quos ſpes prædandi, ſtudiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco caſtris ſeſe tenebat: cum Viridovix contra eum duum millium ſpatio conſediſſet, quotidieque productis copiis pugnandi poteſtatem faceret: ut jam non ſolum hoſtibus in contemptionem Sabinus veniret, ſed etiam noſtrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. id ea cauſa faciebat, quod cum tanta multitudine hoſtium, præſertim eo abſente, qui ſummam imperii teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non exiſtimabat.

CAPUT XII.

Vir quidam nomine Gallus Sabini pollicitationibus captus ad hoſtes tranſit, eiſque aperit, quid Sabinus agat. Hoſtes proficiſci ad caſtra Sabini conſtituunt.

18. HAc confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum delegit Gallum, ex iis, quos auxilii cauſa ſecum habebat. Huic magnis præmiis, pollicitationibuſque perſuadet, ut ad hoſtes tranſeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus anguſtiis ipſe

a *Aulerci Eburovices*] ſine inciſione, quæ perperam in libros irrepſit. Aulerci enim duorum generum erant, *Eburovices* & *Cenomani*: quibus quidam tertium genus addunt, *Diablintes*, de quibus ſupra. Plinius IV. 13. *Aulerci, qui cognominantur Eburovices, & qui Cenomani.* Eburovicum oppidum nunc *Evreus*.

ipſe Cæſar a Venetis prematur, docet: neque longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clam ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem, auxilii ferendi cauſa, proficiſcatur. Quod ubi auditum eſt, conclamant omnes, occaſionem negotii bene gerendi amittendam non eſſe: ad caſtra iri oportere. Multæ res ad hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat proviſum; ſpes Venetici belli, & quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt.

CAPUT XIII.

Hoſtium profectio ad Sabinum, cujus juſſu milites eruptionem faciunt. Hoſtium fuga, & plurimorum interitus.

His rebus adducti, non prius Viridovicem, reliquoſque duces ex concilio dimittunt, quam ab his ſit conceſſum, arma uti capiant, & ad caſtra contendant. Qua re conceſſa, læti velut explorata victoria, ſarmentis, virgultiſque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant, ad caſtra pergunt. Locus erat caſtrorum editus, 19.
& paulatim ab imo acclivis, circiter paſſus CIↃ huc magno curſu contenderunt, ut quam minimum ſpatii ad ſe colligendos, armandoſque Romanis daretur, *a* exanimatique pervenerunt. Sabinus ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus propterea, quæ ferebant, onera, ſubito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum eſt opportunitate loci, hoſtium inſcitia, ac defatigatione, virtute militum, ac ſuperiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem noſtrorum impetum ferrent, ac ſtatim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites noſtri conſecuti, magnum numerum eo-

a *exanimatique pervenerunt*] anhelantes & præ nimio curſu difficulter reſpirantes pervenerunt. Sic ſupra II. 23. I. *curſu ac laſſitudine exanimatos*. Adde de Civ. B. III. 92. 2.

eorum occiderunt, reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fuga evaſerant, reliquerunt. Sic uno tempore & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæſar certior factus eſt: civitateſque omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella ſuſcipienda Gallorum alacer, ac promptus eſt animus: ſic mollis, ac minime reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt.

CAPUT XIV.

P. Craſſus in Sotiatium fines exercitum ducit; hi coactis magnis copiis cum Craſſo prælium committunt; tandem vulnerati fugiunt: eorum oppidum oppugnatur. Inde ad Craſſum legati mittuntur. Adcantuanni fruſtranea eruptio: Devotorum conditio; Craſſi profectio in fines Vocatium, & Taruſatium.

20. EOdem fere tempore P. Craſſus, cum in Aquitaniam perveniſſet, quæ pars, ut ante dictum eſt, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ eſt æſtimanda; cum intelligeret, in illis locis ſibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulſo, interfectus eſſet, atque unde L. Manilius Procoſ. impedimentis amiſſis, profugiſſet: non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentaria proviſa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus *a* Toloſa, & Narbone, quæ ſunt *b* civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nomina-

a *Toloſa, & Narbone*] Nota hodieque illuſtrium civitatum nomina; tum in extrema Romanorum provincia, occaſum verſus, ſitarum.

b *civitates Galliæ provinciæ finitimæ his regionibus*] Ciacconii hæc emendatio eſt, quam etiam Dionyſius Voſſius approbavit. Vulgo legitur: *provinciæ finitimæ, ex his regionibus*; quod falſum eſt, quia dictæ civitates non erant finitimæ Romanorum provinciæ, ſed in ipſa provincia. Cæſar lib. 1. c. 10. *quæ* (Toloſatium) *civitas eſt in provincia*. Narbo autem, antiqua colonia.

natim evocatis, *a* in Sotiatium fines exercitum
introduxit. Cujus adventu cognito Sotiates, ma-
gnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum
valebant, in itinere agmen noſtrum adorti, pri-
mum equeſtre prælium commiſerunt; deinde, e-
quitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris,
ſubito pedeſtres copias, quas in convalle in in-
ſidiis collocaverant, oſtenderunt. Hi noſtros diſ-
jectos adorti, prælium renovaverunt. Pugnatum 21.
eſt diu, atque acriter, cum Sotiates ſuperiori-
bus victoriis freti, in ſua virtute totius Aqui-
taniæ ſalutem poſitam putarent; noſtri autem,
quid ſine Imperatore, & ſine reliquis legioni-
bus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, per-
ſpici cuperent. Tandem confecti vulneribus ho-
ſtes terga vertere. Quorum magno numero in-
terfecto, Craſſus ex itinere *b* oppidum Sotia-
tium oppugnare cœpit. Quibus fortiter reſiſten-
tibus, vineas, turreſque egit. Illi, alias eru-
ptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vi-
neaſque actis, cujus rei ſunt longe peritiſſimi
Aquitani, propterea quod multis locis apud eos
c ærariæ ſecturæ ſunt; ubi, diligentia noſtrorum,
nihil his rebus profici poſſe intellexerunt, le-
gatos ad Craſſum mittunt, ſeque in deditio-
nem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, ar- 22.
ma tradere juſſi, faciunt. Atque in ea re o-
mnium noſtrorum intentis animis, alia ex par-
te oppidi Adcantuannus, qui ſummam imperii te-
nebat, *d* cum DC devotis, quos illi Soldurios
ap-

a *in Sotiatium fines*] Sotiates in vet. codicibus: male *Sontiates* editis. Aquitaniæ populus. Plinius, IV. 19. *Auſci*, *Eluſates*, *Sotiates*, duplicata littera. Athenæus lib. VI. pag. 249. Σωτιᾶλοι, ἔθνος τοῦτο κελτικόν.

b *oppidum Sotiatium*] Medio ævo memoratur ibi *Sotium* ſeu *Sotia*, quod an antiquum ejus oppidi fuerit, neſcimus. Nunc præcipua ejus tractus urbs eſt *Aire* ad Aturum fluvium.

c *ærariæ ſecturæ*] Quidam *ſtricturæ*: alii *ſtructuræ*: Ciacconius delendam vocem dubiam cenſet, ut *ærariæ* abſolute dicantur, ſicut *ferrariæ* lib. VII. 22. Sed ſic obſcurabit gloſſema, non explicabit. Quod *ſecturæ* plurium librorum ſunt, non mutamus, ſed fodinas interpretamur, præſertim cum vox cuniculorum, id eſt meatuum ſubterraneorum, poſtulare videatur.

d *cum DC devotis, quos illi Soldurios*] Devoti, qui ſe pro a-
li-

appellant (quorum hæc eſt conditio , ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint : ſi quid iis per vim accidat, aut eundem caſum una ferant, aut ſibi mortem conſciſcant : neque adhuc hominum memoria repertus eſt quiſquam, qui, eo interfecto, cujus ſe amicitiæ devoviſſet , mori recuſaret) cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus , clamore ab ea parte munitionis ſublato , cum ad arma milites concurriſſent, vehementerque ibi pugnatum eſſet , repulſus in oppidum eſt : uti tamen eadem deditionis conditione ute-
23. retur, a Craſſo impetravit. Armis, obſidibuſque acceptis , Craſſus in fines *a* Vocatium , & Taruſatium profectus eſt.

CAPUT XV.

Barbarorum motus, & legatorum miſſio : apparatus bellicus. Craſſus convocat conſilium de prælio committendo : Hoſtium conſilium.

TUm vero barbari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum paucis diebus , quibus eo ventum erat , expugnatum cognoverant, legatos quoquoverſus dimittere, conjurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati , quæ ſunt citerioris Hiſpaniæ , finitimæ Aquitaniæ ; inde auxilia , duceſque accerſuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur . Duces vero ii deliguntur , qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, ſummamque ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur.

liquo devoverunt, quem nec vivum deſerturi ſint, nec mortuo ſuperfuturi. Numerum etiam ex Nic. Damaſceno Athenæus VI. 13. habet ἑξακοσίους. Soldurios ille Σιλοδούνους expreſſit (forte Σιλοδούρους legendum) quod is εὐχωλιμαίους interpretatur, cui bene cum Cæſaris *devotis* convenit. Ipſe Cæſar in ſimili hiſtoria VII. 40. extr. *clientes* dixit . Adde Celtiberos apud Val. Max. II. 6. ſect. II.

a *Vocatium & Taruſatium*] Horum ſedes ignoratur. Alteros quidam ad *Turſan* regiunculam referunt.

tur. Ii conſuetudine populi Romani loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſtituunt. Quod ubi Craſſus animadvertit, ſuas copias propter exiguitatem non facile diduci, hoſtem & vagari, & vias obſidere, & caſtris ſatis præſidii relinquere; ob eam cauſam minus commode frumentum, commeatumque ſibi ſupportari; in dies hoſtium numerum augeri: non cunctandum exiſtimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ conſtituit. Prima luce productis omnibus 24.
copiis, duplici acie inſtructa, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. Illi, etſi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque noſtrorum, ſe tuto dimicaturos exiſtimabant: tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine ullo vulnere victoria potiri: &, ſi propter inopiam rei frumentariæ Romani ſeſe recipere cœpiſſent, impeditos agmine, & ſub ſarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. Hoc conſilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant.

CAPUT XVI.

Craſſus ad hoſtium caſtra contendit; ejuſdem mandata ad præfectos equitum. Hoſtes rebus deſperatis fugiunt. Aquitania obſidibus datis ſe Craſſo committit.

HAc re perſpecta, Craſſus, cum ſua cunctatione, atque opinione timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet, atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur: cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. Ibi, cum alii foſſas complerent, alii, multis telis conjectis, defenſores vallo, munitionibuſque depellerent, auxiliareſque, 25.
quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat,

bat, lapidibus, teliſque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem, atque opinionem pugnantium præberent; cum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timide pugnaretur, telaque ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent: equites, circuitis hoſtium caſtris, Craſſo renuntiaverunt, non eadem eſſe diligentia *a* ab Decumana porta caſtra munita,
26. facilemque aditum habere. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis, pollicitationibuſque ſuos excitarent, quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent, omnium oculis, mentibuſque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his prorutis, prius in hoſtium caſtris conſtiterunt, quam plane ab his videri, aut quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum vero, clamore ab ea parte audito, noſtri, redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acrius impugnare cœperunt. Hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones dejicere, & fuga ſalutem petere contenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus, ex millium L. numero, quæ ex Aquitania, Cantabriſque veniſſe conſtabat, vix quarta parte relicta, multa no-
27. cte ſe in caſtra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſideſque ultro miſit: quo in numero fuerunt *b* Tarbelli, Bigerriones, *c* Preciani, Vocates, Taruſa-

a *ab decumana porta*] quæ averſa ab hoſte erat, ut ſupra II. 24. oſtenſum eſt. nam Romano more, ex Sertorii diſciplina, caſtra communierant. c. 23.

b *Tarbelli*, *Bigerriones*] Aquæ Tarbellicæ ad Aturum fluvium, hodie *Acqs* ſive *Dax*. Bigerriones in *Bigorre* Comitatu, cujus eſt *Tarbe* ad eundem fluvium.

c *Preciani*, *Garites*] Hi ignorantur: de Vocatibus & Taruſatibus dictum ſupra: *Eluſates*, quorum *Eluſa* erat; & *Auſci*, quorum urbs hodie *Aux* ſive *Auſch* dicitur, utrique inter Aturum & Garumnam ſiti ſunt. *Garumnos* prodit fluvius ὁμώνυμος: ſed Sanſon ad oſtia ponit; Valeſius prope fontes.

ſates, Eluſtates, Garites, Auſci, Garumni, *a* Sibutſates, Cocoſateſque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confiſæ, quod hiems ſuberat, id facere neglexerunt.

CAPUT XVII.

Cæſar exercitum ducit ad Morinos, & Menapios. Horum bellandi ratio; impetus in Cæſareos fit; qui inde hoſtes repellunt. Cæſar exercitum in hibernis collocat.

EOdem fere tempore Cæſar, etſi prope exacta jam æſtas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique ſupererant, qui in armis eſſent, neque ad eum unquam legatos de pace miſiſſent; arbitratus id bellum celeriter confici poſſe, eo exercitum adduxit. Qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, *b* bellum agere inſtituerunt. Nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendiſſent, pulſas, ſuperataſque eſſe; continenteſque ſilvas, ac paludes habebant: eo ſe, ſuaque omnia contulerunt. Ad quarum initium ſilvarum cum perveniſſet Cæſar, caſtraque munire inſtituiſſet, neque hoſtis interim viſus eſſet, diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſilvæ evolaverunt, & in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma ceperunt, eoſque in ſilvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus Cæſar ſilvas cædere inſtituit, &, ne quis inermibus, imprudentibuſque militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quæ erat cæſa, converſam ad hoſtem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exſtruebat. Incredibili celerita-

28.

29.

te

a *Sibutſates Cocoſateſque*] ignoti.
b *bellum agere inſtituerunt*] Sic membranæ, Gronovio teſte Obſerv. lib. II. c. 3. quarum & *inſtituerunt* eſt. Ab imperitis ſuppoſitum erat *gerere cœperunt*. De bonitate autem dictionis *bellum agere*, ad Nepotis Hannibalem c. 8. ſect. 3. diximus, nam & is hac formula uſus eſt.

te magno ſpatio paucis diebus confecto, cum jam pecus, atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſilvas peterent: ejuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, &, continuatione imbrium, diutius *a* ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiiſque incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobiiſque, reliquis item civitatibus, quæ proxime *b* bellum fecerant, in hibernis collocavit.

a *ſub pellibus contineri*] ſub tentoriis factis ex pellibus: qui mos Romanorum erat. Vide Livium v. 2. Tacit. XIII. 35. XIV. 38. Flor. I. 12.

b *bellum fecerant*] Hoc Seneca epiſt. CXIV. in Salluſtio tamquam inſolens, notavit: nec vero optimi ſcriptores hac formula erubuerunt. Cicero in Catil. III. 9: pro Milone c. 23: pro Domo ſua c. 20: Nepos Dione c. 4. Liv. I. 38. Vide Curas noſtras poſteriores.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER IV.
CAPUT I.

Uſipetes Germani, & Tenčteri Rhenum tranſeunt. Suevorum mores, & vires; quid apud eos ſignificet agrorum vacatio. Ubiorum regio, & mores.

EA, quæ ſecuta eſt, hieme, qui fuit 1.
annus Cn. Pompejo, M. Craſſo Coſſ., *a* Uſipetes Germani, item Tenčteri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum tranſierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Cauſa tranſeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Suevorum gens eſt longe maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium. *b* Ii centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi cauſa, ſuis ex finibus educunt. Reliqui domi manent: pro ſe, atque illis colunt. Hi rurſus invicem anno poſt in armis ſunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque uſus belli intermittitur; ſed privati, ac ſeparati

agri

a *Uſipetes & Tenčteri*] Germaniæ populi, qui olim intus habitaverant: unde pulſi a Cattis, ad Rhenum fugerunt. Tacito ſunt *Uſipii* & *Tenčteri*: & quia Dio Caſſius etiam lib. XXXIX. p. 112. Τέγκτηροι, utique hæc ſcriptura præferenda videtur illi, quæ in vulgatis Cæſaris libris apparet cum gemina adſpiratione *Tenchtheri*.

b *Ii centum pagos*] De *pagis* dičtum ad lib. I. c. 37. quamquam hi minores quam Helvetiorum; non tamen parvi aut exigui: quod ex numero militum, quod ſingulis annis emittebant, intelligimus.

agri apud eos nihil eſt: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi cauſa, licet: neque multum frumento, ſed maximam partem lacte, atque pecore vivunt, multumque ſunt in venationibus. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod a pueris nullo officio, aut diſciplina aſſuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis neque veſtitus, præter pelles, habeant quidquam (quarum propter exiguitatem, magna eſt corporis pars aperta) & laven-
2. tur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos aditus, magis eo, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad ſe importari deſiderent. Quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenſo parat pretio, Germani importatis non utuntur; ſed, quæ ſunt apud eos nata, prava, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Equeſtribus præliis ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus præliantur; eoſque eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt; ad quos ſe celeriter, cum uſus poſcit, recipiunt. Neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt, quod ea re ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effœminari arbitrantur.
3. Publice maximam putant eſſe laudem, quam latiſſime a ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari, magnum numerum civitatum ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. Itaque una ex parte a Suevis circiter *a* millia paſſuum DC. agri vacare dicuntur. *b* Ad alteram partem ſucce-

a *millia paſſuum* DC *vacare*] Spatium nimietate ſuſpectum: & tamen Metaphraſtes ſtadiorum numero adæquat. Lipſius & Hotmanus lx. ſive *ſexaginta*: Dion. Voſſius ex MS. *centum*.

b *Ad alteram partem ſuccedunt Ubii*] tum dextram Rheni ri-

cedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla, atque florens, ut eſt captus Germanorum, & paullo, qui ſunt ejuſdem generis, etiam cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti.

CAPUT II.

Ubii Suevorum vectigales ſiunt. Uſipetes, & Tencteri, ſimulato domum reditu, Menapios opprimuut.

HOs cum Suevi, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuiſſent, tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores,
infirmioreſque reddiderunt. In eadem cauſa fue- 4.
runt Uſipetes, & Tencteri, quos ſupra diximus: qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt. Ad extremum tamen agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicoſque habebant: ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt: & cis Rhenum diſpoſitis præſidiis, Germanos tranſire prohibebant. Illi, omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam navium, neque clam tranſire propter cuſtodias Menapiorum poſſent; reverti ſe in ſuas ſedes, regioneſque ſimulaverunt, & tridui viam progreſſi rurſus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inſcios inopinanteſque Menapios oppreſſerunt; qui de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos vi-
cos

ripam colentes, ſeu *tranſrhenanus* populus, ut Cæſar paullo poſt dicit c. 16. ſect. 5. Germani, nondum Galli, antequam ab Auguſto in Galliam tranſducti ſunt, aut ſponte tranſgreſſi, permittentibus Romanis: ut arcerent, non ut cuſtodirentur. *Tacit. Germ. c. 28.*

eos remigraverant. His interfectis, navibuſque eorum occupatis, priuſquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen tranſierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis *a* ſe eorum copiis aluerunt.

CAPUT III.

Gallica conſuetudo circa viatores. Cæſar ad exercitum profectus intelligit, legatos miſſos eſſe ad Germanos.

5. HIs de rebus Cæſar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod ſunt in conſiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus ſtudent, nihil his committendum exiſtimavit. Eſt autem hoc Gallicæ conſuetudinis, ut & viatores etiam invitos conſiſtere cogant, & quod quiſque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant, & mercatores in oppidis vulgus circumſiſtat; quibus ex regionibus veniant, quaſque res ibi cognoverint, pronuntiare cogant. His rumoribus, atque auditionibus permoti de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt: quorum eos e veſtigio pœnitere neceſſe eſt, cum incertis rumoribus ſerviant; & plerique ad vo-
6. luntatem eorum ficta reſpondeant. Qua conſuetudine cognita Cæſar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam conſueverat, ad exercitum proficiſcitur. Eo cum veniſſet, ea, quæ fieri ſuſpicatus erat, facta cognovit, miſſas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatoſque eos, uti ab Rheno diſcederent; omniaque, quæ poſtulaſſent, ab ſe fore parata. Qua ſpe adducti Germani latius jam vagabanrur, & in fines Eburonum, & *b* Condruſorum, qui ſunt Trevirorum clientes, pervenerant.

CA-

a *ſe eorum copiis aluerunt*] eorum cibariis, alimentis. Vide ſupra lib. II. c. 10. ſect. 5.

b *Condruſorum, qui ſunt Trevirorum clientes*] non item Eburones ſub Treviris erant; libera civitas, quamlibet ignobilis

CAPUT IV.

Cæſar conſtituit bellum cum Germanis gerere, ad quos habito delectu contendit. Germanorum legati ad Cæſarem, & eorum oratio; reſponſa Cæſaris, & legatorum petitio.

PRincipibus Galliæ evocatis, Cæſar, ea, quæ cognoverat, diſſimulanda ſibi exiſtimavit: eorumque animis permulſis, & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germania gerere conſtituit. Re frumentaria comparata, equi- 7.
tibuſque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abeſſet, legati ab iis venerunt, quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre; neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant: quod Germanorum conſuetudo hæc ſit a majoribus tradita, quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: hoc tamen dicere, veniſſe invitos, ejectos domo. Si ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis utiles eſſe amicos: vel ſibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis poſſederint. ſeſe unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint. Ad hæc Cæſar, quod viſum eſt, reſpon- 8.
dit. Sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Gallia remanerent: neque verum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſine injuria poſſint: ſed licere, ſi velint, in Ubiorum finibus conſidere, quorum ſint legati apud ſe, & de Suevorum injuriis queran-

lis, & exigua, lib. v. cap. 28. ſect. 1.; ſed ſoli hoc loco Condruſi dicuntur clientes, quod contra Ortelium Cluverius Germ. A. lib. II. 15. demonſtravit. Nec vero Condruſorum ſedes definiri poteſt, nec nomen poſt Cæſaris tempora memorabile, ut videantur cum Tungris coaluiſſe.

tur, & a ſe auxilium petant: hoc ſe ab Ubiis
9. impetraturum. Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt; &, re deliberata, poſt diem tertium ad Cæſarem reverſuros: interea, ne propius ſe caſtra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit: cognoverat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandique cauſa *a* ad Ambivaritos trans Moſam miſſam. Hos expectari equites, atque ejus rei cauſa moram interponi arbitrabatur.

CAPUT V.

Origo, & curſus Moſæ, & Rheni; legati ad Cæſarem redeunt, eorumque petitiones fruſtraneæ.

10. MOſa profluit *b* ex monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, *c* quæ appellatur Valis, inſulam efficit Batavorum: neque longius ab eo millibus paſſuum lxxx in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo ſpatio per fines *d* Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, *e* Mediomatricorum, Tri-

a *ad Ambivaritos*] ignotos plane, neque alibi memoratos. Alii tamen ſunt ab *Ambivaretis* Æduorum clientibus, lib. VII. 75. ſect. 2.

b *ex Vogeſo monte, in finibus Lingonum*] Nota ex tabulis nomina. Mons inter Burgundiam, Lotharingiam & Alſatiam procurrit; populi caput hodie *Langres*.

c *quæ appellatur Valis*] Libri veteres habent *Vacalos*, etiam Græcus Βακαλος: vetuſtiores, Glareano teſte, *Vvalis*, Germanica littera, qua quis uſum Cæſarem credet, abhorrente ab ore Romano? Credo *Valis* vel *Valos* ſcripſiſſe: *Vacalos* autem ortum ex Taciti *Vahalis*, *c* ad *h*, ut ſæpe ſolebant barbaris temporibus, a librariis adjecta, & rurſus deinde ſublata adſpiratione. Recentiores editiones habent *Vvalis*.

d *Nantuatium*] Alii hi a Nantuatibus inter Veragros & Allobrogas ſitis, lib. III. ineunte, & cap. 6. adeo, ut quidam dubitent de nomine, ac *Rætos* putent intelligi, nuſquam a Cæſare memoratos, quos vero longo tractu Rhenus in Griſonibus ſtringit.

e *Mediomatricorum*] At hi ad Moſellam ſunt, eorumque caput Divodurum, nunc Metis ſeu Metz. Hos Cæſar, eumque ſecutus Strabo ad Rhenum perducunt, de quo dubitat Valeſius in *Rhenus*: niſi Tribocorum, id eſt Alſatorum, partem ſimul tenuerunt.

Tribocorum, Trevirorum citatus fertur: &, u-
bi Oceano appropinquavit, in plures diffluit par-
tes, multis ingentibuſque inſulis effectis, qua-
rum pars magna a feris barbariſque nationibus
incolitur: ex quibus ſunt, qui piſcibus, atque
ovis avium vivere exiſtimantur: a multiſque ca-
pitibus in Oceanum influit. Cæſar cum ab ho- 11.
ſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet,
ut erat conſtitutum, ad eum legati revertuntur:
qui in itinere congreſſi, magnopere, ne longius
progrederetur, orabant. Cum id non impetraſ-
ſent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen
anteceſſiſſent, præmitteret, eoſque pugna prohi-
beret, ſibique uti poteſtatem faceret in Ubios
legatos mittendi: quorum ſi principes, ac ſena-
tus ſibi jurejurando fidem feciſſent, ea condi-
tione, quæ a Cæſare ferretur, ſe uſuros oſten-
debant: ad has res conficiendas ſibi tridui ſpa-
tium daret. Hæc omnia Cæſar eodem illo per-
tinere arbitrabatur, ut, tridui mora interpoſita,
equites eorum, qui abeſſent, reverterentur: ta-
men ſeſe non longius millibus paſſuum IV aqua-
tionis cauſa proceſſurum eo die dixit: huc po-
ſtero die quam frequentiſſimi convenirent, ut de
eorum poſtulatis cognoſceret.

CAPUT VI.

*Cæſaris mandata ad præfectos. Ab hoſtibus impe-
tus factus; horum fuga: occiſorum numerus;
Cæſaris ſententia de legatis, & conditionibus.*

Interim ad præfectos, qui cum omni equita-
tu anteceſſerant, mittit, qui nuntiarent, ne
hoſtes prælio laceſſerent; &, ſi ipſi laceſſeren-
tur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu pro-
pius acceſſiſſet. At hoſtes, ubi primum noſtros 12.
equites conſpexerunt, quorum erat V millium
numerus, cum ipſi non amplius DCCC equites ha-
berent, quod ii, qui frumentandi cauſa ierant

E 2 trans

a *multis capitibus in Oceanum*] multis oſtiis, *ἐκβολαῖς*; rara & ſingulari notione, cum *caput* potius fons fluminis ab aliis appelletur. Græcus interpres bene *πολλοῖς στόμασιν*.

trans Moſam, nondum redierant: nihil noſtris timentibus, quod legati eorum paulo ante a Cæſare diſceſſerant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter noſtros perturbaverunt: rurſus, reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua, ad pedes deſilierunt, ſuffoſſiſque equis, compluribuſque noſtris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent, quam in conſpectum agminis noſtri veniſſent. In eo prælio ex equitibus noſtris interficiuntur iv. & lxx. in his vir fortiſſimus Piſo Aquitanus, ampliſſimo genere natus, cujus avus in civitate ſua regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. Hic, cum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum periculo eripuit; ipſe, equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. Cum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidiſſet; atque id frater, qui jam prælio exceſſerat, procul animadvertiſſet, incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt.
13. Hoc facto prælio, Cæſar neque jam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque inſidias petita pace, ultro bellum intuliſſent: expectare vero dum hoſtium copiæ augerentur, equitatuſque reverteretur, ſummæ dementiæ eſſe judicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hoſtes uno prælio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus ad conſilia capienda nihil ſpatii dandum exiſtimabat.

CA-

CAPUT VII.

Germanorum adventus in caſtra Cæſaris, cujus juſſu retinentur. Impetus fit in hoſtium caſtra, & prælium committitur. Germani, rebus deſperatis, ſe in flumen præcipitant: Cæſar libertatem concedit iis, quos in caſtris retinuerat.

HIs conſtitutis rebus, & conſilio cum legatis, & quæſtore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportuniſſima res accidit, quod poſtridie ejus diei mane eadem & perfidia, & ſimulatione uſi Germani frequentes, omnibus principibus, majoribuſque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, ut dicebatur, ſui purgandi cauſa, quod contra, atque eſſet dictum, & ipſi petiſſent, prælium pridie commiſiſſent; ſimul, ut, ſi quid poſſent, de induciis fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gaviſus retineri juſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit, equitatum, quod recenti prælio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi juſſit. Acie triplici inſtructa, & celeriter 14.
XII. millium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra pervenit, quam, quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui, omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate adventus noſtri, & diſceſſu ſuorum, neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato, perturbabantur, copiaſne adverſus hoſtem educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere, præſtaret. Quorum timor cum fremitu & concurſu ſignificaretur, milites noſtri, priſtini diei perfidia incitati, in caſtra irruperunt: quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, pauliſper noſtris reſtiterunt: atque inter carros impedimentaque prælium commiſerunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenumque tranſierant) paſſim fugere cœpit: ad quos conſectandos Cæſar

15. equitatum miſit. Germani, poſt tergum clamore audito, cum ſuos interſici viderent, armis abjectis, ſigniſque militaribus relictis, ſe ex caſtris ejecerunt; & cum *a* ad confluentem Moſæ, & Rheni perveniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, laſſitudine, & vi fluminis oppreſſi perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hoſtium numerus, capitum cdxxx millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar iis, quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit. Illi ſupplicia cruciatuſque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere ſe apud eum velle dixerunt. Iis Cæſar libertatem conceſſit.

CAPUT VIII.

Cæſar Rhenum tranſire ſtatuit; hujuſce rei cauſa Cæſaris nuncii ad hoſtes miſſi; Ubii auxilium a Cæſare petunt.

16. GErmanico bello confecto, multis de cauſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum: quarum illa fuit juſtiſſima, quod cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, ſuis quoque rebus eos timere voluit, cum intelligerent, & poſſe, & audere populi Romani exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam, quod illa pars equitatus Uſipetum, & Tencterorum, quam ſupra commemoravi, prædandi frumentandique cauſa Moſam tranſiſſe, neque prælio interfuiſſe, poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in *b* fines Sicambrorum receperat, ſe-

que

a *ad confluentem Moſæ & Rheni*] Sic omnes libri: etiam Græcus, ἔνθα συμμίγνυται ὁ Μόσης τῷ Ῥήνῳ. Cluverius G. A. lib. II. 14. contendit *Moſellæ* legendum eſſe, recentiorem credens Moſæ confluentem ac manu factum: quem Jo. Iſaacus Pontanus Diſcept. chorogr. parte I. cap. 3. refutavit. Scilicet fugerunt inter Moſam & Rhenum uſque ad concurſum illorum, quo fuga impediebatur.

b *in fines Sicambrorum*] Sicambri ſive Sigambri eaſdem fere regiones tenuerunt, ſupra Lupiam uſque Aliſonem, & in meridiem uſque ad Cattorum fines; quas poſtea, his tranſductis in Galliam, Uſipetes & Tencteri poſſederunt.

que cum iis conjunxerat. Ad quos cum Cæſar nuntios miſiſſet, qui poſtularent, eos, qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent, uti ſibi dederent, reſponderunt; Populi R. imperium Rhenum finire: ſi, ſe invito, Germanos in Galliam tranſire non æquum exiſtimaret; cur ſui quidquam eſſe imperii, aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet? Ubii autem, qui uni *a* ex tranſrhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant, magnopere orabant, ut ſibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, ſi id facere occupationibus Reip. prohiberetur, exercitum modo Rhenum tranſportaret: id ſibi ad auxilium, ſpemque reliqui temporis ſatis futurum: tantum eſſe nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Arioviſto pulſo, & hoc noviſſimo prælio facto, ut etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi Romani tuti eſſe poſſint: navium magnam copiam ad tranſportandum exercitum pollicebantur.

CAPUT IX.

Ratio, juxta quam pons eſt fabricatus, ut exercitus tranſduceretur.

CÆſar his de cauſis, quas commemoravi, Rhenum tranſire decreverat; ſed navibus tranſire neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ, neque populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaque etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum exiſtimabat. Rationem igitur pontis hanc inſtituit. Tigna bina ſeſquipedalia paulum ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter ſe jungebat: hæc cum machinationibus demiſſa in flu- 17.

a *ex tranſrhenanis*] tunc temporis enim Germani erant, antequam ex dextra ripa Rheni in ſiniſtram ſive Gallicam migrarent. Vide ſupra ad c. 3. dicta.

men defixerat, fiſtucisque adegerat, non ſublicæ modo directa ad perpendiculum, ſed prona, ac faſtigiata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim, atque impetum fluminis converſa ſtatuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum junctura diſtabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur: quibus diſclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ ſe incitaviſſet, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia injecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque conſternebantur: ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur; quæ, *a* pro ariete ſubjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: & aliæ item ſupra pontem mediocri ſpatio: ut, ſi arborum trunci, ſive naves, dejiciendi operis cauſa, eſſent a barbaris miſſæ, his defenſoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

CAPUT X.

Exercitu tranſducto Cæſar in fines Sicambrorum contendit, ad quem plures legati veniunt: cum Sicambri ſe in ſilvas abſconderent, Cæſar in fines Ubiorum ſe recipit, qui ei quædam detegunt. Pons reſcinditur.

18. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Cæſar, ad utramque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondet, obſidesque ad ſe adduci jubet. Sicambri ex eo tempo-

a *pro ariete ſubjectæ*] pro munimento ac defenſione. Et Græcus hoc loco χηλοῦ meminit.

pore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga com-
parata, hortantibus iis, quos ex Tencteris, at-
que Uſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis
exceſſerant, ſuaque omnia exportaverant, ſeque
in ſolitudinem, ac ſilvas abdiderant. Cæſar pau- 19.
cos dies in eorum finibus moratus, omnibus vi-
cis, ædificiiſque incenſis, frumentiſque ſucciſis,
a in fines Ubiorum ſe recepit; atque his auxi-
lium ſuum pollicitus, ſi a Suevis premerentur,
hæc ab iis cognovit: Suevos, poſtquam per ex-
ploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo,
conſilio habito, nuntios in omnes partes dimi-
ſiſſe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxo-
res, ſuaque omnia in ſilvis deponerent, atque
omnes qui arma ferre poſſent, unum in locum
convenirent: hunc eſſe delectum medium fere
regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi
Romanorum adventum expectare, atque ibi de-
certare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit,
omnibus his rebus confectis, quarum rerum cau-
ſa exercitum tranſducere conſtituerat, ut Ger-
manis metum injiceret, ut Sicambros ulciſcere-
tur, ut Ubios obſidione liberaret: diebus omni-
no octodecim trans Rhenum conſumptis, ſatis
& ad laudem, & ad utilitatem profectum arbi-
tratus, ſe in Galliam recepit, pontemque re-
ſcidit.

CAPUT XI.

Cæſar in Britanniam proficiſci contendit, prius tamen eo mittit C. Voluſenum cum mandatis. Plurium inſularum legati ad Cæſarem: hujus mandata ad Comium. Voluſeni reditus ad Cæſarem.

Exigua parte æſtatis reliqua, Cæſar, etſi in 20.
his locis, quod omnis Gallia ad Septentrio-

a *in fines Ubiorum ſe recepit*] Quia Ubiorum precibus eſt tranſitus in Germaniam factus, *c.* 16. *ſect.* 6. & nunc a Sicambris in Ubios revertitur; pontem ipſum ad Ubios pertinuiſſe non dubitatur: ſed quo loco & parte, definiri non poteſt, tacente hiſtoria.

nem vergit, maturæ ſunt hiemes, tamen in Britanniam proficiſci contendit: quod, omnibus fere Gallicis bellis, hoſtibus noſtris inde ſubminiſtrata auxilia intelligebat: &, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, *a* ſi modo inſulam adiſſet, & genus hominum perſpexiſſet, loca, portus, aditus cognoviſſet: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores adit ad illos quiſquam; neque iis ipſis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. Itaque, convocatis ad ſe undique mercatoribus, neque quanta eſſet inſulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur, neque qui eſſent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire pot-
21. erat. Ad hæc cognoſcenda, prius quam periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus C. Voluſenum, cum navi longa præmittit. *b* Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad ſe quamprimum revertatur. Ipſe cum omnibus copiis in Morinos proficiſcitur, quod inde erat breviſſimus in Britanniam trajectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus; &, quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, jubet convenire. Interim, conſilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus inſulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obſides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatuſque ut

a *ſi modo inſulam adiſſet*] Cæſar Britanniam conſtanter vocat inſulam; fama magis, quam certa inductus ratione. Dubitatum poſtea, donec Julius Agricola ſub Tito primus circumnavigavit: quod ex Dione Xiphilinus, & Tacitus Agr. c. 10. referunt.

b *huic mandat, ut exploratis omnibus rebus*] Hæſitat in his Goduinus, quod Suetonius c. 58. dicat, Cæſarem *per ſe* exploraſſe poſt navigationem Voluſeni. At *per ſe* non legato Voluſeno, ſed incerta fama ac mercatorum relatione. Quæ enim imperator per duces ſuos explorat, ipſe exploraſſe dicitur. Idem Julii Celſi excerptori reſpondit D. Voſſius.

ut in ea ſententia permanerent, eos domum remittit: & cum his una *a* Comium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cujus & virtutem, & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujuſque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. Huic imperat, quas poſſit, adeat civitates; horteturque, ut populi Romani fidem ſequantur; ſeque celeriter eo venturum nuntiet. Voluſenus, perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac ſe barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæſarem revertitur; quæque ibi perſpexiſſet, renuntiat.

CAPUT XII.

Cæſar Morinorum excipit excuſationem, eoſque in fidem recipit. In Britanniam tranſmiſſurus, naves parat.

DUm in his locis Cæſar navium parandarum 22.
cauſa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, quod homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo Romano feciſſent; ſeque, ea quæ imperaſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatis opportune Cæſar accidiſſe arbitratus, quod neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obſidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recipit. Navibus circiter lxxx onerariis coactis contractiſque, quot ſatis eſſe ad duas legiones ttanſportandas

a *Comium, quem .... regem ibi conſtituerat*] In Theſauro Brandemburgico [p. 305.] exſtat nummus, in cujus una facie circa equum COMMIOS; in altera capiti galeato GARMAN adſcriptum eſt: quem nobiliſs. vir L. Beger ad hunc Comium Atrebatem refert. Dio certe lib. xl. ſcripſit Κόμμιος: etiam libri quidam Latini.

exiſtimabat, quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectiſque diſtribuit. Huc accedebant XVIII. onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus paſſuum VIII. vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire poſſent. Has equitibus diſtribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Auruncule-jo Cottæ legatis in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. *a* P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præſidio, quod ſatis eſſe arbitrabatur, portum tenere juſſit.

CAPUT XIII.

Cæſar naves ſolvit, & Britanniam attingit, ubi hoſtium copias reperit. Tribunis, & legatis mandata dat. Hoſtes Cæſareos navibus egredi probibent.

23. HIs conſtitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempeſtatem, *b* tertia fere vigilia ſolvit, equiteſque *c* in ulteriorem portum progredi, & naves conſcendere, ac ſe ſequi juſſit: ab quibus cum id paulo tardius eſſet adminiſtratum, ipſe hora circiter diei quarta cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas conſpexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus anguſtis mare continebatur, ut ex locis ſuperioribus in litus telum adjici poſſet. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam

a *P. Sulpicium Rufum*] Dion. Voſſius hunc nummum Cæſaris refert, qui averſo latere navem habet cum inſcriptione ΠΟΥΒ ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΣ ΡΟΥΦ.

b *tertia vigilia ſolvit*] ex portu Itio, ut Strabo adnotavit l. IV. p. 138. quem de primo trajectu in Britanniam loqui, ex tempore & hora in Notitia Orbis Antiq. probavimus.

c *in ulteriorem portum*] qui poſt paullo c. 28. ſect. 1. *ſuperior* vocatur, in ortum & ad dexteram ab Itio recedens; cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occaſum, cap. 36. 3. Ita enim plagæ diſcernuntur in hoc litore. Lege cap. 28. quo & *ſuperior portus* memoratur; & *inferior pars inſulæ*, *quæ eſt propius ſolis occaſum*.

horam nonam in anchoris expectavit. Interim legatis, tribuniſque militum convocatis, & quæ ex Voluſeno cognoviſſet, & quæ fieri vellet, oſtendit; monuitque (ut rei militaris ratio, maximeque ut res maritimæ poſtularent) ut quam celerem, atque inſtabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab iis adminiſtrarentur. His dimiſſis, & ventum, & æſtum uno tempore nactus ſecundum, dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum VIII. ab eo loco progreſſus, aperto ac plano litore naves conſtituit. At barbari, conſilio Romano- 24.
rum cognito, præmiſſo equitatu, & *a* eſſedariis, quo plerumque genere in præliis uti conſuerunt, reliquis copiis ſubſecuti, noſtros navibus egredi prohibebant.

CAPUT XIV.

Cum magna difficultas milites implicatos teneret, Cæſar, ut expeditiores milites eſſent, quædam mandata dat: acris pugna, & ordinum perturbatio cooritur. Datis a Cæſare aliis mandatis, impetus in hoſtes fit, & ii fugantur.

Erat ob has cauſas ſumma difficultas, quod naves propter magnitudinem niſi in alto conſtitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum preſſis, ſimul & de navibus deſiliendum, & in fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum; cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis, audacter tela conjicerent, & equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti præliis

a *eſſedariis*] qui ex *eſſedis*, id eſt militaribus curribus pugnabant. Ipſe poſt interpres eſt c. 53. ubi omnia accuratius deſcripſit. Belgæ feruntur auctores, ſi Servio credimus ad illud Georg. III. verſ. 204.
Belgica vel molli melius feret eſſeda collo.

25. liis conſueverant, utebantur. Quod ubi Cæſar animadvertit, naves longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paululum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui, atque inde fundis, tormentis, ſagittis hoſtes propelli ac ſubmoveri juſſit: quæ res magno uſui noſtris fuit: nam & navium figura, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum permoti barbari, conſtiterunt; ac paulum modo pedem retulerunt. At, noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui x. legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: Deſilite, inquit, milites, niſi vultis aquilam hoſtibus prodere. Ego certe meum Reip. atque imperatori officium præſtitero. Hoc cum magna voce dixiſſet, ſe ex navi projecit, atque in hoſtes aquilam ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur, univerſi ex navi deſilierunt. Hos item alii ex proximis navibus cum conſpexiſſent, ſubſecuti, hoſtibus appropinquarunt. Pugnatum eſt ab utriſ-
26. que acriter. Noſtri tamen, quod neque ordines ſervare, neque firmiter inſiſtere, neque ſigna ſubſequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuſcumque ſignis occurrerat, ſe aggregabat, magnopere perturbabantur. Hoſtes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos ſingulares ex navi egredientes conſpexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur. Plures paucos circumſiſtebant: alii ab latere aperto in univerſos tela conjiciebant. Quod cum animadvertiſſet Cæſar, ſcaphas longarum navium, item ſpeculatoria navigia militibus compleri juſſit: &, quos laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſubmittebat. Noſtri, ſimul atque in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius proſequi potuerunt, quod equites curſum tenere, atque inſulam capere non potuerunt. Hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit.

CAPUT XV.

Hoſtium legati de pace miſſi ad Cæſarem, cui obſides dantur.

HOſtes prælio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos 27. de pace miſerunt: obſides daturos, quæque imperaſſet, ſeſe facturos, polliciti ſunt: una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem ſupra demonſtraveram a Cæſare in Britanniam præmiſſum. Hunc illi e navi egreſſum, cum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. Tunc, facto prælio, remiſerunt; & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, &, propter imprudentiam, ut ignoſceretur, petiverunt. Cæſar queſtus, quod, cum ultro in continentem legatis miſſis pacem a ſe petiſſent, bellum ſine cauſa intuliſſent, ignoſcere imprudentiæ dixit; obſideſque imperavit: quorum illi partem ſtatim dederunt, partem ex longinquioribus locis accerſitam paucis diebus ſeſe daturos dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros juſſerunt: principeſque undique convenere, & ſe, civitateſque ſuas Cæſari commendarunt.

CAPUT XVI.

Aliquot Cæſareæ naves ſubita tempeſtate coorta agitantur; quæ res exercitum univerſum perturbat.

HIs rebus pace firmata, poſt diem IV, quam 28. eſt in Britanniam ventum, naves XVIII, *a* de quibus ſupra demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, *b* ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt: quæ cum appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris viderentur, tanta tempeſtas ſubito coor-

a *de quibus ſupra*] cap. 23. ſect. 1.
b *ex ſuperiore portu*] Vide ibidem adnotata.

coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet; ſed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius Solis occaſum, magno ſui cum periculo a dejicerentur: quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario adverſa nocte in altum provectæ, continentem petiverunt.
29. Eadem nocte accidit, ut eſſet Luna plena, quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit, noſtriſque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quaſque in aridum ſubduxerat, æſtus complebat, & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas affligtabat. Neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ cum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles, magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitus perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas uſui ſunt, &, quod omnibus conſtabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem proviſum non erat.

CAPUT XVII.

Britanniæ Principes, colloquio inter ſe habito, ſuos clam ex caſtris deducunt: Cæſar neceſſaria comparat, in cujus milites impetus ab hoſtibus fit.

30. QUibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui poſt prælium ad ea, quæ juſſerat Cæſar, facienda convenerant, inter ſe collocuti, cum & equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent, & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hoc erant

a *dejicerentur*] Bene, ac proprie de loco inferiore, conſenſu tuente librorum; ut fruſtra Ciacconius *rejicerentur* maluerit.

erant etiam anguſtiora, quod ſine impedimentis Cæſar legiones tranſportaverat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque noſtros prohibere, & rem in hiemem producere: quod, his ſuperatis, aut reditu interclufis, neminem poſtea belli inferendi cauſa in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, 31.
rurſus conjuratione facta, paulatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi nondum eorum conſilia cognoverat, tamen & ex eventu navium ſuarum, & ex eo, quod obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat: nam & frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat; &, quæ graviſſime afflictæ erant naves, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; & quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, cum id ſummo ſtudio a militibus adminiſtraretur, XII. navibus amiſſis, reliquis ut navigari commode poſſet, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex 32.
conſuetudine, una frumentatum miſſa, quæ appellabatur VII. neque ulla ad id tempus belli ſuſpicione interpoſita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra ventitaret, ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renuntiaverunt, pulverem majorem, quam conſuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter feciſſet. Cæſar id, quod erat, ſuſpicatus, aliquid novi a barbaris initum conſilii, cohortes, quæ in ſtationibus erant, ſecum in eam partem proficiſci, duas in ſtationem ſuccedere, reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi juſſit. Cum paulo longius a caſtris proceſſiſſet, ſuos ab hoſtibus premi, atque ægre ſuſtinere, & conferta legione *a* ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, una pars erat

a *ex omnibus partibus tela conjici*] a barbaris in confertam legionem. Græcus, τοὺς δὲ βαρβάρους εἰς τὸ τάγμα συνεστραφὲν βέλη πάντοθεν θρασέως ἀφιέναι.

erat reliqua, ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe venturos, noctu in ſilvis delituerant. Tum diſperſos, depoſitis armis, in metendo occupatos ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant, ſimul equitatu, at-
33. que eſſedis circumdederant. Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ; primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum ordines plerumque perturbant: & cum ſe inter equitum turmas inſinuavere, ex eſſedis deſiliunt, & pedibus præliantur. Aurigæ interim paullum e prælio excedunt, atque ita ſe collocant, ut ſi illi a multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in præliis præſtant, ac tantum uſu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipere conſueverint.
34. Quibus rebus, perturbatis noſtris novitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit. Namque ejus adventu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. Quo facto, ad laceſſendum hoſtem, & committendum prælium, alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit, & brevi tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit.

C A P U T XVIII.

Plures, quæ ſequuntur, tempeſtates pugnam prohibent. Barbari, nuntiis in diverſas partes miſſis, ad caſtra Cæſaris accedunt, præliumque committitur.

DUm hæc geruntur, noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutæ ſunt continuos dies complures tempeſtates, quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem a pugna prohiberent. Interim barbari

ri nuntios in omnes partes dimiſerunt, paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt, & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatuſque coacta, ad caſtra venerunt. Cæſar etſi 35.
idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore
videbat, ut ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus *a* equites circiter xxx. quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportaverat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prælio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu, & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque *b* ædificiis adflictis incenſiſque, ſe in caſtra receperunt.

CAPUT XIX.

Ab hoſtibus legati mittuntur ad Cæſarem de pace: hic eis obſidum numerum duplicat: Morini Cæſareos circumſiſtunt: Cæſar ſuis auxilium mittit, plures ex hoſtibus occiduntur.

EOdem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæ- 36.
ſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eoſque in continentem adduci juſſit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem ſubjiciendam non exiſtimabat. Ipſe idoneam tempeſtatem nactus, paullo poſt mediam noctem naves ſolvit, quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt.
Ex his onerariæ II. eoſdem portus, quos reli- 37.
quæ, capere non potuerunt, ſed paullo infra delatæ

a *equites circiter* xxx] Hotmanus ccc. mavult. Repugnant libri omnes, & Græcus, qui *τριάκοντα* vertit.

b *adflictis incenſiſque*] Jo. Fr. Gronovius ex membranis reſtituit, cum vulgo legeretur, *ædificiis incenſis*. Vide ejus Obſervat. IV. 8. p. 110.

latæ ſunt: quibus ex navibus cum eſſent expoſiti milites circiter ccc. atque in caſtra contenderent, Morini, quos Cæſar in Britanniam proficiſcens pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primo non ita magno ſuorum numero circumſteterunt, ac ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere juſſerunt: a cum illi orbe facto ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI. convenerunt. Qua re nuntiata, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atque amplius horis quatuor fortiſſime pugnaverunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Poſtea vero quam equitatus noſter in conſpectum venit, hoſtes abjectis armis terga verterunt, magnuſque eorum numerus eſt occiſus.

CAPUT XX.

Cæſar T. Labienum legatum in Morinos mittit: hi in ejus poteſtatem veniunt. Q. Titurius, & L. Cotta ad Cæſarem ſe conferunt: ſupplicatio Cæſari decernitur.

38. CÆſar poſtero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, miſit. Qui cum propter ſiccitates paludum, quo ſe reciperent, non haberent: (quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi) omnes fere in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſucciſis, ædificiiſque incenſis, quod Menapii omnes ſe in denſiſſimas ſilvas abdiderant, ad Cæſarem ſe receperunt. Cæſar in Belgis o-

mnium

a *cum illi, orbe facto*] Hæc aciei forma etiam lib. v. cap. 33. ſect. 3. 4. memoratur. Factus autem *orbis* non tam impugnandi hoſtis, quam ſui defendendi cauſſa. Salluſtius Jugurth. c. 97. ext. *denique Romani veteres novique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus aut caſus conjunxerat, orbes facere* [cœperunt] *atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti & instructi hoſtium vim ſuſtentabant.*

mnium legionum hiberna conſtituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obſides miſerunt, reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex literis Cæſaris *a* dierum xx. ſupplicatio a ſenatu decreta eſt.

a *dierum* xx *ſupplicatio*] Vide quæ ſupra ad extremum lib. II. ſunt notata.

CA-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER V.

CAPUT I.

Cæſar, monſtrato modo, & forma, imperat naves quamplurimas ædificari, vetereſque refici: inde cum pars provinciæ finitima a Piruſtis vaſtaretur, in Illyricum proficiſcitur, ad quem Piruſtæ legatos mittunt: Cæſar obſides imperat ad certam diem adducendos.

1. LUcio Domitio, Ap. Claudio Coſſ. diſcedens ab hibernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere conſueverat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti, quam plurimas poſſent, hieme naves ædificandas, vetereſque reficiendas curarent. earum modum, formamque demonſtrat. ad celeritatem onerandi, a ſubductioneſque, paullo facit humiliores, quam quibus noſtro mari uti conſuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes æſtuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, & ad multitudinem jumentorum tranſportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adjuvat. Ea, quæ ſunt uſui ad armandas naves, ex Hiſpania apportari jubet. Ipſe, conventi-

a *ſubductioneſque*] retractiones ex mari in terram hiberno tempore: ut Virgilius Æn. 1. verſ. 551.
Quaſſatam ventis liceat ſubducere claſſem:
ubi Servius interpretatur, *in terram ducere*. Poſt paulo c. 11. ſect. 5. noſter: *omnes naves ſubduci* ſtatuit. Contrarium eſt *deduci*, de quo mox cap. 2.

tibus Galliæ citerioris peractis, *a* in Illyricum proficiſcitur, quod *b* a Piruſtis finitimam partem provinciæ incurſionibus vaſtari audiebat. Eo cum veniſſet, civitatibus milites imperat, certumque in locum convenire jubet. Qua re nuntiata, Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum conſilio, ſeſeque paratos eſſe demonſtrant, omnibus rationibus de injuriis ſatisfacere. Accepta oratione eorum, Cæſar obſides imperat, eoſque ad certam diem adduci jubet: niſi ita fecerint, ſeſe bello civitatem perſecuturum demonſtrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æſtiment, pœnamque conſtituant.

CAPUT II.

Cæſar in citeriorem Galliam revertitur, inde ad exercitum, ubi 600. & 28. naves inſtructas invenit; omnibuſque ad portum Itium convenire juſſis, ipſe in fines Trevirorum, quod hi ejus nollent parere imperio, Germanoſque tranſrhenanos ſolicitarent, cum exercitu contendit.

HIs confectis rebus, conventibuſque peractis, 2.
in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiſcitur. Eo cum veniſſet, circuitis omnibus hibernis, ſingulari militum ſtudio, in ſumma rerum omnium inopia, circiter DC. ejus generis, cujus ſupra demonſtravimus, naves, & longas XXVIII. invenit conſtructas, neque multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus *c* deduci poſſent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, oſten-

a *in Illyricum proficiſcitur*] Suetonius Cæſ. c. 22. *Initio quidem Galliam Ciſalpinam, Illyrico adiecto, lege Vatinia accepit: mox per ſenatum Comatam quoque.*

b *a Piruſtis*] Piruſtas Ptolemæus lib. II. cap. 17. penultimam Illyrici gentem Macedoniam verſus prope Drilonem fluvium conſtituit.

c *deduci poſſent*] immitti in mare ex terra. Virgil. Æn. III. verſ. 71.

Deducunt ſocii naves.

Servius ibi. *Proprie, ut e contrario ſubducunt.*

ſtendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodiſſimum in Britanniam trajectum eſſe cognoverat, circiter millium paſſuum xxx. tranſmiſſum a continenti. Huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit. Ipſe cum legionibus expeditis iv. & equitibus DCCC. in fines Trevirorum proficiſcitur; quod hi neque ad conſilia veniebant, neque imperio parebant, Germanoſque tranſrhenanos ſolicitare dicebantur.

CAPUT III.

Civitas Germanorum tranſrhenanorum pedite, & equite maxime pollet; in qua Indutiomarus, & Cingetorix inter ſe de principatu contendunt. Hic Cæſari adventanti obviam it, ſimulque quid in Treviris agatur, oſtendit; Ille vero, abditis in ſilvam Arduennam iis, qui in armis eſſe non poterant, bellum parat. At poſtremo principibus civitatibus ad Cæſarem euntibus, Cingetorix etiam legatos ad Cæſarem mittit: is jubet Induciomarum ad ſe venire cum cc. obſidibus, eundem conſolatur, & Principes Trevirorum Cingetorigi conciliat.

3. HÆc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnaſque habet copias peditum, Rhenumque, ut ſupra demonſtravimus, tangit. In ea civitate de principatu inter ſe contendebant *a* Induciomarus, & Cingetorix, ex quibus alter, ſimulatque de Cæſaris, legionumque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe, ſuoſque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, oſtendit. At Induciomarus equitatum, peditatumque cogere: iiſque, qui per ætatem in armis eſſe non poterant, *b* in ſilvam Arduennam abditis, quæ ingen-

a *Induciomarus*] Græcus Ἰνδυκιόμαρος ſcripſit: vulgo editum per T. *Indutiomarus*.

b *in ſilvam Arduennam*] Adde infra lib. vi. 29. & quæ nos de ſilva hac in Notitia Orbis Antiqui diſputamus.

genti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare inſtituit. Sed poſteaquam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu noſtri exercitus perterriti ad Cæſarem venerunt, & de ſuis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati conſulere non poſſent; veritus, ne ab omnibus deſereretur, Induciomarus legatos ad Cæſarem mittit, ſe idcirco a ſuis diſcedere, atque ad eum venire noluiſſe, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis diſceſſu plebs propter imprudentiam laberetur. itaque civitatem in ſua poteſtate eſſe, ſeque, ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra venturum, & ſuas, civitatiſque fortunas ejus fidei permiſſurum. Cæſar, etſi intelligebat, 4.
qua de cauſa ea dicerentur, quæque eum res ab inſtituto conſilio deterreret, tamen, ne æſtatem in Treviris conſumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis; Induciomarum ad ſe cum cc. obſidibus venire juſſit. His adductis, & in iis filio, propinquiſque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, conſolatus Induciomarum, hortatuſque eſt, ut in officio permaneret. nihilo tamen ſecius principibus Trevirorum ad ſe convocatis, eos ſingillatim Cingetorigi conciliavit. Quod cum merito ejus a ſe fieri intelligebat; tum magni intereſſe arbitrabatur, ejus auctoritatem inter ſuos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in ſe voluntatem perſpexiſſet. Id factum graviter tulit Induciomarus, ſuam gratiam inter ſuos minui; & qui jam ante inimico in nos animo fuiſſet, multo gravius hoc dolore exarſit.

CAPUT IV.

Cæſar ad portum Itium pervenit, ibique paratas naves invenit, exceptis 40. tempeſtate rejectis: eo etiam equites Galliæ, & civitatum principes conveniunt, inter quos Dumnorix Æduus. Ædui Legatos ad Cæſarem non audent mittere, quod Dumnorix diceret, civitatum regnum ſibi a Cæſare eſſe delatum. Dumnorix Cæſarem precatur, ut ipſum in Gallia relinquat, qua re negata, principes Galliæ ſolicitat, metu territat, ne in Britanniam cum Cæſare proficiſcantur.

5. IIs rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Itium cum legionibus pervenit: ibi cognoſcit XL. naves, *a* quæ in Meldis factæ erant, tempeſtate rejectas, tenere curſum non potuiſſe, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV. principeſque ex omnibus civitatibus, ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreverat: quod, cum ipſe abeſſet, motum Galliæ verebatur. Erat una cum cæteris Dumnorix
6. Æduus, de quo a nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat: Sibi a Cæſare regnum civitatis deferri, quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recuſandi, neque deprecandi cauſa legatos ad Cæſarem mittere audebant.

a *quæ in Meldis factæ erant*] Dubitat Goduinus, an hi *Meldæ* ſint illi mediterranei, Pariſiis finitimi, inter Matronam Sequanamque. Græcus tamen æque ὑπὸ τῶν Μέλδων. Credibilius certe in maritima regione fabricatas naves eſſe, quam tam longo tractu per flumen in mare deductas. Quidam codices *Belgis* habent.

bant. Id factum ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognoverat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod inſuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinate ſibi negari vidit, omni ſpe impetrandi adempta, principes Galliæ ſolicitare, ſevocare ſingulos hortarique cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non ſine cauſa fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur: id eſſe conſilium Cæſaris, ut quos in conſpectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam tranſductos necaret: fidem reliquis interponere, jusjurandum poſcere, ut quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent.

CAPUT V.

Cæſar Dumnorigem coercere, & deterrere ſtatuit; inde tempeſtatem idoneam nactus, milites naves conſcendere jubet. Dumnorix cum equitibus Æduorum, inſciente Cæſare, domum proficiſcitur. Cæſar, re nunciata, mittit, qui eum inſequantur, & retrahant; quod ſi vim faciat (ut accidit) occidant.

HÆc a compluribus ad Cæſarem deferebantur. Qua re cognita, Cæſar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuſcumque rebus poſſet Dumnorigem ſtatuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, proſpiciendum, ne quid ſibi, ac Reip. nocere poſſet. Itaque dies circiter xxv. in eo loco commoratus, quod a corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis ſtare conſuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen ſecius omnia ejus conſilia cognoſceret. Tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites, equiteſque conſcendere naves 7.

F 2 ju-

a *Corus ventus*] ſpirans ab occaſu ſolſtitiali. Plin. II. 47.

jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a caſtris, inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar, intermiſſa profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahique imperat; ſi vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc ſe abſente pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. *a* Ille enim revocatus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumque fidem implorare cœpit, ſæpe clamitans, liberum ſe, liberæque civitatis eſſe. Illi, ut erat imperatum, circumſiſtunt, hominemque interficiunt. At Ædui equites ad Cæſarem omnes revertuntur.

CAPUT VI.

Labieno cum exercitu in continente relicto ad portus tutelam, Cæſar ad occidentem naves ſolvit. Aliquanto poſt ad Britanniam accedit: inde navibus præſidio relicto, ad hoſtes in ſuperiora loca timore abditos contendit. Quo ubi venit, hoſtes, prælio commiſſo, & repulſi ſe in ſilvas abdunt, ex quibus expelluntur, & fugantur.

8. HIs rebus geſtis; Labieno in continente cum III. legionibus, & equitum millibus II. relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognoſceret, & conſilium pro tempore, & pro re caperet: ipſe cum legionibus V. & pari numero equitum, *b* quem in continente relinquebat, *c* Solis occaſu naves ſolvit; & leni Africo pro-

ve-

a *Ille enim revocatus*] Sic meliores libri: ceteri ex imperita manu, *ille autem*. Eſt vero *enim* hoc loco idem quod *enimvero*, nihilque infert, ſed adverſandi vim habet. Sic lib. II. Civ. B. c. 32. ſect. 7. ſic Tacit. Hiſt. IV. II. extr.

b *quam in continente relinquebat*] Ex membranis ita Gronovius Obſerv. IV. 14. p. 58. Vulgo, *quem... reliquerat*.

c *ſolis occaſu*] ex iiſdem membranis. Vulgo, *ad ſolis occaſum*. Sed elegantius *ſolis occaſu*. Livius XXII. 4. *Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad locum veniſſet.*

vectus, media circiter nocte vento intermiſſo,
curſum non tenuit; & longius delatus æſtu, orta luce, ſub ſiniſtra Britanniam relictam conſpexit. Tum rurſus æſtus commutationem ſecutus remis contendit, ut eam partem inſulæ caperet, qua optimum eſſe egreſſum ſuperiore æſtate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibuſque navigiis, non intermiſſo remigandi labore, longarum navium curſum adæquarunt. Acceſſum eſt ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hoſtis eſt viſus: ſed, ut poſtea Cæſar ex captivis comperit, cum magnæ manus eo conveniſſent, multitudine navium perterritæ, quæ *a* cum annotinis privatiſque, quas ſui quiſque commodi cauſa fecerat, amplius DCCC. uno erant viſæ tempore, a litore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant.
Cæſar, expoſito exercitu, ac loco caſtris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo *b* in loco hoſtium copiæ conſediſſent, cohortibus X. ad mare relictis, & equitibus ccc. qui præſidio navibus eſſent, de III. vigilia ad hoſtes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli, atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; & præſidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter XII. hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi equitatu atque eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prælium committere cœperunt. Repulſi ab equitatu ſe in ſilvas abdiderunt, locum nacti egregie & natura, & opere munitum; quem domeſtici belli, ut videbatur, cauſa jam ante præparaverant. Nam, crebris arboribus ſuccisis, omnes introitus erant præcluſi. Ipſi ex ſilvis rari propugnabant, noſtroſque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, teſtudine facta, & ag- 9.

a *cum annotinis*] quas ſuperioris anni expeditione viderant. Græcus bene, σὺν ταῖς τοῦ πρόσθεν ἔτους. Ridet Voſſius, qui annonarias interpretantur.

b *hoſtium copiæ conſediſſent*] hoſtes caſtra metati eſſent: ut ſupra III. 17. ſect. 5. Vide plura ad lib. V. 47. ſ. 5.

gere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eoſque ex ſilvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæſar perſequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei conſumpta, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat.

CAPUT VII.

Milites, dum hoſtes inſequuntur, a Cæſare ab itinere revocantur. Naves pœne omnes coorta tempeſtate afflictæ ad litus ejiciuntur, quas tamen Cæſar refici jubet. Poſtea, relicto navibus præſidio, unde digreſſus erat, revertitur.

10. POſtridie ejus diei, mane, tripartito milites equiteſque in expeditionem miſit; ut eos, qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreſſis, cum jam extremi eſſent in conſpectu, equites a Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nuntiarent, ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate prope omnes naves afflictas, atque in litore ejectas eſſe; quod neque anchoræ, funeſque ſubſiſterent, neque nautæ gubernatoreſque vim tempeſtatis pati poſſent: itaque ex eo concurſu navium magnum eſſe incommodum acceptum.
11. His rebus cognitis, Cæſar legiones equitatumque revocari, atque itinere deſiſtere jubet: ipſe ad naves revertitur. eadem fere, quæ ex nunciis literiſque cognoverat, coram perſpicit, ſic, ut, amiſſis circiter xl. navibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios *a* arceſſiri jubet. Labieno ſcribit, ut, quam plurimas poſſet, iis legionibus, quæ ſunt apud eum, naves inſtituat. Ipſe, etſi res erat multi operis, ac laboris, tamen commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes *b* naves ſubduci,

a *arceſſiri*] arceſſiri & accerſiri legitur, ſed Priſcianus & Lipſius prius commendant. Vide Orthographiam. Caſus *iri* ex quarta forma antiquus, ut Columellæ IX. 8. *laceſſiri*.

b *naves ſubduci*] e mari in terram. vide ſupra cap. I. ſect. 2. hujus libri.

duci, & cum caſtris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x. conſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. Subductis navibus, caſtriſque egregie munitis, eaſdem copias, quas ante, præſidio navibus relinquit. Ipſe eodem, unde redierat, proficiſcitur.

CAPUT VIII.

Summa Imperii a Britannis Caſſivellauno committitur. Deſcribuntur Britannia, & populorum mores, & termini. Ab equitibus hoſtium duplex prælium committitur. Interficitur Q. Laberius Durus trib. mil. Ceterum Cæſariani minus apti reperiuntur ad repellendum hoſtium impetum, propter eorum bellandi rationem.

EO cum veniſſet, majores jam undique in
eum locum copiæ Britannorum convenerant.
Summa imperii bellique adminiſtrandi communi
conſilio permiſſa eſt Caſſivellauno, cujus fines a
maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur
Tameſis, a mari circiter millia paſſuum
lxxx. Huic ſuperiori tempore cum reliquis civitatibus
continentia bella interceſſerant; ſed noſtro
adventu permoti Britanni, hunc toti bello
imperioque præfecerant. Britanniæ pars interior 12.
ab iis incolitur, quos natos in inſula ipſa memoria
proditum dicunt. Maritima pars ab iis,
qui, prædæ ac belli inferendi cauſa, ex Belgio
tranſierant, qui omnes fere iis nominibus civitatum
appellantur, quibus orti ex civitatibus eo
pervenerunt, & bello illato ibi remanſerunt, atque
agros colere cœperunt. Hominum eſt infinita
multitudo, creberrimaque ædificia fere Gallicis
conſimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur
aut nummo æreo, a aut anulis ferreis ad cer-

a *aut anulis ferreis*] Sic libri veteres, & Græcus δακτυλίοις: Scaliger ſuffecit *taleis*, ingenio, an ex codice incertum: quem plures hodie ſequuntur, taleas interpretantes ferri præſegmina, ad ſimilitudinem; quam vero non facile invenire aut explicare contigerit.

tum pondus examinatis pro nummo . Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus , in maritimis ferrum : ſed ejus exigua eſt copia . Ære utuntur importato . Materia cujuſque generis , ut in Gallia eſt , præter fagum , atque abietem . Leporem , & gallinam, & anſerem guſtare fas non putant: hæc tamen alunt animi voluptatiſque cauſa . Loca ſunt temperatiora, quam in Gallia, remiſſioribus frigoribus .

13. Inſula natura triquetra , cujus unum latus eſt contra Galliam: hujus lateris alter angulus, qui eſt *a* ad Cantium , quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem Solem, inferior ad meridiem ſpectat . Hoc latus tenet circiter millia paſſuum D. alterum vergit ad Hiſpaniam , atque occidentem Solem, qua ex parte eſt Hibernia, dimidio minor, ut exiſtimatur, quam Britannia, ſed *b* pari ſpatio tranſmiſſus, atque ex Gallia, eſt in Britanniam. *c* In hoc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur *d* Mona. Complures præterea minores objectæ inſulæ exiſtimantur: de quibus inſulis nonnulli ſcripſerunt, dies continuos xxx. ſub bruma eſſe noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus , niſi quod *e* certis ex aqua menſuris , breviores eſſe noctes, quam in continente, videbamus . Hujus eſt longitudo lateris , ut fert illorum opinio , dcc. millium paſſuum. Tertium eſt contra Septentrionem, cui parti nulla eſt objecta terra : ſed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam ſpe-

a *ad Cantium*] Cantium *ἄκρον promontorium* Ptolemæo , a quo regio adiecta *Cantium* appellatur . Notus tractus , manente nomine, & hic quoque ſatis deſignatus. Metaphraſis, *πρὸς τῇ Καντίῳ πόλει*; ſed ignotum Geographis hujus nominis oppidum.

b *pari ſpatio tranſmiſſus*] ſecundo caſu , quaſi transfretationis . Tranſmiſſus enim trajectus eſt , ſeu , ut ſignificantius hoc loco Græcus vertit , *διαπλοῦς* .

c *in hoc curſu*] curſu maris navigatione inter Britanniam & Hiberniam.

d *Mona*] non illa Taciti , quæ proxima Britanniæ , anguſto freto diremta: ſed ſuperior, in medio curſu ſita, ac etiamnum vocata *Man.*

e *certis ex aqua menſuris*] clepſydris , ſeu horologiis ad aquæ menſuram factis.

ſpectat. Hoc millia paſſuum dccc. in longitudi-
nem eſſe arbitrantur. Ita omnis inſula eſt in cir-
cuitu vicies centena millia paſſuum. Ex his o- 14.
mnibus longe ſunt humaniſſimi, qui Cantium
incolunt: quæ regio eſt maritima omnis, neque
multum a Gallica differunt conſuetudine. In-
teriores plerique frumenta non ſerunt, ſed la-
cte, & carne vivunt: pellibuſque ſunt veſtiti,
omnes vero *a* ſe Britanni vitro inficiunt, quod
cæruleum efficit colorem; atque hoc horribiliori
ſunt in pugna adſpectu: capilloque ſunt promiſ-
ſo, atque omni parte corporis raſa, præter ca-
put, & labrum ſuperius. Uxores habent deni,
duodenique inter ſe communes, maxime fratres
cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed ſi
qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi, a
quibus primum virgines quæque ductæ ſunt. E- 15
quites hoſtium, eſſedariique acriter prælio cum
equitatu noſtro in itinere conflixerunt; ita ta-
men, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fue-
rint, atque eos in ſilvas, colleſque compule-
rint. Sed compluribus interfectis, cupidius in-
ſecuti nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi, in-
termiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris, atque
occupatis in munitione caſtrorum, ſubito ſe ex
ſilvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui e-
rant in ſtatione pro caſtris collocati, acriter pu-
gnaverunt, duabuſque miſſis ſubſidio cohortibus
a Cæſare, atque his primis legionum duarum,
cum hæ intermiſſo perexiguo loci ſpatio inter ſe
conſtitiſſent, novo genere pugnæ perterritis no-
ſtris, per medios audaciſſime proruperunt, ſe-
que inde incolumes receperunt. Eo die Q. La-
berius Durus tribunus mil. interficitur. Illi,
pluribus ſubmiſſis cohortibus, repelluntur. To- 16.
to hoc in genere pugnæ cum ſub oculis omnium,
ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt, no-
ſtros, propter gravitatem armorum, quod neque
inſequi cedentes poſſent, neque ab ſignis diſce-
dere auderent, minus aptos eſſe ad hujus gene-

 ris

a *ſe Britanni vitro inficiunt*] Tuetur Salmaſius, ad Solini cap. 23. pag. 180. contra eos, qui *luteo* vel *glaſto* ſubſtituunt.

ris hoſtem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam conſulto plerumque cederent; & cum paululum ab legionibus noſtros removiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus diſpari prælio contenderent. Equeſtris autem prælii ratio & cedentibus, & inſequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut numquam conferti, ſed rari, magniſque intervallis præliarentur, ſtationeſque diſpoſitas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique, & recentes defatigatis ſuccederent.

CAPUT IX.

Hoſtes lenti Cæſarianos prælio laceſſunt: hi præſidio Trebonii confiſi, in eos impetu facto, præcipites agunt, & quamplures interficiunt. Cæſar ducit exercitum ad Tameſim fluvium, ad cujus alteram ripam hoſtium copias inſtructas conſpicit: illi, cum impetum eorum, qui immiſſi fuerant, non poſſent ſuſtinere, fugam arripuere.

17. POſtero die procul a caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt, rarique ſe oſtendere, & lentius, quam pridie; noſtros equites prælio laceſſere cœperunt. Sed meridie, cum Cæſar pabulandi cauſa III. legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato miſiſſet, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, ſic uti ab ſignis, legionibuſque non abſiſterent. Noſtri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites, cum poſt ſe legiones viderent, præcipites hoſtes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia diſceſſerunt; neque poſt id tempus umquam ſummis nobiſcum

18. copiis hoſtes contenderunt. Cæſar, cognito con-

conſilio eorum, ad flumen Tameſim, in fines Caſſivellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre tranſiri poteſt. Eo cum veniſſet, animadvertit ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas. Ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita, ejuſdemque generis ſub aqua defixæ ſudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis a captivis, perfugiſque, Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit: ſed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite ſolo ex aqua extarent, ut hoſtes impetum legionum, atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent.

CAPUT X.

Caſſivellaunus retentis 4. millibus eſſedariorum Cæſaris iter obſervat; quocum inde confligit. Trinobantes legatos ad Cæſarem mittunt; is, exauditis eorum petitionibus, 40. obſides, & frumentum petit. Interim Segontiaci, Anacalites, & alii ſe dedunt. Cæſar proficiſcitur ad oppidum Caſſivellauni, quod dum oppugnatur, hoſtes fugiunt.

CAſſivellaunus, ut ſupra demonſtravimus, omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copiis, millibus circiter IV. eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſervabat, paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis, atque ſilveſtribus ſeſe occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in ſilvas compellebat: &, cum equitatus noſter liberius vaſtandi, prædandique cauſa ſe in agros effunderet, omnibus viis notis, ſemitiſque eſſedarios ex ſilvis emittebat; & magno cum periculo noſtrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris vaſtandis, 19.

incendiiſque faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore, atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim *a* Trinobantes, prope
20. firmiſſima earum regionum civitas (ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat; cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectuſque erat a Caſſivellauno, ipſe fuga mortem vitaverat) legatos ad Cæſarem mittunt; polliceunturque ſeſe ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Caſſivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præſit, imperiumque obtineat. His Cæſar imperat obſides XL, frumentumque exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obſides ad nume-
21. rum, frumentumque miſerunt. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum injuria prohibitis, *b* Cenimani, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis, ſeſe Cæſari dediderunt. Ab his cognoſcit non longe ex eo loco *c* oppidum Caſſivellauni abeſſe, ſilvis, paludibuſque munitum, quo ſatis magnus hominum, pecorumque numerus convenerit. *d* Oppidum autem Britanni vocant, cum ſilvas impeditas vallo, atque foſſa munierunt, quo, incurſionis hoſtium vitandæ cauſa, convenire conſueverunt. Eo proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes pauliſper morati militum noſtrorum impetum non tulerunt: ſeſeque ex alia parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecorum reper-

a *Trinobantes*] Hi Ptolemæo ſunt τρινόαντες, trans flumen Tameſin, quorum Londinium in ripa fuit.

b *Cenimani*, *Segontiaci*, *Ancalites*] Obſcuri cum *Bibrocis* & *Caſſis*, qui ſequuntur. *Cenimani*, Græco Κενίμαγνοι, quaſi a Cenimanis Aulercis profecti, ſicut plura Gallicarum gentium nomina in Britannis. Lipſio & Camdeno vox concreta eſt ex duabus gentibus; illi ex Icenis & Cangis; huic ex iiſdem Icenis & Regnis. Sed pugnant hæc cum libris.

c *oppidum Caſſivellauni*] cujus ignotum nomen.

d *oppidum Britanni vocant*] Strabo lib. iv. pag. 138. de Britannis: πόλεις αὐτῶν οἱ δρυμοί, *oppida illorum ſunt nemora*.

repertus, multique in fuga ſunt comprehenſi, atque interfecti.

CAPUT XI.

Caſſivellaunus ad Cantium nuntios mittit, hortaturque earum regionum reges, ut navalia Cæſaris caſtra adoriantur; quod cum facerent, eruptione facta a Cæſarianis, multi ex hoſtibus interficiuntur, & Cingetorix capitur. Inde Caſſivellaunus de deditione legatos ad Cæſarem mittit. Is præter aliquas conditiones, obſidibus receptis, exercitum ad mare reducit.

DUm hæc in his locis geruntur, Caſſivellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare ſupra 22
demonſtravimus, quibus regionibus IV. reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit; atque his imperat, ut coactis omnibus copiis, caſtra navalia de improviſo adoriantur, atque oppugnent. Hi cum ad caſtra veniſſent, noſtri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſivellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vaſtatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæſarem mittit. Cæſar, cum ſtatuiſſet hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æſtatis ſupereſſet, atque id facile extrahi poſſe intelligeret, obſides imperat, &, quid in annos ſingulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, conſtituit. Interdicit, atque imperat Caſſivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obſidibus acceptis, exerci- 23
tum reducit ad mare, naves invenit refectas.

CA

CAPUT XII.

Cæſar, ut exercitum duplici commeatu reportet, naves expectat, ſed fruſtra; quare, cum ſe navigandi occaſio idonea obtuliſſet, militibus anguſtius collocatis in iis, quas ſecum habebat, navibus, ſolvit: inde exercitum in hibernis collocat, legionibus in plures civitatis partes diſtributis; ipſe vero in Gallia moratur.

HIs deductis, quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempeſtate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. Ac ſic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque ſuperiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, deſideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expoſitis militibus, & quas poſtea Labienus faciendas curaverat numero lx, perpaucæ locum caperent: reliquæ fere omnes rejicerentur: quas cum aliquamdiu Cæſar fruſtra expectaſſet, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium ſuberat, neceſſario anguſtius milites collocavit, ac ſummam tranquillitatem conſecutus, ſecunda inita cum ſolviſſet vigilia, prima luce terram attigit, omneſque incolumes naves perduxit.
24. Subductis navibus, concilioque Gallorum [a] Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter ſiccitates, anguſtius provenerat, coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legioneſque in plures civitates diſtribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit: alteram

[a] *Samarobrivæ*] Hoc verum nomen ex Faerni & Urſini codicibus: Ptolemæo Σαμαροβρίγα, non Samarobrina, ut in editis multis eſt. Et Cicero *Samarobriva*, lib. VIII. ep. XI. & XVI. *Briva* ſive *briga* pons eſt Celticæ, quem oppidum habet in Samara fluvio. Hodie *Amiens*, caput Ambianorum.

teram in Nervios Q. Ciceroni: *a* tertiam in Eſſuos L. Roſcio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare juſſit: *b* tres in Belgis collocavit: his M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conſcripſerat, & cohortes v. in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam, & Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis, & Cativulci erant, miſit: his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculejum Cottam legatos præeſſe juſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ ſe ſe mederi poſſe exiſtimavit; atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roſcio in pacatiſſimam, & quietiſſimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum c continebantur. Ipſe interea, quoad legiones collocaſſet, munitaque hiberna cognoviſſet, in Gallia morari conſtituit.

CAPUT XIII.

Taſgetius ab inimicis interficitur. Cæſar re cognita mittit in Carnutes L. Plancum cum legione, & occiſores ad ſe mitti jubet. Ambiorix, & Cativulcus ſeditionis auctores deferuntur. Ambiorigis colloquium ad C. *Carpineium, & Q. Junium; hi legatis narrant, quidquid Ambiorix dixit. Legati rem ad concilium deferunt; circa quam rem inter omnes magna controverſia oritur. Aurunculeii, & Titurii ſententia affertur.*

Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius; cujus majores in ſua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar, pro ejus virtute, at- 25.

que

a tertiam in Eſſuos] Quod nemo unquam Eſſuorum meminit, D. Voſſius & Hadr. Valeſius cenſent *Æduos* legendum eſſe.

b tres in Belgis collocavit] Belgium pars eſt Galliæ Belgicæ, non tota: complectitur *Bellovacos*, *Atrebates*, & *Ambianos*. Vide infra cap. 46. ſect. 1. & noſtram Notit. Orbis antiqui lib. II. cap. 3. ext.

que in ſe benevolentia, quod in omnibus bellis ſingulari ejus opera fuerat uſus, majorum locum reſtituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæſarem. ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulſu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci jubet, ibique hiemare: quorumque opera cognoverit Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis, quæſtoribuſque, quibus legiones tradiderat, certior factus eſt, in hiberna perventum, locumque hibernis eſſe munitum.
26. Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum eſt, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige, & Cativulco: qui, cum ad fines regni ſui Sabino, Cottæque præſto fuiſſent, frumentumque in hiberna comportaviſſent, Induciomari Treviri nuntiis impulſi, ſuos concitaverunt: ſubitoque oppreſsis lignatoribus, magna manu caſtra oppugnatum venerunt. Cum celeriter noſtri arma cepiſſent, vallumque adſcendiſſent; atque una ex parte Hiſpanis equitibus emiſsis, equeſtri prælio ſuperiores fuiſſent: deſperata re, hoſtes ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamaverunt, uti aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent: habere ſeſe quæ de re communi dicere vellent, quibus controverſias minui poſſe ſperarent.
27. Mittitur ad eos colloquendi cauſa C. Carpinejus eques Romanus familiaris Q. Titurii, Q. Junius ex Hiſpania quidam, qui jam ante miſſu Cæſaris ad Ambiorigem ventitare conſueverat; apud quos Ambiorix in hunc modum locutus eſt: Seſe pro Cæſaris in ſe beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera ſtipendio liberatus eſſet, quod Aduaticis finitimis ſuis pendere conſueſſet; quodque ei & filius, & fratris filius ab Cæſare remiſsi eſſent, quos Aduatici obſidum numero miſſos apud ſe in ſervitute, & catenis tenuiſſent. neque id, quod fecerat de oppu-

oppugnatione caſtrorum, aut judicio, aut voluntate ſua feciſſe, ſed coactu civitatis; ſuaque eſſe ejuſmodi imperia, ut non minus haberet in ſe juris multitudo, quam ipſe in multitudinem. civitati porro hanc fuiſſe belli cauſam, quod repentinæ Gallorum conjurationi reſiſtere non potuerit, ſe id facile ex humilitate ſua probare poſſe; quod non adeo ſit imperitus rerum, ut ſuis copiis pop. Rom. ſe ſuperare poſſe confidat: ſed eſſe Galliæ commune conſilium: omnibus hibernis Cæſaris oppugnandis hunc eſſe dictum diem, ne qua legio alteri legioni ſubſidio venire poſſet: non facile Gallos Gallis negare potuiſſe; præſertim cum de recuperanda communi libertate conſilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate ſatisfecerit, habere ſe nunc rationem officii: pro beneficiis Cæſaris monere, orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuæ, ac militum ſaluti conſulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum tranſiſſe; hanc affore biduo: ipſorum eſſe conſilium, velintne prius, quam finitimi ſentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia paſſuum circiter L, alter paulo amplius abſit: illud ſe polliceri, & jurejurando confirmare, tutum ſe iter per fines ſuos daturum: quod cum faciat, & civitati ſeſe conſulere, quod hibernis levetur, & Cæſari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita diſcedit Ambiorix. Carpinejus, & Junius 28
quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem, atque humilem Eburonum ſua ſponte populo Romano bellum facere auſam vix erat credendum. Itaque ad conſilium rem deferunt: magnaque inter eos exiſtit controverſia. L. Aurunculejus, compluresque tribuni militum *a* primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum,

a *primorum ordinum centuriones*] primi pili centurio, primus princeps, primus haſtatus. Vide ſupra lib. I. c. 41. ſect. 3. & hoc libro V. c. 37. ſ. I.

dum, neque ex hibernis injuſſu Cæſaris diſcedendum exiſtimabant: quantaſvis magnas copias etiam Germanorum ſuſtineri poſſe, munitis hibernis, docebant: rem eſſe teſtimonio, quod primum hoſtium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortiſſime ſuſtinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & a Cæſare conventura ſubſidia: poſtremo quid eſſet levius, aut turpius, quam auctore
29. hoſte de ſummis rebus capere conſilium? Contra ea Titurius, ſero facturos clamitabat, cum majores manus hoſtium, adjunctis Germanis, conveniſſent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis eſſet acceptum: brevem conſulendi eſſe occaſionem. Cæſarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Taſgetii conſilium fuiſſe capturos, neque Eburones, ſi ille adeſſet, tanta cum contemptione noſtri ad caſtra venturos eſſe. non hoſtem auctorem, ſed rem ſpectare: *a* ſubeſſe Rhenum; magno *b* eſſe Germanis dolori Arioviſti mortem, & ſuperiores noſtras victorias: ardere Galliam tot contumeliis acceptis ſub populi Romani imperium redactam, ſuperiore gloria rei militaris extincta; poſtremo quis hoc ſibi perſuaderet, ſine certa re Ambiorigem ad ejuſmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utramque partem eſſe tutam: ſi nil ſit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; ſi Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui diſſentirent, conſilium quem haberet exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certe longa obſidione fames eſſet pertimeſcenda.

a *ſubeſſe Rhenum*] Græc. πλησίον ὁ Ῥῆνος.

b *eſſe dolori Arioviſti mortem*] Cluverius A. Germ. 10. 53. *ſortem* mavult legere, quia victus effugerit. At poteſt ex vulnere in Gallia accepto, aut mœrore mortuus eſſe. Et libri conſentiunt omnes, & Græcus interpres θάνατον: etiam quæ Julii Celſi nomine exſtat Cæſaris hiſtoria p. 65.

CA-

CAPUT XIV.

Res multum in conſilio agitata, atque altero alteri cedere nolente, tandem dat manus Cotta, & Sabini ſententiam, docentis prima luce iter ſuſcipiendum eſſe, amplectuntur omnes. Interim dum e caſtris cum impedimentis diſcedunt, hoſtes, collocatis inſidiis, eos procedentes expectant, inde prælium committunt. Qua in re Titurii timor, & Cottæ virtus perſpicitur. Ab ſignis milites diſcedunt, quæ e contra hoſtes diligentiſſime obſervant. In hac pugna T. Baluentio utrumque femur perfoditur: Q. Lucanius interficitur; L. Cotta vulneratur.

HAc in utramque partem habita diſputatione, cum a Cotta, primiſque ordinibus a- 30.
criter reſiſteretur; Vincite, inquit, ſi ita vultis, Sabinus; & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: neque is ſum, inquit, qui graviſſime ex vobis mortis periculo terrear; hi ſapient, & ſi gravius quid acciderit, abs te rationem repoſcent; qui, ſi per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis caſum ſuſtineant; ne rejecti, & relegati longe ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant. Conſurgitur ex concilio: *a* com- 31.
prehendunt utrumque, & orant, ne ſua diſſenſione, & pertinacia rem in ſummum periculum deducant: facilem eſſe rem, ſeu maneant, ſeu proficiſcantur, ſi modo unum omnes ſentiant, ac probent: contra in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem *b* dat Cotta permotus manus. Superat ſententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros. Conſumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum ſua quiſque miles circum-

a *comprehendunt utrumque*] Centuriones & tribuni utrumque legatum Sabinum & Cottam prenſant, amplectuntur amice, & orant.

b *dat Cotta permotus manus*] Cedit Sabino, & ægre conſentit, tamquam victus.

cumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, magniſque impedimentis. At hoſtes, poſteaquam ex nocturno
32. pedimentis. At hoſtes, poſteaquam ex nocturno fremitu vigiliiſque de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidiis bipartito in ſilvis, opportuno, atque occulto loco, a millibus paſſuum circiter II. Romanorum adventum expectabant; & cum ſe major pars agminis in magnam convallem demiſiſſet, ex utraque parte ejus vallis ſubito ſeſe oſtenderunt; noviſſimoſque premere, & primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prælium committere cœ-
33. perunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providiſſet, trepidare, & concurſare, cohorteſque diſponere: hæc tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere conſuevit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitaſſet hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſam profectionis auctor non fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat; &, in appellandis, cohortandiſque militibus, imperatoris, & in pugna, militis officia præſtabat. cumque propter longitudinem agminis minus facile per ſe omnia obire, & quid quoque loco faciendum eſſet, providere poſſent; juſſerunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque *a* in orbem conſiſterent: quod conſilium etſi in ejuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit. nam & noſtris militibus ſpem minuit; & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, quod non ſine ſummo timore, & deſperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut vulgo milites ab ſignis

a in orbem conſiſterent] De orbe militari diximus ſupra ad lib. IV. 37. 2.

gnis diſcederent; quæque quiſque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris conſilium non defuit: 34.
nam duces eorum tota acie pronuntiari juſſerunt, ne quis ab loco diſcederet: illorum eſſe prædam, atque illis reſervari, quæcumque Romani reliquiſſent: proinde omnia in victoria poſita exiſtimarent. Erant & *a* virtute, & numero pugnando pares noſtri. tametſi a duce, & a fortuna deſerebantur: tamen omnem ſpem ſalutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat. Qua re animadverſa, Ambiorix pronuntiari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri poſſe: rurſus ſe ad ſigna recipientes inſequantur. Quo 35.
præcepto ab iis diligentiſſime obſervato, cum quæpiam cohors ex orbe exceſſerat, atque impetum fecerat, hoſtes velociſſime refugiebant. Interim eam partem nudari neceſſe erat, & ab latere aperto tela recipi. Rurſus, cum in eum locum, unde erant egreſſi, reverti cœperant, & ab iis, qui ceſſerant, & ab iis, qui proximi ſteterant, circumveniebantur: ſin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, reſiſtebant: & magna parte diei conſumpta, cum a prima luce ad horam VIII. pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui ſuperiore anno *b* primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula trajicitur. Q. Lucanius ejuſdem ordinis fortiſſime pugnans, dum circumvento filio ſubvenit, interficitur. L. Cotta

Le-

a *virtute & numero pugnando pares*] id eſt, inter pugnandum. Græcus interpres nullam gerundii hujus rationem habuit. veteres libri, *numero pugnandi*.

b *primum pilum duxerat*] Centurio primi pili fuerat.

Legatus, omnes cohortes, ordineſque adhortans, in adverſum os funda vulneratur.

CAPUT XV.

Q. Titurius Cn. Pompejum interpretem ſuum mittit ad Ambiorigem, veniam rogatum: ſed dum de conditionibus agitur, Titurius circumventus occiditur: impetuque in exercitum facto ordines turbantur. Cotta, & L. Petroſidius dimicantes interficiuntur. Denique deſperata ſalute omnes (paucis exceptis, qui ad T. Labienum legatum ivere, eumque rem edocuere) ſe occidunt.

36. HIs rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompejum ad eum mittit, rogatum, ut ſibi, militibuſque parcat. Ille appellatus reſpondit; ſi velit ſecum colloqui, licere, ſperare a multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat: ipſi vero nihil nocitum iri; inque eam rem ſe ſuam fidem interponere. Ille cum Cotta ſaucio communicat, ſi videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur; ſperare ſe ab eo de ſua, ac militum ſalute impetrari poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat at-
37. que in eo perſeverat. Sabinus, quos in præſentia tribunos militum circum ſe habebat, & primorum ordinum centuriones ſe ſequi jubet: & cum propius Ambiorigem acceſſiſſet, juſſus arma abjicere, imperatum facit: ſuiſque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorque conſulto ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paullatim circumventus interficitur. Tum vero, ſuo more, a victoriam conclamant, atque ululatum tollunt: im-

a *victoriam conclamant, atque ululatum*] Livius lib. v. 37. Gallis non modo in prælio *trucem cantum & horrendum ſonum;* ſed poſt victoriam etiam c. 39. *ululatus & cantus diſſonos* tribuit.

impetuque in noſtros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, cum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra vallum projecit. Ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. Alii ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes, deſperata ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pauci ex prælio elapſi incertis itineribus per ſilvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt.

CAPUT XVI.

Ambiorix in Aduaticos proficiſcitur, inde in Nervios, eoſque, ut injurias a Rom. acceptas ulciſcantur, hortatur. Itaque maxima manu comparata ad Ciceronis hiberna advolant; & legionem, quæ cum eo erat, oppugnant. Litteræ a Cicerone ad Cæſarem intercipiuntur. Colloquium Ducum, & Principum Nerviorum cum Cicerone.

HAc victoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiſcitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque ſe ſubſequi jubet. Re demonſtrata, Aduaticiſque concitatis, poſtero die in Nervios pervenit: hortaturque, ne ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occaſionem dimittant: interfectos eſſe legatos duos, magnamque partem exercitus interiiſſe demonſtrat: nihil eſſe negotii, ſubito oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: ſe ad eam rem profitetur adjutorem. Facile hac oratione Nerviis perſuadet. Itaque, confeſtim dimiſſis nuntiis ad *a* Centrones, Grudios, Leva-

38.

39.

a *Centrones, Grudios, Levacos &c.*] Hi Nerviorum clientes ac finitimi ignorantur. Certe diverſi hi Centrones ab Alpinis ſunt lib. 1. cap. 10.

vacos, Pleumoſios, Gordunos, qui omnes ſub
eorum imperio ſunt, quam maximas manus poſ-
ſunt, cogunt; & de improviſo ad Ciceronis hi-
berna advolant; nondum ad eum fama de Ti-
turii morte perlata. Huic quoque accidit (quod
fuit neceſſe) ut nonnulli milites, qui lignationis,
munitioniſque cauſa in ſilvas diſceſſiſſent, re-
pentino equitum adventu interciperentur. His
circumventis, magna manu Eburones, Aduati-
ci, Nervii, atque horum omnium ſocii, & clien-
tes legionem oppugnare incipiunt. Noſtri cele-
riter ad arma concurrunt, vallum conſcendunt.
Ægre is dies ſuſtentatur, quod omnem ſpem ho-
ſtes in celeritate ponebant, atque hanc adepti
victoriam, in perpetuum ſe fore victores confide-
40. bant. Mittuntur ad Cæſarem confeſtim a Cice-
rone litteræ, magnis propoſitis præmiis, ſi per-
tuliſſent. Obſeſſis omnibus viis, miſſi interci-
piuntur. Noctu ex ea materia, quam munitio-
nis cauſa comportaverant, *a* turres cxx excitan-
tur incredibili celeritate. Quæ deeſſe operi vi-
debantur, perficiunt. Hoſtes poſtero die multo
majoribus copiis coactis caſtra oppugnant, foſ-
ſam complent. A noſtris eadem ratione, qua
pridie, reſiſtitur. Hoc idem deinceps reliquis fit
diebus. Nulla pars nocturni temporis ad labo-
rem intermittitur: non ægris, non vulneratis fa-
cultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei
oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur.
Multæ præuſtæ ſudes, magnus *b* muralium pilo-
rum numerus inſtituitur: turres contabulantur;
pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. Ipſe
Cicero, cum tenuiſſima valetudine eſſet, ne no-
cturnum quidem ſibi tempus ad quietem relin-
quebat; ut ultro militum concurſu ac vocibus
41. ſibi parcere cogeretur. Tunc duces principeſque
Nerviorum, qui aliquem ſermonis aditum, cau-
ſamque amicitiæ cum Cicerone habebant, col-
lo-

a *turres cxx.*] Et metaphraſis ἑκατὸν ϗ εἴκοσι, ne de numero dubites.

b *muralium pilorum*] grandiorum, quibus murus ſeu vallum contra adſcendentes defendebatur.

loqui ſeſe velle dicunt. Facta poteſtate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Cæſaris, reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. *a* Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſa. Errare eos dicunt, ſi quidquam ab iis præſidii ſperent, qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen hoc eſſe in Ciceronem, populumque Romanum animo, ut nihil, niſi hiberna recuſent. atque hanc inveteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere, & in quaſcumque partes velint, ſine metu proficiſci. Cicero ad hæc unum modo reſpondit; Non eſſe conſuetudinem populi R. ullam accipere ab hoſte armato conditionem. Si ab armis diſcedere velint, ſe adjutore utantur, legatoſque ad Cæſarem mittant; ſperare ſe, pro ejus juſtitia, quæ petierint, impetraturos.

CAPUT XVII.

Nervii hiberna muniunt, inde jactis jaculis accenſis caſas incendunt: ſed egregia in tali re militum virtus exiſtit. Demum, quamvis Cæſariani plura damna patiantur, hoſtium tamen maximus numerus interficitur, & una turris incenſa corruit.

AB hac ſpe repulſi Nervii, vallo pedum XI, & foſſa pedum XV. hiberna cingunt. Hæc ſuperiorum annorum conſuetudine a noſtris cognoverant: &, quoſdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ eſſet ad hunc uſum idonea, gladiis ceſpites circumcidere, *b* manibus ſaguliſque terram exhaurire cogebantur. Qua qui- 42.

 dem

a *Ambiorigem oſtentant*] paullo ante amicum Cæſaris, tot devinctum beneficiis; nunc hoſtem, & caſtrorum oppugnatorem: ut facilius credat Cicero, omnem Galliam in armis adverſus Romanos eſſe.

b *manibus ſaguliſque*] Et Metaphraſtes ταῖς τε χερσὶ καὶ ταῖς χιτῶσιν. Alii *ſurculis* legunt: alii *ſarculis*.

dem ex re hominum multitudo cognoſci potuit: nam minus horis tribus *a* x. millium paſſuum in circuitu munitionem perfecerunt: reliquiſque diebus turres ad altitudinem valli, *b* falces, teſtudineſque, quas iidem captivi docuerant, parare,
43. ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, *c* ferventes fuſili ex argilla glandes fundis, & fervefacta jacula in caſas, quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes maximo clamore inſecuti, quaſi parta jam, atque explorata victoria, turres, teſtudineſque agere, & ſcalis vallum adſcendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præſentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, ſuaque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo *d* demigrandi cauſſa de vallo decederet nemo, ſed pœne ne reſpiceret quidem quiſquam; ac tum omnes acerrime, fortiſſimeque pugnarent. Hic dies noſtris longe graviſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hoſtium vulneraretur, atque interficeretur, ut ſe ſub ipſo vallo conſtipaverant, receſſumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermiſſa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuoſque omnes removerunt: nutu vocibuſque hoſtes, ſi introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi auſus eſt nemo. Tum ex omni parte

a la-

a *decem millium paſſuum in circuitu*] Sic veteres libri: quibus Græcus conſentit, περίοδον ὀγδοήκοντα ςάδια.

b *falces*] falces murales. Vide ſupra III. 14. 5.

c *ferventes fuſili ex argilla gl.*] Oroſius VI. 10. in hac hiſtoria: *teſtas ferventes intorſere fundis, flammataque focis tela, ac mox concepto igne rutilantia, intra caſtra jecerunt.*

d *demigrandi cauſſa*] fugiendi, caſtra deſerendi cauſſa, Metaphraſtes, οὐχ ὅπως φυγῆς ἐμέμνητο.

a lapidibus conjectis deturbati, turriſque ſuccenſa eſt.

CAPUT XVIII.

T. Pulſio, & L. Varenus centuriones, cum de primo loco inter ſe ſemper contendiſſent, adeoque alter alteri inimicus eſſet; accidit, ut dum congrediuntur cum hoſte, in maximo vitæ periculo alter alteri auxilio ſit, adeo ut vix poſſit judicari, uter utri anteferendus virtute ſit. Plures nuncii ad Cæſarem miſſi, comprehenſi necantur.

Erant in ea legione fortiſſimi viri centuriones, qui jam *b* primis ordinibus appropin- 44.
quarent, T. Pulſio, & L. Varenus. Ii perpetuas controverſias inter ſe habebant, uter alteri anteferretur, omnibuſque annis *c* de loco ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulſio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur; Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? Hic dies de noſtris controverſiis judicabit. Hæc cum dixiſſet, procedit extra munitiones; &, quæ pars hoſtium confertiſſima viſa eſt, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo ſeſe continet, ſed omnium veritus exiſtimationem ſubſequitur, mediocri ſpatio relicto. Pulſio pilum in hoſtes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percuſſo, & exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum univerſi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulſioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic caſus vaginam,

a *lapidibus conjectis deturbati, turriſque*] Romani lapidibus hoſtes abegerunt, eorumque turrim incenderunt. Græcus, Ῥωμαῖοι σφενδονήσαντες cetera.

b *primis ordinibus appropinquarent*] Quod gradatim centuriones promovebantur, videntur hi in ſecundo principe aut pilo fuiſſe, ac ad primum certatim adſpiraſſe. *Lipſium* lege de Mil. Rom. lib. II. 8.

c *de loco*] de gradu dignitatis.

& gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hoſtes circumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti ſubvenit. Ad hunc ſe confeſtim a Pulſione omnis multitudo convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occurſat ocyus gladio, cominuſque rem gerit Varenus: atque uno interfecto reliquos paullum propellit. Dum cupidius inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rurſus circumvento fert ſubſidium Pulſio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, & certamine utrumque ſervavit, ut alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet: neque dijudicari poſſet, uter utri
45. virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies gravior, atque aſperior oppugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defenſorum pervenerat, tanto crebriores litteræ, nuntiique ad Cæſarem mittebantur: quorum pars deprehenſa in conſpectu noſtrorum militum cum cruciatu necabatur.

CAPUT XIX.

Nervius quidam, nomine Vertico, Ciceronis litteras per medios Gallos ad Cæſarem defert. A Cæſare nuncii ad M. Craſſum in Bellovacos, & ad C. Fabium miſſi; itemque litteræ ad Labienum. Equitatu coacto Cæſar Craſſum, ut advenit, Samarobrinæ præficit, eique legionem aſſignat. Labienus Cæſari reſcribit. Ad Nerviorum fines Cæſar accedit; hic cuidam ex Gallis litteras ad Ciceronem deferendas dat: quæ lectæ omnes maxima lætitia afficiunt. Galli, obſidione relicta, ad Cæſarem cum exercitu contendunt. Cæſar ex Ciceronis litteris cognoſcit, quo loco res ſit, ſuoſque ad pugnam hortatur.

ERat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honeſto, qui a prima obſidione ad Ci-

Ciceronem profugerat, ſuamque ei fidem præſtiterat. Hic ſervo ſpe libertatis, magniſque perſuadet præmiis, ut litteras ad Cæſarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert: & Gallus inter Gallos ſine ulla ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis, legioniſque
cognoſcit. Cæſar, acceptis litteris circiter hora 46.
XI diei, ſtatim nuntium *a* in Bellovacos ad M. Craſſum quæſtorem mittit; cujus hiberna aberant ab eo millia paſſuum XXV. Jubet media nocte legionem proficiſci, celeriterque ad ſe venire. Exit cum nuntio Craſſus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua ſibi iter faciendum ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reip. commodo facere poſſet, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paulo aberat
longius, non putat expectandam. Equites circi- 47.
ter CD ex proximis hibernis cogit. Hora circiter III. ab antecurſoribus de Craſſi adventu certior eſt factus: eo die millia paſſuum XX progreditur. Craſſum Samarobrinæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obſides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis cauſa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Trevirorum copiæ veniſſent, *b* veritus, ſi ex hibernis fugæ ſimilem profectionem feciſſet, ut hoſtium impetum ſuſtinere non poſſet, præſertim quos recenti victoria efferri ſciret; litteras Cæſari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus eſſet: *c* rem ge-

a *in Bellovacos ad M. Craſſum*] De Bellovacis ad lib. II. cap. 4. ſect. 5. dictum. Pars erant præcipua Belgii proprii, quod Cæſar ita ſupra cap. 24. ſect. 3. nominavit. Ibi enim Craſſum cum legione in Belgio locavit: hic ex Bellovacis evocat.

b *veritus, ut non*] Malim *non* deleri: aut legi *ne non*. v. Cl. Perizon. ad Minerv. p. 915.

c *rem geſtam in Eburonibus*] cum Titurio Sabino & Auruncule jo Cotta, utroque cæſo. Supra c. 24. 28. ſeq.

ſtam in Eburonibus perſcribit: docet, omnes peditatus equitatuſque copias Trevirorum III millia paſſuum longe ab ſuis caſtris *a* conſediſſe.

48. Cæſar, conſilio ejus probato, etſi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcriptam litteris mittit; ne, intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur: ſi adire non poſſit, monet, ut tragulam cum epiſtola ad amentum deligata intra munitiones caſtrorum abjiciat. in litteris ſcribit, ſe cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc caſu ad turrim adhæſit, neque ab noſtris biduo animadverſa. Tertio die a quodam milite conſpicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

49. Galli, re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt, ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia lx. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſupra demonſtravimus, repetit, qui litteras ad Cæſarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perſcribit in litteris, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem convertiſſe. Quibus litteris circiter media nocte allatis, Cæſar ſuos facit certiores, eoſque ad dimicandum animo confirmat.

a *conſediſſe*] caſtra poſuiſſe: ut lib. I. c. 21. ſect. I. & lib. II. cap. 16. lib. v. cap. 9. ſect. I. & eodem lib. c. 59. ſect. 6. *conſedit, & caſtra communiit*. Et Livius v. 39. *Galli inter Romam atque Anienem conſedere*.

CA-

CAPUT XX.

Cæſar caſtra movet; eadem conſpectis hoſtibus communit. Hoſtium equites ad Cæſaris caſtra accedunt, & prælium committunt: quo inito Cæſariani ſe in caſtra recipiunt; hoſtes propius accedunt. At Cæſar, ſimulato aliquandiu timore, erumpit, & hoſtes fugat. Inde ad Ciceronem proficiſcitur; eumque & legionem commendat pro rebus geſtis. Interim fama de victoria a Cæſare relata ad Labienum perfertur.

POſtero die luce prima movet caſtra: & circi-
ter millia paſſuum IV. progreſſus trans val-
lem magnam, & rivum hoſtium multitudinem
conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tan-
tis copiis iniquo loco dimicare: tamen quoniam
liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eoque o-
mnino *a* remittendum de celeritate exiſtimabat,
conſedit; & quam æquiſſimo loco poteſt, caſtra
communit: atque hæc, etſi erant exigua per ſe,
vix hominum millium VII, præſertim nullis cum
impedimentis, tamen anguſtiis viarum, quam
maxime poteſt, contrahit; eo conſilio, ut in
ſummam contemptionem hoſtibus veniat. Inte-
rim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, ex-
plorat, quo commodiſſime itinere vallem tranſi-
re poſſet. Eo die parvulis equeſtribus præliis ad 50.
aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent:
Galli, quod ampliores copias, quæ nondum con-
venerant, expectabant; Cæſar, ſi forte timoris
ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet,
citra vallem, ut pro caſtris prælio contenderet:
ſi id efficere non poſſet, ut, exploratis itineri-
bus, minore cum periculo vallem, rivumque tranſi-
ret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra ac-
cedit, præliumque cum noſtris equitibus com-
mittit. Cæſar conſulto equites cedere, ſeque in
caſtra recipere jubet; ſimul, ex omnibus parti-

a *remittendum de celeritate*] ideo minus celerandum exiſtimabat.

bus caſtra altiore vallo muniri, portaſque obſtrui,
atque in iis adminiſtrandis rebus quam maxime
concurſari, & cum ſimulatione agi timoris ju-
51. bet. Quibus omnibus rebus hoſtes invitati, co-
pias tranſducunt, aciemque iniquo loco conſti-
tuunt: noſtris vero etiam de vallo deductis, pro-
pius accedunt; & tela intra munitionem ex o-
mnibus partibus conjiciunt; præconibuſque cir-
cummiſſis, pronuntiari jubent, ſeu quis Gallus,
ſeu Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſi-
re, ſine periculo licere, poſt id tempus non
fore poteſtatem. Ac ſic noſtros contempſerunt,
ut, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordini-
bus ceſpitum, *a* quod ea non poſſe introrumpe-
re videbantur, alii *b* vallum manu ſcindere, a-
lii foſſas complere inciperent. Tunc Cæſar, o-
mnibus portis eruptione facta, equitatuque emiſ-
ſo, celeriter hoſtes dat in fugam, ſic ut omni-
no pugnandi cauſſa reſiſteret nemo; magnumque
ex his numerum occidit, atque omnes armis e-
52. xuit. Longius proſequi veritus, quod ſilvæ, pa-
ludeſque intercedebant, neque etiam parvulo de-
trimento illum locum relinqui videbat; omni-
bus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ci-
ceronem pervenit. Inſtitutas turres, teſtudines,
munitioneſque hoſtium admiratur. Legione pro-
ducta, cognoſcit non decimum quemque eſſe re-
lictum militem ſine vulnere. Ex his omnibus
judicat rebus, quanto cum periculo, & quanta
virtute ſint res adminiſtratæ. Ciceronem pro e-
jus merito, legionemque collaudat: centuriones
ſigillatim, tribunoſque militum appellat, quo-
rum egregiam fuiſſe virtutem, teſtimonio Cice-
ronis cognoverat. De caſu Sabini, & Cottæ cer-
tius ex captivis cognoſcit. Poſtero die, concio-
ne habita, rem geſtam proponit: milites conſo-
latur, & confirmat: quod detrimentum culpa,
&

a *quod ea non poſſe introrumpere*] *Ea*, ſubaudi via, quæ el-
lipſis videtur adverbium facere.

b *vallum manu ſcindere*] Vetuſtiores libri, *manu ſcindere*, ſi-
cut Græcus interpres, *τὸ ἔρυμα τῇ χειρὶ περιτέμνειν*:
Recentiores *ſcandere*. Alius Codex, *vallum vi conſcen-
dere*.

& temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore
animo ferendum docet, quod beneficio deorum
immortalium, & virtute eorum expiato incom-
modo, neque hoſtibus diutina lætatio, neque i-
pſis longior dolor relinquatur. Interim ad La- 53.
bienum per Remos incredibili celeritate de vi-
ctoria Cæſaris fama perfertur; ut, cum ab hi-
bernis Ciceronis millia paſſuum L abeſſet, eo-
que poſt horam IX. diei Cæſar perveniſſet, ante
mediam noctem ad portas caſtrorum clamor ori-
retur; quo clamore ſignificatio victoriæ, gratula-
tioque ab Remis Labieno fieret.

CAPUT XXI.

Indutiomarus copias in Treviros reducit. Cæſar, Fabio in hiberna remiſſo, hiemare ſtatuit circum Samarobrinam. Gallorum motus, & concilia nocturna, quæ ab illis habentur. Cæſar Principes civitatum, quæ Armoricæ dicuntur, terrendo, & cohortando in officio retinet. Cavarinus a Senonibus regno, & domo expellitur. Treviri, & Indutiomarus civitates trans Rhenum pecunias pollicendo ſolicitant.

HAc fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, *a* copiaſque omnes in Treviros reducit. Cæſar Fabium cum legione in ſua remittit hiberna: ipſe cum III. legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare conſtituit; &, quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hiemem ipſe ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello conſultabant, nuntios, legationeſque in omnes partes dimittebant; & quid reliqui conſilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis deſertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus in-

 ter-

a *copias in Treviros reducit*] Non enim in Treviris caſtra Labieni erant, ſed in confinio Trevirorum. *Supra cap.* 24.

terceſſit ſine ſolicitudine Cæſaris, quin aliquem de conſiliis, & metu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roſcio legato, quem legioni XIII. præfecerat, certior eſt factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, *a* quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui cauſa conveniſſe: neque longius millibus paſſuum VIII. ab hibernis ſuis abfuiſſe; ſed nuntio allato de victoria Cæſaris, diſceſſiſſe, adeo ut fugæ ſimilis diſceſ-

54. ſus videretur. At Cæſar, principibus cujuſque civitatis ad ſe vocatis, alios territando, cum ſe ſcire, quæ fierent, denuntiaret, alios cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ eſt civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæſar apud eos regem conſtituerat, cujus frater Moritaſgus, adventu in Galliam Cæſaris, cujuſque majores regnum obtinuerant, interficere publico conſilio conati, cum ille præſenſiſſet ac profugiſſet, uſque ad fines inſecuti, regno, domoque expulerunt; &, miſſis ad Cæſarem ſatisfaciundi cauſa legatis, cum is omnem ad ſe ſenatum venire juſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, eſſe repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit, ut præter Æduos, & Remos, quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non ſuſpecta nobis. Idque adeo haud ſcio, mirandumne ſit, cum compluribus aliis de cauſſis, tum maxime, quod qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum ſe ejus opinionis deperdidiſſe, ut populi Romani impe-

55. ria perferrent, graviſſime dolebant. Treviri vero, atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos

a *quæ Armoricæ appellantur*] lib. VII. c. 75. ſect. 4. *eorum* (Celtarum) *conſuetudine* ita appellari traditur: quod verbum Celticum eſſe demonſtrat. Maritimæ ſignificantur, quia *ar mor* eſt Latine *ad mare*.

tos mitterent : civitates ſolicitarent : pecunias pollicerentur : magna parte exercitus noſtri interfecta, multo minorem ſupereſſe dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum perſuaderi potuit, ut Rhenum tranſiret, cum ſe bis expertos dicerent, Arioviſti bello, & Tencterorum tranſitu; non eſſe fortunam amplius tentaturos.

CAPUT XXII.

Indutiomarus delectum habet: & armato concilio indicto, Cingetorigem generum ſuum, bonis publicatis, hoſtem judicat; inde in concilio dicit, ſe per fines Remorum iturum, & Labieni caſtra oppugnaturum. Labienus nuntiis ad finitimas civitates miſſis equitatum convocat. Indutiomarus ad caſtra Labieni accedit, ejuſque milites ad pugnam provocat. Tandem e portis eruptione facta, milites Labieni Indutiomarum inſequuntur, & occidunt. Eburones, & Nervii, re cognita, diſcedunt.

HAc ſpe lapſus Indutiomarus nihilominus copias cogere, exigere a finitimis, equos parare, exules, *a* damnatoſque e Gallia magnis præmiis ad ſe allicere cœpit; ac tantam ſibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice, privatimque peterent. Ubi intellexit ultro ad ſe veniri; altera 56.
ex parte Senones, Carnuteſque conſcientia facinoris inſtigari; altera Nervios, Aduaticoſque bellum Romanis parare; neque ſibi voluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet: armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum eſt initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; & qui

G 6 ex

a *damnatoſque e Gallia*] e Gallia propria, aut latius etiam ſumpta, ut Treviris ſolis ac clientibus illorum opponatur. Quidam recentes libri ſine præpoſitione: at Interpres etiam ἐκ πάσης τῆς Γαλατίας.

ex iis noviſſimus venit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum ſuum, quem ſupra demonſtravimus Cæſaris ſecutum fidem ab eo non diſceſſiſſe, hoſtem judicandum curat; bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat, accerſitum ſe a Senonibus, & Carnutibus, aliiſque compluribus Galliæ civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros popularurum, ac priuſquam id faciat, caſtra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit.

57. Labienus, cum & loci natura, & manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo, ac legionis periculo nihil timebat, ſed ne quam occaſionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates, equiteſque undique convocat. Iis certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus ſub caſtris ejus vagabatur; alias ut ſitum caſtrorum cognoſceret, alias colloquendi, aut territandi cauſſa. Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus ſuos intra munitiones continebat: timoriſque opinionem, quibuſcumque poterat rebus, augebat.

58. Cum majore in dies contemptione Indutiomarus ad caſtra accederet, nocte una intromiſſis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accerſendos curaverat, tanta diligentia omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treviros perferri poſſet. Interim ex conſuetudine quotidiana Indutiomarus ad caſtra accedit, atque ibi magnam partem diei conſumit. Equites tela conjiciunt, & magna contumelia verborum noſtros ad pugnam evocant. Nullo a noſtris dato reſponſo, ubi viſum eſt, ſub veſperum diſperſi, ac diſſipati diſcedunt: ſubito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atque interdicit, perterritis hoſtibus, atque

que in fugam conjectis, quod fore, ſicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum ſpatium nactum effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia. Summittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium fortuna; &, cum unum omnes peterent, *a* in ipſo fluminis vado deprehenſus Indutiomarus interficitur, caputque ejus refertur in caſtra. Redeuntes equites, quos poſſunt, conſectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ diſcedunt; pauloque habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

a *in ipſo fluminis vado*] Hiberna Labieni *in Remis* erant, *in confinio Trevirorum*, ut ſupra c. 24. definiuntur: Remos autem Moſa diviſit a Treviris, quod Cluverius 11. 14. probavit.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER VI.
CAPUT I.

Cæſar per legatos celeriter delectum habet, adjuvante Cn. Pompejo. Treviri imperium deferunt ad propinquos Indutiomari. Hi finitimos, Germanoſque ſolicitant, Ambiorige ſibi ſocio adjuncto. Cæſar rebus cognitis in fines Nerviorum contendit, quibus in deditionem acceptis, legiones in biberna reducit.

1. MUltis de cauſſis Cæſar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Antiſtium Rheginum, T. Sextium legatos delectum habere inſtituit: ſimul ab Cn. Pompejo proconſule petit, quoniam ipſe *a* ad urbem cum imperio *b* Reip. cauſſa maneret, *c* quos ex Ciſalpina Gallia conſulis ſacramento rogaviſſet, ad ſigna convenire, & ad ſe proficiſci juberet: magni intereſſe etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ exiſtimans, tantas videri Italiæ facultates,

a *ad urbem cum imperio*] Ad urbem, quia proconſul erat Pompejus, nec vero in provincia, quam per legatos regebat. Adde quæ ad Cic. lib. III. epiſt. VIII. pr. notavimus.

b *reipublicæ cauſſa*] rei frumentariæ cauſſa, quam Tiberis exundatio corruperat. Dio Caſſius lib. XXXIX. p. 119. ὁ Πομπήϊος κατὰ τὴν τοῦ σίτου πρόνοιαν ἐκδημήσας.

c *quos conſulis ſacramento rogaviſſet*] Quidam conjiciunt *conſul*; alius *conſul is* diviſe legendum eſſe: ſed nec *conſulis ſacramento* male, id eſt, in quod conſul adigebat. Formula ſacramenti eſt apud Livium XXII. 38. Dicendi formula, *ſacramento rogare* apud eumdem XXXII. 26. XXXV. 2. XL. 26. Feſtus dixit *ſacramento interrogari*, quia interrogando exigebatur. Ei opponitur *dicere ſacramentum*. Cæſ. Civ. I. 13. ſeu *dicere ſacramento*, ibidem c. 86.

tes, ut ſi quid eſſet in bello detrimenti acce-
ptum, non modo id brevi tempore ſarciri, ſed
etiam majoribus adaugeri copiis poſſet. Quod cum
Pompejus & Reip. & amicitiæ tribuiſſet, celeriter
confecto per ſuos delectu, tribus ante exactam
hiemem & conſtitutis & adductis legionibus, du-
plicatoque earum cohortium numero, quas cum Q.
Titurio amiſerat, & celeritate, & copiis do-
cuit, quid populi Romani diſciplina, atque o-
pes poſſent. Interfecto Indutiomaro, ut docui- 2.
mus, ad ejus propinquos a Treviris imperium
defertur. Illi finitimos atque Germanos ſolici-
tare, & pecuniam polliceri non deſiſtunt. Cum
ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores
tentant: inventis nonnullis, civitates jurejuran-
do inter ſe confirmant, obſidibuſque de pecunia
cavent. Ambiorigem ſibi ſocietate, & fœdere
adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, cum
undique bellum parari videret, Nervios, Aduа-
ticos, ac Menapios, adjunctis ciſrhenanis omni-
bus Germanis, eſſe in armis; *a* Senones ad im-
peratum non venire, & cum Carnutibus, finiti-
miſque civitatibus conſilia communicare; a Tre-
viris Germanos crebris legationibus ſolicitari:
maturius ſibi de bello cogitandum putavit. Ita- 3.
que, nondum hieme confecta, proximis IV. le-
gionibus coactis, de improviſo in fines Nervio-
rum contendit; & priuſquam illi aut conveni-
re, aut profugere poſſent, magno pecoris, at-
que hominum numero capto, atque ea præda mi-
litibus conceſſa, vaſtatiſque agris, in deditio-
nem venire, atque obſides ſibi dare coegit. Eo
celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hi-
berna reduxit.

a *Senones ad imperatum*] Græcus *οἱ Σένονες κατὰ τὸ ἐκείνοις παραγγελθέν*. Eodem ſenſu Cicero lib. IX. ep. XXV. Pæto ſcribit: *nunc ades ad imperandum*. Lege ibi Interpretes. De Senonibus mox c. 3.

CA-

CAPUT II.

Cæſar concilium in Lutetiam Pariſiorum transfert, indeque contra Senones proficiſcitur. Hi, propter tentatam defectionem, legatos ad Cæſarem mittunt veniam poſcentes, quam impetrant. Porro Cæſar bellum in Treviros meditatur, & Ambiorigem; prius tamen contra Menapios contendit. Hi coacti legatos ad Cæſarem de pace mittunt.

Concilio Galliæ primo vere, ut inſtituerat,
indicto, cum reliqui *a* præter Senones, Carnutes,
Treviroſque veniſſent, initium belli, ac
defectionis hoc eſſe arbitratus, ut omnia poſtponere
videretur, concilium Lutetiam Pariſiorum
transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque
patrum memoria conjunxerant: ſed ab
hoc conſilio abſuiſſe exiſtimabantur. Hac re pro
ſuggeſtu pronuntiata, eodem die cum legionibus
in Senones proficiſcitur, magniſque itineribus
4. eo pervenit. Cognito ejus adventu, Acco, qui
princeps ejus conſilii fuerat, jubet in oppida multitudinem
convenire: conantibus, priuſquam
id effici poſſet, adeſſe Romanos nuntiatur. Neceſſario
ſententia deſiſtunt, legatoſque deprecandi
cauſa ad Cæſarem mittunt. Adeunt per Æduos,
quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter
Cæſar, petentibus Æduis, dat veniam, excuſationemque
accipit, quod æſtivum tempus inſtantis
belli, non quæſtionis eſſe arbitrabatur. Obſidibus
imperatis centum, hos Æduis cuſtodiendos
tradit. Eodem Carnutes legatos, obſideſque mittunt,
uſi deprecatoribus Remis, quorum erant
in clientela. Eadem ferunt reſponſa. Peragit
concilium Cæſar, equiteſque imperat civitati-
5. bus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente,
& animo in bellum Trevirorum, & Ambiorigis
in-

a *præter Senones*] Senones ſupra Icaunæ & Sequanæ confluentes, in meridiem vergunt a Pariſiis. Urbs illorum *Agendicum*, deinde populi nomine *Senones* dicta; nunc *Sens*.

inſiſtit. Cavarinum cum equitatu Senonum ſe-
cum proficiſci jubet, ne quis aut ex hujus ira-
cundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civita-
tis motus exiſtat. His rebus conſtitutis, quod
pro explorato habebat, Ambiorigem prælio non
eſſe certaturum, reliqua ejus conſilia animo cir-
cumſpiciebat. Erant Menapii propinqui Eburo-
num finibus, perpetuis paludibus, ſilviſque mu-
niti, qui uni ex Gallia de pace ad Cæſarem le-
gatos numquam miſerant. Cum iis eſſe hoſpi-
tium Ambiorigi ſciebat: item per Treviros ve-
niſſe Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc
prius illi detrahenda auxilia exiſtimabat, quam
ipſum bello laceſſendum, ne, deſperata ſalute,
aut ſe in Menapios abderet, aut cum transrhe-
nanis congredi cogeretur. Hoc inito conſilio,
totius exercitus impedimenta *a* ad Labienum in
Treviros mittit, duaſque legiones ad eum profi-
ciſci jubet. Ipſe cum legionibus expeditis v. in
Menapios proficiſcitur. Illi, nulla coacta ma-
nu, loci præſidio freti, in ſilvas, paludeſque
confugiunt; ſuaque eodem conferunt. Cæſar 6.
partitis copiis cum C. Fabio legato, & M.
Craſſo quæſtore, celeriterque effectis pontibus,
adit tripartito, ædificia vicoſque incendit, ma-
gno pecoris, atque hominum numero potitur.
Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum,
pacis petendæ cauſſa, mittunt. Ille, obſidibus
acceptis, hoſtium ſe habiturum numero confir-
mat, ſi aut Ambiorigem, aut ejus legatos fini-
bus ſuis recepiſſent. His confirmatis rebus, Co-
mium Atrebatem cum equitatu, cuſtodis loco,
in Menapiis relinquit; ipſe in Treviros profici-
ſcitur.

a *ad Labienum in Treviros*] Ergone promoverat caſtra, quæ in Remis habuerat, in confinio Trevirorum, lib. v. cap. 24? Adde dicta ad libri v. cap. 58. ſ. 6.

CA-

CAPUT III.

Treviri Labienum adoriri parant ; is non procul ab hoſtibus caſtra munit ; paulo poſt motis caſtris milites ad pugnam hortatur , prælioque commiſſo hoſtes fugiunt . Inde civitatis receptæ imperium Cingetorigi traditur .

DUm hæc a Cæſare geruntur , Treviri , magnis coactis peditatus , equitatuſque copiis , Labienum cum una legione , quæ in eorum finibus hiemaverat , adoriri parabant . Jamque ab eo non longius bidui via aberant , cum duas veniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt . Poſitis caſtris ab eis millibus paſſuum xv. auxilia Germanorum expectare conſtituunt . Labienus , hoſtium cognito conſilio , ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem , v. cohortium præſidio impedimentis relicto , cum xxv. cohortibus , magnoque equitatu contra hoſtem proficiſcitur , & M. paſſuum intermiſſo ſpatio , caſtra communit . Erat inter Labienum , atque hoſtem *a* difficili tranſitu flumen , ripiſque præruptis . Hoc neque ipſe tranſire habebat in animo , neque hoſtes tranſituros exiſtimabat . Augebatur auxiliorum quotidie ſpes . Loquitur in concilio palam , quoniam Germani appropinquare dicuntur , ſeſe ſuas , exercituſque fortunas in dubium non devocaturum , & poſtero die prima luce caſtra moturum . Celeriter hæc ad hoſtes deferuntur , ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat . Labienus noctu tribunis milit. *b* primiſque ordinibus convocatis , quid ſui conſilii ſit , proponit , & quo facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem , majore ſtrepitu , & tumultu , quam populi Romani fert conſuetudo , caſtra moveri jubet .

a *difficili tranſitu flumen*] Quoniam caſtrorum locus non ſatis certus , ut ad c. 5. ſect. 6. dubitavimus ; neque flumen hoc licebit ex pluribus deſignare .

b *primis ordinibus convocatis*] centurionibus primorum ordinum . Vide lib. v. cap. 28. ſect. 3.

bet. His rebus fugæ ſimilem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate caſtrorum ad hoſtes deferuntur. Vix agmen noviſſimum extra munitiones proceſſerat, cum Galli cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent; longum eſſe, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præſertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant; flumen tranſire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, *a* eadem uſus ſimulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmiſſis paullulum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis: Habetis, inquit, milites, quam petiſtis, facultatem: hoſtem impedito, atque iniquo loco tenetis: præſtate eamdem nobis ducibus virtutem, quam ſæpenumero imperatori præſtitiſtis: eum adeſſe, & hæc coram cernere exiſtimate. Simul ſigna ad hoſtem converti, aciemque dirigi jubet, & paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes jaciunt. Illi, ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt; ac primo concurſu in fugam conjecti, proximas ſilvas petiverunt, quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus civitatem recipit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, ſeſe domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtravimus, principatus atque imperium eſt traditum.

7.

a *eadem uſus ſimulatione itineris*] ITINERIS, diſceſſus. receſſionis, fugæ ſimilis: ut non ſit quod Fulvius *timoris* malit. Hoc Labieni ſtrategema Frontinus laudavit lib. II. cap. 5. n. 20.

CA-

CAPUT IV.

Ponte ſupra Rhenum Cæſaris juſſu facto, exercitus tranſducitur. Ubii legatos ad Cæſarem mittunt; porro ab iiſdem Cæſar certior fit, Suevos, qui auxilia Treviris miſerant, exercitum cogere. Cæſar Ubiis imperat, ut cognoſcant, quænam a Suevis gerantur, quod prompte faciunt.

8. CÆſar poſtquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de cauſis Rhenum tranſire conſtituit, quarum erat altera, quod auxilia contra ſe Treviris miſerant, altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His conſtitutis rebus, *a* paullum ſupra eum locum, quo antea exercitum tranſduxerat, facere pontem inſtituit. Nota, atque inſtituta ratione, magno militum ſtudio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treviris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab iis ſubito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque tranſducit. Ubii, qui ante obſides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi ſui cauſa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neque ex ſua civitate auxilia in Treviros miſſa, neque ab ſe fidem læſam. Petunt, atque orant, ut ſibi parcat, ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. Si amplius obſidum velit, dare pollicentur. Cognita Cæſar cauſſa, reperit ab Suevis auxilia miſſa eſſe, Ubiorum ſatisfactionem accipit, aditus, viaſque in Suevos perquirit. Interim paucis poſt diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ ſub eorum ſunt imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus, equitatuſque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, caſtris idoneum locum deli-
9.

a *paullum ſupra eum locum*] Prior pons in Ubiis fuit, ut ad lib. IV. cap. 19. ſ. 1. oſtendimus: hic autem factus in Treviris, ſect. 5.

ligit. Ubiis imperat, ut pecora deducant, ſuaque omnia ex agris in oppida conferant, ſperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci. mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoſcant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermiſſis referunt, Suevos omnes, poſteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus ſuis, ſociorumque copiis, quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe. Silvam eſſe ibi infinitæ magnitudinis, *a* quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrſus pertinere, & pro nativo muro objectam, Cheruſcos a Suevis, Suevoſque a Cheruſcis injuriis, incurſionibuſque prohibere: ad ejus initium ſilvæ Suevos adventum Romanorum expectare conſtituiſſe.

CAPUT V.

Deſcribuntur Galliæ mores. Omnes Galliæ civitates in duas partes diviſæ principes ſuos habent. Alterius quidem partis ſunt Ædui, alterius vero Sequani, qui adventu Cæſaris in Galliam dimittunt principatum, quem Remi conſequuntur. Eorum, qui in honore ſunt apud Gallos, duo ſunt genera, alterum Druidum, Equitum alterum: multa alia præterea ad utrumque genus pertinentia narrantur.

Quoniam ad hunc locum perventum eſt, non alienum eſſe videtur de Galliæ, Germaniæ- 104
que moribus, & quo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Gallia non ſolum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibuſque, ſed pœne etiam in ſingulis domibus factiones ſunt: earumque factionum ſunt principes, qui ſum-

a *quæ appellatur Bacenis*] Græcus Βακένη. Pars fuit magnæ Herciniæ, & quia in extremis Cattorum, a quibus Cheruſcos inter Viſurgim & Albim populos ſejungit, non videtur longius ab illis reliquiis, quas hodieque *den Haartz* appellamus.

ſummam auctoritatem eorum judicio habere exiſtimantur, quorum ad arbitrium, judiciumque ſumma omnium rerum, conſiliorumque redeat. Idque ejus rei cauſa antiquitus inſtitutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. Suos enim opprimi quiſque, & circumveniri non patitur; neque, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habet auctoritatem. Hæc eadem
11. ratio eſt in ſumma totius Galliæ. Namque omnes civitates in duas partes diviſæ ſunt. Cum Cæſar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Ii cum per ſe minus valerent, quod ſumma auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos, atque Arioviſtum ſibi adjunxerant, eoſque ad ſe *a* magnis jacturis, pollicitationibuſque perduxerant. Præliis vero compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesſerant, ut magnam partem clientum ab Æduis ad ſe tranſducerent; obſideſque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Qua neceſſitate adductus Divitiacus, auxilii petendi cauſa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæſaris facta commutatione rerum, obſidibus Æduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, novis per Cæſarem comparatis; quod ii, qui ſe ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione, atque imperio æquiore ſe uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiſerant. In eorum locum Remi ſucceſſerant; quos quod adæquare apud Cæſarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, ſe Remis

a *magnis jacturis pollicitationibuſque*] Interpres δωρεαῖς, una voce utramque latinam complexus. Jacturæ, largitiones ſunt cum damno largientis factæ. Noſter Civil. III. extremo: *de principatu controverſia apud milites largitiones auxit. magnis enim jacturis ſibi quiſque eorum animos conciliabat.*

mis in clientelam dederant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita & novam, & repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat, ut longè principes haberentur Ædui, ſecundum locum dignitatis Remi obtinerent. In omni 12.
Gallia eorum hominum, qui aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt duo. Nam plebs pæne ſervorum habetur loco, quæ per ſe nihil audet, & nulli adhibetur conſilio. Plerique, cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, ſeſe in ſervitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia ſunt jura, quæ dominis in ſervos. Sed de his duobus generibus *a* alterum eſt Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interſunt, ſacrificia publica, ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adoleſcentium numerus diſciplinæ cauſa concurrit; magnoque ii ſunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controverſiis publicis privatiſque conſtituunt; &, ſi quod eſt admiſſum facinus, ſi cædes facta, ſi de hæreditate, de finibus controverſia eſt, iidem decernunt; præmia, pœnaſque conſtituunt: ſi quis aut privatus, aut publicus eorum decreto non ſtetit, ſacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt graviſſima. Quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum, ac ſceleratorum habentur; ab iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant; neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, ſi quis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit. At, ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tem-

a *alterum eſt Druidum*] Quos Cæſar laxe vocat *Druides*, alii in tria genera diſpeſcunt, *Bardos*, qui hymnos, & carmina tractent: & *Vates* (Οὐάτεις Strabo) qui ſacrificia obeant: & *Druides* proprios, qui circa philoſophiam, moralem præſertim, verſentur. Vide Strab. xv. p. 136. & Lucan. lib. 1. verſ. 448. ſeqq.

tempore in finibus Carnutum, quæ *a* regio totius Galliæ media habetur, conſidunt in loco conſecrato. Huc omnes undique, qui controverſias habent, conveniunt, eorumque judiciis decretiſque parent. Diſciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata eſſe exiſtimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoſcere volunt, plerumque illo, diſcendi cauſ-
13. ſa, proficiſcuntur. Druides a bello abeſſe conſueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & ſua ſponte multi in diſciplinam conveniunt, & a propinquis parentibuſque mittuntur. Magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicenos in diſciplina permanent; neque fas eſſe exiſtimant ea literis mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatiſque rationibus, *b* Græcis literis utantur. Id mihi duabus de cauſis inſtituiſſe videntur, quod neque in vulgus diſciplinam efferri velint, neque eos, qui diſcunt, literis confiſos, minus memoriæ ſtudere: quod fere pleriſque accidit, ut præſidio literarum diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt perſuadere, non interire animas, ſed *c* ab aliis poſt mortem tranſire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de ſideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium vi, ac poteſtate diſputant, & juventuti tradunt. Alterum

a *regio totius Galliæ media*] Laxe etiam hæc medietas accipienda, ſicut umbilicus terræ in Delphis, quem Græci crediderunt. Vid. Notit. O. A. lib. 1. cap. 4.

b *Græcis litteris utantur*] Quamvis interpres etiam ἑλληνικοῖς reddiderit; tamen Hotmanus & Dion. Voſſius hanc vocem *Græcis* eliminandam cenſent. Poteſt tamen etiam retineri, ut explicatio ex lib. 1. cap. 29. repetatur.

c *ab aliis poſt mortem tranſire*] Hæc ipſa eſt μετεμψύχωσις, quam an Pythagoras a Druidibus acceperit, an hi a Pythagora, incertum. Alexander tamen, Pythagoricus ſcriptor, tradit apud Clementem Alexandrinum lib. 1. Strom. pag. 304. Pythagoram Gallorum etiam auditorem fuiſſe.

rum genus eſt Equitum. Ii, cum eſt uſus, atque 14.
aliquod bellum incidit, (quod ante Cæſaris ad-
ventum fere quotannis accidere ſolebat, uti aut
ipſi injurias inferrent, aut illatas propulſarent)
omnes in bello verſantur; atque eorum ut quiſ-
que eſt genere copiiſque ampliſſimus, ita plurimos
circum ſe *a* ambactos, clienteſque habet. Hanc 15.
unam gratiam potentiamque noverunt. Natio eſt
omnis Gallorum admodum dedita religionibus, at-
que ob eam cauſam, qui ſunt affecti gravioribus
morbis, quique in præliis periculiſque verſantur,
aut *b* pro victimis homines immolant, aut ſe im-
molaturos vovent, adminiſtriſque ad ea ſacrifi-
cia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis,
niſi vita hominis reddatur, non poſſe aliter deo-
rum immortalium numen placari arbitrantur:
publiceque ejuſdem generis habent inſtituta ſa-
crificia. Alii immani magnitudine ſimulacra ha-
bent: quorum contexta viminibus membra vivis
hominibus complent; quibus ſuccenſis, circum-
venti flamma exanimantur homines. Supplicia
eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua
noxa ſint comprehenſi, gratiora diis immortali-
bus eſſe arbitrantur. Sed cum ejus generis copia
deficit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcen-
dunt. *c* Deum maxime Mercurium colunt. Hu- 16.
jus ſunt plurima ſimulacra; hunc omnium in-
ventorem artium ferunt; hunc viarum atque iti-
nerum ducem; hunc ad quæſtus pecuniæ, mer-
caturaſque habere vim maximam arbitrantur.
Poſt hunc, Apollinem, & Martem, & Jovem,
& Minervam. De his eamdem fere, quam reli-

a *ambactos clienteſque*] Poſteriore verbo explicatur prius. Cæſari certe *clientes* ſunt ambacti. Alibi *ſervi*, apud Ennium. Vet. Gloſſ. *Ambactus* δοῦλος μισθωτὸς ὡς Ἔννιος: quod etiam videtur Feſtus dixiſſe, ſed interpolavit Paullus, ut genuina lectio ex gloſſa reſtituenda ſit.

b *pro victimis homines immolant*) Lactantius 1. 21. 3. *Galli Eſum atque Teutatem humano cruore placabant*. quod etiam Lucanus lib. 1. verſ. 444. ſeq. confirmat.

c *Deum maxime Mercurium*) plures *Deûm* legunt, & Græcus θεῶν, quia & Tacitus Germ. c. 9. *Deorum maxime Mercurium colunt*. Sed an id Cæſaris dictio ferat, dubitat D. Voſſius, & quarto caſu mavult legi, præſertim quod inſcriptiones hoc peculiare Mercurio tribuant DEO MERCURIO.

quæ gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere; Minervam operum atque artificiorum initia tradere; Jovem imperium cœleſtium tenere; Martem bella regere. Huic, cum prælio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperunt, a plerumque devovent. Quæ ſuperaverint, animalia capta immolant; reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum extructos cumulos locis conſecratis conſpicari licet. Neque ſæpe accidit, ut, neglecta quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet: graviſſimumque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum
17. eſt. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam cauſſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium finiunt; & dies natales, & menſium, & annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis vitæ inſtitutis hoc fere ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi cum adoleverint, ut munus militiæ ſuſtinere poſſint, palam ad ſe adire non patiantur; filiumque puerili ætate in publico, in conſpectu patris aſſiſtere, turpe ducunt.
18. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis, æſtimatione facta, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructuſque ſervantur. Uter eorum vita ſuperarit, ad eum pars utriuſque cum fructibus ſuperiorum temporum pervenit. Viri in uxores, ſicuti in liberos, vitæ neciſque habent poteſtatem; & cum paterfamilias illuſtriore loco natus deceſſit, ejus propinqui conveniunt: & de morte, ſi res in ſuſpicionem venit, de uxoribus in ſervilem modum quæſtionem habent: &, ſi compertum eſt, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt pro cultu Gallorum magnifica, & ſumptuoſa; omniaque, quæ vivis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac

a *plerumque devovent*) Hoc & ſolemne Germanis fuit. Tacit. XIII. 56. 3.

ac paullo ſupra hanc memoriam ſervi, & clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat, juſtis funeribus confectis, una cremabantur. Quæ civitates commodius ſuam Remp. adminiſtrare exiſtimantur, habent *a* legibus ſanctum, ſi quis quid de Rep. a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magiſtratum deferat, neve cum quo alio communicet, quod ſæpe homines temerarios, atque imperitos falſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. Magiſtratus, quæ viſa ſunt, occultant; quæque eſſe ex uſu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. niſi per concilium loqui non conceditur. 19.

CAPUT VI.

Germaniæ mores deſcribuntur, tum ea, quæ ad eorum religionem, judicia, dignitates, rem bellicam ſpectant. Loca circa ſilvam Herciniam fertiliſſima perhibentur, in qua multa animalia naſcuntur nobis omnino ignota.

GErmani multum ab hac conſuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præſint; neque ſacrificiis ſtudent. Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in ſtudiis rei militaris conſiſtit. Ab parvulis labori, ac duritiei ſtudent. Qui diutiſſime impuberes permanſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem: hoc ali ſtaturam, ali vires, nervoſque confirmari putant. Intra annum vero XX fæminæ notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus. Cujus rei nulla eſt occultatio; quod & promiſcue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut *b* parvis rhenonum tegumentis utuntur, 20.

a *legibus ſanctum*] id eſt ſancitum, ut veteres quidam libri habent: caſtigatiores autem *ſanctum*.

b *parvis rhenonum tegumentis*] Varroni IV. 35. de LL. *rheno* pe-

21. tur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non ſtudent; majorque pars victus eorum in lacte, & caſeo, & carne conſiſtit: neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet; ſed magiſtratus, ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibuſque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo loco viſum eſt, attribuunt agri, atque anno poſt alio tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſſas; ne aſſidua conſuetudine capti ſtudium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque æſtus vitandos ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones diſſenſioneſque naſcuntur; ut animi æquitate plebem contineant, cum ſuas quiſque opes cum potentiſſimis æquari videat.
22. Civitatibus maxima laus eſt, quam latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere: ſimul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Cum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magiſtratus, qui eo bello præſint, ut vitæ neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace nullus communis eſt magiſtratus, ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujuſque civitatis fiunt: atque ea juventutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio ſe dixit ducem fore, ut qui ſequi velint, profiteantur; conſurgunt ii, qui & cauſſam, & hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur:

qui

peregrinum eſt vocabulum. Iſidorus Orig. XIX. 23. *rhenones ſunt velamina humerorum & pectoris uſque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hiſpida, ut imbres reſpuant*. Addit ex Salluſtii Hiſt. fragmentum: *Germani intectum rhenonibus corpus tegunt*. Sidonius lib. IV. epiſt. XX. *clauſa bullatis latera rhenonibus*. Et Servius ad III. Georg. 183. *ut Salluſtius dicit in Hiſtoriis, veſtes de pellibus rhenones vocantur*.

qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque rerum iis poſtea fides abrogatur. Hoſpites violare, fas non putant: qui quaque de cauſa ad eos venerunt, ab injuria prohibent, ſanctoſque habent, iiſque omnium domus patent, victuſque communicatur. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute ſuperarent, & ultro bella 23.
inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertiliſſima ſunt, Germaniæ loca circum Herciniam ſilvam (quam *a* Eratoſtheni, & quibuſdam Græcis fama notam eſſe video, quam illi Orciniam appellant) *b* Volcæ Tectoſages occuparunt, atque ibi conſederunt: quæ gens ad hoc tempus iis ſedibus ſe continet, ſummamque habet juſtitiæ, & bellicæ laudis opinionem; nuncque in eadem inopia, egeſtate, patientia, qua Germani, permanent; eodem victu, & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & tranſmarinarum rerum notitia multa ad copiam, atque uſum largitur. paulatim aſſuefacti ſuperari, multiſque victi præliis, ne ſe quidem ipſi cum illis virtute comparant. Hujus Herciniæ ſilvæ, quæ ſupra 24.
demonſtrata eſt, latitudo IX dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri poteſt, neque menſuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines *c* Dacorum, & Anartium. Hinc ſe flectit ſiniſtrorſus, diverſis a flumine regionibus, mul-

 ta-

a *Eratoſthenem & aliis q.*] Eratoſthenes geographus, cujus ſæpe Strabo mentionem fecit. Quod ſequitur *aliis*, a Cluverio eſt Germ. d. [illegible] quia & ipſe Eratoſthenes Græcus fuit.

b *Volcæ Tectoſages*] Galli genere, quorum ut colonia in Aſiam venit, ita facilius in vicinam Germaniam deduci potuit. Male quidam libri, *vulgo Tectoſages*. Græcus interpres: *οἵ τε Βόλκοι καὶ οἱ Τεκτόσαγες*. Sed abundat καὶ, quia non diverſi ſunt, ſed genus Volcarum Tectoſages.

c *Dacorum & Anartium*] Dacis a ſeptemtrione continui Anartes ſive Anarti, Ptolemæo III. 8. deſignante, cui Ἄναρτοι dicuntur.

tarumque gentium fines propter magnitudinem
attingit. Neque quiſquam eſt hujus Germaniæ,
qui ſe adiſſe ad initium ejus ſilvæ dicat, cum
dierum iter lx proceſſerit, aut quo ex loco oria-
tur, acceperit. Multa in ea genera ferarum na-
ſci conſtat, quæ reliquis in locis viſa non ſint:
ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, &
25. memoriæ prodenda videantur, hæc ſunt. *a* Eſt
bos cervi figura, cujus a media fronte inter au-
res unum cornu exiſtit excelſius, magiſque di-
rectum his, quæ nobis nota ſunt, cornibus. Ab
ejus ſummo ſicut palmæ, ramique late diffun-
duntur. Eadem eſt fæminæ mariſque natura,
eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt i-
26. tem, quæ appellantur *b* Alces. Harum eſt con-
ſimilis capris figura, & varietas pellium; ſed
magnitudine paulo antecedunt, mutilæque ſunt
cornibus, & *c* crura ſine nodis, articuliſque ha-
bent, neque quietis cauſa procumbunt, neque,
ſi quo afflictæ caſu conciderint, erigere ſeſe, aut
ſublevare poſſunt. His ſunt arbores pro cubili-
bus. Ad eas ſe applicant, atque ita paullum
modo reclinatæ quietem capiunt: quarum ex ve-
ſtigiis cum eſt animadverſum a venatoribus, quo
ſe recipere conſueverint, omnes eo loco aut a
radicibus ſubruunt, aut accidunt arbores, tan-
tum ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinqua-
tur. Huc cum ſe ex conſuetudine reclinaverint,
infirmas arbores pondere affligunt, atque una
27. ipſæ concidunt. Tertium eſt genus eorum, *d* qui
Uri

a *Eſt bos cervi figura*] Vulgo *biſontem* interpretantur [illegible]nius VIII. 15. *jubatos biſontes* dixit: Seneca Hippolyto v. 64. *villoſos*: neuter de cornu; ſicut nec Cæſar de juba aut villis. Videtur Cæſar ex fama potius, quam quod ipſe viderit, hæc animalia deſcripſiſſe.

b *Alces. conſimilis capreis figura*] CAPREIS Salmaſius [illegible] Exerc. Pl. p. 164. emendavit. Vulgo *capris*. Sed & in harum explicatione diſſenſus eſt. Pauſaniæ ἀλκὴ, [illegible] media inter cervum & camelum ſpecie, Bœot. c. 21. Plinius dicto loco: *Alces, ni proceritas aurium & cervicis diſtinguat, jumento ſimilis.*

c *crura ſine nodis*] Plinio ibidem non alces, ſed *achlis*, ſive *machlis* animal haud diſſimile alci, eſt nullo ſuffraginum flexu.

d *qui uri appellantur*] Plinius ante dicto loco: *gignit Germania excellenti vi & velocitate uros*. Hos æque ac biſontes, feros

Uri appellantur. Ii ſunt magnitudine paullo infra elephantos; ſpecie, & colore, & figura tauri. Magna vis eſt eorum, & magna velocitas. Neque homini, neque feræ, quam conſpexerint, parcunt. Hos ſtudioſe foveis captos interficiunt. Hoc ſe labore durant adoleſcentes, atque hoc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio, magnam ferunt laudem. Sed aſſueſcere ad homines, & manſuefieri, ne parvuli quidem excepti poſſunt. Amplitudo cornuum, & figura, & ſpecies multum a noſtrorum boum cornibus differt. Hæc ſtudioſe conquiſita ab labris argento circumcludunt; atque in ampliſſimis epulis pro poculis utuntur.

CAPUT VII.

Cæſar ultimam pontis partem reſcindit, ut auxilia barbarorum tardet, ibique ad præſidium relinquit C. Volcatium Tullum; ipſe vero ad bellum contra Ambiorigem proficiſcitur; cujus adventu cognito Ambiorix fugit.

CÆſar, poſtquam per Ubios exploratores comperit, Suevos ſeſe in ſilvas recepiſſe, inopiam frumenti veritus, quod, ut ſupra demonſtravimus, minime omnes Germani agriculturæ ſtudent, conſtituit non progredi longius: ſed, ne omnino metum reditus ſui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ *a* ripas Ubiorum contingebat, in longitudine pedum CC reſcindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV conſtituit, præſidiumque cohortium XII pontis tuendi cauſa ponit: magniſque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præſidioque 28.

feros boves vocat. & a bubalis diſtinguit. Seneca Hippolyto v. 65.

Tibi villoſi terga biſontes,
Latiſque feri cornibus uri.

a *ripas Ubiorum*] adhuc in Germania barbara & dextra Rheni ripa colentium; nondum tranſductorum.

C. Volcatium Tullum adoleſcentem præfecit :
ipſe, cum matureſcere frumenta inciperent, ad
bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam
ſilvam, quæ eſt totius Galliæ maxima, atque ab
ripis Rheni, finibuſque Trevirorum ad Nervios
pertinet, *a* millibuſque amplius L in longitudi-
nem patet, L. Minucium Baſilum cum omni e-
quitatu præmittit; ſi quid celeritate itineris, at-
que opportunitate temporis proficere poſſit, mo-
net, ut ignes fieri in caſtris prohibeat, ne qua
ejus adventus procul ſignificatio fiat. Seſe con-
29. feſtim ſubſequi dicit. Baſilus, ut imperatum eſt,
facit; celeriter, contraque omnium opinionem
confecto itinere, multos in agris inopinantes de-
prehendit : eorum indicio ad Ambiorigem con-
tendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe
dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum
in militari fortuna poteſt. nam ſicut magno ac-
cidit caſu, ut in ipſum incautum, atque impa-
ratum incideret; priuſque ejus adventus ab ho-
minibus videretur, quam fama, ac nuntiis affer-
retur : ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari
inſtrumento, quod circum ſe habebat, erepto,
rhedis, equiſque comprehenſis, ipſum *b* effugere
mortem. Sed hoc eo factum eſt, quod, ædificio
circumdato ſilva, (ut ſunt fere domicilia Gal-
lorum, qui, vitandi æſtus cauſa, plerumque ſil-
varum, ac fluminum petunt propinquitates) co-
mites familiareſque ejus anguſto in loco equi-
tum noſtrorum vim paullisper ſuſtinuerunt. Iis
pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis in-
tulit. Fugientem ſilvæ texerunt. Sic ad ſubeun-
dum periculum, & ad vitandum multum fortu-
30. na valuit. Ambiorix copias ſuas judicio ne non
conduxerit, quod prælio dimicandum non exi-
ſtimaverit, an tempore excluſus, & repentino e-
quitum adventu prohibitus fuerit, cum reliquum
exer-

a *millibus amplius* l. *in long.*] *quinquaginta* ex Oroſii vetuſtis libris & Hiſt. Miſcella Valeſius legit Not. Gall. p. 37. quod ante ipſum etiam Cluverius obſervaverat: & confirmat D. Voſſius. Vulgo legebatur D, id eſt quingentis, quod nimium eſt. Græcus hæc de magnitudine ſilvæ prætermiſit.

b *effugere mortem*] Videtur vox *mortem* a librario adiecta, quod plures obſervarunt, etiam D. Voſſius.

exercitum ſubſequi crederet, dubium eſt. Sed certe, clam dimiſſis per agros nuntiis, ſibi quemque conſulere juſſit, quorum pars in Arduennam ſilvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerunt, ii in inſulis ſeſe occultaverunt, quas æſtus efficere conſuerunt. Multi ex ſuis finibus egreſſi ſe ſuaque omnia alieniſſimis crediderunt.

CAPUT VIII.

Cativulcus ſe interimit. Segni, & Condruſi legatos ad Cæſarem mittunt, ne ipſi credantur in hoſtium numero. Cæſar impedimenta ad Atuatucam confert, & Q. Tullium Ciceronem ad præſidium cum legione relinquit. T. Labienus in Menapiorum, & Trebonius in Aduaticorum fines proficiſcuntur, Cæſaris juſſu, qui flumen Scaldim petit, quo ierat Ambiorix.

Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui
una cum Ambiorige conſilium inierat, ætate
jam confectus, cum laborem aut belli, aut
fugæ ferre non poſſet, omnibus *a* precibus deteſtatus
Ambiorigem, qui ejus conſilii auctor
fuiſſet, *b* taxo, cujus magna in Gallia, Germaniaque
copia eſt, ſe exanimavit. Segni, Con- 31.
druſique, ex gente & numero Germanorum, qui
ſunt inter Eburones Treviroſque, legatos ad Cæſarem
miſerunt, oratum, ne ſe in hoſtium numero
duceret, neve omnium Germanorum, qui
eſſent citra Rhenum, cauſam eſſe unam judicaret:
nihil ſe de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi
auxilia miſiſſe. Cæſar explorata re quæſtione
captivorum, ſi qui ad eos Eburones ex fuga conveniſſent,
ad ſe ut reducerentur, imperavit: ſi
ita feciſſent, fines eorum ſe violaturum negavit.
Tum copiis in tres partes diſtributis, impedi-

a *precibus deteſtatus*] diris imprecationibus: quod ex verbo *deteſtatus* clarum eſt. Horatio II. Satyr. VI. 30. *iratæ preces* ſunt.

b *taxo ſe exanimavit*] Et ſuccus & fructus hujus arboris letiferi dicuntur eſſe.

menta omnium legionum ad *a* Atuatucam contulit: id caſtelli nomen eſt. Hoc fere eſt in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculejus hiemandi cauſa conſederant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæſar; tum quod ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſublevaret. præſidio impedimentis legionem XIV. reliquit, unam ex iis III. quas proxime conſcriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni, caſtriſque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentoſque equites attribuit.

32. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III. ad Oceanum verſus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adjacet, depopulandam mittit: ipſe cum reliquis tribus *b* ad flumen Scaldim, quod influit in Moſam, extremaſque Arduennæ partes ire conſtituit; quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Diſcedens poſt diem VII. ſeſe reverſurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat. Labienum, Treboniumque hortatur, ſi Reip. commodo facere poſſint, ad eam diem revertantur; ut rurſus communicato conſilio, exploratiſque hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint.

a *Atuatucam*] poſtea urbs ex caſtello facta adſumpſit gentis nomen *Tungri*, Tengem.

b *ad flumen Scaldim, quod influit in Moſam*] Interpres Σάβιν, *Sabin*, nunc Sambre. atque ita expeditæ rationes ſunt. Qui *Scaldim* tuentur, vel erraſſe Cæſarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, merſa forte terræ parte, per quam Scaldis ad Moſam decucurrerit.

CA-

CAPUT IX.

Milites diſperſi vallem quamdam, & ſilveſtria loca ad præſidium, & defenſionem occupant. Cæſar nuntios ad finitimos dimittit, quos convocat ad diripiendos Eburones.

ERat, ut ſupra demonſtravimus, manus certa nulla, non præſidium, non oppidum, 33.
quod ſe armis defenderet, ſed in omnes partes diſperſa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus ſilveſtris, aut palus impedita ſpem præſidii, aut ſalutis aliquam offerebat, conſederat. Hæc a loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda (nullum enim poterat univerſis ab perterritis, ac diſperſis periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſervandis: quæ tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat. Nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat, ac ſilvæ incertis, occultiſque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, ſtirpemque hominum ſceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites. Si continere ad ſigna manipulos vellet, ut inſtituta ratio, & conſuetudo exercitus R. poſtulabat, locus ipſe erat præſidio barbaris, neque ex occulto inſidiandi, & diſperſos circumveniendi ſingulis deerat audacia. At in ejuſmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæſar ad finitimas civitates nuntios dimittit. Omnes evocat ſpe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in ſilvis Gallorum vita, quam legionariorum periclitetur: ſimul ut magna multitudine circumfuſa,

a *loca vicinitatibus nota*] vicinis, accolis, μετωνυμικῶς.

pro tali facinore, *a* ſtirps, ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

CAPUT X.

Germani intelligunt, Eburones diripi. Sicambri Rhenum tranſeunt, & Eburonum fines adeunt, inde ad Atuatucam contendunt, ubi ſunt impedimenta Romanorum. Germani in Ciceronis caſtra irrumpunt, ex quo magna perturbatio, & timor in caſtris cooritur.

34. HÆc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, dieſque appetebat VII. quem ad diem Cæſar ad impedimenta, legionemque reverti conſtituerat. Hic, quantum in bello fortuna poſſit, & quantos afferat caſus, cognoſci potuit. Diſſipatis, ac perterritis hoſtibus, ut demonſtravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris cauſam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II. millia Sicambri, qui ſunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros, atque Uſipetes, ſupra docuimus. Tranſeuntes Rhenum navibus ratibuſque, XXX. millibus paſſuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præſidiumque ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga diſperſos excipiunt, magno pecoris numero, cujus ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus in bello, latrociniiſque natos, non ſilvæ morantur: quibus in locis ſit Cæſar, ex captivis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt. Atque unus ex captivis; Quid vos, inquit, hanc miſeram, ac tenuem ſectamini prædam, quibus jam licet eſſe fortunatiſſi-

a *ſtirps ac nomen civitatis tollatur*] Civitas, gens, populus Eburonum, quorum ne nomen quidem ſuperſtes manſit; qui ex ſtirpe reliqui, in Tungrorum nomen conceſſerant.

tiſſimis? III. horis ad Atuatucam venire poteſtis: huc omnes fortunas exercitus Romanorum contulit. Præſidii tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat. Oblata ſpe Germani, quam nacti erant, prædam in occulto relinquunt: ipſi ad Atuatucam contendunt, uſi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. Cicero, qui per 35.
omnes ſuperiores dies præceptis Cæſaris ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet: VII. die diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſervaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur, ſimul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam pene obſeſſionem appellabant, ſiquidem ex caſtris egredi non liceret, nullum hujuſmodi caſum expectans, quo IX. oppoſitis legionibus, maximoque equitatu, diſperſis, ac pæne deletis hoſtibus, in millibus paſſuum III. offendi poſſet, V. cohortes frumentatum in proximas ſegetes mittit, quas inter & caſtra unus omnino collis intererat. Complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti, ex quibus, qui hoc ſpatio dierum convaluerant, circiter CCC. ſub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in caſtris ſubſederat, facta poteſtate, ſequitur. Hoc ipſo tempore, & 36.
caſu Germani equites interveniunt, protinuſque eodem illo, quo venerant, curſu ab Decumana porta in caſtra irrumpere conantur; nec prius ſunt viſi, objectis ab ea parte ſilvis, quam caſtris appropinquarent, uſque eo, ut a qui ſub vallum tenderent mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem. Inopinantes noſtri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. Circumfunduntur hoſtes ex re-

a *qui ſub vallum tenderent*] tentoria haberent. Virgil. Æn. II. 29.
... hic ſævus tendebat Achilles.
Curtius X. 7. extr. *excedere urbe, & tendere in campo.*

reliquis partibus, ſi quem aditum reperire poſſent. Ægre noſtri portas tuentur. Reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitioque defendit. Totis trepidatur caſtris, atque alius ex alio cauſam tumultus quærit; neque quo ſigna ferantur, neque quam in partem quiſque conveniat, provident. Alius jam capta caſtra pronuntiat, alius deleto exercitu, atque imperatore victores barbaros veniſſe contendit: plerique *a* novas ſibi ex loco religiones fingunt, Cottæque, & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint caſtello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum eſſe intus præſidium. Perrumpere nituntur, ſeque ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

CAPUT XI.

Publius Sextius Baculus æger in præſidio relictus inimicorum impetum ſuſtinet. Adventu eorum, qui frumentatum ierant, barbari ab oppugnatione deſiſtunt, ſed cognito parvo numero, iterum impetum faciunt: ſed tamen deſperata expugnatione Rhenum tranſeunt, remanente magno in caſtris terrore, quem tamen Cæſaris *adventus aufert.*

37. ERat æger in præſidio relictus P. *b* Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæſarem duxerat, cujus mentionem ſuperioribus præliis fecimus: ac diem jam v. cibo caruerat. Hic diffiſus ſuæ, ac omnium ſaluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hoſtes, atque in ſummo eſſe rem diſcrimine: capit arma a proximis, atque in porta conſiſtit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in ſtatione erat. Pauliſper prælium una ſuſtinent. Relinquit ani-

a *novas religiones*] metus & mala omnia ex loco infauſto.
b *Sextius Baculus, qui primum pilum*] Vide ſupra II. 25. & III. 5. Adde Baluenti exemplum lib. V. cap. 35.

animus Sextiúm, gravibus acceptis vulneribus:
deficiens ægre *a* per manus tractus ſervatur.
Hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant,
tantum ut in munitionibus conſiſtere audeant,
ſpeciemque defenſorum præbeant. Interim, con- 38.
fecta frumentatione, milites noſtri clamorem
exaudiunt, præcurrunt equites: quanto res ſit
in periculo, cognoſcunt. Hic vero nulla muni-
tio eſt, quæ perterritos recipiat. Modo conſcri-
pti, atque uſus militaris imperiti, ad tribunum
mil. centurioneſque ora convertunt: quid ab eis
præcipiatur expectant. Nemo eſt tam fortis,
quin rei novitate perturbetur. Barbari, ſigna
procul conſpicati, ab oppugnatione deſiſtunt;
rediſſe primo legiones credunt, quas longius di-
ſceſſiſſe, ex captivis cognoverant. Poſtea, de-
ſpecta paucitate, ex omnibus partibus impetum
faciunt. Calones in proximum tumulum pro- 39.
currunt. Hinc celeriter dejecti ſe in ſigna, ma-
nipuloſque conjiciunt; eo magis timidos per-
terrent milites. Alii, cuneo facto, ut celeriter
perrumpant, cenſent; quoniam tam propinqua
ſint caſtra, etſi pars aliqua circumventa ceciderit,
at reliquos ſervari poſſe confidunt: alii, ut
in jugo conſiſtant, atque eundem omnes ferant
caſum. Hoc veteres non probant milites, quos
ſub vexillo una profectos docuimus. Itaque in-
ter ſe cohortati, duce C. Trebonio equite Ro-
mano, qui eis erat præpoſitus, per medios ho-
ſtes perrumpunt, incolumeſque ad unum in ca-
ſtra perveniunt omnes. Hos ſubſecuti calones,
equiteſque eodem impetu militum virtute ſer-
vantur. At ii, qui in jugo conſtiterant, *b* nul-
lo etiam nunc uſu rei militaris percepto, neque
in eo, quod probaverant, conſilio permanere,
ut ſe loco ſuperiore defenderent, neque eam,
quam profuiſſe aliis vim, celeritatemque vide-
rant, imitari potuerunt; ſed ſe in caſtra reci-
pere

a *per manus tractus*] quia æger & vulneratus ſe recipere non poterat, manu prehenſum retraxerunt ſocii e periculo.

b *nullo uſu rei militaris percepto*] Ciacconio & Scaligero ſuperfluum eſt *percepto*, & ab aliena manu additum.

pere conati, iniquum in locum demiſerunt. Centuriones, quorum nonnulli *a* ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum cauſſa virtutis in ſuperiores erant ordines hujus legionis tranſducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes conciderunt. Militum pars horum virtute ſummotis hoſtibus, præter ſpem incolumis in caſtra pervenit: pars a
40. barbaris circumventa periit. Germani deſperata expugnatione caſtrorum, quod noſtros jam conſtitiſſe in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in ſilvis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. At tantus fuit etiam poſt diſceſſum hoſtium terror, ut ea nocte, cum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra veniſſet, fidem non faceret, adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut *b* pæne alienata mente, delectis omnibus copiis, equitatum tantum ſe ex fuga recepiſſe dicerent, neque incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. Quem timorem Cæſaris adventus ſuſtulit.

a *ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum*] Inferiores ordines opponuntur primis ordinibus, de quibus ſæpe dictum. Deſcendebant ordines uſque ad decimum pro cohortium numero. Nec promotio centurionum ſemper in eodem genere per ſaltum, & ex legione in legionem, ex cohorte in cohortem aliam. *Lipſius de M. R. lib.* II. 8.

b *pæne alienata mente*] ita commota, ut vix compotes ſui eſſent. *Voſſ.* Sic Celſus IV. 2. *oculorum caligo*, *mentis alienatio*. Et Ulpianus lege 15. D. de injuriis, principio: *Si quis mentem alicujus medicamento alienaverit*. Lactantius dixit I. 4. 3. *quis emotæ mentis*, id eſt furioſus: & IV. 27. 2. *hominum mentes emotas in priſtinos ſenſus reponebat*.

CA-

CAPUT XII.

Cæſar conqueſtus, cohortes miſſas e ſtatione fuiſſe, ad vexandos hoſtes parum felici eventu progreditur. Concilio indicto, de conjuratione Senonum, & Carnutum quæſtionem habet. Supplicium de Accone ſumptum. Cæſaris iter in Italiam.

REverſus ille, eventus belli non ignarus, u- 41.
num, quod cohortes ex ſtatione, & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium adventu potuiſſe judicavit: multo etiam amplius, quod pæne ab ipſo vallo, portiſque caſtrorum barbaros avertiſſent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæſar ad vexan- 42.
dos rurſus hoſtes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur; frumenta non ſolum a tanta multitudine jumentorum, atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant, ut ſi qui etiam in præſentia ſe occultaſſent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac ſæpe in eum locum ventum eſt, tanto in omnes partes diviſo equitatu, ut non modo viſum ab ſe Ambiorigem in fuga captivi, ſed nec plane etiam abiſſe ex conſpectu contenderent: ut ſpe conſequendi illata, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam a Cæſare gratiam inituros putarent, pæne naturam ſtudio vincerent, ſemperque paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur: atque ille latebris, ac ſilvis, aut ſaltibus ſe eriperet, & noctu occultatus, alias regio-

giones, parteſque peteret, non majore equitum
præſidio, quam IV. quibus ſolis vitam ſuam com-
43. mittere audebat. Tali modo vaſtatis regionibus,
exercitum Cæſar, duarum cohortium damno, Du-
rocortum Remorum reducit: concilioque in eum
locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum,
& Carnutum quæſtionem habere inſtituit; & de
Accone, qui princeps ejus conſilii fuerat, gra-
viore ſententia pronuntiata, more majorum ſup-
plicium ſumpſit. Nonnulli judicium veriti pro-
fugerunt, quibus cum aqua, atque igni interdi-
xiſſet, II. legiones ad fines Trevirorum, II. in
Lingonibus, VI. reliquas in Senonum finibus A-
gendici in hibernis collocavit, frumentoque exer-
citui proviſo, ut inſtituerat, in Italiam ad con-
ventus agendos profectus eſt.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
LIBER VII.
CAPUT I.

Cæſar cognita Clodii cæde delectum habet. Galliæ principes inito conſilio contra Cæſarem conjurant.

QUieta Gallia, Cæſar, ut conſtituerat, 1. in Italiam ad conventus agendos proficiſcitur, ubi cognoſcit *a* de P. Clodii cæde: de Senatuſque conſulto certior factus, *b* ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum tota provincia habere inſtituit. Eæ res in Galliam Tranſalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipſi, & affingunt rumoribus Galli, quod res poſcere videbatur, retineri urbano motu Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum venire poſſe. Hac impulſi occaſione, qui jam ante ſe populi Romani imperio ſubjectos dolerent, liberius, atque audacius de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conciliis, ſilveſtribus, ac remotis locis queruntur *c* de Acconis morte: hunc caſum ad ipſos recidere poſſe demonſtrant: miſerantur communem Galliæ fortunam:

a *de P. Clodii cæde*] Nota res ex Ciceronis Orat. pro Milone.

b *ut omnes Italiæ juniores conjurarent*] In bonam partem hic *conjurare*, id eſt ſimul jurare: cum enim per periculi vicinitatem non liceret ſingulos ſacramento rogare, omnes ſimul jurabant, edicto in unum locum convocati, quæ militia *conjuratio* dicta. Ritum Servius ſcripſit ad principium Æneid. VIII.

c *de Acconis morte*] quem Cæſar, auctorem rebellionis, ſupplicio adfecerat, lib. VI. 4. & 43. extr.

nam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis depoſcunt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam eſſe dicunt, prius quam eorum clandeſtina conſilia efferantur, ut Cæſar ab exercitu intercludatur: id eſſe facile, quod neque legiones, abſente imperatore, audeant ex hibernis egredi, neque imperator ſine præſidio ad legiones pervenire poſſit. Poſtremo in acie præſtare interfici, quam non veterem belli gloriam, libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

CAPUT II.

Carnutes bellum contra Rom. ſuſcipiunt, & ductu Cotuati, & Conetoduni Genabum concurrunt, & C. Fuſium Cottam interficiunt. Hujus rei fama ad omnes civitates Galliæ perfertur. Vercingentorix expulſus oppido Gergovia a patruo ſuo delectum perditorum hominum habet; hiſque, a quibus expulſus fuerat, civitate ejectis, Rex a ſuis appellatus, adjungit ſibi plures populos, & exercitum cogit.

2. HIs rebus agitatis, profitentur Carnutes, ſe nullum periculum communis ſalutis cauſſa recuſare, principeſque ſe ex omnibus *a* bellum facturos pollicentur: & quoniam in præſentia de obſidibus cavere inter ſe non poſſent, ne res efferatur, ut jurejurando, ac fide ſanciatur petunt, collatis militaribus ſignis, quo more eorum graviſſimæ cæremoniæ continentur, ne facto initio belli, a reliquis deſerantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei conſtituto, ab concilio diſceditur. Ubi ea dies venit,
3. Carnutes, Cotuato, & Conetoduno ducibus, deſperatis hominibus, *b* Genabum dato ſigno con-

a *bellum facturos*] Vide ſupra ad lib. II. extrem.
b *Genabum concurrunt*] Genabum ad Ligerim, poſt *Aurelianum*

concurrunt, civeſque Romanos, qui negotiandi
cauſſa ibi conſtiterant, in iis C. Fuſium Cot-
tam, honeſtum Equitem Romanum, qui rei fru-
mentariæ juſſu Cæſaris præerat, interficiunt, bo-
naque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Gal-
liæ civitates fama perfertur. Nam ubi major,
atque illuſtrior incidit res, clamore per agros,
regioneſque ſignificant: hunc alii deinceps exci-
piunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit.
Nam quæ Genabi oriente ſole geſta eſſent, *a* an-
te primam confectam vigiliam in finibus Arver-
norum audita ſunt: quod ſpatium eſt millium
paſſuum circiter clx. Simili ratione ibi Vercin- 4.
getorix, Celtilli filius, Arvernus, ſummæ po-
tentiæ adoleſcens, cujus pater principatum Gal-
liæ totius obtinuerat, & ob eam cauſſam, quod
regnum appetebat, ab civitate erat interfectus,
convocatis ſuis clientibus, facile eos incendit.
Cognito ejus conſilio, ad arma concurritur: ab
Gobanitione, patruo ſuo, reliquiſque principi-
bus, qui hanc tentandam fortunam non exiſti-
mabant, expellitur ex oppido Gergovia: non
tamen deſiſtit; atque in agris habet delectum e-
gentium, ac perditorum. Hac coacta manu,
quoſcumque adit ex civitate, in ſuam ſenten-
tiam perducit. Hortatur, ut communis liberta-
tis cauſſa arma capiant: magniſque coactis co-
piis, adverſarios ſuos, a quibus paullo ante erat
ejectus, expellit ex civitate. Rex ab ſuis appel-
latur. Dimittit quoquoverſus legationes: obte-
ſtatur, ut in fide maneant. Celeriter ſibi Seno-
nes, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones,
Aulercos, Lemovices, Andes, reliquoſque o-
mnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. O-
mnium conſenſu ad eum defertur imperium.
Qua oblata poteſtate, omnibus iis civitatibus
obſides imperat; certum numerum militum ce-
leriter ad ſe adduci jubet. Armorum quantum
quæ-

num dictum: nunc *Orleans:* in extremis finibus Carnutum. *infra* c. 11. ſect. 3.

a *ante primam confectam vigiliam*] Metaphraſis Græca, πρὶν ἢ τὴν πρώτην τῆς νυκτὸς διαγεγενῆσθαι φυλακὴν

quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, conſtituit. In primis equitatui ſtudet: ſummæ diligentiæ ſummam imperii ſeveritatem addit: magnitudine ſupplicii dubitantes cogit. Nam, majore commiſſo delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviore de cauſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit; ut ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

CAPUT III.

Vercingetorix, miſſo Lucterio Cadurco in Ruthenos, proficiſcitur in Bituriges. Hi legatos ad Æduos mittunt ſubſidium petentes. Equites, & pedites, qui ab Æduis in auxilium Biturigum miſſi erant, domum revertuntur. Bituriges ſe cum Arvernis conjungunt.

5. HIs ſuppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum ſummæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit. a Ipſe in Bituriges proficiſcitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, ſubſidium rogatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Ædui de conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatuſque ſubſidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum revertuntur, legatiſque noſtris renuntiant, ſe Biturigum perfidiam veritos revertiſſe, quibus id conſilii fuiſſe cognoverint, ut ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Arverni ſe circumſiſterent. Id ea ne de cauſa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non videtur pro certo eſſe ponendum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Arvernis conjungunt.

CA-

a *ipſe in Bituriges*] Bituriges Cubos, nunc *Berry*: alii ſunt Bituriges Vibiſci. Adi Geographos.

CAPUT IV.

Cæſar in Galliam Tranſalpinam it. Lucterius Cadurcus Ruthenos Arvernis conciliat, inde in Narbonem erumpit; quo Cæſar ipſe pervenit. Inde in Helvios proficiſcitur, & fines Arvernorum attingit.

HIs rebus in Italiam Cæſari nuntiatis, cum 6.
jam ille virtute Cn. Pompeji urbanas res
commodiorem in ſtatum perveniſſe intelligeret,
in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. Eo cum
veniſſet, magna difficultate afficiebatur, qua ratione
ad exercitum pervenire poſſet. Nam ſi legiones
in provinciam arceſſeret, ſe abſente in
itinere prælio dimicaturas intelligebat; ſi ipſe
ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui
eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalutem recte
committi videbat. Interim Lucterius Cadur- 7.
cus *a* in Ruthenos miſſus, eam civitatem Arvernis
conciliat. Progreſſus *b* in Nitiobriges,
& Gabalos, ab utriſque obſides accipit; magna
coacta manu, in provinciam Narbonem verſus
eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata,
Cæſar omnibus conſiliis antevertendum exiſtimavit,
ut Narbonem proficiſceretur. Eo cum
veniſſet, timentes confirmat; præſidia in *c* Ruthenis
provincialibus, *d* Volcis Arecomicis, Toloſatibus,
circumque Narbonem, quæ loca erant
hoſtibus finitima, conſtituit; partem copiarum
ex provincia, ſupplementumque, quod ex Italia
adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum
contingunt, convenire jubet. His rebus com- 8.
paratis, repreſſo jam Lucterio, & remoto, quod
intra-

a *in Rutenos miſſus*] vide mox ſect. 4.

b *in Nitiobriges & Gabalos*) Nitiobriges ultra Rutenos ad Garumnam, ubi Aginnum eſt: Gabali, ſub Gebenna monte.

c *Ruthenis provincialibus*) Rutheni in limite provinciæ Romanæ ad occaſum: pars illorum in provincia: pars altera extra illam.

d *Volcis Arecomicis*) Volcarum duo genera; *Arecomici*, quorum Nemauſus; & *Tectoſages*, quorum Narbona caput erat.

intrare intra præſidia periculoſum putabat, in Helvios proficiſcitur. etſi mons Gebenna, qui Arvernos ab Helviis diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima nive iter impediebat: tamen diſcuſſa nive VI. in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, ſummo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppreſſis inopinantibus, quod ſe Gebenna, ut muro, munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem homini unquam eo tempore anni ſemitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latiſſime poſſent, vagentur: & quam maximum hoſtibus terrorem inferant.

CAPUT V.

Vercingetorix, cognito Cæſaris adventu, caſtra in Arvernos movet. Cæſar, præfecto caſtris Bruto, ab exercitu diſcedit ad cogendum copiarum ſupplementum, & Viennam pervenit, inde in Lingones contendit.

CEleriter hæc fama, ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumſiſtunt, atque obſecrant, ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur, præſertim cum videat omne ad ſe bellum translatum. Quorum ille precibus permotus caſtra ex Biturigibus movet *a* in Arvernos verſus.
9. At Cæſar biduum in his locis moratus, quod hæc de Vercingetorige uſuventura opinione præceperat, per cauſſam ſupplementi, equitatuſque cogendi ab exercitu diſcedit, Brutum adoleſcentem iis copiis præficit. hunc monet, ut in omnes partes equites quam latiſſime pervagentur. Daturum ſe operam, ne longius triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus, ſuis inopinantibus, quam maximis poteſt itineribus *b* Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum,

a *in Arvernos verſus*) ut ſupra lib. VI. cap. 33. ſect. 1. *ad Oceanum verſus*.

b *Viennam pervenit*) urbem ad Rhodanum, Allobrogum caput.

tum, quem multis ante diebus eo præmiſerat, neque diurno, neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi legiones hiemabant; ut, ſi quid etiam de ſua ſalute ab Æduis iniretur conſilii, celeritate præcurreret. Eo cum perveniſſet, ad reliquas legiones mittit, priuſque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernis nuntiari poſſet.

CAPUT VI.

Vercingetorix exercitum in Bituriges reducit. Poſtea Gergoviam Bojorum oppidum oppugnat. Cæſar nuntios de ſuo adventu ad Bojos mittit, eoſque, ut in fide maneant, hortatur. Oppidum Senonum a Cæſare oppugnatur. Cæſar Genabum petit, ibique caſtra ponit. Genabenſes noctu ex oppido fugiunt. Cæſar oppido potitus in Biturigum fines pervenit.

HAc re cognita, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus a Gergoviam, Bojorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæſar collocaverat, Æduiſque attribuerat, oppugnare inſtituit. Ma- 10.
gnam hæc res Cæſari difficultatem ad conſilium capiendum afferebat, ſi reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne ſtipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præſidium videretur poſitum eſſe: ſin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubvectionibus laboraret. Præſtare viſum eſt tamen omnes difficul-

a *Gergoviam Bojorum oppidum*] Suſpecta multis Gergovia Bojorum: nota & probata Arvernorum. Accedit varietas vetuſtorum codicum, *Gergonia*, *Gergobinna*, quemadmodum & Græcus Γεργοβίννην vocat hanc Bojorum. Nihilominus, quod plures habent, ſervamus, præſertim quod & aliæ urbes plures uno vocabulo (e. g. Novioduni) in Galliis uſæ ſunt. Anonymus Julii Celſi excerptor p. 88. *profectus in Bojos Tranſalpinos, oppidum illorum, ſub Helveticæ victoriæ tempus ædificatum a Cæſare, Æduiſque attributum, oppugnare diſpoſuit. Oppido nomen Gorgobia.*

tates perpeti, quam tanta contumelia accepta, omnium ſuorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de ſupportando commeatu, præmittit ad Bojos, qui de ſuo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hoſtium impetum magno animo ſuſtineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Bojos proficiſcitur.

11. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum veniſſet, ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare inſtituit. Idque biduo circumvallavit. Tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC. obſides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipſe, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur; qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri exiſtimarent, præſidium Genabi tuendi cauſſa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo Cæſar pervenit, & caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus, in poſterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem uſui ſint militibus imperat; & quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, II. legiones in armis excubare jubet. Genabenſes paulo ante mediam noctem ſilentio ex oppido egreſſi flumen tranſire cœperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Cæſar legiones, quas expeditas eſſe juſſerat, portis incenſis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hoſtium numero deſideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atque itinerum anguſtiæ multitudinis fugam intercluſerant. Oppidum diripit, atque incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim tranſducit, atque in Biturigum fines pervenit.

CA-

CAPUT VII.

Vercingetorix Cæſari occurrit. Oppidum Biturigum ſe Cæſari dedit; ſed poſtea, viſo hoſtium equitatu, quem oppidani in auxilium venire opinabantur, arma ſumuntur. Cæſar equeſtre prælium committit, cui tandem oppidani ſe rurſus dedunt.

Vercingetorix, ubi de Cæſaris adventu cognovit, oppugnatione deſiſtit, atque obviam Cæſari proficiſcitur. Ille *a* oppidum Biturigum poſitum in via Noviodunum oppugnare inſtituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum veniſſent, oratum, ut ſibi ignoſceret, ſuæque vitæ conſuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat conſecutus, arma proferri, equos produci, obſides dari jubet. Parte jam obſidum tradita, cum reliqua adminiſtrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromiſſis, qui arma, jumentaque conquirerent, equitatus hoſtium procul viſus eſt, qui agmen Vercingetorigis anteceſſerat: quem ſimul atque oppidani conſpexerunt, atque in ſpem auxilii venerunt, clamore ſublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex ſignificatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri conſilii intellexiſſent, gladiis diſtrictis portas occupaverunt, ſuoſque omnes incolumes receperunt. Cæſar ex caſtris equitatum educi jubet, præliumque equeſtre committit: laborantibus jam ſuis Germanos equites circiter CD. ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum impetum Galli ſuſtinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amiſſis, ſeſe ad agmen receperunt: quibus profligatis, rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos, quorum opera plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt, ſeſeque ei dediderunt. 12. 13.

a oppidum Biturigum, Noviodunum] pagus hodie, *Neuſuy ſous Baranjon*.

CAPUT VIII.

Cæſar oppidum Avaricum petit. Vercingetorix Romanos pabulo commeatuque prohibet; cujus rei cauſa urbes Biturigum, & alia loca incenduntur. Vercingetorix Cæſarem inſequitur; inde non nimis longe ab Avarico caſtra ponit; Cæſar quoque caſtra communit.

QUibus rebus confectis, Cæſar ad oppidum *a*
Avaricum, quod erat maximum, munitiſſi-
mumque in finibus Biturigum, atque agri ferti-
liſſima regione, profectus eſt, quod eo oppido
recepto, civitatem Biturigum ſe in poteſtatem
14. redacturum confidebat. Vercingetorix, tot con-
tinuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, No-
vioduni acceptis, ſuos ad concilium convocat.
Docet longe alia ratione eſſe bellum gerendum,
atque antea ſit geſtum: omnibus modis huic rei
ſtudendum, ut pabulatione, & commeatu Roma-
ni prohibeantur. Id eſſe facile, quod equitatu
ipſi abundent, & quod anni tempore ſubleven-
tur, pabulum ſecari non poſſe. Neceſſario di-
ſperſos hoſtes ex ædificiis petere: hos omnes quo-
tidie ab equitibus deleri poſſe. Præterea, ſalu-
tis cauſa, rei familiaris commoda negligenda.
Vicos, atque ædificia incendi oportere hoc ſpa-
tio *b* a Boja quoquoverſus, quo pabulandi cau-
ſa adire poſſe videantur. Harum ipſis rerum co-
piam ſuppetere, quod, quorum in finibus bellum
geratur, eorum opibus ſubleventur. Romanos
aut inopiam non laturos, aut magno cum peri-
culo longius a caſtris progreſſuros. Neque inter-
eſſe, ipſos ne interficiant, impedimentiſve e-
xuant, quibus amiſſis bellum geri non poſſit.
Præterea oppida incendi oportere, quæ non mu-
nitione, & loci natura ab omni ſint periculo
tu-

a *Avaricum*] medio ævo gentis nomine, *Bituriges*, ſive *Bituricæ* Sidonio lib. VII. ep. V. pr. nunc *Bourges*.

b *a Boja quoquoverſus*] locus dubius, & nomen ſuſpectum. Græcus tamen etiam ἀπὸ τῆς Βοΐας, Cæſaris ſtilo propius *a Boiis* eſſet.

tuta, neu ſuis ſint ad detrectandam militiam
receptacula, neu Romanis propoſita ad copiam
commeatus, prædamque tollendam. Hæc ſi gra-
via, aut acerba videantur, multo illa gravius æ-
ſtimari debere, liberos, conjuges in ſervitutem
abſtrahi, ipſos interfici, quæ ſit neceſſe accide-
re victis. Omnium conſenſu hac ſententia pro- 15.
bata, uno die amplius xx. urbes Biturigum in-
cenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus.
In omnibus partibus incendia conſpiciuntur; quæ
etſi magno cum dolore omnes ferebant, tamen
hoc ſibi ſolatii proponebant, quod ſe prope ex-
plorata victoria celeriter amiſſa recuperaturos con-
fidebant. Deliberatur de Avarico in communi
concilio, incendi placeret, an defendi. Procum-
bunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pul-
cherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ &
præſidio, & ornamento ſit civitati, ſuis mani-
bus ſuccendere cogerentur: facile ſe loci natura
defenſuros dicunt, quod prope ex omnibus par-
tibus flumine, & palude circumdata unum ha-
beat, & peranguſtum aditum. Datur petentibus
venia, diſſuadente primo Vercingetorige, poſt
concedente & precibus ipſorum, & miſericordia
vulgi. Defenſores idonei oppido deliguntur. Ver- 16.
cingetorix minoribus Cæſarem itineribus ſubſe-
quitur, & locum caſtris deligit, paludibus, ſil-
viſque munitum, ab Avarico longe millia paſ-
ſuum xv. Ibi per certos exploratores in ſingula
dierum tempora, quæ ad Avaricum agerentur,
cognoſcebat, & quid fieri vellet, imperabat. O-
mnes noſtras pabulationes, frumentationeſque ob-
ſervabat, diſperſoſque, cum longius neceſſario
procederent, adoriebatur, magnoque incommo-
do afficiebat: etſi, quantum ratione provideri
poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis tem-
poribus, diverſiſque itineribus iretur. Caſtris ad 17.
eam partem oppidi poſitis Cæſar, quæ intermiſ-
ſa a flumine, & palude aditum, ut ſupra dixi-
mus, anguſtum habebat, aggerem apparare, vi-
neas agere, turres duas conſtituere cœpit: nam
circumvallare loci natura prohibebat. De re fru-

mentaria Bojos, atque Æduos adhortari non deſtitit: *a* quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adjuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumpſerunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Bojorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, uſque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, & *b* pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen vox eſt ab iis audita populi Romani majeſtate, & ſuperioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæſar, cum in opere ſingulas legiones appellaret; & ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret: univerſi ab eo, ne id faceret, petebant: ſic ſe complures annos illo imperante meruiſſe, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re diſcederent: hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent; præſtare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interiiſſent, *c* parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribuniſque militum mandabant, ut per eos ad Cæſarem deferrentur.

CAPUT IX.

Cæſar Avaricum petit, inſidias Vercingetorigi ſtructurus, ad cujus adventum arma utrinque ſumuntur.

18. CUm jam muro appropinquaſſent turres, ex captivis Cæſar cognovit, Vercingetorigem con-

a *quorum alteri... alteri*] illi ſunt Ædui, opulenti, ſed languido ſtudio: hi ſunt Boii, exigua civitas. Unde ſequitur ſect. 3. *tenuitate Bojorum, indiligentia Æduorum*, id eſt, per, vel propter tenuitatem, indiligentiam, interprete Gronovio Obſerv. lib. IV. cap. 17. p. 271.

b *pecore e longinquioribus vicis adacto*] bene *adacto* omnes libri, puta, in caſtra ex vicis, non *abacto*. Adigere vero eſt adducere.

c *parentarent*] cædem illorum ulciſcerentur. Sic & Livius XXIV. 21. & Curtius, Florus, alii.

conſumpto pabulo caſtra moviſſe propius Avaricum, atque ipſum cum equitatu, expeditiſque, qui inter equites præliari conſueſſent, inſidiarum cauſa eo profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis, media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane pervenit. Illi celeriter, per exploratores adventu Cæſaris cognito, carros impedimentaque ſua *a* in arctiores ſilvas abdiderunt; copias omnes in loco edito, atque aperto inſtruxerunt. Qua re nuntiata, Cæſar celeriter *b* ſarcinas conferri, arma expediri juſſit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque diſtributi in civitates, omnia vada, ac ſaltus ejus paludis certis cuſtodiis obtinebant; ſic animo parati, ut ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo marte ad dimicandum exiſtimarent: qui iniquitatem conditionis perſpicerent, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerent. Indignantes milites Cæſar, quod conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent, tantulo ſpatio interjecto, & ſignum prælii expoſcentes edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare victoriam: quos cum ſic animo paratos videret, ut nullum pro ſua laude periculum recuſarent, ſummæ ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum vitam ſua ſalute habeat cariorem. Sic milites conſolatus eodem die reducit in caſtra, reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit. 19.

a *in arctiores ſilvas*] denſiores. Græcus *εἰς δασύτερα δρυμά.*
b *ſarcinas conferri*] Bene adjecit Interpres *εἰς ἕνα τόπον, in unum locum*, quod fiebat ante pugnam.

CAPUT X.

Vercingetorix proditionis inſimulatus, quod caſtra propius Romanos moviſſet, ſe purgat. Decem millia hominum in oppidum Biturigum mittuntur. Deſcribitur forma muri Gallici.

20. VErcingetorix, cum ad ſuos rediſſet, proditionis inſimulatur, quod caſtra propius Romanos moviſſet, quod cum omni equitatu diſceſſiſſet, quod ſine imperio tantas copias reliquiſſet, quod ejus diſceſſu Romani tanta opportunitate, & celeritate veniſſent: non hæc omnia fortuito, aut ſine conſilio accidere potuiſſe: regnum illum Galliæ malle Cæſaris conceſſu, quam ipſorum habere beneficio. Tali modo accuſatus ad hæc reſpondit: Quod caſtra moviſſet, factum inopia pabuli, etiam ipſis hortantibus: quod propius Romanos acceſſiſſet, perſuaſum loci opportunitate, qui ſe ipſum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco paluſtri deſiderari debuiſſe, & illic fuiſſe utilem, quo ſint profecti: ſummam imperii ſe conſulto nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem ſtudere omnes videret, quod diutius laborem ferre non poſſent. Romani ſi caſu intervenerint, fortunæ; ſi alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, & virtutem deſpicere potuerint, qui dimicare non auſi turpiter ſe in caſtra receperint. Imperium ſe a Cæſare per proditionem nullum deſiderare, quod habere victoria poſſet, quæ jam eſſet ſibi, ac omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipſis remittere, ſi ſibi magis honorem tribuere, quam ab ſe ſalutem accipere videantur. Quod ut intelligatis, inquit, ſincere a me pronuntiari, audite Romanos milites. Producit ſervos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculiſque excruciaverat. Ii

jam ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites ſe eſſe legionarios dicunt; fame, & inopia adductos, clam ex caſtris exiiſſe, ſi quid frumenti, aut pecoris in agris reperire poſſent. Simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires ſufficere cujuſquam, nec ferre operis laborem poſſe. Itaque ſtatuiſſe imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Hæc a me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis inſimulatis, cujus opera ſine veſtro ſanguine tantum exercitum victorem fame pæne conſumptum videtis; quem turpiter ſe ex fuga recipientem, ne qua civitas ſuis finibus recipiat, a me proviſum eſt. Conclamat omnis multitudo, & ſuo 21
more armis concrepat, quod facere in eo conſueverunt, cujus orationem approbant: ſummum eſſe Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum adminiſtrari poſſe. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum ſubmittantur: nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent, quod penes eos, ſi oppidum retinuiſſent, ſummam victoriæ *a* conſtare intelligebant.

Deſunt nonnulla.

Singulari militum noſtrorum virtuti conſilia 22.
cujuſque modi Gallorum occurrebant, ut eſt ſummæ genus ſollertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptiſſimum. Nam & *b* laqueis falces avertebant, *c* quas cum deſtinaverant, tormentis introrſus reducebant, & aggerem cuniculis ſubtrahebant; eo ſcientius, quod *d* apud eos magnæ ſunt fer-

a *conſtare intelligebant*] Recentiores putant hic quædam inter caput 21. & 22. deeſſe: ſed nullum in vetuſtis codicibus, neque in Græco lacunæ indicium. *D. Voſſ.*

b *laqueis falces avertebant*] murales falces, de quibus ſupra lib. III. cap. 14. ſect. 5.

c *quas cum deſtinaverant*] Deſtinare hoc loco eſt, quod petis attingere, Turnebo interprete Adverſ. XIV. II.

d *apud eos magnæ ferrariæ*] Rutilius Itinerar. lib. I. verſ. 351. inſulæ Iluæ laudans chalybem, addit:

Qua nihil uberius Norica gleba tulit.

tariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque uſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis, nocturniſque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, & noſtrarum turrium altitudinem, quantum has *a* quotidianus agger expreſſerat, *b* commiſſis ſuarum turrium malis, adæquabant; & *c* apertos cuniculos præuſta, & præacuta materia, & pice fervefacta, & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibuſque appropinquare prohibebant.

23. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma eſt. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis diſtantes inter ſe binos pedes in ſolo collocantur. Eæ revinciuntur introrſus, & multo aggere veſtiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. Iis collocatis, & coagmentatis, alius inſuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum ſervetur, neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatiis, ſingulæ ſingulis ſaxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum juſta muri altitudo expleatur. Hoc cum in ſpeciem, varietatemque opus deforme non eſt, alternis trabibus, ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſervant, tum ad utilitatem, & defenſionem urbium ſummam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrſus revincta neque perrumpi, neque diſtrahi poteſt.

CA-

Non Biturix largo potior ſtrictura camino,
Nec quæ Sardoo ceſpite maſſa fluit.

a *quotidianus agger expreſſerat*] Græcus ὅσον χώματι καθ' ἑκάστην οἱ Ῥωμαῖοι ἠδύναντο ἀνυψῶν.

b *commiſſis ſuarum turrium malis*] Nec *alis*, nec *aliis*, neque *ſcalis* aliorum placet. Mali ſunt arbores grandiores, inſtar earum quæ in manibus eriguntur.

c *apertos cuniculos*] Opponuntur *tectis*, Hirt. VIII. 41. An vero ſimiles obliquis ductibus, quos *approches* vocant? non videtur tam antiquus illorum uſus fuiſſe. Ad appropinquationem tamen & irruptionem videntur hoc loco facti eſſe.

CAPUT XI.

Cæſar aggerem exſtruendum curat. Hoſtes incenſo aggere e turribus erumpunt. Narratur cujuſdam Galli fatum, ſcorpionis ictu extincti.

IIs tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore frigore, & aſſiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc ſuperaverunt, & diebus xxv. aggerem latum pedes cccxxx. altum pedes lxxx. exſtruxerunt. Cum is murum hoſtium pœne contingeret, & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militeſque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam eſt animadverſum, fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant, eodemque tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant: picem alii, reliquaſque res, quibus ignis excitari poteſt, fundebant, ut quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri poſſet. Tamen, quod inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum eſt, ut alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggeremque interſcinderent, omnis vero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret. 24.

Cum in omnibus locis, conſumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod *a* deuſtos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, ſemperque ipſi recentes defeſſis ſuccederent, omnemque Galliæ ſalutem *b* in illo veſtigio temporis 25.

a *deuſtos pluteos turrium*] tabulas & aſſeres; id enim *plute* Latinis. quamquam & machinæ ſic dictæ, quibus oppugnatores tegebantur, etiam qui turres admovebant.

b *in illo veſtigio temporis*] Sic & infra Civil. II. 26. *veſtigio temporis.*

poſitam arbitrarentur: accidit inſpectantibus nobis, quod dignum memoria viſum, prætermittendum non exiſtimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus ſevi, ac picis traditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, *a* ſcorpione ab latere dextro trajectus, exanimatuſque concidit: hunc ex proximis unus jacentem tranſgreſſus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero, ſucceſſit tertius, & tertio quartus: nec ille prius eſt a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam reſtincto aggere, atque omni parte ſubmotis hoſtibus, finis eſt pugnandi factus.

CAPUT XII.

Galli ex oppido profugere meditantes a matribusfamilias detinentur, quæ Romanos de ſuorum fuga certiores faciunt, clamoribus ſublatis.

26. OMnia experti Galli, quod res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium ceperunt ex oppido profugere, hortante, & jubente Vercingetorige. Id ſilentio noctis conati, non magna jactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant, propterea quod neque longe ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad inſequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, cum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flenteſque projectæ ad pedes ſuorum, omnibus precibus petierunt, ne ſe, & communes liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & virium infirmitas impediret. Ubi eos perſtare in ſententia viderunt, quod ple-

temporis primum agmen erat in conſpectu. Et Cicero in Piſ. c. 9. extr. *eodem & loci veſtigio & temporis*. Interpres hoc noſtro loco, ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ.

a *ſcorpione*] Tertulliano principio libri de hoc nomine dicti, machina eſt bellica, quæ cum ſpiculo & virus in vulnus effundit. Ceteris nulla mentio eſt veneni. Poſteriores *manuballiſtam* dixere teſte Vegetio.

plerumque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit, conclamare, & ſignificare de fuga Romanis cœperunt: Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, conſilio deſtiterunt.

CAPUT XIII.

Cæſar propoſitis præmiis milites hortatur, ut hoſtium murum aſcendant, quod illi prompte faciunt. Magna pars hoſtium interficitur. Nonnulli ad Vercingetorigem fugiunt, quos ille poſtero die alloquitur. Galli caſtra muniunt. Vercingetorix neceſſaria ad bellum parat.

POſtero die Cæſar, promota turri, perfectiſque operibus, quæ facere inſtituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt, quod paulo incautius cuſtodias in muro diſpoſitas videbat, ſuoſque languidius in opere verſari juſſit, & quid fieri vellet, oſtendit. Legiones *a* intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum aſcendiſſent, præmia propoſuit, militibuſque ſignum dedit. Illi ſubito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleruntˌ. Hoſtes re nova perterriti, muro, turribuſque dejecti, in foro, ac locis patentioribus cuneatim conſtiterunt; hoc animo, ut ſi qua ex parte obviam contraveniretur, acie inſtructa, depugnarent. Ubi neminem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino ſpes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parſque ibi, cum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, a militibus, pars jam egreſſa portis ab equitibus eſt interfecta. Nec fuit quiſ-

27.

28.

a *intra vineas*] machinas, quibus oppugnatores tegebantur. Græcus ὑπὸ ταῖς μηχαναῖς.

quiſquam, qui prædæ ſtuderet. Sic & a Genabenſi cæde & labore operis incitati, non ætate
confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui
fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito ſe ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos
ille, multa jam nocte, ſilentio ſic ex fuga excepit, (veritus, ne qua in caſtris ex eorum concurſu, & miſericordia vulgi ſeditio oriretur) ut
procul in via diſpoſitis familiaribus ſuis, principibuſque civitatum, b diſparandos, deducendoſque
ad ſuos curaret, quæ cuique civitati pars caſtro-
29. rum ab initio obvenerat. Poſtero die concilio
convocato, conſolatus, cohortatuſque eſt, ne ſe admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie viciſſe Romanos, ſed artificio quodam, & ſcientia oppugnationis, cujus rei fuerint ipſi imperiti: errare, ſi qui in bello omnes ſecundos rerum eventus exſpectent: ſibi numquam placuiſſe Avaricum defendi, cujus rei teſtes ipſos haberet: ſed factum imprudentia Biturigum, & nimia obſequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen ſe celeriter majoribus commodis ſanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates diſſentirent, has ſua diligentia adjuncturum: atque unum totius Galliæ conſilium effecturum, cujus conſenſui ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere: idque ſe prope jam effectum habere. Interea æquum eſſe, ab iis communis ſalutis cauſſa impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quo facilius hoſtium repentinos
30. impetus ſuſtinere poſſent. Fuit hæc oratio non
ingrata Gallis, maxime quod ipſe animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque ſe in occultum abdiderat, neque conſpectum multi-

a *Genabenſi cæde*] Metaphraſtes, τῷ τῶν ἐν τῇ Γενάβῳ πόλει Ῥωμαίων ὑπὸ τῶν Γάλλων γεγενημένῳ φόνῳ. Hiſtoria eſt cap. 3. hujus libri.

b *diſparandos, deducendoſque*] ne numerus animadverteretur, ſi facto agmine in caſtra perveniſſent. *Goduin*.

titudinis fugerat: pluſque animo providere, & præſentire exiſtimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, poſt deſerendum cenſuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adverſæ auctoritatem minuunt; ſic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in ſpem veniebant ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt: & ſic ſunt animo conſternati homines inſueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda exiſtimarent. Nec minus, quam 31.
eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis, pollicitationibuſque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quiſque aut oratione ſubdola, aut amicitia facillime capi poſſet. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos veſtiendoſque curat. Simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem in caſtra adduci velit; ſagittarioſque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad ſe mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur.

CAPUT XIV.

Theutomatus Rex Nitiobrigum Vercingetorigem convenit. Æduorum legati Cæſarem adeunt orantes, ut ipſis auxilio ſit. Cæſar ad Æduos profectus eorum rebus opportune ſuccurrit: inde exercitum in duas partes dividit, alteram Labieno in Senones, & Pariſios ducendam committit, alteram ſecum ducit in Arvernos juxta flumen Elaver.

INterim Theutomatus Olloviconis filius rex Nitiobrigum, cujus pater ab ſenatu noſtro amicus erat appellatus, cum magno equitum ſuorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Cæſar Avarici complures dies 32.
com-

commoratus, ſummamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, cum ipſo anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſive eum ex paludibus, ſilviſque elicere, ſive obſidione premere poſſet; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut maxime neceſſario tempore civitati ſubveniat: ſummo eſſe in periculo rem; quod, cum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere conſueſſent, duo magiſtratum gerant, & ſe uterque eorum legibus creatum eſſe dicat. Horum eſſe alterum Convictolitanem, florentem, & illuſtrem adoleſcentem: alterum Cotum, antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit: civitatem omnem eſſe in armis: diviſum ſenatum, diviſum populum: ſuas cujuſque eorum clientelas. Quod ſi diutius alatur controverſia; fore, uti pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, poſitum in ejus diligentia, atque auctoritate.

33\. Cæſar, etſi a bello, atque hoſte diſcedere, detrimentoſum eſſe exiſtimabat; tamen non ignorans, quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſueſſent; ne tanta, & tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibuſque rebus ornaſſet, ad vim, atque ad arma deſcenderet, atque ea pars, quæ minus ſibi confideret, auxilia a Vercingetorige accerſeret: huic rei prævertendum exiſtimavit: &, quod legibus Æduorum, iis, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure, aut legibus eorum diminuiſſe videretur, ipſe in Æduos proficiſci ſtatuit, ſenatumque omnem, & quos inter controverſia eſſet, *a* Decetiam ad ſe vo-

a *Decetiam ad ſe vocavit*] Fulvii codex ita clare: etiam duo alii, Ciacconio teſte. Vett. edd. *etiam ad ſe evoc.* quod & in Vaticano legi dicitur. Oppidi nomen ſubeſſe, ſequentia *cum eo veniſſet* oſtendunt. *Eo* enim cer-

vocavit. Cum prope omnis civitas eo conveniſ-
ſet, docereturque, paucis clam vocatis, alio lo-
co, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a
fratre renuntiatum, cum leges, duos ex una fa-
milia, vivo utroque, non ſolum magiſtratus crea-
ri vetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohibe-
rent; Cotum magiſtratum deponere coegit: Con-
victolitanem, qui per ſacerdotes, more civita-
tis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, po-
teſtatem obtinere juſſit. Hoc decreto interpoſito 34.
cohortatus Æduos, ut controverſiarum, ac diſ-
ſenſionum obliviſcerentur, atque, omnibus o-
miſſis rebus, huic bello ſervirent; eaque, quæ
meruiſſent, præmia ab ſe, devicta Gallia, ex-
ſpectarent, equitatumque omnem, & peditum
millia x ſibi celeriter mitterent, quæ in præſi-
diis rei frumentariæ cauſſa diſponeret; exerci-
tum in duas partes diviſit. IV. legiones in Se-
nones, Pariſioſque Labieno ducendas dedit: VI.
ipſe in Arvernos, ad oppidum Gergoviam ſecun-
dum a flumen Elaver duxit. Equitatus partem
illi attribuit, partem ſibi reliquit.

CAPUT XV.

Vercingetorix, pontibus reſciſſis, iter facit ab altera Elaveris parte. Cæſar pontem reficit, & exercitum tranſducit, inde Gergoviam pervenit. Vercingetorix caſtra in monte ponit; Cæſar, præſidio dejecto, potitur loco, in quo legiones collocat.

QUa re cognita, Vercingetorix, omnibus in-
terruptis ejus fluminis pontibus, ab altera
Elaveris parte iter facere cœpit. Cum uterque 35.
utrique eſſet exercitus in conſpectu, fereque e
re-

certum locum ſignat. Antonini autem itinere ab Auguſtoduno Lutetiam *Decetia* occurrit, quæ haud dubie eſt *Decize* in dextra Ligeris ripa, medio fere loco inter Nevers & Bourbon Lancy.

a *flumen Elaver*] ex Gebenna monte ruens, ab occaſu Ligeris in ſeptemtrionem tendens, eidem ad Noviodunum ſeu Nivernum ſe adſuadens.

regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæſari difficultatibus res, ne majorem æſtatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado tranſiri ſoleat. Itaque, ne id accideret, ſilveſtri loco caſtris poſitis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curaverat, poſtero die cum II. legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut conſueverat, miſit, *a* demptis quartis quibuſque cohortibus, uti numerus legionum conſtare videretur. Iis quam longiſſime poſſent progredi juſſis, cum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in caſtra perventum; iiſdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibuſque tranſductis, & loco caſtris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra ſuam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus
36. anteceſſit. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergoviam pervenit; equeſtrique prælio eo die levi facto, perſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione deſperavit: de obſeſſione non prius agendum conſtituit, quam rem frumentariam expediſſet. At Vercingetorix, caſtris prope oppidum in monte poſitis, mediocribus circum ſe intervallis, ſeparatim ſingularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua deſpici poterat, horribilem ſpeciem præbebat: principeſque earum civitatum, quos ſibi ad conſilium delegerat, prima luce ad ſe quotidie convenire jubebat, ſeu quid communi-

a *demptis quartis quibuſque cohortibus*] Torquent ſe Interpretes in his, & ſuperioribus de II legionibus, quibuſcum Cæſar reſtitit; quæ doctiſſime ita D. Voſſius expediit: *Cæſar cum* VI *legionibus in Arvernos profectus eſt, & cum Elaverim non niſi aſtu tranſire poſſet, ipſe cum duabus legionibus reſtitit. Dein ut oſtendat, qua ratione illas duas legiones detrahere de exercitu potuerit, ut nihilominus* VI *legionum ſpecies maneret, ait, ſe quartam quamque cohortem ſumpſiſſe. Jam* LX *cohortes ubi numerantur, neceſſario quarta pars eſt* XV.

nicandum, ſeu quid adminiſtrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equeſtri prælio interjectis ſagittariis, quid in quoque eſſet animi, ac virtutis ſuorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumciſus: quem ſi tenerent noſtri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hoſtes videbantur. Sed is locus præſidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tamen ſilentio noctis Cæſar ex caſtris egreſſus, priusquam ſubſidium ex oppido venire poſſet, dejecto præſidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit, foſſamque duplicem duodenum pedum a majoribus caſtris ad minora perduxit; ut tuto ab repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent.

CAPUT XVI.

Convictolitanis Æduus ſollicitatus ab Arvernis quoſdam adoleſcentes alloquitur, quorum princeps Litavicus contra Romanos exercitum ducit. Eporedorix rem hanc Cæſari aperit, eumque rogat, ut auxilio ſit.

DUm hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magiſtratum adjudicatum a Cæſare demonſtravimus, ſolicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibuſdam adoleſcentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, ampliſſima familia nati adoleſcentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque eos, ut ſe liberos, & imperio natos meminerit: unam eſſe Æduorum civitatem, quæ certiſſimam Galliæ victoriam diſtineat: ejus auctoritate reliquas contineri, qua tranſducta, locum conſiſtendi Romanis in Gallia non fore: eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum, ſic tamen, ut juſtiſſimam apud eum cauſam obtinuerit; ſed plùs communi libertati tribuere. Cur enim potius Ædui de ſuo jure, & de legi- 37.

bus

bus ad Cæſarem diſceptaturi, quam Romani ad Æduos veniant? Celeriter adoleſcentibus & *a* oratione magiſtratus, & præmii ſpe ductis, cum ſe vel principes ejus conſilii fore profiterentur; ratio perficiendi quærebatur, quod civitatem temere ad ſuſcipiendum bellum adduci poſſe non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret, fratreſque ejus ad Cæſarem præcurrerent: reliqua qua
38. ratione agi placeat, conſtituunt. Litavicus, accepto exercitu, cum millia paſſuum circiter xxx ab Gergovia abeſſet, convocatis ſubito militibus, lacrymans: Quo proficiſcimur, inquit, milites? Omnis noſter equitatus, nobilitas omnis interiit; principes civitatis Eporedorix, & Viridomarus inſimulati proditionis ab Romanis indicta cauſa interfecti ſunt. Hæc ab iis cognoſcite, qui ex ipſa cæde fugerunt. Nam ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ geſta ſunt, pronuntiare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet; atque eadem, quæ Litavicus pronuntiaverat, multitudini exponunt: multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atque ex media cæde profugiſſe. Conclamant Ædui, & Litavicum obſecrant, ut ſibi conſulat. Quaſi vero, inquit ille, conſilii ſit res, ac non neceſſe ſit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis noſmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admiſſo, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, ſi quid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſime interierunt: atque hos latrones interficiamus. Oſtendit cives Romanos, qui ejus præſidii fiducia una erant. Continuo magnum nume-

a *oratione magiſtratus & præmii ſpe ductis*] Vulgo nunc legunt *ratione magiſtratus & præmio deductis*. Inepte. Veteres libri, etiam excuſi, *oratione*, & Græcus τοῦ ἄρχοντος δημηγορίᾳ. Alterum vertit χρημάτων ἐλπίδι, quod arguit *ſpe* legiſſe in ſuo codice. Conſule Dion. Voſſium.

merum frumenti, commeatuſque diripit, ipſos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio de cæde equitum, & principum permovet: hortatur, ut ſimili ratione, atque ipſe fecerit, ſuas injurias perſequantur. Eporedorix Æduus ſummo loco natus adoleſcens, & ſummæ domi potentiæ, & una Viridomarus, pari ætate, & gratia, ſed genere diſpari, quem Cæſar ſibi ab Divitiaco traditum ex humili loco ad ſummam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter ſe de principatu contentio: & in illa magiſtratuum controverſia alter pro Convictolitane; alter pro Coto ſummis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici conſilio, media fere nocte rem ad Cæſarem defert; orat, ne patiatur, civitatem pravis adoleſcentium conſiliis ab amicitia pop. Rom. deficere: quod futurum provideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtibus conjunxerint; quorum ſalutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æſtimare poſſit. 39.

CAPUT XVII.

Cæſar, relicto C. Fabio legato ad caſtrorum præſidium, Æduorum agmen inſequitur, eorumque iter moratur. Dum Ædui armorum projectione deditionem ſignificant, Litavicus Gergoviam profugit; quo Cæſar ipſe paullo poſt contendit.

MAgna affectus ſolicitudine hoc nuntio Cæſar, quod ſemper Æduorum civitati præcipue indulſerat, nulla interpoſita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex caſtris educit. Nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra: quod res in celeritate poſita eſſe videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II. caſtris præſidio relinquit. Fratres Litavici, cum comprehendi juſſiſſet, paullo ante 40.

re-

reperit ad hoſtes profugiſſe. Adhortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore permoveantur, cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum xxv, agmen Æduorum conſpicatus, immiſſo equitatu, iter eorum moratur, atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites verſari, ſuoſque appellare jubet. His cognitis, & Litavici fraude perſpecta, Ædui manus tendere, & deditionem ſignificare, & projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum ſuis clientibus, quibus nefas more Gallorum eſt etiam in extrema fortuna deſerere patronos,
41. Gergoviam profugit. Cæſar nuntiis ad civitatem Æduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſervatos docerent, quos jure belli interficere potuiſſet, tribuſque horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites a Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: ſummis copiis caſtra oppugnata demonſtrant: quam crebro integri defeſſis ſuccederent, noſtroſque aſſiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem caſtrorum perpetuo eſſet iiſdem eodem in vallo permanendum: multitudine ſagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc ſuſtinenda *a* magno uſui fuiſſe tormenta: Fabium diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere cæteras, *b* pluteoſque vallo addere, & ſe in poſterum diem ſimilem ad caſum parare. Iis rebus cognitis, Cæſar ſummo ſtudio militum ante ortum Solis in caſtra pervenit.

a *magno uſui fuiſſe tormenta*] Bene Interpres: *τὰς μηχανὰς πρὸς τὴν τῶν πολεμίων ἀπάγειν ὁρμήν.*

b *pluteoſque vallo addere*] Plutei hic non machinæ ſunt, ſed aſſeres & tabulæ, quibus altitudo valli augebatur, quia ſubito terram adgerere non licebat. Feſtus in PLUTEI, cum de machinæ & tegumenti notione dixiſſet, addit: *Nunc etiam tabulæ, quibus quid præſepitur, eodem nomine dicuntur.* Vide & ſupra cap. 25. 1.

CA-

CAPUT XVIII.

Ædui Romanorum bona diripiunt, multoſque cædunt. At vero fama perlata omnes milites in Cæſaris poteſtatem deveniſſe, primum ſe apud Ariſtium purgant, deinde legatos, qui idem faciant, ad Cæſarem mittunt: ſed poſtea clandeſtina colloquia de bello ſuſcipiendo habent, Cæſare interim omnia hæc diſſimulante.

DUm hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nuntiis a Litavico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi eſt innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in ſervitutem abſtrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admiſſo, ad ſanitatem reverti pudeat. M. Ariſtium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex *a* oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi cauſa ibi conſtiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obſident, multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuntio allato, omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio demonſtrant: quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæſarem, ſui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt recuperandorum ſuorum cauſa: ſed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, conſilia clam de bello inire incipiunt, civitateſque reliquas legationibus ſolicitant. Quæ tametſi Cæſar

42. (margin, beside "Um hæc ad Gergoviam geruntur")
43. (margin, beside "arma concitant. Interim nuntio allato, omnes")

a *oppido Cabillono*] Cabillonum Æduorum oppidum ad flumen Ararim: nunc *Challon*.

ſar intelligebat, tamen quam mitiſſime poteſt, legatos appellat: nihil ſe, propter inſcientiam, levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de ſua in Æduos benevolentia diminuere. Ipſe majorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumſiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum a Gergovia diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata a timore defectionis ſimilis fugæ videretur.

CAPUT XIX.

Cæſar collem quemdam ab hoſtibus detentum occupat; hoſtes omni exitu, & pabulo prohibet: mandata militibus dat. Deſcribitur oppidi murus, & ſitus. Cæſarei hoſtium caſtris potiuntur, ac dum ad portas oppidi appropinquant, hoſtes territi ſe e muro dejiciunt. L. Fabius oppidi murum aſcendit: Hoſtes oppido, qua maxime laborat, ſuccurrunt.

44. HÆc cogitanti accidere viſa eſt facultas bene rei gerendæ. Nam cum minora in caſtra operis perſpiciendi cauſa veniſſet, animadvertit collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui ſuperioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus quærit ex perfugis cauſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod jam ipſe Cæſar per exploratores cognoverat, dorſum eſſe ejus jugi prope æquum, ſed ſilveſtre, & anguſtum, qua eſſet aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec jam aliter ſentire, uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin pœne circumvallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Cæſar mittit complures equitum turmas eo de media nocte. Iis imperat, ut paullo tumultuoſius omnibus in locis pervagaren-

rentur . Prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris, mulorumque produci, *a* atque iis ſtramenta detrahi, mulioneſque cum caſſidibus, equitum ſpecie, ac ſimulatione, collibus circumvehi jubet . His paucos addit equites, qui latius oſtentationis cauſſa vagarentur . Longo circuitu eaſdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia deſpectus in caſtra : neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paullum progreſſam inferiore loco conſtituit, ſilviſque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio, atque omnes illo munitionum copiæ tranſducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus, *b* tectis inſignibus ſuorum, occultatiſque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus caſtris in minora tranſducit : legatiſque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, oſtendit: in primis monet, ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi, aut ſpe prædæ longius progrediantur . Quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit . Hoc una celeritate poſſe vitari. Occaſionis eſſe rem, non prælii. His rebus expoſitis, ſignum dat, & ab dextera parte alio adſcenſu eodem tempore Æduos 46.
mittit. Oppidi murus ab planicie, atque initio adſcenſus, recta regione, ſi nullus anfractus intercederet, MCC. paſſus aberat. Quidquid huic circuitus ad moliendum clivum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis VI. pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, præduxerant Galli, atque inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſque ad murum oppidi denſiſſimis caſtris compleverant . Milites ſigno dato celeriter ad munitionem perveniunt, eamque tranſ-

a *atque iis ſtramenta*] in vet. cod. *neque iis* : quod Scaliger emendavit *æque* iis, ut in pleriſque nunc editis eſt : elegantius *atque* D. Voſſius ſubſtituit : quia *detrahere cui* dicimus, non *ex quo*. Stramenta autem hic clitellæ, ſtraminibus effartæ. *Goduin.*

b *tectis inſignibus ſuorum*] Vide ſupra lib. II. cap. 21. ſect. 5.

greſſi *a* trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieverat, ſuperiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix ſe ex manibus præ-
47. dantium militum eriperet. Conſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani juſſit, legioniſque decimæ, *b* qua tum erat comitatus, ſigna conſtitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna vallis intercedebat, tamen a tribunis militum, legatiſque, ut erat a Cæſare præceptum, retinebantur. Sed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumque temporum ſecundis præliis, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent: neque prius finem ſequendi fecerunt, quam muro oppidi, portiſque appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido ejecerunt. Matresfamilias de muro veſtem, argentumque jactabant, & pectore nudo prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent; neu, ſicut Avarici feciſſent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abſtinerent. Nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis VIII. quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Avaricenſibus præmiis, neque commiſſurum, ut prius quiſquam murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſublevatus, murum adſcendit. Eos ipſe rurſus
48. ſingulos exceptans, in murum extulit. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut ſupra demon-

a *trinis caſtris potiuntur*] hoſtium caſtris, ſeparatim ibi metatis, nunc autem vacuis. cap. 45. ſect. 7. Et Græcus τρία ϛρατόπεδα.

b *qua tum erat comitatus*] Sic Gryphiana editum eſt, quod Lipſius probavit & D. Voſſius: nec melior emendatio adhuc allata fuit. Omnes priores, *qua cum erat concionatus*; & Græcus ἐδημηγορήκει. Quis vero latine dixit, *concionari cum quo?*

monſtravimus, munitionis cauſſa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmiſſis equitibus, magno concurſu eo contenderunt. Eorum ut quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo conveniſſet, matresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, &, more Gallico, paſſum capillum oſtentare, liberoſque in conſpectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio; ſimul & curſu, & ſpatio pugnæ defatigati non facile recentes, atque integros ſuſtinebant.

CAPUT XX.

T. Labienus legatus nuntiis Cæſaris admonitus, cohortibus ſub infimo colle hoſtium conſtitutis, eoſdem terret. L. Fabius interficitur, & e muro præcipitatur. M. Petrejus pugnans diem ſuum obit.

CÆſar, cum iniquo loco pugnari, hoſtiumque augeri copias videret, præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret; ut ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quominus libere hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat, eventum pugnæ expectabat. Cum acerrime cominus pugnaretur, hoſtes loco, & numero, noſtri virtute confiderent; ſubito ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto, quos Cæſar ab dextera parte alio adſcenſu manus diſtinendæ cauſa miſerat. Ii ſimilitudine armorum vehementer noſtros perterruerunt, ac tametſi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueverat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſſa mi-

49.

50.

lites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adſcenderant, circumventi, atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petrejus ejuſdem legionis centurio, cum portas exſcindere conatus eſſet, a multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant: Quoniam, inquit, me una vobiſcum ſervare non poſſum, veſtræ quidem certe ſaluti proſpiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis conſulite. Simul irrupit in medios hoſtes; duobuſque interfectis, reliquos a porta paullum ſubmovit. Conantibus auxiliari ſuis, Fruſtra, inquit, meæ vitæ ſubvenire conamini, quem jam ſanguis vireſque deficiunt. Proinde hinc abite, dum eſt facultas, voſque ad legionem recipite. Ita pugnans poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit.
51. Noſtri cum undique premerentur, XLVI. centurionibus amiſſis, dejecti ſunt loco; ſed a intolerantius Gallos inſequentes legio X. tardavit, quæ pro ſubſidio paullo æquiore loco conſtiterat. Hanc rurſus XIII. legionis cohortes exceperunt; quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. Eo die milites ſunt paullo minus DCC. deſiderati.

a *intolerantius Gallos inſequentes*] cupidius, immoderatius: Græcus θρασέως.

CA-

CAPUT XXI.

Cæſar legiones e caſtris educit. Vercingetorix in Æduos caſtra movet, atque ex Viridomaro, & Eporedorige intelligit, Litavicum iſſe ad ſolicitandos Æduos. Cæſar Æduos, quos ſecum habet, dimittit. Eporedorix, & Viridomarus, ut ad oppidum Æduorum perventum eſt, utilibus rebus ſervatis, oppidum incendunt, & copias cogunt. Cæſar flumen Ligerim tranſit cum omni exercitu, & in Senones proficiſcitur.

POſtero die Cæſar, concione advocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehen- 52.
dit, quod ſibi ipſi judicaviſſent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent, neque a tribunis militum, legatiſque retineri potuiſſent: expoſuit, quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Avaricum ſenſiſſet, cum ſine duce, & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuiſſet; tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus ſe, quam imperatorem de victoria, atque exitu rerum ſentire exiſtimarent. nec minus ſe in milite modeſtiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem deſiderare. Hac habita concione, & ad ex- 53.
tremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc cauſam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attuliſſet, id virtuti hoſtium tribuerent: eadem de profectione cogitans, quæ ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciemque idoneo loco conſtituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum deſcenderet, levi facto equeſtri prælio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. Cum hoc idem

poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtenta-
tionem minuendam, militumque animos confir-
mandos factum exiſtimans, in Æduos caſtra mo-
vit. Ne tum quidem inſecutis hoſtibus, III. die
ad flumen Elaver pontem refecit, atque exerci-
tum tranſduxit. Ibi a Viridomaro, atque Epo-
54. redorige Æduis appellatus, diſcit, cum omni e-
quitatu Litavicum ad ſolicitandos Æduos profe-
ctum; opus eſſe ipſos præcedere ad confirman-
dam civitatem. Etſi multis jam rebus perfidiam
Æduorum Cæſar perſpectam habebat, atque ho-
rum diſceſſu admaturari defectionem civitatis
exiſtimabat; tamen retinendos eos non cenſuit,
ne aut inferre injuriam videretur, aut dare ti-
moris aliquam ſuſpicionem. Diſcedentibus his,
breviter ſua in Æduos merita expoſuit; quos,
& quam humiles accepiſſet, compulſos in oppi-
da, multatos agris, omnibus ereptis copiis, im-
poſito ſtipendio, obſidibus ſumma cum contu-
melia extortis, quam in fortunam, quamque in
amplitudinem deduxiſſet, ut non ſolum in pri-
ſtinum ſtatum rediſſent, ſed omnium temporum
dignitatem, & gratiam anteceſſiſſe viderentur.
55. His datis mandatis, eos ab ſe dimiſit. a No-
viodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Li-
geris opportuno loco poſitum. Huc Cæſar omnes
obſides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam,
ſuorum, atque exercitus impedimentorum ma-
gnam partem contulerat; huc magnum nume-
rum equorum hujus belli cauſa in Italia, atque
Hiſpania coemptorum miſerat. Eo cum Epore-
dorix, Viridomarusque veniſſent, & de ſtatu ci-
vitatis cognoviſſent, Litavicum b Bibracte ab
Æduis receptum, quod eſt oppidum apud eos
maximæ auctoritatis, Convictolitanem magiſtra-
tum,

a *Noviodunum Æduorum*] Antonini Itinerarii *Nivernum*, hodie *Nevers*, prope confluentem Elaveris Ligeriſque.

b *Bibracte ab Æduis receptum*] id eſt, oppido Bibracte, ſeu in oppidum illud. Claros viros eſſe, qui idem oppidum Bibracte & Auguſtodunum cenſeant, in Notit. Orb. Antiqui demonſtravimus. Ibidem tamen diverſa ſtatuimus, ſecuti Eumenium rhetorem, panegyrico Flavienſium nomine, extremo. Fuit etiam in Æduis, & ut veſtigia quidam obſervaſſe dicuntur, non longe ab Auguſtoduno.

tum, magnamque partem ſenatus ad eum con-
veniſſe, legatos ad Vercingetorigem de pace, &
amicitia concilianda publice miſſos, non præ-
termittendum tantum commodum exiſtimave-
runt. Itaque interfectis Novioduni cuſtodibus,
quique eo negotiandi, aut itineris cauſa conve-
nerant, pecuniam, atque equos inter ſe partiti
ſunt; obſides civitatum Bibracte ad magiſtratum
deducendos curaverunt; oppidum, quod ab ſe te-
neri non poſſe judicabant, ne cui eſſet uſui Ro-
manis, incenderunt; frumenti, quod ſubito po-
tuerunt, navibus avexerunt, reliquum flumine,
atque incendio corruperunt; ipſi ex finitimis re-
gionibus copias cogere, præſidia, cuſtodiaſque
ad ripas Ligeris diſponere, equitatumque omni-
bus locis, injiciendi timoris cauſa, oſtentare cœ-
perunt, ſi aut re frumentaria Romanos exclude-
re, aut adductos inopia *a* ex provincia expelle-
re poſſent: quam ad ſpem multum eos adjuva-
bat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omni-
no vado tranſiri non poſſe videretur. Quibus re- 56.
bus cognitis, Cæſar maturandum ſibi cenſuit, ſi
eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, ut
prius, quam eſſent majores eo copiæ coactæ,
dimicaret. Nam ut commutato conſilio iter in
provinciam converteret, id ne tum quidem ne-
ceſſario faciendum exiſtimabat; cum infamia,
atque indignitas rei, & oppoſitus mons Geben-
na, viarumque difficultas impediebat; tum ma-
xime, quod adjungi Labieno, atque iis legio-
nibus, quas una miſerat, vehementer cupiebat.
Itaque admodum magnis diurnis, atque noctur-
nis itineribus confectis, contra omnium opinio-
nem ad Ligerim pervenit, vadoque per equites
invento, pro rei neceſſitate, opportuno, ut bra-

a *ex provincia expellere*] at quanam? regione, in qua tum erat? Inſolens Cæſari, ad id abuti *provinciæ* vocabulo. Si manerent, ait, re frumentaria excludere voluerunt: ſi inopia adducti in provinciam Romanam reverti pararent, reditu quoque volebant excluſos, ut fame conficerentur. Dionyſ. Voſſius in codice invenit lectionem ſine dubio ſaniorem, *ſi re frumentaria Romanos, aut adductos inopia ex provincia excludere poſſent*. Suſpectum ſane verbum *expellere* hoc loco eſt.

chia modo, atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent, diſpoſito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo adſpectu perturbatis, incolumem exercitum tranſduxit; frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere inſtituit.

CAPUT XXII.

Labienus Lutetiam proficiſcitur. Camulogenus Aulercus (cui ſumma imperii a finitimis civitatibus commiſſa) Labienum tranſitu cujuſdam paludis prohibet. Is Melodunum petit, quo oppido potitur: inde refecto ponte, & exercitu tranſducto, Lutetiam petit. Hoſtes ejus adventu cognito Lutetiam incendunt, & pontes ſcindunt; inde in ripis Sequanæ conſidunt. Labienus multis irretitus difficultatibus exercitum Agendicum reducere cogitat; interim equites ſecundo flumine progredi aliquantum, ibique commorari jubet, donec ipſe ſuperveniat. Alia præterea mandata dat. Hoſtes copias contra Labienum ducunt.

57. DUm hæc apud Cæſarem geruntur, Labienus eo ſupplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut eſſet impedimentis præſidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiſcitur; (id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſula fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco: qui prope confectus ætate, tamen propter ſingularem ſcientiam rei militaris ad eum eſt honorem evocatus. Is, cum animadvertiſſet, perpetuam eſſe paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic conſedit; noſtroſque
58. tranſitu prohibere inſtituit. Labienus primo vineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Poſtquam

id

id difficilius confieri animadvertit, ſilentio e caſtris tertia vigilia egreſſus, eodem, quo venerat, itinere *a* Melodunum pervenit. Id eſt oppidum Senonum, in inſula Sequanæ poſitum, ut paullo ante de Lutetia diximus. Deprehenſis navibus circiter quinquaginta, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impoſitis, & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, ſine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum tranſducit, & ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere incipit. Hoſtes, re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi reſcindi jubent; ipſi profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni caſtra conſidunt. Jam Cæſar a Gergovia 59.
diſceſſiſſe audiebatur: jam de Æduorum defectione, & ſecundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere, & Ligeri Cæſarem, inopia frumenti coactum, in provinciam contendiſſe confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per ſe infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud ſibi capiendum conſilium, atque antea ſenſerat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hoſtes laceſſeret, ſed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, inſtabant; alteram Camulogenus parato, atque inſtructo exercitu tenebat. Tum legiones a præſidio, atque impedimentis interclusas maximum flumen diſtinebat. Tantis ſubito diffi-

a *Melodunum pervenit*] Inde a Scaligeri ætate fere omnibus editionibus *Metioſedum* legitur, illius auctoritate. At veteres omnes *Melodunum*, quod & ſitu & nomine convenit cum oppido, quod nunc eſt *Melun*. Et ſane ipſe Cæſar mox cap. 61. a Metioſedo diſtinxit ita, ut Meloduno Lutetiam ſecundo flumine, Lutetia Metioſedum itidem ſecundo per xv. millia paſſuum. Valeſius conſulatur in Not. Galliæ.

cultatibus objectis, ab animi virtute auxilium
60. petendum videbat. Itaque ſub veſperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperaſſet, diligenter, induſtrieque adminiſtrarent; naves, quas e Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta vigilia, IV millia paſſuum ſecundo flumine progredi ſilentio, ibique ſe expectari jubet. V. cohortes, quas minime firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinquit: V. ejuſdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverſo flumine magno tumultu proficiſci imperat. Conquirit etiam lintres. Has magno ſonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipſe poſt paullo, ſilentio egreſſus cum tribus legionibus, eum locum petit, quo naves appelli juſſerat. Eo cum eſſet
61. ventum, exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quod magna ſubito erat coorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur; peditatus, equitatuſque, equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter tranſmittitur. Uno fere tempore ſub lucem hoſtibus nuntiatur, in caſtris Romanorum præter conſuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverſo flumine, ſonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus tranſportari. Quibus rebus auditis, quod exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, ſuas quoque copias in tres partes diſtribuerunt. Nam & præſidio e regione caſtrorum relicto, & parva manu a Melodunum verſus miſſa, quæ tantum progrederetur, quantum naves proceſſiſſent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

a *Melodunum*] infra Lutetiam ad Sequanam. Vide paullo ante ad cap. 58. notata.

CA-

CAPUT XXIII.

Labienus; conſpecta hoſtium acie, dat ſignum prælii. Primum hoſtes fugantur, & plures ordines concidunt; tandem omnes una cum Camulogeno interficiuntur. Labienus Agendicum ad impedimenta revertitur, inde ad Cæſarem.

PRima luce & noſtri omnes erant tranſportati, & hoſtium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut ſuæ priſtinæ virtutis, & tot ſecundiſſimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipſum Cæſarem, cujus ductu ſæpenumero hoſtes ſuperaſſent, adeſſe exiſtimarent; dat ſignum prælii. Primo concurſu ab dextero cornu, ubi VII. legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur; ab ſiniſtro, quem locum XII. legio tenebat, cum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent, tamen acerrime reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpicionem fugæ quiſquam. Ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum VII. legionis Tribunis eſſet nuntiatum, quæ in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit, ſed circumventi omnes, interfectique ſunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præſidio contra caſtra Labieni erant relicti, cum prælium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemque ceperunt, neque noſtrorum militum victorum impetum ſuſtinere potuerunt. Sic cum ſuis fugientibus permiſti, quos non ſilvæ, monteſque texerunt, ab equitatu ſunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. Inde cum omnibus copiis ad Cæſarem pervenit. 62.

CAPUT XXIV.

Ædui Vercingetorigem ad ſe convocant, petuntque ut ipſis ſumma imperii committatur, ſed re ſuffragiis permiſſa, ab omnibus Vercingetorix imperator eligitur. Is coacto exercitu ex una parte Allobrogibus bellum inſert: ex altera mittit, qui depopulentur Helvios, Volcas Aremicos. Cæſar equites pediteſque ab illis civitatibus accerſit, quas antea in Germania pacaverat.

63. DEfectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur. Quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad ſolicitandas civitates nituntur. Nacti obſides, quos Cæſar apud eos depoſuerat, horum ſupplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ut ad ſe veniat, rationeſque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt, ut ipſis ſumma imperii tradatur: & re in controverſiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis ſuffragiis res permittitur. Ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri abſfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum ſequebantur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur; quæ fuit cauſa, quare toto abeſſent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt ſe dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem; & Cæſaris indulgentiam in ſe requirunt: neque tamen, ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis ſeparare audent. Inviti ſummæ ſpei adoleſcentes Eporedorix, & Viri-
64. domarus Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis civitatibus obſides. Denique ei rei conſtituit diem: huc omnes equites quindecim millia numero celeriter convenire jubet. Peditatu, quem ante habuerit, ſe fore contentum dicit; ne-

neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; ſed, quoniam abundet equitatu, perfacile eſſe factu, frumentationibus, pabulationibuſque Romanos prohibere: æquo modo animo ſua ipſi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura perpetuum imperium, libertatemque ſe conſequi videant. His conſtitutis rebus, *a* Æduis, Seguſianiſque, qui ſunt finitimi provinciæ, x millia peditum imperat. Huc addit equites DCCC. His præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Altera ex parte Gabalos, proximoſque pagos Arvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurcoſque ad fines Volcarum Aremicorum depopulandos mittit. Hic nihilo minus clandeſtinis nuntiis, legationibuſque Allobroges ſolicitat, quorum mentes nondum a ſuperiore bello reſediſſe ſperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur. Ad hos omnes caſus pro-
viſa erant præſidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipſa coacta provincia, ab L. Cæſare 65.
legato ad omnes partes opponebantur. Helvii ſua ſponte cum finitimis prælio congreſſi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribuſque aliis interfectis, intra oppida muroſque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum diſpoſitis præſidiis, magna cum cura, & diligentia ſuos fines tuentur. Cæſar, quod hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat, & interclufis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia ſublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas ſuperioribus annis pacaverat, equiteſque ab his accerſit, & levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari conſueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum, reliquiſque equi-

a *Æduis Seguſianiſque*] Seguſiani a meridie ſunt Æduorum finitimi uſque ad Rhodani & Araris confluentem.

equitibus Romanis, atque *a* evocatis equos ſumit, Germaniſque diſtribuit.

CAPUT XXV.

Cum Cæſar per Lingonum fines iter faceret, intelligit Vercingetorigem non multum abeſſe. Vercingetorix jubet præfectos equitum Cæſarem itinere prohibere. Cæſar in hoſtes fertur; qui, pluribus interfectis, fugantur. Cotus, Cavarillus, & Eporedorix capti ad Cæſarem ducuntur. Vercingetorix Aleſiam petit, quem Cæſar inſecutus, ad Aleſiam ipſe quoque caſtra ponit, oppidumque circumvallat, cujus ſitus deſcribitur.

66. INterea dum hæc geruntur, hoſtium copiæ ex Arvernis, equiteſque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Cæſar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius ſubſidium provinciæ ferri poſſet, circiter millia paſſuum x ab Romanis trinis caſtris Vercingetorix conſedit, convocatiſque ad concilium præfectis equitum, veniſſe tempus victoriæ demonſtrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem ſatis eſſe: ad reliqui temporis pacem, atque otium parum profici. Majoribus enim coactis copiis reverſuros, neque finem bellandi facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites ſuis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non poſſe: ſin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, ſuæ ſaluti conſulant, & uſu rerum neceſſariarum, & dignitate ſpoliatum iri. Nam de equitibus hoſtium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias ſe omnes

a evocatis] milites emeritis ſtipendiis, qui repentina neceſſitate ex ſede, quam poſt militiam occupaverant, ad arma reſumenda, & tuendam rempublicam evocabantur. *Lipſ. M. R. lib. I. dial. 8.*

mnes pro caſtris habiturum, & terrori hoſtibus
futurum. Conclamant equites ſanctiſſimo jure-
jurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur,
ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem
aditum habeat, qui non bis per hoſtium agmen
perequitaſſet. Probata re, atque omnibus ad juſ- 67.
jurandum adactis, poſtero die in tres partes di-
ſtributo equitatu, duæ ſe acies a duobus late-
ribus oſtendunt. Una a primo agmine iter im-
pedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar ſuum
quoque equitatum tripartito diviſum ire contra
hoſtem jubet. Pugnatur una omnibus in parti-
bus. Conſiſtit agmen. Impedimenta inter legio-
nes recipiuntur. Si qua in parte noſtri labora-
re, aut gravius premi videbantur, eo ſigna in-
ferri Cæſar, aciemque converti jubebat. Quæ res
& hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros
ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab
dextero latere, ſummum jugum nacti, hoſtes lo-
co depellunt: fugientes uſque ad flumen, ubi
Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat,
perſequuntur, compluresque interficiunt. Qua re
animadverſa, reliqui, ne circumvenirentur, ve-
riti, ſe fugæ mandant. Omnibus locis fit cæ-
des. Tres nobiliſſimi Ædui capti ad Cæſarem
perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui con-
troverſiam cum Convictolitane proximis comitiis
habuerat. Cavarillus, qui poſt defectionem Li-
tavici pedeſtribus copiis præfuerat; & Eporedo-
rix, quo duce ante adventum Cæſaris Ædui cum
Sequanis bello contenderant. Fugato omni equi- 68.
tatu, Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris
collocaverat, reduxit; protinuſque *a* Aleſiam,
quod eſt oppidum Mandubiorum, iter facere cœ-
pit; celeriterque impedimenta ex caſtris educi,
& ſe ſubſequi juſſit. Cæſar, impedimentis in
proximum collem deductis, duabuſque legioni-
bus præſidio relictis, ſequutus, quantum diei
tempus eſt paſſum, circiter III. millibus ho-
ſtium

a *Aleſiam Mandubiorum*] Mandubii populus inter Senones a ſeptentrione, & Æduos ab auſtro. Horum fuit munitiſſimum oppidum *Aleſia*.

ſtium ex noviſſimo agmine interfectis, altero die ad Aleſiam caſtra fecit. Perſpecto urbis ſitu, perterritiſque hoſtibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulſi: adhortatus ad laborem milites, Aleſiam circum-
69. vallare inſtituit. Ipſum erat oppidum in colle ſummo, admodum edito loco, ut niſi obſidione expugnari non poſſe videretur. Cujus collis radices a duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. Ante oppidum planities circiter millia paſſuum III in longitudinem patebat. Reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; foſſamque, & maceriam ſex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI$^{\infty}$ paſſuum tenebat.

CAPUT XXVI.

Caſtris Cæſaris opportuno loco poſitis, fit equeſtre prælium. Hoſtes fugantur, & plures a Germanis inſequentibus occiduntur. Vercingetorix equitatum a ſe cum mandatis dimittit. Cæſar omnia hoſtium conſilia ex perfugis cognoſcit, quæ ut impediat, plura munitionum genera circa oppidum exſtruit.

CAſtra opportunis locis erant poſita; ibique caſtella XXIII facta, in quibus interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubito irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis
70. præſidiis tenebantur. Opere inſtituto, fit equeſtre prælium in ea planitie, quam intermiſſam collibus III millia paſſuum in longitudinem patere ſupra demonſtravimus. Summa vi ab utriſque contenditur. Laborantibus noſtris Cæſar Germanos ſubmittit, legioneſque pro caſtris conſtituit, ne qua ſubito irruptio ab hoſtium pedita-

a *duo duabus ex partibus flumina*] Lutoſa & Oſera, *Goduin.*

ditatu fiat. Præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam conjecti ſe ipſi multitudine impediunt; atque a anguſtioribus portis relictis coacervantur. Germani acrius uſque ad munitiones ſequuntur. Fit magna cædes. Nonnulli, relictis equis, foſſam tranſire, & maceriam tranſcendere conantur. Paullum legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoveri jubet. Non minus qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant. Nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne caſtra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix, priuſ- 71.
quam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem a ſe equitatum noctu dimittere. Diſcedentibus mandat, ut ſuam quiſque eorum civitatem adeat, omneſque, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit; obteſtaturque, ut ſuæ ſalutis rationem habeant, neu ſe de communi libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta ſecum interitura demonſtrat: ratione inita, frumentum ſe exigue dierum triginta habere, ſed paullo etiam longius tolerare poſſe parcendo. His datis mandatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda vigilia ſilentio equitatum dimittit; frumentum omne ad ſe ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, conſtituit; pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulſa copia, viritim diſtribuit: frumentum parce, & paulatim metiri inſtituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exſpectare, & bellum adminiſtrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, & 72.
captivis, Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. Foſ-

a *anguſtioribus portis relictis*] Superfluum *relictis* conſenſu omnium, ab oſcitante forſan librario ex ſequentis verſus verbis, *relictis equis*, huc etiam adſumtum.

Foſſam pedum xx *a* latam directis lateribus duxit; ut ejus ſolum tantundem pateret, quantum ſumma labra diſtabant. Reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedibus CD reduxit: id hoc conſilio, quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus, ne facile totum opus *b* militum corona cingeretur; neve de improviſo, aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo advolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos conjicere poſſent. Hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campeſtribus, ac demiſſis locis, aqua ex flumine derivata, complevit. Poſt eas aggerem, & vallum xii pedum exſtruxit. Huic loricam, pinnaſque adjecit, *c* grandibus cervis eminentibus ad commiſſuras *d* pluteorum, atque aggeris, qui adſcenſum hoſtium tardarent; turres toto operi circumdedit; quæ pedes lxxx inter ſe diſtarent.

73. Erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas *e* munitiones fieri neceſſe, deminutis noſtris copiis, quæ longius ab caſtris progrediebantur: & nonnunquam opera noſtra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere ſumma vi conabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaque truncis arborum, *f* aut admodum firmis ramis abſciſſis, atque horum dolabratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ foſſæ qui-

a *latam*] vox hæc deeſt in aliqua edit.

b *militum corona cingeretur*] Corona cingere eſt armato milite in circuitu oppidum circumdare, ut nemo intrare, nemo exire poſſit. v. Lipſ. Poliorc. l. 4.

c *grandibus cervis*] Cervi, furcæ inſtar cornuum cervinorum. *Servius ad Eclog.* II. 29.

d *pluteorum atque aggeris*] Plutei ipſa lorica tumultuaria ex aſſeribus facta.

e *munitiones fieri neceſſe*] Gronovius Obſerv. IV. 8. auctoritate Andini codicis delet *neceſſe*. Nihil vero muto contra ceterorum omnium conſenſionem, etiam Græci, qui vertit, ἦν ἀναγκαῖον.

f *aut admodum firmis ramis*] Plures olim legebant *haud admodum*: quod Lipſius rejecit Poliorcet. II. 2. idque non tam ratione, quam veterum librorum auctoritate. Venetus ſane 1499. impreſſus *aut admodum*: quod etiam de vetere Florentino & aliquot ſcriptis manu.

quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi ſtipites demiſſi, & ab infimo revincti, ne revelli poſſent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter ſe, atque implicati, quo qui intraverant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. *a* Hos Cippos appellabant. Ante hos, *b* obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis, ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim anguſtiore ad ſummum faſtigio. Huc teretes ſtipites feminis craſſitudine, ab ſummo præacuti, & præuſti, demittebantur; ita ut non amplius IV digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, & ſtabiliendi cauſſa ſinguli ab infimo ſolo pedes terra exculcabantur: reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias viminibus, ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter ſe pedes diſtabant. Id *c* ex ſimilitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribuſque intermiſſis ſpatiis, omnibus locis diſferebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regio- 74
nes ſecutus, quam potuit, æquiſſimas pro loci natura, XIV millia paſſuum complexus, pares ejuſdem generis munitiones diverſas ab his contra exteriorem hoſtem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, ſi ita accidat, ejus diſceſſu, munitionum præſidia circumfundi poſſent: neu cum periculo ex caſtris egredi cogerentur, dierum XXX pabulum, frumentumque habere omnes convectum jubet.

a *hos cippos appellabant*] Gloſſ. vet. *Cippus*, *κορμὸς*, *στήλη*, *truncus*, *columna*.

b *obliquis ordinibus in quincuncem*] Dicitur a quinarii nota V, quæ ſi inverſa duplicatur, fit X figura decuſſationis.

c *ex ſimilitudine floris lilium*] Difficilis inventu ſimilitudo. An quod fovea ſuperne expanſa? Ita plerique interpretantur, etiam Lipſius Poliorc. II. 2. ſed hoc repugnat verbis ſect. 5. *anguſtiore ad ſummum faſtigio ſcrobes*. An propter ſtipites, qui decidentibus ſint quod ſtamen lilii naribus?

CAPUT XXVII.

Galli omnibus populis certum militum numerum imperant. Commiſſa ſumma imperii Vergaſillauno, exercitus ad Aleſiam proficiſcitur. Ab obſeſſis concilium habetur, in quo Critognatus crudelem habet orationem; inde ſtatuitur optimum eſſe, ut ægroti, & ad arma inepti oppido exeant, qui ad Cæſarem fruſtra confugiunt.

75. DUm hæc ad Aleſiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre poſſent, ut cenſuit Vercingetorix, convocandos ſtatuunt, ſed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confuſa, nec moderari, nec diſcernere ſuos, nec frumentandi rationem habere poſſent. Imperant Æduis, atque eorum clientibus, Seguſianis, *a* Ambivaretis, Aulercis, Brannovicibus, Brannoviis millia XXXV; parem numerum Arvernis, adjunctis *b* Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui ſub imperio Arvernorum eſſe conſueverunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ruthenis, Carnutibus XII millia; Bellovacis X: totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, & Turonibus, & Pariſiis, & *c* Helviis; Sueſſionibus, Ambianis, Mediomatricis, *d* Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulereis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV millia; *e* Bellocaſſis,

Le-

a *Ambivaretis*] Hi longe alii ab Ambivaritis lib. IV. cap. 9. ſect. 3. memoratis. Variant etiam libri hoc loco, ut nec de lectione certi ſimus. Qui ſequuntur *Blannovices*, ignoti ſunt.

b *Eleutheris Cadurcis*] ſine inciſione, ut unus populus, iſque libertate uſus, ſignificetur. *Cadurci* autem in citeriore Aquitania, ubi nunc *Cahors*. Sequuntur *Velauni*, qui ſub Arvernis erant.

c *Helviis, Sueſſionibus*] Dionyſii Voſſii emendatio, quem conſulas.

d *Petrocoriis*] Et hi in Aquitania, eorumqne urbs *Veſuma*, medio ævo *Petrocorii*, gentis nomine; nunc *Perigord*, trans Garumnam ſita. De ceteris populis ſupra actum.

e *Bellocaſſis*] qui ſupra lib. II. 4. *Velocaſſes*: & lib. VIII. Hirtii cap. 7. *Vellocaſſes* dicti. Facilis vero & ſueta permutatio *V* & *B* litterarum. Horum eſt Rotomagus.

Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis,
& Boiis xxx; univerſis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum conſuetudine Armoricæ appellantur, (quo ſunt in numero Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, a Oſiſmii, Lemovices, Unelli) ſena. ex his Bellovaci ſuum numerum non contulerunt; quod ſe ſuo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neque cujuſquam imperio obtemperaturos: rogati tamen a Comio,
pro ejus hoſpitio II. millia miſerunt. Hujus o- 76
pera Comii, ita ut antea demonſtravimus, fideli, atque utili ſuperioribus annis erat uſus in Britannia Cæſar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem eſſe juſſerat; jura legeſque reddiderat: atque ipſi Morinos attribuerat. Tanta tamen univerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis vindicandæ, & priſtinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoria moverentur; omneſque & animo, & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII. millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recenſebantur, numeruſque inibatur; præfecti conſtituebantur; Comio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergaſillauno Arverno conſobrino Vercingetorigis ſumma imperii traditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Aleſiam proficiſcuntur. Nec erat omnium quiſquam, qui adſpectum modo tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur, præſertim ancipiti prælio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatuſque cernerentur. At ii, qui Aleſiæ obſidebantur, 77
præterita die, qua ſuorum auxilia exſpecta-

a *Oſiſmii*, *Lemovices*] At ante paullo ſect. 3. etiam Lemovices memorati, ideoque poſteriores multis ſunt ſuſpecti. Tuetur vero & hos Hadr. Valeſius, populum diverſum ab illis nobilioribus Aquitaniæ Lemovicibus longe ab Oceano remotis. Alteri in Armoricis hoc loco cenſentur, proximi Oſiſmiis, ultimis in magna Galliæ peninſula: propterea Armorici ſeu Celtici Lemovices videntur *Leonenſes* eſſe, ubi oppidum *S. Paul de Leon.*

ſtaverant, conſumpto omni frumento, inſcii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. Ac variis dictis ſententiis, quàrum pars deditionem, pars, dum vires ſuppeterent, eruptionem cenſebant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus ſingularem, ac nefariam crudelitatem. Hic ſummo in Arvernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis: Nihil, inquit, de eorum ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimam ſervitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad conſilium adhibendos cenſeo. Cum iis mihi res ſit, qui eruptionem probant: quorum in conſilio omnium veſtrum conſenſu priſtinæ reſidere virtutis memoria videtur. Animi eſt iſta mollities, non virtus, inopiam paulliſper ferre non poſſe. Qui ſe ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc ſententiam probarem, (nam apud me multum dignitas poteſt) ſi nullam, prærerquam vitæ noſtræ, jacturam fieri viderem: ſed in conſilio capiendo omnem Galliam reſpiciamus, quam ad noſtrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX. uno loco interfectis, propinquis, conſanguîneiſque noſtris animi fore exiſtimatis, ſi pœne in ipſis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos veſtro auxilio ſpoliare, qui veſtræ ſalutis cauſa ſuum periculum neglexerunt, nec ſtultitia ac temeritate veſtra, aut imbecillitate animi omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ ſervituti addicere. An, quod ad diem non venerint, de eorum fide conſtantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi ne cauſſa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari non poteſtis, omni aditu præſepto, iis utimini teſtibus, appropinquare eorum adventum, qui hujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere verſantur. Quid ergo mei conſilii eſt? facere quod noſtri majores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumque fecerunt;

qui

qui in oppida compulſi, ac ſimili inopia ſub-
acti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad
bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque
ſe hoſtibus tradiderunt. Cujus rei exemplum ſi
non haberemus; tamen libertatis cauſſa inſtitui,
& poſteris prodi pulcherrimum judicarem. Nam
quid huic ſimile bello fuit? Depopulata Gallia,
magnaque illata calamitate, Cimbri finibus no-
ſtris aliquando exceſſerunt, atque alias terras
petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis
reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud,
aut quid volunt, niſi invidia adducti, quos fa-
ma nobiles, potenteſque bello cognoverunt, ho-
rum in agris, civitatibuſque conſidere, atque his
æternam injungere ſervitutem? Neque enim um-
quam alia conditione bella geſſerunt. Quod ſi
ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, i-
gnoratis, reſpicite finitimam Galliam, quæ in
provinciam redacta, jure & legibus commuta-
tis, a ſecuribus ſubjecta, perpetua premitur ſer-
vitute. Sententiis dictis, conſtituunt, ut, qui 78.
valetudine, aut ætate inutiles ſunt bello, oppi-
do excedant; atque omnia prius experiantur,
quam ad Critognati ſententiam deſcendant: il-
lo tamen potius utendum conſilio, ſi res cogat,
atque auxilia morentur, quam deditionis, aut
pacis ſubeundam conditionem. Mandubii, qui
eos oppido receperant, cum liberis, atque uxo-
ribus exire coguntur. Ii, cum ad munitiones
Romanorum acceſſiſſent, flentes omnibus preci-
bus orabant, ut ſe in ſervitutem receptos cibo
juvarent. Hos Cæſar, diſpoſitis in vallo cuſto-
diis, recipi prohibebat.

a *ſecuribus ſubjecta*] magiſtratui Romano, proconſuli, cujus il-
la ſigna erant. Cicero pro lege Manil. c. 1.: *cum duodecim
ſecures in prædonum poteſtatem pervenerint*: id eſt duo præ-
tores.

CA-

CAPUT XXVIII.

Comius, & alii duces ad Aleſiam perveniunt, & non longe a Cæſareis conſidunt. Productis ex utraque parte copiis prælium committitur. Ab Germanis impetu facto hoſtes fugantur; inde varia utrimque fortuna pugnatur.

79. INterea Comius, & reliqui duces, quibus ſumma imperii permiſſa erat, cum omnibus copiis ad Aleſiam perveniunt: & colle exteriore occupato, non longius D. paſſibus a noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die, equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III. millia paſſuum patere demonſtravimus, complent; pedeſtreſque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Aleſia deſpectus in campum. Concurritur, his auxiliis viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum conſidunt; & proximam foſſam cratibus integunt, atque aggere explent; ſeque ad eruptionem, atque omnes caſus comparant. Cæ-
80. ſar, omni exercitu ad utramque partem munitionum diſpoſito, ut, ſi uſus veniat, ſuum quiſque locum teneat, & noverit; equitatum ex caſtris educi, & prælium committi jubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummum undique jugum tenebant, deſpectus: atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exſpectabant. Galli inter equites, raros ſagittarios, expeditoſque levis armaturæ interjecerant, qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerent, & noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. Ab his complures de improviſo vulnerati, prælio excedebant. Cum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli confiderent, & noſtros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur, & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore, & ululatu ſuorum animos confirmabant.

Quod

Quod in conſpectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat, utroſque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. Cum a meridie prope ad Solis occaſum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eoſque propulerunt. Quibus in fugam conjectis, ſagitarii circumventi interfectique ſunt. Item ex reliquis partibus noſtri cedentes uſque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Aleſia proceſſerant, mœſti, prope victoria deſpe-
rata, ſe in oppidum receperunt. Uno die inter- 81.
miſſo, Galli, atque hoc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, *a* harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo adventu cognoſcere poſſent, crates projicere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; *b* fundis librilibus, ſudibuſque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte *c* premi noſtros intellexerunt, iis auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſubmittebant. Dum longius ab munitione aberant Gal-
li, plus multitudine telorum proficiebant: po- 82.
ſtea

a *harpagonum*] Harpagones inſtrumenta, quibus aliquid rapitur aut attrahitur, varii generis & uſus: hoc loco, quibus munitiones disjiciuntur. Navales harpagones Curtius *ferreas manus* interpretatur lib. IV. cap. 2. ſ. 12.

b *fundis librilibus*] quibus lapides libriles jaciebantur.

c *premi noſtros*) Vide ſupra lib. II. cap. 24. ſect. 4.

ſtea quam propius ſucceſſerunt, aut *a* ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo, & turribus transjecti *b* pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumvenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores foſſas explent, diutius in iis rebus adminiſtrandis morati prius ſuos diſceſſiſſe cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

CAPUT XXIX.

Galli ſitus, & munitiones caſtrorum, adhibitis locorum peritis, cognoſcunt. Vergaſillaunus ad caſtra Antiſtii Rhegini, & C. Caninii Rebili accedit, ſtatimque Vercingetorix oppido egreditur. Acris pugna committitur. Cæſar ſuis laborantibus Labienum cum ſex cohortibus mittit, inde etiam Brutum, & Fabium: poſtremo, cum acrior eſſet pugna, ipſe procedit, præliumque reſtituit. Labienus Cæſarem per nuntios conſulit, quid fieri placeat in magna rerum difficultate.

83. BIs magno cum detrimento expulſi Galli quid agant, conſulunt. Locorum peritos adhibent. Ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus, munitioneſque cognoſcunt. Erat a Septentrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, noſtri neceſſario pœne iniquo loco, & *c* leniter declivi caſtra fecerunt. Hæc C. Antiſtius Reginus,

a *ſe ſtimulis induebant*) Sic paullo ante c. 73. ſect. 4. *ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant*. Et Virgilius lib. x. verſ. 681.
An ſeſe mucrone ob tantum dedecus amens
Induat.

b *pilis muralibus*) Vide ſupra lib. v. cap. 40. ſect. 6.

c *leniter declivi*] ut ſupra cap. 19. ſ. 1. *leniter acclivis*.

nus, & C. Caninius Rebilus legati cum II. le-
gionibus obtinebant. Cognitis per exploratores
regionibus, duces hoſtium LV. millia ex omni
numero deligunt earum civitatum, quæ maxi-
mam virtutis opinionem habebant, quid, quo-
que pacto agi placeat, occulte inter ſe conſti-
tuunt. Adeundi tempus definiunt, cum meridies
eſſe videatur. Iis copiis Vergaſillaunum Arver-
num, unum ex IV. ducibus, propinquum Ver-
cingetorigis, præficiunt. Ille ex caſtris prima vi-
gilia egreſſus, prope confecto ſub lucem itinere,
poſt montem ſe occultavit, militeſque ex noctur-
no labore ſeſe reficere juſſit. Cum jam meridies
appropinquare videretur, ad ea caſtra, quæ ſu-
pra demonſtravimus, contendit; eodemque tem-
pore equitatus ad campeſtres munitiones accede-
re, & reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere
cœperunt. Vercingetorix ex arce Aleſiæ ſuos con- 84.
ſpicatus *a* ex oppido egreditur, e caſtris *b* lon-
gurios, muſculos, falces, reliquaque, quæ eru-
ptionis cauſſa paraverat, profert. Pugnatur uno
tempore omnibus locis, atque omnia tentantur.
Quæ minime viſa pars firma eſſe, huc concur-
ritur. Romanorum manus tantis munitionibus
diſtinetur, nec facile pluribus locis occurrit.
Multum ad terrendos noſtros valuit clamor, qui
poſt tergum pugnantibus extitit, quod ſuum pe-
riculum in aliena vident virtute conſiſtere. O-
mnia enim plerumque quæ abſunt, vehementius
hominum mentes perturbant. Cæſar idoneum lo- 85.
cum nactus, quid quaque in parte geratur, co-
gnoſcit; laborantibus ſubmittit, utriſque ad a-
nimum occurrit, unum illud eſſe tempus, quo
maxime contendi conveniat. Galli niſi perfrege-
rint munitiones, de omni ſalute deſperant. Ro-

 ma-

a *ex oppido egreditur; e caſtris longurios*] Suſpectum *e caſtris*, ſeu *a caſtris*, quod libri habent. Vide Lipſii Poliorc. I. 9. qui *crates* legendum cenſet, præſertim quod vetuſtiores libri iuxta præpoſitione *caſtris* habent.

b *longurios, muſculos, falces*] Longurii longa ligna, quæ hic, ut Lipſius cenſet, foſſis ſuperinjicerentur, ut ponticulum facerent. *Muſculos*, eorumque in oppugnando uſum, ipſe Cæſar II. Civ. cap. 10. & 11. deſcripſit. *Falces*, cognominatas *murales* vide lib. III. Gall. cap. 14. ſect. 5.

mani, ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium exſpectant. Maxime ad ſuperiores munitiones laboratur, quo Vergaſillaunum miſſum demonſtravimus. Exiguum loci ad declivitatem faſtigium magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii teſtudine facta ſubeunt; defatigatis invicem integri ſuccedunt; agger ab univerſis in munitionem conjectus, & adſcenſum dat Gallis, & quæ
86. in terra occultaverant Romani, contegit. Nec jam arma noſtris, nec vires ſuppetunt. His rebus cognitis, Cæſar Labienum cum cohortibus VI. ſubſidio laborantibus mittit. Imperat, ſi ſuſtinere non poſſit, deductis cohortibus eruptione pugnaret. Id, niſi neceſſario, non faciat. Ipſe adit reliquos: cohortatur, ne labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet conſiſtere. Interiores, deſperatis campeſtribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adſcenſu tentant. Huc ea, quæ paraverant, conferunt; multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant; aggere, & cratibus aditus expediunt: [a] falcibus vallum, ac loricam reſcin-
87. dunt. Cæſar mittit primo Brutum adoleſcentem cum cohortibus VI. poſt cum aliis VII. Fabium legatum. Poſtremo ipſe, cum vehementius pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prælio, ac repulſis hoſtibus, eo, quo Labienum miſerat, contendit. Cohortes IV. ex proximo caſtello educit. Equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri jubet. Labienus, poſtquam neque aggeres, neque foſſæ vim hoſtium ſuſtinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas ſors obtulit, Cæſarem per nuntios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet. Accelerat Cæſar, ut prælio interſit.

a *falcibus vallum ac loricam reſcindunt*] Hinc uſum falcium muralium intelligimus.

CA-

CAPUT XXX.

Cæſar ad Labienum proficiſcitur, cujus adventu cognito, ab hoſtibus prælium committitur, hique fugantur. Sedulius occiditur. Vergaſillaunus capitur. Galli fugiunt, quorum alii ab equitatu inſequente capiuntur, alii occiduntur. Vercingetorix, legatis ad Cæſarem miſſis, ſe dedit. Cæſar in Æduos proficiſcitur, ad quem Arverni legatos mittunt. Labienus in Sequanos it: alii duces in aliis locis opportune a Cæſare collocantur. Supplicatio Cæſari Romæ indicitur.

EJus adventu ex colore veſtitus cognito, quo 88.
inſigni in præliis uti conſueverat, turmiſque equitum, & cohortibus viſis, quas ſe ſequi
juſſerat, ut de locis ſuperioribus hæc declivia,
& devexa cernebantur, hoſtes committunt prælium. Utrimque clamore ſublato, excipit rurſus
ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor.
Noſtri, emiſſis pilis, gladiis rem gerunt. Repente poſt tergum equitatus cernitur. Cohortes
aliæ appropinquant. Hoſtes terga vertunt. Fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes.
a Sedulius dux, & princeps Lemovicum occiditur. Vergaſillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. Signa militaria LXXIV. ad Cæſarem referuntur. Pauci ex tanto numero ſe incolumes in caſtra recipiunt. Conſpicati ex oppido
cædem, & fugam ſuorum, deſperata ſalute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac
re audita, ex caſtris Gallorum fuga. Quod niſi
crebris ſubſidiis, ac totius diei labore milites
fuiſſent defeſſi, omnes hoſtium copiæ deleri potuiſſent. De media nocte miſſus equitatus noviſſimum agmen conſequitur. Magnus numerus
capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in
civitates diſcedunt. Poſtero die Vercingetorix, 89.

a *Sedulius dux & princeps Lemovicum*] Nomen Romanum: gens barbara, quia extra provinciam: quod mirum. Lemovices enim nunc *Limoſins*, oppidum *Limoge*.

concilio convocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſſa demonſtrat; & quoniam ſit fortunæ cedendum, ad utramque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati. Jubet arma tradi, principes produci. Ipſe in munitione pro caſtris conſedit. Eo duces producuntur. *a* Vercingetorix deditur. arma projiciuntur. Reſervatis Æduis, atque Arvernis, ſi per eos civitates recuperare poſſet, ex reliquis captivis toto exercitu capita ſingula, prædæ nomine, diſtribuit. His rebus confectis, in Æduos proficiſcitur, civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis miſſi, quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obſidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter XX. millia Æduis, Arverniſque reddit. T. Labienum cum II. legionibus, & equitatu in Sequanos proficiſci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, & L. Minutium Baſilium cum II. legionibus in Remis collocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antiſtium Rheginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum ſingulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabilloni, & Matiſcone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ cauſſa, collocat. Ipſe Bibracte hiemare conſtituit. His rebus Cæſaris litteris cognitis, Romæ *b* dierum XX. ſupplicatio indicitur.

a *Vercingetorix deditur*] Florus III. 10. plura addidit, incertum quo auctore; & quæ locutus ſit Vercingetorix Cæſari: & Aleſiam *flammis* fuiſſe *adæquatam*: de quo Cæſar & alii ſilent. Dio Caſſius lib. XL. p. 140. de Vercingetorige, αὖθις ἐν δεσμοῖς ἔδησε, καὶ ἐς τὰ ἐπινίκια μετὰ τοῦτο πέμψας ἀπέκτεινε.

b *dierum* XX *ſupplicatio*] Dictum ſupra ad finem libri II.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER VIII.

Scriptore

A. HIRTIO PANSA.

A. Hirtii Præfatio in octavum librum Commentariorum C. Julii Cæſaris de Bello Gallico.

COactus aſſiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri commentarios rerum geſtarum Galliæ, non comparandos ſuperioribus, atque inſequentibus ejus ſcriptis, contexui: noviſſimeque imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci, uſque ad exitum non quidem civilis diſſenſionis, cujus finem nullum videmus, ſed vitæ Cæſaris. Quos utinam qui legent, ſcire poſſent, quam invitus ſuſceperim ſcribendos, quo facilius caream ſtultitiæ, atque arrogantiæ crimine, *a* qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operoſe ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas ſcriptoribus videatur. Cu-

A. HIRTII vel OPPII] Et olim de auctore hujus libri, & aliorum, quibus Cæſaris de utroque bello commentarii ſupplentur, quod Suetonius Cæſ. c. 56. refert, dubitatum fuit.

a *qui me mediis interpoſuerim*] Sic curatiores libri; alii *medium*: ſunt qui *medius*.

jus tamen rei major noſtra, quam reliquorum eſt admiratio. Cæteri enim quam bene, atque emendate, nos etiam quam facile, atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare cum facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello intereſſem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſſas colligo, ne cum Cæſare conferar, hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quod me judicio cujuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

CAPUT I.

Devicta Gallia a Cæſare, plures civitates contra Romanos arma ſumunt. Cæſar, M. Antonio quæſtore hibernis præfecto, ad legionem XII. iter habet, poſtea in fines Biturigum.

1. OMni Gallia devicta, Cæſar cum a ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militeſque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli conſilia nuntiabantur, conjurationeſque facere. Cujus rei veriſimilis cauſſa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum eſſet, neque ulla multitudine in unum locum coacta reſiſti poſſe Romanis; nec ſi diverſa bella complures eodem tempore intuliſſent civitates, ſatis auxilii, aut ſpatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia perſequenda; non eſſe autem alicui civitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali mora reli-
2. quæ poſſent ſe vindicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæſar M. Anto-

to-

tonium quæſtorem ſuis præfecit hibernis: ipſe equitatus præſidio, pridie Kalend. Januarii ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem XII. quam non longe a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI. quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationeſque facerent.

CAPUT II.

Bituriges a Cæſare inopinantes opprimuntur, & qui prius aufugerant, ſe ejus clementiæ committunt. Cæſar Bibracte ſe recipit, poſtea in auxilium Biturigum contra Carnutes proficiſcitur. Ejus adventu cognito, relictis oppidis, Carnutes fugiunt. Cæſar caſtra ponit in oppido Genabo. Carnutes in finitimas civitates diſſipantur.

REpentino adventu Cæſaris accidit, quod imparatis, a disjectiſque fuit neceſſe, ut fine 3.
timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida poſſent. Namque etiam illud vulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incendiis ædificiorum intelligi conſuevit, Cæſaris erat interdicto ſublatum: ne aut copia pabuli frumentique, ſi longius progredi vellet, deficeret, aut hoſtes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hoſpitiis confiſi, aut ſocietate conſiliorum confugerant. fruſtra; nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ci-

a *diſiectiſque accidere f. n.*] Pluribus editis abeſt *accidere*, quod tamen ſcripti habent & excuſorum primi. Nec inſolens Hirtio eſt repetitio verbi hujus, ut infra cap. 10. ſect. 2.

civitati ſpatium de aliena potius, quam de do-
meſtica ſalute cogitandi. Qua celeritate & fide-
les amicos retinebat; & dubitantes terrore ad
conditiones pacis adducebat. Tali conditione
propoſita, Bituriges, cum ſibi viderent clemen-
tia Cæſaris reditum patere in ejus amicitiam,
finitimaſque civitates ſine ulla pœna dediſſe ob-
ſides, atque in fidem receptas eſſe, idem fece-
4. runt. Cæſar militibus pro tanto labore ac patien-
tia, qui brumalibus diebus, itineribus difficil-
limis, frigoribus intolerandis ſtudioſiſſime per-
manſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centu-
rionibus II. millia nummum *a* prædæ nomine
condonanda pollicetur: legionibuſque in hiber-
na remiſſis, ipſe ſe recepit die XL. Bibracte.
Ibi cum jus diceret, Bituriges ad eum legatos
mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos
intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cogni-
ta, cum non amplius X. & VIII. dies in hi-
bernis eſſet commoratus, legiones XIV., & VI.
ex hibernis ab Arare educit: quas ibi colloca-
tas explicandæ rei frumentariæ cauſſa, *b* ſupe-
riore commentario demonſtratum eſt. Ita cum
II. legionibus ad perſequendos Carnutes profi-
5. ciſcitur. Cum fama exercitus ad hoſtes eſſet per-
lata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, de-
ſertis vicis oppidiſque, quæ tolerandæ hiemis
cauſſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſſita-
tem ædificiis incolebant; (nuper enim devicti
complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt.
Cæſar erumpentes eo maxime tempore acerrimas
tempeſtates cum ſubire milites nollet, in oppido
Carnutum Genabo caſtra ponit, atque in tecta
partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter
ſtramentis, tentoriorum integendorum gratia e-
rant inædificata, milites contegit. Equites ta-
men, & auxiliarios pedites in omnes partes mit-
tit, quaſcumque petiſſe dicebantur hoſtes. nec

fru-

a *prædæ nomine condonanda*] quidam codd. *condonata*: Sunt quibus gloſſema hæc verba videntur. Idem ſane auctor ſine tali additamento ſcripſit eamdem rem Bell. Alexandr. c. 48.
b *ſuperiore commentario*] lib. VII. cap. ult. ſect. 7.

fruſtra; nam plerumque magna præda potiti noſtri revertuntur. Oppreſſi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſilvarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent: diſperſi, magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas civitates.

CAPUT III.

C. Trebonio in hibernis collocato, Cæſar legionem XI. ex hibernis evocat; & C. Fabio ſcribit, ut in fines Sueſſionum duas legiones adducat; inde in Bellovacos proficiſcitur, ibique caſtris poſitis mittit equites ad cognoſcenda hoſtium conſilia, a quibus omnia intelligit. Cæſar conſilio convocato ſtatuit aciem inſtruere.

CÆſar, tempore anni difficillimo, cum ſatis 6.
haberet convenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantumque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus æſtivorum nullum ſummum bellum poſſe conflari: C. Trebonium cum II. legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocavit. Ipſe, cum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgaſque præſtabant, finitimaſque iis civitates, duce Corbeo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Remis erant attributi, facerent impreſſionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam judicaret, nullam calamitatem ſocios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rurſus XI: litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus a T. Labieno accerſit. Ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, invicem legionibus expeditionum onus

7. injungebat. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiſcitur; caſtriſque in eorum finibus poſitis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Equites officio functi renuntiant, paucos in ædificiis eſſe inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum cauſſa remanſiſſent; (namque eſſe undique diligenter demigratum) ſed qui ſpeculandi gratia eſſent remiſſi. A quibus cum quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet Bellovacorum, quodque eſſet conſilium eorum, inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre poſſent, in unum locum conveniſſe, itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Velloca̧ſſes, Atrebates locum caſtris excelſum, impedita circumdatum palude, delegiſſe; omnia impedimenta in ulteriores ſilvas contuliſſe; complures eſſe principes belli auctores, ſed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quod ei ſummo odio eſſe nomen populi Romani intellexiſſent. Paucis ante diebus ex his caſtris Comium diſceſſiſſe ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo eſſet infinita. Conſtituiſſe autem Bellovacos, omnium principum conſenſu, ſumma plebis cupiditate, ſi, ut diceretur, Cæſar cum III. legionibus veniret, offerre ſe ad dimicandum; ne, miſeriore, ac duriore poſtea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: ſin majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegiſſent: pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disjecta eſſet, & frumentatione, & reliquo commeatu ex inſidiis
8. prohibere Romanos. Quæ Cæſar cum conſentientibus plurimis cognoviſſet, atque ea, quæ proponerentur, conſilia plena prudentiæ, longeque a temeritate barbarorum remota eſſe judicaret; omnibus rebus inſerviendum ſtatuit, quo celerius hoſtes contempta ſuorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veteranas legiones VII, VIII, & IX habebat, ſummæ ſpei, delectæque juventutis XI, quæ

a octa-

a octavo jam ſtipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetuſtatis, & virtutis ceperat opinionem. Itaque, conſilio advocato, rebus iis, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis, animos multitudinis confirmat: ſi forte hoſtes III legionum numero poſſet elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita conſtituit: ut legio VII, VIII, & IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quam ipſi depopoſciſſent.

CAPUT IV.

Cæſar in conſpectum hoſtium exercitum adducit. Hoſtes copias inſtruunt. Aliqua utrimque contentio habetur.

HAc ratione pæne quadrato agmine inſtructo, 9.
in conſpectum hoſtium celerius opinione eorum exercitum adducit. Cum legiones repente inſtructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata, ſive certaminis periculo, ſive ſubito adventu, ſeu exſpectatione noſtri conſilii, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, etſi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hoſtium, valle intermiſſa magis in altitudinem depreſſa, quam late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, *b* coroniſque pro ratione ejus altitudinis inædificari; foſſam duplicem, pedum quinum denum, lateribus dirutis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III. tabula-

a *octavo jam ſtipendio functa*] anni militiæ per ſtipendia numerati, quæ non menſtrua, ſed annua intelligantur. Tacitus annal. I. c. 36. *miſſionem dari vicena ſtipendia meritis: exauctorari qui ſenadena feciſſent.*

b *coroniſque inædificari*] Corona ſummitas & faſtigium operis: in vallo aut turri, lorica vel pars ejus & prominentia quædam coronæ vicem præſtitit.

latorum, pontibus transjectis, conſtratiſque conjungi, quorum frontes viminea loricula munirentur; ut hoſtis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior ex altitudine eſſet, hoc audacius longiuſque tela permitteret; alter, qui propior hoſtem in ipſo vallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioreſque
10. turres impoſuit. Hujus munitionis duplex erat conſilium: namque & operum magnitudinem, & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum; &, cum pabulatum frumentatumque longius eſſet proficiſcendum, parvis copiis caſtra munitione ipſa videbat poſſe defendi. Interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina caſtra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut noſtra auxilia, aut Gallorum, Germanorumque tranſibant, acriuſque hoſtes inſequebantur, aut viciſſim hoſtes eandem tranſgreſſi noſtros longius ſubmovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat neceſſe, cum raris disjectiſque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis diſperſi pabulatores circumvenirentur. Quæ res etſi mediocre detrimentum jumentorum, ac ſervorum noſtris afferebat, tamen ſtultas cogitàtiones incitabat barbarorum: atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accerſenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametſi numero non amplius erant quingentis; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

CAPUT V.

Cæſar litteras ad Trebonium mittit, ut legionem XIII. ad eum mittat. Bellovaci, quibus cognitæ erant Cæſaris ſtationes, inſidias ſtruunt, in quas incidunt Remi. Vertiſcus interficitur. Interim ab utriſque prælium committitur.

CÆſar, cum animadverteret, hoſtes compluresdies caſtris palude, & loci natura munitis ſe tenere; neque oppugnari caſtra eorum ſine dimicatione pernicioſa, nec locum munitionibus claudi, niſi a majore exercitu, poſſe; litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime poſſet, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerſeret, atque ita cum III. legionibus magnis itineribus ad ſe veniret. Ipſe equites invicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præſidio pabulationibus mittit; qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerent. Quod cum quotidie fieret, ac jam conſuetudine diligentia minueretur; (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci delecta manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſilveſtribus locis inſidias diſponunt: eodemque equites poſtero die mittunt, qui primum elicerent noſtros in inſidias, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali ſors incidit Remis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, cum repente hoſtium equites animadvertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent, cupidius inſecuti, a peditibus undique ſunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam conſuetudo fert equeſtris prælii, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco, principe civitatis, præfecto equitum: qui cum vix equo propter ætatem poſſet uti, tamen conſuetudine Gallorum, neque ætatis excuſatione in ſuſcipienda præfectura uſus erat, neque dimicari ſine ſe voluerat. Inſtantur, atque incitantur

ho-

hoſtium animi ſecundo prælio, principe & præfecto Remorum interfecto. Noſtri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentem inſequi hoſtem.
13. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conſpectu utrorumque caſtrorum, quæ ad vada, tranſituſque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Cæſar tranſduxerat Rhenum, ut equitibus interpoſiti præliarentur, cum conſtantius univerſi paludem tranſiſſent, paucisque reſiſtentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſecuti, perterriti non ſolum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, ſed etiam qui longius ſubſidiari conſueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, quam ſe aut in caſtra ſuorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. Quorum periculo ſic omnes copiæ ſunt perturbatæ, ut vix judicari poſſet, utrum a ſecundis, minimiſque rebus inſolentiores, an adverſis, mediocribuſque timidiores eſſent.

a *ſecundis minimiſq.*] Libri veteres, ſcripti & excuſi, *ſecundis minimiſque*; pro quo Scaliger edidit *ſecundis nimiiſque*, quem adhuc editores ſecuti ſunt. D. Voſſius retinet veterem ſcripturam, ſolo *que* ſublato: ut ſenſus ſit, *rebus parumper ſecundis inflatiores*.

CA-

CAPUT VI.

Hoſtes, cognito legionum adventu, a ſe dimittunt impedimenta, & ineptos ad arma. Cæſar trans paludem legiones ducit, atque ad quoddam jugum pervenit, ibique caſtra munit. Bellovacos fugientes fruſtra turmæ inſequuntur. Hoſtes loco munito caſtra ponunt, ibique inſidias tendunt. Cæſar, rebus omnibus cognitis, plures legiones præmittit. Corbeus nequicquam in turmas impetum facit; acre prælium cooritur. Hoſtes fruſtra fugam quærunt. Corbeus interficitur.

Compluribus diebus iiſdem in caſtris conſumptis, cum propius acceſſiſſe legiones, & C. Trebonium legatum cognoviſſent duces Bellovacorum, veriti ſimilem obſeſſionem Aleſiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confuſum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi Gallos conſuevit) oppreſſi luce copias armatorum pro ſuis inſtruunt caſtris; ne prius Romani perſequi ſe inciperent, quam longius agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neque reſiſtentes tanto collis adſcenſu laceſſendos judicabat; neque non uſque eo legiones admovendas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari militibus inſtantibus non poſſent. Ita cum paludem impeditam caſtris caſtra dividere, (quæ tranſeundi difficultas celeritatem inſequendi tardare poſſet) atque id jugum, quod trans paludem pœne ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri valle a caſtris eorum interciſum animadverteret; pontibus palude conſtrata, legiones tranſducit, celeriterque in ſummam planitiem jugi pervenit, quæ declivi faſtigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus inſtructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco conſtituit, unde tormento miſſa tela in hoſtium cune- 14.

ne-

15. neos conjici poſſent. Barbari confiſi loci natura,
cum dimicare non recuſarent, ſi forte Romani
ſubire collem conarentur, paullatimque copias
diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi
perturbarentur, in acie permanſerunt. Quorum
pertinacia cognita, Cæſar xx cohortibus inſtru-
ctis, caſtriſque eo loco metatis, muniri jubet
caſtra. Abſolutis operibus, legiones pro vallo
inſtructas collocat: equites frenatis equis in ſta-
tionibus diſponit. Bellovaci cum Romanos ad
inſequendum paratos viderent, neque pernocta-
re, neque diutius permanere *a* ſine periculo eo-
dem loco poſſent, tale conſilium ſui recipiendi
inierunt. Faſces, ubi conſederant, (nam in a-
cie ſedere Gallos conſueſſe, *b* ſuperioribus com-
mentariis declaratum eſt) ſtramentorum, ac vir-
gultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia,
per manus inter ſe traditos, ante aciem collo-
caverunt; extremoque tempore diei, ſigno pro-
nunciato, uno tempore incenderunt. Ita conti-
nens flamma copias omnes repente a conſpectu
texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari
16. vehementiſſimo curſu fugerunt. Cæſar, etſi di-
ſceſſum hoſtium animadvertere non poterat, in-
cendiis oppoſitis; tamen id conſilium cum fugæ
cauſſa initum ſuſpicaretur, legiones promovet;
& turmas mittit ad inſequendum: ipſe veritus
inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſteret ho-
ſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur i-
niquum, tardius procedit. Equites, cum intra-
re fumum, & flammam denſiſſimam timerent;
ac, ſi qui cupidius intraverant, vix ſuorum ipſi
priores partes animadverterent equorum, inſidias
veriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bel-
lovacis dederunt. Ita, fuga timoris ſimul calli-
ditatiſque plena, ſine ullo detrimento, millia
non amplius X progreſſi hoſtes, munitiſſimo lo-
co caſtra poſuerunt. Inde, cum ſæpe in inſidiis
equi-

a *ſine periculo*] Hoc in MSS. plurimis, & antiquis editionibus exſtat. Poſtea cuſum eſt *ſine cibariis*.

b *ſuperioribus commentariis*] Non apparet hic locus in ſeptem Cæſaris de hoc bello; ut vel exciderit, vel librariorum culpa mutatum ſit: niſi memoria lapſus eſt ipſe Hirtius.

equites pediteſque diſponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. Quod 17.
cum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæſar, Corbeum Bellovacorum ducem, fortiſſimorum millia VI peditum delegiſſe, equiteſque ex omni numero ∞, quos in inſidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, Cæſar legiones plures, quam ſolebat, educit; equitatumque, qua conſuetudine pabulatoribus mittere præſidio conſueverat, præmittit. Huic interponit *a* auxilia levis armaturæ: ipſe cum legionibus quam poteſt maxime appropinquat. Hoſtes 18.
in inſidiis diſpoſiti cum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes paſſibus ∞, ſilvis undique impeditiſſimis, aut altiſſimo flumine, velut indagine munitum, hunc inſidiis circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium conſilio, ad præliandum animo, atque armis parati, cum, ſubſequentibus legionibus, nullam dimicationem recuſarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu cum ſibi Corbeus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſtimaret, primum cum paucis ſe oſtendit, atque in proximas turmas impetum facit. Noſtri conſtanter impetum ſuſtinent inſidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equeſtribus præliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur. Cum diſpoſitis tur- 19.
mis invicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumveniri ſuos paterentur; erumpunt cæteri, Corbeo præliante, ex ſilvis. Fit magna contentione diverſum prælium: quod cum diutius pari marte iniretur, paullatim ex ſilvis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui; turmiſque noſtrorum interpoſiti, conſtan-

a *auxilia levis armaturæ*] In MSS. ita, quorum ſex nominatim laudat Voſſius. Editi, *præſidia l.a.*

ſtanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde ut ratio poſtulabat prælii, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore & noſtris, & hoſtibus nuntii afferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. Qua re cognita, præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrime præliantur: ne, ſi tardius rem geſſiſſent, victoriæ gloriam communicaſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diverſis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. Victi tamen, propulſique, majore parte amiſſa, conſternati, *a* quo fors tulerat, confugiunt, partim ſilvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a noſtris acriter inſequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere prælio, ſilvaſque petere, aut invitantibus noſtris ad deditionem, potuit adduci, quin fortiſſime præliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in ſe tela conjicere.

CAPUT VII.

Cæſar exercitum trans flumen ducit, ad quem Bellovaci Legatos mittunt. Reſponſio Cæſaris ad Legatos. Reliquæ civitates, Bellovacorum exemplo, Legatos ad Cæſarem mittunt, excepto Comio.

20. TAli modo re geſta, recentibus prælii veſtigiis ingreſſus Cæſar, cum victos tanta calamitate exiſtimaret hoſtes, nuntio accepto, locum caſtrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abeſſe quam VIII. millia paſſuum dicebantur, tametſi flumine impeditum tranſitum videbat;

a *quo fors tulerat*] Hæc deſunt multis ſcriptis: etiam edd. Venet. vetuſtæ, & Gryph. Et perperam *ſors* pro *fors* legunt, qui retinent.

bat; tamen, exercitu tranſducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui ſilvarum beneficio caſum evitaverant, omnibus adverſis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amiſſo equitatu, & fortiſſimis peditibus, cum adventare Romanos exiſtimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati, obſideſque ad Cæſarem mittantur. Hoc 21.
omnibus probato conſilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri e veſtigio mittunt ad Cæſarem legatos, petuntque, ut ea pœna ſit contentus hoſtium, quam ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſua clementia atque humanitate, nunquam profecto eſſet illaturus: afflictas opes equeſtri prælio Bellovacorum eſſe: delectorum peditum multa millia interiiſſe: vix refugiſſe nuntios cædis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prælio commodum eſſe conſecutos, quod Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis, eſſet interfectus. Nunquam enim ſenatum tantum in civitate illo vivo, quantum imperitam plebem, potuiſſe.
Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar, eo- 22.
dem tempore ſuperiore anno Bellovacos, cæteraſque Galliæ civitates ſuſcepiſſe bellum: pertinaciſſime hos ex omnibus in ſententia permanſiſſe, neque ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos: ſcire, atque intelligere ſe, cauſſam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, reſiſtente ſenatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, & gerere poſſet; ſed tamen ſe contentum fore ea pœna, quam ſibi ipſi contraxiſſent. Nocte inſequenti legati reſponſa ad ſuos referunt, obſides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum le- 23.
gati, quæ Bellovacorum ſpeculabantur eventum; obſides dant; imperata faciunt, excepto Comio, quem timor cohibebat cujuſquam fidei ſuam committere ſalutem. Nam ſuperiore anno T. Labie-

bienus, Cæſare in Gallia citeriore jus dicente, cum Comium comperiſſet ſolicitare civitates, & conjurationem contra Cæſarem facere, infidelitatem ejus ſine ulla perfidia judicavit comprimi poſſe: quem quia non arbitrabatur vocatum in caſtra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. a Voluſenum Quadratum miſit, qui eum, per ſimulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. Cum in colloquium ventum eſſet, &, ut convenerat, manum Comii Voluſenus arripuiſſet; centurio, velut inſueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter a familiaribus prohibitus Comii non potuit. Graviter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. Cum utrimque gladii diſtricti eſſent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque conſilium; noſtrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quod, inſidiis cognitis, plura, quam videbant, extimeſcebant. Quo facto ſtatuiſſe Comius dicebatur, nunquam in conſpectum cujuſquam Romani venire.

CAPUT VIII.

Retento ſecum M. Antonio, exercitum in diverſas Galliæ partes Cæſar diſtribuit; inde ad populandos Ambiorigis fines proficiſcitur. Labienus in Treviros mittitur. Cæſar ad oppidum Lemovicum contendit. Dumnacus Romanorum caſtra fruſtra oppugnat. Fabius Legatus pluribus civitatibus receptis auxilium Duracio fert. Dumnacus adventu Fabii territus exercitum trans Ligerim ducit.

24. BEllicoſiſſimis gentibus devictis, Cæſar cum videret nullam jam eſſe civitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret, ſed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præſens imperium evitandum, plures in partes exer-

a *C. Voluſenum Quadratum*] quem lib. IV. II. Cæſar ad exploranda Britanniæ litora præmiſerat.

xercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem cum legione XI. ſibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV. mittit in diverſiſſimam partem Galliæ, quod ibi quaſdam civitates in armis eſſe audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, ſatis firmas II. legiones habere exiſtimabat. T. Labienum ad ſe evocat: legionemque XII. quæ cum eo fuerat in hibernis, *a* in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret decurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate *b* Tergeſtinis accidiſſet; qui repentino latrocinio, atque impetu eorum erant oppreſſi. Ipſe ad devaſtandos, depopulandoſque fines Ambiorigis proficiſcitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet, proximum ſuæ dignitati eſſe ducebat adeo fines ejus vaſtare civibus, ædificiis, pecore, ut odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamita-
tes haberet in civitatem. Cum in omnes partes 25.
finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet, atque omnia cædibus, incendiis, ruinis vaſtaſſet; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum II. legionibus in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate non multum a Germanis differebat: neque imperata umquam, niſi exer-
citu coacta, faciebat. Interim C. Caninius le- 26.
gatus, cum magnam multitudinem conveniſſe hoſtium *c* in fines Pictonum, litteris nuntiiſque Duracii cognoviſſet, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanſerat, cum pars quædam civi-

a *in Togatam Galliam*] quæ paullo ante c. 23. ſect. 3. *Citerior* dicta fuit, a togæ uſu, propter civitatem conceſſam, *Togata* dicta.

b *Tergeſtinis*] Tergeſte, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare; quondam Italiæ finis, antequam pars Iſtriæ adjecta fuit.

c *in fines Pictonum*] Pictones populus Aquitaniæ adjectus prope Ligerim. Urbs illorum *Limonum*, Λίμωνον Ptolemæi, media ætate Pictavium, Pictavus: nunc *Poictiers*.

vitatis ejus defeciſſet, *a* ad oppidum Limonum contendit. Quo cum adventaret, atque ex captivis certius cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum, Limonum oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet: caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognoviſſet, copiis omnibus ad legiones converſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Cum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet, & magno ſuorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuiſſet;
27. rurſus ad obſidendum Limonum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obſidibus firmat, litteriſque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, deſperata ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet & Romanorum externum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere, ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit; nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias tranſduxiſſet.

CAPUT IX.

Fabius Dumnaci agmen inſecutus, magna præda potitur. Q. Titatius Varus prælium cum hoſtibus committit; quibus fuſis, impedimenta capit. Caninius legatus Drapetem Senonem inſequitur. C. Fabius in Carnutes proficiſcitur, quos in deditionem recipit, itemque reliquas civitates Armoricas dictas: Drapes, & Lucterius oppidum Uxellodunum occupant: in quos Caninius impetum facit. Lucterius cum paucis fugit.

FAbius, etſi nondum in conſpectum venerat hoſtibus, neque ſe cum Caninio conjunxerat,

a ad oppidum Limonum] Jam dictum eſt. Caput enim eſſe Pictonum, ex Magnone Valeſius demonſtravit, qui Notis Juris ad Carolum M. ſcripſit, *Pictavus, Lemonum.*

rat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in eadem ſe reciperet caſtra. Conſequuntur equites noſtri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: & fugientes, perterritoſque ſub ſarcinis in itinere aggreſſi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Itaque, re bene geſta, ſe recipiunt in caſtra. Inſequenti nocte Fabius equites præmit- 28.
tit, ſic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum conſequeretur ipſe. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus, præfectus equitum, ſingularis & animi & prudentiæ vir, ſuos hortatur, agmenque hoſtium conſecutus, turmas partim idoneis locis diſponit, partim equitum prælium committit. Conſiſtit audacius equitatus hoſtium, ſuccedentibus ſibi peditibus, qui toto agmine ſubſiſtentes, equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine. Namque noſtri, contemptis pridie ſuperatis hoſtibus, cum ſubſequi legiones meminiſſent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per ſe conficiendi prælii, fortiſſime contra pedites præliantur: hoſteſque nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus noſtri nacti occaſionem videbantur. Cum aliquandiu ſumma contentione dimicaretur; Dumnacus inſtruit 29.
aciem, quæ ſuis eſſet equitibus invicem præſidio. Tum repente confertæ legiones in conſpectum hoſtium veniunt. Quibus viſis, perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore diſcurſuque paſſim fugæ ſe mandant. At noſtri equites, qui paulo ante cum reſiſtentibus fortiſſime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore ſublato, cedentibus circumfuſi, quantum equorum vires ad perſequendum,

dextræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo ca-
30. pitur impedimentorum. Qua ex fuga cum conſtaret, Drapetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, ſervis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V. millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque conſilium cum eo Lucterium Cadurcum cepiſſe, quem *a* in ſuperiore commentario, prima defectione Galliæ facere in provinciam impetum voluiſſe, cognitum eſt: Caninius legatus, cum legionibus II. ad eos perſequendos contendit, ne timore, aut detrimento provinciæ magna infamia perditorum hominum latrociniis capere-
31. tur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquaſque proficiſcitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe accitas ſciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ; dato vero ſpatio, ac tempore, eodem inſtante Dumnaco, poſſent concitari. Qua in re ſumma felicitas, celeritaſque in recipiendis civitatibus Fabium conſequitur. Nam Carnutes, qui ſæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus, veniunt in deditionem, ceteræque civitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii, legionumque, imperata ſine mora faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus, errans latitanſque, ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt.
32. At Drapes, unaque Lucterius, cum legiones Caniniumque adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent provinciæ fines intrare poſſe, nec jam liberam vagan-

a *in ſuperiore commentario*] cap. 5. ſeqq. Ibi Cæſar *Lucterium* ſcripſit, qui hic eſt *Luterius*.

gandi, latrocinandique facultatem haberent, conſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud ſuos cives quondam, integris rebus, multum potuiſſet, ſemperque auctor novorum conſiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet: *a* oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat ſuis & Drapetis copiis, oppidanoſque ſibi
conjungit. Quo cum confeſtim C. Caninius ve- 33.
niſſet, animadverteretque omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna aurem impedimenta oppidanorum videret, quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent: tripartito cohortibus diviſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit, a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur,
vallum in oppidi circuitu ducere inſtituit. Quod 34.
cum animadverterent oppidani, miſerrimaque Aleſiæ memoria ſolliciti ſimilem caſum obſeſſionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte, II. millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes, & Lucterius educunt. Ii paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnumquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quam ob cauſſam C. Caninius toto oppido munitiones *b* circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia.

 Ma-

a *oppidum Uxellodunum*] Cadurcorum hoc oppidum in Armorica citeriore fuit.

b *circumdare moratur*] Ita nunc plerique: etiam Gryphius, quod haud dubie ex veteri codice. Antea editum erat *conatur*.

35. Magna copia frumenti comparata, conſidunt Drapes, & Lucterius non longius ab oppido x. millibus paſſuum, unde paulatim frumentum in oppidum ſupportarent. ipſi inter ſe *a* provincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit. Lucterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Diſpoſitis ibi præſidiis, hora noctis circiter x. ſilveſtribus, anguſtiſque itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit. Quorum ſtrepitum vigiles caſtrorum cum ſenſiſſent, exploratoreſque miſſi, quæ agerentur, renuntiaſſent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. Ii repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia, quæ noſtri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec ſe recepit in caſtra.

CAPUT X.

Caninius equites, pediteſque in hoſtium caſtra præmittit; vehemens prælium committitur. Drapes capitur. Caninius ad obſidendos oppidanos revertitur, quo etiam C. Fabius venit.

36. RE bene geſta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete eſſe in caſtris millibus non amplius x. Qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe, magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed, cum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanoſque pedites ſummæ velocitatis omnes ad caſtra hoſtium præmittit, ipſe legionem unam in trina caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit. Cum propius hoſtem ac-

a *provincias partiuntur*] munera, expeditiones, Romano loquendi more, quo inter ſe conſules aut prætores diviſerunt.

acceſſiſſet, ab exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit, caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſſe demiſſa; at Germanos equites imprudentibus omnibus de improviſo advolaſſe, & prælium commiſiſſe. Qua re cognita, legionem armatam, inſtructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equites, ſignis legionis viſis, vehementiſſime præliantur. Conteſtim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipſe eo prælio
Drapes. Caninius, feliciſſime re geſta, ſine ullo 37.
pæne militis vulnere, ad obſidendos oppidanos revertitur, externoque hoſte deleto, *a* cujus timore dividere præſidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat adminiſtrari. Venit eodem cum ſuis copiis poſtero die C. Fabius, partemque oppidi ſumit ad obſidendum.

CAPUT XI.

Cæſar, relicto M. Antonio in Bellovacis, reliquas adit civitates; cumque ad Carnutes ventum eſſet, Cotuatum ad ſupplicium depoſcit: certior fit a Caninio de iis, quæ contra Drapetem, & Lucterium geſta ſunt. Cæſar ad Caninium ſe confert; oppidanos aqua prohibet; prælium committitur. Oppidanorum deditio, de quorum multis pœna ſumitur. Drapes fame perit.

CÆſar interim M. Antonium quæſtorem cum 38.
cohortibus XV. in Bellovacis reliquit, ne qua rurſus novorum conſiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipſe reliquas civitates adit: obſides plures imperat: timentes omnium animos conſolatione ſanat. Cum in Carnutes ve-

a *cujus timore dividere præſ.*] Plures ita ſcripti codices: etiam editi veteres, Venetus, Gryphii, alii. Poſt excuſum, *cujus timore augere præſidia*.

veniſſet, quorum conſilio in civitate *a* ſuperiore commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum, quod præcipue eos propter conſcientiam facti timere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius, & concitatorem belli Cotuatum ad ſupplicium depoſcit. Qui etſi ne civibus quidem ſuis ſe committebat, tamen celeriter omnium cura quæſitus, in caſtra perducitur. Cogitur in ejus ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam maximo militum concurſu, qui omnia pericula, & detrimenta belli Cotuato accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur.

39. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drapete, & Lucterio geſta eſſent, quoque in conſilio permanerent oppidani, quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna eſſe afficiendam judicabat; ne univerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam putaret, neve hoc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ provinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui juſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu, quam poteſt celerrime, ad Caninium

40. contendit. Cum contra expectationem omnium Cæſar Uxellodunum veniſſet, oppidumque operibus clauſum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione poſſe, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognoviſſet, aqua prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, *b* quæ pœne totum montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibe-

a *ſuperiore commentario*] lib. VII. cap. 2.

b *quæ pæne totum montem*] Dion. Voſſius mavult *quod pæne*, ut ad *flumen* referatur. Sed vallis etiam *pæne* montem non totum poteſt cingere, depreſſior videlicet, per quam flumen labitur.

bebat. Sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depreſſis foſſis, derivari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eo deſcenſus, ut prohibentibus noſtris, ſine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent adſcenſu. Qua difficultate eorum cognita, Cæſar, ſagittariis, funditoribuſque diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum
in locum conveniebat. Sub ipſius oppidi murum 41.
magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum CCC. intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi oppidanos cum optarent reliqui, Cæſar unus videret, non ſine magno periculo poſſe; e regione ejus vineas agere adverſus montem, & aggeres ſtruere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco ſuperiore *a* decurrentes ſine periculo præliabantur, multoſque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore *b* tectos cuniculos, crates, & vineas agunt ad caput fontis; quod genus operis ſine ullo periculo, & ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum LX. Collocatur in eo turris X. tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat)

a *decurrentes--præliabantur*] Locus hic aliter in Vett. libris legitur, *decurrunt*, -- *præliantur*, --*vulnerant*-- *Non deterrentur*. Nee vero dubito, quin recentium lectio etiam ex antiquis ſit codicibus.

b *tectos cuniculos--- ad caput fontis*] ſuperiori ſæculo plures libri, Baſileenſes, Gryphii, alii, hæc ſola ſine lacunæ indicio referebant: prius autem editi & MSS. poſt *cuniculos* interſerunt *ad aggeres ac vineas*: alii, *ad vineas agunt, ad caput fontis*: Palatinus, *ad vineas agunt & ad caput fontis*. Scaliger, *crates & vineas agunt ad c. f.* quem plures hodie ſequuntur: quæ etiam lectio firmari MS. codice dicitur. Clarior ſenſus, ſi nihil inſeritur, quia ſine ſuſpicione hoſtium facere licuit. Nos pleniores, vel ſpatii explendi cauſſa, expreſſimus, adjecta ex alio & copula.

ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. Ex ea cum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus, nec ſine periculo poſſent adaquari oppidani, non tantum pecora, atque jumenta, ſed etiam magna
42. hominum multitudo ſiti conſumebatur. Quo malo perterriti oppidani cupas ſevo, pice, *a* ſcandulis complent. Eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicatione, & periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipſis operibus flamma exſiſtit. Quæcumque enim per locum præcipitem miſſa erant, ea vineis, & aggere ſuppreſſa comprehendebant idipſum, quod morabatur. Milites contra noſtri, quanquam periculoſo genere prælii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo. Res enim gerebatur & excelſo loco, & in conſpectu exercitus noſtri: magnuſque utrimque clamor oriebatur: ita quam quiſque poterat, maxime inſignis, quo notior teſtatiorque virtus ejus eſſet, telis hoſtium flammæque ſe of-
43. ferebat. Cæſar cum complures ſuos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adſcendere, & ſimulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis eſſent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, muriſque diſponunt. Ita noſtri, ſine prælio facto, celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Cum pertinaciter reſiſterent oppidani, & jam magna parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanerent, ad poſtremum cuniculis venæ fontis interciſæ ſunt, atque everſæ. Quo facto repente fons perennis exhauſtus tantam attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum conſilio, ſed Deorum voluntate factum
44. putarent. Itaque neceſſitate coacti ſe tradiderunt. Cæſar, cum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque vereretur, ne quid crudeli-

a *ſcandulis*] tabellis ligneis tegularum vices præſtantibus.

litate naturæ videretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animadverteret, ſi tali ratione diverſis in locis plures rebellare cœpiſſent, exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit; vitam conceſſit, quo teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes, quem captum eſſe a Caninio docui, ſive indignatione, & dolore vinculorum, ſive timore gravioris ſupplicii paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque ita interiit.

CAPUT XII.

Lucterius vinctus ad Cæſarem perducitur. Labienus cum Treviris præliatur, Surumque Æduum capit. Cæſar Aquitaniam petit, ad quem omnes ejus provinciæ civitates Legatos mittunt: poſtea Narbonem ſe confert, exercitu in varias partes dimiſſo. Poſtremo ad legionem in Belgium ſe recipit, ibique cognoſcit, Comium Atrebatem cum equitatu ipſius præliatum eſſe; cujus eventus narratur.

EOdem tempore Lucterius, quem profugiſſe ex prælio ſcripſi, cum in poteſtatem veniſſet Epaſnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis multorum fidei ſe committebat, quod nuſquam diutius ſine periculo commoraturus videbatur, cum ſibi conſcius eſſet, quam inimicum deberet Cæſarem habere) hunc Epaſnactus Arvernus, amiciſſimus populi Romani, ſine dubitatione ulla vinctum ad Cæſarem duxit. Labie- 45.
nus interim in Treviris equeſtre prælium ſecundum facit; compluribuſque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adverſus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in ſuam redegit poteſtatem, atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & generis ſummam nobilitatem habebat, ſoluſque ex Æduis ad id tempus permanſerat in armis. Ea re cognita, Cæſar cum 46.
in omnibus partibus Galliæ bene res geſtas vi-

deret, judicaretque ſuperioribus æſtivis Galliam devictam, & ſubactam eſſe, Aquitaniam nunquam ipſe adiiſſet, ſed per P. Craſſum quadam ex parte deviciſſet; cum II. legionibus in eam partem eſt profectus, ubi extremum tempus conſumeret æſtivorum. Quam rem, ſicut cætera, celeriter, feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miſerunt, obſideſque ei dederunt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem profectus eſt: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV. legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: II in Æduos miſit, quorum in omni Gallia ſummam eſſe auctoritatem ſciebat: II. in Turonibus ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II. reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu eſſet. Paucos dies ipſe in provincia moratus, cum celeriter omnes conventus percurriſſet; publicas controverſias cognoviſſet; bene meritis præmia tribuiſſet; (cognoſcendi enim maximam facultatem habebat, quali quiſque animo in rempublicam fuiſſet totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate, atque auxiliis provinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium ſe recipit, hibernatque *a* Nemeto-
47. cennæ. Ibi cognoſcit, Comium Atrebatem prælio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam cum Antonius in hiberna veniſſet, civitaſque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui poſt illam vulnerationem, quam ſupra commemoravimus, ſemper ad omnes motus paratus ſuis civibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quærentibus auctor armorum, duxque deeſſet, parente Romanis civitate, cum ſuis equitibus ſe, ſuoſque latrociniis alebat, infeſtiſque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiber-

a *Nemetocennæ*] Oppidum eſt Atrebatum, & haud dubie princeps gentis, quod in Itinerario *Nemetacum* vocatur, cujus ſitus in locum *Arras* ſive *Atrecht*, medio ævo *Atrebate*, videatur incidere. Vide Notit. Orb. Antiqui.

berna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam virtutem, quæ ſingularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, diſpoſitis inſidiis, ſæpius ejus equites aggreſſus, ſecunda prælia faciebat. Noviſſime, cum vehementius contenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius cum paucis inſecutus eſſet; ille autem fuga vehementi Voluſenum longius produxiſſet: repente omnium ſuorum invocat fidem, atque auxilium, ne ſua vulnera, *a* perfidia impoſita, paterentur inulta; converſoque equo, ſe a cæteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucoſque noſtros convertunt, atque inſequuntur. Comius incenſum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infeſta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, & converſi hoſtem pellere. Quod ubi accidit, complures hoſtium, magno noſtrorum impetu pulſi vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Comius autem, ſive expiato ſuo dolore, ſive magna parte amiſſa ſuorum, legatos ad Antonium mittit, ſeque ibi futurum, ubi præſcripſerit, & ea facturum, quæ imperaverit, obſidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cujuſquam Romani. Quam 48.

a *perfidia impoſita*] diverſis caſibus, *perfidia* ſexto, *impoſita* quarto multitudinis. Dionyſius Voſſius emendavit, cum legeretur vulgo *perfidia interpoſita*, quod incongruens; aut *per fidem interpoſitam*, quod clarius quidem, ſed participium requirit *accepta*, *inflicta*, aut ſimile, cujus nullum hic veſtigium eſt. Nec inſolens *imponere vulnus*. Cicero Tuſc. IV. 24. *quæ hic reip. vulnera imponebat, eadem ille ſanabat*. Et pro Sextio c. 19. *accipienda, eadem illis mortifera, qui eam impoſuiſſent*.

poſtulationem Antonius cum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

Hirtii additio ad octavum librum C. Cæſaris, ex qua quiſque facile colligere poteſt, quo in loco Cæſar, ejuſque exercitus anno nono fuerit.

Scio, Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos commentarios confeciſſe: quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum: propterea quod inſequens annus L. Paulo, C. Marcello Coſſ. nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar, exercituſque eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, conjungendaque huic commentario ſtatui.

49. Cæſar, cum in Belgio hiemaret, unum illud propoſitum habebat, continere in amicitia civitates, nulli ſpem, aut cauſſam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam ſub diſceſſum ſuum neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti periculo ſuſciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defeſſam tot adverſis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace con-
50. tinuit. Ipſe, hibernis peractis, contra conſuetudinem in Italiam quam maximis itineribus eſt profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæſtoris ſui commendaret *a* ſacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia cum libenter pro homine ſibi conjunctiſſimo, quem paulo ante præmiſerat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulſa *b* Cæſaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc, etſi

a *ſacerdotii petitionem*] auguratus; quem etiam *ſacerdotium* dixit Plinius IV. epiſt. VIII. De Antonii autem auguratu videas Cic. Philipp. II. cap. 33.

b *Cæſaris decedentis*] de provincia, cujus jam nonus annus agebatur.

ſi Augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus juſtam ſibi cauſſam municipia, & colonias adeundi exiſtimavit: ut iis gratias ageret, quod frequentiam, atque officium ſuum Antonio præſtitiſſent: ſimulque ſe, & honorem ſuum in ſequentis anni commendaret petitione; propterea quod inſolenter adverſarii ſui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum Coſſ. creatos, qui omni honore, & dignitate Cæſarem expoliarent: *a* ereptum Ser. Galbæ conſulatum, cum is multo plus gratia, ſuffragiiſque valuiſſet, quod ſibi conjunctus & familiaritate, & neceſſitudine legationis eſſet.
Exceptus eſt Cæſaris adventus ab 51.
omnibus municipiis, & coloniis incredibili honore, atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo univerſæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. Hoſtiæ omnibus locis immolabantur. Tricliniis ſtratis fora, templaque occupabantur, ut vel exſpectatiſſimi triumphi lætitia *b* præcipi poſſet. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.
Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percurriſſet, ſumma celeritate ad exercitum Neme- 52.
tocennam rediit; legionibuſque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus eſt, ibique exercitum luſtravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad conſulatus petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationem locorum propter ſalubri-

a *ereptum Ser. Galbæ conſulatum*] Ser. Galba legatus Cæſaris in Gallia fuerat, miſſus cum legione in Nantuates & Veragros, *lib.* III. *ineunte*. Cum conſulatum peteret, repulſam tulit propter Cæſaris amicitiam: ex quo Cæſari offenſus cum Caſſio & Bruto conſpiravit. *Suet. Galb. c.* 3.

b *præcipi poſſet*] ante capi, ut ad Cæſaris exſpectatum triumphum, nondum autem præſentem, referatur. Sic R. Steph. & Ciaccon. & Gryph. & Jungerm. ac Goduinus: etiam v. c. Carrarienſis. Alii *percipi*, ut cum quovis triumpho ſplendidiore comparetur.

britatem exiſtimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, *a* Labienum ab inimicis ſuis ſollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum conſiliis, ut, interpoſita ſenatus auctoritate, aliqua parte exercitus ſpoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra ſenatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis ſententiis Patrum conſcriptorum cauſſam ſuam facile obtineri. Nam *b* C. Curio tribunus plebis cum Cæſaris cauſſam, dignitatemque defendendam ſuſcepiſſet, ſæpe erat ſenatui pollicitus, ſi quem timor armorum Cæſaris læderet, & quoniam Pompeji dominatio, atque arma non minimum terrorem foro inferrent; diſcederet uterque ab armis, exercituſque dimitteret: fore eo pacto liberam, & ſui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus eſt, ſed etiam *c* per ſe ſenatus diſceſſionem facere cœpit. Quod ne fieret, conſules, amicique Pompeji ſuaſerunt, atque, ita rem moderando, diſceſſerunt.

53. Magnum hoc teſtimonium ſenatus erat univerſi, convenienſque ſuperiori facto. Nam Marcellus proximo anno, cum impugnaret Cæſaris dignitatem, contra legem Pompeji, & Craſſi, retulerat ante tempus ad ſenatum de Cæſaris provinciis: ſententiiſque dictis, diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Cæſaris invidia quærebat, *d* ſenatus frequens in alia omnia tranſiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæſaris, ſed admonebantur, quo majores pararent neceſſitudines, quibus co-

gi

a *Labienum ab inimicis ſuis ſollicitari*] Cæſaris inimicis. nec fruſtra. Labienus enim poſtea ſtetit a Pompeji partibus.

b *C. Curio tribunus pl.*] Hic eſt, ad quem Ciceronis exſtant epiſtolæ lib. II. poſt violentiſſimus defenſor Cæſaris, in Africa periit. Sueton. Cæſ. 29. & 36.

c *per ſe diſceſſionem facere cœpit*] Plutarchus Cæſare p. 722. τοῖς περὶ Ἀντώνιον tribuit, in quibus princeps erat Curio: uterque enim pro Cæſare contendit. Fit autem diſceſſio poſt diverſas ſententias conſule (aliquando etiam tribuno, *Cic. I. epiſt.* II.) poſtulante, ut qui hujus illiuſve ſententiæ ſint, a ceteris diſcedant. Gellius XIV, 7. Tuberone auctore neceſſariam SCtis diſceſſionem tradit.

d *ſenatus frequens in alia omnia*] Vid. Plutarch. dicto loco; & Appian. Civ. II. p. 736. qui ait, in Curionis ſententiam CCCLXX ſenatores diſceſſiſſe: ſolos XXII in alteram.

gi poſſet ſenatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent. Fit deinde S. C. ut *a* ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompejo, altera a C. Cæſare mitterentur. Neque obſcure hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompejus legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat, confectam ex delectu provinciæ, Cæſari tamquam ex ſuo numero dedit. Cæſar autem, cum de voluntate adverſariorum nemini dubium eſſet, Cn. Pompejo legionem remiſit, & ex ſuo numero xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S.C. jubet tradi. In ejus locum xiii legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidiis xv deducebatur; ipſe exercitum diſtribuit per hiberna. C. Trebonium cum legionibus iv in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam, ſi Belgæ, quorum maxima virtus, & Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet, exercitibus continerentur. Ipſe in Italiam profectus eſt. Quo cum veniſſet, cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones ii. ab ſe remiſſas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompejo traditas, atque in Italia retentas eſſe. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæſarem pararentur; tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potius diſceptandi, quam belli gerendi.

54. (beside "Neque obſcure hæ duæ legiones") 55. (beside "ii. ab ſe remiſſas")

a *ad bellum Parthicum*] Appianus dicto loco p. 734. ἐς Συρίαν φυλακῆς ἕνεκα.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI

LIBER I.

CAPUT I.

Litteras Cæſaris Fabius Conſulibus tradit. Conſules de Republ. referunt. L. Lentulus operam ſuam Senatui, & Reipub. ſub conditione promittit: idem facit Scipio; cujus ſententia a Pompejo manere creditur.

1. Litteris a Fabio C. Cæſaris conſulibus redditis, ægre ab iis impetratum eſt, ſumma tribunorum plebis contentione, ut in ſenatu recitarentur. Ut vero ex litteris ad ſenatum referretur, impetrari non potuit. Referunt conſules de Republica *a* in civitate. L. Lentulus conſul Senatui, Reique publicæ ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter, ac fortiter ſententias dicere velint: ſin Cæſarem reſpiciant, atque ejus gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neque ſenatus auctoritati obtemperaturum: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem ſententiam loquitur Scipio, Pompejo eſſe in animo, Reipublicæ non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur: ſin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam ejus auxi-
2. lium, ſi poſtea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod ſenatus in urbe habeba-

tur,

a *in civitate*] Multis hæc verba ſuſpecta ſunt, quaſi a librario inſerta: quia Cæſar *in urbe* potius dixiſſet, ut cap. 2. ineunte, quod ſenatui extra urbem habito *cap.* 3. & 6. opponitur.

tur, *a* Pompejuſque aderat, ex ipſius ore Pompeji mitti videbatur.

CAPUT II.

M. Marcellus, M. Calidius, M. Rufus leniores dicunt ſententias, quam Lentulus. Plerique tamen coacti Lentuli conviciis, & Pompejanorum minis, Scipionis ſententiam ampleɛtuntur; quæ eſt, ut Cæſar exercitum dimittat, niſi velit hoſtis judicari. Tribuni intercedunt, de qua intercesſione ſtatim refertur.

DIxerat aliquis leniorem ſententiam, ut primo M. Marcellus ingreſſus in eam orationem, non oportere ante de Republica ad ſenatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conſcripti eſſent; quo præſidio tuto, & libere ſenatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompejus in ſuas provincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa: timere Cæſarem, abreptis ab eo II. legionibus, ne ad ejus periculum reſervare, & obtinere eas ad urbem Pompejus videretur: *b* ut M. Rufus, qui ſententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, ſequebatur. Ii omnes convicio L. Lentuli conſulis correpti exagitabantur. Lentulus *c* ſententiam Calidii pronuntiaturum ſe omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a ſua ſententia diſceſſit. Sic vocibus conſulis, terrore præſentis exercitus, minis amicorum Pompeji plerique compulſi, inviti, & coacti, Scipionis ſententiam ſequuntur: Uti

a *Pompejuſque aderat*] Muretus V. L. lib. x. extremo *a. v. erat*; id eſt *ad urbem*, legit: P. Victorius lib. III. ineunte *aberat*. Omnes tamen ſcripti & olim editi *aderat*, hoc eſt, in proximo, ſub mœnibus erat, ut Dio Caſſius lib. XLI. ineunte ait, *ἐν τῷ προαστείῳ*, *in ſuburbio*.

b *ut M. Rufus*] M. Cœlius Rufus, cujus eſt VIII. liber epiſtolarum inter Ciceronianas: & pro quo Ciceronis exſtat oratio, *pro Cœlio* inſcripta.

c *ſententiam Calidii pronuntiaturum*] Conſul ſingulas ſententias rogabat; collectas poſtmodum ſimul pronuntiabat, ut appareret, num opus eſſet diſceſſione. Omiſiſſe aliquando, quæ diſplicebant, ex hoc ipſo loco manifeſtum eſt.

Uti ante certam diem Cæſar exercitum dimittat: ſi non faciat, eum *a* adverſus rempublicam facturum videri. Intercedunt M. Antonius, Q. Caſſius, Tribuni pl. Refertur confeſtim de interceſſione tribunorum: dicuntur ſententiæ graves: ut quiſque acerbiſſime crudeliſſimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæſaris collaudatur.

CAPUT III.

Pompejus Senatores evocat, eoſque confirmat. C. Curio Tribunos plebis ad jus Comitiorum evocat: omnes Cæſaris inimici in Senatum coguntur. Sententiis L. Piſonis, Roſcii, & aliorum Scipio, & Cato cum aliis, privatis cauſſis, reſiſtunt.

3. MIſſo ad veſperum ſenatu, omnes, qui ſunt ejus ordinis, a Pompejo *b* evocantur. Laudat promptos, atque in poſterum confirmat, ſegniores caſtigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeji exercitibus, *c* ſpe præmiorum, atque ordinum evocantur; multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ a Cæſare, arceſſuntur. *d* Completur urbs. Ad jus comitiorum Trib. pleb. C. Curio evocat. Omnes amici conſulum, neceſſarii Pompeji, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæſare gerebant, coguntur in Senatum, quorum vocibus, & concurſu terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque vero libere poteſtas decernendi eripitur.

a *adverſus remp. facturum*] mollior formula quam *hoſtem judicari*; re autem illi fere conſentiens. Uſi ſunt & Cicero pro Mil. c. 5. Salluſt. Catil. c. 50. ſeq. M. Cœlius ad Cic. epiſt. 8. ſect. 17. ex SC.

b *evocantur*] extra urbem ut ſenatus habeatur, ubi Pompejus erat; ut cap. 6. infra ſect. 1.

c *ſpe ordinum*] ut ductores ordinum fierent: aut ſi fuiſſent, ad ſuperiores adſcenderent ordines.

d *completur urbs: ad jus comitiorum tribunos*] Urbs militibus arceſſitis completur. Cetera in mendo latent. Senſus fortaſſe: Curionem, qui paullo ante tribunus fuerat, novos tribunos admonuiſſe, quæ proximis comitiis data Cæſari fuerant.

tur. Pollicetur *a* L. Piſo Cenſor, ſeſe iturum
ad Cæſarem, item L. Roſcius Prætor, qui de
his rebus eum doceant. VI. dies ad eam rem
conficiendam ſpatii poſtulant. Dicuntur etiam a
nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mit-
tantur, qui voluntatem ſenatus ei proponant.
Omnibus his reſiſtitur; omnibuſque oratio Con-
ſulis, Scipionis, Catonis opponitur. *b* Catonem 4.
veteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & *c* dolor
repulſæ. Lentulus æris alieni magnitudine, &
ſpe exercitus, ac provinciarum, & regum appel-
landorum largitionibus movetur: ſeque alterum
fore Syllam, inter ſuos gloriatur, ad quem ſum-
ma imperii redeat. Scipionem eadem ſpes pro-
vinciæ, atque exercituum impellit, quos ſe pro
neceſſitudine partiturum cum Pompejo arbitra-
tur: ſimul *d* judiciorum metus, adulatio, atque
oſtentatio ſui, & potentium, qui in Republi-
ca, judiciiſque tum plurimum pollebant. Ipſe
Pompejus ab inimicis Cæſaris incitatus, & quod
e neminem dignitate ſecum exæquari volebat,
totum ſe ab ejus amicitia averterat, & cum
communibus inimicis in gratiam redierat, quo-
rum ipſe maximam partem illo affinitatis tem-
pore adjunxerat Cæſari. Simul infamia II. legio-
num permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæque
ad ſuam potentiam dominatumque converterat,
rem ad arma deduci ſtudebat.

a *L. Piſo cenſor*] cum Ap. Claudio. Idem ſocer Cæſaris.

b *Catonem veteres inimicitiæ*] Iniquior hæc in Catonem cenſura videtur, reip. cauſſa omnia agentem.

c *dolor repulſæ*] quin æquo potius animo tuliſſe fertur. Conſulatum una cum M. Marcello & Ser. Sulpicio, ut invaleſcenti Cæſaris & Pompeji potentiæ reſiſteret, petierat, ſed impeditus ab utriuſque amicis fuit. *Dio Caſſ.* xl. p. 147.

d *judiciorum metus*] quia Scipio, Pompeji ſocer, de ambitu a Memmio lege Pompeja accuſabatur. *Appian. Civ.* II. p. 729.

e *neminem ſecum exæquari*] Hoc plures Pompejo objiciunt, Vellejus II. 33. Lucanus I. 126. Flor. IV. 2. ſect. 14.

CA-

CAPUT IV.

Cæſaris propinqui prohibentur, eum de rerum ſtatu monere. Tribunis pleb. interceſſio eripitur. Conſulibus, & reliquis magiſtratibus poteſtas cavendi datur, ne quid detrimenti Reſp. patiatur. De Cæſaris imperio, de Tribunis pleb. graviſſime decernitur. Tribuni urbe egreſſi ad Cæſarem, qui Ravennæ reſponſa expectat, confugiunt.

5. HIs de cauſis aguntur omnia raptim, atque turbate: neque docendi Cæſaris propinquis ejus ſpatium datur, nec tribunis plebis ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris interceſſione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; ſed *a* de ſua ſalute die VII. cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni pl. *b* VIII. denique menſe ſuarum actionum reſpicere, ac timere conſueverant. Decurritur *c* ad illud extremum, atque ultimum S. C. quo, niſi pœne in ipſo urbis incendio atque deſperatione omnium ſalutis, latorum audacia, numquam ante diſceſſum eſt; Dent operam conſules, prætores, tribuni pl. quique pro conſulibus ſunt ad urbem, ne quid reſp. detrimenti capiat. Hæc S. C. perſcribuntur ad VII. Id. Januarii. Itaque V. primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, qua ex die conſulatum iniit Lentulus, *d* biduo excepto comitiali, & de imperio Cæſaris, & de ampliſſimis viris tribunis plebis graviſſime, acerbiſſimeque decernitur. Profugiunt ſtatim ex urbe

a *de ſua ſalute die* VII] ſeptimo die, ex quo Lentulus conſulatum iniit, fugere tribuni cogebantur. *poſt paullo ſect.* 4.

b VIII *denique menſe reſpicere ac timere*] menſe comitiorum conſularium, ex quo deſignatos conſules tribuni timere cœperunt, quibus rationem actorum deberent reddere.

c *ad illud extremum atque ultimum S. C.*] Livius III. 4. *ultimæ neceſſitatis formam* vocat. Adde Salluſt. Cat. c. 29. & Cic. I. Catil. c. 2. ac noſtrum mox cap. 7. ſect. 4.

d *biduo excepto comitiali*] quo ſenatus haberi non poterat. *Comitiales dies* Macrobius I. Saturn. c. 16. definit, *quibus cum populo agi licet*.

urbe tribuni plebis, ſeſeque ad Cæſarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, exſpectabatque ſuis leniſſimis poſtulatis reſponſa, ſi qua hominum æquitate res ad otium deduci poſſet.

CAPUT V.

Pompejus in ſenatu extra Urbem ea, quæ Scipio antea dixerat, agit. Exercitum ſe habere ait paratum, & alieno in Cæſarem animo. Refertur de habendo delectu, de mittendo Fauſto Sylla in Mauritaniam, de pecunia Pompejo danda. Privati homines in provincias proficiſcuntur, habentes præter conſuetudinem in urbe lictores. Delectus habetur. Cæſar apud milites concionatur. Legio XIII. injurias Cæſaris defenſuram ſe pollicetur.

PRoximis diebus *a* habetur ſenatus extra ur- 6.
bem. Pompejus eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit; ſenatus virtutem conſtantiamque collaudat: copias ſuas exponit; legiones habere ſeſe paratas X. Præterea cognitum, compertumque ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarem milites, neque iis poſſe perſuaderi, ut eum defendant, aut ſequantur. De reliquis rebus ad ſenatum refertur; tota ut Italia delectus habeatur; Fauſtus *b* Sylla pro prætore in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex ærario Pompejo detur. Refertur etiam de rege Juba, ut ſocius ſit, atque amicus. Marcellus vero paſſurum ſe in præſentia negat. De Fauſto impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perſcribuntur. *c* Provinciæ privatis decernuntur; duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obve-

a *habetur ſenatus extra urbem*] Extra urbem: quia Pompejo tamquam proconſuli non licebat intrare.

b *Sylla pro prætore in Mauritaniam*] non in Jubæ regnum, quia de eo mox ſect. 4. ſeparatim agitur. An in Mauritaniam propriam, ut reges ejus, Bocchum & Bogudem, a Cæſarianis partibus abſtraheret? Vide H. Noris Cenotaph. Piſan. p. 236.

c *provinciæ privatis decernuntur*] non ex prætura, aut conſulatu, ut antea. Vide infra c. 85. hujus lib. ſect. 9.

venit Syria; L. Domitio Gallia: *a* Philippus, & Marcellus privato conſilio prætereuntur, neque eorum ſortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; *b* paludatique, votis nuncupatis, exeunt. Conſules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiſcuntur; lictoreſque habent in urbe, & Capitolio privati, contra omnia vetuſtatis exempla. Tota Italia delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ a municipiis exiguntur, & e fanis tolluntur: omnia divina, & humana jura permiſcentur. Quibus rebus cognitis, Cæſar apud mi-
7. lites concionatur; omnium temporum injurias inimicorum in ſe commemorat, a quibus diductum, & depravatum Pompejum queritur, invidia atque obtrectatione laudis ſuæ, cujus ipſe honori, & dignitati ſemper faverit, adjutorque fuerit. Novum in Republica introductum exemplum queritur, *c* ut tribunitia interceſſio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ ſuperioribus annis eſſet reſtituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunitia poteſtate, tamen interceſſionem liberam reliquiſſe. *d* Pompejum, qui amiſſam reſtituiſſe videatur, bona etiam, quæ ante habuerat, ademiſſe: quotieſcunque ſit decretum: *Darent Magiſtratus operam, ne quid reſp. detrimenti caperet*, (qua voce, & quo Senatuſcon-

a *Philippus & Marcellus*] Hi ambo conſulares in ſortitione provinciarum a Pompejanis prætereuntur: & L. Marcius Philippus, quia Cæſaris adfinis, vitricus Octaviani. *Suet. Aug. c.* 8. Cur vero Marcellus? M. & C. infenſi Cæſari. Quare Dionyſ. Voſſius *Marcellinus* legit, quia Philippi collega Lentulus Marcellinus fuit, quo anno Cicero ab exilio revertit.

b *paludatique, votis nuncupatis*] Hinc ritum notes exeuntium in provincias. De paludatis Cic. xv. epiſt. xvii. & iv. Attic. ep. xiii. De votis & aliis ſacris in Capitolio ante exitum factis, Plinius Paneg. c. 5. ubi *de more* ita fieri dicit.

c *trib. interceſſio armis notaretur*] tribunorum pl. jus intercedendi vi & armis cohiberetur, eique quaſi inureretur nota.

d *Pompejum, qui amiſſam reſtituiſſe*] Salluſt. Catil. c. 38. *Cn. Pompejo & M. Craſſo* COSS. *tribunitia poteſtas reſtituta eſt.* Adde Aſconium in Divinat. p. 19.

DARENT MAGISTRATUS OPERAM) De hac formula paullo ante dictum ad cap. 5. ſ. 3.

conſulto Populus Romanus ad arma ſit vocatus) factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in ſeceſſione populi, templis locisque editioribus occupatis; (atque hæc ſuperioris ætatis exempla expiata *a* Saturnini, atque Gracchorum caſibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata; non cum populo agi cœptum; nulla ſeceſſio facta. Hortatur, cujus Imperatoris ductu IX. annis Rempublicam feliciſſime geſſerint, plurimaque prælia ſecunda fecerint, omnem Galliam, *b* Germaniamque pacaverint, ut ejus exiſtimationem, dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII. quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat: reliquæ nondum convenerant) ſeſe paratos eſſe Imperatoris ſui, Tribunorumque plebis injurias defendere.

CAPUT VI.

Cæſar Ariminum cum legione petit, reliquis legionibus ſubſequi juſſis. Eodem L. Cæſar proficiſcitur, Pompejum apud Cæſarem excuſaturus. Idem facit Roſcius prætor. Cum utriſque Cæſar poſtulata ſua ad Pompejum deferenda communicat.

Cognita militum voluntate, Ariminum cum 8.
ea legione proficiſcitur, ibique *c* Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis evocat, & ſubſequi jubet. Eo L. Cæſar adoleſcens venit, cujus pater Cæſaris erat legatus. Is, reliquo ſermone confecto, cujus rei cauſſa venerat, habere ſe a Pompejo ad eum privati officii mandata demonſtrat: velle Pompejum ſe Cæſari purgatum; ne ea, quæ Reipublicæ cauſſa egerit, in ſuam contumeliam vertat: ſemper ſe Reipublicæ commoda

a *Saturnini atque Gracchorum*] Vide Florum lib. III. 14. 15. 16.
b *Germaniamque*] hanc terrore, Galliam armis.
c *trib. pl. qui ad eum confugerant*] Vide ſupra cap. 2. & 5.

da *a* privatis neceſſitatibus habuiſſe potiora : Cæſarem quoque pro ſua dignitate debere & ſtudium, & iracundiam ſuam Reipublicæ dimittere, neque adeo graviter iraſci inimicis, ne cum illis nocere ſe ſperet, Reipublicæ noceat. Pauca ejuſdem generis addit, cum excuſatione Pompeji conjuncta. *b* Eadem fere, atque iiſdem diebus prætor Roſcius agit cum Cæſare, ſibique
9. Pompejum commemoraſſe demonſtrat. Quæ res etſi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur; tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeji mandata ad ſe detulerint, ne graventur ſua quoque ad eum poſtulata deferre, ſi parvo labore magnas controverſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare poſſent: Sibi ſemper Reipublicæ primam fuiſſe dignitatem, vitaque potiorem; doluiſſe ſe, quod Populi Romani beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur; cujus abſentis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſſet: tamen hanc honoris jacturam ſui Reipublicæ cauſa æquo animo tuliſſe: cum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent, ne id quidem impetraviſſe: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II. quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ: civitatem eſſe in armis. Quonam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati Reipublicæ cauſa. Proficiſcatur Pompejus in ſuas provincias: ipſi exercitus dimittant: diſcedant in Italia omnes ab armis: metus e civitate tollatur: libera comitia, atque omnis Reſpublica Senatui, Populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius, certiſque conditionibus fiant, & jurejurando ſanciantur, aut ipſe

pſe

a *privatis neceſſitatibus*] Sic vet. cod. Venet. & alii: Gryph. & Baſil. *neceſſitudinibus*, quo alterum explicandum eſt.

b *Eadem fere atque iiſdem diebus*] Philippi Rubenii emendatio eſt, quam Voſſius probat. Vulgo, *eadem f. atq. eiſdem de rebus*, quæ ταυτότης eſt.

pſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere. Fore, uti per colloquia omnes controverſiæ componantur.

CAPUT VII.

Roſcius, & L. Cæſar Conſulibus Capuæ exiſtentibus Cæſaris poſtulata renuntiant. Conſules mandata ſua in ſcriptis Cæſari per eoſdem remittunt. Conſulum conditiones iniquæ putantur. Cæſar M. Antonium Aretium cum quinque cohortibus mittit, & ibi delectum habet; inde mittit ad oppidum Iguvium Curionem, cujus adventu Thermus prætor profugit; item ex oppido Auximo Actius Varus; ſed inſequentibus Cæſarianis, commiſſoque prælio, a ſuis deſeritur.

ACceptis mandatis, Roſcius cum L. Cæſare 10.
Capuam pervenit, ibique conſules, Pompejumque invenit. Poſtulata Cæſaris renuntiat. Illi re deliberata reſpondent, ſcriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat ſumma: Cæſar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. Quæ ſi feciſſet, Pompejum in Hiſpanias iturum. Interea, quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum, quæ polliceretur, non intermiſſuros Conſules Pompejumque delectus. Erat iniqua conditio, 11.
poſtulare, ut Cæſar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipſum & provincias, & regiones alienas tenere: exercitum Cæſaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, ſe in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus ſit, definire: ut, ſi peracto Cæſaris conſulatu Pompejus profectus non eſſet, nulla tamen mendacii religione obſtrictus videretur. Tempus vero colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri, magnam pacis deſperationem afferebat. Itaque a ab Arimino M. Antonium cum cohorti-

a *Ab Arimino*] expreſſa præpoſitione: ſicut lib. I. de B. Gall. c. 7.

tibus V. Aretium mittit: ipſe Arimini cum II.
legionibus ſubſiſtit, ibique delectum habere in-
ſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam ſingulis
cohortibus occupat. Interea certior factus, Igu-
12. vium Thermum prætorem cohortibus V. tenere,
oppidum munire, omniumque eſſe Iguvinorum
optimam erga ſe voluntatem: Curionem cum
III. cohortibus, quas Piſauri, & Arimini habe-
bat, mittit. Cujus adventu cognito, diffiſus mu-
nicipii voluntati Thermus cohortes ex urbe edu-
cit, & profugit: milites in itinere ab eo diſce-
dunt, ac domum revertuntur. Curio, omnium
ſumma voluntate, Iguvium recipit. Quibus re-
bus cognitis, confiſus municipiorum voluntati-
bus Cæſar, cohortes legionis XIII. ex præſidiis
deducit, Auximumque proficiſcitur: quod oppi-
dum Actius cohortibus introductis tenebat, de-
lectumque toto Piceno, circummiſſis ſenatori-
13. bus, habebat. Adventu Cæſaris cognito, De-
curiones Auximi *a* ad Actium Varum frequen-
tes conveniunt: docent ſui judicii rem non eſ-
ſe; neque ſe, neque reliquos municipes pati poſ-
ſe, C. Cæſarem imperatorem bene de Republi-
ca meritum, tantis rebus geſtis, oppido, mœ-
nibuſque prohiberi: *b* proinde habeat rationem
poſteritatis, & periculi ſui. Quorum oratione
permotus Actius Varus, præſidium, quod intro-
duxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc
ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti mili-
tes, conſiſtere cogunt: commiſſoque prælio deſe-
ritur a ſuis Varus; nonnulla pars militum do-
mum diſcedit: reliqui ad Cæſarem perveniunt:
atque una cum iis deprehenſus L. Pupius pri-
mipili centurio adducitur, qui hunc eundem or-
dinem

c. 7. *ad Genevam pervenit*: & lib. VII. 58. *ad Lutetiam iter facere cœpit*. Et Ser. Sulpicius ad Cic. IV. ep. XII. *ab Epidauro*, & poſt paullo, *ut ab Athenis in Bœotiam irem*. Municipia autem Umbriæ, Etruriæ, Piceni, quæ hic memorantur, in tabula Italiæ exhibemus.

a *ad Actium Varum*] Vide infra cap. 31. hujus libri.

b *proinde habeat rationem poſteritatis*] famæ conſulat, quæ ſola ad poſteros tranſmittitur. Cicero Tuſcul. I. extr. *optimus quiſque maxime poſteritati ſervit*. Non ergo cauſſa fuit, cur Rubenius *poteſtatis* mallet. D. *Voſſ*.

dinem in exercitu Cn. Pompeji antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, ſeque eorum facti memorem fore pollicetur.

CAPUT VIII.

Magnus terror in urbe ortus. Lentulus, nuntiato falſo Cæſaris adventu, ex urbe fugit, una cum Marcello. Pompejus ad legiones in Apulia hiemantes iter habet. Capuæ delectus habetur. Cæſar Picenum agrum percurrit, ad quem ex omnibus regionibus Legati veniunt. Lentulus Spinther, cognito Cæſaris adventu, ex oppido Aſculo fugiens, Vibullium Rufum offendit, cui rem aperit. Is cohortibus coactis ad Domitium Ahenobarbum proficiſcitur. Cæſar Corfinium petit. Domitius auxilium a Pompejo contra Cæſarem poſcit.

QUibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror invaſit, ut cum Lentulus conſul ad aperiendum ærarium veniſſet, ad pecuniam Pompejo ex Senatuſconſulto proferendam, protinus, *a* aperto ſanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæſar enim adventare, jam jamque adeſſe ejus equites falſo nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompejus pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Cæſare acceptas in Apulia hibernorum cauſa diſpoſuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus videtur. Capuæ primum ſeſe confirmant, & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere inſtituunt; gladiatoreſque, *b* quos ibi Cæſar in ludo habebat, 14.

a *aperto ſanctiore ærario*] Clauſum fuiſſe, & a Cæſare effractum, alii omnes. Servit ergo famæ Cæſar, ut invidiam declinet. Sic Voſſius conciliat: durius Rubenius Elect. l. 24.

b *quos ibi Cæſar in ludo habebat*] loco, quo gladiatores a laniſta docebantur. Suetonius Cæſ. 26. *in ludo per laniſtas erudiri:* & c. 31. *ludum gladiatorium ædificare.*

in forum productos, Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & ſe ſequi juſſit: quos poſtea monitus a ſuis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, *a* circum familias conventus Campani, cuſtodiæ cauſa, diſtri-
15. buit. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ *b* earum regionum præfecturæ libentiſſimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuaque pecunia ædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperarit, ſeſe cupidiſſime facturos pollicentur. Milites imperat. Mittunt. Interea legio XII Cæſarem conſequitur; cum his II Aſculum Picenum proficiſcitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui Cæſaris adventu cognito profugit ex oppido, cohorteſque ſecum abducere conatus, a magna parte militum deſeritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, miſſum a Pompejo in agrum Picenum, confirmandorum hominum cauſa. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo ac-
16. cipit, ipſum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas poteſt, contrahit cohortes ex delectibus Pompejanis. In iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi præſidio habuerat, excipit. Quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Cæſaremque adeſſe cum legionibus II nuntiat. Domitius per ſe circiter XX *c* cohortes ex Alba, ex Marſis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coe-

a *circum familias conventus Campani*] Ph. Rubenius Elect. I. 8. reſtituit: quod & Dion. Voſſio placebat, & Jo. Fr. Gronovio Obſerv. III. 22.

b *earum regionum præfecturæ*] Oppida præfecturæ, a coloniis & municipiis diverſa, & duriori quam illa, conditione ac fortuna: quæ nominatim Feſtus in hac voce plurima recenſet.

c *cohortes ex Alba*] Alba Fucenti, ſive ad Fucinum lacum ſita. Veteres libri *ex* appoſitum habent, quod negligunt recentes. At illud ſolemne Cæſari. Vide ſupra dicta ad cap. XI. ſect. 4.

coegerat. *a* Recepto Aſculo, expulſoque Lentu-
lo, Cæſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſe-
rant, delectumque inſtitui jubet. Ipſe unum diem
ibi rei frumentariæ cauſa moratus, Corfinium
contendit. Eo cum veniſſet, cohortes V. præ-
miſſæ a Domitio ex oppido *b* pontem fluminis
interrumpebant, qui erat ab oppido millia paſ-
ſuum circiter III. Ibi cum antecurſoribus Cæſa-
ris prælio commiſſo, celeriter Domitiani a pon-
te repulſi ſe in oppidum receperunt. Cæſar,
legionibus tranſductis, ad oppidum conſtitit,
juxtaque murum caſtra poſuit. Re cognita, Do- 17.
mitius ad Pompejum in Apuliam peritos regio-
num magno propoſito præmio cum litteris mit-
tit, qui petant, atque orent, ut ſibi ſubveniat:
Cæſarem duobus exercitibus, & locorum angu-
ſtiis facile intercludi poſſe, frumentoque prohi-
beri. Quod niſi fecerit, ſe, cohorteſque amplius
xxx. magnumque numerum ſenatorum, atque e-
quitum Romanorum in periculum eſſe venturum.
Interim ſuos cohortatus, tormenta in muris diſ-
ponit, certaſque cuique partes ad cuſtodiam ur-
bis attribuit; militibus in concione agros ex ſuis
poſſeſſionibus pollicetur, quaterna in ſingulos ju-
gera, & pro rata parte *c* centurionibus, evoca-
tiſque.

a *Recepto Aſculo*] Tria MSS. & v. c. Venet. *recepto Firmo*.
b *pontem fluminis*] Aterni.
c *centurionibus evocatiſque*] Evocati erant milites, qui perfuncti olim ſtipendiis, in periculo reip. rogatione magis, quam imperio, evocabantur in militiam: & quia exercitati erant, ex iis ſæpe fiebant ordinum ductores. Hinc h. l. cum centurionibus conjuncti; & Gloſſæ, ταξίαρχος, *evocatus*.

CAPUT IX.

Sulmonenſes gratulabundi M. Antonium ad eos a Cæſare miſſum in oppidum excipiunt. Actius Pelignus ad Cæſarem mittitur, ad quem magnæ ex variis partibus copiæ ſe conferunt. Pompeji litteræ ad Domitium, qui clam fugam meditatur. Demum bujus conſilium detegitur.

18. Interim Cæſari nuntiatur Sulmonenſes (quod oppidum a Corfinio VII. millium intervallo abeſt) cupere ea facere, quæ vellet, ſed a Q. Lucretio ſenatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII. cohortium præſidio tenebant. Mittit eo *a* M. Antonium cum legionis XIII. cohortibus V. Sulmonenſes, ſimul atque noſtra ſigna viderunt, portas aperuerunt, univerſique & oppidani, & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius, & Actius de muro ſe dejecerunt. Actius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæſarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Actio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæſareas cohortes cum exercitu ſuo conjunxit, Actiumque incolumem dimiſit. Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquaſque copias exſpectare inſtituit. Eo triduo legio VIII. ad eum venit, cohorteſque ex novis Galliæ delectibus XXII. equiteſque *b* a rege Norico circiter CCC. quorum adventu altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præfecit. Reliquis diebus oppidum vallo, caſtelliſque circummunire inſtituit; cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore miſſi ad Pom-
19. pejum revertuntur. Litteris perlectis, Domitius diſſi-

a *M. Antonium cum legionis* XIII] Sic Voſſius. Urſin. XII. Vulgatum VIII, quod falſum, quia octava legio poſtea ſupervenit *ſect.* 5.

b *a rege Norico*] Lib. I. B. Gall. c. 53. quemdam Noricorum regem vocavit Votionem, cujus ſoror Arioviſto nupſerat: ſed incertum, an hic idem ſit.

diſſimulans in conſilio pronuntiat, Pompejum celeriter ſubſidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe arcano cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumque fugæ capere conſtituit. Cum vultus Domitii cum oratione non conſentiret, atque omnia trepidantius, timidiuſque ageret, quam ſuperioribus diebus conſueſſet, multumque *a* cum ſuis conciliandi cauſa ſecreto præter conſuetudinem colloqueretur, concilia, conventuſque hominum fugeret: res diutius tegi, diſſimularique non potuit. Pompejus enim reſcripſerat, ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe, neque ſuo conſilio, aut voluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe. Proinde, ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri poſſet, obſidione, atque oppidi circummunitione fiebat.

CAPUT X.

Milites ſeceſſionem faciunt, inter quos inde contentio oritur. Domitius a militibus circumſiſtitur, & ab eiſdem legati ad Cæſarem mittuntur. Hi cum Cæſaris mandatis in oppidum revertuntur. Rerum eventus ab omnibus expectatur.

DIvulgato Domitii conſilio, milites, qui erant Corfinii, prima veſpera ſeceſſionem 20.
faciunt, atque ita inter ſe per tribunos militum, centurioneſque, atque honeſtiſſimos ſui generis colloquuntur: obſideri ſe a Cæſare; o-

a *cum ſuis conciliandi cauſſa*] Ita membranæ Carrarienſes Bruto teſte; & Ciacconii codex, & Faerni. Vetus Bononii Traviſini *conſultandi*, quod plures receperunt hoc loco, & infra cap. 73. Jungerm. autem & Montanus & Goduinus *conſiliandi*. Nec rejiculum hoc verbum, ſicut Th. Ryckius cenſet ad Tac. H. II. 53. *ne Latinum quidem eſſe*; quod Ciceroni ad Attic. XV. epiſt. IX. Grut. Græv. & Gronov. tribuunt: & Horatio III od. III, ac A. P. v. 196. tam codices quam interpretes vetuſti vindicant; unde *conſiliator* eſt Plinii lib. XV. ep. XVI. I.

pera, munitioneſque prope eſſe perfectas: ducem ſuum Domitium, cujus ſpe, atque fiducia permanſerint, projectis omnibus, fugæ conſilium capere: debere ſe ſuæ ſalutis rationem habere. Ab his primo Marſi diſſentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitiſſima videretur, occupant; tantaque inter eos diſſenſio exſtitit, ut manum conſerere, atque armis dimicare conarentur. Poſt paulo tamen, internunciis ultro citroque miſſis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoſcunt. Itaque omnes uno conſilio Domitium productum in publicum circumſiſtunt, & cuſtodiunt, legatoſque ex ſuo numero ad Cæſarem mittunt: ſeſe paratos eſſe portas aperire, quæque imperaverit, facere, & L. Domitium vivum in ejus poteſtatem tradere.
21. Quibus rebus cognitis Cæſar, etſi magni intereſſe arbitrabatur, quamprimum oppido potiri, cohorteſque ad ſe in caſtra tranſducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falſis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod ſæpe in bello parvis momentis magni caſus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas, muroſque aſſervari jubet. Ipſe iis operibus, quæ facere inſtituerat, milites diſponit, non certis ſpatiis intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierum conſuetudo, ſed perpetuis vigiliis, ſtationibuſque, ut contingant inter ſe, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum, & præfectos circummittit, atque hortatur, non ſolum ab eruptionibus caveant, ſed etiam ſingulorum hominum occultos exitus aſſervent. Neque vero tam remiſſo, ac languido animo quiſquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat ſumma rerum exſpectatio, ut alius in aliam partem mente, atque animo traheretur, quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quoſque eventus exciperet.

CA-

CAPUT XI.

Lentulus Spinther, ex oppido, facta poteſtate, egreſſus, de ſua ſalute cum Cæſare agit; inde revertitur.

QUarta vigilia circiter Lentulus Spinther de 22.
muro cum vigiliis, cuſtodibuſque noſtris colloquitur, velle, ſi ſibi fiat poteſtas, Cæſarem convenire. Facta poteſtate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites diſcedunt, quam in conſpectum Cæſaris deducatur. Cum eo de ſalute ſua agit, atque obſecrat, ſibi ut parcat, veteremque amicitiam commemorat, Cæſariſque in ſe beneficia exponit, quæ erant maxima; quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hiſpaniam ex prætura habuerat; quod in petitione conſulatus ab eo erat ſublevatus. Cujus orationem Cæſar interpellat, ſe non maleficii cauſa ex provincia egreſſum, ſed uti ſe a contumeliis inimicorum defenderet: ut tribunos plebis ea re ex civitate expulſos, in ſuam dignitatem reſtitueret: ut ſe, & populum Romanum, paucorum factione oppreſſum, in libertatem vindicaret. Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de ſua ſalute impetraverit, fore etiam reliquis *a* ad ſuam ſpem ſolatio. Adeo eſſe perterritos nonnullos, ut ſuæ vitæ durius conſulere cogantur. Facta poteſtate, diſcedit.

a *ad ſuam ſpem ſolatio*] Arnoldus Montanus, & Joannes Goduinus ediderunt *ad ſuampſe ſolatio*, ut ad *ſalutem*, quæ vox præceſſit, referatur: nec vero addunt, quo auctore, aut ex quo codice ita legant. Goduinus tantum ſubdidit, accuſativum *ſuam* eſſe cum ſyllabica adjectione. At Vett. codd. Venet. Baſil. & Gryph. *ad ſuam ſpem ſolatio*. Ciacconii conjectura eſt, *ad ſuam ſpem* (ſalutem) *ſpei & ſolatio*.

CAPUT XII.

Cæſar Senatores, Tribunos, Equites Romanos convocat, eoſque alloquitur. Aurum, quod ad eum allatum fuerat, Domitio reddit. Domitiani milites dicto ſacramento cum Cæſare in Apuliam proficiſcuntur. Pompejus Canuſium, inde Brundiſium petit, delectum habet. Nonnulli deficiunt ad Cæſarem, qui Cn. Magium præfectum fabrum cum mandatis ad Pompejum remittit.

23\. CÆſar, ubi illuxit, omnes ſenatores, ſenatorumque liberos, tribunos militum, equiteſque Romanos ad ſe produci jubet. Erant ſenatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sext. Quinctilius Varus quæſtor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adoleſcentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum, conviciiſque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod ſibi a parte eorum gratia relata non ſit pro ſuis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. *a* Seſtertium ſexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum depoſuerat, allatum ad ſe ab II viris Corfinienſibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuiſſe videatur; etſi eam pecuniam publicam eſſe conſtabat, datamque a Pompejo in ſtipendium. Milites Domitianos *b* ſacramentum apud ſe dicere jubet: atque eo die caſtra movet, juſtumque iter conficit, VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines *c* Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in

a *ſeſtertium ſexagies*] cl millia uncialium nummorum.

b *ſacramentum apud ſe dicere*] in ſua Cæſaris verba jurare. Dicimus *ſacramentum dicere*, & *ſacramento dicere*, ut infra c. 86.

c *Marrucinorum, Frentanorum*] Hos populos in Tabula noſtra

in Apuliam pervenit. Pompejus, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceria proficiſcitur Canuſium, atque inde Brundiſium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad ſe cogi jubet. Servos, paſtores armat; atque his equos attribuit. Ex iis circiter ccc. equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus vi profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum iii, quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, ſigna ad Curium transferunt, atque ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæſaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere a Cn. Magius Cremona præfectus fabrum Cn. Pompeji, quem Cæſar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad ſe Brundiſium ſit venturus, intereſſe Reipublicæ, & communis ſalutis ſe cum Pompejo colloqui: neque vero idem perfici longo itineris ſpatio, cum per alios conditiones ferantur, ac ſi coram de omnibus conditionibus diſceptetur. 24.

ſtra Italiæ quæras. Male quidam libri *Ferentanorum*: pejus alii *Ferentinorum*, qui in Latio erant. *Frentani* autem inter Marrucinos ſunt & Apulos: *Larinates* a municipio Frentanorum *Larine* dicti.

a *Cn. Magius Cremona*] Cremona, patriæ nomen, auferendi caſu. Vide deinde ſimilia lib. iii. c. 71. incunte.

CAPUT XIII.

Cæſar Brundiſium petit, ubi Pompejus commoratur; inde Brundiſini portus aditum impedit; fit aliqua pugna. Cæſar Caninium Rebilum ad Scribonium Libonem mittit, ut cum Pompejo de pace ille agat; ſed nihil concluditur.

25. HIs datis mandatis, Brundiſium cum legionibus VI pervenit, *a* veteranis III reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miſerat. Reperit conſules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompejum remanere Brundiſii cum cohortibus XX. Neque certum inveniri poterat, obtinendine cauſa Brundiſii ibi remanſiſſet, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus, regionibuſque Græciæ, *b* in poteſtatem haberet, atque ex utraque parte bellum adminiſtrare poſſet; an inopia navium ibi reſtitiſſet: verituſque, ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret, exitus, adminiſtrationeſque Brundiſini portus impedire inſtituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant anguſtiſſimæ portus, molem, atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadoſum. Longius progreſſus, cum agger altiore aqua contineri non poſſet, rates duplices quoquoverſus pedum XXX e regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis deſtinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis, collocatiſque, alias deinceps pari magni-

a *veteranis* III. *reliquis*] Sic in MSS. optimæ notæ: veteranis legionibus VIII, XII, VIII: reliquis in itinere conſcriptis, itidem tribus, ut fiant VI. Vide D. Voſſ.

b *in poteſtatem haberet*] Sic optimi libri. Et Salluſtius Jugurth. c. 112. *cum talem virum in poteſtatem habuiſſet*. Et Livius XXII, 25. *magiſtrum equitum, ne hoſtem videret, ne quid rei bellicæ videret, prope in cuſtodiam habitum*. Ciceronis nota formula ex Maniliana cap. 12. *in prædonum fuiſſe poteſtatem*, quam Gellius I. 7. tuetur; & Livius II. 14. imitatur, *quæ ne in poteſtatem quidem populi Romani eſſet*.

gnitudine rates jungebat. Has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atque incurſus ad defendendum impediretur: a fronte, atque ab utroque latere *a* cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat; quo commodius ab impetu navium, incendiiſque defenderet. Contra 26
hæc Pompejus naves magnas onerarias, quas in portu Brundiſino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, eaſque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæſaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera diſturbaret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, ſagittis, reliquiſque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret: ac tametſi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompejum cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti; atque ea res ſæpe tentata etſi impetus ejus, conſiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perſeverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem, neceſſariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii cauſa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipſe cum Pompejo colloqueretur, poſtulat. Magnopere ſeſe confidere demonſtrat, ſi ejus rei ſit poteſtas facta, fore ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur: cujus rei magnam partem laudis, atque exiſtimationis ad Libonem perventuram, ſi illo auctore, atque agente, ab armis ſit diſceſſum. Libo a colloquio Caninii digreſſus, ad Pompejum proficiſcitur. Paulo poſt renuntiat, quod conſules abſint, ſine illis de compoſitione agi non poſſe. Ita ſæpius rem fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi judicabat, & de bello agendum.

a *cratibus ac pluteis*] Supra lib. VII. 25.

CA-

CAPUT XIV.

Pompejus, adventantibus Brundiſium conſulum navibus, profectionem parat. Cæſariani milites oppidi murum aſcendunt. Cæſar in Hiſpaniam proficiſci conſtituit, cujus juſſu Valerius Legatus Sardiniam, Curio proprætor Siciliam petit. Cotta ex oppido a Caralitanis ejectus in Africam fugit. Cato de Pompejo queritur, & Siciliam deſerit,

27. PRope dimidia parte operis a Cæſare effecta, diebuſque in ea re conſumptis IX, naves a conſulibus Dyrrhachio remiſſæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundiſium revertuntur. Pompejus, ſive operibus Cæſaris permotus, ſive etiam quod ab initio Italia excedere conſtituerat, adventu navium profectionem parare incipit: &, quo facilius impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent, portas obſtruit, vicos, plateaſque inædificat, foſſas tranſverſas viis prædueit, atque ibi ſudes, ſtipiteſque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus, terraque inæquat. Aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præſepit. His paratis rebus, milites ſilentio naves conſcendere jubet; a expeditos autem ex evocatis ſagittariis, funditoribuſque, raros in muro, turribuſque diſponit. Hos certo ſigno revocare conſtituit, cum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundiſi-
28. ni Pompejanorum militum injuriis, atque ipſius Pompeji contumeliis permoti, Cæſaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeji profectione, concurſantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis ſignificabant: per quos re cognita,

a *expeditos ex evocatis ſagittariis*] Vide ſupra cap. 17. ſect. 4. Gregarii hi ſunt, non ductores, ut Gloſſæ, *Evocatus*, ταξίαρχος: quod non eſt perpetuum.

ta , Cæſar ſcalas parari , militeſque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat.
Pompejus ſub noctem naves ſolvit. Qui erant in
muro cuſtodiæ cauſa collocati , eo ſigno , quod
convenerat , revocantur : notiſque itineribus ad
naves decurrunt . Milites poſitis ſcalis muros
aſcendunt. Sed moniti a Brundiſinis , ut *a* vallum cœcum, foſſaſque caveant , ſubſiſtunt , &
longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt, duaſque naves cum militibus, quæ ad
moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis, lintribuſque
b deprehenſas excipiunt . Cæſar etſi ad ſpem 29.
conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare tranſire, & Pompejum ſequi , prius
quam ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret;
tamen rei ejus moram , temporiſque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis navibus ,
Pompejus præſentem facultatem inſequendi ſui
ademerat . Relinquebatur , ut ex longinquioribus regionibus Galliæ , Picenique , & a freto
naves eſſent exſpectandæ . Sed id propter anni
tempus longum , atque impeditum videbatur .
Interea veterem exercitum , *c* duas Hiſpanias
confirmari, *d* quarum altera erat maximis beneficiis Pompeji devincta; auxilia, equitatum parari , Galliam , Italiamque tentari ſe abſente
nolebat. Itaque in præſentia Pompeji inſequen- 30.
di rationem omittit : in Hiſpaniam proficiſci
conſtituit: Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundiſiumque deducendas curent . Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum , in Siciliam Curio-

a *vallum cœcum foſſaſque*] Cœcum eſt tectum, ſeu quod non videtur . At vallum eminentia ſua conſpicuum . Aut ergo valli & ſtipites acuti ſunt, ramis & gramine contecti: aut vallum ripa foſſæ, ſtipitibus hujuſmodi præmunita.

b *deprehenſas excipiunt*] Sic vetuſti codices ſine præpoſitione, Manutio , & Urſino teſtantibus , quod hic magis Cæſarianum cenſet . Alii *deprehenſaſque* . Noviſſima editione, quæ magni viri nomen præfert, hæc verba omiſſa ſunt, quæ vero leguntur in vett. libris, Ven. Gryph. aliis , ſed cum præpoſitione Montanus, *lintribuſque deprehenſas excipiunt* .

c *duas Hiſpanias*] citeriorem & ulteriorem.

d *quarum altera*] citerior, inde ex bello Sertoriano devincta Pompejo.

rionem proprætorem cum legionibus III: eundem, cum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam tranſducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam ſorte Tubero obtinere debebat. a Caralitani, ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, ſua ſponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat: hæc magno ſtudio agebat: in Lucanis, Bruttiiſque per legatos ſuos civium Romanorum delectus habebat, equitum, peditumque certum numerum a civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus bene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione ſeſe projectum, ac proditum a Cn. Pompejo, qui, omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet: & ab ſe, reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta, ac parata confirmaſſet. Hæc in concione queſtus, ex provincia fugit.

CAPUT XV.

Valerius Sardiniam, Curio Siciliam occupat. Actius Varus Tuberonem venientem Uticam portu, & oppido prohibet.

31. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, cum in Africam veniſſet, invenit in provincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, b ut ſupra demonſtravimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam ſua ſponte vacuam occupaverat, delectuque habito, II. legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & uſu

a *Caralitani*] Caralis urbs maxima Sardiniæ, ideoque Floro II. 6. *urbs urbium* ejus inſulæ dicta.
b *ut ſupra demonſtravimus*] hujus libri cap. 13.

uſu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus *a* Tuberonem portu, atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, ſed ſublatis anchoris excedere eo loco cogit.

CAPUT XVI.

Cæſar ad urbem proficiſcitur; ibi de inimicorum injuriis conqueritur, conſtituitque aliquos mittere, qui pacis cum Pompejo faciendæ auctores ſint, ſed nulli reperiuntur. Cæſar in ulteriorem Galliam proficiſcitur. Vibullius Rufus in Hiſpaniam, Domitius ad occupandam Maſſiliam a Pompejo mittitur. Maſſilienſes Cæſari portas claudunt. Ex eis aliquot ad ſe Cæſar convocat, quos monet, ne belli auctores ſint; ii, quidquid Cæſar dicit, cum ſuis communicant.

HIs rebus confectis, Cæſar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in 30
proxima municipia deducit. Ipſe ad urbem proficiſcitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet ſe nullum extraordinarium honorem appetiſſe; ſed exſpectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x Tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & priſtina conſuetudine dicendi mora dies extrahente, ut ſui ratio abſentis haberetur, *b* ipſo conſule Pompejo: qui ſi improbaſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin probaſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? Patientiam proponit ſuam, cum de exercitibus dimittendis ultro poſtulaviſſet; in quo jacturam dignitatis, atque honoris ipſe facturus eſſet. Acer-

a *Tuberouem portu atque oppido prohibet*] Vide Ciceronis orat. pro Ligario.

b *ipſo conſule Pompejo*] tertium conſule, Lege Sueton. Cæſ. c. 28.

cerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero poſtularant, in ſe recuſarent, atque omnia permiſceri mallent, quam imperium, exercituſque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem, & inſolentiam in circumſcribendis Tribunis plebis, conditiones a ſe latas, & expetita colloquia, & denegata commemorat. Pro quibus rebus orat, ac poſtulat, Rempublicam ſuſcipiant, atque una ſecum adminiſtrent. Sin timore defugiant, illis ſe oneri non futurum, & per ſe Rempublicam adminiſtraturum. Legatos ad Pompejum de compoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare, quod in ſenatu paulo ante Pompejus dixiſſet, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, ſignificari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri: ſe vero, ut operibus anteire ſtuduerit, ſic juſtitia, & æ-

33. quitate velle ſuperare. Probat rem ſenatus de mittendis legatis: ſed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris cauſſa pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Pompejus enim diſcedens ab urbe in ſenatu dixerat, eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fuiſſent. Sic triduum diſputationibus, excuſationibuſque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat, reliquaſque res, quaſcumque agere inſtituerat, impediat. Cujus cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot conſumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere deſtinaverat, ab urbe proficiſcitur, atque in ul-

34. teriorem Galliam pervenit. Quo cum veniſſet, cognoſcit miſſum in Hiſpaniam a Pompejo Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinii captum dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandam Maſſiliam navibus actuariis VII, quas *a* Igili & in Coſano a privatis coactas, ſer-

a *Igili & in Coſano*] ad inſulam Igilium & in Coſano ſinu. *Igilium* autem Coſæ, Etruriæ oppido, unde ſinus cognomina-

ſervis, libertis, colonis ſuis compleverat; *a* præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domi nobiles
adoleſcentes, quos ab urbe diſcedens Pompejus
erat adhortatus, ne nova Cæſaris officia veterum
ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent.
Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Cæſari clauſerant: *b* Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant,
monteſque ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus,
atque ex omnibus caſtellis in urbem convexerant: armorum officinas in urbe inſtituerant:
muros, claſſem, portaſque refecerant. Evocat 35.
ad ſe Cæſar *c* Maſſilienſium XV primos: cum his
agit, ne initium inferendi belli a Maſſilienſibus
oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem ſequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus
orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæſari renuntiant: Intelligere ſe
diviſum eſſe pop. Rom. in partes duas; neque
ſui judicii, neque ſuarum eſſe virium *d* decernere, utra pars juſtiorem habeat cauſſam: principes
vero eſſe earum partium Cn. Pompejum, & C.
Cæſarem patronos civitatis, quorum alter agros
Volcarum, Arecomicorum, & *e* Helviorum publi-

natur, oppoſita. Hic contracto caſu: plene Rutilius Numatianus v. 325.

Eminus Igilii ſilvoſa cacumina miror.

a *præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes*] Forte Maſſilienſes adoleſcentes Romæ erant, cum Pompejus urbe diſcederet: quibus hæc mandata ad civitatem dedit.

b *Albicos*] virtute Romanis militibus non multum cedentes, homines aſperos & montanos, & exercitatos in armis. *Infra cap.* 57. Strabo IV. p. 140. Μετὰ τοὺς Σάλυας Ἀλβιοὶ, καὶ Ἀλβίοικοι καὶ Οὐοκόντιοι.

c *Maſſilienſium* XV *primos*] Sexcentorum concilium erat Maſſiliæ, qui τιμοῦχοι vocabantur. πεντεκαίδεκα δ' εἰσὶ τοῦ συνεδρίου προεστῶτες, *quindecim viri his præerant*, qui τὰ πρόχειρα *negotia*, *quæ occurrebant*, expedirent. *Strab. lib.* IV.

d *decernere*] Sic Gronov. Obſerv. III. 13. p. 547. Vulgo *diſcernere*.

e *Helviorum*] *Helvii* ſunt ſupra Volcas.

blice iis conceſſerit; alter bello victos *a* Salyas attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem ſe quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe, aut portubus recipere.

CAPUT XVII.

Domitio Maſſilienſes belli adminiſtrationem deferunt. Cæſar Maſſiliam cum exercitu petit, oppugnationem parat, cui C. Trebonium præficit. C. Fabius legatus cum tribus legionibus in Hiſpaniam a Cæſare mittitur. Is, dejecto ex Pyrenæis præſidio, ad exercitum Afranii contendit.

36. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maſſiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Ejus imperio claſſem quoquoverſus dimittunt: onerarias naves, quas ubique poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia, atque armamentis inſtructis ad reliquas armandas, reficiendaſque utuntur: frumenti quod inventum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces, commeatuſque ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſervant. Quibus injuriis permotus Cæſar, legiones III. Maſſiliam adducit: turres, vineaſque ad oppugnationem urbis agere, *b* naves longas Arelate numero XII. facere inſtituit. Quibus effectis, armatiſque diebus XXX, a qua die materia cæſa eſt, adductiſque Maſſiliam, his D. Brutum præficit, C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſ-
37. ſiliæ relinquit. Dum hæc parat, atque adminiſtrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas

a *Salyas*] Non, ut vulgo, *victas Gallias*. Abſurdum enim eſt, Cæſarem Gallias ab ſe victas Maſſilienſibus attribuiſſe. *Salyes* porro Maſſilienſibus vicini, & nuper infeſti.

b *naves longas Arelate facere*] Arelate, variis caſibus, tanquam ἄκλιτον, reperitur: etiam *Arelatum* neutro genere: & *Arelas* recto, unde ſexto *Arelate*. Auſonius in clar. urb.
Gallula Roma Arelas.
Sita in Narbonenſi Gallia prope Rhodani oſtia. Plura in Notit. noſtra Orb. antiq.

quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi cauſſa, diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos ſaltus occupari jubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur. Legiones reliquas, quæ longius hiemabant, ſubſequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu dejecit, magniſque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

CAPUT XVIII.

Afranius, Petrejus, & Varro, adventu Vibullii, inter ſe officia militaria partiuntur. Pompejus ad Afranium iter habet. Oſtenduntur vires utriuſque exercitus. Cæſar ſtipendia militibus diſtribuit. A Fabii, & Pompeji copiis crebra prælia commiſſa. Pons, qui in Sicore fluvio eſt, Fabii equite, & impedimentis preſſus decidit.

ADventu Vibullii Rufi, quem a Pompejo *a* miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt, Afranius, & Petrejus, & Varro legati Pompeji, quorum unus III. legionibus Hiſpaniam citeriorem, alter *b* a ſaltu Caſtulonenſi ad Anam II. legionibus, tertius *c* ab Ana Vettonum agrum, Luſitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter ſe partiuntur, ut Petrejus ex Luſitania per Vectones cum omnibus copiis ad Afranium proficiſcatur, Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hiſpaniam tueatur. His rebus conſtitutis, equites, auxiliaque toti Luſitaniæ a Petrejo; Celtiberis, Cantabris, barbariſque omnibus, qui ad Oceanum per- 58

a *miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt*] ſupra cap. 34. Is Vibullius Corfinii captus fuerat, c. 23. & poſtea in Hiſpania etiam captus, lib. III. cap. 10.

b *ſaltu Caſtulonenſi*] in Hiſpania citeriore, prope ulterioris limitem eſt oppidum *Caſtulo* ſupra Bætim fluvium, a quo ſaltus nominatur, aliquoties etiam a Livio memoratus, XXVI. 20. & XXVII. 20.

c *ab Ana Vettonum agrum*] Anas fluvius Bæticam finiens a borea & occaſu: Vettones, populus Luſitaniæ, ad citeriorem Hiſpaniam vergens.

pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coa-
ctis, celeriter Petrejus per Vectones ad Afranium
pervenit. Conſtituunt communi conſilio, bellum
ad Ilerdam, propter ipſius loci opportunitatem,
39. gerere. Erant, ut ſupra demonſtratum eſt, le-
giones Afranii III. Petreji II. præterea ſcutatæ
citerioris provinciæ, & *a* cetratæ ulterioris Hiſ-
paniæ cohortes circiter XXC. equitum utriuſque
provinciæ circiter V. millia. *b* Cæſar legiones in
Hiſpaniam præmiſerat, ad VI. millia auxilia pe-
ditum, equitum III. millia, quæ omnibus ſupe-
rioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia nu-
merum, quem ipſe paraverat, nominatim ex o-
mnibus civitatibus nobiliſſimo, & fortiſſimo quo-
que evocato. Hinc optimi generis homines ex
Aquitanis, montaniſque, *c* qui Galliam provin-
ciam attingunt. Audierat Pompejum per Mau-
ritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam fa-
cere, confeſtimque eſſe venturum: ſimul a tri-
bunis militum, centurionibuſque mutuas pecu-
nias ſumpſit. Has exercitui diſtribuit. Quo fa-
cto, duas res conſecutus eſt, quod pignore ani-
mos centurionum devinxit, & largitione rede-
40. mit militum voluntates. *d* Fabius finitimarum
civitatum animos litteris, nuntiiſque tentabat.
In Sicore flumine pontes effecerat duos inter ſe
diſtantes millia paſſuum IV. His pontibus pabu-
latum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fue-
rant, ſuperioribus diebus conſumpſerat. Hoc i-
dem fere, atque eadem de cauſſa Pompejani e-
xercitus duces faciebant; crebroque inter ſe e-
queſtribus præliis contendebant. Huc cum quo-
tidiana conſuetudine *e* congreſſæ pabulatoribus
præ-

a *cetratæ legiones*] Vide infra cap. 48. ſect. 7.

b *Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat*] quatuor numero: duabus C. Fabius, jam tum in Gallia legatus *lib.* v. 24. præerat: ceteris L. Plancus. Vide c. 40. quod ſubſequitur.

c *qui Galliam provinciam attingunt*] provinciam Romanam, quæ ad Garumnam uſque patebat, Toloſates quoque comprehendens.

d *Fabius*] vide cap. 39. ſect. 2. notata. Adde infra ſect. 4. & Hirt. VIII. 24.

e *congreſſæ pabulatoribus præſidio proprio*] Multis prima & ultima voces ſuſpectæ, illam *progreſſæ* legentes, hanc tollentes.

præſidio proprio legiones Fabianæ II. flumen tranſiſſent; impedimentaque, & omnis equitatus ſequeretur; ſubito, *a* vi ventorum, & aquæ magnitudine, pons eſt interruptus, & reliqua multitudo equitum intercluſa. Quo cognito a Petrejo, & Afranio ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido, caſtriſque conjunctum habebat, legiones IV. equitatumque omnem transjecit, duabuſque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, neceſſaria re coactus, locum capit ſuperiorem, diverſamque aciem in duas partes conſtituit, ne ab equitatu circumveniri poſſet. Ita congreſſus impari numero, magnos impetus legionum, equitatuſque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prælio, ſigna II. legionum procul ab utriſque conſpiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id, quod accidit, ut duces adverſariorum occaſione, & beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac ſuas uterque legiones reducit in caſtra.

CAPUT XIX.

Cæſaris juſſu pons perficitur; ipſe Ilerdam petit, ibique ſub caſtris Afranii ſua munit. Afranius, & Petrejus, ut opus Cæſarianorum impediant, eos ad pugnam fruſtra provocant.

EO biduo Cæſar cum equitibus DCCCC. quos 41.
ſibi præſidio reliquerat, in caſtra pervenit. Pontem, qui fuerat tempeſtate interruptus, neque erat refectus, noctu perfici juſſit. Ipſe, cognita locorum natura, ponti, caſtriſque præſidio VI. cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & poſtero die omnibus copiis, triplici inſtru-

tes. At D. Voſſ. *congreſſæ* interpretatur, ſimul egreſſæ: & *proprio* mutat in *propere*.

a *vi ventorum*] Pantagathus ſic primus emendavit: quod Voſſius amplexus eſt. Vet. lib. *jumentorum*; pejus recentes, *vi jumentorum*.

ſtructa acie, *a* ad Ilerdam proficiſcitur, & ſub caſtris Afranii conſiſtit, & ibi pauliſper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate facta, Afranius copias educit, & in medio colle ſub caſtris conſiſtit. Cæſar, ubi cognovit per Afranium ſtare, quominus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD. caſtra facere conſtituit; &, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri neceſſe erat. Sed a fronte contra hoſtem pedum XV. foſſam fieri juſſit. Prima, & ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat. Poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur ab Afranio caſtra
42. muniri. Sub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda: foſſaſque ad eamdem magnitudinem perfici jubet. Reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius, Petrejuſque, terrendi cauſſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceſſunt. Neque idcirco Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum III. & munitione foſſæ: illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt.

a *ad Ilerdam proficiſcitur*] Ejus verbis opportunitatem ſupra cap. 38. extr. laudavit. Citerioris Hiſpaniæ eſt inter Sicorim & Cingam amnes, qui poſt mixti in Iberum inſeruntur. Ad de c. 45. ſect. 2.

CA-

CAPUT XX.

Cæſar caſtra vallo munit. Deſcribitur ſitus oppidi Ilerdæ. Prælio commiſſo ab Afranianis, Cæſaris anteſignani terga vertunt. Deſcribitur genus pugnæ Afranianorum, quo Cæſariani perturbantur.

Tertia die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaque ad ſe tranſduci ju-
bet. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum 43.
collem, ubi caſtra Petrejus, atque Afranius habebant, *a* planicies circiter paſſuum CCC. atque in hoc fere medio ſpatio tumulus erat paulo editior: quem ſi occupaſſet Cæſar, & communiſſet, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum adverſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones III ex caſtris educit: acieque in locis idoneis inſtructa, unius legionis anteſignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Qua re cognita, celeriter quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & quod prius in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur, atque aliis ſummiſſis ſubſidiis, terga vertere, ſeque ad ſigna legionum
recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum 44.
illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſervarent, rari, diſperſique pugnarent: ſi premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe exiſtimarent, cum Luſitanis, reliquiſque barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti: quod fere fit, quibus quiſque in locis mi-

a *planicies circiter p.* ccc] Fulvii Urſini codex *planitia*, quod antiquum dicit, & lapidem ſuo tempore extra Capenam portam refert, CLIVOM MARTIS IN PLANITIAM REDIGENDUM. qua forma & Vitruvius uſus eſt. Hoc loco imitati Jungermanus, *Montanus*, Goduinus. At vet. lib. Venet. & Baſil. & Gryphius *planicies*.

les inveteraverit, uti multum earum regionum conſuetudine moveatur. Hæc tamen ratio noſtros perturbat, inſuetos hujus generis pugnæ. Circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis, arbitrabantur. Ipſi autem ſuos ordines ſervare, neque ab ſignis diſcedere, neque ſine gravi cauſa eum locum, quem ceperant, dimitti cenſuerant oportere. Itaque, perturbatis anteſignanis, legio, quæ in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem ſeſe recepit.

CAPUT XXI.

Cæſar, miſſo ſubſidio, hoſtem ad oppidi murum confugere cogit, ſed poſtea acre utrimque prælium committitur. Occiſorum numerus. Utraque pars ex prælio ſe diſceſſiſſe victricem opinatur.

45. Cæſar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem, conſuetudinemque acciderat, cohortatus ſuos, legionem IX. ſubſidio ducit: hoſtem inſolenter, atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rurſuſque terga vertere, ſeque ad oppidum Ilerdam recipere, & ſub muro conſiſtere cogit. Sed IX. legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & ſub montem, in quo erat oppidum poſitum, ſuccedunt. Hinc ſe recipere cum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia a lateribus ſummitti, neque equites laborantibus uſui eſſe poſſent. Ab oppido autem editus locus tenui faſtigio vergebat in longitudinem paſſuum circiter CD. Hac noſtris erat receptus, quod eo, incitati ſtudio, inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco & propter anguſtias iniquo, & quod ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur,

tur, atque omnia vulnera ſuſtinebant. Augeban-
tur illis copiæ, atque ex caſtris cohortes per op-
pidum crebro ſummittebantur, ut integri defeſſis
ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur,
ut, ſummiſſis in eundem locum cohortibus, de-
feſſos reciperet. Hoc cum eſſet modo pugnatum 46.
continenter horis V. noſtrique gravius a multitu-
dine premerenrur, conſumptis omnibus telis, gla-
diis diſtrictis, impetum adverſus montem in co-
hortes faciunt, paucisque dejectis, reliquos ſeſe
convertere cogunt. Summotis ſub murum cohor-
tibus, ac nonnulla parte propter terrorem in op-
pidum compulſis, facilis eſt noſtris receptus da-
tus. Equitatus autem noſter ab utroque latere,
etſi dejectis, atque inferioribus locis conſtiterat,
tamen in ſummum jugum virtute connititur, at-
que inter duas acies perequitans, commodiorem,
ac tutiorem noſtris receptum dat. Ita vario certa-
mine pugnatum eſt. Noſtri in primo congreſſu
circiter LXX. ceciderunt, in his Q. Fulginius
a ex primo haſtato legionis XIV. qui propter e-
ximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in
eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC.
Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primi pi-
li centurio, &, præter eum, centuriones IV. mi-
lites amplius CC. Sed hæc ejus diei præfertur o- 47.
pinio, ut ſe utrique ſuperiores diſceſſiſſe exiſtima-
rent: Afraniani, quod, cum eſſe omnium judi-
cio inferiores viderentur, cominus tamdiu ſtetiſ-
ſent, & noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, & ini-
tio locum, tumulumque tenuiſſent, quæ cauſſa
pugnandi fuerat, & noſtros primo congreſſu ter-
ga vertere coegiſſent: Noſtri autem, quod ini-
quo loco, atque impari congreſſi numero, V.
horis prælium ſuſtinuiſſent; quod montem gla-
diis diſtrictis adſcendiſſent; quod ex loco ſupe-
riore terga vertere adverſarios coegiſſent, atque

 in

a *ex primo haſtato*] Ita veteres libri: Gryphius autem *primus haſtatus*, quod clarum eſt, & centurio ſubauditur. An autem ex MSS. codd. habuerit, incertum. Lipſio inepta eſt *ex* vocula, quaſi errore nata ex nota ſeu ſigno *centurionis*: legitque, *centurio primi haſtati*, ordinis puta. Sed ita etiam præpoſitio ſervari poteſt, *ex primo haſtato*, ſupple, ordine.

in oppidum compuliſſent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum eſt, magnis operibus munierunt, præſidiumque ibi poſuerunt.

CAPUT XXII.

Pontes a Fabio refecti magna tempeſtate rupti Cæſaris exercitui non mediocre damnum afferunt: contra Afranius rebus omnibus abundat. Cæſar fruſtra refici pontes curat.

48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc geſta ſunt. Tanta enim tempeſtas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuiſſe conſtaret. Tum autem ex omnibus montibus nix proluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperavit, ponteſque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæſaris attulit. Caſtra enim, *a* ut ſupra demonſtratum eſt, cum eſſent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, ſpatio millium XXX. neutrum horum tranſiri poterat, neceſſarioque omnes his anguſtiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumentum ſupportare, neque ii, qui pabulatum longius progreſſi erant, interclusi fluminibus, reverti, neque *b* maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaque veniebant, in caſtra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pœne omne frumentum ante Cæſaris adventum Ilerdam convexerat: reliqui ſi quid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat: pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi cauſſa progreſſi, hos levis armaturæ Luſitani, peritique earum

a *ut ſupra demonſtratum*] cap. 41.

b *maximi comitatus, qui*] Comitatus erat turba ad tutius iter faciendum belli temporibus congregata, maxime ut commeatus in amicorum caſtra adferrent.

rum regionum [a] cetrati citerioris Hiſpaniæ con-
ſectabantur, quibus erat proclive tranſnare flu-
men, quod conſuetudo eorum omnium eſt, ut
ſine utribus ad exercitum non eant. At exer- 49.
citus Afranii omnium rerum abundabat copia.
Multum erat frumentum proviſum, & convectum
ſuperioribus temporibus, multum ex omni pro-
vincia comportabatur: magna copia pabuli ſup-
petebat. Harum rerum omnium facultates ſine
ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans
flumen integra, quo omnino Cæſar adire non
poterat. Eæ permanſerunt aquæ dies complu- 50.
res. Conatus eſt Cæſar reficere pontes: ſed nec
magnitudo fluminis permittebat, neque ad ri-
pam diſpoſitæ cohortes adverſariorum perfici pa-
tiebantur, quod illis prohibere erat facile, tum
ipſius fluminis natura, atque aquæ magnitudi-
ne, tum quod ex totis ripis in unum, atque an-
guſtum locum tela jaciebantur: atque erat dif-
ficile eodem tempore rapidiſſimo flumine opera
perficere, & tela vitare.

CAPUT XXIII.

*Dum Afranius comitatus ad Cæſarem ſe confe-
rentes opprimere curat, prælium committitur.
Cæſariani frumenti inopia laborant. Harum re-
rum nuntii Romam miſſi.*

NUntiatur Afranio, magnos comitatus, qui 51.
iter habebant ad Cæſarem, ad flumen con-
ſtitiſſe. Venerant eo ſagittarii ex Ruthenis, e-
quites ex Gallia cum multis carris, magniſque
impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo. Erant
præterea cujuſque generis hominum millia circi-
ter VI. cum ſervis, liberiſque: ſed nullus ordo,
nullum imperium certum, cum ſuo quiſque con-
ſilio uteretur, atque omnes ſine timore iter fa-

a *cetrati citerioris Hiſpaniæ*] CETRA, Servio definiente in Æn. VII. 732. eſt *ſcutum loreum, quo Afri & Hiſpani utuntur*. Hinc *cetrati* milites non tantum citerioris Hiſpaniæ, verum etiam ulterioris, *ſupra cap. 39. ſect. 1.*

cerent, *a* uſu ſuperiorum temporum, atque itinerum licentia. Erant complures honeſti adoleſcentes, ſenatorum filii, & equeſtris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæſaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribuſque legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudenteſque *b* ante miſſis equitibus aggreditur. Celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, prælium que committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere: ſed, ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum. Nacti enim ſpatium ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarii circiter CD. equites pauci: calonum, atque impedimentorum non
52. magnus numerus. *c* His tamen omnibus annona crevit, quæ fere res non ſolum inopia præſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraveſcere conſuevit. Jamque ad denarios L. in ſingulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat; atque incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinaverat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, ſuperioreſque haberentur. Cæſar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam acceſſerant, quod minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. Ipſe præſentem inopiam, quibus poterat

a *uſu ſuperiorum temporum*] Ex aliquot MSS. Voſſius correxit editorum *uſi*.

b *antemiſſis equitibus*] Pluribus libris conjuncte, quaſi compoſitum *antemitto*, ut antepono, anteſero. Et Salmaſius Solino c. 25. connectit, *minimos antemittunt*. Et Agrariæ ſcriptores ſæpe *arbores antemiſſas* memorant, Siculus Flaccus p. 4. 10. 11. Frontinus p. 40. Aggenus p. 45. ed. Goeſ. At noſtro loco Gryphius diviſit *ante miſſis*.

c *His tamen omnibus*] Gryphius addidit *incommodis*, quod deeſt ceteris: & forſan gloſſema eſt, interpretationis loco, cui aptum eſt, adjectum.

erat ſubſidiis, tutabatur. Hæc Afranius, Petre- 53.
juſque, & eorum amici pleniora etiam, atque uberiorá Romam ad ſuos perſcribebant. Multa rumor fingebat, ut pęne bellum confectum videretur. Quibus litteris nuntiiſque Romam perlatis, *a* magni domum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompejum proficiſcebantur; alii, ut principes talem nuntium attuliſſe, alii, ne eventum belli expectaſſe, aut ex omnibus noviſſimi veniſſe viderentur.

CAPUT XXIV.

Cæſar ædificatis navibus exercitum tranſducit, inde pontem reficit. Ejus equites hoſtium cohortem unam interficiunt.

CUm in his anguſtiis res eſſet, atque omnes 54.
viæ ab Afranianis militibus, equitibuſque obſiderentur, nec pontes perfici poſſent, imperat militibus Cæſar, ut naves faciant, cujus generis eum ſuperioribus annis uſus Britanniæ docuerat. Carinæ primum, ac ſtatumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia paſſuum a caſtris XXII. militeſque his navibus flumen tranſportat; continentemque ripæ collem improviſo occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adverſariis ſentiatur, communit. Huc legionem poſtea tranſducit: atque ex utraque parte pontem inſtitutum perficit biduo. *b* Ita comitatus, & qui frumenti cauſſa proceſſerant, tuto ad ſe recipit; & rem frumentariam expedire incipit.
Eodem die equitum magnam partem flumen trans- 55.
jecit: qui inopinantes pabulatores, & ſine ullo diſ-

a *magni domum concurſus ad Afr-*] Variæ ſententiæ de voce *domum*. Bononius Tarviſinus & Faernus *demum* legunt. Non placet, inquit Voſſius: licet in Gryphiano id laudet Manutius. Hotmannus *ad domum Afranii*. D. Voſſius vel *domo*, vel *hominum*, aut *omnium*.

b *Ita comitatus*] Supra cap. 48. ſect. 4. cap. 51. ſect. 1.

diſſipatos timore aggreſſi, quam maximum numerum jumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibuſque cetratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt: alii, ut prædæ præſidio ſint; alii, ut venientibus reſiſtant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, ſecluſam a reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumeſque cum magna præda eodem ponte in caſtra revertuntur.

CAPUT XXV.

Maſſilienſes expeditis navibus ad claſſem D. Bruti accedunt. Oritur conflictus. Cæſariani ſuperiores evadunt.

56. DUm hæc ad Ilerdam geruntur, Maſſilienſes uſi L. Domitii conſilio, naves longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI. tectæ. Multa his minora navigia addunt, ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur; magnum numerum ſagittariorum, magnum *a* Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponunt: atque hos præmiis, pollicitationibuſque incitant. Certas ſibi depoſcit naves Domitius, atque has colonis paſtoribuſque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naves procedunt, qui-
57. bus præerat D. Brutus. Hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros, anteſignanos, centuriones Cæſar ei claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant. Ii manus ferreas, atque *b* harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum ſe inſtruxerant: ita, cognito hoſtium adventu, ſuas naves ex portu educunt, cum

a *Albicorum, de quibus ſupra*] Supra cap. 34. ſect. 4. hujus libri.
b *harpagones*] Supra lib. VII. Belli Gall. c. 81. ſect. 1.

cum Maſſilienſibus confligunt. Pugnatum utrimque eſt fortiſſime, atque acerrime, neque multum Albici noſtris virtute cedebant, homines aſperi & montani, exercitati in armis, atque ii modo digreſſi a Maſſilienſibus recentem eorum pollicitationem animis continebant; paſtoreſque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes, & ce- 58.
leritate navium, & ſcientia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impetuſque eorum excipiebant: & quoad licebat latiore ſpatio, producta longius acie, circumvenire noſtros, aut pluribus navibus adoriri ſingulas, aut *a* remos tranſcurrentes detergere, ſi poſſent, contendebant; cum propius erat neceſſario ventum, ab ſcientia gubernatorum *b* atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quod minus exercitatis remigibus, minuſque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur. Factæ enim ſubito ex humida materia, non eundem uſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis navibus objiciebant, atque injecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diverſi pugnabant, atque in hoſtium naves tranſcendebant: &, magno numero Albicorum, & paſtorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Maſſilienſium, cum iis, quæ ſunt captæ, intereunt IX.

a *remos detergere*] diſtorquere, infringere, ſaltem palmulas impetuoſa prætervectione decutere.
b *atque artificiis*] Recentiores ita: vetus liber Bononii Tarviſ. *artificiis*; Gryph. *artificii*.

CAPUT XXVI.

Hoſtes caute pabulantur. Oſcenſes, & alii legatos ad Cæſarem mittunt, quibus ille frumentum imperat. Multæ Civitates ab Afranio deficientes Cæſarem ſequuntur.

59. HOc Cæſari ad Ilerdam nuntiato, ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtius pabulabantur: alias, longiore circuitu, cuſtodias ſtationeſque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viſo, ex medio itinere, projectis ſarcinis, fugiebant; poſtremo & plures intermittere dies, &, præter conſuetudinem omnium, no-
60. ctu conſtituerant pabulari. Interim Oſcenſes, & *a* Calagurritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, ſeſeque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenſes, & *b* Lacetani, & Auſetani, & paucis poſt diebus *c* Illurgavonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento juvent. Pollicentur, atque, omnibus undique conquiſitis jumentis, in caſtra deportant. Tranſit etiam cohors Illurgavonenſis ad eum, cognito civitatis conſilio, & ſigna ex ſtatione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis V. civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompejo per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio deſciſcunt, & Cæſaris amicitiam ſequuntur.

CA-

a *Calagurritani cum Oſcenſibus*] Hæc Calagurris Fibularia, ut P. de Marca Plinii cognomina commutavit, XII. M. P. ab Oſca diſtans, & ſub illius ditione, ſeu ei adjudicata. Oſca autem urbs nobilis inter Pyrenæos & Iberum fluvium.

b *Lacetani, Auſetani*] populi Hiſpaniæ ſub Pyrenæis.

c *Illurgavonenſes*] quorum Dertoſa ad Iberum erat. Livius xxii. 21. *Ilercaones*; Plinius iii. 3. *Ilergaones*, ſcripſerunt.

CAPUT XXVII.

Cæſar plures foſſas ad equitatus commodum facit. Afranius, & Petrejus perterriti bellum in Celtiberiam transferunt; naves ad Octogeſam adducunt, & primo legiones duas, inde omnes copias fluvium Sicorim tranſducunt. Equites a Cæſare miſſi iter Afranii, & Petreji impediunt.

Quibus rebus perterritis animis adverſariorum, Cæſar, ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum XXX. in altitudinem complures facere inſtituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, magnum in timorem Afranius Petrejuſque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Cæſar equitatu valebat. itaque conſtituunt his locis excedere, & *a* in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quod ex *b* duobus contrariis generibus, quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, *c* civitates victæ nomen atque imperium abſentis timebant: quæ in amicitia manſerant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exſpectabant; & ſuis locis *d* bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito conſilio, toto flumine Ibero naves conquiri, & Octogeſam adduci jubent. Id erat oppidum poſitum ad Iberum, milliaque paſſuum a caſtris aberat XX. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legioneſque II. flu- 61.

O 6 men

a *in Celtiberiam*] regionem Hiſpaniæ trans Iberum: cujus Bilbilis eſt, Turiaſo, & alia.
b *duobus contrariis generibus*] generibus hominum, quorum alii Romanis fideles fuerant, alii ſtuduerant Sertorio.
c *civitates victæ*] gentes, populi Hiſpaniæ, qui cum Sertorio fecerant.
d *bellum in hiemem ducere*] trahere, prorogare. Adde c. 34. ſect. 2.

men Sicorim tranſducunt: caſtraque muniunt val-
62. lo pedum XII. Qua re per exploratores cognita, labore militum Cæſar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etſi difficulter, atque ægre fiebat, poſſent tamen, atque auderent flumen tranſire; pedites vero tantummodo humeris, ac ſummo pectore exſtarent, ut tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore *a* pons in Ibero prope effectus nuntiabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam vero eo magis illi maturandum iter exiſtima-
63. bant. Itaque II. auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copiis Sicorim tranſeunt, & cum II. legionibus, quas ſuperioribus diebus tranſduxerant, caſtra conjungunt. Relinquebatur Cæſari nihil, niſi uti equitatu agmen adverſariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipſius magnum circuitum habebat; ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire poſſent. Equites ab eo miſſi flumen tranſeunt; & cum de tertia vigilia Petrejus, atque Afranius caſtra moviſſent, repente ſeſe ad noviſſimum agmen oſtendunt; &, magna multitudine circumfuſa, morari, atque iter impedire incipiunt.

CAPUT XXVIII.

Cæſar, dum equitatus cum hoſtibus prœliatur, exercitum omnem Iberum tranſducit. Inde ipſe, & Petrejus caſtris poſitis copias inſtruunt. Hoſtes fruſtra copias educunt.

64. PRima luce ex ſuperioribus locis, quæ Cæſaris caſtris erant conjuncta, cernebatur equitatus noſtri prœlio noviſſimos illorum premi vehementer, ac nonnumquam ſubſiſtere extremum agmen atque interrumpi: alias inferri ſigna, & univerſarum cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus converſos inſequi; totis vero caſtris

a pons in Ibero] pro Pompejanis effectus. *cap.* 61. 4.

ſtris *a* milites circulari, & dolere, hoſtem ex manibus dimitti, bellum *b* non neceſſario longius duci: centuriones tribunoſque militum adire, atque obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, ne labori ſuo, nec periculo parceret; paratos eſſe, ſeſe poſſe, & audere ea tranſire flumen, qua tranſductus eſſet equitatus. Quorum ſtudio, & vocibus excitatus Cæſar, etſi timebat *c* tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen, atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus, aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe. Hos cum legione una præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero jumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, tranſducit exercitum. Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur ac ſublevantur, interiit tamen nemo. Tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut *d* millium VI. addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interpoſita, eos qui de tertia vigilia exiſſent, ante horam diei IX. conſequerentur. Quos ubi Afranius procul viſos cum 65.
Petrejo conſpexit, nova re perterritus, locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum prælio objiciat. Rurſus conantes progredi inſequitur, & moratur. Illi neceſſario maturius, quam conſtituerant, caſtra ponunt. Suberant enim montes, atque a millibus paſſuum v itinera difficilia, atque anguſta excipiebant. Hos intra montes ſe recipiebant, ut equitatum effugerent Cæſa-

a *milites circulari*] P. Victorius V. L. lib. VIII. 13. hanc lectionem ex MS. reſtituit: antea in excuſis pluribus legebatur *conturbari*. Verbum *circulari* eſt cœtus & circulum hominum circumſtantium & colloquentium facere. Sic uſus eſt Cicero in Bruto c. 54.

b *non neceſſario*] *Non* ex Palatino additum.

c *tantæ magnitudinis flumini*] Sicori. necdum enim ad Iberum ventum erat. vide mox cap. 68. ſect. 2. & c. 69. extr.

d *millium* VI.] veteres libri adjiciunt *ad iter*: quod Ciacconius abundare cenſuit; quem omnes recentiores ſecuti ſunt.

ſaris; præſidiiſque in anguſtiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipſi ſine periculo ac timore Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: ſed totius diei pugna atque itineris labore defeſſi rem in poſterum diem diſtulerunt. Cæſar
66. quoque in proximo colle caſtra ponit. Media circiter nocte iis, qui adaquandi cauſa longius a caſtris proceſſerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæſar, duces adverſariorum ſilentio copias caſtris educere. Quo cognito, ſignum dari jubet, & *a* vaſa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti ſub onere confligere cogerentur, aut *b* ne ab equitatu Cæſaris in anguſtiis tenerentur, iter ſupprimunt, copiaſque in caſtris continent.

CAPUT XXIX.

Petrejus Cæſaris loca explorat; idem fit a L. *Decidio Saxa. Petrejus, & Afranius, habita in concilio quæſtione de profectionis tempore, matutinum deligunt.*

POſtero die Petrejus cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiſcitur. Hoc idem fit ex caſtris Cæſaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. Uterque idem ſuis renuntiat, V. millia paſſuum proxima intercedere itineris campeſtris: inde excipere loca aſpera, & montoſa: qui prior has anguſtias occupaverit, ab hoc hoſtem prohi-
67. beri, nihil eſſe negotii. Diſputatur in concilio a Petrejo & Afranio, & tempus profectionis quæri-

a *vaſa conclamari*] clamari & edici, ut impedimenta colligantur, & itinere transmoveantur: quod & ſimpliciter *conclamari* dicitur c. 67. & infra lib. III. 75. Strategema laudavit Frontinus l. 8. ſect. 9.

b *ne ab equitatu in anguſtiis tenerentur*] detinerentur, circumfuſi Cæſaris equitatu, *cap.* 67. *ſect.* 2. Jo. Freinshemius Indice Curt. in v. *obteri* mavult in Cæſaris loco *tererentur*, quemadmodum Curt. IV. 14. *eſt ungulis equorum obteri*. Vet. lib. prave *tuerentur*, quod in utrumque pari facilitate mutari poteſt.

ritur. Plerique cenſebant, ut noctu iter facerent: poſſe prius ad anguſtias veniri, quam ſentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris Cæſaris, argumenti ſumebant loco, non poſſe clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæſaris, atque omnia loca, & itinera obſideri: nocturnaque prælia eſſe vitanda, quod perterritus miles in civili diſſenſione timori magis, quam religioni conſulere conſueverit: at lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum, & centurionum præſentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri ſoleant. Quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum. Etſi aliquo accepto detrimento, tamen, ſumma exercitus ſalva, locum, quem petant, capi poſſe. Hæc vicit in concilio ſententia; & prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci.

CAPUT XXX.

Cæſar difficillimum iter habet. Afraniani ejus profectionem contumeliis inſequuntur. Hoſtes ad Iberum contendunt. Cæſar, confecto itinere, aciem contra hoſtem inſtruit. Afranius collem quemdam occupat, in cujus cohortes impetus fit.

CÆſar, exploratis regionibus, albente cœlo omnes copias caſtris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum, atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur. Ipſi erant tranſcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ: ſaxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma per manus neceſſario traderentur, militeſque inermes, ſublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuiſſent. Ac primo Afraniani milites viſendi cauſſa læti ex caſtris procurrebant, contumelioſiſ- 68. 69.

que

que vocibus proſequebantur, neceſſarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a propoſito diverſum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quod ſe caſtris tenuiſſent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quod ſine jumentis, impedimentiſque ad iter profectos videbant; ut non poſſe diutius inopiam ſuſtinere confiderent. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt; jamque primos ſuperare regionem caſtrorum animadverterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma: atque omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum i-
70. tinere contendunt. Erat in celeritate omne poſitum certamen, utri prius anguſtias monteſque occuparent: ſed exercitum Cæſaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario deducta, ut, ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohorteſque in caſtris relictas ſervare non poſſent, quibus interclufis exercitu Cæſaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæſar; atque *a* ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, cum ab equitatu noviſſimum agmen premeretur, ante ſe hoſtem videret, collem quemdam nactus, ibi conſtitit. Ex eo loco IV. cetratorum cohortes in montem, qui erat in conſpectu omnium excelſiſſimus, mittit. Hunc magno curſu concitatos jubet occupare, eo conſilio, uti ipſe eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogeſam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conſpicatus equitatus Cæſaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati ſu-

ſti-

a *ex magnis rupibus nactus planiciem*] poſt rupes, pervaſis rupibus. Vide Gronov. Obſ. IV. 20.

ſtinere potuerunt; omneſque ab his circumventi, in conſpectu utriuſque exercitus interficiuntur.

CAPUT XXXI.

Legati, Centuriones, & Tribuni nequidquam Cæſarem obſecrant, ne occaſionem rei bene gerendæ dimittat, ſed ſignum pugnæ dari ut jubeat. Milites male de Cæſaris ſententia loquuntur. Petrejus & Afranius in caſtra ſe recipiunt. Cæſar juxta hoſtium caſtra ſua communit.

ERat occaſio bene gerendæ rei. Neque vero id 71.
Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, præſertim circumdatum undique equitatu, cum in loco æquo, atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, ne dubitaret prælium committere: omnium eſſe militum paratiſſimos animos: Afranianos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quod ſuis non ſubveniſſent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incurſus ſuſtinerent, collatiſque in unum locum ſignis conferti neque ordines, neque ſigna ſervarent. Quod ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere
poſſet. Cæſar in eam ſpem venerat, ſe ſine pu- 72.
gna, & ſine vulnere ſuorum rem conficere poſſe; quod re frumentaria adverſarios intercluſiſſet. Cur, etiam ſecundo prælio, aliquos ex ſuis amitteret? Cur vulnerari pateretur optime meritos de ſe milites? Cur denique fortunam periclitaretur, præſertim cum non minus eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quam gladio? Movebatur etiam miſericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus ſalvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc conſilium Cæſaris a pleriſque non probabatur. Milites vero palam inter ſe loquebantur, quoniam talis occaſio victoriæ dimitteretur,

etiam cum vellet Cæſar, ſeſe non eſſe pugnaturos. Ille in ſua ſententia perſeverat; & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem adverſariis minuat. Petrejus atque Afranius, oblata facultate, in caſtra ſeſe referunt. Cæſar, præſidiis montibus diſpoſitis, omni ad Iberum interclaſo itinere, quam proxime poteſt hoſtium caſtris caſtra communit.

CAPUT XXXII.

Ab hoſtium ducibus conſilium habetur. Inde abſentibus Petrejo, & Afranio, milites contracta quaſi de improviſo familiaritate, Cæſareos propius alloquuntur; qui ad Cæſarem ipſum legatos de pace mittunt.

73. POſtero die duces adverſariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminiſque Iberi ſpem amiſerant, de reliquis rebus conſultabant. Erat unum iter, Ilerdam ſi reverti vellent; alterum, ſi Tarraconem peterent. *a* Hæc conſiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi noſtro: qua re cognita, crebras ſtationes diſponunt equitum, & *b* cohortium alariarum; legionariaſque interjiciunt cohortes, vallumque ex caſtris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & ſine timore, & ſine ſtationibus aquari poſſent. Id opus inter ſe Petrejus atque Afranius partiuntur: ipſique, perficiendi operis
74. cauſſa, longius progrediuntur. Quorum diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: & quem quiſque in caſtris notum, aut municipem habebat, conquirit atque vocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod ſibi perterritis pridie pepercissent: eorum ſe beneficio vivere: deinde imperatoris fidem quærunt, rectene ſe illi ſint commiſſuri; &, quod

non

a *hæc conſiliantibus eis*] conſilia agitantibus: ut ſupra cap. 19.
b *cohortium alariarum*] auxiliarium, diſtinctarum a legionariis, etiam infra c. 83. *Alariæ* dictæ, quia legionem ſeu legionarias cohortes, tamquam alæ, tegerent. In alis vero auxiliares tam equites quam cohortes militabant.

non ab initio fecerint, armaque cum hominibus neceſſariis, & conſanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati ſermonibus, fidem ab imperatore de Petreji, & Afranii vita petunt; ne quod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe videantur. Quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna translaturos confirmant; legatoſque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt. Interim alii ſuos in caſtra, invitandi cauſſa, adducunt; alii ab ſuis adducuntur; adeo ut una caſtra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæſarem veniunt, ſeque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hiſpaniæ, quos illi evocaverant, & ſecum in caſtris habebant obſidum loco. Ii ſuos notos hoſpiteſque quærebant, per quem quiſque eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranii etiam filius adoleſcens de ſua & parentis ſui ſalute cum Cæſare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitaſſe, & eorum, qui ſine vulnere tantas res confeciſſe videbantur; magnumque fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium judicio Cæſar ferebat; conſiliumque ejus a cunctis probabatur.

CAPUT XXXIII.

Afranius, relicto, ad quod incumbebat, opere, ſe in caſtra recipit; Petrejus ad vallum advolans colloquia militum impedit; inde omnes jurare cogit, ſe nunquam deſerturos eſſe duces, neque prodituros. Cæſar adverſariorum milites, qui apud eum remanſerant, remittit. Multi ex Afranianis ſe ad Cæſarem conferunt, quod pabulatione laborent.

QUibus rebus nuntiatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſeque in caſtra recipit, ſic paratus, ut videbatur, ut quicumque accidiſſet caſus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Pe- 75.

tre-

trejus vero non deſerit ſeſe; *a* armat familiam:
cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, bar-
bariſque equitibus paucis, beneficiariis ſuis, quos
ſuæ cuſtodiæ cauſſa habere conſueverat, impro-
viſo ad vallum advolat; colloquia militum inter-
rumpit; noſtros repellit ab caſtris: quos depre-
hendit, interficit. Reliqui coeunt inter ſe, &
repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis invol-
vunt, gladioſque diſtringunt; atque ita ſe a ce-
tratis equitibuſque defendunt, caſtrorum propin-
quitate confiſi; ſeque in caſtra recipiunt; & ab
iis cohortibus, quæ erant in ſtatione ad portas,
76. defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Pe-
trejus manipulos circuit, militeſque appellat; neu
ſe, neu Pompejum abſentem Imperatorem ſuum
adverſariis ad ſupplicium tradant, obſecrat. Fit
celeriter concurſus in prætorium. Poſtulat, ut
jurent omnes, ſe exercitum, duceſque non deſer-
turos, neque prodituros, neque ſibi ſeparatim a
reliquis conſilium capturos. Princeps in hæc ver-
ba jurat ipſe, ad idem jusjurandum adigit Afra-
nium. Subſequuntur tribuni militum, centurio-
neſque. Centuriatim producti milites idem ju-
rant: edicunt, penes quem quiſque ſit miles Cæ-
ſaris, ut producatur. Productos palam in præ-
torio interficiunt. Sed plerique, quos receperant,
celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror
oblatus a ducibus, crudelitas in ſupplicio, nova
religio jurisjurandi ſpem præſentis deditionis ſu-
ſtulit, menteſque militum convertit, & rem ad
77. priſtinam belli rationem redegit. Cæſar, qui mi-
lites adverſariorum in caſtra per tempus colloquii
venerant, ſumma diligentia conquiri, & remit-
ti jubet: ſed ex numero tribunorum militum,
centurionumque nonnulli ſua voluntate apud eum
remanſerunt: quos ille poſtea magno honore ha-
buit. *b* Centuriones in ampliores ordines, equi-
tes Romanos in *c* Tribunitium reſtituit hono-
rem.

a *armat familiam*] famulos, libertos, colonos. *Voſſ.*
b *centuriones in ampliores ordines*] De gradibus centurionum uſque ad principem ſive primum dictum ſupra.
c *in tribunicium honorem reſtituit*] tribunos militum fecit.

rem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum juſſi erant efferre: Cetrati, auxiliareſque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora inſueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarem perfugiebat. 78.

CAPUT XXXIV.

Afraniani Ilerdam petituri ex caſtris proficiſcuntur, quos Cæſar ſubſequitur. Aliquod prælium fit. Deſcribitur genus pugnæ.

IN his erat anguſtiis res: ſed ex propoſitis conſiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. Hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Cæſar, equitatu præmiſſo, qui noviſſimum agmen [a] carperet, atque impediret, ipſe cum legionibus ſubſequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes noviſ- 79.
ſimum agmen claudebant, plureſque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. Si mons erat adſcendendus, facile ipſa loci natura periculum repellebat, quod ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, ſuos adſcendentes protegebant. Cum vallis, aut locus declivis ſuberat; neque ii, qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco ſuperiore in adverſos tela conjiciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut cum ejuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionem ſigna conſiſtere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repente incitato curſu ſeſe in valles univerſi demitterent, atque ita tranſgreſſi rur-

a *carperet*] ut ſupra cap. 63. Male quidam *caperet*.

rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. Nam tantum ab equitum ſuorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos ſuperioribus perterritos præliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quoniam nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur.

CAPUT XXXV.

Cæſar in monte excelſo caſtra ponit; interim hoſtes procedunt, & ſubſequente Cæſare, acre prælium committitur. Hoſtes neceſſario conſiſtentes caſtra ponunt; quorum deditionem, cum aqua careant, Cæſar exſpectat. Hoſtes jumenta interficiunt.

80. TAli dum pugnatur modo, lente, ac paulatim proceditur, crebroque, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt, ut tum accidit. Millia enim progreſſi IV, vehementiuſque peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt; ibique una fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculaque conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi cauſa animadvertere; ſeſe ſubito proripiunt hora circiter VI. ejuſdem diei, & ſpem nacti moræ diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadverſa, Cæſar eductis legionibus ſubſequitur, præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit. Hora X. ſubſequi pabulatores, equiteſque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad noviſſimum agmen, adeo ut pæne terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque univerſum
81. imminebat. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate, conſiſtunt neceſſario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco caſtra ponunt.

Sed

Sed iiſdem de cauſis Cæſar, *a* quæ ſupra ſunt
demonſtratæ, prælio non laceſſit, & eo die ta-
bernacula ſtatui paſſus non eſt; quo paratiores
eſſent ad inſequendum omnes, ſive noctu, ſive
interdiu erumperent. Illi, animadverſo vitio
caſtrorum, tota nocte munitiones proferunt, *b*
caſtraque caſtris convertunt. Hoc idem poſtero
die a prima luce faciunt, totumque in ea re
diem conſumunt. Sed, quantum opere proceſſe-
rant, & caſtra protulerant, tanto aberant ab a-
qua longius; & præſenti malo aliis malis re-
media dabantur. Prima nocte aquandi cauſa ne-
mo egreditur ex caſtris. Proximo die, præſidio
in caſtris relicto, univerſas ad aquam copias e-
ducunt: pabulatum emittitur nemo. His eos
ſupplices malis Cæſar neceſſariam ſubire dedi-
tionem, quam prælio decertare malebat. Cona-
tur tamen eos vallo, foſſaque circumvenire; ut
quam maxime repentinas eorum eruptiones de-
moretur, quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabat.
Ibi & inopia pabuli adducti, & quo eſſent ad
iter expeditiores, omnia ſarcinaria jumenta in-
terfici jubent. In his operibus, conſiliiſque bi- 82.
duum conſumitur.

CAPUT XXXVI.

Utrinque acies inſtruitur: ordo, & diſpoſitio utriuſque exercitus; ſine pugna utrique caſtra petunt.

Tertio die magna jam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi impediendæ rei cauſa, hora circiter VIII., ſigno dato, legiones educunt, aciemque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem inſtruit. Contra opinionem enim militum, famamque omnium videri prælium diffugiſſe, magnum detrimentum afferebat. Sed eiſdem

a *quæ ſupra ſunt demonſtratæ*] cap. 71. hujus libri.
b *caſtra caſtris convertunt*] commutant, ut *vertere ſolum*, mutare eſt. *Voſſ.*

dem de cauſis, quæ ſunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod ſpatii brevitas, etiam in fugam conjectis adverſariis, non multum ad ſummam victoriæ juvare poterat. Non enim amplius pedum millibus II. ab caſtris caſtra diſtabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia vacabat ad incurſum, atque impetum militum relicta. Si prælium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſa conſtituerat ſigna inferen-
83. tibus reſiſtere, prior prælio non laceſſere. Acies erat Afraniana duplex, legio V, & III. in ſubſidiis locum alariæ cohortis obtinebat. Cæſaris triplex: ſed primam aciem quaternæ cohortes ex V. legione tenebant: has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cujuſque legionis, ſubſequebantur. Sagittarii, funditoreſque media continebantur acie. Equitatus latera cingebat. Tali inſtructa acie, tenere uterque propoſitum videbatur; Cæſar, ut niſi coactus, prælium non committeret; ille, ut opera Cæſaris impediret. Producitur tamen res; acieſque ad ſolis occaſum continentur. Inde utrique in caſtra diſcedunt.

CAPUT XXXVII.

Dum Afraniani vadum Sicoris tranſituri tentant, Cæſar cuſtodias in ripis diſponit. Afranius videns ſe undequaque obſeſſum, colloquendi locum petit; concedit Cæſar, & ad ea, quæ Afranius dicit, reſpondet; dimittitur exercitus.

POſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere: illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. Qua re animadverſa, Cæſar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, crebraſque in ripis cuſto-
84. dias diſponit. Tandem omnibus rebus obſeſſi, quartum jam diem ſine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium

quium petunt, & id, ſi fieri poſſit, ſemoto a
militibus loco. Ubi id a Cæſare negatum, &,
palam ſi colloqui vellent, conceſſum eſt; datur
obſidis loco Cæſari filius Afranii. Venitur in
eum locum, quem Cæſar deligit. Audiente u-
troque exercitu, loquitur Afranius: Non eſſe
aut ipſi, aut militibus ſuccenſendum, quod fi-
dem erga imperatorem ſuum Cn. Pompejum con-
ſervare voluerint; ſed ſatis jam feciſſe officio,
ſatiſque ſupplicii tuliſſe, perpeſſos omnium re-
rum inopiam: nunc vero *a* pæne ut feras cir-
cummunitos *b* prohiberi aqua, & egreſſu; ne-
que corpore dolorem, neque animo ignominiam
ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare, at-
que obſecrare, ſi quis locus miſericordiæ relin-
quatur, ne ad ultimum ſupplicium progredi ne-
ceſſe habeant. Hæc quam poteſt demiſſiſſime,
atque ſubjectiſſime exponit. Ad ea Cæſar re- 85.
ſpondit: Nulli omnium has partes vel querimo-
niæ, vel miſerationis minus conveniſſe. Reliquos
enim omnes ſuum officium præſtitiſſe; ſe, qui
etiam bona conditione, & loco, & tempore æ-
quo confligere noluerit, ut quam integerrima
eſſent ad pacem omnia: exercitum ſuum, qui,
injuria etiam accepta, ſuiſque interfectis, quos
in ſua poteſtate habuit, conſervarit, & texerit:
illius denique exercitus milites, qui per ſe de
concilianda pace egerint; qua in re omnium ſuo-
rum vitæ conſulendum putarunt. Sic omnium
ordinum partes in miſericordia conſtitiſſe: ipſos
duces a pace abhorruiſſe: eos neque colloquii,
neque induciarum jura ſervaſſe; & homines im-
peritos, & per colloquium deceptos crudeliſſime
interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerum-
que hominibus nimia pertinacia, atque arrogan-
tia accidere ſoleat, uti eo recurrant, & id cu-
pidiſſime petant, quod paulo ante contempſe-
rint: neque nunc ſe illorum humilitate, neque

P ali-

a *pæne ut feras circummunitos*] Dionyſ. Voſſius reſtituit, quod in omnibus libris prave legebatur *ut feminas*. Quæ vero feminarum circummunitio? ineptiæ.

b *probiberi egreſſu*] Et hanc eidem medelam debemus, cum antea legeretur *ingreſſu*.

aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos contra ſe multos jam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim VI. legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimamque ibi conſcriptam, neque tot, tantaſque claſſes paratas, neque ſummiſſos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum provinciæ proviſum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium deſiderarit. Omnia hæc jampridem contra ſe parari: in ſe *a* novi generis imperia conſtitui, ut idem ad portas urbanis præſideat rebus, & duas bellicoſiſſimas provincias abſens tot annos obtineat: in ſe jura magiſtratuum commutari; *b* ne ex prætura, & conſulatu, ut ſemper, ſed per paucos probati, & electi in provincias mittantur: in ſe ætatis excuſationem nihil valere, quod ſuperioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur: in ſe uno non ſervari, quod ſit omnibus datum ſemper imperatoribus, ut rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certe ſine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia & ſe tuliſſe patienter, & eſſe laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, quod tamen ſibi difficile non ſit; ſed, ne illi habeant, quo contra ſe uti poſſint: proinde, ut eſſet dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. Si id ſit factum, nocitum ſe nemini. Hanc unam, atque extremam
86. pacis eſſe conditionem. Id vero militibus fuit pergratum, & jucundum (ut ex ipſa ſignificatione potuit cognoſci) ut qui aliquid victi incommodi expectaviſſent, ultro præmium miſſionis ferrent. Nam cum de loco, & tempore ejus rei controverſia inferretur, & voce, & manibus univerſi ex vallo, ubi conſtiterant, ſignifica-

a *novi generis imperia*] proconſulare Pompeji imperium, quo liceret illi in Italia ad urbem manere, & res urbanas regere, provinciam per legatos adminiſtrare.

b *ne ex prætura & conſulatu*] Et ſupra cap. 6. hujus libri conqueſtus fuit, *privatis provincias decerni*. Vide plura ibi.

ficare cœperunt, ut ſtatim dimitterentur: neque omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. Paucis cum eſſet in utramque partem verbis diſputatum, res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium, aut poſſeſſiones in Hiſpania, ſtatim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne quid eis noceretur, neve quis invitus ſacramento dicere cogeretur a Cæſare, cavetur. Cæſar ex eo tempore, 87.
dum *a* ad flumen Varum veniatur, ſe frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut, ſi quid quiſque eorum in bello amiſerit, quæ ſint penes milites ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, æqua facta æſtimatione, pecuniam pro iis rebus ſolvit. Quaſcunque poſtea controverſias inter ſe milites habuerant, ſua ſponte *b* ad Cæſarem introduxerunt. Petrejus, atque Afranius, cum ſtipendium ab legionibus pæne ſeditione facta flagitaretur, cujus illi diem nondum veniſſe dicerent, Cæſar ut cognoſceret, poſtulant, eoque utrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa, II. legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi juſſit, ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent: eique negotio *c* Q. Fuſium Calenum legatum præfecit. Hoc ejus præſcripto ex Hiſpania ad Varum flumen eſt iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimiſſa eſt.

a *ad Varum flumen*) qui Italiam Galliamque ſub Alpibus diſterminat.

b *ad Cæſarem in jus adierunt*) Veteres libri *ad Cæſarem introduxerunt*: poſteriores, *intus adierunt*: neutrum bene. Sæpe laudatus Dionyſ. Voſſius, *in jus adierunt*, reſtituit. Feliciter. Sic Cicero Verrina VI. quæ de Signis eſt, cap. 65. *Cum ad prætorem in jus adiſſemus.*

c *Q. Fufium Calenum*) Fufium legendum, non Fuſium, ut vulgo editur. Multa ejus mentio apud Ciceronem in Philippicis, VIII. 4. X. 2. XI. 6. XII. 2. ubi meliores libri *Fufius* habent. Et Dio Caſſius lib. XLII. p. 191. Κοΐντου Φουφίου Καλήνου ἐπιστρατεύσαντος.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER II.

CAPUT I.

C. Trebonius ea, quæ ad oppugnationem Maſſiliæ neceſſaria ſunt, parat. Crebræ ab Albicis eruptiones ex oppido fiunt.

1. DUm hæc in Hiſpania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turreſque ad oppidum agere inſtituit. Una erat proxima portui, navalibuſque, altera ad partem, qua eſt aditus *a* ex Gallia, atque Hiſpania ad id mare, quod agit ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur. Reliqua quarta eſt, quæ aditum habet a terra. Hujus quoque ſpatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altiſſima munita, longam, & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum, atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat, vimina, materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum lxxx.
2. exſtruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ *b* contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent. Aſ-

ſe-

a *ex Gallia atque Hiſpania ad id*) incluſa uncis verba male ſana ſunt, in quibus aliquid gloſſæ latere videtur.

b *contextæ viminibus vineæ*) Hinc & materia & uſus machinarum, quas vineas dixere, intelligitur. Adde, quod ſequitur, cap. 9.

ſeres enim pedum XII. cuſpidibus præfixi, atque hi b maximis balliſtis miſsi per IV. ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter ſe porticus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat teſtudo pedum lx. æquandi loci cauſa facta, item ex fortiſsimis lignis evoluta omnibus rebus, quibus ignis jactus, & lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem adminiſtrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri, & turribus inferebantur, quæ facile noſtri repellebant milites, magniſque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

CAPUT II.

L. Naſidius in ſubſidium Domitii, & Maſſilienſium cum claſſe venit, quos de ſuo adventu certiores factos hortatur, ut cum Bruto confligant. Ex utraque parte naves ad acrem pugnam educuntur. Oppidani cujuſque ſexus, & ætatis victoriam ab Diis expoſcunt.

INterim L. Naſidius ab Cn. Pompejo cum claſ- 3.
ſe navium XVI. in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Maſsilienſibuſque ſubſidio miſſus, freto Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione, provehitur: appulſiſque Meſſanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem principum, ac ſenatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, curſum Maſsiliam verſus perficit, præmiſſaque clam navicula, Domitium, Maſsilienſeſque de ſuo advenru certiores facit, eoſque magnopere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confligant. Maſsilien- 4.

b *maximis balliſtis miſſi*) Balliſtæ, machinæ jaculatoriæ, quibus non minora tela, ſed trabes vel integræ, vel fiſſæ, id eſt aſſeres, emittebantur. *De aſſeribus trabibuſque* videas etiam Tacit. Hiſt. IV. 30.

ſes poſt ſuperius incommodum veteres ad eumdem numerum ex navalibus productas naves refecerant, ſummaque induſtria armaverant; remigum, gubernatorumque magna copia ſuppetebat, piſcatoriaſque adjecerant, atque contexerant, ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti; has ſagittariis, tormentiſque compleverant. Tali modo inſtructa claſſe, omnium ſeniorum, matrumfamiliæ, virginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore civitati ſubvenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conſcendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut inviſis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiuſque exterreamur, ut tum accidit. Adventus enim L. Naſidii ſumma ſpe, & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt, *a* & Tauroenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perveniunt: ibique naves expediunt, rurſuſque ſe ad confligendum animo confirmant, & conſilia communicant. Dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. Eodem Brutus contendit, aucto
5. navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæſarem, captivæ Maſſilienſium acceſſerant VI. Has ſuperioribus refecerat diebus; atque omnibus rebus inſtruxerat. Itaque ſuos cohortatus, quos integros ſuperaviſſent, ut victos contemnerent, plenus ſpei bonæ, atque animi adverſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonii, atque omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanſerat, omneſque ſuperioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, ex

a *& Tauroenta, quod eſt caſtellum*) quartus caſus Græco more, a recto, ut Byzantius chorographus ſcripſit, *Ταυρόεις*, *Taurois*: quod nomen Melæ II. 5. Iſaacus Voſſius reddidit. Ptolemæus *Ταυροέντιον*, *Tauroentium* proxime poſt Maſſiliam ab ortu poſuit: ex quo Strabonem Caſaubonus emendat lib. IV. pag. 124. cujus eſt *Ταυρέντιον*, eliſa littera, aut amiſſa. Itinerarium maritimum, quod Antonini nomen præfert. *Taurentum* XII. M. P. a Telone Martio in occaſum habet, quod forte etiam *Tauroentum* legendum eſt.

ex publicis cuſtodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra projecti victoriam ab Diis expoſcerent. Neque erat quiſquam omnium, qui non in ejus diei caſu ſuarum omnium fortunarum eventum conſiſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex juventute, & cujuſque ætatis ampliſſimi, nominatim evocati, atque obſecrati naves conſcenderant; ut, ſi quid adverſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent: ſi ſuperaviſſent, vel domeſticis opibus, vel externis auxiliis, de ſalute urbis confiderent.

CAPUT III.

Maſſilienſes fortiter pugnant. Impetus in navem Bruti fit. Maſſilienſes aliquot naves amittunt. Cæſariani turrim, & alia opera ad propellendos hoſtium impetus erigunt: rerum omnium forma deſcribitur. Hoſtes machinas ædificatas deſtruere curant.

Commiſſo prælio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit: ſed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum civium fatum antecedere exiſtimarent, quibus urbe capta eadem eſſet belli fortuna patienda: deductiſque noſtris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; &, ſi quando noſtri facultatem nacti ferreis injectis manibus navem religaverant, undique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque vero, conjunctis Albicis, cominus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute noſtris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus miſſa telorum multa noſtris de improviſo imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebat; conſpicatæque naves 6.

triremes II. navem D. Bruti, *a* quæ ex ſigno facile agnoſci poterat, duabus ex partibus ſeſe in eam incitaverant: ſed tantum re proviſa Brutus celeritate navis eniſus eſt, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut vehementiſſime utræque ex concurſu laborarent; altera vero, perfracto roſtro, tota collabefieret. Qua re animadverſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque
7. ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naves nulli uſui fuerunt, celeriterque pugna exceſſerunt. Non enim has aut *b* conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla deſiderata eſt, ex Maſſilienſium claſſe V. ſunt depreſſæ, IV. captæ, I. cum Naſidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiverunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, hujus nuntii perferendi gratia, cum jam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem veſtigio videretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſegnius ad defenſionem urbis reliqua apparare cœperunt. Eſt animadverſum ab legiona-
8. riis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi pro caſtello, ac receptaculo turrim ex latere ſub muro feciſſent, quam primo ad repentinos incurſus humilem, parvamque fecerant. Huc ſe referebant: hinc, ſi qua major oppreſſerat vis, propugnabant: hinc ad repellendum, & proſequendum hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoquoverſus pedes XXX, ſed parietum craſſitudo pedes V. Poſtea vero, ut eſt rerum omnium magiſter uſus, hominum adhibita ſolertia, inventum eſt, magno eſſe uſui poſſe,

a *quæ ex ſigno facile agnoſci poterat*) Sic libri veteres: recentiores *ex inſigni*.
b *conſpectus patriæ*) Bruti MS. & Ven. Bononii, & Gryph. *reſpectus*.

ſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum eſt. Ubi turris altitudo 9.
perducta eſt ad contabulationem, eam in parietes inſtruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum ſtructura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hoſtium inhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum paſſum eſt, laterculo adſtruxerunt: ſupraque eum locum duo tigna tranſverſa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus ſuſpenderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura: ſupraque ea tigna directo tranſverſas trabes injecerunt, *a* eaſque aſſeribus religaverunt. Has trabes paullo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut eſſet ubi tegumenta præpendere poſſent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exſtruerentur: eamque contabulationem ſummam lateribus, lutoque conſtraverunt; ne quid ignis hoſtium nocere poſſet: centoneſque inſuper injecerunt; ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. *b* Storias autem ex funibus anchorarii tres in longitudinem parietum turris, latas IV. pedes fecerunt: eaſque ex III. partibus, quæ ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religaverunt, quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo, neque tormento transjici poſſe. Ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium; *c* pluteos ad alia opera adduxe-

a *eaſque aſſibus religaverunt*) Aſſibus, ſive *axibus*, non aſſeribus, recentiores, quia mox *contabulatio* vocetur, cui aſſes, quam aſſeres, aptiores: niſi verbum *religare* aſſeribus magis convenit. At omnes libri veteres, etiam ſcriptus Bruti, *aſſeribus*. Aſſes autem ſunt tabulæ; aſſeres, trabes fiſſæ, quales tranſverſæ in tectis ſuſtinent tegulas. Vide & ſupra c. 2. ſect. 2.

b *ſtorias autem ex funibus*) ut firmiores eſſent, ex funibus contexebantur: alias ex junco, aut ſimili materia. Levia enim & vilia tegumenta ſunt.

c *pluteos*) machinas, quibus in opere milites tegantur.

duxerunt: turris tectum per ſe ipſum *a* prehenſionibus ex contignatione prima ſuſpendere, ac tollere cœperunt; ubi, quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exſtruebant: rurſuſque aliam prehenſionem ad ædificandum ſibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus inſtruebant, exque ea contignatione rurſus ſummam contabulationem, ſtoriaſque elevabant. Ita tuto, ac ſine ullo vulnere ac periculo VI tabulata exſtruxerunt, feneſtraſque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt.

10. Ubi ex ea turri, quæ circum eſſent opera, tueri ſe poſſe confiſi ſunt, *b* muſculum pedes LX. longum ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hoſtium turrim, murumque perducerent, facere inſtituerunt: cujus muſculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in ſolo æque longæ, diſtantes inter ſe pedes IV. collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. Has inter ſe *c* capreolis molli faſtigio conjungunt, ubi tigna, quæ muſculi tegendi cauſa ponant, collocentur. Eo ſuper tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis, claviſque religant. Ad extremum muſculi tectum, trabeſque extremas, quadratas regulas IV patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui ſuper muſculum ſtruantur, contineant. Ita faſtigiato, atque ordinatim ſtructo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque muſculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus eſſet, contegitur: ſupra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurſus igni ac lapidi-

a *prehenſionibus*) Etiam prehenſio genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes ſublevantur ac attolluntur.

b *muſculum pedes* lx *longum*) Muſculus machina itidem ad tegendos milites, quæ hoc loco accurate deſcripta eſt.

c *capreolis inter ſe conjungunt*) Capreoli, Συγκύπται, ſunt tigilla hinc atque hinc proclinata inter columellas, ut firment illas ac devinciant, etiam trabes ſuſtineant.

dibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipſam turrim perficiunt, ſubitoque, inopinantibus hoſtibus, machinatione navali, *a* phalangis ſubjectis, ad turrim hoſtium admovent, ut ædificio jungatur.
Quo malo perterriti ſubito oppidani ſaxa quam maxima poſſunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in muſculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ ſuſtinet; & quidquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. Id ubi vident, mutant conſilium: cupas tæda ac pice refertas incendunt; eaſque de muro in muſculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapſæ ab lateribus, longuriis furciſque ab opere removentur. Interim ſub muſculo milites vectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Muſculus ex turri lateritia a noſtris telis, tormentiſque defenditur: hoſteſque ex muro, ac turribus ſubmoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ ſuberat, turri ſubductis, repentina ruina pars ejus turris concidit: pars reliqua conſequens procumbebat. 11.

CAPUT IV.

Hoſtes ſupplices ad Legatos ſe conferunt, petentes, ut Cæſar exſpectetur; ſed de improviſo eruptione facta, opera Cæſarianorum incendunt. Hi eos fruſtra inſequuntur. Trebonius amiſſa reficit.

TUm hoſtes turris repentina ruina commoti, 12.
inopinato malo turbati, Deorum ira perculſi, urbis direptione perterriti, *b* inermes cum

 infu-

a *phalangis ſubjectis*) infra lib. III. cap. 40. dicit *ſubjectis ſcutulis*. Sunt *palangæ*, ſive phalangæ, *fuſtes teretes, qui navibus ſubjiciuntur, cum attrahuntur ad pelagus, vel ad litora ſubducuntur.*

b *inermes cum infulis ſe ſe porta*) Infulæ capitis velamenta, quibus cum alii, tum, ut hoc loco, ſupplicantes & pacem petentes uſi ſunt. Livius XXX. 36. *velata infulis ramiſque oleæ Carthaginienſium occurrit navis. decem legati erant principes civitatis, miſſi ad petendam pacem; qui cum ad puppim*

inſulis ſeſe porta foras univerſi proripiunt, ad legatos, atque exercitum ſupplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit: militeſque averſi a prælio ad ſtudium audiendi, & cognoſcendi feruntur. Ubi hoſtes ad legatos, exercitumque pervenerunt, univerſi ſe ad pedes projiciunt, orant, ut adventus Cæſaris exſpectetur, captam ſuam urbem videre, opera perfecta, turrim ſubrutam; itaque a defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quominus cum veniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum e veſtigio diriperentur. Docent, ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. Hæc, atque ejuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum miſericordia fletuque pronun-
13. ciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordia facto, adventus Cæſaris exſpectatur. Nullum ex muro, nullum a noſtris mittitur telum. Ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæſar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites & defectionis odio, & contemptione ſui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod ſe facturos minabantur; ægreque tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod ſtetiſſe per Trebonium, quominus oppido potiren-
14. tur, videbatur. At hoſtes ſine fide tempus atque occaſionem fraudis, ac doli quærunt: interjectiſque aliquot diebus, noſtris languentibus, atque animo remiſſis, ſubito, meridiano tempore, cum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet, arma

vero

pim prætoriæ navis acceſſiſſent, velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, imploranteſque fidem & miſericordiam Scipionis.

vero omnia repoſita, conteċtaque eſſent, *a* portis ſe foras erumpunt, ſecundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormentaque flammam conciperent, & prius hæc omnia conſumerentur, quam, quemadmodum accidiſſet, animadverti poſſet. Noſtri repentina fortuna permoti arma, quæ poſſunt, arripiunt. Alii ex caſtris ſeſe incitant. Fit in hoſtes impetus, ſed e muro ſagittis, tormentiſque fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt; ibique muſculum, turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum menſium labor, hoſtium perfidia, & vi tempeſtatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Maſſilienſes poſtero die eamdem nacti tempeſtatem; majori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant; ita proximi diei caſu admoniti omnia ad defenſionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius
ea, quæ ſunt amiſſa, multo majore ſtudio mili- 15.
tum adminiſtrare, & reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores, & apparatus male cecidiſſe viderunt, induciiſque per ſcelus violatis ſuam virtutem irriſui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Maſſilienſium excisis, & convectis; aggerem novi generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, ſenum pedum craſſitudine, atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt, æqua fere altitudine, atque ille congeſtus ex materia fuerat agger. Ubi autem ſpatium inter muros, aut imbecillitas materiæ poſtulare videretur, pilæ interponuntur, tranſ-

a *portis ſe foras erumpunt*) Bene. nam & tranſitivum verbum eſt *erumpo*. Cœlius Ciceroni lib. VIII. epiſt. XIV. *ad bellum ſe erupit*. Et Virgilius Georg. I. 445.

--- denſa inter nubila ſe ſe
Diverſi erumpent radii,

tranſverſaria tigna injiciuntur, quæ firmamento eſſe poſſint: & quicquid eſt contignatum, cratibus conſternitur, crateſque luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac ſiniſtra muro tectus, adverſus plutei objecto operi quæcunque uſui ſunt, ſine periculo ſupportat. Celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris a detrimentum ſolertia, & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis
16. cauſa in muro relinquuntur. Quod ubi hoſtes viderunt; ea, quæ diu, longoque ſpatio refici non poſſe ſperaſſent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ, neque eruptioni locus eſſet: neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri poſſet: eodemque exemplo ſentiunt totam urbem, qua ſit aditus ab terra, muro, turribuſque circumiri poſſe, ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, cum pæne inædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; ſuorumque tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperaviſſent, ſpatio propinquitatis interire; parique conditione e muro, ac turribus bellandi data, virtute ſe noſtris adæquare non poſſe intelligunt, ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.

CAPUT V.

M. Varro amiciſſime de Cæſare loquitur. At cognoſcens quidquid ad Maſſiliam geſtum fuit, delectum habet, futurus ſubſidio Maſſilienſibus, Afranio, & Petrejo.

17. M. Varro in ulteriore Hiſpania initio cognitis iis rebus, quæ ſunt in Italia geſtæ, diffidens Pompejanis rebus, amiciſſime de Cæſare loquebatur: Præoccupatum ſe ſe legatione ab Cn.

a *detrimentum reconcinnatur*) Ab editoribus hoc verbum inſertum eſt: ut Cicero II. ad Q. fratr. ep. VI. *Tribus locis ædifico: reliqua reconcinno*. Cæſaris autem MSS. & vet. ed. *reconciliatur*.

Cn. Pompejo, teneri obſtrictum fide: neceſſitu-
dinem quidem ſibi nihilo minorem cum Cæſare
intercedere: neque ſe ignorare, quod eſſet offi-
cium legati, qui *a* fiduciariam operam obtine-
ret, quæ vires ſuæ, quæ voluntas erga Cæſarem
totius provinciæ. Hæc *b* omnibus ferebat ſermo-
nibus; neque ſe in ullam partem movebat. Poſt-
ea vero, cum Cæſarem ad Maſſiliam diſtineri
cognovit, copias Petreji cum exercitu Afranii
eſſe conjunctas, magna auxilia conveniſſe, ma-
gna eſſe in ſpe, atque exſpectatione, & conſenti-
re omnem citeriorem Provinciam; quæque poſt-
ea acciderant de anguſtiis ad Ilerdam rei frumen-
tariæ accepit; atque hæc ad eum *c* latius, atque
inflatius Afranius perſcribebat, ſe quoque ad mo-
tum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit to- 18.
ta provincia, legionibus completis II. *d* cohor-
tes circiter XXX. alarias addidit; frumenti ma-
gnum numerum coegit, quod Maſſilienſibus, i-
tem quod Afranio, Petrejoque mitteret; naves
longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit;
complures præterea Hiſpali faciendas curavit:
pecuniam omnem, omniaque ornamenta *e* ex
Fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo
VI cohortes, præſidii cauſſa, ex provincia miſit:
Cajumque Gallonium, equitem Romanum, fa-
miliarem Domitii, qui eo procurandæ hæredita-
tis cauſſa venerat miſſus a Domitio, oppido Ga-
dibus præfecit; arma omnia privata, & publica
in domum Gallonii contulit. Ipſe habuit gra-
ves

a *fiduciariam operam*] operam fidei alicujus commiſſam. Infra cap. 42. *Curio nunquam, amiſſo exercitu, quem a Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in ejus conſpectum reverſurum, confirmat*. Hic ergo fiduciariam operam obtinuit. Hirtius Bello Alexandr. c. 23. *fiduciarium regnum* dixit, quod Arſinoes fidei ad tempus commiſſum erat.

b *omnibus ferebat ſermonibus*] Veteres codd. *referebat*; Urſinianus *ferebat*, quod recentioribus placuit. Freinshemius autem in Curtium indice mavult *ferebat*: ut hic auctor lib. VIII. cap. IX. ineunte, *etiam ſerendis rumoribus natum*.

c *latius atque inflatius*] ut infra lib. III. 79.

d *cohortes circiter* XXX *alarias*] Vide ſupra lib. I. cap. 73. ſect. 3. de hoc civ. bello.

e *ex fano Herculis in oppidum*] Sacra Herculi, tamquam ſemper peregrinabundo quondam extra muros fiebant. Dixi ad Curtii IV. 2. 4.

ves in Cæſarem conciones. Sæpe ex tribuna li prædicavit adverſa Cæſarem prælia feciſſe, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe: hæc ſe certis nuntiis, certis auctoribus comperiſſe.

CAPUT VI.

Varro civibus Romanis in Hiſpania exiſtentibus pecunias, & frumentum imperat, & omnem Hiſpaniam provinciam jurare cogit in ſua, & Pompeji verba: bellum ipſe parat. Cæſar, Q. Caſſio trib. pleb. in ulteriorem Hiſpaniam miſſo, magiſtratus, & omnium civitatum proceres Cordubam ad certam diem convenire jubet. Aliquot oppida portas Varroni claudunt, & altera ex legionibus ab eo deficit. Tandem Varro legionem alteram Cæſari tradit, atque ad eum Cordubam venit.

QUibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, ſibi ad Remp. adminiſtrandam *a* HS. cxc, *b* & argenti pondo xx millia, tritici modios cxx. millia polliceri cogit. Quas Cæſari eſſe amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba, atque orationem adverſus Remp. habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat, præſidiaque eo deducebat, & judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in ſua, & Pompeji verba per jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut ſe cum II legionibus Gades conferret, naves, frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæ-

a Hs cxc] Adverbialiter lege centies & nonagies ſeſtertium, hoc eſt, quatuor tonnæ & tres quadrantes, uncialium nummorum.

b *& argenti pondo* xx. *millia*] ſupple *librarum* vel *libras pondo*, ut ablativus *pondo* ſit. Libra argenti autem ſunt centum drachmæ ſeu denarii: qui duodecim & dimidium unciales efficiunt; qui multiplicati, ccl millia unciarum ſunt argenti non ſignati. Vid. Gronov. de Seſtert.

Cæſaris rebus favere cognoverat. *a* In inſula,
frumento navibuſque comparatis, bellum duci
non difficile exiſtimabat. Cæſar, etſi multis ne-
ceſſariiſque rebus in Italiam revocabatur: tamen
conſtituerat nullam partem belli in Hiſpaniis re-
linquere: quod magna eſſe Pompeji beneficia,
& magnas clientelas in citeriore provincia ſcie-
bat. Itaque duabus legionibus miſſis in ulterio- 19.
rem Hiſpaniam cum Q. Caſſio Tribuno plebis,
ipſe cum equitibus DC magnis itineribus pro-
greditur; edictumque præmittit, ad quam diem
magiſtratus principeſque omnium civitatum ſibi
eſſe præſto Cordubæ vellet. Quo edicto tota pro-
vincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id
tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nul-
luſve civis Romanus paulo notior, quin *b* ad
diem conveniret. Simul ipſe Cordubæ conven-
tus per ſe portas Varroni clauſit: cuſtodias vigi-
liaſque in muro turribuſque diſpoſuit. *c* Cohor-
tes II, quæ Colonicæ appellabantur, cum eo ca-
ſu veniſſent tuendi oppidi cauſſa, apud ſe reti-
nuit. Iiſdem diebus *d* Carmonenſes, quæ eſt lon-
ge firmiſſima totius provinciæ civitas, deductis
III in arcem oppidi cohortibus a Varrone præſi-
dio, per ſe cohortes ejecit, portaſque præcluſit.
Hoc vero magis properare Varro, ut cum legio- 20.
nibus quamprimum Gades contenderet: ne iti-
nere, aut transjectu intercluderetur. Tanta, ac
tam ſecunda in Cæſarem *e* voluntate provinciæ
pro

a *in inſula--bellum duci*] in Gadibus inſulæ bellum ſuſtineri & proferri.

b *ad ſtatutum diem*] Participium *ſtatutum* cod. MS. Carrar. & vet. Ven. & Gryph. expreſſerunt: quod ſubaudiunt recentiores. Sed propius ſtilo Cæſaris illud legere, quam ſubaudire.

c *cohortes II. quæ colonicæ*] Cohortes *colonicæ* ſunt in coloniis conſcriptæ: ſicut Varro R. R. I. cap. 2. *leges colonicas*, & Suetonius Aug. 46. *decuriones colonicos* dixit.

d *Carmonenſes*] Carmo, Κάρμων, Straboni lib. III. p. 97. eſt urbs Turditanorum, paullo diſtantior a Bæti flumine: Ptolemæo II. 4. Χαρμονία, *Charmonia:* hodie Carmona, ſex leucis ab Hiſpali in ortum. Sequitur, *cohortes ejecit*, ſyntaxi ad intellectum relata, quia *civitas* interceſſit, quamquam inciſis disjuncta a verbo.

e *voluntate provinciæ progreſſo*] a Faerno hæc lectio & Ciacconio, quos recentes omnes ſequuntur. Veteres libri, *voluntas reperiebatur*, *Progreſſo*, &c.

progreſſo ei paulo longius litteræ a Gadibus redduntur; ſimul atque cognitum ſit de edicto Cæſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes *a* cum Tribunis cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem inſulamque Cæſari ſervarent. Hoc inito conſilio, denuntiaviſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus: ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus exceſſiſſe. His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis, adſtante, & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſeque Hiſpalim recepit, atque in foro, & porticibus ſine maleficio conſedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum, itinere converſo, *b* ſeſe Italicam venturum promiſiſſet, certior a ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas. Tum vero, omni intercluſus itinere, ad Cæſarem mittit, paratum ſe eſſe legionem, cui juſſerit, tradere. Ille ad eum Sext. Cæſarem mittit, atque huic tradi jubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæſarem venit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum eſt pecuniæ, tradit; &, quod ubique habeat frumenti, ac navium, oſtendit.

a *cum tribunis cohortium*] Minores hi tribuni videntur, quam ſex iſti in qualibet legione, qui illam alternis vicibus regegebant. Et Plinius XII. epiſt. IX. *tribunus cohortis ſub Claſſico fuerat*. Adi Lipſium II. M. R. dial. IX.

b *ſeſe Italicam venturum*] Italicam coloniam Hiſpaniæ Bæticæ. Vide Geograph. alii legunt *Ilipam*; alii *Ilipam Italicam*.

CA-

CAPUT VII.

Cæſar civibus Romanis, Hiſpanis, & aliis gratias agit; inde Gades proficiſcitur, poſtea Tarraconem, unde diſcedens Narbonem petit, & ad Maſſiliam pervenit, ubi intelligit, ſe a M. Lepido Dictatorem dictum eſſe.

CÆſar, habita concione Cordubæ, omnibus 21.
generatim gratias agit; civibus Romanis, quod oppidum in ſua poteſtate ſtuduiſſent habere; Hiſpanis, quod præſidia expuliſſent; Gaditanis, quod conatus adverſariorum infregiſſent, ſeſeque in libertatem vindicaſſent; tribunis militum, centurionibuſque, qui eo præſidii cauſſa venerant, quod eorum conſilia ſua virtute confirmaſſent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona reſtituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tuliſſe cognoverat: tributis quibuſdam publicis, privatiſque præmiis, reliquos in poſterum bona ſpe complet; biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur; pecunias, monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Caſſium præficit. Huic IV. legiones attribuit: ipſe iis navibus, quas M. Varro, quaſque Gaditani juſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæſaris adventum exſpectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibuſdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit: pedibuſque Narbonem, atque inde Maſſiliam pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, ſeſeque Dictatorem dictum a M. Lepido prætore cognoſcit.

CA-

CAPUT VIII.

Dum Maſſilienſes ſe dedere conſtituunt, L. Domitius e portu ſolvit, eis auxilium laturus; ſed a Bruti navibus diſſipatur. Maſſilienſium deditio. Cæſar, præſidio ad Maſſiliam relicto, ad Urbem proficiſcitur.

22. MAſſilienſes omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti, bis prælio navali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, gravi etiam peſtilentia conflictati ex diutina concluſione, & mutatione victus, (*a* panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad hujuſmodi caſus antiquitus paratum in publicum contulerant,) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognoverant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Maſſilienſium voluntate, navibus III. comparatis, ex quibus II. familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem, eſt profectus. Hunc conſpicatæ naves, quæ juſſu Bruti conſuetudine quotidiana ad portum excubabant, ſublatis anchoris ſequi cœperunt. Ex iis unum ipſius navigium contendit, & fugere perſeveravit, auxilioque tempeſtatis ex conſpectu abiit; duo perterrita concurſu noſtrarum navium ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma tormentaque ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt: naves ex portu navalibuſque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæſar magis eos pro nomine & vetuſtate, quam pro meritis in ſe civitatis, conſervans, II. ibi legiones præſidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipſe ad urbem proficiſcitur.

a *panico enim vetere*] Panicum, frumenti genus, ſed vilius & minuti grani; quod deſcripſit Plinius XVIII. 7.

CA-

CAPUT IX.

C. Curio ad Aquilariam appellit. L. Cæſar filius Adrumetum profugit, quem ſequitur M. Rufus quæſtor. Curio Uticam proficiſcitur, ſed aliquantum progreſſus, Cornelii, & Vari caſtra explorat. Equitum Numidarum, & Cæſarianorum concurſus. Curio omnes naves ad caſtra Cornelia jubet pervenire.

IIſdem temporibus C. Curio in Africam pro- 23.
fectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Actii Vari deſpiciens, II. legiones ex IV. quas a Cæſare acceperat, & D. equites tranſportabat; biduoque & noctibus II. navigatione conſumptis, appellit *a* ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus *b* abeſt a Clupeis paſſuum XXII. millia, habetque non incommodam æſtate ſtationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæſar filius cum x longis navibus ad Clupeam præſtolans, (quas naves, Uticæ ex prædonum bello ſubductas, P. Actius reficiendas hujus belli cauſſa curaverat,) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulſaque ad proximum litus trireme conſtrata, & litore relicta, pedibus *c* Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Conſidius Longus unius legionis præſidio tuebatur. Reliquæ Cæſaris naves ejus fuga Adrumetum] ſe receperunt. Hunc ſecutus M. Rufus Quæſtor navibus XII. quas præſidio onerariis navibus Curio ex Sicilia

a *ad locum, qui appellatur Aquilaria*] Diſtantiam quidem noſter a Clupeis definit, non autem, in quam plagam ſitum fuerit: nec ejus alibi mentio.

b *abeſt a Clupeis*] Mox dicit *ad Clupeam*, diverſo genere & & numero. Græci fere urbium nomina pluraliter dicunt, quæ Latinis ſunt ſingularia, quamquam & Strabo lib. VI. p. 191. ſcripſit quarto caſu κλυϖέαν; perinde ut Livius XXVII. 29. *ad Clupeam urbem*, & lib. XXIX. 32. *prope Clupeam urbem*. Græcis eadem Ἀσπὶς dicta. Sita ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum æſtivum.

c *Adrumetum profugerat*] Urbs nobilis fuit, a Clupea in auſtrum ſita, eodem litore.

lia eduxerat, poſtquam relictam in litore navem
conſpexit, hanc remulco abſtraxit: ipſe ad Cu-
24. rionem cum claſſe redit. Curio Marcum *a* Uti-
cam navibus præmittit: ipſe eodem cum exer-
citu proficiſcitur; biduique iter progreſſus, ad
flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium
Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipſe
cum equitatu antecedit ad caſtra exploranda Cor-
neliana; quod is locus peridoneus caſtris habe-
batur. Id autem eſt jugum directum, eminens
in mare, utraque ex parte præruptum atque aſ-
perum, ſed paulo tamen leniore faſtigio ab ea
parte, quæ ad Uticam vergit. Abeſt directo iti-
nere ab Utica paulo amplius paſſus mille. Sed
hoc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit. Longe
lateque is locus reſtagnat: quem ſi quis vitare
voluerit, VI. millium circuitu in oppidum per-
25. veniet. Hoc explorato loco, Curio caſtra Vari
conſpicit, muro oppidoque conjuncta ad por-
tam, quæ appellatur Bellica, admodum munita
natura loci, una ex parte ipſo oppido Utica,
altera theatro, quod eſt ante oppidum, ſubſtru-
ctionibus ejus operis maximis, aditu ad caſtra
difficili, & anguſto. Simul animadvertit multa
undique portari, atque agi pleniſſimis viis: quæ
repentini tumultus timore ex agris in urbem con-
ferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet,
atque haberet loco prædæ: eodemque tempore
his rebus ſubſidio DC. equites Numidæ ex oppi-
do, pediteſque CD. mittuntur a Varo, quos au-
xilii cauſa rex Juba paucis diebus ante Uticam
miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pom-
pejo, & ſimultas cum Curione intercedebat; quod
tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege
regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites
inter ſe. Neque vero primum impetum noſtro-
rum Numidæ ferre potuerunt; ſed interfectis cir-
citer CXX. reliqui ſe in caſtra ad oppidum rece-
perunt. Interim adventu longarum navium Cu-
rio

a *Uticam navibus premittit*] Everſa Carthagine, necdum re-
ſtituta, Utica caput fuit provinciæ Africæ, ſita ab occaſu
Carthaginis, interlabente Bagrada fluvio.

rio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ ſtabant ad Uticam numero circiter cc. ſe in hoſtium habiturum loco, qui non e veſtigio ad caſtra Corneliana vela direxiſſet. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, & quo imperatum eſt, tranſeunt. Quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

CAPUT X.

Curio imperator appellatus Uticam exercitum ducit, ibique caſtra ponit. Curionis equites copias, quæ in auxilium oppidi veniunt, fugant, multos pedites interficiunt.

HIs rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Ba- 26.
gradam recipit, atque univerſi exercitus conclamatione *a* Imperator appellatur. Poſtero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege miſſa Uticam venire, eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur: *b* & e veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant, ac morentur. Ipſe celeriter ab opere deductis legionibus aciem inſtruit. Equites committunt prælium: & prius quam plane legiones explicari, & conſiſtere poſſent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod ſe per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

a *imperator appellatur*] propter inſignem victoriam, ex more militiæ Romanæ. Vide lib. III. Civ. c. 71. ſect. 3. quæ adnotamus.

b *e veſtigio temporis*] Sic veteres libri cum præpoſitione. De formula vide ſupra lib. VII. 25.

CA-

CAPUT XI.

Centuriones Marſi a Curione deficientes ad Actium Varum confugiunt; eique dicunt, exercitum alieno eſſe in Curionem animo. Varus, & Curio legiones educunt, uterque copias inſtruit. Quinctilius Varus aciem circuit, eamque, ut deficiat, hortatur. Magnus timor in caſtris Curionis oritur. Concilium convocatur, prolatas in eo ſententias Curio improbat, dimiſſoque concilio, milites alloquitur, quos in ſuam ſententiam trahit.

27. PRoxima nocte centuriones Marſi II. ex caſtris Curionis cum manipularibus ſuis XXII. ad Actium Varum perfugiunt. Ii, ſeu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, ſive etiam auribus Vari ſerviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus) confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos eſſe a Curione, maxime opus eſſe in conſpectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, poſtero die mane legiones ex caſtris educit. Facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, ſuas uterque
28. copias inſtruit. Erat in exercitu Vari Sext. Quinctilius Varus, quem fuiſſe Corfinii *a* ſupra demonſtratum eſt. Hic dimiſſus a Cæſare in Africam venerat: legioneſque eas tranſduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperat Cæſar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique conſtarent. Hanc nactus appellationis cauſam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obſecrare milites cœpit, ne primi ſacramenti, quod apud Domitium, atque apud ſe Quæſtorem dixiſſent, memoriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadem eſſent uſi fortuna, eademque in obſidione perpeſſi; neu pro iis pugnarent, a quibus

a ſupra demonſtratum eſt) lib. I. Civ. B. c. 23.

bus in contumeliam perfugæ appellarentur. His
pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſua li-
beralitate, ſi ſe, atque Accium ſecuti eſſent, ex-
ſpectare deberent. Hac habita oratione, nullam
in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio:
atque ita ſuas uterque copias reducit. At in ca- 29.
ſtris Curionis *a* magnus omnium inceſſit timor:
nam is variis hominum ſermonibus celeriter au-
getur: unuſquiſque enim opiniones fingebat; &
ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timo-
ris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures per-
manaverat, atque alius alii tradiderat, plures
auctores ejus rei videbantur. *b* Civile bellum;
genus hominum, cui id liceret libere facere, &
ſequi quod vellet; legiones eæ, quæ paullo an-
te apud adverſarios fuerant: nam etiam *c* Cæ-
ſaris beneficium mutaverat conſuetudo, *d* qua
offerrentur municipia etiam adverſis partibus con-
juncta. Neque enim ex Marſis, Pelignîſque ve-
niebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis,
commilitoneſque nonnulli graviores ſermones mi-
litum vulgo durius accipiebant. Nonnulla etiam
ab iis, qui diligentiores videri volebant, finge-
bantur. Quibus de cauſſis concilio convocato, de 30.
ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſenten-
tiæ, quæ conandum omnibus modis, caſtraque
Vari oppugnanda cenſerent; quod hujuſmodi mi-
litum conſiliis otium maxime contrarium eſſe ar-
bitrarentur. Poſtremo præſtare dicebant, per vir-
tutem in pugna belli fortunam experiri, quam
deſertos & circumventos a ſuis graviſſimum ſup-
plicium pati. Porro erant, qui cenſerent, de
tertia vigilia in caſtra Corneliana recedendum;
ut majore ſpatio temporis interjecto militum

a *magnus omnium inceſſit timor*) omnium rerum, caſuum.
b *Civile bellum: genus hominum cui*) Locus male ſanus. *Civi-le bellum*, quo turpe minus ſit a partibus ad partes tranſire: *genus hominum*, liberum & Romanum, *cui id*, ut Voſſius emendandum cenſet, liceret libere facere cetera.
c *Cæſaris beneficium*) quo captos Corfinii ſervaverat.
d *qua offerrentur municipia*) Ingens hic vitium latet, cui, ſine meliori codice, ſalus adferri haud poterit.

mentes ſanarentur; ſimul ſi quid gravius accidiſſet, magna multitudine navium & tutius, & fa-
31. cilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbans conſilium, quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe dicebat: hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitiſſima caſtra expugnari confidimus? aut vero quid proficimus, ſi accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? Quaſi non & felicitas rerum geſtarum exercitus benevolentiam imperatoribus, & res adverſæ odia concilient. Caſtrorum autem mutatio, quid habet niſi turpem fugam, & deſperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neque prudentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri; quod illis licentiam *a* timor augeat, noſtris ſtudia deminuat. Quod ſi jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, (quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certe minora opinione eſſe confido) quanto hæc diſſimulare & occultare, quam per nos confirmari, præſtat? Annon uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda ſunt tegenda, ne ſpem adverſariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiſcamur, addunt: quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque hujuſmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adverſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam, neque tanti timoris, ut ipſe deficiam; atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte jam me una vobiſcum
32. de re judicium facturum confido. Dimiſſo concilio, concionem advocat militum: commemorat, quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfinium Cæſar,

a *timor augeat*) Voſſius ex *noſtris* fecit *noſter*; *his*, mutata ſimul inciſione. *illis* enim, puta hoſtibus, augetur timore noſtro licentia: *his*, id eſt noſtris, minuitur ſtudium eodem timore.

ſar, ut magnam partem Italiæ beneficio, atque auctoritate eorum ſuam fecerit. Vos enim, veſtrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia ſunt ſecuta; neque ſine cauſſa & Cæſar amiciſſime de vobis, & illi graviſſime judicaverunt. Pompejus enim nullo prælio pulſus, veſtri facti præjudicio demotus Italia exceſſit: Cæſar me, quem ſibi cariſſimum habuit, provinciamque Siciliam, atque Africam, ſine quibus urbem, atque Italiam tueri non poteſt, veſtræ fidei commiſit. Adſunt, qui vos hortentur, ut a nobis deſciſcatis. Quid enim eſt illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario ſcelere obſtringere? Aut quid irati gravius de vobis ſentire poſſunt, quam ut eos prodatis, qui ſe vobis omnia debere judicant? & in eorum poteſtatem veniatis, qui ſe per vos periſſe exiſtimant? An vero in Hiſpania res geſtas Cæſaris non audiſtis? Duos pulſos exercitus? Duos ſuperatos duces? Duas receptas provincias? Hæc acta diebus xl. quibus in conſpectum adverſariorum venerit Cæſar? An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem incerta victoria Cæſarem ſecuti, dijudicata jam belli fortuna victum ſequemini, cum veſtri officii præmia percipere debeatis? *a* Deſertos enim ſe, ac proditos a vobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionem faciunt. Voſne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deſeruit? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? Non ſibi clam vobis ſalutem fuga petivit? Non proditi per illum, Cæſaris beneficio eſtis conſervati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum, projectis faſcibus, & depoſito imperio, privatus, & captus ipſe in alienam veniſſet poteſtatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto ſacramento, quo nunc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarem probatis, in me offenditis, qui de

Q 2 meis

a *Deſertos enim ſe ac proditos*) ENIM nihil hoc loco infert, ſed *autem* valet; ut ſupra lib. v. cap. 5. ſect. 8.

meis in vos meritis prædicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc & mea voluntate, & veſtra exſpectatione leviora: ſed tamen ſui laboris milites ſemper eventu belli præmia petiverunt, qui qualis ſit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunamque cur prætercam? An pœnitet vos, quod ſalvum, atque incolumem exercitum, nulla omnino nave deſiderata, transduxerim? quod claſſem hoſtium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equeſtri prælio ſuperaverim? quod ex portu, ſinuque adverſariorum cc. naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedeſtri itinere, neque navibus commeatu juvari poſſint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an *a* Africi belli præjudicia ſequimini? Equidem me Cæſaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellaviſtis. Cujus ſi vos pœnitet, veſtrum vobis beneficium remitto: mihi meum reſtituite nomen, ne ad contumeliam honorem dediſſe videamini. Qua oratione permoti milites crebro

33. etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere viderentur. Diſcedentem vero ex concione univerſi cohortantur, magno ſit animo, neu dubitet prælium committere, & ſuam fidem, virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, conſenſu ſummo conſtituit Curio, cum primum ſit data poteſtas, prælio rem committere.

a *Africi belli præjudicia*) infauſta Pompejanis equeſtria prœlia, quibus a Curione victi fugatique erant. *Supra cap.* 25. 26.

CA-

CAPUT XII.

Curio milites productos in acie collocat, idem facit Varus. Hoſtes ab equitatu Curionis fugantur. Rebilus Cæſaris Legatus Curionem ad inſequendum hoſtem perterritum hortatur. Variana acies fugit. Fabius interficitur. Curio exercitum in caſtra, Varus in oppidum reducit.

POſtero die productos loco eodem, quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Actius dubitat copias producere; ſive ſolicitandi milites, ſive æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, *a* ut ſupra de- 34.
monſtratum eſt, non ita magno, ac difficili, & arduo adſcenſu. Hanc uterque, ſi adverſariorum copiæ tranſire conarentur, exſpectabat, quo æquiore loco prælium committeret. Simul e ſiniſtro cornu P. Actii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, cum ſe in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt, ſed amiſſis equis ad ſuos refugerunt; relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ circumveniebantur, atque interficiebantur a noſtris. Huc tota Vari converſa acies ſuos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæſaris, quem Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere uſum in re militari ſciebat: Perterritum, inquit, hoſtem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie ſibi confirmaſſent, ſequi ſeſe jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adſcenſu, niſi ſublevati a ſuis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Actianorum militum timore, & fuga, & cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo co-

a ut ſupra demonſtratum) cap. 27. ſect. 4.

cogitabat, omneſque jam ſe ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, ſeque in caſtra re-
35. cepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus eſſe ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. Ubi ille ſæpius appellatus adſpexit, ac reſtitit, & quis eſſet, aut quid vellet, quæſivit, humerum apertum gladio appetit, paullumque abfuit, quin Varum interficeret. Quod ille periculum, ſublato ad ejus conatum ſcuto, vitavit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. Hac fugientium multitudine, ac turba portæ caſtrorum occupantur, atque iter impeditur: pluresque in eo loco ſine vulnere, quam in prælio, aut fuga, intereunt. Neque multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat: quod ad prælium egreſſi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. Itaque Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus, præter Fabium, incolumibus, ex numero adverſariorum circiter DC. interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes diſceſſu Curionis, multique præterea, per ſimulationem vulnerum, ex caſtris in oppidum propter timorem ſeſe recipiunt. Qua re animadverſa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia ſilentio exercitum in oppidum reducit.

CA-

CAPUT XIII.

Curio obſidionem Uticæ parat. Uticenſes de deditione loquuntur. Nuntii de adventu Jubæ Curioni non ignoti oppidanos confirmant. Curio ſe in caſtra Corneliana recipit, eaque munit.

POſtero die Curio Uticam obſidere, & vallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii: Uticenſes pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiis illi amiciſſimi; conventus, qui ex variis generibus conſtaret: terror ex ſuperioribus præliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Actio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur, nuntii præmiſſi ab rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, & de cuſtodia, ac defenſione urbis hortarentur; quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, ſed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Jamque Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nuntiis, ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem niſurum exiſtimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus v. & xx. millibus longe ab Utica ejus copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre cœpit, ſtatimque in Siciliam miſit, uti II. legiones, reliquuſque equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & ſalis copia, cujus magna vis jam ex proximis erat ſalinis eo congeſta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant pleniſſimi agri, deficere poterat. Itaque ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias exſpectare, & bellum ducere parabat.

36.

37.

CAPUT XIV.

Curio intelligit, Jubam in regno remanſiſſe, ſed ejus præfectum Saburam Uticæ appropinquare: quare Curio prælium committere conſtituit, & ab equitatu a Curione præmiſſo hoſtes in caſtris opprimuntur; captivi ad Curionem perducuntur; is procedit ad hoſtium caſtra.

38. HIs conſtitutis rebus, probatiſque conſiliis, ex perfugis quibuſdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, & *a* controverſiis Leptitanorum reſtitiſſe in regno, Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis miſſum Uticæ appropinquare. *b* His auctoribus temere credens, conſilium commutat, & prælio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adoleſcentia; magnitudo animi, ſuperioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus equitatum omnem prima nocte ad caſtra hoſtium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis inſequebatur, & VI. millium paſſuum intervallo a Sabura conſederat. Equites miſſi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atque inopinantes hoſtes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara conſuetudine nullis ordinibus paſſim conſederant. Hos oppreſſos ſomno, & diſperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt. Multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivoſque ad
39. eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v. caſtris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuum v. equites conve-

a *controverſiis Leptitanorum*) At Leptitani majores in medio ſinu Syrtium, longe a Numidia, Jubæ regno, remoti, tota provincia pro conſulari interjacente; minores autem in ipſa provincia ad eumdem ſinum: quomodo igitur *finitimo bello revocatus* dici poteſt? Nihilominus ita conſtanter libri, vero an corrupto nomine, judicent alii: mihi dubitare liceat.

b *his auctoribus temere credens*) Frontinus lib. II. Strateg. c. v. ſect. 40. *Juba Curionis animum ſimulato regreſſu impulit in vanam alacritatem*. Lege reliqua.

venit; rem geſtam cognovit: ex captivis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit. Reſpondent, Saburam. Reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit, proximaque reſpiciens ſigna: Videtiſne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? Abeſſe regem, exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam properate; ut jam de præmiis veſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus.

CAPUT XV.

Equites Curionis ea, quæ geſſerant, laudibus extollunt. Juba certior factus a Sabura de prælio, ſubſidium ei mittit. Sabura copias inſtruit, quibus quædam mandata dat. Curio copias in campum deducit. Utrinque militibus ad pugnam excitatis, committitur prælium. Curionis milites tum timore, tum rerum iniquo ſtatu turbantur. Curio una cum omnibus militibus occiditur.

ERant per ſe magna, quæ geſſerant equites; præſertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur, ut de ſuis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea ſpolia præferebantur; capti homines, equiteſque producebantur, ut quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites ſequi jubet ſeſe, iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi itinere totius noctis confecti ſubſequi non poterant: atque alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ab ſpe
morabatur. Juba certior factus a Sabura de no- 40.
cturno prælio, II. millia Hiſpanorum, & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ cauſſa circum ſe habere conſueverat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ ſubmittit. Ipſe

cum reliquis copiis, elephantiſque xl. lentius ſubſequitur, ſuſpicatus, præmiſſis equitibus, ipſum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque inſtruit, atque his imperat, ut ſimulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: ſeſe, cum opus eſſet, ſignum prælii daturum: &, quod rem poſtulare cognoviſſet, imperaturum. Curio, ad ſuperiorem ſpem addita præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum
41. deducit. Quibus ex locis cum longius eſſet progreſſus, confecto jam labore exercitu, xvi. millium ſpatio, conſiſtit. Dat ſignum ſuis Sabura, aciem conſtituit, & circumire ordines, atque hortari incipit; ſed peditatu dumtaxat procul ad ſpeciem utitur; equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio: ſuoſque hortatur, ut ſpem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defeſſis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, ſtudium ad pugnandum, virtuſque deerat. Sed ii erant numero cc. Reliqui in itinere ſubſtiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes proſequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circumire aciem noſtram, & *a* averſos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurriſſent, Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant; rurſuſque ad ordines ſuos ſe recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordineſque ſervare, neque procurrere, & caſum ſubire, tutum videbatur. Hoſtium copiæ ſummiſſis ab rege auxiliis crebro augebantur. *b* Noſtros vires laſſitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. Hi de ſua ſalute deſperantes, ut extremo

a *averſos proterere*) a tergo cædere incipit.
b *noſtros vires laſſitudine deficiebant*) Sic plures libri, non *noſtris*. Atque ita ſupra B. Gall. II. 10. *eos res frumentaria deficere cœpit*.

mo vitæ tempore homines facere conſueverunt, aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſervare potuiſſet. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi perterritis omnibus 42.
neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in miſeris rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, proximos colles capere univerſos, atque eo inferri ſigna jubet. Hos quoque præoccupat miſſus a Sabura equitatus. Tum vero ad ſummam deſperationem noſtri perveniunt: & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumſiſtens, ut fuga ſalutem petat, atque in caſtra contendat: & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio, nunquam amiſſo exercitu, quem a Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in ejus conſpectum reverſurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio ſe recipiunt. Sed ii, quos ad noviſſimum agmen, equorum reficiendorum cauſſa, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animadverſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

CAPUT XVI.

M. Rufus ſuos cohortatur, ut magno animo ſint, petentibuſque tranſitum in Siciliam pollicetur. Jubæ, & Vari adventus falſo nuntiatur. Major pars copiarum ſe Varo dedit, plures ex eis juſſu Jubæ interficiuntur, Varus in regnum ſe recipit.

His rebus cognitis, M. Rufus quæſtor in caſtris relictus a Curione cohortatur ſuos, ne 43.
animo deficiant. Illi orant, atque obſecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magiſtriſque imperat navium, ut primo veſpere omnes ſcaphas ad litus appulſas habeant. Sed tan-

tus fuit omnium terror, ut alii adeſſe copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus inſtare Varum, jamque ſe pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat; alii claſſem hoſtium celeriter advolaturam ſuſpicarentur. Itaque, perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erant, proficiſci properabant. Horum fuga navium onerariarum magiſtros incitabat. *a* Pauci lenunculi ad officium, imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent; ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob
44. timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patreſque familiæ, qui aut gratia, aut miſericordia valerent, aut naves adnare poſſent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ, miſſis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, ſeſe ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba poſtero die ante oppidum conſpicatus, ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici juſſit: paucos electos in regnum remiſit. Cum Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet; ipſe equo in oppidum vectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damaſippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ conſtituit, atque imperavit: diebuſque poſt paucis ſe in regnum cum omnibus copiis recepit.

a *parci lenunculi*) Nonius Marcellus: *Lemnculus, navigium piſcatorium*: qui ex Salluſtii Hiſt. II. adfert, *per noctem in lenunculo piſcantis*. In Gloſſis ſcribitur *lemunculus*, quod putes a *lembunculus*, quo Tacitus XIV. 5. uſus eſt, originem habere. Sed etiam inſcriptiones veteres CORPORIS LENUNCULARIORUM mentionem fecerunt, quod vulgarem ſcripturam confirmat.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI

LIBER III.

CAPUT I.

Cæſar, & Servilius conſules creantur: Cæſaris juſſu poſſeſſiones æſtimantur, ut creditoribus ſatisfiat. Ipſe interim, nonnullis, qui ambitus damnati fuerant, reſtitutis, Brundiſium petit, quo & exercitum proficiſci jubet.

DIctatore habente comitia Cæſare, conſules creantur Julius Cæſar, & *a* P. Servilius. Is enim erat *b* annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſolverentur; conſtituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æſtimationes poſſeſſionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuiſſent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad *c* timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, (qui fere bella, & civiles diſſenſiones ſequi conſuevit) & ad debitorum tuendam exiſtimationem eſſe aptiſſimum exiſtimavit. Item prætoribus, tribuniſque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos *d* ambitus Pompe- 1

ja

a *P. Servilius*) Iſaurici filius, qui & ipſe Iſauricus cognominatus. *Plut. in Cæſ.*

b *annus, quo per leges ei conſulem fieri*) annus decimus a primo conſulatu. *Livius VII. 42.*

c *timorem novarum tabularum*) de ære alieno debitoribus relaxando. Semper hæ fax turbarum ad plebem in optimates accendendam, ut Livius XXXII. 38. dixit, fuerunt: quas prudenter Cæſar temperavit æſtimatione, ut hoc loco & apud Suetonium c. 42.

d *ambitus Pompeja lege damnatos*) de qua lege Dio Caſſius lib. xl. p. 145.

ja lege damnatos illis temporibus, quibus *a* in urbe præſidia legionum Pompejus habuerat, (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erant perfecta) in integrum reſtituit, qui ſe illi initio civilis belli obtulerant, ſi ſua opera in bello uti vellet, perinde æſtimans, ac ſi uſus eſſet; quoniam ſui feciſſent poteſtatem. Statuerat enim hos prius judicio populi debere reſtitui, quam ſuo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo

2. populi beneficio videretur. His rebus, & *b* feriis Latinis, comitiiſque omnibus perficiundis XI. dies tribuit, dictaturaque ſe abdicat, & ab urbe proficiſcitur, Brundiſiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire juſſerat. Sed tantum navium reperit, ut *c* anguſte XX. millia legionariorum militum, & D. equites tranſportari poſſent. Hoc unum inopia navium Cæſari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ copiæ ipſæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hiſpania magnum numerum deminuerat: & gravis autumnus in Apulia, circumque Brundiſium, ex ſaluberrimis Galliæ, & Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

a *In urbe præſidia legionum habuerat*) tempore, quo Pompejus conſul ſine collega erat. Vide Dionem jam dicto loco, & Cicer. pro Milone cap. I.

b *feriis Latinis*) in monte Albano peractis, ſine quibus conſules auſpicato in bellum haud proficiſcebantur. *Dio Caſſ.* XLVI. p. 313.

c *anguſte* XX *millia*) Veteres libri XV millia: Scaliger XX. quem plerique ſequuntur, quia hoc propius cum VII legionibus, *infra, c. 6. ſect. 2.* (niſi & ipſum minus eſt) convenit.

CA-

CAPUT II.

Pompejus, præter magnam pecuniam, ex multis regionibus claſſem cogit. Omnia ad bellum neceſſaria comparat. Summum rei maritimæ imperium M. Bibulo defertur.

POmpejus annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello, atque 3.
ab hoſte otioſum fuerat, magnam ex Aſia, Cycladibuſque inſulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto claſſem coegerat, magnam quoque omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, regibuſque omnibus, & dynaſtis, & tetrarchis, & liberis Achajæ populis pecuniam exegerat, magnam ſocietates earum provinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coegerat. Le- 4.
giones effecerat civium Romanorum IX: V ex Italia, quas tranſduxerat; unam ex Sicilia veteranam, factam ex duabus, Gemellam appellabat; unam ex Creta, & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimiſſi a ſuperioribus imperatoribus in iis provinciis conſederant; II. ex Aſia, quas Lentulus Coſ. conſcribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Theſſalia, Bœotia, Achaja, Epiroque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat. Præter has exſpectabat cum Scipione ex Syria legiones II. ſagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquiſque civitatibus III. millia numero habebat, funditorum cohortes VI. mercenarias II; equitum VII. millia, ex quibus DC Gallos Dejotarus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eumdem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miſerat. Ex Macedonia CC erant, quibus Raſcipolis præerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanoſque, quos ibi A. Gabinius præſidii cauſſa apud regem Ptolemæum reliquerat,

Pom-

Pompejus filius cum claſſe adduxerat: Dccc, quos ex ſervis ſuis, paſtorumque ſuorum coegerat; ccc. Tarcundarius Caſtor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant: horum alter una venerat, alter filium miſerat. cc ex Syria a *a* Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompejus tribuit, miſſi erant: in his plerique *b* Hippotoxotæ. Huc *c* Dardanos, Beſſos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Theſſalos, & reliquarum gentium, & civitatum adjecerat: atque eum, quem ſupra demonſtravimus, numerum expleverat.
5. Frumenti vim maximam ex Theſſalia, Aſia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquiſque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibuſque oppidis maritimis conſtituerat, ut mare Cæſarem tranſire prohiberet. Ejus rei cauſſa omni ora maritima claſſem diſpoſuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompejus filius; Aſiaticis D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis C. Caſſius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Pomponio; Liburnicæ, atque Achaicæ claſſi Scribonus Libo, & M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus cuncta adminiſtrabat. Ad hunc ſumma imperii reſpiciebat.

CAPUT III.

Cæſar naves ſolvit; inde milites ad Palæſten exponit. Ex navibus, quæ Brundiſium revertuntur, ad tranſportandam reliquam exercitus partem, xxx. Bibulus incendit. M. Octavius Iſſam a Cæſare avertit: Salonas oppugnat: obſeſſi irruptione facta Octavianos caſtris exeunt. Octavius Dyrrhachium ſe recipit.

6. Cæſar, ut Brundiſium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum, ac

a *Comageno Antiocho*) quem Pompejus extremæ ſub Tauro Syriæ, quæ Comagene dicitur, præpoſuerat: de quo & Cicero lib. xv. epiſt. 1. ad ſenatum.

b *hippotoxotæ*) ἱπποτοξόται, ſagittarii equeſtres.

c *Dardanos, Beſſos*) Dardani, populus Mœſiæ ſuperioris, Illyrium & Macedoniam verſus: Beſſi, Thraciæ ſunt in Hæmo monte.

ac periculorum eſſet perventum, æquo animo man-
cipia, atque impedimenta in Italia relinquerent;
ipſi expediti naves conſcenderent, quo major nu-
merus militum poſſet imponi; omniaque ex vi-
ctoria, & ex ſua liberalitate ſperarent: concla-
mantibus omnibus, Imperaret quod vellet; quod-
cumque imperaviſſet, ſe æquo animo eſſe factu-
ros; pridie Non. Januar. naves ſolvit, impoſitis,
a ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus VII.
Poſtridie *b* terram attigit Cerauniorum, ſaxa in-
ter, & alia loca periculoſa quietam nactus ſta-
tionem, & portus omnes timens, quos teneri
ab adverſariis arbitrabatur, *c* ad eum locum,
qui appellatur Palæſte, omnibus navibus ad u-
nam incolumibus, milites expoſuit. Erat Ori- 7.
ci Lucretius Veſpillo, & Minucius Rufus cum
Aſiaticis navibus XVIII; quibus juſſu D. Lælii
præerant: M. Bibulus cum navibus CX. Corcyræ.
Sed neque ii ſibi confiſi ex portu prodire ſunt
auſi, cum Cæſar omnino XII. naves longas præ-
ſidio duxiſſet, in quibus erat etiam ipſe: neque
illi Bibulus, impeditis navibus, diſperſiſque re-
migibus, ſatis mature occurrit, quod prius ad
continentem viſus eſt Cæſar, quam de ejus ad-
ventu fama omnino in eas regiones perferretur.
Expoſitis militibus, naves eadem nocte Brundi- 8.
ſium a Cæſare remittuntur, ut reliquæ legiones,
equitatuſque tranſportari poſſent. Huic officio
præpoſitus erat Fuſius Calenus legatus, qui ce-
leritatem in tranſportandis legionibus adhiberet.
Sed

a *ut ſupra demonſtratum eſt*) cap. 2. ſect. 2.

b *terram Cerauniorum*) ex Petri Victorii conjectura, v. L. lib. XIII. ineunte. Antea *Græcorum* edebatur: MSS. *Germanorum*. Ceranni autem montes in litore Epirenſi.

c *ad locum, qui appellatur Palæſte*) Omnes libri *Pharſalus*, ſed falſo, quia hæc Theſſaliæ eſt & mediterranea. Lucanus lib. V. v. 460. de hoc Cæſaris tranſjectu,

(claſſis) *vento fluctuque ſecundo*
Lapſa Palæſtinas uncis confixit arenas.

Unde Sulpicius Verulanus, Lucani interpres, *Palæſten* urbem dicit, vicinam Orico, prope Ceraunia: quam vocem in vetuſto Cæſaris codice ſe legiſſe Paulus Marſus ad IV Faſt. Ovidii confirmat: & Jac. Palmerius Græc. Antiq. p. 240. pro certa lectione habet. Scio, quæ H. Grotius & D. Voſſius dubitant; quod vero certiora non adferunt, in lectione *Palæſte* adquieſco.

Sed ſerius a terra provectæ naves, neque uſæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de adventu Cæſaris, ſperans ſe alicui parti onuſtarum navium occurrere poſſe, inanibus occurrit; & nactus circiter xxx. in eas indiligentiæ ſuæ, ac doloris iracundia erupit, omneſque incendit; eodemque igne nautas, dominoſque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere ſperans. Hoc confecto negotio, *a* a Salonis ad Orici portum ſtationes, litoraque omnia longe lateque claſſibus occupavit: cuſtodiiſque diligentius diſpoſitis, ipſe graviſſima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus deſpiciens, neque ſubſidium exſpectans, ſi in Cæſaris complexum venire poſſet.
9. Sed poſt diſceſſum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquiſque barbaris, *b* Iſſam a Cæſaris amicitia avertit; conventum Salonarum cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit. Eſt autem oppidum & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis ſeſe munierunt; &, cum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt: ſervoſque omnes puberes liberaverunt: & *c* præſectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita ſententia, Octavius quinis caſtris oppidum circumdedit: atque uno tempore obſidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Quare miſſis ad Cæſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reli-

a *a Salonis ad Orici portum*) Salonæ princeps urbs Dalmatiæ: Oricum prima Epiri in Chaonia.

b *Iſſam avertit*) Iſſa inſula cum oppido civium Romanorum in mari Illyrico ſub Salonis. Vid. Notit. Orbis Antiqui.

c *præſectis mulierum crinibus*) Sic & factum Capitolio a Gallis obſeſſo, *Lactant.* I. *cap.* 20. *ſect.* 28. & in obſidione Carthaginis, *Flor.* II. 15. ſcilicet *in tormentorum vinculo*, ut addidit idem.

liqua, ut poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant: & longo interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris, mulieribuſque in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ conſuetudinis deſideraretur; ipſi, manu facta, cum iis, quos nuper manumiſſos liberaverant, in proxima Octavii caſtra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti, inde tertia, & quarta, *a* & deinceps reliqua: omnibuſque eos caſtris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos, atque ipſum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis, Octavius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompejum recepit.

CAPUT IV.

L. Vibullium Rufum Cæſar ad Pompejum mittit, ut eum hortetur ad pacem faciendam.

b DEmonſtratum eſt L. Vibullium Rufum Pompeji præfectum bis in poteſtatem perveniſſe Cæſaris, atque ab eo eſſe dimiſſum, ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpania. Hunc pro ſuis beneficiis Cæſar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompejum mitteret, eundemque apud Cn. Pompejum auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc ſumma mandatorum: debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari: ſatis eſſe magna utrinque incommoda accepta, quæ pro diſciplina, & præceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent: illum ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia, & Sardinia, duabuſque Hiſpaniis, & cohortibus 10.

in

a *& deinceps reliqua*) At poſt quarta caſtra, ex quibus ſect. 4. una tantum expugnanda ſupererant. Hæc ergo caſtra una ſunt *reliqua*. Scrupulum Rubenius Elect. ii. 7. movet, & ſect. 4. *quindenis* legi jubet. Non placet.

b *Demonſtratum eſt*) lib. 1. cap. 34.

in Italia, atque Hiſpania civium Romanorum c. atque xxx. ſe morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde ſibi, ac reipublicæ parcerent, quantumque in bello fortuna poſſet, jam ipſi incommodis ſuis ſatis eſſent documento: hoc unum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: ſi vero alteri paulum modo tribuiſſet fortuna, non eſſe uſurum conditionibus pacis eum, qui ſuperior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam ante convenire non potuiſſent, Romæ a ſenatu, & a populo peti debere; interea & reipublicæ, & ipſis placere oportere, ſi uterque in concione ſtatim juraviſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum: depoſitis armis, auxiliiſque, quibus confiderent, neceſſario populi, ſenatuſque judicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompejo probari poſſent, omnes ſuas terreſtres, urbiumque
II. copias dimiſſurum. Vibullius, his expoſitis a Cæſare, non minus neceſſarium eſſe exiſtimavit, de repentino adventu Cæſaris Pompejum fieri certiorem, uti ad id conſilium capere poſſet, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompejum contendit, ut adeſſe Cæſarem omnibus copiis nuntiaret.

CAPUT V.

Pompejus Apolloniam, Cæſar Oricum petit; quo oppido capto, Apolloniam Cæſar proficiſcitur.

Pompejus [a] erat eo tempore in Candavia, iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat; ſed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam pe-

[a] *erat in Candavia*] Hæc aſpera regio, per quam a Dyrrachio & Apollonia in interiorem ac propriam Macedoniam iter erat. Vide infra c. 50. ſect. 2. ubi ex Strabone & Cicerone plura de Candavia invenies notata.

petere cœpit, ne Cæſar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur. Quo cum veniſſet, L. Torquatus, qui juſſu Pompeji oppido præerat, præſidiumque ibi *a* Parthinorum habebat, conatus portis clauſis oppidum defendere, Græcos murum adſcendere, atque arma capere jubet. Illi autem cum ſe contra imperium Populi Romani pugnaturos eſſe negarent; oppidani autem ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur, deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, & ſe, atque oppidum Cæſari dedit, incolumiſque ab eo conſervatus eſt. Recepto Cæſar 12.
Orico, nulla interpoſita mora, Apolloniam proficiſcitur.

CAPUT VI.

L. Staberius arcem muniturus auxilium ab Apolloniatibus petit, quo negato, clam fugit. Oppidani Cæſarem recipiunt; idem faciunt reliquæ Epiri civitates. Pompejus Dyrrhachium contendit, cujus exercitum maximus terror invadit. Cæſar ad Apſum caſtra ponit; idem Pompejus facit in altera fluvii ripa. Una Caleni navis a Bibulo expugnatur.

EJus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſideſque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos ſe negare, neque portas conſuli præcluſuros, neque ſibi judicium ſumpturos contra atque omnis Italia, Populuſque Romanus judicaviſſet. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæſarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. *b* Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani, & reliquæ

a *Parthinorum*] qui circa Dyrrhachium colebant, Illyrici genere.

b *Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani*] Maritimæ oræ hæc facies eſt, a ſeptemtrione in auſtrum: Dyrrhachium Apſi & dein Genuſi fluviorum oſtia, & Apollonia, Bullis, Amantia, Oricum, Ceraunia. Vide Tabulam.

liquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; &, legatis ad Cæſarem miſſis, quæ imperaret, ſe
13. facturos pollicentur. At Pompejus, cognitis iis rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ geſtæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturniſque itineribus contendit. Simul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiſerat, ut pæne omnes in Epiro, finitimiſque regionibus ſigna relinquerent, complures arma projicerent; ac fugæ ſimile iter videretur. Sed, cum prope Dyrrhachium Pompejus conſtitiſſet, caſtraque metari juſſiſſet: perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, juratque, ſe eum non deſerturum, eumdemque caſum ſubiturum, quemcumque ei fortuna tribuiſſet. Hoc idem reliqui jurant legati. Hos tribuni militum, centurioneſque ſequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Cæſar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, caſtraque ad flumen Apſum ponit in finibus Apolloniatium, *a* ut vigiliis, caſtelliſque bene meritæ civitates tutæ eſſent præſidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exſpectare, & *b* ſub pellibus hiemare conſtituit. Hoc idem Pompejus facit, & trans flumen Apſum poſitis caſtris, eo copias omnes
14. auxiliaque conduxit. Calenus, legionibus equitibuſque Brundiſii in naves impoſitis, ut erat præceptum a Cæſare, quantum navium facultatem habebat, naves ſolvit, paullumque a portu progreſſus, litteras a Cæſare accipit, quibus eſt certior factus, portus, litoraque omnia claſſibus adverſariorum teneri. Quo cognito, ſe in portum recipit, naveſque omnes revocat. Una ex

a *ut vigiliis caſtelliſque bene meritæ civitates tutæ*] Locus male ſanus, & aliquid in eo abundans. Faernus legebat, *bene meritæ civitati eſſet præſidio*. Ciacconius, *ut vicis caſtelliſque bene meritæ civitatis eſſet præſidio*. Uterque tollit *tutæ*, & de Apollonia ſola intelligit, in cujus finibus caſtra erant. Plantiniano libro ſublatum *præſidio*, ſine quo bene conſtant cetera. Plures enim civitates, quæ ſe dederant c. 12. erant *bene meritæ*.

b *ſub pellibus hiemare*] Vide de Bello Gall. l. III. extremum.

ex iis, quæ perſeveravit, neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat ſine militibus, privatoque conſilio adminiſtrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata eſt, qui de ſervis, liberiſque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno caſu totius exercitus ſalus conſtitit.

CAPUT VII.

Inopia rerum maxime neceſſariarum Pompejanis laborantibus, Libo, & Bibulus legatis Cæſaris dicunt, velle ſe cum Cæſare de pace agere, qua de re certior factus Cæſar Oricum revertitur, atque cum Libone fruſtra de compoſitione colloquitur.

Bibulus, ut ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum: &, ſicut mari, portubuſque Cæſarem prohibebat, ita ipſe omni terra earum regionum prohibebatur. Præſidiis enim diſpoſitis, omnia litora a Cæſare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi poteſtas fiebat. Erat res in magna difficultate, ſummiſque anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur; adeo ut cogerentur, ſicut reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra navibus onerariis ſupportare. Atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus uſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur; quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant; neque ſibi nudanda litora, & relinquendos portus exiſtimabant. Sed cum eſſent in quibus demonſtravi anguſtiis, ac ſe Libo cum Bibulo conjunxiſſet, loquuntur cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præſidiis terreſtribus præerat; velle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi ejus facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ cauſſa, ut de compoſitione actu- 15.

acturi viderentur. Interim poſtulant, ut ſint inducïæ; atque ab iis impetrant. *a* Magnum enim, quod afferebant, videbatur, & Cæſarem id ſumme ſciebant cupere, & *b* profectum aliquid Vibullii mandatis exiſtimabatur.
16. Cæſar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguſte utebatur, erat ad Buthrotum oppoſitum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de poſtulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit, ipſe Oricum revertitur. Eo cum veniſſet, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quod is iracundia ſumma erat, inimicitiaſque habebat etiam privatas cum Cæſare ex ædilitate, & prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeji ſummam eſſe, ac fuiſſe ſemper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis diſcederetur: ſed poteſtatem ſe ejus rei nullam habere, propterea quod de conſilii ſententia ſummam belli, rerumque omnium Pompejo permiſerint: ſed poſtulatis Cæſaris cognitis, miſſuros ad Pompejum, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipſis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri poſſet, neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de cauſſa, & de copiis, auxiliiſque ſuis. Quibus rebus neque tum reſpondendum Cæſar exiſtimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, ſatis cauſſæ putamus.
17. Poſtulabat Cæſar, ut legatos ſibi ad Pompejum ſine periculo mittere liceret; idque ipſi fore reciperent,

a *magnum enim, quod afferebant*] quod nuntiaturi erant. Veteres libri *afferebant*: recentiorum plerique, Jungermanni, Montani, Goduini, aliorum prave *aſſerebant*, a quibus Andr. Borrichius deceptus fuit, ut Diſcuſſione Appendicis illius demonſtravimus. Sæpe autem *adferre* ſimpliciter eſt *nuntium adferre*. Cicero III epiſt. x ineunte: *Cum eſt ad nos allatum de*, cetera: & lib. v. Att. ep. XIV. *Interea hæc, quæ vellem, mihi adferebantur.*

b *profectum aliquid Vibullii mandatis*] de quibus antea cap. 10. Libri quidam *Bibuli* habent, ſed apertum mendum eſt, quod olim deprehendi; nunc video etiam a Voſſio notatum eſſe.

rent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, ſic belli rationem eſſe diviſam, ut illi claſſe naves, auxiliaque ſua impedirent: ipſe ut aqua, terraque eos prohiberet: &, ſi hoc ſibi remitti vellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodiis; ſin illud tenerent, ſe quoque id retenturum: nihilominus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterentur, neque hanc rem eſſe impedimenti loco. Illi neque legatos Cæſaris recipere, neque periculum præſtare eorum, ſed totam rem ad Pompejum rejicere: unum inſtare de induciis, vehementiſſimeque contendere. Quos ubi Cæſar intellexit præſentis periculi, atque inopiæ vitandæ cauſſa omnem orationem inſtituiſſe, neque ullam ſpem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit.

CAPUT VIII.

Bibuli mors. Licet Pompejus vetet Vibullium de Cæſaris mandatis agere, nihilominus ipſam pacis tractationem utrique procurant, ſed fruſtra.

Bibulus multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari poſſet, neque ſuſceptum officium deſerere vellet, vim morbi ſuſtinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum ſumma imperii redit, ſed ſeparatim ſuam quiſque claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat. Vibullius, ſedato tumultu, quem repentinus adventus Cæſaris concitaverat, ubi primum rurſus adhibito Libone, & L. Luccejo, & Theophane, a quibus communicare de maximis rebus Pompejus conſueverat, de mandatis Cæſaris agere inſtituit; eum ingreſſum in ſermonem Pompejus interpellavit, & loqui plura prohibuit. 18.

a *quibus communicare*] Libri omnes *quibus communicare*. Quod vero Latini ſemper *communicare cum quo*, non *alicui* dicunt; dubitavi poſterioribus Curis cap. v. de integritate hujus loci: poſt me Gronovius Obſerv. II. 6. confirmavit, qui eamdem ob rationem ſcribi juſſit *quibuſcum*.

Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere videbor? Cujus rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor, bello perfecto. Ab iis Cæſar hæc dicta cognovit, qui ſermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus eſt aliis rationibus per colloquia de pace agere.

19. Inter bina caſtra Pompeji, atque Cæſaris unum flumen tantum intererat Apſus: crebraque inter ſe colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium trajiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, & crebro magna voce pronunciaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere, quod etiam *a* fugitivis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibuſque licuiſſet; præſertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent? Multa ſuppliciter locutus, ut de ſua, atque omnium ſalute debebat, ſilentioque ab utriſque militibus facto, auditum reſponſum eſt ab altera parte: A. Varronem profiteri ſe altera die ad colloquium venturum: atque una etiam utrinque admodum tuto legati venire; &, quæ vellent, exponere poſſent: certumque ei rei tempus conſtituitur. Quo cum eſſet poſtero die ventum, magna utrinque multitudo convenit, magnaque erat ejus rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem eſſe videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit: ſummiſſa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique ſubito tela immiſſa: quæ ille obte-

a *fugitivis ab ſaltu Pyrenæo*] Egregie Hadr. Valeſius Notit. Gall. p. 157. in *Lugduno Convenarum* expoſuit, eſſe, quos *Convenas* appellaverint in Gallia, antea Pyrenæi rupes & ſaltum inhabitantes, unde ſubjectos campos tam Hiſpaniæ quam Galliæ prædando infeſtarint, Romanis etiam in Hiſpaniam euntibus moleſti. Pompejum autem ex Sertoriano bello revertentem quaſi indagine concluſos eos adegiſſe, ut legatos de pace ad ipſum mitterent, quam etiam iis dederit ita, ut de montibus in planiora deduceret. Adde Notit. noſtram Antiqui Orbis p. 181.

obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militeſque nonnulli. Tum Labienus: Deſinite ergo de compoſitione loqui: nam nobis, niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt

CAPUT IX.

M. Cælius Rufus cauſam debitorum defendendam ſuſcipit, quem tamen qui adeat, nemo reperitur. Eidem legem quamdam promulganti Servilius reſiſtit: tandem ob perpetratum quoddam facinus Senatu prohibitus Milonem ſollicitat. Milo dum Coſam oppugnat, occiditur; eumdem exitum Cœlius ſortitur.

IIſdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, cauſſa debitorum ſuſcepta, initio magiſtratus tribunal ſuum juxta C. Trebonii prætoris urbani ſellam collocavit; &, ſi quis appellaſſet de æſtimatione, & de ſolutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer, & moderate jus dicendum exiſtimabat, ut reperiri non poſſent, a quibus initium appellandi naſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, & calamitatem aut propriam ſuam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris eſt animi: integras vero tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ eſt? Itaque, qui hoc poſtularet, reperiebatur nemo. Atque ipſis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus eſt Cœlius. Et ab hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpem cauſſam videretur, legem promulgavit, *a* ut ſexies ſeni dies ſine uſuris creditæ pecu- 20.

a *ut ſexies ſeni dies*] numerus pravatus, de quo, aliorum excuſſis conjecturis, tandem ſuam præfert Daviſius, *ut ſex menſium die ſine uſuris*, cetera: alii *ſex penſionibus* malunt; quod longum nimis, ſi annuas penſiones intelligas.

21. niæ ſolvantur. Cum reſiſteret Servilius conſul,
reliquique magiſtratus, & minus opinione ſua
efficeret: ad hominum excitanda ſtudia, ſubla-
ta priore lege, duas promulgavit; unam, qua
mercedes habitationum annuas conductoribus do-
navit; alteram tabularum novarum: impetuque
multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnul-
lis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De
quibus rebus Servilius Conſul ad Senatum retu-
lit: ſenatuſque Cœlium ab Republica removen-
dum cenſuit. Hoc decreto eum Conſul Senatu
prohibuit, & concionari conantem *a* de roſtris
deduxit. Ille ignominia, & dolore permotus,
palam ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulavit, clam
nuntiis ad Milonem miſſis, qui Clodio interfe-
cto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in
Italiam evocato, quod *b* magnis muneribus da-
tis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, ſibi
conjunxit: atque eum *c* in Thurinum ad ſoli-
citandos paſtores præmiſit. Ipſe, cum Caſilinum
veniret, unoque tempore ſigna ejus militaria at-
que arma Capuæ eſſent comprehenſa, familia
Neapoli viſa, atque proditio oppidi appareret;
patefactis conſiliis, excluſus Capua, & pericu-
lum veritus, quod conventus arma ceperat, at-
que eum hoſtis loco habendum exiſtimabat, con-
22. ſilio deſtitit, atque eo itinere ſeſe avertit. In-
terim Milo, dimiſſis circum municipia litteris,
ea, quæ faceret, juſſu, atque imperio facere
Pompeji, quæ mandata ad ſe per Bibulum de-
lata eſſent; quos ex ære alieno laborare arbitra-
batur, ſolicitabat. Apud quos cum proficere ni-
hil poſſet, quibuſdam ſolutis ergaſtulis, *d* Co-
ſam

a *de Roſtris deduxit*] de ſuggeſtu agentium cum populo: qui cur *Roſtra* dictus ſit, prodit Livius VIII. 14.

b *magna muneribus datis*] ſpectaculis editis, quibus tria patrimonia dicitur profudiſſe. *Cic. pro Mil. c.* 35.

c *in Thurinum*] in agrum Thurinum, ut poſt paullo c. 22. ſect. 2. plene dicitur. Urbis nomen Thurii ſeu Thuriæ ſive Thurium in extrema Lucania, ad fines Bruttiorum, juxta Tarentinum ſinum, Græce Θούριοι & Θούριον.

d *Coſam in agro Thurino*] Nulla in hoc agro Coſa, quod Etruſcæ urbis nomen eſt. Vellejus II. 68. de Milone: *Compſam in Hirpinis oppugnans, ictuſque lapide, pœnas dedit.*

Sed

ſam in agro Thurino oppugnare cœpit. Ubi cum a Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus eſſet ex muro, periit: & Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæſarem pervenit Thurios: ubi, cum quoſdam ejus municipii ſolicitaret, equitibuſque Cæſaris Gallis, atque Hiſpanis, qui eo præſidii cauſſa miſſi erant, pecuniam polliceretur, *a* ab iis eſt interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magiſtratuum, & temporum ſolicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt.

CAPUT X.

Libo Brundiſium petit, aliquas hoſtium naves incendit, ſed poſtea coactus ipſe fugere, Brundiſio diſcedit.

LIbo profectus ab Orico cum claſſe, cui præ- 23.
erat, navium L. Brundiſium venit, inſulamque, quæ contra Brundiſinum portum eſt, occupavit: quod præſtare unum locum arbitrabatur, qua neceſſarius noſtris erat egreſſus, quam omnium litora, ac portus cuſtodia clauſos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quaſdam nactus incendit: & unam frumento onuſtam abduxit; magnumque noſtris terrorem injecit: & noctu militibus, & ſagittariis in terram expoſitis, præſidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompejum litteras mitteret, naves reliquas, ſi vellet, ſubduci, & refici juberet; ſua claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum. Erat eo tempore An- 24.
tonius Brundiſii, qui virtuti militum confiſus, ſcaphas navium magnarum circiter lx. cratibus,

 plu-

Sed quid hoc ad agrum Thurinum? Plinius II. 56. *lana pluit circa caſtellum Cariſſanum, juxta quod poſt annum T. Annius Milo occiſus eſt*. Cluverius Ital. IV. 8. extr. delet ſyllabam *ri*, ut maneat *Caſſanum*, quia hodieque in Thurino agro Epiſcopale oppidum *Caſſano* eſt.

a *ab iis eſt interfectus*] De hoc M. Cœlio (is ipſe eſt qui octavum librum epiſtolarum ad Ciceronem ſcripſit) Vellejus Paterculus II. 68. *in urbe ſeditionem, aut potius occulte bellicum tumultum movens, primo ſubmotus a republica; mox conſularibus armis, auctore ſenatu, circa Thurios oppreſſus eſt.*

pluteiſque contexit; eoque milites delectos impoſuit, atque eas in litore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit; naveſque triremes II, quas Brundiſii faciendas curaverat, per cauſſam exercendorum remigum ad fauces portus prodire juſſit. Has cum audacius progreſſas Libo vidiſſet; ſperans intercipi poſſe, quadriremes v. ad eas miſit. Quæ cum navibus noſtris appropinquaſſent, noſtri veterani in portum refugerunt; illi ſtudio incitati incautius ſequebantur. Jam ex omnibus partibus ſubito Antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſtes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus, defenſoribuſque ſuis ceperunt, reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum acceſſit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aquari prohiberentur. Qua neceſſitate, & ignominia permotus Libo, diſceſſit a Brundiſio, obſeſſionemque noſtrorum omiſit.

CAPUT XI.

Cum Cæſar naves, quæ Brundiſii erant, diu fruſtra expectaviſſet, ad ſuos ſcribit, ut primam navigandi occaſionem arripiant. Q. Coponius Antonii naves inſequitur: is in portum Nymphæum ſe recipit; & mutata vice Coponii naves, quæ damnum hoſtilibus illaturæ erant, orta tempeſtate intereunt. Duæ ex hoſtilibus Otacilio Craſſo ſe dedunt: is ad Pompejum ſe confert. Cæſar, & Pompejus caſtra movent: is ad Antonium contendit; ſed cum ad eum Cæſar quoque ſe contuliſſet, Aſparagium petit, ibique caſtra metatur.

25. [a] MUlti jam menſes tranſierant; & hiems jam præcipitaverat: neque Brundiſio naves, legioneſque ad Cæſarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari vide-

[a] *multi jam menſes tranſierant*] non a tranſitu Cæſaris, qui pridie nonas Januarias factus fuerat, cap. 6. ſed ab ineunte hieme.

debantur; quod certe ſæpe flaverant venti, quibus neceſſario committendum exiſtimabat: quantoque ejus amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant; & crebris Pompeji litteris caſtigabantur, quoniam primo venientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos ejus exercitus impedirent; *a* duriuſque quotidie tempus ad tranſportandum lenioribus ventis exſpectabant. Quibus rebus permotus Cæſar, Brundiſium ad ſuos ſeverius ſcripſit, ut nacti idoneum ventum, ne occaſionem navigandi dimitterent, & ad Oricum, ſive ad litora Apolloniatium curſum dirigerent; quod eo naves ejicere poſſent. Hæc a cuſtodiis claſſium loca maxime vacabant; quod ſe longius portubus committere non auderent. Illi, adhibita auda- 26.
cia, & virtute, adminiſtrantibus M. Antonio, & Fufio Caleno, multum ipſis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti Auſtrum, naves ſolvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque prætervehuntur. Qui cum eſſent ex continenti viſi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii claſſi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; & cum jam noſtri remiſſiore vento appropinquaſſent, idem Auſter increbuit, noſtriſque præſidio fuit. Neque vero ille ob eam cauſſam conatu deſiſtebat; ſed labore, & perſeverantia nautarum ſe vim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat; prætervectoſque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo ſecius ſequebatur. Noſtri uſi fortunæ beneficio, tamen impetum claſſis timebant, ſi forte ventus remiſiſſet. Nacti portum, qui appellatur *b* Nymphæum, ultra Liſſum millia paſſuum III.

a *duriuſque tempus exſpectabant*] Ambiguus locus. Quinam *exſpectabant*? Glareanus & Goduinus de Cæſarianis intelligunt, quibus facilius fuerit, vitare cuſtodias ſæva tempeſtate, quam molliori: Glandorpius autem de Pompejanis, qui duriorem tempeſtatem exſpectaſſent, qua vel ſine cuſtodiis tranſportatio, quæ lenioribus ventis fieri poterat, impediretur.

b *Nymphæum ultra Liſſum*] Ut Liſſus urbs ultima Illyridis ad Macedoniam; ita *Nymphæum* ſupra Liſſum promontorium, & portus, *Plin. III. 22.*

eo naves introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Auſtro non erat tutus: leviuſque tempeſtatis, quam claſſis periculum æſtimaverunt. Quo ſimul atque intus eſt itum, incredibili felicitate Auſter, qui per biduum flaverat,
27. in Africum ſe vertit. Hic ſubitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo ſibi timuerant, hos tutiſſimus portus recipiebat; qui noſtris navibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. Itaque tempore commutato, tempeſtas & noſtros texit, & naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam conſtratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum, propugnatorumque numero pars ad ſcopulos alliſa interficeretur, pars a noſtris diſtraheretur: quos omnes conſervatos Cæſar domum
28. remiſit. Noſtræ naves II. tardius curſu confecto, in noctem conjectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cepiſſent, contra Liſſum in anchoris conſtiterunt. Has, ſcaphis minoribuſque navigiis compluribus ſummiſſis, Otacilius Craſſus, qui Liſſi præerat, expugnare parabat: ſimul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum ſuſtulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis ſe compleverat. Hic cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus præſidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti, & ſalo nauſeaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hoſtes, ſe Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem jurisjurandi in ejus conſpectu crudeliſſime interficiuntur. At veteranæ legionis milites item conflictati & tempeſtatis, & ſentinæ vitiis, non ex priſtina virtute remittendum aliquid putaverunt; ſed tractandis conditionibus, & ſimulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipſi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima, miſſis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ aſſerva-

va-

vabant, circiter CD, quique eos armati ex præſidio ſecuti ſunt, ſe defenderunt: & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad noſtros ſeſe receperunt. Quo facto, conventus civium Romanorum, qui Liſſum obtinebat, quod oppidum 29.
iis antea Cæſar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibuſque rebus juvit. Otacilius ſibi timens, oppido fugit, & ad Pompejum pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat ſumma, veteranorum III. legionum, uniuſque tironum, & equitum Dccc, pleraſque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites, equiteſque tranſportandos: pontones, quod eſt genus navium Gallicarum, Liſſi reliquit, hoc conſilio, ut, ſi forte Pompejus vacuam exiſtimans Italiam, eo transjeciſſet exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæſar ad inſequendum facultatem haberet: nuntioſque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſſet, & quid militum tranſvexiſſet. Hæc eodem fere tempore Cæſar, atque Pompejus cognoſcunt. Nam prætervectas Apol- 30.
loniam, Dyrrhachiumque naves viderant: ipſi iter ſecundum eas terra direxerant: ſed quo eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diverſa ſibi ambo conſilia capiunt; Cæſar, ut quamprimum ſe cum Antonio conjungeret; Pompejus, ut venientibus in itinere ſe opponeret, & ſic imprudentes ex inſidiis adoriri poſſet. Eodemque die uterque eorum ex caſtris ſtativis a flumine Apſo exercitum educunt; Pompejus clam, & noctu; Cæſar palam, atque interdiu. Sed Cæſari circuitu majore iter erat longius, adverſo flumine, ut vado tranſire poſſet; Pompejus, quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: ſuoſque omnes caſtris continuit, igneſque fieri prohibuit, quo occultior eſſet ejus adventus. Hæc ad Antonium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille, miſſis ad Cæſarem nuntiis,

unum diem ſeſe caſtris tenuit. Altero die ad eum pervenit Cæſar. Cujus adventu cognito Pompejus, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit: omnibuſque copiis *a* ad Aſparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco caſtra ponit.

CAPUT XII.

Scipio magnas civitatibus, publicaniſque pecunias imperat. Aliquas civitates militibus diripiendas tradit, ad confirmandos in fide eorum animos. Multa porro, propter avaritiam, tributa omnibus rebus imponit. Scipionis profectio in Macedoniam.

31. His temporibus *b* Scipio, detrimentis quibuſdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus, tyranniſque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis ſuæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab iiſdem inſequentis anni mutuam acceperat: equiteſque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis, qui paullo ante M. Craſſum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obſidione habuerant, legiones, equiteſque ex Syria deduxerat: ſummaque ſolicitudine, ac timore Parthici belli in provinciam cum veniſſet, ac nonnullæ militum voces audirentur, ſeſe contra hoſtem ſi ducerentur, ituros; contra civem, & conſulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletiſſimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum cauſ-

ſa

a *ad Aſparagium Dyrrhachinorum*] Aſparagium, vicus, oppidum, an caſtellum fuerit, non conſtat. Situs cognoſcitur ex ſequente cap. 76. Adde quæ ad cap. 76. de Genuſo notabimus.

b *Scipio detrimentis circa Amanum*] Scipioni Metello, Pompeji ſocero, provincia Syria obvenerat, *ſupra cap.* 6. cujus victoriolam contra barbaros Amani montis Cæſar detrimenta provinciæ appellat, ut Voſſius interpretatur: aut potius, quia ipſe a barbaris clade non minore adfectus, tamen ſibi victoriam & nomen imperatorium tribuerat.

ſa diripiendas iis civitates dedit. Interim acer- 32.
biſſime imperatæ *a* pecuniæ tota provincia exi-
gebantur. Multa præterea generatim ad avari-
tiam excogitabantur. In capita ſingula ſervo-
rum, ac liberorum tributum imponebatur. *b* Co-
lumnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remi-
ges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur.
Cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc ſa-
tis eſſe ad cogendas pecunias videbatur. Non
ſolum urbibus, ſed pæne vicis, caſtelliſque ſin-
gulis cum imperio præficiebantur. Qui horum
quid acerbiſſime, crudeliſsimeque fecerat, is &
vir, & civis optimus habebatur. Erat plena li-
ctorum, & *c* imperiorum provincia, conferta
præfectis, atque exactoribus: qui, præter impe-
ratas pecunias, *d* ſuo etiam privato compendio
ſerviebant. Dictitabant enim, ſe domo, patria-
que expulſos, omnibus neceſſariis egere rebus,
ut honeſta præſcriptione rem turpiſsimam tege-
rent. Accedebant ad hæc graviſsimæ uſuræ,
quod in bello plerumque accidere conſuevit, u-
niverſis imperatis pecuniis; quibus in rebus pro-
lationem diei donationem eſſe dicebant. Itaque
æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum
eſt. Nec minus ob eam cauſſam civibus Roma-
nis ejus provinciæ, ſed in ſingulos conventus,
ſingulaſque civitates certæ pecuniæ imperaban-
tur: mutuaſque illas ex Senatus conſulto exigi
dictitabant; *e* publicanis, uti in ſorte fecerant,

R 6 in-

a *pecuniæ tota provincia*] non Syria, ex qua regreſſus jam Scipio fuerat; ſed Aſia prætoria provincia, tum autem, videtur, prætore vacua; per quam ipſi in Græciam ad Pompejum tranſeundum erat.

b *columnaria, oſtiaria*] Fuit Columnarium tributi genus, quod pro ſingulis columnis pendebatur, ſicut Oſtiarium, quod pro oſtiis. De illo Cicero ad Attic. XIII. epiſt. VI. *Columnarium vide ne nullum debeamus*; de hoc idem lib. III. Fam. ep. VIII. *in acerbiſſimam exactionem capitum atque oſtiorum*.

c *imperiorum*] imperantium, exigentium.

d *ſuo etiam privato compendio*] quæſtui, utilitati. Cic. IV. Verr. c. 3. *cum quæſtu compendioque dimittit*: & Orat. V. ſeu Frumentaria c. 46. *in quæſtu ſunt compendioque verſati*. Ceterum, ut edidimus, MS. Carrar. & Gryph. legunt: vetus Bononii Tarviſini, *privato imperio compendioque*. Unde *imperio* nonnullis libris hæſit.

e *publicanis, uti in ſorte fecerant*] Quid eſt *in ſorte*? an ſor-

ti-

inſequentis anni vectigal *a* pro mutuo. Præterea Epheſi a Fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, cæteraſque ejus
33. deæ ſtatuas. Cum in Fanum ventum eſſet, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur a Pompejo, mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem; properaret ad ſe cum exercitu venire, omniaque poſthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit; ipſe iter in Macedoniam parare incipit; paucîſque poſt diebus eſt profectus. Hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutem attulit.

CAPUT XIII.

Cæſar L. Caſſium Longinum in Theſſaliam, C. Calviſium Sabinum in Ætoliam, Cn. Domitium Calvinum in Macedoniam mittit. Calviſius Ætolia potitur. Egeſaretus Pompejo, Petrejus Cæſari favet. Scipio primum ad Domitium, inde ad Caſſium contendit; hic ut Scipionem evitet, in Ambraciam iter facit. Scipio, auxilio ad Favonium lato, caſtra juxta Domitium ponit; inde eo, unde venerat, revertitur, & inſidias ſtruit, e quibus L. Varus feliciter egreditur. Domitius, motis caſtris, hoſtium turmas invadit.

34. CÆſar, Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſſa poſuerat, tentandas ſibi provincias, longiuſque procedendum exiſtimabat: &, cum ad eum legati veniſſent ex Theſſalia, Ætoliaque, qui

titione publicani redemerunt provinciarum vectigalia? an *ſors* hoc loco ſumma & prima pecunia? quid igitur publicani fecerant? Cap. 31. ſect. 2. præſcriptum eſt, Scipionem *a publicanis* Syriæ provinciæ *pecuniam inſequentis anni mutuam præcepiſſe*. Hoc dum reputo, & cum præſentibus verbis confero, non poſſum Glandorpii ſententiam improbare, qui pro *ſorte* legendum *Syriæ* eſſe cenſuit. Omnia tum plana ſunt & hiſtoriæ conſona.

a *pro mutuo*] Veteres libri *pro mutuo*: deinceps editi *promutuum*, quod neſcio an ætatis Cæſarianæ ſit. Ajunt juris verbum eſſe ex lege 40. n. 5. D. de Statu liberis, *promutuum eis dederit*. Sed & hic caſtigatiores libri *pro mutuo*. Gloſſæ tamen, *προδανείζομαι*, *promutuor*.

qui præſidio miſſo pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Caſsium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur XXVII, atque equitibus CC. in Theſſaliam, C. Calviſium Sabinum cum cohortibus V, paucisque equitibus in Ætoliam miſit. Maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus eſt. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus XI, & XII, & equitibus D, in Macedoniam proficiſci jubet. Cujus provinciæ *a* ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur. Ex his Calviſius, primo adventu ſumma omnium Ætolorum receptus vo- 35.
luntate, præſidiis adverſariorum *b* Calydone, & Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus eſt. Caſsius in Theſſaliam cum legione pervenit. Hic, cum eſſent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egeſaretus veteris homo potentiæ Pompejanis rebus ſtudebat. Petrejus ſummæ nobilitatis adoleſcens ſuis, ac ſuorum opibus Cæſarem enixe juvabat. Eodemque tempo- 36.
re Domitius in Macedoniam venit: &, cum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpiſſent, nunciatum eſt, adeſſe Scipionem cum legionibus, magna & opinione, & fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; &, cum ab eo millia paſſuum XX abfuiſſet, ſubito ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam convertit. Hoc

adeo

a *ab ea parte, quæ libera appellabatur*] Libertas illa ex Æmilii Pauli conſtitutione videtur reliqua fuiſſe, de qua Livius XLV. 29. & licet partis hujus ſitus atque limites definiri non poſſint: tamen quadruplicis illius diviſionis veſtigia in nummis ſuperſunt in Theſauro Regio Boruſſo Brand. adſervatis. (vid. nob. Beger. p. 481.) in quorum uno eſt ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ: qui huic reſpondet, ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΔΕΥΤΕΡΑΣ, penes ſummum virum Gisb. Caperum eſt, Smyrna cum aliis adlatus. Adde illuſtriſſ. Spanhemii Orbem Rom. p. 289.

b *Calydone & Naupacto*] Utraque urbs eſt Ætoliæ: *Calydon* caput regionis ad Evenum fluvium; *Naupactus* extrema ad Locrorum Ozolarum fines, nunc *Lepanto*.

adeo celeriter fecit, ut ſimul adeſſe, & venire nuntiaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Theſſalia dividit, cum cohortibus VIII. præſidio impedimentis legionum reliquit, caſtellumque ibi muniri juſsit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad caſtra Caſsii advolavit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueverat. Tum timore perterritus Caſsius, cognito Scipionis adventu, viſiſque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad montes ſe convertit, qui Theſſaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam verſus iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, litteræ ſunt conſecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adeſſe, nec ſe præſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe. Quibus litteris acceptis, conſilium Scipio, iterque commutat; Caſsium ſequi deſtitit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die, ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecurſores Scipionis viderentur. Ita Caſsio induſtria Domitii, Favonio Sci-
37. pionis celeritas ſalutem attulit. Scipio in caſtris ſtativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitii caſtra fluebat, Haliacmonem tertia die prima luce exercitum vado tranſducit; & caſtris poſitis, poſtero die mane copias ante frontem caſtrorum inſtruit. Domitius tum quoque ſibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum eſſet inter bina caſtra campus circiter millium paſſuum VI, caſtris Scipionis aciem ſuam ſubjecit. Ille a vallo non diſcedere perſeveravit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus eſt factum, ne prælio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis caſtris Scipionis ſubjectus, progreſſum noſtrorum impediebat. Quorum ſtudium, alacritatemque pugnandi cum cognoviſſet Scipio, ſuſpicatus fore, ut poſtera die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia

ca-

caſtris ſe continere, qui magna exſpectatione veniſſet, temere progreſſus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vaſis, flumen tranſit, atque in eamdem partem, ex qua venerat, redit: ibique prope flumen edito natura loco caſtra ponit. Paucis diebus interpoſitis, noctu inſidias equitum collocavit: quo in loco ſuperioribus fere diebus noſtri pabulari conſueverant. Et cum quotidiana conſuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii veniſſet; ſubito illi ex inſidiis conſurrexerunt. Sed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad ſuos quiſque ordines rediit, atque ultro univerſi in hoſtes impetum fecerunt. Ex his circiter lxxx interfectis, reliquis in fugam conjectis, noſtri, duobus amiſsis, in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, Domitius ſperans, Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulavit ſeſe anguſtiis rei frumentariæ adductum caſtra movere: vaſiſque militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum III, loco idoneo, & occulto omnem exercitum, equitatumque collocavit. Scipio ad ſequendum paratus, equitatum, magnamque partem levis armaturæ, ad explorandum iter Domitii, & cognoſcendum, præmiſit. Qui cum eſſent progreſsi, primæque turmæ inſidias intraviſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere cœperunt; quique hos ſequebantur, celerem eorum receptum conſpicati, reſtiterunt. Noſtri, [a] cognitis hoſti inſidiis, ne fruſtra reliquos exſpectarent, duas nacti hoſtium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

38.

a *cognitis hoſti inſidiis*] cognitis ab hoſte. Male *hoſtium* Scal. ediderat. Vide Voſſ.

CA-

CAPUT XIV.

Acilium Legatum Cæſar Orico præficit. Cn. Pompejus filius Oricum petit, ibique opera Acilii perfringit: inde Liſſum profectus, Antonii naves incendit, & oppidum fruſtra oppugnat.

39. DEductis oræ maritimæ præſidiis Cæſar, ut
ſupra demonſtratum eſt, III. cohortes O-
rici, oppidi tuendi cauſſa, reliquit; iiſque cu-
ſtodiam navium longarum tradidit, quas ex Ita-
lia tranſduxerat. Huic officio, oppidoque præ-
erat Acilius legatus. Is naves noſtras in interio-
rem partem poſt oppidum reduxit, & ad ter-
ram deligavit, faucibuſque portus navem one-
rariam ſubmerſam objecit, & huic alteram con-
junxit, ſuper quas turrim effectam ad ipſum in-
troitum portus oppoſuit, & militibus comple-
vit, tuendamque ad omnes repentinos caſus tra-
40. didit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompejus fi-
lius, qui claſsi Ægyptiæ præerat, *a* ad Oricum
venit; ſubmerſamque navim remulco, multiſque
contendens funibus adduxit: atque alteram na-
vem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita,
pluribus aggreſſus navibus, *b* in quibus ad li-
bram fecerat turres, ut ex ſuperiori pugnans lo-
co, integroſque ſemper defatigatis ſummittens,
& reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis, & claſ-
ſe mœnia oppidi tentans, ut adverſariorum ma-
nus diduceret, labore, & multitudine telorum
noſtros vicit: dejectiſque defenſoribus, qui o-
mnes ſcaphis excepti refugerunt, etiam navem
expugnavit: eodemque tempore ex altera parte
molem tenuit naturalem objectam: quæ pœne
inſulam contra oppidum effecerat: IV. biremes,

a ſub-

a *ad Oricum venit*] Recte, quia ſæpe Cæſar in his expreſſit præpoſitionem.

b *in quibus ad libram fecerat turres*] Turres in navibus erectas vidimus ſupra Gallico Bello III. 14. Hic vero *ad libram* dicuntur factæ, quia ita erant in navi, ut altera alterius æquaret pondis, ne incliuaret navis. Factæ autem vel in prora & puppi, vel ad latus utrumque. De his Scheſferus Mil. Nav. II. 5.

a ſubjectis ſcutulis, impulſas vectibus in interiorem partem tranſduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggreſſus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Aſiatica claſſe abductum reliquit, qui commeatus Bullide, atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipſe Liſſum profectus, naves onerarias XXX, a M. Antonio relictas intra portum aggreſſus, omnes incendit: Liſſum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibuſque, quos præſidii cauſſa miſerat Cæſar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta, inde diſceſsit.

CAPUT XV.

Cæſar in Macedoniam ad Pompejum iter habet, & juxta eum caſtra ponit: inde, nihil proficiens ibi, Dyrrhachium petit, ut Pompejum commeatu prohibeat, quod accidit. Pompejus edito loco caſtra munit. Cæſar L. Canulejum in Epirum frumentatum mittit, & Pompejum circumvallat. Pompejus plures colles, & regiones ad pabulandum occupat: crebra prælia utrinque committuntur.

CÆſar, poſtquam Pompejum ad Aſparagium eſſe cognovit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompejus præſidium habebat, III. die in Macedoniam ad Pompejum pervenit, juxtaque eum caſtra poſuit, & poſtridie eductis omnibus copiis, acie inſtructa, decernendi poteſtatem Pompejo fecit. Ubi eum ſuis locis ſe tenere animadvertit, reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit. Itaque poſtero die omnibus copiis, magno circuitu, 41.

a *ſubjectis ſcutulis*] lignis teretibus. Supra lib. II. 10. Civ. B. dixerat *palangas* ſive *phalangas*. Gloſſæ Cyrilli: *Scutula*, σκυτάλη.

tu, difficili, anguſtoque itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans, Pompejum aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, quod omnem commeatum, totiuſque belli apparatum is eo contuliſſet: ut accidit. Pompejus enim primo ignorans ejus conſilium, quod diverſo ab ea regione itinere profectum videbat, anguſtiis rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat: poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra movit, breviore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans: quod fore ſuſpicatus Cæſar, militeſque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermiſſo, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeji
42. procul cerneretur; atque ibi caſtra poſuit. Pompejus interclusus Dyrrhachio, ubi propoſitum tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas a quibuſdam protegit ventis, caſtra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Aſia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæſar longius bellum ductum iri exiſtimans, & de Italicis commeatibus deſperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompejanis tenebantur, claſſeſque ipſius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ cauſſa L. Canulejum legatum miſit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea conſtituit: vecturaſque frumenti finitimis civitatibus deſcripſit. Item Liſſo, Parthiniſque, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti, conquiri juſſit. Id erat perexiguum, cum ipſius agri natura, quod ſunt loca aſpera, & montoſa, ac plerumque utuntur frumento importato: tum quod Pompejus hæc providerat, & ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquiſitum, ſpoliatis, effoſſiſque eorum domi-
43. bus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci natura. Erant enim circum caſtra Pompeji permulti edi-

diti, atque aſperi colles. Hos primum præſidiis tenuit; caſtellaque ibi communiit. Inde, ut loci cujuſque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circumvallare Pompejum inſtituit, hæc ſpectans, quod anguſta re frumentaria utebatur, & quod Pompejus multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum, commeatumque exercitui ſupportare poſſet: ſimul, ut pabulatione Pompejum prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum a Cæſare obſideri, neque audere prælio dimicare. Pompejus neque a mari, Dyrrhachioque diſcedere volebat, quod o- 44.
mnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus ſupportabat; neque munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare vellet; quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli ſequens quamplurimos colles occuparet, & quam latiſſimas regiones præſidiis teneret, Cæſariſque copias, quam maxime poſſet, diſtineret. Idque accidit. Caſtellis enim XXIV. effectis, XV. millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur; multaque erant inter eum locum manu ſata, quibus interim jumenta paſcerentur. Atque ut noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent Pompejani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant; ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare, atque ipſos a tergo circumvenire poſſent. Sed illi operibus vincebant; quod & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quæ cum erant loca Cæſari capienda, etſi prohibere Pompejus totis copiis, & dimicare non conſtituerat: tamen ſuis locis ſagittarios, funditoreſque mittebat, quorum magnum habebat nu-

numerum; multique ex noſtris vulnerabantur:
magnuſque inceſſerat timor ſagittarum: atque o-
mnes fere milites aut a ex ſubcoactis, aut ex
centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegumen-
45. ta fecerant, quibus tela vitarent. In occupan-
dis præſidiis magna vi uterque utebatur: Cæſar,
ut quam anguſtiſſime Pompejum contineret, Pom-
pejus, ut quamplurimos colles quam maximo cir-
cuitu occuparet. Crebraque ob eam cauſſam præ-
lia fiebant. In his cum legio Cæſaris IX præſi-
dium quoddam occupaviſſet, & munire cœpiſ-
ſet; huic loco propinquum, & contrarium col-
lem Pompejus occupavit, noſtroſque opere pro-
hibere cœpit; & cum una ex parte prope æ-
quum aditum haberet, primum ſagittariis, fun-
ditóribuſque circumjectis, poſtea levis armaturæ
magna multitudine miſſa, tormentiſque prola-
tis, munitiones impediebat. Neque erat facile
noſtris uno tempore propugnare, & munire. Cæ-
ſar, cum ſuos omnibus partibus vulnerari vide-
ret, recipere ſe ſtatuit, & loco excedere. Erat
per declive receptus. Illi autem hoc acrius in-
ſtabant, neque regredi noſtros patiebantur, quod
timore adducti locum relinquere videbantur. Di-
citur eo tempore glorians apud ſuos Pompejus
dixiſſe: Non recuſare ſe, quin nullius uſus Im-
perator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimen-
to legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde, quo
46. temere eſſent progreſſæ. Cæſar receptui ſuorum
timens, crates ad extremum tumulum contra ho-
ſtem proferri, & adverſas locari, intra has me-
diocri latitudine foſſam, tectis militibus obdu-
ci juſſit, locumque in omnes partes quam ma-
xime impediri. Ipſe idoneis locis funditores in-
ſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſ-
ſent. His rebus completis, legiones reduci juſ-
ſit. Pompejani hoc inſolentius, atque audacius
noſtros premere, & inſtare cœperunt; crateſ-
que

a *ex ſubcoactis*] Sic veteres: poſterius excuſi legunt *ex coactis*, quod idem eſt. Plinius VIII. 48. *lanas coactas* dixit: Ulpianus lege XXV. n. 2. Dig. de auro, arg. *coactilia*. noſtrates *gevvalcKt* Gruter. Inſcript. p. 648. n. 3. LANARI. COACTOR, de num. 4. LANARIUS COACTILIARIUS.

que pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod cum animadvertiſſet Cæſar, veritus, ne non reducti, ſed rejecti viderentur, majuſque detrimentum caperetur, a medio fere ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri juſſit. Milites legionis IX ſubito conſtipati pila conjecerunt; & ex inferiore loco adverſus clivum incitati curſu præcipites Pompejanos egerunt, & terga vertere coegerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique objecti, & inſtitutæ foſſæ magno impedimento fuerunt. Noſtri vero, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, V. omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt; paulloque citra eum locum, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt.

CAPUT XVI.

Afferuntur cauſſæ, propter quas in ſuperioribus præliis nova fuerit bellandi ratio: & quidquid inter utrumque exercitum accidit, commemoratur.

Erat nova, & inuſitata belli ratio, cum tot caſtellorum numero, tantoque ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obſidere conati ſunt, perculſos, atque infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerunt, cum ipſi numero militum, equitumque præſtarent. Cauſſa autem obſidionis hæc fere eſſe conſuevit; ut frumento hoſtes prohibeantur. At contra integras, atque incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberent, Ipſe autem, conſumptis omnibus lon- 47.

ge,

ge , lateque frumentis , ſummis erat in anguſtiis. Sed tamen hæc ſingulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim , eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos , labore , & patientia maximum bellum confeciſſe. Meminerant ad Alexiam magnam ſe inopiam perpeſſos , multo etiam majorem ad Avaricum , maximarum ſe gentium victores diſceſſiſſe. Non , illis hordeum cum daretur , non legumina recuſabant ; pecus vero , cujus rei ſumma erat ex Epiro copia , ma-
48. gno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis inventum *a* ab iis , qui fuerant cum Valerio , *b* quod appellatur Chara : quod admiſtum lacte multum inopiam levabat. Id ad ſimilitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes , cum in colloquiis Pompejani famem noſtris objectarent , vulgo in eos jaciebant , ut
49. ſpem eorum minuerent . Jamque frumenta matureſcere incipiebant ; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat ; quod celeriter ſe habituros copiam confidebant . Crebroque voces militum in vigiliis , colloquiiſque audiebantur , prius ſe cortice ex arboribus victuros , quam Pompejum e manibus dimiſſuros : frequenter etiam ex perfugis cognoſcebant , equos eorum vix tolerari , reliqua vero jumenta interiiſſe ; uti autem ipſos valetudine non bona , cum anguſtiis loci , & odore tetro ex multitudine cadaverum , & quotidianis laboribus inſuetos operum , tum aquæ ſumma *c* inopia affectos : omnia enim flumina , atque omnes

a *ab iis qui fuerant cum Valerio*] D. Voſſius & Goduinus L. Valerium Flaccum intelligunt , Aſiæ , Mithridatico bello , prætorem , a Fimbria oppreſſum. *Vellei*. 11. 24. A quo Οὐαλερίανοι . *Valeriani* milites dicti , Lucullo rebelles , *Dio* xxxv : quos idem lib. lv. p. 564. εἰκοστοὺς *viceſimanos* ſeu legionem xx. appellat. Alii de Valerio quodam in Cæſaris exercitu interpretantur.

b *quod appellatur chara*] Plinius xix. 8. *lapſanam* hanc radicem vocat. *Olus ſilveſtre* , inquit , *eſt trium foliorum* , *divi Julii carminibus præcipue jociſque militaribus celebratum* ; *alternis quippe verſibus exprobravere* , *lapſana ſe vixiſſe apud Dyrrhachium*. Mirabilis inde confecti panis meminerunt etiam Plutarchus Cæſare p. 726. Suetonius c. 68.

c *inopia adfectos*] Participium delent Ciacconius , Scaliger , Gronovius. Vide hujus Obſerv. iv. 17.

omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut averterat, aut magnis operibus obſtruxerat. Atque, ut erant loca montoſa, & ad ſpecus anguſtiæ vallium, has ſublicis in terram demiſſis præſepſerat, terramque aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaque illi neceſſario loca ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere cogebantur. Atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibuſdam præſidiis aberant longius, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima valetudine, ſummaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere, præter frumentum, abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tempus, majoremque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli novæ ab 50.
utriſque bellandi rationes reperiebantur. Illi cum animadvertiſſent ex ignibus, noctu cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilentio aggreſſi, univerſas in multitudinem ſagittas conjiciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Deſunt aliqua.

CAPUT XVII.

Pompejani interventu P. Sullæ pulſi, fugantur, Pompejus aliquot caſtella oppugnat. Numerus occiſorum. Pompejus ſe in ſuas munitiones recipit.

Interim [a] certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti 51.
venit cum legionibus II. cujus adventu facile ſunt repulſi Pompejani. Neque vero conſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt: primiſque deje-

a *Interim certior factus P. Sulla*] Quod hæc cum ſuperioribus non cohærent, indicio eſt, non pauca excidiſſe, quæ ex Dionis lib. xli. & aliunde ſuppleantur. Præcipuum ex iis eſt, quod Cæſar Dyrrhachium occupare adgreſſus, cum in anguſtias veniſſet, magnum periculum adierit, multoſque amiſerit ſuorum.

jectis, reliqui ſe verterunt, & loco ceſſerunt.
Sed inſequentes noſtros, ne longius proſequerentur, Sulla revocavit. At plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. Cujus conſilium reprehendendum non videtur. Aliæ enim ſunt legati partes, atque Imperatoris. Alter omnia agere ad præſcriptum; alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla a Cæſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen fortaſſe aliquem reciperet caſum; ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe videretur. Pompejanis magna res ad receptum difficultatem afferebat. Nam ex iniquo progreſſi loco in ſummo conſtiterant. Si per declive ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur. Neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat. Spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. Ita, neceſſario, atque ex tempore capto conſilio, Pompejus tumulum quemdam occupavit: qui tantum aberat a noſtro caſtello, ut telum, tormentumve miſſum adjici non poſſet. Hoc conſedit loco, atque eum communiit, omneſque ibi copias con-
52. tinuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum eſt. Nam plura caſtella Pompejus pariter, diſtinendæ manus cauſſa, tentaverat; ne ex proximis præſidiis ſuccurri poſſet. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus III. atque eam loco depulit. Altero Germani munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt.
53. Ita uno die VI. præliis factis, III. ad Dyrrhachium, III. ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, a ad duorum millium numero ex Pompejanis cecidiſſe reperiebamus, evo-

ca-

a *ad duorum millium numero*] Ita plerique libri, veteres, novi: Carrarienſis autem codex & Gryphius *numerum*. Nec vero prior illa conſenſio damnanda, cui & in aliis ſupereſt præſidium. Nonius Marcellus in *binum m. n.* ex Siſenna: *ad binum millium numero ſauciis utrimque factis*. Ellipſis ergo ſubeſt. Forſan *ad ſummam* aut ſimilis vocis. Sæpe autem Cæſar numeralibus addit ſextum caſum *numero*: Vide de B. Gall. lib. I. c. 5. ſect. 2. & lib. II. c. 4. ſ. 8. & alibi.

catos, *a* & manipulares centurioneſque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus *b* L. filius, ejus qui prætor Aſiam obtinuerat: ſignaque VI. militaria relata. Noſtri non amplius XX. omnibus ſunt præliis deſiderati. Sed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiſerunt. Et cum laboris ſui, periculique teſtimonium afferre vellent, millia ſagittarum circiter XXX. in caſtellum conjecta Cæſari renuntiaverunt: ſcutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa ſunt in eo *c* foramina CXX. quem Cæſar, ut erat de ſe meritus, & de Republica, *d* donatum millibus ducentis æris, *e* ab octavis ordinibus ad Primipilum ſe transducere pronunciavit. Ejus enim opera caſtellum conſervatum eſſe magna ex parte conſtabat: cohortemque poſtea duplici ſtipendio, *f* frumentove, & ſpeciariis, militaribuſque donis ampliſſime donavit. Pompejus noctu magnis additis mu- 54.

S ni-

a *& manipulares*] Veteres libri hoc inſertum habent: quod abeſt ab aliis. Manutius quoque inferendum cenſet, ut tria genera militum cecidiſſe referantur.

b *L. filius, ejus, qui prætor Aſiam obtinuerat*] D. Voſſio ad c. 48. eſt hic prætor, quem Fimbria interfecit: Glandorpio & Hotmanno ille, pro quo exſtat Ciceronis oratio. Priorem Vellejus II. 24. *Conſularem virum*, Appianus Mithrid. p. 345. ὕπατον, *conſulem* appellat. Fuit ſane Aſia prætoria provincia, belli autem tempore conſularis. Vid. H. Noris Cenotaph. Piſ. p. 206.

c *foramina* CXX] Sic Pal. codex: & alius MS. Bong. *centum* XX. Etiam Suetonius c. 68. & Val. Maximus III. 2. *centum & viginti*: & Plutarchus Cæſ. p. 715. ἑκατὸν, qui vero addit καὶ τεσσαράκοντα, Hinc emendandi vulgares Cæſaris libri, in quibus eſt CCXXX.

d *donatum millibus ducentis æris*] Suſpecta pluribus vox æris, ut *nummum* ſeu *ſeſtertium* ſubaudiatur. Olim excuſi *donavit m. d. atque*.

e *ab octavis ordinibus ad primum pilum*] extra ordinem per ſaltum, virtutis ergo. *Primum pilum* ex MS. vetuſto reddidit Manutius, quia hoc loco ordinis nomen eſt, quem *primipilus* vulgatorum non exprimit. De ordinibus & adſcenſione per illos ſupra dictum.

f *frumentoque & ſpeciariis militaribuſque*] A ducentis & pluribus annis editum fuit, *frumentove*, *ſpeciariis*, cetera: MSS. *frumento*, *veſte ciarus*, vide. alii aliud. Dionyſ. Voſſius hunc ſimplicem ſenſum ex litterarum numero ac veſtigiis collegit: *frumento*, *veſte*, *& aliis militaribus donis*. quod præ ceterorum interpretamento placet. De redundante *que* eundem conſule.

nitionibus, reliquis diebus turres exſtruxit. Et in altitudinem pedum xv. effectis operibus, vineis eam partem caſtrorum obtexit, & v. intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubilam nactus, exſtructis omnibus caſtrorum portis, & ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, ſilentio exercitum eduxit, & ſe in antiquas munitiones recepit.

CAPUT XVIII.

Cæſar Fuſium Calenum, Q. Sabinum, & Caſſium in Achajam mittit: Rutilius Lupus Iſthmum præmunit. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum, & alias urbes capit. Cæſar, producto exercitu, pugnandi occaſionem Pompejo præbet; litteras ad Scipionem cum mandatis mittit. Cæſar Pompeji equites pabulis prohibet, ob quam rem ſumma inopia rerum Pompejus laborat, & eruptionem meditatur.

55. ÆTolia, Acarnania, Amphilochis per Caſſium Longinum, & Calviſium Sabinum, ut demonſtravimus, receptis, tentandam ſibi Achajam, ac paulo longius progrediendum, exiſtimabat Cæſar. Itaque eo Fuſium Calenum miſit, & Q. Sabinum, & Caſſium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achajam miſſus a Pompejo obtinebat, iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaja Fuſium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipſarum civitatum recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummiſſis legationibus, amicitiæ Cæſaris conciliare ſtudebat. In his rebus fere erat Fuſius occupa-
56. tus. Omnibus deinceps diebus Cæſar exercitum in aciem æquum in locum produxit, ſi Pompejus prælio decertare vellet, ut pœne caſtris Pompeji legiones ſubjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum, tormentumve adjici poſſet. Pompejus autem ut famam, & opinionem hominum teneret, ſic pro

ca-

caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omniſque ejus inſtructus exercitus telis ex vallo injectis protegi poſſet.
Hæc cum in Achaja, atque apud Dyrrhachium 57.
gererentur, Scipionemque in Macedoniam veniſſe conſtaret, non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum, atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio, & commendatum in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat litteras, mandataque ad eum, quorum hæc erat ſumma: Seſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos eſſe auctores ejus rei voluiſſet: quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompejum vererentur; Scipionem ea auctoritate eſſe, ut non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere poſſet: præeſſeque ſuo nomine exercitui, ut præter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet: quod ſi feciſſet, quietem Italiæ, pacem provinciarum, ſalutem imperii uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Caſtigato Scipione a Favonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus, infectaque re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar, quo facilius equitatum Pompejanum 58.
ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtravimus, magnis operibus præmunivit, caſtellaque his locis poſuit. Pompejus, ubi nihil proficì equitatu cognovit, paucis intermiſſis diebus, rurſum eum navibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus e-

quitatum tolerare. Sed poſtquam non modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque deſectæ, ſed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompejus de eruptione exiſtimavit.

CAPUT XIX.

Milites Roſcilli, & Ægi ſtipendio fraudati Cæſarem adeunt, deque illata ſibi injuria conqueruntur: quare Roſcillus, & Ægus ad Pompejum tranſeunt. Pompejus ad eruptionem ſe parat. Cæſar Fulvium Poſthumum ad ſuas munitiones mittit, ut Lentulum contra Pompejum adjuvet.

59. ERant apud Cæſarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roſcillus, & Ægus Abducilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, ſingulari virtute homines; quorum opera Cæſar omnibus Gallicis bellis optima, fortiſſimaque erat uſus. His domi ob has cauſſas ampliſſimos magiſtratus mandaverat, atque eos extra ordinem in ſenatum legendos curaverat: agroſque in Gallia ex hoſtibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupleteſque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed freti amicitia Cæſaris, & ſtulta, ac barbara arrogantia elati deſpiciebant ſuos, ſtipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti univerſi Cæſarem adierunt, palamque de eorum injuriis ſunt queſti; & ad cetera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri,
60. quorum ſtipendium averterent. Cæſar neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens, rem diſtulit totam; illos ſecreto caſtigavit, quod quæſtui equites haberent, monuitque, ut ex ſua amicitia omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis reli-

qua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omnes attulit. Idque ita eſſe cum ex aliorum obtrectationibus, tum etiam ex domeſtico judicio, atque animi conſcientia intelligebant. Quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati, diſcedere a nobis, & novam tentare fortunam, novaſque experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere (ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt) ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompejum viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſatisfacere, & fraudata reſtituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompejum tranſierunt cum iis, quos ſui conſilii participes habebant. Quos Pompejus, quod erant 61.
honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnoque comitatu, & multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quodque novum, & præter conſuetudinem acciderat, per omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Cæſare ad Pompejum tranſierat, cum pæne quotidie a Pompejo ad Cæſarem perfugerent; vulgo vero in Epiro, atque Ætolia conſcripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæſare tenebantur. *a* Sed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid a peritioribus rei militaris deſiderari videbatur; temporibuſque rerum, & ſpatiis locorum, & *b* cuſtodiarum viribus ac diligentia animadverſa, prout cujuſque eorum, qui negotiis præerant, aut natura, aut ſtudium ferebat, hæc ad Pompejum

S 3 omnia

a *Sed hi*] Allobroges duo transfugæ, c. 39. hi, inquit, omnia ad Pompejum detulerunt.

b *cuſtodiarum viribus ac diligentia*] Clare ita Petavianus optimus codex: alii *viria*, ex quo *varia* alii, alii *vera*, utrique perperam, fecerunt.

62. omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptioniſque jam ante capto conſilio, ut demonſtratum eſt, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ, & ſagittariorum, aggeremque omnem noctu in ſcaphas, & naves actuarias imponit, & de media nocte cohortes xx. ex maximis caſtris, præſidiiſque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeque a maximis caſtris Cæſaris aberant. Eodem naves, quas demonſtravimus, aggere, & levis armaturæ militibus completas, quaſque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; & quid a quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lentulum Marcellinum quæſtorem cum legione ix. poſitum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Poſthumum adjutorem ſummiſerat.

CAPUT XX.

Deſcribitur munitionum locus. Pompejani Cæſareos aggrediuntur, eoſque fugant, in quorum auxilium fruſtra Marcellinus cohortes mittit. In hac pugna Aquilifer cadit. M. Antonius comprimit Pompejanos caſtris Marcellini appropinquantes. Cæſar juxta Pompejum caſtra munit.

63. Erat eo loco foſſa pedum xv, *a* & vallus contra hoſtem in altitudinem pedum x. tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermiſſo ſpatio pedum DC. alter converſus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. Hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne navibus noſtri circumvenirentur, duplicem eo loco feceras vallum; ut, ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet reſiſti. Sed operum magnitudo, & continens omnium

a *& vallus contra hoſtem in alt. p.* x] Cæſari *vallus* idem quod *vallum*: etiam Tibullo lib. I. eleg. XI. verſ. 9.
Non arces, non vallus erat.

mnium dierum labor, quod millia paſſuum in circuitu XVIII munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſverſum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompejo, delata per Allobroges perfugas, magnumque noſtris attulit incommodum. Nam, ut ad mare noſtræ cohortes IX. legionis excubuerant, acceſſere ſubito prima luce Pompejani exercitus: novuſque eorum adventus extitit, ſimulque navibus circumvecti milites *a* in exteriorem vallum tela jaciebant, foſſæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentiſque cujuſque generis, teliſque terrebant, magnaque multitudo ſagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum noſtris erat telum, viminea tegumenta galeis impoſita defendebant. Itaque, cum omnibus rebus noſtri premerentur, atque ægre reſiſterent, animadverſum eſt vitium munitionis, quod ſupra demonſtratum eſt: atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expoſiti in averſos noſtros impetum fecerunt, atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nun- 64.
tiato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummiſit, quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neque illos ſuo adventu confirmare potuerunt, neque ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur ſubſidio, id corruptum timore fugientium terrorem, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio, cum gravi vulnere eſſet affectus Aquilifer, *b* & viribus defice-

a *in exteriorem vallum*] Sic vetus codex Ciacconii, & recte, meo judicio, quia *interiori* mox opponitur. Excuſorum vetuſtiſſimi etiam *interiorem*, ſed prave, quia ab interiore ſequentibus verbis diſtinguitur. Faernus *anteriorem* legit, quem omnes hodie ſequuntur. Sed dubium, an vox *anterior* Cæſaris ætate in Latio fuerit. Vide Curas noſtras poſteriores.

b *& viribus deficeretur*] Hoc ex Fulvii codice antiquo eſt. A centum circiter annis editum *& a viribus deficeretur*: non du-

ficeretur, conſpicatus equites noſtros, Hanc ego, inquit, & vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæſari reſtituo. Nolite, obſecro, committere, quod ante in exercitu Cæſaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemque ad eum referte. Hoc caſu aquila conſervatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, *a* præ-
65. ter principem priorem. Jamque Pompejani magna cæde noſtrorum caſtris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII. deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. Cujus adventus Pompejanos compreſſit, noſtroſque firmavit, ut ſe ex maximo timore colligerent. Neque multo poſt Cæſar, ſignificatione per caſtella fumo facta, ut erat ſuperioris temporis conſuetudo, deductis quibuſdam cohortibus ex præſidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, cum animadvertiſſet Pompejum extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, ut libere pabulari poſſet, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, juxta
66. Pompejum muniri juſſit. Qua perfecta munitione, animadverſum eſt a ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quaſdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſilvam, & in vetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat.

dubito, quin etiam ex veteri quodam codice. Nam utrumque dicitur *defectus re*, & *defectus ab re*. Columella IV. 30. *quibus ſi deficitur agricola*. Et Tibullus lib. II. elegia V.

--- *ſolum defectum lumine vidit*.

At Ovidius epiſt. V. Oenones ad Paridem 150.

Deficio prudens artis ab arte mea.

Antiquius editi *deficeret*, metu forſan paſſivi minus uſitati: ſed falſo, ut vidimus. Adde Suetonii Aug. c. 84. *quamvis non deficeretur ad ſubita ex temporali facultate*. Sic enim in MSS. eſt.

a *præter principem priorem*] Hic erat primæ cohortis centurio, tertius ordine, poſt primi pili centurionem & haſtatum primum: major haſtato ſecundo, & priore triario. Vide Veget. II. 8. & Livium XLII. 34.

CA-

CAPUT XXI.

Deſcribitur locus, in quo Pompeji caſtra erant. Cæſar ad legionem Pompeji cum ſuis copiis ſe confert, hoſteſque ex vallo deturbat: prælio commiſſo Pompejani vincuntur. Pompejana legio impetum in Cæſareos facit. Occiſorum numerus. Pompejus imperator appellatur. Pompejani victoriam ſua virtute, non fortunæ caſu partam prædicant.

SUperioribus diebus, cum ſe IX legio Cæſaris objeciſſet Pompejanis copiis, atque opere, ut demonſtravimus, circummuniret, caſtra eo loco poſuit. Hæc ſilvam quandam contingebant, neque longius a mari paſſibus CD aberant. Poſt mutato conſilio quibuſdam de cauſis, Cæſar paulo ultra eum locum caſtra tranſtulit, paucisque intermiſſis diebus, hæc eadem Pompejus occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora caſtra incluſa majoribus caſtelli, atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat, circiter paſſus CD, quo liberius, ac ſine periculo milites aquarentur. Sed is quoque, mutato conſilio quibuſdam de cauſſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. Ita complures dies manſerant caſtra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eo ſigno legionis illato, ſpeculatores Cæſari renunciarunt. Hoc idem viſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis confirmaverant. 67.
Is locus aberat a novis Pompeji caſtris circiter paſſus D. Hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens ejus diei detrimentum ſarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ ſpeciem munitionis præberent; ipſe diverſo itinere, quam potuit occultiſſime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amiſſis centurionibus, diminutoque militum

numero, ad legionem Pompeji, caſtraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam & pervenit prius, quam Pompejus ſentire poſſet; &, tametſi erant munitiones caſtrorum magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe, celeriter aggreſſus Pompejanos ex vallo deturbavit. *a* Erat objectus portis ericius. Hic pauliſper eſt pugnatum; cum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent, fortiſſime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonſtravimus, e loco propugnante. Sed tamen noſtri virtute vicerunt: exciſoque ericio, primo in majora caſtra, poſt etiam in caſtellum, quod erat incluſum majoribus caſtris, irruperunt; & quod eo pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum poteſt,
68. cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere a caſtris ad flumen ſupra demonſtravimus, dextri Cæſaris cornu cohortes ignorantia loci ſunt ſecutæ, cum portam quærerent, caſtrorumque eam munitionem eſſe arbitrarentur. Quod cum eſſet animadverſum conjunctam eſſe flumini, protinus his munitionibus, defendente nullo, tranſcenderunt: omniſque noſter equita-
69. tus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Pompejus, hac longa ſatis interjecta mora, & re nuntiata, [illegible]ionem ab opere deductam ſubſidio ſuis du[illegible]demque tempore equitatus ejus noſtris e[illegible]is appropinquabat, & acies inſtructa a no[illegible], qui caſtra occupaverant, cernebatur: o[illegible]aque ſunt ſubito mutata. Pompejana enim [illegible]gio celeris ſpe ſubſidii confirmata, ab decu[illegible]mana porta reſiſtere conabatur, atque ultro in noſtros impetum faciebat. Equitatus Cæſaris, quod anguſto itinere per aggeres adſcendebat, re-

[illegible] *objectus portis ericius*] Ericius trabs erat, ex qua undi[illegible] ferrei aculei prominebant: a beſtiolæ ita dictæ aculeis [illegible] Hoc ex Salluſtio colligitur lib. III. Hiſt. apud [illegible]TUM. *axibus*, inquit, *eminebant in mo[illegible]cruta binum pedum*.

receptui ſuo timens initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a ſiniſtro ſecluſum, terrore equitum animadverſo, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, ſeſe recipiebat: ac plerique ex iis, ne in anguſtias inciderent, X pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitabant: primiſque oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi, atque exitum pariebant. Siniſtro cornu milites, cum ex vallo Pompejum adeſſe, & ſuos fugere cernerent, veriti, ne anguſtiis intercluderentur, cum extra, & intus hoſtem haberent, eodem, quo venerant, *a* receptui conſulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena; adeo, ut, cum Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet, & conſiſtere juberet, alii, dimiſſis equis, eumdem curſum conficerent, alii ex metu etiam ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret. His 70.
tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompejus inſidias timens, credo, quod hæc præter ſpem acciderant ejus, qui paulo ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equiteſque ejus, anguſtiis, portiſque a Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a caſtris ad flumen perductæ, expugnatis jam caſtris Pompeji, propriam, & expeditam Cæſaris victoriam interpellaverunt. Eadem res, celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit. Duobus his unius diei præliis 71.
b Cæſar deſideravit milites DCCCCLX, & notos equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium, C. Felginatem Placentia, A. Gravium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum, & centuriones XXX.

a *receptui conſulebant*] MSS. plura *receptui ſibi c.* Editi carent pronomine: Voſſius *receptu* ſexto caſu, cenſuit, cum pronomine.

b *Cæſar deſideravit milites*] Tota hæc ſectio prima hujus capitis aliter in vetuſtis libris, aliter in poſterioribus legitur: nec de vera lectione ſatis conſtat.

Sed horum omnium pars magna in foſſis, munitionibuſque, & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore, ac fuga ſine ullo vulnere interiit, ſignaque ſunt militaria XXXII. amiſſa. *a* Pompejus eo prælio Imperator eſt appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt. Sed *b* neque in litteris, quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus inſignia laureæ prætulit. At Labienus, cum ab eo impetraviſſet, ut ſibi captivos tradi juberet, omnes productos oſtentationis, ut videbatur, cauſſa, quo major perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magnâ verborum contumelia interrogans, ſolerentne veterani milites fugere, in omnium con-
72. ſpectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac ſpiritus Pompejanis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe jam ſibi viderentur. Non illi paucitatem noſtrorum militum, non iniquitatem loci, atque anguſtias, præoccupatis caſtris, & ancipitem terrorem intra, extraque munitiones, non abſciſſum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non poſſet, cauſſam fuiſſe cogitabant. Non ad hæc addebant, non ex concurſu acri facto, non prælio dimicatum, ſibique ipſos multitudine, atque anguſtiis majus attuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent: non denique communes belli caſus recordabantur, quam parvulæ ſæpe cauſſæ vel falſæ ſuſpicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis magna detrimenta intuliſſent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu eſſet offenſum: ſed perinde, ac ſi virtute viciſſent, neque ulla commutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum fa-

a *Pompejus eo prælio imperator eſt app.*] Novis hoc nomen victoriis renovatum, & numeratum, v. g. *imperator iterum*, *imper. ſexies*; *imp. vicies*, quod de Auguſto inſcriptio Ariminenſis & nummi habent. Vide quæ ad Cic. lib. x. epiſt. xxxiv. notavimus.

b *neque in litteris, neque in faſcibus inſignia laureæ*] Laurus lætum ſignum victoriæ, quo abſtinebat civili bello, cujus victoria ob cæſos cives triſtis eſt. De laureatis autem poſt victoriam litteris, de lictoribus itidem & faſcibus laureatis diximus ad Plinii Panegyr. c. 8.

fama, ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant.

CAPUT XXII.

Cæſar, habita ad milites concione, qua maxime ad pugnam excitantur, impedimenta Apolloniam mittit. Pompejus ſuos ad inſequendos Cæſareos mittit, ibique pugnatur.

CÆſar a ſuperioribus conſiliis depulſus omnem 73.
ſibi commutandam belli rationem exiſtimavit. Itaque uno tempore, præſidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatuſque eſt, ne ea, quæ accidiſſent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur, multiſque ſecundis præliis unum adverſum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam ſine aliquo vulnere cepiſſent: quod duas Hiſpanias, bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis, atque exercitatiſſimis ducibus, pacaviſſent: quod finitimas, frumentariaſque provincias in poteſtatem redegiſſent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portubus, ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati. Si non omnia cederent ſecunda, fortunam eſſe induſtria ſublevandam; quod eſſet acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam ſuæ culpæ debere tribui; *a* locum ſe tutum ad dimicandum dediſſe: potitum eſſe hoſtium caſtris, expuliſſe, ac ſuperaſſe pugnantes: ſed ſive ipſorum perturbatio, ſive error aliquis, ſive etiam fortuna partam jam, præſentemque victoriam interpellaſſet, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute ſarciretur. *b* Quod eſſet factum detrimentum, in bonnm ver-

a *locum ſe tutum*] Veteres libri, *locum ſecurum*: Scaliger *ſe tum*: propius veſtigiis *ſe tutum*, quod Ciacconius conjecit, Voſſius approbavit.

b *quod eſſet factum detrimentum, in bonum*] Hanc Carrarienſis codicis lectionem Manutius commendat. Vulgo, *quod ſi*, cum inciſione poſt *factum*.

verterent, ut ad Gergoviam accidiſſet: atque ii,
qui ante dimicare timuiſſent, ultro ſe prælio
74. offerrent. Hac habita concione, nonnullos ſigni-
feros ignominia notavit, ac loco movit. Exer-
citui quidem omni tantus inceſſit ex incommo-
do dolor, tantumque ſtudium infamiæ ſarcien-
dæ, ut nemo aut tribuni, aut centurionis im-
perium deſideraret; & ſibi quiſque etiam pœnæ
loco graviores imponeret labores, ſimulque o-
mnes arderent cupiditate pugnandi: cum ſupe-
rioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti
manendum eo loco, & rem prælio committen-
dam exiſtimarent. Contra ea Cæſar neque ſatis
militibus perterritis confidebat, ſpatiumque in-
terponendum ad recreandos animos putabat; re-
lictiſque munitionibus magnopere rei frumenta-
75. riæ timebat. Itaque nulla interpoſita mora, ſau-
ciorum modo, & ægrorum habita ratione, im-
pedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris
Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter
confectum vetuit. His una legio miſſa præſidio
eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legio-
nes retinuit, reliquas de IV vigilia compluribus
portis eductas eodem itinere præmiſit; parvoque
ſpatio intermiſſo, ut & militare inſtitutum ſerva-
retur, & *a* quam ſeriſſime ejus profectio cogno-
ſceretur, conclamari juſſit; ſtatimque egreſſus,
& noviſſimum agmen conſecutus, celeriter e con-
ſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque vero Pompe-
jus, cognito conſilio ejus, moram ullam ad in-
ſequendum intulit: ſed eadem ſpectans, ſi iti-
nere impeditos, & perterritos deprehendere poſ-
ſet, exercitum e caſtris eduxit: equitatumque
præmiſit ad noviſſimum agmen demorandum:
neque conſequi potuit, quod multum expedito
itinere anteceſſerat Cæſar. Sed *b* cum ventum
eſſet

a *quam ſeriſſime*] Veteres libri *ne citiſſima*. Urſini codex *quam ſuetiſſime*: unde factum, vel in alio clare inventum, quod adhuc expreſſum eſt, *quam ſeriſſime*. quo adverbio & Plinius xv. 17. uſus eſt, *Tarentina* (pira) *ſeriſſime legi*.

b *cum ventum eſſet ad flumen Genuſum*] Diſtinxi olim cum pluribus a Panyaſo Genuſum: jam, Cæſaris itineribus ac caſtris curatius inſpectis, minus dubito, Panyaſum ac Ge-
nu-

eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos prælio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit; expeditoſque anteſignanos admiſcuit CD, qui tantum profecere, ut, equeſtri prælio commiſſo, pellerent omnes, compluresque interficerent; ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent.

CAPUT XXIII.

Cæſar, & Pompejus ſe in ſua vetera caſtra recipiunt; inde Cæſar ab eo loco diſcedit; litteras cum mandatis ad Domitium dat, iterque per Epirum habet, Pompejus vero per Macedoniam. Domitius cum Heracleam Senticam petit, ab Allobrogibus certior fit de Cæſaris profectione, & Pompeji adventu; quare Æginium verſus obviam Cæſari pergit.

COnfecto juſto itinere ejus diei, quod propo- 76.
ſuerat Cæſar, tranſductoque exercitu flumen Genuſum, veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit, militeſque omnes intra vallum continuit; equitatumque per cauſſam pabulandi emiſſum confeſtim Decumana porta in caſtra ſe recipere juſſit. Simili ratione Pompejus, confecto ejuſdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit; ejuſque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi, pabulandique cauſſa longius progrediebantur; alii, quod ſubito conſilium pro-

nuſum eumdem amnem eſſe, altero fortaſſis vocabulo corrupto. Idem Ciacconio, & in ſchedis ad Livium Fulvio Urſino viſum fuit. Prima oppoſita caſtra fuerunt Apſo dirempta c. 13. altera ad Aſparagium c. 30. & 41. tertia ad Dyrrhachium. Unde pulſus Cæſar, tranſducto Genuſum exercitu, in veteribus ſuis caſtris contra Aſparagium conſedit: Pompejus in ſuis ad Aſparagium, tam propinquis Dyrrhachio, ut milites in priora caſtra recurrerent, ſarcinas feſtinatione relictas repetituri. Vides ſic Genuſum inter Dyrrhachium & Apſum eſſe, ubi & Panyaſum Ptolemæus poſuit. Corripuit mediam Lucanus lib. v. 462. quod forte Græci Γενυσὸς ſcripſerunt: quamquam Dioni xli. p. 177. ſit Γενουσὸς, Cæſarem, ut videtur, ſecuto. Livius prave redundante littera lib. xliv. 30. *circa Genuſuum amnem*.

profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & ſarcinarum relicta, ad hæc repetendo invitati propinquitate ſuperiorum caſtrorum, depoſitis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad ſequendum impeditis, Cæſar quod fore præviderat, meridiano fere tempore ſigno profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, VIII millibus paſ-
77. ſuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompejus diſceſſu militum non potuit. Poſtero die Cæſar ſimiliter, præmiſſis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipſe egreditur; ut ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum eſt, ut altiſſimis fluminibus, atque impeditiſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompejus enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto, cum ſe magnis itineribus extenderet, & progreſſos conſequi cuperet, IV die finem ſequendi fecit, atque aliud
78. ſibi conſilium capiendum exiſtimavit. Cæſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſocios confirmandos, præſidium urbibus relinquendum, *a* neceſſe erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti neceſſe: *b* timenſque Domitio, ne adventu Pompeji præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſilium his rationibus explicabat, ut, ſi Pompejus eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento, ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret; ſi in Italiam tranſiret, con-

a *neceſſe erat adire Apolloniam*] Iter Cæſari erat a Dyrrhachio in Theſſaliam, in quo non omnis ora maritima legenda erat, ſed citius in ortum hibernum declinari poterat, niſi rationes, quas dixit, ſingulares habuiſſet divertendi Apolloniam.

b *timenſque Domitio*] Cn. Domitius, ut mox ſect. 5. prænomine diſtinguitur a Lucio Domitio, Pompejum ſecuto, c. 83. Ille ex familia Calvinorum, hic ex Ahenobarborum patricia fuit. Vid. Sueton. Ner. c. 2.

conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum
Italiæ ſubſidio proficiſceretur; ſin Apolloniam,
Oricumque oppugnare, & ſe omni maritima ora
excludere conaretur, obſeſſo tamen Scipione, ne-
ceſſario illum ſuis auxilium ferre cogeret. Ita-
que præmiſſis nuntiis ad Cn. Domitium Cæſar
ſcripſit: & quid fieri vellet, oſtendit: præſidio-
que Apolloniæ cohortibus IV, Liſſi I, III Ori-
ci relictis, quique erant ex vulneribus ægri, de-
poſitis, per Epirum, atque Acarnaniam iter fa-
cere cœpit. Pompejus quoque de Cæſaris conſi-
lio conjectura judicans, ad Scipionem properan-
dum ſibi exiſtimabat; ſi Cæſar iter illo habe-
ret, ut ſubſidium Scipioni ferret; ſi ab ora ma-
ritima, Corcyraque diſcedere nollet, quod le-
giones, equitatumque ex Italia exſpectaret, ipſe
ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis 79.
de cauſſis uterque eorum celeritati ſtudebat, ut
ſuis eſſet auxilio, &, ad opprimendos adverſa-
rios, ne occaſioni temporis deeſſet. Sed Cæſa-
rem Apollonia directo itinere averterat. Pom-
pejus *a* per Candaviam iter in Macedoniam ex-
peditum habebat. Acceſſit etiam improviſo aliud
incommodum, quod Domitius, qui dies com-
plures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet,
rei frumentariæ cauſſa ab eo diſceſſerat, & *b* He-
racleam Senticam, quæ eſt ſubjecta Candaviæ,
iter fecerat; ut ipſa fortuna illum objicere Pom-
pejo videretur. Hæc ad id tempus Cæſar igno-
ra-

a *per Candaviam iter in Macedoniam*] Candavia Straboni VII. p. 223. eſt ὄρος Ἰλλυρικὸν, jugum montium ex Illyrico in Macedoniam procurrens, per quod via Egnatia ferebatur. Cicero III. Attic. ep. VII. *Accedemus in Epirum, aut tarde per Candaviam ibimus*. Vide & ſupra c. II. hujus libri ſect. 2.

b *Heracleam Senticam*] Livius XLV. 19. & Plinius IV. 10. *Sinticam* tertia vocali ſcripſerunt; & Thucydidi lib. II. p. 169. Σίντοι populus, unde cognomen eſt, vocati. In Cæſare a mala manu ſcioli alicujus hæc vox videtur addita. Nam Heraclea Sintica nimium a Candavia remota, quantum ſpatii eſt ab Illyrico monte ad Biſaltas in Thraciæ confinio. Propior Candaviæ aut contigua *Heraclea Lynceſtidis* regionis, quam non dubito Cæſarem vel ſcripſiſſe, vel in animo habuiſſe. Nec vacabat Pompejo ad Sintos, Biſaltas, & Strymonem uſque excurrere, ſed belli rationes in citerioribus detinebant.

rabat. Simul a Pompejo litteris per omnes provincias, civitateſque dimiſſis de prælio ad Dyrrhachium facto elatius, inflatiuſque multo, quam res erat geſta, fama percrebuerat, pulſum fugere Cæſarem pœne omnibus copiis amiſſis. Hæc itinera infeſta reddiderant : hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimiſſi itineribus a Cæſare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæſarem, nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges Roſcilli, atque Ægi familiares, quos perfugiſſe ad Pompejum demonſtravimus, conſpicati in itinere exploratores Domitii, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quod una in Gallia bella geſſerant; ſeu gloria elati, cuncta, ut erant acta, expoſuerunt, Cæſaris profectionem, & adventum Pompeji docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IV horarum ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum vitavit: & ad Æginium, quod eſt objectum, oppoſitumque Theſſaliæ, Cæſari venienti occurrit.

CAPUT XXIV.

Cæſar Gomphos petit; Androſthenes Theſſaliæ prætor Pompejo ſcribit, ut ſibi in auxilium contra Cæſarem veniat. Cæſar oppugnatum oppidum capit; Metropolim petit, quam urbem, ſicut reliquas Theſſaliæ, capit. Apud Lariſſæos Pompejum exſpectat; eo paulo poſt pervenit Pompejus, ſuumque cum Scipionis exercitu conjungit.

80. CONjuncto exercitu, Cæſar Gomphos pervenit; quod eſt oppidum primum Theſſaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante menſibus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur; præſidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama jam præcurrerat, quam ſupra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androſthenes prætor Theſſaliæ, cum ſe victoriæ Pompeji comitem eſſe mallet, quam ſocium

cium Cæſaris in rebus adverſis, omnem ex agris multitudinem ſervorum, ac liberorum in oppidum cogit, portaſque præcludit, & ad Scipionem, Pompejumque nuntios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur: longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio, diſceſſu exercituum a Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat. Pompejus nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis ſcalas, muſculoſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum uſum haberet ad ſublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento; ſimul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. Itaque uſus ſingulari militum ſtudio, eodem, quo venerat, die, poſt horam IX. oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit, & ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatimque ex oppido caſtra movit, *a* & Metropolim venit; ſic, ut nuntios ex- 81.
pugnati oppidi, famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primum uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muroſque armatis compleverunt. Sed poſtea caſu civitatis Gomphenſis ex captivis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentiſſime conſervatis, collata fortuna Metropolitarum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit civitas præter Lariſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, *b* quin Cæſari pateret, atque imperata faceret. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum expectare Pom-

a *& Metropolim venit*] Metropolis non commune, ſed proprium urbis in Theſſalia nomen eſt: cujus cives brevi poſt *Metropolitæ* dicuntur.

b *quin Cæſari pateret*] Plures libri, præſertim veteres, *pareret*: elegantius Jungerm. & recentes cum D. Voſſii notis, *pateret*. Etiam ταυτότης eſſet *pareret atque imperata faceret*.

Pompeji, eoque omnem rationem belli conferre
82. conſtituit. Pompejus paucis poſt diebus in Theſſaliam pervenit: concionatuſque apud cunctum exercitum ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ, ac præmiorum velint eſſe participes: receptiſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur; a claſſicumque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi.

CAPUT XXV.

Pompejani victoriam ſibi certiſſimam promittentes, de bonis, & dignitatibus, quas Romæ, finito bello, ſe habituros arbitrantur, contendunt.

AUctis copiis Pompeji, duobuſque magnis exercitibus conjunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes victoriæ augetur, adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, ſi quando quid Pompejus tardius, aut conſideratius faceret, unius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, & conſulares, prætorioſque ſervorum habere numero, dicerent. Jamque inter ſe palam de præmiis, ac ſacerdotiis contendebant; in annoſque conſulatum definiebant. Alii domos, bonaque eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant: magnaque inter eos in conſilio fuit controverſia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompejo ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitiis prætoriis abſentis rationem haberi, cum ejus neceſſarii fidem implorarent Pompeji, ut præſtaret quod proficiſcenti recepiſſet; ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus omnes antecederet,

a *claſſicumque apud eum cani*] æque apud Scipionem cani atque apud Pompejum. Cum enim duo ſummi duces aut conſules in unis caſtris erant, apud utrumque claſſicum canebatur: ideoque Aſdrubal ſuſpicatus alterum conſulem in caſtra veniſſe, obſervari jubet, *ſemel bis ne ſignum canat in caſtris.* Livius XXVII. 47.

ret, recuſarent. Jam *a* de ſacerdotio Cæſaris 83.
Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad graviſſimas verborum contumelias palam deſcenderunt: cum Lentulus ætatis honorem oſtentaret; *b* Domitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeji confideret. Poſtulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Actius Rufus apud Pompejum, quod geſtum in Hiſpania diceret. Et L. Domitius in conſilio dixit, placere ſibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum de iis, qui ordinis eſſent ſenatorii, belloque una cum ipſis non interfuiſſent, ſententiaſque de ſingulis ferrent, qui Romæ remanſiſſent, quique intra præſidia Pompeji fuiſſent, neque operam in re militari præſtitiſſent. Unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Poſtremo omnes aut de honoribus ſuis, aut de præmiis pecuniæ, aut de perſequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

CAPUT XXVI.

Cæſar exercitum e caſtris educit, & ſuos præliis aſſuefacit: iterum caſtra movet ad defatigandum in itinere Pompeji exercitum.

RE frumentaria præparata, confirmatiſque mi- 84.
litibus, & ſatis longo ſpatio temporis a Dyrrhachinis præliis intermiſſo, cum ſatis perſpectum militum animum habere videretur, tentandum Cæſar exiſtimavit, quidnam Pompejus propoſiti, aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex caſtris exercitum eduxit, aciemque

a *de ſacerdotio Cæſaris*] de pontificatu maximo. *Sueton. Cæſ. c.* 13. & 46. Et Plutarchus p. 728. περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης.

b *Domitius, Scipio,*] L. Domitius Ahenobarbus, c. 78. 2. qui ad Pharſalum periit, *cap.* 99. Hic Pompejanus: at Cn. Domitius Calvinus, Cæſarianus. Vide ſupra c. 78.

que inſtruxit, primum ſuis locis, paulloque a caſtris Pompeji longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a caſtris ſuis, collibuſque Pompejanis aciem ſubjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtravimus, ſervabat; ut, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes, atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana conſuetudine uſum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites ∞ apertioribus etiam locis VII millium Pompejanorum impetum, cum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prælium ſecundum equeſtre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompejum ſupra docuimus, cum quibuſdam interfecit.
85. Pompejus, quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, ut videbatur, ſpectans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubjiceret. Cæſar nulla ratione ad pugnam elici poſſe Pompejum exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem judicavit, uti caſtra ex eo loco moveret, ſemperque eſſet in itineribus, hoc ſperans, ut, movendis caſtris, pluribuſque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, ſimulque in itinere, ut aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, & inſolitum ad laborem Pompeji exercitum quotidianis itineribus defatigaret.

CA-

CAPUT XXVII.

Cum Pompejum longe a vallo progreſſum Cæſar vidiſſet, ſuos ad pugnam hortatur. Labienus conſilium laudat Pompeji milites ad pugnam cohortantis.

His conſtitutis rebus, ſigno jam profectionis
dato, *a* tabernaculiſque detenſis, animad-
verſum eſt, paullo ante, extra quotidianam con-
ſuetudinem, longius a vallo eſſe aciem Pompe-
ji progreſſam; ut non iniquo loco poſſe dimica-
ri videretur. Tunc Cæſar apud ſuos, cum jam
eſſet agmen in portis: Differendum eſt, inquit,
iter in præſentia nobis, & de prælio cogitan-
dum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſimus
ad dimicandum parati: non facile occaſionem
poſtea reperiemus. Confeſtimque expeditas co-
pias educit. Pompejus quoque, ut poſtea cogni- 86.
tum eſt, ſuorum omnium hortatu ſtatuerat præ-
lio decertare. Namque etiam in concilio ſupe-
rioribus diebus dixerat, prius quam concurre-
rent acies, fore, ut exercitus Cæſaris pellere-
tur. Id cum eſſent plerique admirati: Scio,
me, inquit, pœne incredibilem rem polliceri:
ſed rationem conſilii mei accipite, quo firmiore
animo in prælium prodeatis. Perſuaſi equitibus
noſtris, idque mihi ſe facturos confirmaverunt;
ut cum propius ſit acceſſum, dextrum Cæſaris
cornu ab latere aperto aggrederentur: ut circum-
venta ab tergo acie, prius perturbatum exerci-
tum pellerent, quam a nobis telum in hoſtem
jaceretur. Ita ſine periculo legionum, & pœne
ſine vulnere bellum conficiemus. Id autem dif-
ficile non eſt, cum tantum equitatu valeamus.
Simul denuntiavit, ut eſſent animo parati in
poſterum; &, quoniam fieret dimicandi pote-
ſtas, ut ſæpe cogitaviſſent, ne uſu, manuque re-
liquo-

a *tabernaculiſque detenſis*] refixis: ſicut ſupra c. 82. *prætorium tendi*, hoc eſt figi atque erigi, dicebatur; ita *detendi* eſt deſtrui & auferri. Livius XLI, 4. *nautici tabernacula detendunt*.

87. liquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, cum Cæſaris copias deſpiceret, Pompeji conſilium ſummis laudibus efferret. Noli, inquit, exiſtimare, Pompei, hunc eſſe exercitum, qui Galliam, Germaniamque devicerit. Omnibus interfui præliis. Neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus ſupereſt: magna pars deperiit: quod accidere tot præliis fuit neceſſe. Multos autumni peſtilentia in Italia conſumpſit: multi domum diſceſſerunt: multi ſunt relicti in continenti. An non audiſtis ex iis, qui per cauſſam valetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundiſii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectæ; & pleræque ſunt ex colonis Tranſpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus præliis Dyrrhachinis interiit. Hæc cum dixiſſet, juravit, ſe, niſi victorem, in caſtra non reverſurum: reliquoſque, ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompejus idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quiſquam, qui jurare dubitaret. Hæc cum facta eſſent in concilio, magna ſpe, & lætitia omnium diſceſſum eſt. Ac jam a animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & a tam perito Imperatore nihil fruſtra confirmari videbatur.

CAPUT XXVIII.

Oſtenditur quo ordine, & qua ratione inſtructus progrediatur ad pugnam Pompeji, & Cæſaris exercitus. Cæſar, ſuo militibus conſilio declarato, pugnæ ſignum dari jubet.

88. CÆſar, cum Pompeji caſtris appropinquaſſet, ad hunc modum aciem ejus inſtructam animadvertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ, traditæ a Cæſare initio diſſenſionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo

a *animo victoriam præcipiebant*] ante capiebant ſpe certiſſima. Sic Fulvii cod. & Pariſ. Eleganter.

eo loco ipſe erat Pompejus. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicienſis legio conjuncta cum cohortibus Hiſpanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmiſſimas ſe habere Pompejus exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaque interjecerat: numeroque cohortes cx. expleverat. Hæc erant millia xlv. evocatorum circiter duo, quæ ex beneficiariis ſuperiorum exercituum ad eum convenerant:
quæ tota acie diſperſerat. Reliquas cohortes vii. 89.
caſtris, propinquiſque caſtellis præſidio diſpoſuerat. *a* Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. Quam ad cauſſam cunctum equitatum, ſagittarios, funditoreſque omnes in ſiniſtro cornu objecerat. Cæſar, ſuperius inſtitutum ſervans, x. legionem in dextro cornu, ix. in ſiniſtro collocaverat, tametſi erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata; & huic ſic adjunxit viii, ut pœne unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præſidio eſſe juſſerat. Cohortes in acie lxxx. conſtitutas habebat. *b* Quæ ſumma erat mxxxii. Cohortes ii. caſtris præſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antonium, dextro P. Sullam, *c* media acie Cn. Domitium præpoſuerat. Ipſe contra Pompejum conſiſtit. Simul his rebus animadverſis, quas demonſtravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter *d* ex

 ter-

a *dextrum cornu ejus rivus quidam*] Enipeus nomine. Lucanus lib. VII. verſ. 116.

Sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus!

Et verſ. 224. ubi aciei ordinem deſcribit:

At juxta fluvios & ſtagna undantis Enipei
Cappadocum montana cohors, & largus habenis
Ponticus ibat eques.

b *quæ ſumma erat* ∞ xxxii] In libris eſt xxii, quod minus eſt numero cohortium, quarum ſingulis, ſi, quod minimum eſt, quadringentos tribuis, fient ∞ xxxii.

c *media acie Cn. Domitium præpoſuerat*] Sic libri: id eſt, in media acie. Domitius hic ex Calvinorum familia. Plutarchus p. 728. τοῖς μέσοις ἐπέστησε Καλβῖνον Δομίτιον.

d *ex tertia acie ſingulas cohortes*] ex unaquaque legione tertiæ aciei. Sex autem cohortes detractæ ex totidem legionibus Plutarchus d.l. ἓξ σπείρας vocat: Frontinus ii. 3. ſ. 22. *Sex cohortes in ſubſidio retinuit ad res ſubitas.*

tertia acie ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit, equitatuique oppoſuit, &, quid fieri vellet, oſtendit: monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute conſtare; ſimul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injuſſu ſuo concurreret: ſe, cum id fieri vellet, vexillo ſignum daturum. Exercitum cum
90. militari more ad pugnam cohortaretur, ſuaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, teſtibus ſe militibus uti poſſe, quanto ſtudio pacem petiſſet, quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egiſſet; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendiſſet, neque ſe unquam abuti militum ſanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluiſſe. Hac habita oratione, expoſcentibus militibus, & ſtudio pugnæ ardentibus, tuba ſignum dedit.

CAPUT XXIX.

Craſtinus ſuos adhortatus, in pugnam primus procurrit: prælium vario eventu utrinque commiſſum. Pompeji equites ſe in altiſſimos montes recipiunt, omnes poſtea fugiunt. Pompejus ſe in caſtra confert. Cæſar Pompeji caſtra expugnat. Pompejus Lariſſam petit, inde fugiens navem conſcendit.

91. [a] ERat Craſtinus evocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione x. duxerat, vir ſingulari virtute. Hic, ſigno dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuiſtis; & veſtro imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. Unum hoc prælium ſupereſt, quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabi-

a *Erat Craſtinus evocatus*] Craſſinium Plutarchus vocat: ſed noſtram lectionem Lucani metrum defendit l. VII. verſ. 471.
Sed ſenſum poſt fata tuæ dent, Craſtine, morti,
Cujus torta manu commiſit lancea bellum,
Primaque Theſſaliam Romano ſanguine tinxit.

rabimus. Simul reſpiciens Cæſarem, Faciam,
inquit, hodie, imperator, ut aut vivo mihi, aut
mortuo gratias agas. Hæc cum dixiſſet, primus
ex dextro cornu procurrit, atque eum milites
electi circiter cxx voluntarii ejuſdem centuriæ
ſunt proſecuti. Inter duas acies tantum erat re- 92.
lictum ſpatii, ut ſatis eſſet ad concurſum utriuſ-
que exercitus. Sed Pompejus ſuis prædixerat,
ut Cæſaris impetum exciperent, neve ſe lo-
co moverent, aciemque ejus diſtrahi paterentur.
Idque *a* admonitu C. Triarii feciſſe dice-
batur, ut primus excurſus, viſque militum in-
fringeretur, acieſque diſtenderetur, atque ſuis
ordinibus diſpoſiti diſperſos adorirentur: levius
quoque caſura pila ſperabat, in loco retentis mi-
litibus, quam ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent:
ſimul fore, ut, duplicato curſu, Cæſaris mili-
tes exanimarentur, & laſſitudine conficerentur.
Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pom-
pejo videtur: propterea quod eſt quædam animi
incitatio, atque alacritas naturaliter innata o-
mnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. Hanc
non reprimere, ſed augere imperatores debent.
Neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſi-
gna undique concinerent, clamoremque univer-
ſi tollerent, quibus rebus & hoſtes terreri, &
ſuos incitari exiſtimaverunt. Sed noſtri milites, 93.
dato ſigno, cum infeſtis pilis procurriſſent, at-
que animadvertiſſent, non concurri a Pompeja-
nis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati,
ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad medium
fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus
appropinquarent; parvoque intermiſſo temporis
ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt,
celeriterque, ut erat præceptum a Cæſare, gla-
dios ſtrinxerunt. Neque vero Pompejani huic rei
defuerunt. Nam & tela miſſa exceperunt, &
impetum legionum tulerunt, & ordines conſer-
vaverunt, piliſque miſſis ad gladios redierunt.

a admonitu C. Triarii] Hic Triarius videtur, qui Mithridatico bello infelix Luculli legatus fuerat: cujus *plena litteratæ ſenectutis oratio* laudatur a Cicerone in Bruto c. 76.

Eodem tempore equites a ſiniſtro Pompeji cornu, ut erat imperatum, univerſi procurrerunt, omniſque multitudo ſagittariorum ſe profudit, quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit, equiteſque Pompejani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemque noſtram a latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæſar animadvertit, IV. aciei, quam inſtituerat ex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infeſtiſque ſignis tanta vi in Pompeji equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omneſque converſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent. Quibus ſummotis, omnes ſagittarii, funditoreſque deſtituti inermes ſine præ-
94. ſidio interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtro cornu, pugnantibus etiam tum, ac reſiſtentibus in acie Pompejanis, circumierunt, eoſque a tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere juſſit. Ita, cum recentes, atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alii autem a tergo adorirentur, ſuſtinere Pompejani non potuerunt, atque univerſi terga verterunt. Neque vero Cæſarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV. acie collocatæ eſſent, initium victoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus eſt pulſus; ab iiſdem facta cædes ſagittariorum, atque funditorum: ab iiſdem acies Pompejana a ſiniſtra parte circumventa, atque initium fugæ factum. Sed Pompejus, ut equitatum pulſum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffiſus acie exceſſit, protinuſque ſe in caſtra equo contulit, & iis centurionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, caſtra, & defendite diligenter, ſi quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidia confirmo.

Hæc

Hæc cum dixiſſet, ſe in prætorium contulit,
ſummæ rei diffidens, & tamen eventum exſpe-
ctans. Cæſar, Pompejanis ex fuga intra vallum 95.
compulſis, nullum ſpatium perterritis dari opor-
tere exiſtimans, milites cohortatus eſt, ut be-
neficio fortunæ uterentur, caſtraque oppugna-
rent; qui, etſi magno æſtu fatigati; (nam ad
meridiem res erat perducta) tamen ad omnem
laborem animo parati, imperio paruerunt. Ca-
ſtra a cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ,
induſtrie defendebantur; multo etiam acrius a
Thracibus, barbariſque auxiliis. Nam qui ex a-
cie refugerant milites, & animo perterriti, &
laſſitudine confecti, miſſis plerique armis, ſi-
gniſque militaribus, magis de reliqua fuga, quam
de caſtrorum defenſione cogitabant. Neque ve-
ro diutius, qui in vallo conſtiterant, multitu-
dinem telorum ſuſtinere potuerunt; ſed confecti
vulneribus locum reliquerunt, protinuſque omnes,
ducibus uſi centurionibus, tribuniſque militum,
in altiſſimos montes, qui ad caſtra pertinebant,
confugerunt. In caſtris Pompeji videre licuit *a* 96.
triclinia ſtrata, magnum argenti pondus expo-
ſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtra-
ta, L. etiam Lentuli, & nonnullorum taberna-
cula protecta hedera, multaque præterea, quæ ni-
miam luxuriam, & victoriæ fiduciam deſigna-
rent: ut facile exiſtimari poſſet, nihil eos de
eventu ejus diei timuiſſe, qui non neceſſarias
conquirerent voluptates: atque ii miſerrimo, ac
patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem objicie-
bant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum
defuiſſent. Pompejus jam cum intra vallum no-
ſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſi-
gnibus imperatoriis, decumana porta ſe ex ca-
ſtris ejecit, protinuſque equo citato Lariſſam

a *triclinia ſtrata*] Et Spartianus Hadr. c. 10. in caſtrorum luxu *triclinia* notavit: quamvis non ignorem, utrumque locum a Salmaſio ſollicitari. Tuentur Caſaubonus & Dionyſius Voſſius. Vehementius Scaliger ad Feſtum voce *Umbræ* manu ſcriptorum urget *trichilas*: ſed his qui convenit vox *ſtratas*? & quæ ſequuntur, *magnum argenti pondus expoſitum?* quæ ſane tricliniis, quam trichilis, aptiora ſunt.

contendit. Neque ibi conſtitit; ſed eadem celeritate paucos ſuorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum xxx. ad mare pervenit, navemque frumentariam conſcendit: ſæpe, ut dicebatur, querens, tantum ſe opinionem fefelliſſe, ut a quo genere hominum victoriam ſperaſſet, ab eo initio fugæ facto, pœne proditus videretur.

CAPUT XXX.

Cæſar montem, in quo ſunt Pompejani, circummunit; illi relicto monte Lariſſam verſus ſe recipiunt, Cæſare eos inſequente. Tandem Pompejani de deditione cum Cæſare agunt. Numerus occiſorum ex utraque parte recenſetur.

97 CÆſar caſtris potitus a militibus contendit,
ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire inſtituit. Pompejani, quod is mons erat ſine aqua, diffiſi eo loco, relicto monte, a universi ſimul Lariſſam verſus ſe recipere cœperunt. Qua re animadverſa, Cæſar copias ſuas diviſit, partemque legionum in caſtris Pompeji remanere juſſit, partem in ſua remiſit: IV. ſecum legiones duxit, commodioreque itinere Pompejanis occurrere cœpit: & progreſſus millia paſſuum IV. aciem inſtruxit. Qua re animadverſa, Pompejani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Cæſar, milites cohortatus, etſi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam ſuberat, tamen munitione flumen a monte ſecluſit, ne noctu Pompejani aquari poſſent. Quo jam perfecto opere, illi de deditio-
98 ne, miſſis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui ſe cum iis conjunxerant, noctu fuga ſalutem petierunt. Cæſar prima luce

a *univerſi*] Alii *juris ejus*: legunt Claudius Puteanus, quem Manutius ſequitur, conjecit *viris, equis*. Sed ſors & conditio videtur ſignificari.

ce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planiciem deſcendere, atque arma projicere juſſit: quod ubi ſine recuſatione fecerunt, paſſiſque palmis, projecti ad terram, flentes, ab eo petierunt ſalutem: conſolatus conſurgere juſſit, & pauca apud eos de lenitate ſua locutus, quo minore eſſent timore, omnes conſervavit, *a* militibuſque ſuis juſſit, ne qui eorum violarentur; neu quid ſui deſiderarent. Hac adhibita diligentia, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſecum duxerat, invicem requieſcere, atque in caſtra reverti juſſit: eodemque die Lariſſam pervenit. In 99.
eo prælio non amplius cc. milites deſideravit, ſed centuriones, fortes viros, circiter xxx. amiſit. Interfectus eſt enim fortiſſime pugnans Craſtinus, cujus mentionem ſupra fecimus, gladio in os adverſum conjecto. Neque id fuit falſum, quod ille in pugnam proficiſcens dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prælio excellentiſſimam virtutem Craſtini fuiſſe, optimeque eum de ſe meritum judicabat. Ex Pompejano exercitu circiter millia xv. cecidiſſe videbantur: ſed in deditionem venerunt amplius millia xxiv. Namque etiam cohortes, quæ præſidio in caſtellis fuerant, *b* ſeſe Sullæ dediderunt. Multi præterea in finitimas civitates refugerunt: ſignaque militaria ex prælio ad Cæſarem ſunt relata clxxx, & aquilæ ix. L. Domitius ex caſtris in montem refugiens, cum vires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus.

a *militibuſque ſuis juſſit, ne*] Inſueta Cæſaris ævo locutio, & vel ideo ſuſpecta, quod in MSS. Carrarienſi, & Fulvii, & Cujacii ac Petavii, etiam ed. Bononii Tarviſini eſt *commendavit*: unde Mich. Brutus *mandavit* cenſebat legendum eſſe. Qui *juſſit* retinent, Græciſmo excuſant, qui an Cæſaris ſimplicitati conveniat, dubitare licet.

b *ſe ſe Sullæ dediderunt*] Abeſt *ſimiliter* a Beroaldi codice & aliis quibuſdam: tenent vett. edd. pleræque: poſteriores abjiciunt.

CAPUT XXXI.

D. Lælius Brundiſium cum claſſe petit. Vatinius tres quinqueremes capit. Caſſius in Siciliam proficiſcitur, & Meſſanam petit, naveſque Pomponii incendit. Hoſtes, cum naves conſcendiſſent, impetu facto duas quinqueremes capiunt, in quarum altera erat Caſſius, qui tamen aufugit.

100 EOdem tempore D. Lælius cum claſſe ad Brundiſium venit, eademque ratione, qua factum a Libone antea demonſtravimus, inſulam objectam portui Brundiſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundiſio præerat, tectis, inſtructiſque ſcaphis elicuit naves Lælianas, atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in anguſtiis portus cepit, itemque per equites diſpoſitos aqua prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius, tempore anni commodiore uſus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra, Dyrrhachioque aquam ſuis ſupportabat, neque a propoſito deterrebatur, neque ante prælium in Theſſalia factum cognitum aut ignominia amiſſarum navium, aut neceſſariarum rerum
101. inopia ex portu, inſulaque expelli potuit. Iiſdem fere temporibus Caſſius cum claſſe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit; & cum eſſet Cæſaris claſſis diviſa in duas partes, & dimidiæ parti præeſſet P. Sulpicius prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Meſſanam, prius Caſſius ad Meſſanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognoſceret; perturbatumque eum nactus, nullis cuſtodiis, neque ordinibus certis, magno vento, & ſecundo completas onerarias naves tæda, & pice, & ſtupa, reliquiſque rebus, quæ ſunt aptæ ad incendia, in Pompejanam claſſem immiſit, atque omnes naves incen-

dit

dit xxxv, in quibus erant xx *a* roſtratæ, tantuſque eo facto timor inceſſit, ut, cum eſſet legio præſidio Meſſanæ, vix oppidum defenderetur: & niſi eo ipſo tempore nuntii de Cæſaris victoria per diſpoſitos equites eſſent allati, exiſtimabant plerique, futurum fuiſſe, ut amitteretur. Sed opportuniſſime nuntiis allatis, oppidum fuit defenſum, Caſſiuſque ad Sulpicianam inde claſſem profectus eſt, & Libonem: applicatiſque noſtris ad terram navibus, propter eumdem timorem, pari, atque antea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter xl. præparatas ad incendium immiſit, & flamma ab utroque cornu comprehenſa, naves ſunt combuſtæ v. Cumque ignis magnitudine venti latius ſerperet: milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præſidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, ſed ſua ſponte naves conſcenderunt, & a terra ſolverunt; impetuque facto in Caſſianam claſſem, quinqueremes II, in quarum altera erat Caſſius, ceperunt. Sed Caſſius exceptus ſcapha refugit. Præterea duæ ſunt deprehenſæ triremes. Neque multo poſt de prælio facto in Theſſalia cognitum eſt, ut ipſis Pompejanis fides fieret. Nam ante id tempus fingi hoc a legatis, amiciſque Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Caſſius cum claſſe diſceſſit.

a *roſtratæ*] Sic MSS. & vet. ed. Poſteriores *conſtratæ*.

CAPUT XXXII.

Cæſar Pompejum inſequitur, ne copiis coactis bellum iterum renovet. Pompejus Mitylenas venit, inde Ciliciam, & Cyprum; ſed cum ei aditus in Antiochiam non pateret, Peluſium venit. Poſtea per nuntios a Ptolemæo fruſtra petit auxilium, & tranſitum in Alexandriam. Achilla regius prefectus, & L. Septimius a Regis tutoribus miſſi Pompejum de medio tollunt. L. quoque Lentulus occiditur. T. Ampius cum ex Dianæ templo pecunias tollere vellet, Cæſaris adventu interpellatur. Plura in diverſis locis vera prodigia, quo tempore Cæſar contra Pompejum pugnavit.

102. CÆſar, omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pompejum exiſtimavit, quaſcumque in partes ex fuga ſe recepiſſet, ne rurſus copias comparare alias, & bellum renovare poſſet; & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemque unam minoribus itineribus ſubſequi juſſit. Erat edictum Pompeji nomine *a* Amphipoli propoſitum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civeſque Romani, jurandi cauſſa convenirent: ſed utrum avertendæ ſuſpicionis cauſſa Pompejus propoſuiſſet, ut quam diutiſſime longioris fugæ conſilium occultaret, an novis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exiſtimari non poterat. Ipſe ad anchoram una nocte conſtitit: & vocatis ad ſe Amphipoli hoſpitibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognito Cæſaris adventu, ex eo loco diſceſſit, *b* & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempeſtate retentus, navibuſque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit.

a *Amphipoli propoſitum*] nobili urbe prope Strymonis oſtia.
b *& Mytilenas venit*] Ut in nummis eſt, hoc nomen ſcribo: in libris tranſponuntur priores vocales. Urbs autem nobiliſſima eſt inſulæ Lesbi, juxta Æoliam.

nit. Ibi cognoſcit, conſenſu omnium Antiochenſium, civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem ante captam eſſe, excludendi ſui cauſſa: nuntioſque dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas civitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompejum ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido, ac portu recepti non erant: miſsiſque ad eos nuntiis, ut ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naves ſolverunt. Jamque de Cæſaris adventu fama ad civitates perferebatur. Qui- 103.
bus cognitis rebus, Pompejus, depoſito adeundæ Syriæ conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, & a quibuſdam privatis ſumpta, & æris magno pondere ad militarem uſum in naves impoſito, duobuſque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quoſque ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat, Peluſium pervenit. Ibi caſu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis cum ſorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante menſibus per ſuos propinquos, atque amicos regno expulerat, caſtraque Cleopatræ non longo ſpatio ab ejus caſtris diſtabant. Ad eum Pompejus miſit, ut pro hoſpitio, atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſsi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eoſque hortari, ut ſuum officium Pompejo præſtarent, neve ejus fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeji milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria [a] Gabinius Alexandriam tranſduxerat, bel- 104.
loque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici re-

T 6 gis,

[a] *Gabinius Alexandriam*] Gabinius, Syriæ proconſul, exſulem regem Ptolemæum cum exercitu reduxerat.

gis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni, ſive timore adducti, ut poſtea prædicabant, ne, ſolicitato exercitu regio, Pompejus Alexandriam, Ægyptumque occuparet; ſive deſpecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exiſtunt, iis, qui erant ab eo miſsi, palam liberaliter reſponderunt, eumque ad regem venire juſſerunt. Ipſi clam conſilio inito, Achillam præfectum regium ſingulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompejum miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conſcendit cum paucis ſuis: & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a rege, & in cuſtodia
105. necatur. Cæſar, cum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex Fano Dianæ: ejuſque rei cauſſa, ſenatores omnes ex provincia vocaſſe; ut iis teſtibus in ſumma pecuniæ uteretur, ſed interpellatum adventu Cæſaris profugiſſe. Ita *a* duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit. Item conſtabat, *b* Elide in templo Minervæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium ſecundum feciſſet Cæſar, ſimulacrum Victoriæ, quod ante ipſam Minervam collocatum erat, & ante ad ſimulacrum Minervæ ſpectabat, ad valvas ſe templi, limenque convertiſſe. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata civitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami *c* in occultis, ac reconditis templi, quo, præter

a *duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar*] Primum, cum Scipio ei immineret, Cæſaris trajectu in Græciam factum, ut a Pompejo feſtinanter avocaretur. *Supra cap.* 53. Iterum, hoc loco, cum idem T. Ampius tentaret.

b *Elide in templo Minervæ*] Elis urbs regionis Elidis in Peloponneſo, cujus ſextum caſum Cicero lib. XIII. ep. XXVI. *Eli* format. Sed & Strabo Ἤλιδος obliquo urbis caſu. Vid. Notit. Orbis Antiq.

c *in occultis ac reconditis templi*] Sic plures libri manuſcripti ab Fulvio & D. Voſſio nominati. Vulgo, *ac remotis*.

ter ſacerdotes, adire fas non eſt, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies *a* in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exititiſſe oſtendebatur.

CAPUT XXXIII.

Cæſar cum copiis Alexandriam petit, ibique de Pompeji morte certior fit. Aliquot legiones ex Aſia convocat, ut ſe tutum reddat ab incurſionibus populi ejus regni; præterea ſe judicem conſtituit ad componendas controverſias inter Ptolemæum, & ejus ſororem Cleopatram.

CÆſar paucos dies in Aſia moratus, cum au- 106.
diſſet Pompejum *b* Cypri viſum, conjectans, eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquaſque ejus loci opportunitates; cum legionibus, una, quam ex Theſſalia ſe ſequi juſſerat, & altera, quam ex Achaja a Fuſio legato evocaverat, equitibuſque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Aſiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionariorum hominum III. millia CC. Reliqui vulneribus ex præliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti conſequi non potuerant. Sed Cæſar, confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dûbitaverat, atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeji morte cognoſcit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præſidii cauſſa reliquerat; & concurſum ad ſe fieri videt, quod faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majeſtatem regiam minui prædicabat. Hoc ſedato tumultu, crebræ continuis 107.
diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant:

a *in tecto ex pavimento*] Plutarchus p. 730. παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος.

b *Cypri viſum*] in Cypro. Et Nepos Miltiade c. 2. *domum Cherſoneſi habere.* nam & regionum ac inſularum nomina nonnunquam imitantur ſyntaxi vocabula urbium.

bant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadverſis, legiones ſibi alias ex Aſia adduci juſſit, quas ex Pompejanis militibus confecerat. Ipſe enim neceſſario Eteſiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. Interim controverſias regum ad populum Romanum, & ad ſe, quod eſſet conſul, pertinere exiſtimans, atque eo magis officio ſuo convenire, quod ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemæo & lege, & S. C. ſocietas erat facta; oſtendit ſibi placere, regem Ptolemæum, atque ſororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controverſiis jure apud ſe potius, quam inter ſe armis diſceptare.

CAPUT XXXIV.

Pothinus Ptolemæi tutor indignatus Regem ad dicendam cauſſam evocari, exercitum convocat, cui præficit Achillam. Ptolemæus pater ex filiis majorem natu inſtituit regni hæredem.

108. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritius ejus, eunuchus, a nomine Pothinus. Is primum inter ſuos queri, atque indignari cœpit, regem ad dicendam cauſſam evocari: deinde adjutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regiis amicis, exercitum a Peluſio clam Alexandriam evocavit, atque eumdem Achillam, cujus ſupra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum ſuis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris, nuntiiſque edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ feciſſet, eodem teſtamento Ptolemæus populum Romanum obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut

a *nomine Pothinus*] Male libri quidam *Photinus*. Eſt enim Dioni, Plutarcho, & Appiano ποθεινός.

ut in ærario ponerentur; (eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompejum ſunt depoſitæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obſignatæ, Alexandriæ proferebantur.

CAPUT XXXV.

Exercitus Ptolemæi regis Alexandriam petit. Cæſar ſuos milites in armis eſſe jubet. Dioſcorides, & Serapion ad Achillam miſſi, ut ejus conſilium cognoſcerent, occiduntur. Refertur numerus copiarum Achillæ, a quo Alexandria occupatur, & cum Cæſare pugnatur. Deſcribitur inſula Pharus, quam Cæſar capit. Filia minor Ptolemæi ſe ad Achillam confert, & cum eo bellum adminiſtrat. Pothinus a Cæſare interficitur.

DE his rebus cum ageretur apud Cæſarem; iſ- 109.
que maxime vellet *a* pro communi amico, atque arbitro controverſias regum componere: ſubito exercitus regius, equitatuſque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum ſi eſſet dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumque Achillæ cognoſceret. Milites tamen omnes in armis eſſe juſſit: Regemque hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid eſſet ſuæ voluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in conſpectum ejus veniſſent, prius, quam audiret, aut cujus rei cauſſa miſſi eſſent, cognoſceret, corripi, ac interfici juſſit: quorum alter *b* accepto vulnere occupa-

a *pro communi amico atque arbitro*] tamquam communis amicus. Talis enim Cæſar videri volebat. Supra B. Gall. III. 18. *qui ubi pro perfuga ad eos venit*. Et Nepos Datame c. 6. *ſuo juſſu Mitrobarzanem profectum pro perfuga*.

b *accepto vulnere occupatus*] Nihil eſt librorum *occupatus*: Gronov.

patus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. Quo facto, regem ut in ſua poteſtate haberet, Cæſar effecit, magnam regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans; & ut potius privato paucorum, & latronum conſilio, quam regio ſuſceptum bellum videretur.

110. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque uſu rei militaris contemnendæ viderentur. Millia enim xx. in armis habebat. Hæ conſtabant ex Gabinianis militibus, qui jam in conſuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ venerant, & nomen, diſciplinamque pop. Rom. dedidicerant, *a* uxoreſque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibuſque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea capitis damnati, exuleſque convenerant: fugitiviſque omnibus noſtris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio; ut dato nomine militum eſſent numero: quorum ſi quis a Domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur, qui vim ſuorum, quod in ſimili culpa verſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere; hi bona locupletum diripere ſtipendii augendi cauſſa; regis domum obſidere; regno expellere alios, alios accerſere, vetere quodam Alexandrini exercitus inſtituto conſueverant. Erant præterea equitum millia II. qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. Hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis geſſerant. Hunc uſum

111. rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæſaris deſpiciens, oc-

novio potius accedo, qui *ſopitus* ſubſtituit, ſicut Livius I. 41. *ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu*. Vide illius Obſerv. IV. 8. p. 120.

a *uxoreſque duxerant*] Fuit contra Romanæ militiæ diſciplinam uxores, vel alias mulieres in caſtris habere, aut præſidiis, licet haberent domi. Severus imperator πρῶτος ἐπέτρεψε, *primus* in hoc aliquid *permiſit*, referente Herodiano III. 8. Adde Lipſii Mil. Rom. lib. V. 18.

occupat Alexandriam, præterea oppidi partem, quam Cæſar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus eſt. Sed Cæſar diſpoſitis per vias cohortibus impetum ejus ſuſtinuit. Eodemque tempore pugnatum eſt ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naves longas occupare hoſtes conabantur: quarum erant auxilio L. miſſæ ad Pompejum: quæ prælio in Theſſalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes, & quinqueremes erant, aptæ, inſtructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII. erant, quæ præſidii cauſſa Alexandriæ eſſe conſueverant, conſtratæ omnes. Quas ſi occupaſſent, claſſe Cæſari erepta, portum, ac mare totum in ſua poteſtate haberent: commeatu, auxiliiſque Cæſarem prohiberent. Itaque tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re victoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere viderent. Sed rem obtinuit Cæſar, omneſque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit: quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confeſtimque ad Pharum navibus milites expoſuit. Pha- 112.
rus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus exſtructa, quæ nomen ab inſula accepit. Hæc inſula, objecta Alexandriæ, portum efficit: ſed *a* a ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum DCCCC in mare jactis molibus, anguſto itinere, & ponte cum oppido conjungitur. In hac ſunt inſula domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia, aut tempeſtate paullulum ſuo curſu deceſſerint, has more prædonum diripere conſueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias navi-

a *a ſuperioribus regionibus*] Alienum videtur *regionibus*, ideoque a clariſſimis viris *regibus* ſubſtitutum, Brodæo Miſcell. III. 5. Scaligero ad Euſ. p. 132. Valeſio ad Ammian. p. 342. Hody de LXX. Interpr. p. 294. & aliis. Planum illud *regibus*, niſi præſens verbum *conjungitur* ab adjecto *ſuperioribus* abhorreret. Nec vero *regionibus* valde placet.

vibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæſar, hoſtibus in pugna occupatis, militibuſque expoſitis, Pharum apprehendit: atque ibi præſidium ponit. Quibus eſt rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum ſupportari poſſent. Dimiſit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia evocavit: reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut æquo prælio diſcederetur, & neutri pellerentur; (id efficiebant anguſtiæ loci) pauciſque utrinque interfectis, Cæſar loca maxime neceſſaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipſe habitandi cauſſa initio erat inductus, & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusſque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim *a* filia minor Ptolemæi regis vacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillam ſe ex regia transjecit, unaque bellum adminiſtrare cœpit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controverſia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis ſibi quiſque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hoſtes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæſaris, cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio deſiſteret, neve animo deficeret, indicatis, deprehenſiſque internuntiis, a Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

a *filia minor Ptolemæi regis*] Arſinoe. Vide Dionem lib. XLII. Hirtium B. Alex. c. 4.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ
COMMENTARIORUM
DE
BELLO ALEXANDRINO
LIBER UNUS.

CAPUT I.

Cæſar claſſem ex variis locis accerſit, & munitiones auget. Alexandrini in omnibus regni partibus delectum habent. Principes regni in conciliis conqueruntur, Romanos in conſuetudinem ejus regni ſæpius veniſſe.

1. BEllo Alexandrino conflato, Cæſar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaque omnem claſſem accerſit, ex Creta ſagittarios, equites *a* ab rege Nabathæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri, & frumentum, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ eſſe viderentur, teſtudinibus, atque muſculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta eſt Alexandria, quod ſine contignatione, ac materia ſunt ædificia, & ſtructuris, atque fornicibus continentur, tectaque ſunt *b* rudere, aut pavimentis. Cæſar ſtude-

HIRTII VEL OPPII] Vide Sueton. Cæſ. c. 56.

a *ab rege Nabathæorum Malco*] Nabathæi in Arabia petræa, eorumque *Petra* ſedes regia. Malco libri Cæſaris. Græcis Joſepho xlii. 8. & Dioni xlvii. id nomen Μάλχος, *Malchus eſt*. Hic ſecundus ejus nominis. Vide Hiſt. Antiq.

b *rudere aut pavimentis*] rudere novo, id eſt fractis & contuſis teſtis, calce mixtis, quibus pavimenta fiunt. Vitruv.

debat maxime, ut quam anguſtiſſimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus, vineiſque agendis a reliqua parte urbis excluderet, illud ſpectans, primum, ut, cum eſſet in duas partes urbs diviſa, acies uno conſilio, atque imperio adminiſtraretur: deinde ut laborantibus ſuccurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet: in primis vero, ut aqua, pabuloque abundaret, quarum *a* alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat; quod utrumque palus large

2. præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora inferebatur; nam in omnes partes, per quas fines Ægypti regnumque pertinet, legatos, conquiſitoreſque, delectus habendi cauſſa, miſerant, magnumque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum convexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum, ſtipendiumque præbebant. Hac multitudine diſpoſita, munitiones ſemotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ eſſent. Omnibus viis, atque angiportis triplicem vallum obduxerant. Erat autem quadrato exſtructus ſaxo; nec minus xl. pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias *b* ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; ſubjectiſque eas rotis, funibus, jumentiſque objectis, directis plateis in quamcumque erat viſum partem move-

vii. 1. qui *rudus novum* opponit *veteri* & *redivivo*: & Pallad. 1. 9.

a *alterius rei copiam exiguam*] aquæ parum habebat.

b *ambulatorias totidem*] Turres ambulatoriæ erant ligneæ, rotis impoſitæ, ut admoveri muro poſſent. Vitruvius x. 19. *Diades ſcriptis ſuis oſtendit, ſe inveniſſe turres ambulatorias, quas etiam diſſolutas in exercitu circumferre* (Alexander) *ſolebat*. Vide Vegetii lib. iv. 17.

vebant. Urbs fertiliſſima, & copioſiſſima omnium 3.
rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſiſſimi, atque acutiſſimi, quæ a nobis fieri viderant, ea ſolertia efficiebant, ut noſtri illorum opera imitari viderentur: & ſua ſponte multa reperiebant, unoque tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant. Atque hæc principes in conciliis, concionibuſque agitabant: Populum Romanum paullatim in conſuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea *a* Gabinium cum exercitu fuiſſe in Ægypto, Pompejum ſe ex fuga eodem recepiſſe, ac Cæſarem veniſſe cum copiis: neque morte Pompeji quidquam profectum, quominus Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature. Namque eum, intercluſum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere *b* tranſmarina auxilia non poſſe.

CAPUT II.

Achillas ab Arſinoe interficitur, cujus exercitus Ganymedi traditur. Is Cæſareos aqua prohibet; quare omnes ſuos perterritos Cæſar conſolatus, jubet ſuam operam conferre ad fodiendos puteos.

INterim, diſſenſione orta inter Achillam, qui 4.
veterano exercitui præerat, & Arſinoen Regis Ptolemæi minorem filiam, *c* ut ſupra demonſtratum eſt, cum uterque utrique inſidiaretur, & ſummam imperii ipſe obtinere vellet, præoccupat Arſinoe per Ganymedem eunuchum nutricium ſuum, atque Achillam interficit. Hoc occiſo, ipſa ſine ullo ſocio, & cuſtode, omne imperium obtinebat. Exercitus Ganymedi traditur. Is, ſuſcepto officio, largitionem in milites
auget, reliqua pari diligentia adminiſtrat. Ale- 5.
xan-

a *Gabinium cum exercitu*] ut exſulém regem Ptolemæum Auletam reſtitueret. Gabinius autem tum Syriam pro conſule adminiſtrabat. *Dio Caſſ. lib.* xxxix.
b *tranſmarina auxilia*] ex Syria, Cilicia, Aſia, Rhodo.
c *ut ſupra demonſtratum*] lib. III. extremo de B. Civili.

xandria eſt fere tota ſuffoſſa, ſpecuſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paulatim ſpatio temporis liqueſcit, ac ſubſidit. Hac uti domini ædificiorum, atque eorum familiæ conſueverunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa, atque turbida, ut multos, varioſque morbos efficiat. Sed ea plebes, ac multitudo contenta eſt neceſſario, quod fons urbe tota nullus eſt. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi, qui diſtributi munitionum tuendarum cauſſa vicatim ex privatis ædificiis, ſpecubus, & puteis extra-
6. cta aqua utebantur. Hoc probato conſilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. Interſeptis enim ſpecubus, atque omnibus urbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. Quamobrem ſalſior paullo præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſſam id accidiſſet, nec ſatis ſibi ipſi credebant, cum ſe inferiores ejuſdem generis, ac ſaporis aqua dicerent uti, atque ante conſueſſent: vulgoque inter ſe conferebant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebant. Parvo vero temporis ſpatio, hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior jam,
7. ſalſiorque reperiebatur. Quo facto, dubitatione ſublata, tantus inceſſit timor, ut ad extremum caſum omnes deducti viderentur, atque alii morari Cæſarem dicerent, quin naves conſcendere juberet; alii multo graviorem extimeſcerent caſum, quod neque celari Alexandrinos poſſent in apparanda fuga, cum hi tam parvo ſpatio diſtarent ab ipſis; neque illis imminentibus, atque inſequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæſaris, quam domiciliis ipſorum non move-

verat, quod ea ſe fidelem palam noſtris eſſe ſimulabat, & deſciviſſe a ſuis videbatur: ut, ſi mihi defendendi eſſent Alexandrini, quod neque fallaces eſſent, neque temerarii, multa oratio fruſtra abſumeretur. Cum vero uno tempore & natio eorum, & natura cognoſcatur, aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem, nemo dubitare poteſt. Cæſar ſuorum timorem conſolatione, & ratione minuebat. Nam puteis, foſſiſque aquam dulcem poſſe reperiri affirmabat. 8.
Omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quod ſi alia eſſet litoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hoſtes claſſem haberent; prohiberi ſeſe non poſſe, quominus quotidie aquam navibus peterent, vel a ſiniſtra parte a *a* Paretonio, vel a dextra *b* ab inſula, quæ diverſæ navigationes nunquam uno tempore adverſis ventis præcluderentur. Fugæ vero nullum eſſe conſilium non ſolum iis, qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent. Magno negotio impetus hoſtium adverſos ex munitionibus ſuſtineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares eſſe poſſe. Magnam autem moram, & difficultatem adſcenſum in naves habere, præſertim ex ſcaphis: ſummam eſſe contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque, & ædificiorum notitiam. Hos præcipue in victoria inſolentes præcurſuros, & loca excelſiora, atque ædificia occupaturos. Ita fuga, navibuſque noſtros prohibituros. Proinde ejus conſilii obliviſcerentur, atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent. Hac oratione apud ſuos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem 9.

a *Paretonio*] Marmaricæ, quæ proxima Ægypto ab occaſu eſt, oppido cum portu.
b *ab inſula*] Pharo inſula, proxima Alexandriæ.

rem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximiſque conatibus, non longi temporis labore, occurſum eſt.

CAPUT III.

Legio 37. a Domitio Calvino in naves impoſita ad litora Africæ appellit: eidem aquæ inopia laboranti Cæſar auxilium fert. Nonnullos ex Cæſareis hoſtes capiunt, atque ipſi Cæſari cum navibus occurrunt. Cæſar pugnam devitare curat; hoſtes tamen in unam navem Rhodiam impetum faciunt, ſed victi e pugna diſcedunt. Cæſar cum navibus onerariis Alexandriam petit.

EO biduo legio XXXVII. ex *a* dedititiis Pompejanis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis impoſita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africæ, paullo ſupra Alexandriam, delata eſt. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar ut per ſe conſilium caperet, quid faciendum videretur, navim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi juſſit, nullis noſtris militibus impoſitis: quod, cum longius paullo diſcederet, munitiones nudare nolebat; cumque ad eum locum acceſſiſſet, *b* qui appellatur Cherrhoneſus, aquandique cauſſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex numero, cum longius a navibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti. Ex iis cognoverunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec ullos milites in navibus habere. Qua re com-

a *dedititiis Pompejanis*] Vide de his lib. III. Civ. cap. 99.
b *qui appellatur Cherrhoneſus*] Ptolemæus lib. IV. cap. V. poſt Alexandriam ab occaſu, ex intervallo dimidii gradus ſeu XXX minutorum, habet locum qui vocatur Χερσόνησος μικρὰ, λιμὴν, *Cherſoneſus parva, portus*. Dicitur χεῤῥόνησος & χερσόνησος, *peninſula*.

comperta, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſarique redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in navibus habebat, & poſt horam X. diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum, quod nulla ſatis idonea eſſet hortatio, qua neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſſis naves, quas potuit, Cæſar ad terram detrahit; quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat. Erat una navis Rhodia in dextro Cæſaris cornu, longe ab reliquis collocata. Hanc conſpicati hoſtes, non
tenuerunt ſeſe: magnoque impetu IV. ad eam 11.
conſtratæ naves, & complures apertæ contenderunt. Cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpiter in conſpectu contumeliam acciperet; quamquam, ſi quid gravius illi accidiſſet, *a* merito caſurum judicabat. Prælium commiſſum eſt magna contentione *b* Rhodiorum, qui cum in omnibus dimicationibus & ſcientia, & virtute præſtitiſſent, tum maxime illo tempore totum onus ſuſtinere non recuſabant; ne quod ſuorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium ſecundiſſimum eſt factum. Capta eſt una hoſtium quadriremis, depreſſa eſt altera, alteraque perforata. Deinde omnes *c* epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum eſt interfecta. Quod niſi nox prælium diremiſſet, tota claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus, adverſo vento leniter flante, naves onera-

a *merito caſurum*] quia longius a claſſe receſſerat.

b *Rhodiorum qui præſtitiſſent*] Cicero pro Lege Man. c. 18. *Rhodiorum uſque ad noſtram memoriam diſciplina navalis & gloria remanſit.*

c *epibatis nudatæ*] ἐπιβάταις. Eſt autem ἐπιβάτης, Heſychio auctore, *ὁ μὴ κωπηλάτης, ἀλλὰ πλέον μαχητής.* hoc eſt, *qui navem adſcendit, non ut remex, ſed potius ut pugnator*. Epibatæ ergo milites navales.

rias Cæſar *a* remulco victricibus ſuis Alexandriam deducit.

CAPUT IV.

Alexandrini naves reficiunt, claſſemque reparant, atque ad novum conflictum ſe expediunt. Refertur numerus navium Cæſaris ſe ad pugnam parantis. Naves utrinque in ordine collocantur.

12. EO detrimento adeo ſunt fracti Alexandrini, cum non jam virtute propugnatorum, ſed *b* ſcientia claſſiariorum ſe victos viderent...... *c* quibus, & ſuperioribus locis ſublevabantur, ut vix ædificiis defendi poſſent, & materiam cunctam objicerent, quod noſtræ claſſis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, poſtea quam Ganymedes in concilio confirmavit, ſeſe & eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum, & numerum adaucturum, magna ſpe, & fiducia veteres reficere naves, accuratiuſque huic rei ſtudere, atque inſervire inſtituerunt. Ac, tametſi amplius cx. navibus longis in portu, navalibuſque amiſerant, non tamen reparandæ claſſis cogitationem depoſuerunt. Videbant enim non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe, ſi claſſe ipſi valerent. Præterea nautici homines, & urbis, & regionis maritimæ, quotidiano uſu a pueris exercitati ad naturale, ac domeſticum bonum refugere cupiebant: & quantum parvulis navigiis profeciſſent ſentiebant. Itaque omni ſtu-
13. dio ad parandam claſſem incubuerunt. Erant omnibus oſtiis Nili cuſtodiæ exigendi portorii cauſſa diſpoſitæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant uſi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gy-

a *remulco deducit*] Vide lib. II. Civ. c. 23. extremo.
b *ſcientia claſſiariorum*] Rhodiorum maxime, de quibus modo dictum eſt cap. xi. ſect. 3.
c *quibus & ſuperioribus locis*] a quibus Cæſarianis claſſiariis Alexandrini eminentioribus locis ſublevabantur. *Rhellican.* Simplicius legas, *qui & ſuperioribus*.

gymnaſia, ædificia publica detegebant: aſſeres
remorum uſum obtinebant. Aliud naturalis ſo-
lertia, aliud urbis copia ſubminiſtrabat. Poſtre-
mo non longam navigationem parabant; ſed præ-
ſentis temporis neceſſitati ſerviebant, & in ipſo
portu confligendum videbant. Itaque paucis die-
bus, contra omnium opinionem, quadriremes
XXII. quinqueremes V. confecerunt; ad has mi-
nores, apertaſque complures adjecerunt: &, in
portu periclitati remigio, quid quæque earum
efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſe-
que ad confligendum omnibus rebus paraverunt.
Cæſar Rhodias naves IX. habebat; nam, X. miſ-
ſis, una in curſu litore Ægyptio defecerat; Pon-
ticas VIII. Lycias V. ex Aſia XII. Ex his quin-
queremes V. erant, & quadriremes X. Reliquæ
infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ.
Tamen virtute militum confiſus, cognitis ho-
ſtium copiis, ſe ad dimicandum parabat. Poſt- 14.
quam eo ventum eſt, ut ſibi uterque eorum con-
fideret, Cæſar *a* Pharon claſſe circumvehitur,
adverſaſque naves hoſtibus conſtituit: in dex-
tro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponti-
cas. Inter has ſpatium CD. paſſuum relinquit,
quod ſatis eſſe ad explicandas naves videbatur.
Poſt hunc ordinem reliquas naves ſubſidio diſ-
tribuit: quæ quamque earum ſequatur, & cui
ſubveniat, conſtituit, atque imperat. Non du-
bitanter Alexandrini claſſem producunt, atque
inſtruunt; in fronte collocant XXII. reliquas
ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt. Ma-
gnum præterea numerum minorum navigiorum,
& ſcapharum producunt *b* cum malleolis, igni-
buſque; ſi quid ipſa multitudo, & clamor, &
flamma noſtris terroris afferre poſſent.

a *Pharon circumvehitur*] inſulam Alexandrinam.
b *cum malleolis ignibuſque*] Malleoli ſagittæ ſunt, ignem & alimentum circumplicatum habentes, quæ ardentes emiſſæ, id, in quo figuntur, comburunt. Vide Veget. IV. 18. Ammian. Marcellin. XXIII. 10.

CAPUT V.

Euphranor claſſis Rhodiæ imperium conſequitur. Dato pugnæ ſigno a Cæſare, Alexandrini in naves Rhodias irrumpunt, prælium que committunt: eorum quinqueremes tres, præter unam captam, deprimuntur, reliquæ fugientes ad oppidum ſe conferunt. Cæſar jubet ſuos inſulam aggredi, quam tamen hoſtes ſtrenue defendunt, ſed poſtea Cæſarei ea potiuntur. Cæſar oppidum quoddam ad Pharum communit; ibique poſito præſidio, pontem quemdam oppido proximum ab Alexandrinis occupatum aggreditur. Alexandrini Cæſareos navibus egreſſos felici eventu inſequuntur. Cæſar navigio cum ſe ejeciſſet, in tutum ſe recipit natando; occiſorum numerus.

ERant inter duas claſſes vada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim prædicant, *a* partem eſſe Alexandriæ dimidiam Africæ. Satiſque diu inter ipſos eſt expectatum, ab utris tranſeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intraſſent, & ad explicandam claſſem, & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore videbantur. Rho-
15. diis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum noſtris hominibus, quam cum Græcis comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam, atque animi magnitudinem delectus eſt ab Rhodiis, qui imperium claſſis obtineret. Qui, ubi Cæſaris animum advertit; Videris mihi, inquit, Cæſar, vereri, ſi hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam claſſem poſſis explicare. Nobis rem committe, nos prælium ſuſtinebimus; neque tuum judicium fallemus, dum reliqui

a *partem Alexandriæ dimidiam Africæ*] Variæ veterum de termino Aſiæ & Africæ opiniones. Plures in Nilo ſtatuerunt: alii in Catabathmo ultra Paratonium: quidam in media Alexandria, ut noſter Hirtius: rectius alii ſinu Arabico & iſthmo, quem hic ad mare mediterraneum facit, diſcreverunt. Vid. Notit. Orb. Antiqui lib. 1. cap. xi.

qui ſubſequantur. Hoſtes quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari magno nobis & dedecori, & dolori eſt. Cæſar illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ. Progreſſas ultra vadum IV. Rhodias naves circumſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Suſtinent illi, atque arte, ſolertiaque ſe explicant; ac tantum doctrina potuit, ut in diſpari numero nulla tranverſa hoſti objiceretur, nullius remi detergerentur, ſed ſemper venientibus adverſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſario diſceſſum ab arte eſt propter anguſtias loci, atque omne certamen in virtute conſtitit. Neque vero Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibuſque, & votis victoriam ſuis ab Diis immortalibus expoſceret. Minime 16.
autem erat par prælii certamen. Noſtris enim prorſus neque terra, neque mari effugium dabatur victis: *a* omniaque victoribus erant futura in incerto. Illi, ſi ſuperaſſent navibus, omnia tenerent: ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave, ac miſerum videbatur, *b* perpaucos de ſumma rerum, ac de ſalute omnium decertare: quorum ſi quis aut animo, aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cadendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum, notum proſequens erat obteſtatus; ne ſuam, atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaque hoc animo eſt decertatum, ut neque maritimis, nauticiſque ſo-

a *omniaque victoribus*] Cæſarianis, ſi viciſſent.
b *perpaucos de ſumma rerum*] perpaucos Cæſarianos, quia propter loci anguſtiam claſſis explicari non potuit.

lertia, atque ars præſidium ferret; neque numero navium præſtantibus multitudo prodeſſet, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti noſtrorum poſſent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una, & biremis cum defenſoribus, remigibuſque; & deprimuntur tres, noſtris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus, atque ædificiis imminentibus, & noſtros adire propius prohibuerunt.

17. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet, omni ratione Cæſar contendendum exiſtimavit, *a* ut inſulam, molemque ad inſulam pertinentem in ſuam redigeret poteſtatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio, cohortes X. & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora, ſcaphaſque imponit: alteram inſulæ partem *b* diſtinendæ manus cauſſa cum conſtratis navibus aggreditur, præmiis magnis propoſitis, qui primus inſulam cepiſſet. At primo impetum noſtrorum pariter ſuſtinuerunt. Uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo propter aſperitatem loci non facilis noſtris aditus dabatur: *c* & ſcaphis, navibuſq; longis V. mobiliter, & ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, vadiſque prætentatis, pauci noſtri in litore conſtiterunt; atque hos ſunt alii ſubſecuti; conſtanterque in eos, qui in litore æquo conſtiterant, impetum fecerunt, omnes *d* Pharitæ terga verterunt. Hi pulſi, cuſtodia portus relicta, naves ad litora, & vicum applicaverunt; ſeque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

18. Neque vero diutius ipſi ex muni-

a *ut inſulam*] Pharon, ante Alexandrinum portum.
b *diſtinendæ manus cauſſa*] militum Alexandrinorum, ut diverſis locis impetiti, dividere ſe neceſſe haberent, neutroque loco fortius repugnarent.
c *& ſcaphis navibuſque longis V.*] Alexandrinorum hæ ſcaphæ naveſque erant, quibus anguſtias tuebantur.
d *Pharitæ*] incolæ Phari.

nitione ſe continere potuerunt: etſi erat non diſſimile aliorum, atque Alexandriæ, genus ædificiorum (ut minora majoribus conferantur) turreſque editæ, & conjunctæ muri locum obtinebant. Neque noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum; ſed terror hominibus mentem, conſiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. Qui ſe in æquo loco, ac plano pares eſſe confidebant, iidem perterriti fuga ſuorum, & cæde paucorum, xxx. pedum altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt, ſeque per molem in mare præcipitaverunt, & dccc. paſſuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis
capti interfectique ſunt. Sed numerus captivo- 19.
rum omnino fuit dc. Cæſar, præda militibus conceſſa, ædificia diripi juſſit; caſtellumque *a* ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præſidium poſuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur: quod his obtentis duobus, omnem navigiorum excurſum, & repentina latrocinia ſublatum iri videbatur. Jamque eos, *b* qui præſidio eum locum tenebant, tormentis e navibus, ſagittiſque depulerat, atque in oppidum redegerat, & *c* cohortium III. inſtar in terram expoſuerat: non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur. Reliquæ copiæ in navibus ſtationem obtinebant. Quo facto, imperat *d* pontem adverſus hoſtem prævallari; &, qua exitus navibus erat, fornice extructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri, atque obſtrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino ſcapha egredi poſſet: altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido ſe ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco

a *ad pontem, qui propior*] ad partem pontis, quæ Pharo cohærebat. Erat enim inſula ponte juncta urbi Alexandriæ.
b *qui præſidio eum locum tenebant*] eam pontis partem.
c *cohortium* III *inſtar*] circiter III cohortes. Inſolens locutio.
d *pontem prævallari*] vallum & munimentum tranſverſum ponti præducere.

conſtiterunt: eodemque tempore, quæ conſueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtituerunt. Pugnabatur a noſtris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adverſus pontem, & ex navibus contra
20. molem. In his rebus occupato Cæſare, militeſque hortante, remigum magnus numerus, & claſſiariorum ex longis navibus noſtris in molem ſe ejecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hoſtium lapidibus, ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed poſtquam ultra eum locum ab latere eorum aperto auſi ſunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut ſine ſignis, certiſque ordinibus, ſine ratione prodierant, ſic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, noſtroſque acrius perturbatos inſequebantur. Simul qui in navibus longis remanſerant, ſcalas rapere, naveſque a terra repellere properabant, ne hoſtes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum adverſi ſuſtinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & diſceſſu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves, multitudine hominum, atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naves conſecuti incolumes diſceſſerunt: pauci allevati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.
21. Cæſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt. Poſtquam univerſos cedere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit. Quo multitudo hominum inſecuta cum irrumperet;

ne-

neque adminiſtrandi, neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius conſtiterant, naves adnatavit. Hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſervavit. Navigium quidem ejus multitudine depreſſum militum, una cum hominibus interiit. Hoc prælio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum cd, & paulo ultra eum numerum claſſiarii, & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus, multiſque tormentis confirmaverunt, atque, egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites noſtri tantum 22.
abſuerunt ut perturbarentur, ut incenſi potius, atque incitati magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis, inque præliis quotidianis, quandocumque ſors obtulerat, procurrentibus, & *a* erumpentibus ſtudiis militum. Nec divulgata Cæſaris cohortatio ſubſequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi, & continendi a periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

CAPUT VI.

Alexandrini legatos ad Cæſarem mittunt, ut Regem ad eos venire ſinat, quod Cæſar libenter patitur. Rex arma in Cæſarem movet. Alexandrini Cæſaris commeatum intercipiunt. Cæſar claſſem inſtruit. Euphranor perit.

ALexandrini, cum Romanos & ſecundis rebus confirmari, & adverſis incitari viderent, neque ullum belli tertium caſum noſſent, quo poſſent eſſe firmiores, ut conjectura conſe- 23.

a *erumpentibus ſtudiis militum. Nec divulgata*] Ita noſtri *Seminarii* editio. Recte. Vulgo legitur, *Erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multum operibus & ardentibus ſtudiis militum; nec* &c. ex quibus verbis nulla elici apta ſententia poteſt; quod vidit & Cellarius, monuitque, locum eſſe corruptum.

qui poſſumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæſaris erant præſidiis, aut ſuo priore conſilio per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæſarem miſerunt, ut dimitteret regem, tranſireque ad ſuos pateretur; paratam enim omnem multitudinem eſſe, *a* confectam tædio puellæ, *b* fiduciario regno, dominatione crudeliſſima Ganymedis, facere id, quod rex imperaſſet: quo ſi auctore in Cæſaris fidem, amicitiamque venturi eſſent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quominus ſe dederent.

24. Cæſar, etſi fallacem gentem, ſemperque alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile eſſe ſtatuit: quod ſi quo pacto ſentirent ea, quæ poſtularent, manſurum in fide dimiſſum regem credebat; ſin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, ſplendidius, atque honeſtius ſeſe contra regem, quam contra convenarum, ac fugitivorum manum bellum eſſe geſturum. Itaque regem cohortatus, ut conſuleret regno paterno, parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendiis, & ruinis eſſet deformata, cives ſuos primum ad ſanitatem revocaret, deinde conſervaret; fidem populo Romano, ſibique præſtaret; cum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret; dextram tenens, dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regius animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne a gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæſarem cœpit, ne ſe dimitteret: non enim regnum ipſum ſibi conſpectu Cæſaris eſſe jucundius. Compreſſis pueri lacrymis, Cæſar ipſe commotus celeriter, ſi illa ſentiret, fore eum ſecum affirmans, ad ſuos dimiſit. Ille, ut ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeo contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur

pro-

a *confectam tædio puellæ*] Arſinoes.
b *fiduciario regno*] fidei Arſinoes ad tempus permiſſo, dum controverſia inter Cleopatram & fratrem Ptolemæum eſſet compoſita.

profudiſſe. Acccidiſſe hoc complures Cæſaris legati, amici, centuriones, militeſque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri eluſa eſſet: quaſi vero id Cæſar, bonitate tantum adductus, ac non prudentiſſimo conſilio, feciſſet. Cum *a* duce aſſumpto Alexandrini nihilo ſe 25.
firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibuſque militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque ſe quidquam proficere viderent; rumoreſque exiſterent, magna Cæſari præſidia, terreſtri itinere, Syria, Ciliciaque adduci: quod nondum Cæſari auditum erat: interea commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur, intercipere ſtatuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis *b* ad Canopum in ſtatione diſpoſitis navibus, inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod ubi Cæſari nuntiatum eſt, claſſem jubet expediri, atque inſtrui. Præficitur *c* T. Nero. Proficiſcuntur in ea claſſe Rhodiæ naves, atque in his *d* Euphranor, ſine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem caſum reſervat, ſuperiorum temporum diſſimilis, Euphranorem perſequebatur. Nam cum ad Canopum ventum eſſet; inſtructaque utrinque claſſis conflixiſſet, & ſua conſuetudine Euphranor primus prælium commiſiſſet, & illic triremem hoſtium perforaſſet, ac demerſiſſet; proximam longius inſecutus, parum celeriter inſequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis eſt, cui ſubſidium nemo tulit: ſive quod in ipſo ſatis

V 6 præ-

a *duce aſſumpto*] rege recepto, cujus auſpiciis bellum gererent.

b *ad Canopum*] oppidum Ægypti maritimum ad Nili oſtium, quod inde *Canopicum* denominatur, cxx ſtadiis in ortum ab Alexandria. Scribitur Κάνωπος & Κάνωβος, *Canopus* & *Canobus*. Vide Steph. Byzant.

c *Ti. Nero*] pater imperatoris Tiberii, qui Auguſto ſucceſſit. Suetonius ejus Vita c. 4. *Pater Tiberii, quæſtor C. Cæſaris, Alexandrino bello claſſi præpoſitus, plurimum ad victoriam contulit.*

d *Euphranor*] vide ſupra cap. 15. pr.

præſidii pro virtute, ac felicitate ejus putarent eſſe, ſive quod ipſi ſibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem geſſit, ſolus cum ſua quadriremi victrice periit.

CAPUT VII.

Mithridates Pergamenus, Peluſio capto, ad Cæſarem ſe confert. Deltæ deſcriptio. Rex plures copias contra Mithridatem mittit, ab eis prælium committitur. Mithridates Cæſarem de re geſta certiorem facit, Cæſar ei auxilium fert.

26. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, ſcientiæque in bello, & virtutis, fidei, dignitatiſque in amicitia Cæſaris, miſſus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accerſenda, magnas copias, quas celeriter, & propenſiſſima civitatum voluntate, & ſua diligentia confecerat, itinere pedeſtri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Peluſium adduxit: idque oppidum firmo præſidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, veluti clauſtris, munita exiſtimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis, defeſſiſque ſubjiciebat, & perſeverantia, conſtantiaque oppugnandi, quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem, præſidiumque ibi ſuum collocavit. Inde re bene geſta Alexandriam ad Cæſarem contendit, omneſque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adeſt victori, pacarat,
27. atque in amicitiam Cæſaris redegerat. Locus eſt fere regionum illarum nobiliſſimus non ita longe ab Alexandria, a qui nominatur Delta; quod

a *qui nominatur Delta*] Nilus ad mare adproperans in alveos ſcinditur, qui cum litore, quod comprehendunt oſtiis, figuram inverſæ litteræ ∇ efficiunt: unde nomen *Delta* ei parti. Eſt autem vel majus vel minus Delta Ægypti, Ptolemæo diſtinguente lib. xv. cap. v.

quod nomen a ſimilitudine litteræ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili, mire derivata inter ſe, duobus itineribus paullatim, medium inter ſe ſpatium relinquens, diverſiſſimo ad litus intervallo, mari conjungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognoviſſet, & tranſeundum ei flumen ſciret: magnas adverſus eum copias miſit, quibus vel ſuperari delerique Mithridatem, vel ſine dubio retineri poſſe credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, ſic ſatis habebat interclusum a Cæſare a ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiſerunt, feſtinantes præripere ſubſequentibus victoriæ ſocietatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, conſuetudine noſtra caſtris vallatis, ſuſtinuit. Cum vero incaute, atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interficit. Quod niſi locorum notitia reliqui ſe texiſſent, partimque in naves, quibus flumen tranſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent. Qui, ut paullulum ab illo timore ſe recrearunt, adjunctis iis, qui ſubſequebantur, rurſus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mit- 28.
titur a Mithridate nuncius Cæſari, *a* qui rem geſtam perferret. Cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe Rex. Ita pœne ſub idem tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex eſt uſus, in quo magnam, & paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: ſed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur, *b* ſicut ſupra demonſtravimus; prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi poſſet, eumque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit.

CA-

a *qui rem geſtam perferret*] Socius victoriæ Mithridati adfuit Antipater, Herodis pater, cum Judæis. *Joſeph.* XIV. 15. Hinc amicitia Cæſaris cum Antipatro, ex qua initium fortunæ Herodis fuit.

b *ſicut ſupra demonſtravimus*] cap. 14. ſect. 5.

CAPUT VIII.

Deſcriptio loci illius, in quem Rex ſe recepit: is milites ſuos mittit, ut cum Cæſare dimicent. Hoſtes fugiunt. Cæſar ad Regis caſtra contendit.

Conſederat cum copiis rex loco natura muni-
to, quod erat ipſe excelſior *a* planitie ex
omnibus partibus ſubjecta. Tribus autem ex la-
teribus variis genere munitionibus tegebatur. U-
num latus erat objectum flumini Nilo; alterum
editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum ob-
29. tineret; tertium palude cingebatur. Inter caſtra
Regis, & Cæſaris iter flumen intercedebat an-
guſtum, altiſſimis ripis; quod in Nilum influe-
bat. Aberat autem ab Regis caſtris millia paſ-
ſuum circiter VII. Rex, cum hoc itinere veni-
re Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem, ex-
peditoſque delectos pedites ad id flumen miſit,
qui tranſitu Cæſarem prohiberent, & eminus *b*
ex ripis prælium impar inirent. Nullum enim
proceſſum virtus habebat, aut periculum ignavia
ſubibat. Quæ res incendit dolore milites, equiteſ-
que noſtros; quod tamdiu pari prælio cum Alexan-
drinis certaretur. Itaque eodem tempore equites
Germani diſperſi vada fluminis quærentes, par-
tim demiſſioribus ripis flumen tranſnarunt, & le-
gionarii, magnis arboribus exciſis, quæ longitu-
dine utramque ripam contingerent, projectis,
repentinoque aggere injecto, flumen tranſierunt.
Quorum impetum adeo pertimuerunt hoſtes; ut
in fuga ſpem ſalutis collocarent. ſed id fruſtra:
namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt,
30. pæne omni reliqua multitudine interfecta. Cæ-
ſar, re præclariſſime geſta, cum ſubitum adven-
tum

a *planitie*] Jungerm. & Goduin. *planitia*, de qua forma ad lib. I. Civ. c. 43. diximus. Hoc loco ceteri, etiam vet. Ven. *planitie*, ſeu *planities*, alia facta inciſione, huic vero noſtra præferenda.

b *ex ripis prælium impar*] Cæſariis impar, quia editiore loco regii ſtabant; Cæſareanis autem & cum hoſte & cum amne ſimul, ſi tranſire vellent, pugnandum erat.

tum ſuum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis caſtra contendit. Hæc cum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, laſſos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit.

CAPUT IX.

Cæſar caſtellum a Rege munitum expugnat. Cæſarei cum Alexandrinis felici eventu confligunt.

POſtero die caſtellum, quod rex in proximo vico non longe a ſuis caſtris muniverat, a brachiiſque cum opere caſtrorum conjunxerat, vici obtinendi cauſſa, Cæſar aggreſſus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum conſequi difficile factu putaret; ſed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus caſtra regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur; una, quam liberum acceſſum habere demonſtravi; altera, quæ mediocre intervallum inter caſtra, & flumen Nilum habebat. Maxima, & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis, vulnerandiſque noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. Diverſis enim te-

a *brachiiſque cum opere caſtrorum*] Projectæ & excurrentes munitiones, connexæque aliis eleganti metaphora *brachia* vocantur. Livius IV. 9. extr. *alia parte conſul muro Ardeæ brachium injunxerat*. Et Virgilius Æneid. III. verſ. 535.

---- gemino demittunt brachia muro
Turriti ſcopuli.

Et Lucanus lib. III. verſ. 385. clarius:

Longum Cæſar opus, fonteſque & pabula campi
Amplexus foſſa, denſas tollentia pinnas
Ceſpitibus, crudaque exſtruxit brachia terra.

telis noſtri figebantur, adverſi ex vallo caſtrorum, averſi ex flumine, in quo multæ naves inſtructæ funditoribus, & ſagittariis noſtros impu-
31. gnabant. Cæſar, cum videret milites acrius præliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumque animadverteret, excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis, quod & per ſe munitus eſſet, & ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi, decurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illo circuire caſtra, & ſummum locum aggredi juſſit, hiſque Carſulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientia virum præſtantem. Quo ut ventum eſt, paucis defendentibus munitionem, noſtris contra militibus acerrime pugnantibus, diverſo clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes diſcurrere cœperunt. Quorum perturbatione noſtrorum animi adeo ſunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim ſe de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipſa foſſa munitionis magna vi oppreſſis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum, receptumque in navem, & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerſo navigio periiſſe.

CAPUT X.

Cæſar obtenta victoria Alexandriam petit, cui adventanti oppidani ſe dedunt. Cæſar Ægypto, & Alexandria potitus, Reges, quos Ptolemæus vivens decreverat, conſtituit. Inde in Syriam pergit.

82. RE feliciſſime celerrimeque geſta, Cæſar, magnæ victoriæ fiducia proximo terreſtri itinere

nere Alexandriam cum equitibus contendit, at-
que ea parte oppidi victor introiit , quæ præſi-
dio hoſtium tenebatur . Neque eum conſilium
ſuum fefellit, quin hoſtes, eo prælio audito, ni-
hil jam de bello eſſent cogitaturi. Dignum ad-
veniens fructum virtutis , & animi magnitudi-
nis tulit : omnis enim multitudo oppidanorum ,
armis projectis , munitionibuſque ſuis relictis ,
veſte ea ſumpta , qua ſupplices dominantes de-
precari conſueverunt , ſacriſque omnibus prola-
tis, quorum religione precari offenſos, iratoſque
animos regum erant ſoliti , advenienti Cæſari
occurrerunt , ſeque ei dediderunt . Cæſar in fi-
dem receptos conſolatus , per hoſtium munitio-
nes in ſuam partem oppidi magna gratulatione
venit ſuorum , qui non tantum bellum ipſum ,
ac dimicationem , ſed etiam talem adventum e-
jus felicem fuiſſe lætabantur . Cæſar Ægypto , 33
atque Alexandria potitus reges conſtituit , quos
Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atque obteſta-
tus erat Populum Romanum , ne mutarentur .
Nam majore ex duobus pueris rege amiſſo, mi-
nori tradidit regnum , a majorique ex duabus fi-
liis Cleopatræ, quæ manſerat in fide, præſidiiſ-
que ejus. Minorem Arſinoen, cujus nomine diu
regnaſſe impotenter Ganymeden docuimus, de-
ducere ex regno ſtatuit; ne qua rurſus nova diſ-
ſenſio , prius quam diuturnitate confirmarentur
regis imperia , per homines ſeditioſos naſcere-
tur . Legione veterana VI ſecum deducta , cæ-
teras ibi relinquit ; quo firmius eſſet eorum re-
gum imperium : qui neque amorem ſuorum ha-
bere poterant , quod fideliter permanſerant in
Cæſaris amicitia, neque vetuſtatis auctoritatem,
paucis diebus reges conſtituti . Simul ad impe-
rii noſtri dignitatem , utilitatemque publicam
per-

a *majorique ex duabus filiis*] Sic libri , non *filiabus* . Priſcianus lib. VII. cap. de Dat. & Abl. Plur. I. Declinationis : *bis natabus* , *filiabus* , *duabus* cetera . *Et* FILIIS *tamen in eodem genere dictum eſt* . *Ennius* in Andromeda : *filiis propter te objecta ſum innocens Nerei* , *id eſt filiabus* . *Et Plautus in Sticho* (act. IV. ſc. I. v. 65.) *ibo intro* , *&* *gratulabor veſtrum adventum filiis* ; *pro filiabus* . Hæc Priſcian.

pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges, præſidiis eos noſtris eſſe tutos, & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam.

CAPUT XI.

Rex Dejotarus ad Domitium Calvinum ſe confert petitum, ne regnum ſuum vaſtari a Pharnace patiatur; Domitius Dejotaro gratificaturus, omnem ſuam operam in id confert. Legati Domitio nuntiant, Pharnacem Cappadocia deceſſiſſe; at Domitius dat operam, ut Armenia quoque decedat, quam ob rem eo ipſe proficiſcitur, & prope Nicopolim caſtra ponit. Pharnaces clam Domitio inſidias ſtruit, legatoſque ad eum de pace mittit.

34. DUm hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæſar Aſiam, finitimaſque provincias adminiſtrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum ſuum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, poſſideri, vaſtarique pateretur a Pharnace: quo malo niſi liberarentur, imperata ſibi facere, pecuniamque promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſolvere. Domitius non tantum ad explicandos ſumptus rei militaris, cum pecuniam neceſſariam eſſe judicaret: ſed etiam turpe populo Romano, & Cæſari victori, ſibique infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum, atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confeſtim ad Pharnacem miſit, Armenia, Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis populi Romani jus, majeſtatemque tentaret. Hanc denuntiationem cum majorem vim habituram exiſtimaret, ſi propius eas regiones cum exercitu acceſſiſſet, ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI. ſecum ducit, II. in Ægyptum ad Cæſarem mittit, literis ejus evocatas, quarum altera in bello Alexandrino non occurrit,

quod

quod itinere terreſtri per Syriam erat miſſa.
Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas a
Dejotaro, quas ille diſciplina, atque armatura
noſtra complures annos conſtitutas habebat, e-
quiteſque centum, totidemque ab Ariobarzane
ſumit. Mittit P. Sextium ad C. Pletorium quæ-
ſtorem, ut legionem adduceret, quæ *a* ex tu-
multuariis militibus in Ponto confecta erat,
Quinctumque Pariſium in Ciliciam ad auxilia
accerſenda. Quæ copiæ celeriter omnes juſſu
Domitii *b* Comanæ convenerunt. Interim lega- 35.
ti a Pharnace reſponſa referunt, Cappadocia ſe
deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quam
paterno nomine jure obtinere deberet; denique
ejus regni cauſſa integra Cæſari ſervaretur; pa-
ratum enim ſe facere, quod is ſtatuiſſet. Cn.
Domitius, cum animadverteret, eum Cappado-
cia deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed
neceſſitate, quod facilius Armeniam defendere
poſſet, ſubjectam ſuo regno, quam Cappado-
ciam longius remotam; quodque omnes III.
legiones adducturum Domitium putaſſet; ex qui-
bus cum II. ad Cæſarem miſſas audiſſet, au-
daciuſque in Armenia ſubſtitiſſet, perſeverare
cœpit, ut eo quoque regno decederet; neque
enim aliud jus eſſe Cappadociæ, atque Arme-
niæ, nec juſte eum poſtulare, ut in Cæſaris ad-
ventum res integra differretur: id enim eſſe in-
tegrum, quod ita eſſet, ut fuiſſet. His reſpon-
ſis datis, cum iis copiis, quas ſupra ſcripſi, pro-
fectus eſt in Armeniam, lociſque ſuperioribus i-
ter

a *ex tumultuariis militibus*] id eſt, præpropere & raptim col-
lectis. Livius I. 37. *fere obviam Sabini tumultuario milite.*
Et lib. V. 37. *velut tumultuario exercitu raptim ducto.* Et
XXXV. 2. *placere, tumultuarios milites extra Italiam ſcribi.*
b *Comanæ convenerunt*] Hæc Comana Pontica fano & ſacer-
dotio illuſtris, non Comana illa, quæ prope fines eſt Ci-
liciæ. nam cap. 35. ſect. 5. *ex Ponto a Comanis* jugum edi-
tum ſilveſtre eſt, per quod proficiſcendum Domitio erat in
Armeniam minorem. Dicitur vero utroque numero, Co-
mana, *fœm. ſing.* τὰ Κόμανα plurali. Utrobique eadem
dea culta, ut Strabo refert lib. XII. Bellona ſcilicet, ut
noſter infra cap. 66. nominat: & Valer. Flaccus lib. VII.
verſ. 636.
... *exſectos lacerat Bellona Comanos.*

ter facere inſtituit. Nam ex Ponto a Comanis jugum editum ſilveſtre eſt, pertingens in Armeniam Minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat, & quod Cappadocia his jugis ſubjecta, magnam com-
36. meatus copiam erat ſubminiſtratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea conſtanter omnia aſpernabatur, nec ſibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani, & regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum *a* adventaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia Minore poſitum eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, ſatis magno intervallo ab oppido remotis, caſtra poſuit longe a Nicopoli circiter millia paſſuum VII. Quibus ex caſtris, cum locus anguſtus, atque impeditus eſſet tranſeundus, Pharnaces in inſidiis delectos pedites, omneſque pœne diſpoſuit equites. Magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces diſsipari juſsit; paganoſque, & oppidanos in iis locis obverſari, ut ſi amicus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſidiis ſuſpicaretur, cum in agris & pecora, & homines animadverteret verſari, tamquam amicorum adventu. Sin vero, ut in hoſtium fines veniret, præda diripienda milites diſsiparentur, diſperſi-
37. que cæderentur. Hæc cum adminiſtraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum hoc ipſo crederet eum facilius decipi poſſe. At contra ſpes pacis Domitio in iiſdem caſtris morandi attulit cauſam. Ita Pharnaces, amiſſa proximi

a adventaret ad Nicopolim] Nicopolis Armeniæ Minoris, opus Pompeji erat, qui eo loco Mithridatem devicerat. Strabo lib. XII. Πομπήιος περὶ τὸν τόπον τοῦτον πόλιν ἔκτισεν ἐν τῇ αὐτῇ μικρᾷ Ἀρμενίᾳ Νικόπολιν.

mi temporis occaſione, veritus, ne cognoſcerentur inſidiæ, ſuos in caſtra revocavit.

CAPUT XII.

Domitius propius Nicopolim accedit. Pharnaces aciem inſtruit, & ex litteris, quæ ad Domitium ferebantur, interceptis cognoſcit, Cæſarem in ſummo diſcrimine eſſe: Domitius exercitum in aciem educit: utrinque prælium committitur. Occiſorum numerus. Domitius in Aſiam ſe recipit, Pharnaces Pontum occupat.

DOmitius poſtero die prope Nicopolim acceſ-
ſit, caſtraque oppido contulit. Quæ dum
muniunt noſtri, Pharnaces aciem inſtruxit ſuo
more, atque inſtituto. In fronte enim, ſimpli-
ci directa acie, cornua trinis firmabantur ſubſi-
diis. Eadem ratione hæc media collocabantur
acie, duobus dextra, ſiniſtraque intervallis, ſim-
plicibus ordinibus inſtructis. Perfecit inceptum
caſtrorum opus. Domitius, parte copiarum pro
vallo inſtructa. Proxima nocte Pharnaces, in- 38.
terceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus
literas ad Domitium ferebant, cognoſcit Cæſa-
rem magno in periculo verſari, flagitareque a
Domitio, ut quamprimum ſubſidia mitteret,
propiuſque ipſe Alexandriam per Syriam acce-
deret. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco
ducebat, ſi trahere tempus poſſet, cum diſce-
dendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab
oppido, qua facillimum acceſſum, & æquiſſi-
mum ad dimicandum noſtris videbat, foſſas II
directas, non ita magno medio intervallo reli-
cto, IV pedum altitudinis in eum locum dedu-
xit, quo longius conſtituerat ſuam non produ-
cere aciem. Inter has foſſas aciem ſemper in-
ſtruebat, equitatum autem ab lateribus omnem
extra foſſam collocabat: qui neque aliter utilis
eſſe poterat, & multum numero anteibat no-
ſtrum equitatum. Domitius autem, cum Cæſa- 39.
ris magis periculo, quam ſuo commoveretur,
ne-

neque ſe tuto diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas rejecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſſa diſcederet, ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. XXXVI. legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in ſiniſtro, Dejotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen anguſtiſsimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. Sic utrinque acie inſtructa, proceſſum eſt
40. ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur, varieque pugnatur. Nam XXXVI. legio, cum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeo ſecundum prælium fecit, ut *a* mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, adverſoſque hoſtes aggrederetur. At *b* Pontica ex altera parte legio, cum paullulum averſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circuire acies ſecundo conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem, in ipſo tranſitu foſſæ confixa, & oppreſſa eſt. Dejotari vero legiones vix impetum ſuſtinuerunt. Ita victrices regis copiæ cornu ſuo dextro, mediaque acie converterunt ſe ad XXXVI. legionem, quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit. Magnis copiis hoſtium circumdata, præſentiſſimo animo pugnans, *c* in orbem ſe recepit ad radices montium: quo Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pene tota amiſſa, magna parte Dejotari militum interfecta, XXXVI. legio in loca ſe ſuperiora contulit, non amplius CCL. deſideratis. Ceciderunt eo prælio ſplendidi, ac illuſtres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus diſſipati collegit, itineribuſque tutis per Cappado-
41. ciam ſe in Aſiam recepit. Pharnaces rebus ſecundis elatus, cum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret, Pontum omnibus copiis occupavit, i-

bique

a *ut mœnibus oppidi*] Nicopoleos.

b *Pontica ex altera parte*] Pontica legio, quæ in ſiniſtro cornu collocata erat. *cap.* 39.

c *in orbem ſe recepit*] Vide quæ ad lib. I. c. 37. ſect. 2. de B. Gall. diximus.

ſibique & victor, & crudeliſſimus rex, cum ſibi fortunam paternam feliciore eventu deſtinaret, multa oppida expugnavit: bona civium Romanorum, Ponticorumque diripuit: ſupplicia conſtituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant, eaque, quæ morte eſſent miſeriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat.

CAPUT XIII.

Q. Cornificius quæſtor Cæſaris Illyricum recipit, & plura caſtella expugnat. Cæſar Gabinium literis monet, ut Illyricum petat, ſeque cum Cornificio conjungat. Gabinius poſt infelicem pugnæ eventum, Salonam ſe recipit, ibique morbo interit, cujus mors Octavium in ſpem potiundæ provinciæ fruſtra erigit.

SUb idem tempus in Illyrico eſt incommodum
acceptum, quæ provincia ſuperioribus men- 42.
ſibus retenta non tantum ſine ignominia, ſed etiam cum laude erat. Namque eo miſſus æſtate cum II. legionibus Q. Cornificius Cæſaris quæſtor pro prætore, quamquam erat provincia minime copioſa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac diſſenſionibus vaſtata, & confecta, tamen prudentia, ac diligentia ſua, quod magnam curam ſuſcipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. Namque & caſtella complura locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit, eaque præda milites donavit: quæ etſi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ deſperatione erat grata, præſertim virtute parta: & cum Octavius ex fuga Pharſalici prælii magna claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet, paucis a navibus Jader-

a *navibus Jadertinorum*] Jadera, maritima urbs Illyrici, hodie Zara Vecchia. Colonia Rom. fuit. Ptolemæus Ἰάδερα κο-

dertinorum, quorum ſemper in Rempublicam ſingulare conſtiterat officium, diſperſis Octavianis navibus erat potitus, ut vel claſſe dimicare poſſet, adjunctis captivis navibus ſociorum: & cum diverſiſſima parte orbis terrarum Cn. Pompejum victor Cæſar ſequeretur, compluresque adverſarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, ſe, reliquiis ex fuga collectis, contuliſſe audiret, *a* literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum, conjunctiſque copiis cum Q. Cornificio, ſi quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: ſin ea non magnis copiis tuta eſſe poſſet, in Macedoniam *b* legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionemque, vivo Cn. Pompejo, bellum inſtauraturam eſſe credebat.
43. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, ſive copioſiorem provinciam exiſtimans, ſive multum fortunæ victoris Cæſaris tribuens, ſive virtute, & ſcientia ſua confiſus, quam ſæpe in bellis periclitatus, magnas res, & ſecundas ductu, auſuque ſuo geſſerat, neque provinciæ facultatibus ſublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluſo mari tempeſtatibus, commeatus ſupportari poterat; magniſque difficultatibus coactus, non ut volebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita, cum duriſſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque eſt a barbaris contemptus, ut *c* Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortiſſimi,

κολώνια. Et Domitiani nummo COL. AUGUSTA JADERA. Quidam libri, etiam vet. Ven. Hiadertinorum, quia Græca ſit Ἰάδερα cum halitu aſpero.

a *litteras ad Gabinium*] Hic ille Gabinius, quo conſule Cicero in exilium ejectus fuerat: eoque proconſule rex Ægypti Ptolemæus reductus eſt. Poſt partes ſecutus Cæſaris.

b *legiones adducerent*] Sic libri. Unus *adduceret*.

c *Salonam ſe recipiens*] Salona olim caput Dalmatiæ, & inſignis colonia, quæ & plurali *a Salonis*, ac *Salonas* effertur ſupra B. Civ. III. 8. & 9. etiam Græce ὁ Σάλων. Vid. Notit. Orb. Antiq.

ſimi, fideliſſimique incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amiſſis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam ſe recepit, ſummaque ibi difficultate omnium preſſus, paucis menſibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & ſubita mors in magnam ſpem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus ſecundis & fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii verſari paſſa non eſt.

CAPUT XIV.

Cornificius Vatinium ad ſe in auxilium contra Octavium convocat: Vatinius in Illyricum pergit: aliquot civitates, quæ ſe Octavio dediderant, recipit; & Octavium ab oppugnatione Epidauri depellit. Octavius ad inſulam Tauridem ſe confert, ibique Vatinium advenientem præſtolatur. Acies utrinque inſtruitur, & prælium committitur. Octavii victi fuga. Vatinius peracta pugna Iſſam petit; unum oppidum in deditionem accipit, tandem victor Brundiſium proficiſcitur.

Vatinius, Brundiſii cum eſſet, cognitis rebus, quæ geſtæ erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribuſque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros; etſi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum ſequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultateſque hiemis, & ſubitæ præparationis. Nam cum ipſe paucas in portu naves longas haberet, literas in Achajam ad Q. Calenum miſit, ut ſibi claſſem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octavii non poterant, navibus actuariis, 44.

 qua-

quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quamquam non ſatis juſta ad præliandum, roſtra impoſuit. His adjunctis navibus longis, & numero claſſis aucto, militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, & omnibus legionariis, qui numero ægrorum relicti erant Brundiſii, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimaſque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque ſe tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio prætervehebatur: nec ſibi illius rei moram, neceſſitatemque injungebat, quin, quam celerrime poſſet, ipſum Octavium perſequeretur. Hunc *a* oppugnantem Epidaurum terra, marique, ubi noſtrum erat præſidium, adventu ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit,
45. præſidiumque noſtrum recepit. Octavius, cum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognoviſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit *b* ad inſulam Tauridem: qua regione Vatinius inſequens navigabat, non quod Octavium ibi reſtitiſſe ſciret; ſed quod eum longius progreſſum inſequi decreverat. Cum propius Tauridem acceſſiſſet, diſtenſis ſuis navibus, quod & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpicio hoſtis, repente adverſam ad ſe venientem navem, antennis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conſpexit, celeriter vela ſubduci, demittique antennas jubet, & milites armari; & vexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum, quæ primæ naves ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat. Parabant ſe Vatiniani repente oppreſſi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Inſtruitur utrinque acies; ordine diſpoſita magis Octaviana; paratior militum

a *oppugnantem Epidaurum*] Epidaurum, urbs Dalmatiæ maritima, ubi nunc Raguſa Vecchia. Plinius III. 22. *A Narone* C. M. P. *abeſt Epidaurum colonia* Ptol. Ἐπίδαυρος. *Epidauros* fæmineo caſu.

b *ad inſulam Tauridem*] in Illyrico mari ſitam. ſed quænam ex pluribus ejus maris ſit, ſilentibus Geographis, ignotum eſt.

ſitum animis Vatiniana. Vatinius, cum animadverteret, neque navium ſe magnitudine, neque numero parem eſſe futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octavii impetum fecit. Celerrime, fortiſsimeque contra illo remigante, naves adverſæ roſtris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime. Nam cum ſuo quiſque auxilium ferret, magnum cominus in anguſto mari prælium factum eſt: quantoque conjunctis magis navibus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex ſuis navibus in hoſtium naves tranſilire non dubitabant; & dimicatione æquata, longe ſuperiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipſius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipſe Octavius ſe in ſcapham confert: in quam plures cum confugerent, depreſſa ſcapha, vulneratus tamen adnatat *a* ad ſuum myoparonem. Eo receptus, cum prælium nox dirimeret, tempeſtate magna velis vix profugit. Sequuntur hunc ſuæ naves nonnullæ, quas caſus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius re bene geſta receptui cecinit; ſuiſque omnibus incolumibus in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſsis Octaviana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prælio *b* penterem I, triremes II, *c* dicrotas VIII, compluresque remiges Octavianos: poſteroque ibi die fuit, dum ſuas, captivaſque naves reficeret. Poſt

46.

47.

X 2 diem

a *ad ſuum myoparonem*] Myoparo navigii genus, quo piratæ plerumque utebantur. Cicero Verr. v. 80. *an quod in porticu Syracuſano piraticus myoparo navigavit* ? Nonius: *Myoparo eſt navicula piratarum.*

b *penterem*] Græca vox. πεντήρης, *quinqueremis.*

c *dicrotas*] biremes, δικρότυς. Cicero Attico lib. v. ep. XI. neutro genere; *dicrota Mytilenæorum habebam.*

diem III contendit *a* in inſulam Iſſam ; quod eo ſe recepiſſe ex fuga credebat Octavium. Erat nobiliſsimum regionum earum oppidum, conjunctiſsimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt ; comperitque ipſum Octavium parvis, paucisque navigiis vento ſecundo regionem Græciæ petiſſe, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi ſpatio, re præclariſsime geſta, provincia recepta, & Cornificio reddita, claſſe adverſariorum ex illo toto ſinu expulſa, victor ſe Brundiſium, incolumi exercitu, & claſſe, recepit.

CAPUT XV.

Caſſius Longinus ex inſidiis vulneratus odium Hiſpanorum in ſe auget, quod ut minuat, magnam ſummam pecuniæ militibus pollicetur. Caſſius Cordubam petit ad jus dicendum. Provinciales facta conjuratione in Longinum conſpirant. Cæſar ad Caſſium ſcribit, ut exercitum in fines Numidiæ adducat, quod ille propere peragit. Fit impetus in Caſſium ab omnibus conjuratis, cujus rei infelix exitus diffuſe narratur.

48. IIs autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pompejum obſidebat, & *b* Palæopharſali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Caſsius Longinus in Hiſpania proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ cauſ-

a *in Inſulam Iſſam*] Iſſa inſula Illyrici maris, Salonitani conventus: incolæ *Iſſæi*. Plin. III. 22. qui & cap. 26. *Iſſa civium Romanorum*: quod ipſum eſt *nobiliſſimum earum regionum oppidum*, ut Hirtius adjecit, in illa ſitum inſula.

b *Palæopharſali*) Strabo lib. IX. duas memorat Pharſalos, παλαιὰν καὶ τὴν νέαν, *veterem & novam*, brevi ſpatio diſtantes. Ad veterem fatale prœlium commiſſum fuit. Eutrop. VI. 16. *apud Palæopharſalum*. Sic Vinetus ex vet. cod. Et Strabo lib. XVII. p. 548. Πομπήϊος Μάγνος ἧκε φεύγων ἐκ Παλαιοφαρσάλου πρὸς τὸ Πηλούσιον : *Pompejus Magnus fugiens ex Palæopharſalo venit Peluſium*. Hi ſex ſyllabis *Palæopharſalus* ſcripſere: noſter, & Livius XLIV. I. quinque, *Palæpharſalus*.

cauſſa relictus, ſive conſuetudine naturæ ſuæ,
ſive odio, quod in illam provinciam ſuſceperat
quæſtor, ex inſidiis ibi vulneratus, magnas odii
ſui fecerat acceſsiones, quod vel ex conſcientia
ſua, cum de ſe mutuo ſentire provinciam cre-
deret, vel multis ſignis, & teſtimoniis eorum,
qui difficulter odia diſsimulabant, animadver-
tere poterat; & compenſare offenſionem provin-
ciæ exercitus amore cupiebat. Itaque cum pri-
mum in unum locum exercitum conduxit, H-S
centenos militibus eſt pollicitus. Nec multo
poſt, cum *a* in Luſitania Medobregam oppidum,
montemque Herminium expugnaſſet, quo Medo-
bregenſes confugerant; ibique Imperator eſſet
appellatus, iterum H-S centenis milites dona-
vit. Multa præterea, & magna præmia ſingulis
concedebat, quæ ſpecioſum reddebant præſen-
tem exercitus amorem, paullatim tamen, & oc-
culte militarem diſciplinam, ſeveritatemque mi-
nuebant. Caſsius, legionibus in hiberna diſpo-
ſitis, ad jus dicendum Cordubam ſe recepit, 49.
contractumque in ea æs alienum graviſſimis o-
neribus provinciæ conſtituit exſolvere; &, ut
largitionis poſtulat conſuetudo, per cauſſam li-
beralitatis ſpecioſam plura largitori quærebantur;
pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longi-
nus ſibi expenſas ferri non tantum patiebatur,
ſed etiam cogebat: in gregem locupletum ſimul-
tatum cauſſæ tenues conjiciebantur. Neque ul-
lum genus quæſtus, aut magni, & evidentis,
aut minimi, & ſordidi, prætermittebatur, quo
domus, & tribunal imperatoris vacaret. Nemo
erat, *b* qui modo aliquam jacturam facere poſ-

a *in Luſitania Medobregam*] inter Anam & Tagum. Inſcriptione pontis Trajani in Tago MEIDUBRIGENSES. Plinius IV. 22. *Medubricenſes, qui Plumbarii*. Mons *Arminius*, nunc *Arminno*, ubi plumbi fodinæ. *Vaſæus* & Reſend.

b *qui modo aliquam jacturam facere*] qui ſumptus facere & erogare poſſet, quique vel mediocriter opulentus eſſet. Sæpe hæc vox de largitione ac ſumptu. Cicero pro Flacco cap. 5. *quæ jacturæ? qui ſumptus? quanta largitio?* Adde pro Cluentio cap. 8. pro Milone cap. 27. & Cæſaris III. Civ. extrem.

ſet, quin aut *a* vadimonio teneretur; aut in reos referretur. Ita etiam magna ſolicitudo periculorum ad jacturas, & detrimenta rei fami-
50. liaris adjungebatur. Quibus de cauſſis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte ejus provinciales conſilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, cum in illa ſocietate verſarentur rapinarum, nihilominus oderant eum, cujus nomine peccabant, ſibique quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabant. v. legionem novam conſcribit, augetur odium & ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis: complentur equitum III. millia: maximiſque onerantur impenſis: nec provinciæ da-
51. tur ulla requies. Interim literas accepit a Cæſare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompejo Juba rex miſerat auxilia, majoraque miſſurus exiſtimabatur. Quibus literis acceptis, inſolenti voluptate efferebatur; quod ſibi novarum provinciarum, & fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legiones accerſendas, auxiliaque adducenda. Certis hominibus dat negotium, frumentum, naveſque c. præpararentur, pecuniæque deſcriberentur, atque imperarentur, ne qua res, cum rediſſet, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione; non enim labor, aut vigilantia cu-
52. pienti præſertim aliquid Caſſio deerat. Exercitu coacto in unum locum, *b* caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris juſſu gerere deberet: polliceturque iis, cum in Mauritaniam transjeciſſet, H-S centenos ſe daturum: v. fore in Hiſpania legionem. Ex concione ſe Cordubam recepit. Eo-

a *vadimonio teneretur*] Ut Vadimonium eſt ſponſio ſiſtendi ſe in judicio; ita teneri illo eſt ſpopondiſſe & obſtrictum eſſe de ſe ſiſtendo.

b *caſtris ad Cordubam poſitis*] nobilem urbem Hiſpaniæ Bæticæ, fluvio Bæti adpoſitam.

Eoque ipſo die, meridiana hora, *a* cum in Baſili-
cam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Ravi-
lii libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet ut
miles, ei tradit. Deinde poſt Racilium (nam
is latus Caſſii tegebat,) quaſi reſponſum ab eo
peteret, celeriter dato loco, cum ſe inſinuaſſet,
ſiniſtra corripit eum, dextraque bis ferit pugio-
ne. Clamore ſublato, fit a conjuratis impetus
univerſis. Munatius Plancus proximum gladio
transjicit lictorem. Hoc interfecto, Q. Caſſium
legatum vulnerat. Ibi T. Vaſius, & L. Mergi-
lio ſimili confidentia Plancum municipem ſuum
adjuvant. Erant enim omnes *b* Italicenſes. Ad
ipſum Longinum L. Licinius Squillus involat,
jacentemque levibus ſauciat plagis. Concurritur
ad Caſſium defendendum : *c* ſemper enim be- 53.
rones, compluresque evocatos cum telis ſecum
habere conſueverat: a quibus ceteri intercludun-
tur, qui ad cædem faciendam ſubſequebantur.
Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, &
Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quæ
jaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, &,
relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Raci-
lius in proximam ſe domum familiaris ſui con-
fert, dum certum cognoſceret, confectusne Caſ-
ſius eſſet. L. Laterenſis, cum id non dubitaret,
accurrit lætus in caſtra; militibus vernaculis, &
ſecundæ legionis, quibus odio ſciebat præcipue
Caſſium eſſe, gratulatur. Tollitur a multitudi-
ne in tribunal : prætor appellatur : nemo enim
in provincia natus, aut vernaculæ legionis mi-
les, aut diuturnitate jam factus provincialis,

 quo

a *cum in baſilicam iret*] Baſilicæ erant ædes publicæ ad ju-
dicia & negotiationes magnifice exſtructæ. Vid. Vitruv. v. 1.

b *Italicenſes*) nati Italicæ in provincia Bætica, in qua Sci-
pio, Punico bello, debilitatos milites, ex Italia ortos, de-
poſuerat. *Appinian. Hiſp.*

c *ſemper enim berones*) Dubia, quæ in libris eſt, vox *bero-
nes*. Interpretantur plerique de gente Hiſpanica, Βήρωνες,
Berones a Strabone lib. III. p. 112. & Ptolemæo libr. II.
cap. VI. dicta, quaſi ex illis ſatellites Caſſius habuerit. Sed
hoc ſi eſſet, clarius, credo, id noſter expoſuiſſet. P. Pithœus
lib. I. Adverſ. c. 8. *barones* legit : & ſane vetus interpres
Perſii in Satyr. v. verſ. 138. *lingua Gallorum barones dicun-
tur ſervi militum*.

quo in numero erat II legio, non cum omni provincia conſenſerat in odio Caſſii. Nam legiones xxx. & xxI. paucis menſibus in Italia ſcriptas Cæſar attribuerat Longino. V. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur
54. Laterenſi vivere Caſſium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus reficit celeriter ſe, & ad Caſſium viſendum proficiſcitur. Re cognita, xxx. legio ſigna Cordubam infert ad auxilium ferendum Imperatori ſuo. Facit hoc idem xxI. Subſequitur has v. Cum II. legiones reliquæ eſſent in caſtris, Secundarii veriti, ne ſoli relinquerentur, atque ex eo, quid ſenſiſſent, judicaretur, ſecuti ſunt factum ſuperiorum. Permanſit in ſententia legio Vernacu-
55. la, nec ullo timore de gradu dejecta eſt. Caſſius eos, qui nominati erant conſcii cædis, jubet comprehendi: legionem v. in caſtra remittit, cohortibus xx. retentis. Indicio Minutii cognoſcit, L. Racilium, & L. Laterenſem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis, & gratiæ provincialem hominem, ſibique tam familiarem, quam Laterenſem, & Racilium, in eadem fuiſſe conjuratione. Nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tradit excruciandum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam exiſtimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici jubet, exceptis iis, qui ſe pecunia redemerunt. Nam palam H-S x cum Calpurnio paciſcitur, & cum Q. Sextio quinquaginta; qui etſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecunia remiſſus, crudelitatem cum avaritia certaſſe ſignificabat.

CA-

CAPUT XVI.

Caſſius a Cæſare certior factus de fuga Pompeji, imperatas pecunias exigit, delectum habet, atque inſpecturus claſſem Hiſpalim adit.

ALiquot poſt diebus literas a Cæſare miſſas ac- 56.
cipit : quibus cognoſcit Pompejum in acie victum amiſſis copiis fugiſſe . Qua re cognita , miſtam dolori voluptatem capiebat . Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat : confectum bellum licentiam intercludebat . Sic erat dubius animi , utrum nihil timere , an omnia licere mallet . Sanatis vulneribus , arceſſit omnes , qui ſibi pecunias expenſas tulerant : acceptaſque eas jubet referri . Quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris , ampliorem pecuniam imperat ; æqua autem ratione delectum inſtituit ; quos ex omnibus conventibus , coloniiſque conſcriptos , tranſmarina militia perterritos , *a* ad ſacramenti redemptionem vocabat . Magnum hoc fuit vectigal ; majus tamen creabat odium . His rebus confectis , totum exercitum luſtrat . Legiones , quas in Africam ducturus erat , & auxilia *b* mittit ad Trajectum : ipſe claſſem , quam parabat , ut inſpiceret , *c* Hiſpalim accedit , ibique moratur : propterea quod edictum tota provincia propoſuerat ; ut , quibus pecunias imperaſſet , neque contuliſſent , ſe adirent . Quæ evocatio vehementer omnes turbavit .

a *ad ſacramenti redemptionem vocabat*) ut ſe data pecunia liberarent a militia, ad quam lecti fuerant.

b *mittit ad Trajectum*) locum ſeu portum, unde navibus trajiciendi erant. Ciacconio eſt fretum Herculeum, quia mox c. 57. ſect. I. *ad II legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur*. Ergo & priores ad fretum miſſi fuerant.

c *Hiſpalim*) ad Bætim ſitam urbem: nunc Sevilla dicitur.

CAPUT XVII.

L. Titius nunciat Caſſio Legionem 30. ſeditione facta diſceſſiſſe. Caſſius Carmonem contendit, ubi reperit 4. cohortes defeciſſe; cui rei conſulere parum feliciter ſtudet. Caſſius Segoviam petit. Thorius legiones ad Cordubam adducit, provinciam Cn. Pompejo (ut ipſe ait) recuperaturus.

57. INterim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama legionem xxx, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat, cum *a* Ilurgim ad oppidum caſtra haberet, ſeditione facta, centurionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſsiſſe; & ad II. legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v. cohortibus undeviceſimanorum egreditur. Mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perſpiceret, moratus, *b* Carmonem contendit. Hic, cum legio xxx & xxI, & cohortes IV, & v legio, totuſque conveniſſet equitatus; audit IV cohortes a vernaculis oppreſſas ad *c* Obuculam, cum his ad ſecundam perveniſſe legionem, omneſque ibi ſe conjunxiſſe, & T. Thorium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in poteſtate retineret, Q. Caſſium legatum Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubenſem ab eo defeciſſe; Marcellumque aut voluntate, aut neceſsitate adductum (namque id varie nunciabatur) conſentire cum Cordubenſibus: II cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſsius his rebus incenſus movet ca-

a *Ilurgim ad oppidum*) Ptolemæus lib. II. cap. IV. *Ilurgim* inter Bætim & Anam fluvios, mediam Setiæ & Calpurnianæ conſtituit.
b *Carmonem contendit*) Vide Cæſ. B. Civ. II. 19.
c *Obuculam*) ſitam ſub Bæti, ab Hiſpali in ortum. *Ptol.*

caſtra, & poſtero die *a* Segoviam ad flumen Si-
licenſe venit. Ibi habita concione, militum ten-
tat animos; qubs cognoſcit, non ſua, ſed Cæ-
ſaris abſentis cauſſa fidiſsimos eſſe, nullumque
periculum deprecaturos, dum per eos Cæſari pro-
vincia reſtitueretur. Interim Thorius ad Cordu- 58.
bam veteres legiones adducit: ac ne diſſenſionis
initium natum ſeditioſa militum, ſuaque vide-
retur natura; ſimul ut contra Q. Caſsium, qui
Cæſaris nomine majoribus viribus uti videba-
tur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn.
Pompejo ſe provinciam recuperare velle palam
dictitabat. Et forſitan etiam hoc fecerit odio
Cæſaris, & amore Pompeji: cujus nomen mul-
tum poterat apud eas legiones, quas M. Varro
obtinuerat; ſed id qua mente commotus fece-
rit, conjectura ſciri non poteſt. Certe hoc præ
ſe Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut
Cn. Pompeji nomen in ſcutis inſcriptum habe-
rent: eique frequens regionum conventus obviam
prodit, neque tantum virorum, ſed etiam ma-
trumfamilias, ac *b* prætextatorum: deprecatur-
que, ne hoſtili adventu Cordubam diriperent:
nam ſe contra Caſsium ſentire cum omnibus,
contra Cæſarem ne facere cogerentur, orare.
Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exer- 59.
citus commotus, cum videret ad Caſsium per-
ſequendum nihil opus eſſe Cn. Pompeji nomine,
& memoria, tamque omnibus Cæſarianis, quam
Pompejanis Longinum eſſe in odio, neque ſe
conventum, neque M. Marcellum contra Cæ-
ſaris cauſſam poſſe perducere, nomen Pompeji
ex ſcutis detraxerunt; Marcellum, qui ſe Cæ-
ſaris cauſſam defenſurum profitebatur, ducem

a *Segoviam ad flumen Silicenſe*) Nulla in hoc tractu nota Segovia; Segontia autem ſive Saguntia Plinii, Σαγυντία Ptolemæi, infra Hiſpalim eſt Gades verſus, ſeu inter Mundam & Nebriſſam. *Silicenſe* flumen Ambr. Morali eſt illud, quod ortum ex collibus Algamitas (unde nomen hodie fere dicitur) in ſeptemtrionem fluit, & prope Aſtigi miſcetur Singuli.

b *prætextatorum*) puerorum, adoleſcentulorum, qui virilem togam nondum ſumpſerant.

adſciverunt, prætoremque appellarunt, & ſibi conventum adjunxerunt: caſtraque ad Cordubam poſuerunt.

CAPUT XVIII.

Caſſius citra Bætim caſtra ponit, & a Bogude Rege, Marcelloque auxilium petit; agros Cordubenſium vaſtat. Marcellus trans Bætim legiones inſtruit, ibique poſtea ſua Caſſii caſtris opponit. Longinus fugiens Ullam contendit, quem Marcellus inſequitur, ibique caſtra munit.

CAſſius eo biduo circiter IV millia paſſuum a Cordnba, citra flumen Bætim, in oppidi conſpectu loco excelſo facit caſtra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconſulem in Hiſpaniam citeriorem mittit, ſubſidio ſibi, provinciæque Cæſaris cauſſa quamprimum veniret. Ipſe hoſtili modo Cordu-
60. benſium agros vaſtat, ædificia incendit. Cujus rei deformitate, atque indignitate legiones, quæ Marcellum ſibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priuſque confligendi ſibi poteſtas fieret, quam cum tanta contumelia nobiliſſimæ, cariſſimæque poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammaque conſumerentur. Marcellus, cum confligere miſerrimum putaret, quod & victoris, & victi detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redundaturum, neque ſuæ poteſtatis eſſet, legiones Bætim tranſducit, atque aciem inſtruit. Cum Caſſium contra pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe ſuperiore loco videret, cauſſa interpoſita, quod is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. a Caſſius, qui bene valebat, Marcellumque infirmum eſſe ſciebat, aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures noviſſimos in fluminis ripis inter-

a *Caſſius qui bene valebat*] Plures libri, *quo bono valebat*; antiquus Ven. *quo bene*: quod arguit lectum fuiſſe *qui bene*.

terſicit. Cum hoc detrimento, quid tranſitus flu-
minis vitii, difficultatiſque haberet, cognitum
eſſet, Marcellus caſtra Bætim transfert; crebro-
que uterque legiones in aciem educit: neque ta-
men confligitur propter locorum difficultates.
Erat copiis pedeſtribus multo firmior Marcellus: 61.
habebat enim veteranas legiones, multiſque præ-
liis expertas. Caſſius fidei magis, quam virtuti
legionum confidebat. Itaque cum caſtra caſtris
collata eſſent, & Marcellus locum idoneum ca-
ſtello cepiſſet, quo prohibere aqua Caſſianos poſ-
ſet: Longinus veritus, ne genere quodam obſi-
dionis clauderetur in regionibus alienis, ſibique
infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur,
celerique itinere a Ullam contendit; quod ſibi
fidele eſſe oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta
ponit mœnibus caſtra, ut & loci natura (nam-
que Ulla in edito monte poſita eſt,) & ipſa mu-
nitione urbis, undique ab oppugnatione tutus eſ-
ſet. Hunc Marcellus inſequitur, & quam proxi-
me poteſt Ullam caſtra caſtris confert, locorum-
que cognita natura, quo maxime rem deducere
volebat, neceſſitate eſt adductus; ut neque con-
fligeret, cujus ſi rei facultas eſſet, reſiſtere in-
citatis militibus non poterat; neque vagari Caſ-
ſium latius pateretur; ne plures civitates ea pa-
terentur, quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis
idoneis locis collocatis, operibuſque in circuitu
oppidi continuatis, Ullam, Caſſiumque munitio-
nibus clauſit: quæ prius quam perficerentur,
Longinus omnem ſuum equitatum emiſit; quem
magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari, fru-
mentarique Marcellum non pateretur, magno
autem impedimento, ſi clauſus obſidione, & in-
utilis neceſſarium conſumeret frumentum.

a *Ullam contendit*] Ulla oppidum Hiſpaniæ ulterioris ſeu Bæticæ. Libri habent *Ullam*; ſed Ptolemæus Οὐλία. *Ulia*: quod ex nummis confirmat illuſt. Spanhemius p. 766. & 901. Accedit vetus Inſcriptio apud Grut. p. 271. n. 1. ORDO REIP. ULIENSIUM.

CAPUT XIX.

Rex Bogud ad Caſſium cum copiis venit, acre prælium contra Marcellum committitur. Lepido Ullam venienti contentiones inter Caſſium, & Marcellum compoſituro, Marcellus ſe committit, atque cum eo caſtra conjungit; inde Caſſius, & Marcellus Cordubam petunt. Caſſius adventu Trebonii in Narbonem, dum Malacam contendit, in Ibero fluvio demergitur.

62. PAucis diebus litteris Caſſii acceptis, *a* Rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hiſpanorum. Namque, ut in civilibus diſſenſionibus accidere conſuevit, ita temporibus illis in Hiſpania nonnullæ civitates rebus Caſſii ſtudebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrinque acriter, crebroque, ut accidit, fortuna ſæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam
63. ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam, ut ſine ullo ſtudio contentiones Caſſii, Marcellique componeret. Huic venienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit, atque offert. Caſſius contra ſuis ſe tenet præſidiis, ſive eo quod plus ſibi juris deberi, quam Marcello exiſtimabat, ſive eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. Ponit ad Ullam caſtra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam diviſi. Ne pugnetur, interdicit. *b* Ad exeundum Caſſium invitat, fidemque ſuam in re omni inter-

a *rex Bogud cum copiis venit*] Tum temporis diviſa fuit Mauretania, & utrique parti ſuus rex præerat, orientali Bocchus, occidentali, quæ poſtmodum Tingitana fuit dicta, hic Bogud, qui Cæſari ſtudebat, & Actiaco prœlio occubuit. *Dio Caſſ.* xliii. & xlviii.

b *ad exeundum Caſſium invitat*] éxeundum e caſtris & munitionibus.

terponit. Cum diu dubitaſſet Caſſius, quid ſibi
faciendum, quidve Lepido eſſet credendum; ne-
que ullum exitum conſilii ſui reperiret, ſi per-
maneret in ſententia; poſtulat, uti munitiones
disjicerentur, ſibique liber exitus daretur. Non
tantum induciis factis, ſed prope jam conſtitu-
ta opera cum complanarent, cuſtodiæque muni-
tionum eſſent deductæ, auxilia regis in id caſtel-
lum Marcelli, quod proximum erat regis caſtris,
nec opinantibus omnibus, *a* ſi tamen in omni-
bus fuit Caſſius, (nam de hujus conſcientia du-
bitabatur) impetum fecerunt, complureſque ibi
milites oppreſſerunt. Quod niſi celeriter, indi-
gnatione, & auxilio Lepidi prælium eſſet direm-
ptum, major calamitas eſſet accepta. Cum iter 64.
Caſſio patefactum eſſet, caſtra Marcellus cum
Lepido conjungit: Lepidus eodem tempore, Mar-
celluſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur, Nar-
bonem ſub idem tempus Trebonius proconſul
ad provinciam obtinendam venit. De cujus ad-
ventu ut cognovit Caſſius, legiones, quas ſecum
habuerat, equitatumque in hiberna diſtribuit:
ipſe, omnibus ſuis rebus celeriter correptis, *b* Ma-
lacam contendit; ibique adverſo tempore navi-
gandi naves conſcendit, ut ipſe prædicabat, ne
ſe Trebonio, & Lepido, & Marcello commit-
teret; ut amici ejus dictitabant, ne per eam
provinciam minore cum dignitate iter faceret,
cujus magna pars ab eo defecerat; ut cæteri e-
xiſtimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis
confecta in poteſtatem cujuſquam veniret. Pro-
greſſus *c* ſecunda, ut hiberna, tempeſtate, cum
in Iberum flumen noctis vitandæ cauſſa ſe con-
tuliſſet; inde paullo vehementiore tempeſtate ni-
hilo periculoſius ſe navigaturum credens, profe-
ctus, adverſis fluctibus occurrentibus, oſtio flu-
minis, in ipſis faucibus, cum neque flectere na-
vem

a *ſi tamen in omnibus fuit Caſſius*] ſi revera inter inopinantes fuit. nam putabatur cum rege colludere.

b *Malacam contendit*] Malaca oppidum cum portu in mediterraneo mari, non longiſſime a freto Herculis.

c *ſecunda, ut hiberna, tempeſtate*] bona & commoda tempeſtate, quantum hieme poteſt eſſe.

vem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa nave periit.

CAPUT XX.

Cæſar, ut in Syriam ventum eſt, certior fit de rerum Romanarum, de aliarum rerum mala adminiſtratione; inde præfecto Syriæ legionibus Sex. Cæſare, ipſe in Ciliciam pergit; poſtea Comana petit Bellonæ templum, ubi ejus Deæ Sacerdotium Nicomedi Bithynio tribuit.

65. CUm *a* in Syriam Cæſar ex Ægypto veniſſet, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognoſceret, litteriſque urbanis animadverteret, multa Romæ male, & inutiliter adminiſtrari, neque ullam partem Reipublicæ ſatis commode geri; quod & contentionibus Tribunitiis pernicioſæ ſeditiones orirentur; & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, conſuetudinemque militarem fierent, *b* quæ diſſolvendæ diſciplinæ, ſeveritatiſque eſſent; eaque omnia flagitare adventum ſuum videret: tamen præferendum exiſtimavit, quas in provincias, regioneſque veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, jura, legeſque acciperent, & externorum hoſtium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Aſia celeriter ſe confecturum ſperabat; quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris videbat impendere ſibi. Non enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neque exceſſurum putabat, cum ſecundo prælio eſſet vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. *c* Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore ſunt dignitate,

a *Cum in Syriam Cæſar*] Poſt longas digreſſiones de Ponticis, Illyricis, & Hiſpanicis rebus, redit Hirtius ad id, quod ſupra cap. 33. reliquerat, Cæſarem, conſtitutis regibus Ægypti, cum legione VI veterana terreſtri itinere profectum eſſe in Syriam.

b *quæ diſſolvendæ diſciplinæ eſſent*] ſubaudi, cauſſa, occaſio.

c *Commoratus fere*] ſupple, Cæſar.

te, præmia benemeritis & viritim, & publice
tribuit: de controverſiis veteribus cognoſcit, ac
ſtatuit. Reges, tyrannos, dynaſtas provinciæ,
finitimoſque, qui omnes ad eum concurrerant,
receptos in fidem, conditionibus impoſitis pro-
vinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & ſibi,
& pop. Rom. amiciſſimos. Paucis diebus in ea 66.
provincia conſumptis, Sex. Cæſarem amicum,
& neceſſarium ſuum *a* legionibus Syriæ præfi-
cit. Ipſe eadem claſſe, qua venerat, proficiſci-
tur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates o-
mnes evocat Tarſum: quod oppidum fere totius
Ciliciæ nobiliſſimum, fortiſſimumque eſt. Ibi,
rebus omnibus provinciæ, & finitimarum civita-
tum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bel-
lum gerendum non diutius moratur: magniſque
itineribus per Cappadociam confectis, *b* biduum
Mazacæ commoratus, *c* venit Comana, vetuſtiſ-
mum, & ſanctiſſimum in Cappadocia Bellonæ
templum; quod tanta religione colitur, ut ſa-
cerdos ejus deæ majeſtate, imperio, & potentia
ſecundus a rege conſenſu gentis illius habeatur.
Id homini nobiliſſimo *d* Nicomedi Bithynio ad-
judicavit: qui regio Cappadocum genere ortus,
propter adverſam fortunam majorum ſuorum,
mutationemque generis, jure minime dubio, ve-
tuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repe-
tebat. *e* Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathem,
cum

a *legionibus Syriæ præficit*] Inde a Scaligeriana omnes *Syriæque*: vetuſtiores, ſine conjunctione. Nec inſolens, *legiones Syriæ*, pro *Syriacis*, dicere. Tacitus Hiſt. I. 76. *Judaicum exercitum Veſpaſianus, Syriæ legiones Mucianus ſacramento adegere*.

b *biduum Mazacæ*] urbs princeps Cappadociæ *Mazaca* & regum ſedes: poſt Cæſarea appellata. *Eutrop.* VII. 6.

c *venit Comana*] de utriſque Comanis ſupra ad cap. 34. extremum diximus. Hoc loco inferiora ſeu Cappadociæ Comana intelliguntur.

d *Nicomedi Bithynio*] Sic veteres libri: & Bithynium nomen *Nicomedes*, ut de regibus conſtat. Scal. & Jungerm. *Lycomedi*, quia Strabo XII. p. 384. de hiſce ſacerdotibus, ἐφ᾽ οὗ ὕστερον Λυκομήδης.

e *fratrem Ariobarzanis Ariarathem*] De his Cicero lib. XV. epiſt. II. Libri Hirtii: Græci Ἀριαράθης hoc regium nomen ſcribunt, in nummis ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΑΡΑ-ΘΟΥ. Neceſſaria ergo eſt adſpiratio.

cum bene meritus uterque eorum de Republica eſſet, ne aut regni hereditas Ariaratem ſolicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, *a* qui ſub ejus imperio, ac ditione eſſet: ipſe iter cœptum ſimili velocitate conficere cœpit.

CAPUT XXI.

Cæſari Ponto appropinquanti Rex Dejotarus ſupplex occurrit, veniam petens, quod in caſtris Cn. Pompeji fuerit. Pharnaces quoque legatos ad ipſum mittit veniam petitum; utrique Cæſar ignoſcit; ſed Pharnaci nonnulla imperat. Pharnaces Cæſaris poſtulata fruſtratur, qua recognita Cæſar ſe ad pugnam parat.

67. CUm propius Pontum, fineſque Gallogræciæ acceſſiſſet, Dejotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus conceſſum eſſe ceteri Tetrarchæ contendebant, ſine dubio autem rex Armeniæ Minoris ab Senatu appellatus, depoſitis regiis inſignibus, neque tantum privato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Cæſarem venit, oratum, ut ſibi ignoſceret, quod in ea parte poſitus terrarum, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus, imperiiſque in Cn. Pompeji caſtris fuiſſet: neque enim ſe judicem debuiſſe eſſe controverſiarum populi Romani; ſed
68. parere præſentibus imperiis. Contra quem Cæſar, cum plurima ſua commemoraſſet officia, quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet: cumque defenſionem ejus nullam poſſe excuſationem imprudentiæ recipere coarguiſſet: quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ ſcire potuiſſet, quis urbem, Italiamque teneret: ubi Senatus, populuſque Romanus, ubi Reſpublica eſſet: quis deinde poſt L. Lentulum, C. Marcellum conſul eſſet: tamen ſe concedere id factum ſuperioribus
ſuis

a *qui ſub imperio ac ditione eſſet*] Rhellicanus EJUS interpretatur *Cæſaris*: Goduinus, *Ariobarzanis*, quod præſtat. nam ne turbas Ariarathes moveret, Cæſar illum auctoritate ſua majori fratri, quem ſenatus confirmaverat, ſubjecit.

ſuis beneficiis, veteri hoſpitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurriſſent hoſpites, atque amici Dejotari ad deprecandum; de controverſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit: regium veſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam ex genere civium ſuorum Dejotarus armatura, diſciplinaque noſtra conſtitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere juſſit. Cum in Pontum veniſſet, copiaſque 69.
omnes in unum locum coegiſſet, quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione VI. *a* quam ſecum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus, periculiſque functam, multiſque militibus, partim difficultate itinerum, ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus ∞ hominum in ea eſſet; reliquæ erant III. legiones, una Dejotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant;) legati a Pharnace miſſi Cæſarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne ejus adventus hoſtilis eſſet: facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata eſſent. Maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæſarem Pompejo dare voluiſſe; cum Dejotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet. Cæſar 70.
reſpondit, ſe fore æquiſſimum Pharnaci, ſi, quæ polliceretur, repræſentaturus eſſet. Monuit autem, ut ſolebat, mitibus verbis legatos, ne aut Dejotarum ſibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompejo non miſiſſent: nam ſe neque libentius facere quidquam, quam ſupplicibus ignoſcere, neque provinciarum publicas injurias condonare iis poſſe, *b* qui non fuiſſent in ſe officioſi: idipſum, quod commemoraſſent, officium utilius Pharnaci fuiſſe, qui providiſſet, ne vinceretur, quam ſibi, cui Dii immortales victoriam tribuiſſent. Itaque ſe magnas, &

a *quam ſecum adduxerat Alexandria*] Vide ſupra cap. 23.
b *qui (non) fuiſſent in ſe officioſi*] Hoc *non* abundare videtur Rhellicano & Ciacconio, qui inducendum cenſent.

& graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amiſſam vitam, neque exſectis virilitatem reſtituere poſſe; quod quidem ſupplicium gravius morte cives Romani ſubiſſent: Ponto vero decederet confeſtim, familiaſque publicanorum remitteret: ceteraque reſtitueret ſociis, civibuſque Romanis, quæ penes eum eſſent. Si feciſſet, jam tunc ſibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus geſtis imperatores ab amicis accipere conſueſſent. Miſerat enim Pharnaces coronam auream. His reſponſis datis,
71. legatos remiſit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum feſtinantem, ac properantem Cæſarem ſperaret libentius etiam crediturum ſuis promiſſis, quam res pateretur, quo celerius, honeſtiuſque ad res magis neceſſarias proficiſceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſſis ad Urbem Cæſarem revocari) lentius agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interponere, in ſumma fruſtrari cœpit. Cæſar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere conſueverat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret.

CAPUT XXII.

Deſcriptio oppidi Zelæ, quod Pharnaces ſuis copiis occupat: prope ejus caſtra Cæſar ſua ponit. Pharnaces inſtructis copiis ſe ad pugnam parat; idem facit Cæſar. Prælio commiſſo regiæ copiæ profligantur, & caſtris Cæſariani potiuntur. Pharnacis fuga.

72. Zela a eſt oppidum in Ponto, poſitu ipſo, ut in plano loco, ſatis munitum. Tumulus enim

a *Zela eſt oppidum in Ponto*] Sic veteres libri: etiam Strabo lib. XII. & Ptolemæus, & Plutarchus in Cæſ. p. 731. ac Stephanus Ζῆλα, quidam neutro genere, Plutarchus fæmineo περὶ πόλιν Ζήλαν. Plinius VI. 3. *Ziela* ſcripſit, quem in Hirtio edendo poſteriores ſecuti ſunt.

nim naturalis, velut manu factus, excelſiore undique faſtigio ſuſtinet murum. Circumpoſiti ſunt huic oppido magni, multique interciſis vallibus colles: quorum editiſſimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & *a* infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus noſtri, ſuperioribus locis, atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus paſſuum III. abeſt a Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copiis omnibus ſuis occupavit. Cæſar, cum ab hoſte 73.
millia paſſuum quinque caſtra poſuiſſet, videretque eas valles, quibus regia caſtra munirentur, eodem intervallo ſua caſtra munituras, ſi modo ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multo erant propiora regis caſtris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentiſque in caſtris relictis, prima luce, neque opinantibus hoſtibus, eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecundum prælium adverſus Triarium fecerat. Huc omnem *b* comportari aggerem e caſtris, ſervitiaque agi, juſſit; ne quis ab opere miles diſcederet; cum ſpatio non amplius ∞ paſſuum interciſa vallis caſtra hoſtium divideret ab opere incepto Cæſaris caſtrorum. Pharnaces, cum id 74.
repente prima luce animadvertiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit, quas interpoſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine magis pervulgata militari credebat inſtrui Cæſar, vel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne

a *infelicitatem Triarii*] Triarius a Lucullo, Tigranem Armenium perſequente, in Ponto relictus ingenti clade adflictus a Mithridate fuit. Vid. Plutarch. Lucullo p. 515. Appian. Mithrid. p. 386.

b *comportari aggerem e caſtris, ſervitiaque agi juſſit*] Hanc veterem lectionem ita recentiores, Scaligero credo duce, transformarunt: *comportare aggerem e caſtris ſervitia, quæ ageret, juſſit*. Si ex codice, probo, præter id, *quæ ageret*, quod non capio, & Ciacconius delevit, in ceteris conſentiens recentioribus. In veteri lectione *agi* eſt impelli, urgeri.

ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non eſt, quominus prima acie pro vallo inſtructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulſus ſive loci felicitate, ſive auſpiciis, & religionibus inductus, quibus obtemperaſſe eum poſtea audiebamus, ſive paucitate noſtrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani magnam illam ſervorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum eſſe crediſſet; ſive etiam veterani fiducia exercitus ſui, quem cum legione XXII. in acie conflixiſſe, & viciſſe, legati ejus gloriabantur: ſimul contemptu exercitus noſtri, quem pulſum a ſe, Domitio duce, ſciebat; inito conſilio dimicandi, deſcendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam deſcenderat in vallem, aſcendere adverſus arduum
75. collem inſtructis copiis cœpit. Cæſar incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia motus, nec opinans, imparatuſque oppreſſus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cujus rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris, nondum ordinibus inſtructis. *a* Falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inſequitur has acies hoſtium, & clamore ſublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui, cum omnibus caſibus belli interſunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit admi-
76. niſtrari. Magno, atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI. erat collocata, initium victoriæ natum eſt ab ea parte, cum in proclive detruderentur hoſtes; multo tardius, ſed tamen iiſdem Diis adjuvantibus, fini-

a *falcatæ regiæ quadrigæ*] Orientalium armatura. vide Livium XXXVII. I. 41. Curtium IV. 9. & 15.

ſiniſtro cornu, mediaque acie totæ profligantur copiæ regis. Quæ quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes efficere poterant. At noſtri victoria elati ſubire iniquum locum, munitioneſque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet.

CAPUT XXIII.

Cæſar in Aſiam iter facit: Mithridatem Pergamenum conſtituit regem Boſphori, ei Tetrarchiam quoque attribuit, ultimo in Italiam venit.

TAli victoria toties victor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: *a* legionem VI. decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: II. legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto relinquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque *b* in Aſiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controverſiis cognoſcit, & ſtatuit; jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. 77. 78.

a *legionem* VI *decedere ad præmia*] ut veteranam (cap. 33. ſupra) & re hoc prælio bene geſta (quia initium victoriæ ab illa fuit) emeritam.

b *in Aſiam*] Aſiam propriam, Romanam provinciam, quam poſtea proconſularem dixerunt.

buit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter, celeriterque geſtam in Ægypto ſupra ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multoſque tenuerat annos,) *a* regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat, provinciaſque pop. Rom. a barbaris, atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, munivit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, jure gentis, & cognationis, adjudicavit, occupatam, & poſſeſſam paucis ante annis a Dejotaro. Neque tamen uſquam diutius moratus eſt, quam neceſſitas urbanarum ſeditionum pati videbatur. Rebus feliciſſime, celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

a *regem Boſphori conſtituit*] Tractus, qui ſupra Pontum Euxinum a Boſphoro Cimmerio ad Colchos excurrit, Boſphorus & regnum Boſphoranum vocatur. Pharnaces beneficio Pompeji ex paterno regno acceperat, victo magno Mithridate: jam, Pharnace debellato, donatur Pergameno Mithridati.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO AFRICANO LIBER UNUS.

CAPUT I.

Cæſar ad Lilybæum commoratur, exſpectans tempeſtatem ad navigandum idoneam: ibi de numero copiarum Scipionis cognoſcit, inde ad inſulam Aponianam appellit, ſtatimque in conſpectum Africæ venit.

CÆſar, *a* itineribus juſtis confectis, nullo die intermiſſo, ad xiv. Kal. Januar. in Lilybæum pervenit: ſtatimque oſtendit, ſeſe naves velle conſcendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equiteſque vix DC. Tabernaculum ſecundum litus ipſum conſtituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quis ſibi moræ quidquam fore ſperaret, & ut omnes in dies, horaſque parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tempeſtates ad navigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in navibus remiges, militeſque continere, & nullam prætermittere occaſionem profectionis, cum præſertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adverſariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ iv. levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones x, elephanti cxx, claſſeſque eſſe complures. Tamen non deterrebatur, animoque, & ſpe confidebat. Interim in dies & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire: in 1.

Y

a *itineribus juſtis confectis*] per Italiam in Siciliam & uſque Lilybæum, quod ultimum ejus inſulæ contra Africam eſt oppidum & promontorium.

in his veterana legio v. equitum ad II. millia.

2. Legionibus collectis VI, & equitum II. millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere juſſit, & *a* inſulam petere Aponianam, *b* quæ non longe abeſt a Lilybæo, ibique commoratus, bona paucorum vendit publice. Deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipſe navem conſcendit ad VI. Kal. Jan. & reliquas naves ſtatim eſt conſecutus. Ita vento, celerique navigio vectus, poſt diem quartum cum longis paucis navibus in conſpectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento diſperſæ, atque errabundæ diverſa loca petierunt. *c* Clupeam claſſe prætervehitur, *d* inde Neapolim. Complura præterea caſtella, & oppida non longe a mari relinquit.

CAPUT II.

Cæſar juxta Adrumetum caſtra ponit. Oppidani arma ad defenſionem ſumunt. Cæſar loci naturam perſpicit. L. Plancus a Cæſare facultatem cum Conſidio agendi petit, eamque obtinet. Captivus quidam, qui litteras ad Conſidium perfert, occiditur.

3. POſtquam *e* Adrumetum acceſſit, ubi præſidium erat adverſariorum, cui præerat C. Conſidius:

&

a *inſulam petere Aponianam*] Phil. Cluverio videtur *Æguſa* eſſe, una ex tribus, quæ objacent Lilybæo. Alii Paconiam Ptolemæi putant. quæ vero longius a Lilybæo & extra viam Africanam ſita eſt.

b *quæ non longe*] adverbium *longe* tamquam neceſſarium Cluverius adjecit.

c *Clupeam claſſe prætervehitur*] Vide B. Civ. lib. II. cap. 23.

d *inde Neapolim*] inter Clupem & Adrumetum ſitam. Plinius v. 4. *Clupea in promontorio Mercurii: Item libera Curubis, Neapolis*. Et Ptolemæus lib. IV. cap. III. Κλυπέα, Ἑρμαία ἄκρα. Κουροβὶς, Νεάπολις κολώνια, Σιαγοὺλ, Ἀφροδίσιον, Ἀδρύμηττος κολώνια.

e *Adrumetum*] Jam ſitum Ptolemæus oſtendit. Inſcr. ex Conſtantini ſæculo Grut. p. 362. n. COLONIÆ HADRUMETINÆ cum adſpiratione, libri ſine illa.

& a Clupeis ſecundum oram maritimam cum equi-
tatu Adrumeti Cn. Piſo cum Maurorum circiter
III. millibus apparuit: ibi paulliſper Cæſar ante por-
tum commoratus, dum reliquæ naves conveni-
rent, exponit exercitum. Cujus numerus in præ-
ſentia fuit peditum III. millium, equitum cl. ca-
ſtriſque ante oppidum poſitis, ſine injuria cujuſ-
quam conſedit, cohibetque omnes a præda. Oppi-
dani interim muros armatis complent. Ante por-
tam frequentes conſidunt, ad ſe defendendum.
Quorum numerus II. legionum intus erat. Cæſar
circum oppidum vectus, natura loci perſpecta,
redit in caſtra. Non nemo culpæ ejus, impru-
dentiæque aſſignabat, quod neque certum locum
gubernatoribus, præfectiſque, quem peterent,
præceperat: neque, ut mos ipſius, conſuetudo-
que ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſi-
gnatas dederat, ut in tempore iis perlectis, lo-
cum certum peterent univerſi. Quod minime Cæ-
ſarem fefellerat. Namque nullum portum terræ
Africæ, quo claſſes decurrerent, pro certo tu-
tum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur: ſed
fortuitu oblatam occaſionem egreſſus aucupaba-
tur. L. Plancus interim legatus petit a Cæſare, 4.
ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi
poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. Ita-
que data facultate, litteras conſcribit, & eas
captivo dat ferendas in oppidum ad Conſidium.
Quo ſimul atque captivus perveniſſet, litteraſ-
que, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœ-
piſſet, prius quam acciperet ille: Unde, inquit,
iſtas? Tum captivus: a A Cæſare. Tunc Conſi-
dius: Unus eſt, inquit, Scipio imperator hoc
tempore populi Romani: deinde in conſpectu
ſuo captivum ſtatim interfici jubet; litteraſque
nondum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat ho-
mini certo ad Scipionem perferendas.

a *A Cæſare*] Lipſius Elector. lib. II. cap. 12. addit *impe-
ratore*: forte ut reſponſioni Conſidii magis conveniret. Sed
opus haud eſt additamento, quia ſuſpicabatur Conſidius, lit-
teras mandatum habere, ut traderet urbem, quale non ac-
ciperet niſi a Scipione. *Venio* Scaliger, ut ſuſpectum aut ſu-
perfluum, uncis incluſit, quem ſecuti ſunt alii.

CAPUT III.

Dum Cæſar caſtra movet, eruptio ex oppido fit. Galli numero minus triginta, duo millia hominum ad oppidum repellunt. Dum ſuſceptum iter Cæſar perſequitur, ex variis locis ad eum legationes veniunt. caſtrà ipſe ad Ruſpinam, inde ad Leptim ponit, ubi intelligit, ſuas naves Uticam verſus iter facere. Mauri Cæſareos adoriuntur. Cæſar in Sardiniam nuntios mittit auxilium petentes, & C. Salluſtium Criſpum in inſulam Cercinnam frumentatum, Rabirium vero Poſthumum in Siciliam.

5. POſtquam una nocte, & die ad oppidum conſumpta, neque reſponſum ullum a Confidio dabatur, neque ei reliquæ copiæ ſuccurrebant, neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non ſatis copiarum habebat, & eas tironum: neque primo adventu convulnerari exercitum volebat, & oppidi egregia munitio; difficiliſque ad oppugnandum erat acceſſus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis ſuppetias venire: non eſt viſa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Cæſar eſſet occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hoſtium laboraret.
6. Itaque caſtra cum movere vellet, ſubito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus ſubſidio uno tempore eis caſu ſuccurrit, qui erat miſſus ab Juba ad ſtipendium accipiendum: caſtraque, unde Cæſar egreſſus iter facere cœperat, occupant, & ejus agmen extremum inſequi cœperunt. Quæ res cum animadverſa eſſet, ſubito legionarii conſiſtunt, & equites quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciſſime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli *a* Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque

a *Maurorum equitum*] Numidarum, niſi forſan ex vicinis Mauris rex Numidiæ milites etiam collegerat. Tamen & poſt paullo ſect. 5. *tardiores ad inſequendum erant Numidæ.*

que in oppidum. Poſtquam repulſi, & conjecti erant intra munitiones, Cæſar iter conſtitutum ire contendit. Quod cum ſæpius facerent, & modo inſequerentur, modo rurſus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex veteranis, quas ſecum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido diſcedebatur, tanto tardiores ad inſequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & caſtellis legationes venire, polliceri frumentum; paratoſque eſſe, quæ imperaſſet, facere. Itaque eo die caſtra poſuit *a* ad oppidum
Ruſpinam Kal. Jauuar. Inde movit, & pervenit 7.
b ad oppidum Leptim, liberam civitatem, & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam: libenter ſe omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, & cuſtodiis impoſitis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido ſecundum litus facit caſtra. Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ caſu advenerunt. Reliquæ, ut eſt ei nunciatum, incertæ locorum, *c* Uticam verſus petere viſæ ſunt. Interim Cæſar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere (ut arbitror, ne agri vaſtarentur,) aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, ſubito equites Mauri, nec opinantibus Cæſarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in inſidiis cum equis inter convalles, & ſubito exeunt, non ut in campo cominus
depugnent. Cæſar interim in Sardiniam nuntios 8.

a *ad oppidum Ruſpinam*] inter Adrumetum & Leptim minorem ſitum Ptolemæus, Ἀδρούμητος κολώνια. Ῥουσπίνα. Λέπτις μικρά. Silius Italicus lib. III. verſ. 260.

Queque procul cernit non æquos Ruſpina fluctus.

b *ad oppidum Leptim*] Leptim parvam, ut modo vidimus. Eſt enim alia Leptis magna. Plinius v. 4.

Hic oppida libera, Leptis, Adrumetum, Ruſpina.

c *Uticam verſus*] Utica caput provinciæ Africæ everſa Carthagine, necdum reſtituta, prope flumen Bagradam.

cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimiſit, ut ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimulatque litteras legiſſent, mittenda curarent, exoneratiſque partim navibus longis, Rabirium Poſthumum in Siciliam ad ſecundum commeatum arceſſendum mittit. Interim cum x. navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerraſſent, & ſimul mare tuendum ab hoſtibus jubet proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpum prætorem *a* ad Cercinam inſulam verſus, quam adverſarii tenebant, cum parte navium ire jubet, quod ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, ſi fieri poſſet, nec locum ullum excuſatio haberet, nec moram tergiverſatio. Ipſe interea ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant, *b* miſerari (regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat) tanta homines eſſe dementia, ut mallent regis eſſe vectigales, quam cum civibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes.

CAPUT IV.

Cæſar Ruſpinam revertitur, & frumentatum it: poſtea claſſem conſcendit contra hoſtes iturus, militibus perterritis, utpote ejus conſilii inſciis.

9. CÆſar ad III. Non. Januar. caſtra movet, Leptique VI. cohortium præſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus, unde pridie venerat, Ruſpinam cum reliquis copiis convertit: ibique ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum villas frumentatum; oppidaniſque imperat, ut plauſtra, jumentaque omnia ſequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruſpinam redit. Hoc eum idcirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe vacua

a *ad Cercinam Inſulam*] ſupra Syrtem minorem e regione Ruſparum & Tuſdri.
b *miſerari*] ſupple *cæpit* eorum provincialium.

cua relinqueret, præſidioque firmata *a* ad claſſis
receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Sa- 10.
ſerna fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quamplurima: ipſe cum cohortibus VII. quæ ex veteranis legionibus in claſſe cum Sulpicio, & Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuum II. ibique *b* claſſem ſub veſperum cum ea copia conſcendit. Omnibus in exercitu inſciis, & requirentibus Imperatoris conſilium, magno metu, ac triſtitia ſolicitabantur. Parva enim cum copia, & ea tironum, neque omni expoſita, in Africa contra magnas copias, & inſidioſæ nationis, equitatumque innumerabilem ſe expoſitos videbant: neque quidquam ſolatii in præſentia, neque auxilium in ſuorum conſilio animadvertebant, niſi in ipſius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum, & erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebant homines, & in ejus ſcientia, & conſilio omnia ſibi proclivia omnes fore ſperabant.

a *ad claſſis receptacula*] Scaliger edidit *ad claſſem receptacula*. quem, ut ſolent, poſteriores ſecuti ſunt, niſi quod liber recentiſſimus cum Dion. Voſſii notis, legit *claſſem*, quod inſolens *claſſim* videbatur. Priores omnes *claſſis*. Videant, quibus copia eſt codices inſpiciendi manu ſcriptos.

b *claſſem cum ea copia conſcendit*] cum copiis, manu, parte exercitus: ut mox, *parva enim cum copia, & ea tironum*. Salluſtius Catil. extremo, *ex omni copia neque in prælio neque in fuga quiſquam civis ingenuus captus eſt*. Et Virgilius Æneid. II. 564.

Reſpicio, & quæ ſit me circum copia, luſtro.

CAPUT V.

Cæſar egreſſus navibus milites ad Ruſpinam reducit; ipſe inde frumentatum it: inde hoſtibus appropinquantibus, ſuos ad pugnam parat. Labienus, & duo Pacidii aciem inſtruunt. Hoſtes novo genere pugnæ Cæſareos turbant: refertur ordo, quo uterque exercitus procedit. M. Petrejus, & Cn. Piſo ſuis auxiliantur. Cæſarei, prælio redintegrato, hoſtes pellunt.

11. CÆſar in navibus una nocte conſumpta, jam cœlo albente, cum proficiſci conaretur, ſubito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæſar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites exſpectare. Itaque ſine mora navibus eis in portum receptis, & advectis militum, equitumque copiis, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit, atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus expeditis xxx. frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium; illum cum claſſe navibus onerariis, quæ deerraſſent, ſubſidio ire clam hoſtibus voluiſſe, ne caſu imprudentes ſuæ naves in claſſem adverſariorum inciderent: neque eam rem eos voluiſſe ſcire, qui in præſidiis relicti ſui milites fuiſſent; ne illi propter ſuorum paucitatem, & hoſtium multitudinem, metu de-
12. ficerent. Interim cum jam Cæſar progreſſus eſſet a caſtris circiter millia paſſuum III per ſpeculatores, & *a* anteceſſores equites nunciatur ei, copias hoſtium haud longe a ſe viſas. Et hercle cum eo nuntio pulvis ingens conſpici cœptus eſt. Hac re cognita, Cæſar celeriter jubet equitatum univerſum, cujus copiam habuit in præſentia non magnam, & ſagittarios, quorum parvus e caſtris exierat numerus, arceſſi, atque ordi-

a *anteceſſores equites*] qui agmen antecedunt, ut locum metandis caſtris deligant: aut de via, qua exercitus ducatur, diſpiciant. *Turneb. adv.* XXIV. 16.

dinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Jamque, cum procul hoſtis conſpici poſſet, *a* milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit xxx. cohortium cum equitibus CD, & ſagittariis. Hoſtes interim, quorum dux erat 13.
Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, ſed equitum confertam, & inter eos levis armaturæ Numidas, & ſagittarios pedites interpoſuerant, & ita condenſaverant, ut procul Cæſariani pedeſtres copias arbitrarentur: & dextrum, ac ſiniſtrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem conſtituit: equites dextro, ſiniſtroque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hoſtium circumvenirentur: exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copiis, acie inſtructa, dimicaturum. Cum utrinque expectatio fieret; 14.
neque Cæſar ſe moveret, & cum ſuorum paucitate contra magnam vim hoſtium artificio magis, quam viribus decernendum videret: ſubito adverſariorum equitatus ſeſe extendere, & in latitudinem promovere, colleſque complecti, & Cæſaris equitatum extenuare, ſimulque ad circumeundum comparare ſe cœperunt. Cæſariani equites eorum multitudinem ægre ſuſtinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, ſubito ex condenſis turmis Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites jacula conjiciunt. Hic cum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant: pedites interim reſiſtebant, dum equites rurſus curſu renovato peditibus ſuis ſuccurrerent. Cæſar, novo genere pugnæ oblato, cum animadverteret ordines ſuorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius a ſignis perſequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equi- 15.

a milites jubet galeari] galeis indui & armari. Hinc *Minerva galeata* dicitur Cic. N. D. 1. c. 36.

tes autem hoſtium pilum militis curſu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles a ſignis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni ſuorum multitudine confiſus Cæſaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis convulneratis, paullatim cedere: hoſtis magis, magiſque inſtare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hoſtium equitatu circumventis, Cæſariſque copiis in orbem compulſis, *a* intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

16. Labienus in equo, capite nudo, verſari in prima acie, ſimul ſuos cohortari, nonnumquam legionarios Cæſaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iſte verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Miſereor veſtri. Tum miles: Non ſum, inquit, tiro, Labiene, ſed de legione X veteranus. Tum Labienus: Non agnoſco, inquit, ſigna Decumanorum. Tum miles: Jam me, qui ſim, intelliges. Simul caſſidem de capite dejecit, ut cognoſci ab eo poſſet, atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverſo pectori affixit; & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe. Omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maxime tironum: circumſpicere enim Cæſarem, neque amplius face-

17. re, niſi hoſtium jacula vitare. Cæſar interim, conſilio hoſtium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, & alternis converſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. *b* Ita coronam hoſtium dextro, ſiniſtroque cornu mediam dividit: & unam partem ab altera excluſam equitibus intrinſecus adortus, cum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longius progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum, pedi-

tum-

a *intra cancellos*] velut damnati beſtiis, intra ſepta concluſis, objiciuntur, ut cum illis pugnent. *Cancelli* enim hoc loco *ſepta* ſunt.

b *ita coronam hoſtium*] aciem hoſtium undique inſtantem.

tumque Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul hoſtibus repulſis, convulneratiſque, *a* ad ſua præſidia ſeſe, ſicut erat inſtructus, recipere cœpit. Interim M. Petrejus, *b* & Cn. Piſo cum 18.
equitibus Numidis ∞ c. electis, peditatuque ejuſdem generis ſatis grandi, ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſuſque renovatis animis, legionarios converſis equitibus ſe recipientes noviſſimos adoriri, & impedire cœperunt, quominus ſe in caſtra reciperent. Hac re animadverſa, Cæſar jubet ſigna converti, & medio campo redintegrari prælium. Cum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Cæſariſque equites, & jumenta ex nauſea recenti, ſiti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad inſequendum hoſtem, perſeverandumque curſum tardiorem haberent, dieique pars exigua jam reliqua eſſet, cohortibus, equitibuſque circumdatis imperat, *c* ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atque eorum eſſent potiti. Itaque, ſigno dato, cum jam hoſtes languide, negligenterque tela mitterent, ſubito immittit cohortes, turmaſque ſuorum; atque puncto temporis hoſtibus nullo negotio campo pulſis, poſt collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paulliſper commorati, ita ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones. Itemque adverſarii male accepti tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt.

a *ad ſua præſidia*] caſtra, ut ipſe cap. XVIII. 2. *quo minus ſe in caſtra reciperent*.

b *& Cn. Piſo*] de quo Tacitus annal. II. cap. XLIII. conſulatur. An idem de quo Val. Maximus lib. VI. cap. II. non liquet.

c *ut uno ictu*] continuo jactu telorum.

CAPUT VI.

Cognoſcitur hoſtium conſilium ex perfugis adverſariorum. Petrejus in prælio vulneratur. Cæſar diligentiſſime ſua caſtra munit, & intelligit, Scipionem ſuas copias cum Petrejo, & Labieno conjungere velle; ex Africa res neceſſarias arceſſit. Labienus ſaucios Adrumetum deferendos curat.

19. INterim ea re geſta, & prælio dirempto, ex adverſariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtium complures equites, pediteſque: ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium, eos hac mente, & conatu veniſſe, ut novo, atque inuſitato genere prælii tirones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur. Et ita Labienum dixiſſe pro concione, tantam ſeſe multitudinem auxiliorum adverſariis ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipſa victoria fatigati vincerentur, atque a ſuis ſuperarentur: Quippe qui in illorum ſibi confideret multitudine: Primum, quod audierat Romæ legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire: deinde, quod triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos, fideles jam ſibi effeciſſet: maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, leviſque armaturæ. Præterea ex fuga, prælioque Pompejano, quos ſecum a Brundiſio tranſportaverat, equites Germanos, Galloſque, ibique poſtea *a* ex hybridis libertinis, serviſque conſcripſerat, armaverat, equoque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti cxx, equitatuſque innumerabilis. Deinde legiones conſcriptæ ex cujuſque modi, generiſque *b* amplius XII. millibus. Hac ſpe, atque ea

a *ex hibridis libertinis*] ex patre Romano, matre peregrina. Hibridæ enim ex imparibus parentibus nati.

b *amplius* XII] Vulgo addunt *millibus*, contra fidem ſcriptorum manu: etiam improbante Lipſio Elect. II. 22.

ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis, Germaniſque ∞ dc. *a* Numidarum ſine frænis IIX. millibus, prærerea Petrejano auxilio adhibito equitibus ∞ c. peditum, ac levis armaturæ quater tantis, ſagittariis, ac funditoribus, *b* hippotoxotiſque compluribus. His copiis pridie Non. Januar. poſt diem tertium, quam Africam attigit, *c* in campis planiſſimis, puriſſimiſque ab hora diei quinta uſque ad ſolis occaſum eſt decertatum. In eo prælio Petrejus graviter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra 20.
munire diligentius, præſidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruſpina uſque ad mare deducere, & a caſtris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela, tormentaque ex navibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe Gallorum, Rhodiorumque, *d* Epibatarumque armare, & in caſtra evocare, uti, ſi poſſet, eadem ratione, qua adverſarii, levis armatura interjecta inter equites ſuos interponeretur: ſagittariiſque ex omnibus navibus *e* Ituræis, Syriis, & cujuſque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias. Audiebat enim, Scipionem poſt diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias ſuas cum Labieno, & Petrejo conjungere, quorum copiæ legionum IIX, & equitum IV. millium eſſe nunciabantur: officinas ferrarias inſtruere, ſagittaſque, & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare, litteras in Siciliam, nuntioſque mittere, ut ſibi crates, materiemque congererent ad arietes, cujus ino-

a *Numidarum ſine frenis*] quod proprium hujus gentis. Silius lib. I. verſ. 215.
---- *Numidæ, gens inſcia freni.*

b *hippotoxotiſque*] Vide Civil. 143. 4. ſ. 5.

c *in campis planiſſimis puriſſimiſque*] cui ſine arboribus, fruticetis, foſſis, aliiſque pagoæ impedimentis. Livius XXIV. 14. *ſignis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi ſine ullo inſidiarum metu, vera virtute geri res poſſet.*

d *epibatarum*] Vid. Bell. Alex. cap. XI.

e *Ituræis*] Ituræa regio in Syriæ & Arabiæ confinio, ex ſacra etiam hiſtoria nota. Quidam libri *Ityreis*: etiam Cicero Philipp. II. 8.

inopia in Africa eſſet: præterea ferrum, plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento ſe in Africa, niſi importato, uti non poſſe. Priore enim anno, propter adverſariorum delectus, quod ſtipendiarii aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factam: præterea ex omni Africa frumentum adverſarios in pauca oppida, & bene munita comportaſſe, omnemque regionem Africæ exinaniſſe frumento: oppida, præter pauca, quæ ipſi ſuis præſidiis tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra ſua præſidia coegiſſe commigrare, agros deſertos, ac vaſtatos eſſe.
21. Hac neceſſitate Cæſar coactus, privatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in ſua præſidia congeſſerat; & eo parce utebatur. Opera interim ipſe quotidie circumire, & alternas cohortes in ſtatione habere propter hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plauſtris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæſaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum, atque caſtrorum ſuorum: quas ſingulas ſcaphæ adverſariorum complures adortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nuntiata Cæſari, claſſes circum inſulas, portuſque diſpoſuit; quo tutius commeatus ſupportari poſſet.

CAPUT VII.

Cn. Pompejus filius inflammatus verbis M. Catonis in Mauritaniam proficiſcitur, & ad oppidum Aſcurum accedit. Oppidani Pompejanos eruptione facta in naves compellunt. Pompejus ad inſulas Baleares iter habet.

22. M. [a] Cato interim, qui Uticæ præerat, [b] Cn. Pompejum filium multis verbis, aſ-

a *M. Cato, qui Uticæ præerat*] quæ urbs caput fuit provinciæ Africæ, Carthagine eversa, necdum reſtituta.
b *Cn. Pompejum filium*] Hic major fuit filiorum Pompeji: minor Sextus.

aſſidueque objurgare non deſiſtebat. Tuus, inquit, pater, iſtius ætatis cum eſſet, & animadvertiſſet, Rempublicam ab *a* audacibus, ſceleratiſque civibus oppreſſam, bonoſque aut interfectos, aut exilio multatos patria civitateque carere; gloria, & animi magnitudine elatus, privatus, atque adoleſcentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pœne oppreſſam funditus, & deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus ſibi eam dignitatem, quæ eſt per gentes clariſſima, notiſſimaque, conciliavit; *b* adoleſcentuluſque, atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris geſtis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominiſque claritate præditus, in Rempublicam eſt ingreſſus. Tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipſe ſatis animi magnitudine, diligentiaque præditus, nonne eniteris, & proficiſceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis graviſſimi 23.
incitatus adoleſcentulus cum naviculis cujuſquemodi generis XXX, inibi paucis roſtratis, profectus ab Utica eſt in Mauritaniam, *c* regnumque Bogudis eſt ingreſſus: expeditoque exercitu, numero ſervorum, liberorumque II. millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, *d* ad oppidum Aſcurum accedere cœpit: in quo oppido præſidium fuit regium. Pompejo adveniente, oppidani *e* uſque eo paſſi propius eum ac-

a *audacibus ſceleratiſque*] Mario, Cinna, Carbone.

b *adoleſcentulus atque eques R. triumphavit*] Eadem Cicero pro lege Manilia cap. II.

c *regnumque Bogudis*] quæ Mauritaniæ pars occidentalis erat, ad fretum Herculeum & Oceanum pertingens. Bogud autem rex ſtudebat Cæſari.

d *ad oppidum Aſcurum*] maritimum oppidum Mauritaniæ, quæ ſub Bogude erat, ejus vero nulla exſtat apud Geographos mentio. Neque enim eſt *Ruſucurium* Plinii v. 2. *Ρυσυκόρα* Ptolemæi, ut quidam crediderunt; quia hoc in Bocchi regno erat, longe reductum a finibus Bogudiani.

e *uſque eo paſſi*] ſuſtinuerunt, auſi ſunt.

accedere, donec ad ipſas portas, ac murum appropinquaret, ſubito eruptione facta proſtratos, perterritoſque Pompejanos in mare paſſim, naveſque compulerunt. Ita re male geſta Cn. Pompejus filius naves inde avertit, neque poſtea litus attigit, claſſemque *a* ad inſulas Baleares verſus convertit.

CAPUT VIII.

Scipio ſe cum Petrejo, & Labieno conjungit. Cæſarei magna rerum neceſſariarum inopia laborant.

24. SCipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonſtravimus, Uticæ grandi præſidio relicto, profectus, primum Adrumeti caſtra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreji, & Labieni copiis ſe conjungit: atque unis caſtris factis, III. millia paſſuum longe conſidunt. Equitatus interim eorum circum Cæſaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progreſſi eſſent, excipere, & ita omnes adverſarios intra munitionem continere. Quare Cæſariani gravi annona ſunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus ſupportatus erat, neque per anni tempus in mari claſſes ſine periculo vagari poterant: neque amplius millia paſſuum VI terræ Africæ quoquoverſus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua neceſſitate coacti veterani milites, equiteſque, qui multa terra, marique bella confeciſſent, & periculis, inopiaque tali ſæpe eſſent conflictati, alga e litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita jumentis eſurientibus data, vitam eorum producebant.

CA-

a *ad inſulas Baleares verſus*] Sæpe boni Scriptores τῷ *verſus* præpoſitionem addunt. Cæſar lib. XI. *ad Oceanum verſus*. Et lib. VII. 8. extr. *movet in Arvernos verſus*. Baleares inſulæ Hiſpanici maris, quarum excellentes erant funditores. *Cæſ. B. Gall.* II. 7. Objacent litori Tarraconenſi.

CAPUT IX.

Rex Juba ad ferendum ſuis auxilium e regno egreditur. P. Sitius, & Rex Bogud cum copiis ad regnum Jubæ proficiſcuntur, Cirtamque capiunt. Juba in ſubſidium ſuarum rerum revertitur.

DUm hæc ita fierent, *a* Rex Juba, cognitis 25.
Cæſaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non eſt viſum dari ſpatium convaleſcendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis, peditumque copiis, ſubſidio ſuis, egreſſus e regno, ire contendit. *b* P. Sitius interim, & Rex Bogud, conjunctis ſuis copiis, cognito *c* regis Jubæ egreſſu, propius ejus regnum copias ſuas admovere: *d* Cirtamque oppidum ejus regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea *e* duo oppida Gætulorum: quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque ſibi vacuum traderent, conditionemque repudiaſſent, poſtea ab eis capti, interfectique ſunt omnes. Inde progreſſi agros, oppidaque vexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis Juba, cum jam non longe a Scipione, atque ejus ducibus abeſſet, capit conſilium, ſatius eſſe ſibi, ſuoque regno ſubſidio ire, quam dum alios adjuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utraque re expelleretur. Itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit,

ſibi,

a *rex Juba, non eſt viſum*] Non cohærent. Scribendum, *regi Jubæ, non eſt viſum*. nec parentheſi, *non eſt viſum*, cetera includi poſſunt, quia *itaque*] non ſinit, eo uſque poſt illam rectum caſum pertrahi.

b *P. Sitius*] Hic Italia pulſus, exſilium in Mauritania toleravit, & collectis aliis exſulibus, ac manu quadam a Bogude impetrata, Cæſari auxilio venit, nullo ab eo beneficio adfectus. Dio Caſſius hæc plenius narrat initio libri XLIII. qui vero *Bocchum* nominat pro *Bogude*.

c *regis Jubæ egreſſu*] Jubæ regis Numidarum.

d *Cirtamque oppidum*] caput & regiam Numidiæ.

e *duo oppida Gætulorum*] Gætulia enim *μέρος τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ*, *pars regni illius* Jubæ erat. *Dio Caſſ. de loco.*

ſibi, ſuiſque rebus timens: elephantiſque XXX relictis, ſuis finibus, oppidiſque a ſuppetias profectus eſt.

CAPUT X.

Cæſar, litteris in omnes partes miſſis, civitates de ſuo in Africam adventu certiores facit: ad eum ex oppidis nobiles viri accurrunt, ſuaſque ei calamitates narrant. Cæſar Allieno, & Rabirio Poſthumo ſcribit, ut exercitus ſtatim tranſportetur in auxilium Africæ. Scipio aciem ſuam inſtruit, cujus rei ordo refertur.

26. CÆſar, cum de ſuo interim adventu dubitatio in provincia eſſet, neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copiis in Africam veniſſe, conſcriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de ſuo adventu certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris devenire, & de adverſariorum ejus acerbitate, crudelitateque commemorare cœperunt: quorum lacrymis, quereliſque Cæſar commotus, cum antea conſtitiſſet in ſtativis caſtris, æſtate inita, cunctis copiis, auxiliiſque accitis, bellum cum adverſariis gerere inſtituit: litteriſque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Poſthumum conſcriptis, & b per Cataſcopum miſſis, ut ſine mora, aut ulla excuſatione hiemis, ventorumque, exercitus ſibi quam celerrime tranſportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti a ſuis inimicis: quod niſi celeriter ſociis foret ſubventum, præter ipſam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quo ſe reciperent, ab illorum ſcelere, inſidiiſque reliquum futurum. Atque ipſe in tanta erat feſtinatio-

a *ſuppetias profectus eſt*] Ut ſupra c. 5. *ſuppetias venire*: & inferius c. 39. & 41. *ſuppetias ire*, ἐλλειπτικῶς, vel *in*, vel *laturus*, *ad ferendum*, aut ſimili ſubaudito.

b *per cataſcopum*] per exploratorem. Heſychius: Κατάσκοποι, κατοπτεύοντες, ἐπίβουλοι. ἢ δόλων ἐξιχνευταὶ, δολεροὶ, δόλιοι.

natione, & expectatione, ut poſtero die, quam miſiſſet litteras, nuntiumque in Siciliam, claſſem, exercitumque morari diceret; noctes, dieſque oculos, mentemque ad mare diſpoſitos, directoſque haberet. Nec mirum. Animadvertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi, trucidarique, oppida, caſtellaque dirui, deſerique, principeſque civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſervitutem abripi. Iis ſe in miſeriis, ſuamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere, caſtra munire, turres, caſtella facere, moleſque jacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo 27.
condocefacere inſtituit. II inſtruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quaſi adverſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adverſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit: poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit; ut, cum ab adverſariis lapides mitti cœpiſſent, & elephanti *a* perterriti ſe ad ſuos convertiſſent, rurſus a ſua acie lapidibus miſſis eos converterent adverſum hoſtem: quod ægre, tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina, uſuque vetuſto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

CAPUT XI.

C. Virgilius Petronius Cæſarianas naves inſectatur. Duo Titi Hiſpani ad Scipionem perducti interficiuntur. Labienus Leptim fruſtra oppugnat.

Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſque ducibus 28.
adminiſtrantur, C. Virgilius Petronius, qui a Tha-

a perterriti ſe ad ſuos convertiſſent] Plinius VIII. 8. de elephantis: *Vulnerati & territi retro ſemper cedunt, haud minore partium ſuarum pernicie.*

a Thapſo oppido maritimo præerat, cum animadvertiſſet naves ſingulas cum exercitu Cæſaris incertas locorum, atque caſtrorum ſuorum vagari, occaſionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & ſagittariis: eidem ſcaphas de navibus adjungit; ac ſingulas naves Cæſarianas conſectari cœpit: & cum plures adortus, pulſus, fugatuſque inde diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis V. quorum patrem Cæſar in ſenatum legerat, & cum his *b* T. Salienus centurio legionis ejuſdem, qui M. Meſſallam legatum obſederat Meſſanæ, & ſeditioſiſſima oratione apud eum eſt uſus: idemque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæſaris retinenda, & cuſtodienda curaverat: & ob has cauſſas timebat ſibi. Hic propter conſcientiam peccatorum ſuorum perſuaſit adoleſcentibus, ne repugnarent, ſeſeque Virgilio traderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, cuſtodibus traditi, & poſt diem III. ſunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petiſſe dicitur major Titus a centurionibus, uti ſe priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetraſſe, atque ita eſſe interfectos.
29. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſque ducibus quotidie mutuis præliis inter ſe pugnare non intermittunt: nonnunquam etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæſaris equitibus, fide data, inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, *c* cui præerat Saſerna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod a defenſoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facile, & ſine periculo defendebatur. Quod ubi

a *Thapſo oppido maritimo*] quod ab Ruſpina in auſtrum recedit.
b *T. Salienus*] Qualis hic fuerit, infra c. 54. proditur.
c *cui præerat Saſerna*] cum ſex cohortibus Lepti impoſitus. *Supra cap. 9. pr.* Tres ergo fuerunt forte abductæ, quia hic tantum tres in præſidio dicuntur fuiſſe.

bi ejus facere equitatus ſæpius non intermittebat; & cum forte ante portam turma denſa adſtitiſſet, *a* ſcorpione accuratius miſſo, atque eorum decurione percuſſo, *b* & ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga ſe in caſtra recipiunt. Quo facto poſtea ſunt deterriti oppidum tentare.

CAPUT XII.

Scipio ſuas copias prope Cæſaris caſtra ponit. Cæſar ſuos intra munitiones recipit, & quædam mandata dat. Scipio concionem ad ſuos habet de Cæſaris deſperatione. Plures e Scipionis caſtris fugiunt.

SCipio interim fere quotidie non longe a ſuis 30.
caſtris paſſibus ccc. inſtruere aciem, ac, majore diei parte conſumpta, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod cum ſæpius fieret, neque ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret; neque propius ejus copias accederet, deſpecta patientia Cæſaris, exercituſque ejus, univerſis copiis productis, elephantiſque turritis xxx. ante aciem inſtructis, quam latiſſime potuit, porrecta equitum, peditumque multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longe a Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar 31.
jubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eamdem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modeſteque ſine tumultu, aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere. Equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſque eo locum obtinerent, quo paullo ante conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum te-

lum

a *ſcorpione accuratius miſſo*] Vide ſupra lib. vii. 25. de hac machina.

b *& ad decumanam defixo*] Quidam aſteriſco notant, quaſi mutilus ſit locus: aliis *decumana* ſcutum ampliſſimum, auctore Feſto; ut nihil deſideretur.

lum ad ſe perveniret: quod ſi propius accederetur, quam honeſtiſſime ſe intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti quiſque ſuo loco paratus, armatuſque præſto eſſet. At hæc non ipſe per ſe coram, cum de vallo perſpecularetur, ſed *a* mirabili peritus ſcientia bellandi, in prætorio ſedens, per ſpeculatores, & nuntios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis adverſarii freti, tamen ſæpe a ſe fugatis, pulſis, perterritiſque & conceſſam vitam, & ignota peccata; quibus rebus nunquam tanta ſuppeteret ex ipſorum inertia, conſcientiaque animi victoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderent. Præterea ipſius nomen, auctoritaſque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones caſtrorum, & valli, foſſarumque altitudo, & *b* extra vallum ſtili cæci, mirabilem in modum conſiti, vel ſine defenſoribus aditum adverſariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem, & tirocinium præparaverat, non hoſtium vi, & metu commotus, patientem ſe, timidumque hoſtium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ ſuorum diffideret; ſed referre arbitrabatur cujuſmodi victoria eſſet futura. Turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantiſque exercitibus devictis, tot, tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adverſariorum ſuorum ex fuga collectis ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriam. Itaque conſtituerat gloriam, exultationemque eorum pati, donec ſibi veteranarum legionum pars aliqua in

a ſe-

a *mirabili peritus ſcientia*] Lipſio Elect. II. 22. diſplicet *peritus*: ſubſtituit *penitus*.

b *extra vallum ſtili cæci*] ſtimuli in terram defixi, tectique, ut minus videantur. Silius Italicus lib. 2. v. 415.

Et ſtilus occulitur, cæcum in veſtigia telum.

Sic Æneid. ver. 164. *cæca ſaxa* ſunt ſub aquis latentia.

a ſecundo commeatu occurriſſet. Scipio interim 32.
paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem videretur, paullatim reducit ſuas copias in caſtra; & concione advocata, de terrore ſuo, deſperationeque exercitus Cæſaris verba facit: & cohortatus ſuos, *b* victoriam propriam ſe eis brevi daturum pollicetur. Cæſar jubet milites rurſus ad opus redire, &, per cauſſam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Gætulique diffugere quotidie ex caſtris Scipionis, & partim in regnum ſe conferre, partim, quod ipſi, majoreſque eorum *c* beneficio C. Marii uſi fuiſſent, Cæſaremque ejus affinem eſſe audiebant, in ejus caſtra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines illuſtriores Gætulos, litteris ad ſuos cives datis, cohortatus, ut, manu facta, ſe, ſuoſque defenderent, & ne ſuis inimicis, adverſariiſque dicto audientes eſſent, mittit.

CAPUT XIII.

Legati ab Acilla ad Cæſarem veniunt auxilium petentes; Cæſar C. Meſſium Acillam mittit, quo Conſidius Longus ſe confert, ſed viſo ibi præſidio Cæſareo Adrumetum revertitur, rurſuſque obſidionem Acillæ parat.

DUm hæc ad Ruſpinam fiunt, *d* legati ex Acilla civitate libera, *e* etiam undique ad 33.
Cæ-

a *in ſecundo commeatu*] itu altero navium, quæ ex Sicilia legiones tranſportarent. Vide infra c. 37. ſect. 1. & c. 44. ſect. 1.
b *victoriam propriam*] & infra c. 82. ſect. 1. ita locutus eſt.
c *beneficio C. Marii uſi*] in bello Jugurthino.
d *legati ex Acilla*] Nuſquam hujus nominis civitas apparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, eſſe *Achollam* Strabonis, Livii, Stephani; ſeu Ἄχολα: *Acholam* Ptolemæi, in eodem litore ſitam, quo Ruſpina, Leptis, Thapſus. Vide Holſten, ad Ortel. Accedit, quod Strabo æque ut Hirtius dixit ἐλευθέραν πόλιν, *liberam civitatem*, lib. XVII. p. 572.
e *etiam undique*] Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rubenio Elect. II. 4. nec Fulvii codex diviſione *&* *jam* rem explicat. Quapropter conjicit *& immuni* legendum, ſicut ſupra cap. 7. noſter: *pervenit ad oppidum Leptim, liberam civitatem & immunem.*

Cæſarem veniunt, ſeque paratos quæcumque imperaſſet, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, ut ſibi præſidium daret, quo tutius id, & ſine periculo facere poſſent: ſe & frumentum, & quæcumque res eis ſuppeteret, communis ſalutis gratia ſubminiſtraturos. Quibus rebus facile a Cæſare impetratis, præſidioque dato, C. Meſſium ædilitia functum poteſtate Acillam jubet proficiſci. Quibus rebus cognitis, Conſidius Longus, qui Adrumeti cum II. legionibus, & equitibus dcc. præerat, celeriter ibi parte præſidii relicta, cum VIII. cohortibus Acillam ire contendit. Meſſius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Conſidius interim, cum ad urbem cum copiis acceſſiſſet, & animadvertiſſet, præſidium Cæſaris ibi eſſe, non auſus periculo ſuo rem facere, nulla re geſta pro multitudine hominum, rurſus Adrumetum ſe recipit: deinde paucis poſt diebus, equeſtribus copiis a Labieno adductis, rurſus Acillanos caſtris poſitis obſidere cœpit.

CAPUT XIV.

C. Decius, adveniente Cercinnam C. Salluſtio, fugit. Allienus magnas copias ad Cæſarem in Africam mittit. Scipio duos ex Gætulis mittit in caſtra Cæſaris ad ſpeculandum; hi producti Cæſarem alloquuntur.

34. PEr id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis ante diebus miſſum a Cæſare cum claſſe demonſtravimus, *a* Cercinnam pervenit: cujus adventu C. Decius quæſtorius, qui ibi cum grandi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi ſatis magna copia fuit, complet, atque in caſtra ad Cæ-

a Cercinnam pervenit] Vide ſupra cap. 8.

Cæſarem mittit. *a* Allienus interim proconſul
e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones
XIII, & XIV, & equites Gallos DCCC. funditorum,
ſagittariorumque mille; ac ſecundum commeatum
in Africam mittit ad Cæſarem. Quæ
naves, ventum ſecundum nactæ, quarta die in
portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat,
incolumes pervenerunt. Ita Cæſar duplici
lætitia, ac voluptate uno tempore auctus, frumento,
auxiliiſque tandem ſuis exhilaratis, annonæque
levata ſolicitudine, deponit legiones,
equiteſque ex navibus egreſſos jubet ex languore,
nauſeaque reficere: dimiſſos in caſtella, munitioneſque
diſponit. Quibus rebus Scipio, qui- 35.
que cum eo eſſent comites, mirari, & requirere:
C. Cæſarem, qui ultro conſueſſet bellum inferre,
ac laceſſere prælio, ſubito commutatum
non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaque
ex ejus patientia in magnum timorem conjecti,
ex Gætulis duos, quos arbitrabantur ſuis
rebus amiciſſimos, magnis præmiis, pollicitationibuſque
propoſitis, pro perfugis, ſpeculandi
gratia, in Cæſaris caſtra mittunt: qui ſimul ac
ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi liceret
ſine periculo vera proloqui. Poteſtate facta, Sæpenumero,
inquiunt, Imperator, complures Gætuli,
qui ſumus clientes C. Marii, & propemodum
omnes cives Romani, qui ſunt in legione
IV, & VI, ad te voluimus, in tuaque præſidia
confugere: ſed cuſtodiis equitum Numidarum,
quo id ſine periculo minus faceremus, impediebamur:
nunc data facultate pro ſpeculatoribus
miſſi a Scipione, ad te cupidiſſime venimus, ut
perſpiceremus, num quæ foſſæ, aut inſidiæ elephantis
ante caſtra, portaſque valli factæ eſſent,
ſimulque conſilia veſtra contra eaſdem beſtias,
comparationemque pugnæ cognoſceremus, atque
ei renunciaremus. Qui collaudati a Cæſare,
ſtipendioque donati, ad reliquos perfugas

a *Allienus interim proconſul e Lilybæo*] Sicilia a prætoribus regebatur: belli tempore nonnumquam in provinciis proconſules pro prætoribus erant, quod de Aſia manifeſtum eſt.

deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque poſtero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverant, milites legionarii complures a Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt.

CAPUT XV.

M. Cato milites ex quovis genere lectos mittit in Scipionis caſtra. Legati Tiſdro egreſſi ad Cæſarem ſe conferunt, auxilium petentes. P. Sitius caſtellum, in quo erant Jubæ impedimenta, expugnat.

36. DUm hæc ad Ruſpinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, ſervorum denique, & cujuſquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere non intermittit. Legati interim *a* ex oppido Tiſdro, *b* in quod tritici modium millia ccc. comportata fuerant a negotiatoribus Italicis, aratoribuſque, ad Cæſarem venere, quantaque copia frumenti apud ſe ſit, docent, ſimulque orant, ut ſibi præſidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ ſuæ conſerventur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit, præſidiumque brevi tempore ſe miſſurum dicit: cohortatuſque ad ſuos cives jubet proficiſci. *c* P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingreſſus, caſtello in montis loco munito locato, in quod Juba, belli gerendi gratia & frumentum, & res cæteras, quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportaverat, vi expugnando eſt potitus.

a *ex oppido Tiſdro*] Intus ſita Tiſdrus, reductior a mari, a Thapſo in meridiem: Antonino *Tuſdrus Colonia*: Ptolemæo *Thyſdrus*, Θύσδρος: noſtro inferius *Tiſdra*.

b *in quod tritici modium millia* ccc] MSS. regia & Thuan. *in quod*, teſte Goduino; vulgo *in quo*. Deinde *modium* Latine legendum; non *modia*, ut quidam olim ediderant.

c *P. Sitius interim*] de quo ſupra cap. 25.

CAPUT XVI.

Cæſar Ruſpinam verſus proficiſcitur, accedit ad munitiones Scipionis. Scipio, & Labienus copias educunt. Cæſariani, pulſis iis, qui ad præſidium erant, loco munito potiuntur. Labienus ſuis auxilium fert, Julianis eum inſequentibus, & multos occidentibus.

CÆſar, poſtquam legionibus veteranis II, e- 37.
quitatu, levique armatura copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naves VI onerarias ſtatim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum tranſportandum proficiſci: ipſe VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, ſpeculatores, apparitoreſque omnes ut ſibi præſto eſſent. Itaque, omnibus inſciis, neque ſuſpicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe conſequi *a* ad oppidum Ruſpinam verſus, in quo ipſe præſidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus acceſſit; inde parvulam declivitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planicie patet millia paſſuum XV, quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit ſpeciem. In hoc jugo colles ſunt excelſi pauci, in quibus ſingulæ turres, ſpeculæque ſingulæ perveteres erant collocatæ; quarum apud ultimam præſidium, & ſtatio fuit Scipionis. Poſtquam Cæſar ad jugum, de quo do- 38.
cui, adſcendit, in unumquemque collem turres, caſtellaque facere cœpit, atque ea minus ſemihora efficit; & poſtquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit caſtris adverſariorum, in qua docui eſſe præſidium, ſtationemque Numidarum, paullisper commoratus, perſpectaque natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem per-

Z 2 ve-

a *ad oppidum Ruſpinam verſus*] Vide ſupra cap. 23. ſect. 3. Sic & infra cap. 80. ſect. 3. *ad mare verſus conſedit*.

venerat, uſque ad eum, unde egreſſus erat, jubet dirigi, ac muniri. Quod poſtquam Scipio, Labienuſque animadverterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieque equeſtri inſtructa, a ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur, *a* pedeſtremque copiam in ſecunda acie minus
39. paſſus ∞ a caſtris ſuis conſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neque adverſariorum copiis moveri. Jam cum non amplius paſſibus md. inter hoſtium aciem, ſuaſque munitiones eſſe animadvertiſſet, intellexiſſetque ad impediendos milites ſuos, & ab opere depellendos, hoſtem propius accedere, neceſſeque haberet legiones a munitionibus deducere, imperat turmæ Hiſpanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, præſidiumque inde deturbarent, locumque caperent: eodemque jubet levis armaturæ paucos conſequi ſubſidio. Qui miſſi celeriter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque ſunt potiti. Poſtquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie inſtructa equitatus ſui prope totum dextrum cornu avertit, atque ſuis fugientibus *b* ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum a ſuis copiis longius abſceſſiſſe, equitatus ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes
40. immiſit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exſtructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animadvertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam ſuos cædi a tergo ſenſit. Ex qua re ſubito in terrorem converſo equitatu Numidarum, recta in caſtra fugere contendit: Galli, Germanique, qui reſtiterant, ex ſuperiore loco, & poſt tergum circumventi, fortiterque reſiſtentes conciduntur univerſi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ

a *pedeſtremque copiam*] copias, exercitum. Raro exemplo, ut ſupra cap. 10. ſect. 3.
b *ſuppetias ire*] ut mox cap. 41. ſect. 2. & ſupra cap. 25. extremo, ubi, quæ adnotavimus, videas.

quæ pro caſtris erant inſtructæ, animadverterunt, metu, ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtea Scipione, ejuſque copiis campo, collibuſque exturbatis, atque in caſtra compulſis, cum receptui Cæſar cani juſſiſſet, equitatumque omnem intra ſuas munitiones recepiſſet; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia ſecuti, partim pretio, pollicitationibuſque adducti, ad eum ſe contulerant: nonnulli, qui ex Curionis prælio capti, conſervatique, parem gratiam in fide partienda præſtare voluerant. Horum corpora mirifica ſpecie, amplitudineque cæſa toto campo, ac proſtrata diverſe jacebant.

CAPUT XVII.

Cæſar aciem inſtruit. Scipio caſtris ſe continet; inde, accedente Cæſare ad munitiones, auxilium fert oppido Uzitæ. Cæſar copias, quas contra Scipionem ad pugnam paraverat, in caſtra recipit.

His rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præſidiis cohortes eduxit, atque omnes 41.
ſuas copias in campo inſtruxit. Scipio, ſuis male acceptis, occiſis, vulneratiſque, intra ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar inſtructa acie ſecundum infimas jugi radices propius munitiones leniter acceſſit. Jamque minus mille paſſuum a ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, cum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquiſque rebus ſublevari ejus exercitus conſueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie inſtructa, ex inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa, elephantiſque turritis interpoſitis, armatiſque ſuppetias ire contendit. Quod

 ubi

a *ab oppido Uzita*] Ptolemæo Οὔζιτα, in mediterraneis, prope Tiſdrum & Leptim minorem.

ubi Cæſar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad ſe certo animo venire, *a* in eo loco, quem paullo ante commemoravi, ante oppidum conſtitit, ſuamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum, ſiniſtrumque cornu, ubi elephanti erant, in conſpectu patenti adverſariorum conſtituit. Cum jam prope Solis occaſum Cæſar expectaviſſet, neque ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propius ſe animadvertiſſet, locoque ſe magis defendere, ſi res coegiſſet, quam in campo cominus conſiſtere audere, non eſt viſa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præſidium grande Numidarum eſſe cognoverat; hoſteſque mediam aciem ſuam oppido texiſſe, ſibique difficile factu eſſe intellexit, ſimul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & ſiniſtrum ex iniquiore loco pugnare: præſertim cum milites *b* a mane diei jejuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaque, reductis ſuis copiis in caſtra, poſtero die propius eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones.

42.

CAPUT XVIII.

Conſidius ab obſidione Acillæ Adrumetum ſe confert. Claſſis Vari, & M. Octavii duas naves hoſtiles capit cum uno centurione, & paucis tironibus; hi ante Scipionem pauca audacter locuti interficiuntur.

43. INterim Conſidius, qui Acillam, & IIX. cohortes ſtipendiarias Numidis, Gætuliſque obſidebat, ubi C. Meſſius cohortibus præerat, diu mul-

a *in eo loco, quem paullo ante commemoravi*) Sic meliores libri, etiam MS. Urſini, Græca antiptoſi, de qua Sanctii Minervam, & C. V. Jac. Perizonii additamentum vide lib. IV. cap. XII.

b *a mane diei*) Nomen *mane*, regens patrium caſum, ut hic apparet; & adſumens epitheton, ut *multo mane* Cic. lib. V. Attic. ep. 14. & *clarum mane* Perſ. ſat. III. pr.

multumque expertus, magniſque operibus ſæpe admotis, & iis ab oppidanis incenſis, cum proficeret nihil, ſubito nuntio de equeſtri prælio allato commotus, frumento, cujus in caſtris copiam habuerat, incenſo, vino, oleo, cæteriſque rebus, quæ ad victum parari ſolent, corruptis, Acillam, quam obſidebat, deſeruit; atque *a* itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum ſe recipit.
Interea ex ſecundo commeatu, quem a Sicilia 44.
miſerat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe cum erraviſſet, delataque eſſet vento ad Thapſum, a Virgilio ſcaphis, naviculiſque actuariis excepta eſt, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem claſſe errabunda, ac tempeſtate *b* ad Ægimurum delata, a claſſe Vari, & M. Octavii eſt capta, in qua milites veterani, cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus aſſervatos ſine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui, poſtquam ad eum pervenerunt, & ante ſuggeſtum ejus conſtiterunt: Non veſtra, inquit, ſponte vos certo ſcio, ſed illius ſcelerati veſtri Imperatoris impulſu, & imperio coactos, cives, & optimum quemque nefarie conſectari. Quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem, ſi id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum eſt vobis vitam, & pecuniam donare: quapropter, quid ſentiatis, proloquimini. Hac habita
oratione, Scipio, cum exiſtimaſſet pro ſuo be- 45.
neficio ſine dubio ab iis gratias ſibi actum iri,

a *itinere per regnum Jubæ facto*] Longæ ambages, cum breve iter ab Acilla (ſive Acholla eſt, ſive oppidum aliud in tractu maritimo, ubi tum Cæſar agebat) Adrumetum recta via ferret. Vide quæ ſupra ad Cæſ. B. Civ. II. cap. 38. ſect. I. notavimus. Aut Jubæ regnum ſupra provinciam Romanorum Africam in auſtro uſque ad mare Syrtium prolatum fuit: quod infra cap. 77. ſect. I. videtur ſignificari.

b *ad Ægimurum*) inſulam in Carthaginienſi ſinu. Livius XXX. 24. *Ægimurus ſinum ab alto claudit, in quo ſita Carthago eſt: triginta ferme millia ab urbe*, Græce Αἰγίμυρος Straboni, Αἰγίμορος Ptolemæo.

poteſtatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV. Pro tuo, inquit, ſummo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque belli jure capto polliceris; & forſan iſto uterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adjungeretur. Egone contra Cæſarem Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejuſque exercitum, pro cujus dignitate, victoriaque amplius XXXVI. annis depugnavi, adverſus, armatuſque conſiſtam? Neque ego iſtud facturus ſum, & te magnopere, ut de negotio deſiſtas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, ſi minus antea expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas eſſe firmiſſimam, & conſtitue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes poteſtate, non amplius X. ſumam. Tunc ex virtute noſtra intelliges, quid ex tuis
46. copiis ſperare debeas. Poſtquam hæc centurio præſenti animo adverſus opinionem ejus eſt locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incenſus, annuit centurionibus, quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem interficit, reliquoſque veteranos a tironibus jubet ſecerni. Abducite, inquit, iſtos nefario ſcelere contaminatos, & cæde civium ſaginatos. Sic extra vallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones diſpertiri, & Cominium cum Ticida in conſpectum ſuum prohibet adduci. Qua ex re Cæſar commotus, eos, quos in ſtationibus cum longis navibus apud Thapſum cuſtodiæ cauſſa eſſe juſſerat, ut ſuis onerariis, longiſque navibus præſidio eſſent, ob negligentiam ignominiæ cauſſa dimittendos ab exercitu, graviſſimumque in eos edictum proponendum curavit.

CA-

CAPUT XIX.

Ingens ſaxorum nimbus coortus Cæſaris exercitum rebus neceſſariis carentem affligit.

PEr id tempus fere Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, *a* Vergi- 47.
liarum ſigno confecto, circiter vigilia ſecunda noctis, nimbus *b* cum ſaxea grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quod Cæſar non more ſuperiorum Imperatorum, in hibernis exercitum continebat; ſed in tertio, quartoque die procedendo, propiuſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat; opereque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum tranſportaverat, ut præter ipſum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ uſui militi eſſe conſuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo ſibi quidquam non acquiſierant, aut paraverant; ſed etiam propter annonæ caritatem, ante parata conſumpſerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant. Reliqui ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, coriiſque contextis permanebant. Itaque ſubito imbre, grandineque conſecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes ſubruti, disjectique, nocte intempeſta, ignibus extinctis, rebuſque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagabantur, ſcutiſque capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt.

a *Vergiliarum ſigno confecto*) Vergiliæ ſunt Pleiades: *confecto* arguit occaſum: ſed qualem? Hæc, ut ex cap. 37. apparet, Februario menſe videntur accidiſſe, quo Plejadum nec coſmicus, nec acronychus, neque heliacus occaſus datur. Propius tamen adultus Februarius aut Martii initium ab heliaco occaſu abeſt, quam a ceteris, & Hirtius *fere per id tempus* dicendo, non plane eodem menſe contigiſſe ſignificat.

b *cum ſaxea grandine*) Olim editi, *cum ſaxorum*. Poſt autem lect. 6. ſimpliciter *grando* vocatur, cujus craſſitudo ſimilitudinem ſaxorum attulit.

CAPUT XX.

Rex Juba cum magnis copiis ad Scipionem proficiſcitur. Scipio ſuas, & regis copias contra Cæſarem iturus inſtruit. Cæſar ſuos per juga ſumma ducere incipit. Labienus inſidias Cæſari per quamdam vallem tranſituro infelici eventu ſtruit. Ejuſdem Labieni fuga.

48. REx interim Juba de equeſtri prælio Scipionis certior factus, evocatuſque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto; a ut ſi cum ipſe aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæſaris liberaretur; cum III. legionibus, equitibuſque frænatis dccc, Numidis ſine frænis, peditibuſque ejus armaturæ grandi numero, elephantiſque xxx. egreſſus e regno ad Scipionem eſt profectus. Poſtquam ad eum pervenit, caſtris regiis ſeorſum poſitis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione conſedit. Erat in caſtris Cæſaris ſuperiori tempore magnus terror; & expectatione copiarum regiarum exercitus ejus magna ſuſpenſione animi ante adventum Jubæ commovebatur. Poſtquam vero caſtra caſtris contulit, deſpectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea abſens habuerat auctoritatem, eam omnem præſens dimiſerat. Quo facto facile fuit intellectum, Scipioni additum animum, fiduciamque regis adventu. Nam poſtero die univerſas ſuas, regiſque copias cum elephantis lx. productas in aciem, quam ſpecioſiſſime potuit, inſtruxit; ac paullo longius progreſſus a ſuis munitionibus, haud ita diu commoratus, ſe re-
49. cepit in caſtra. Cæſar poſtquam animadvertit, Scipioni auxilia fere, quæ expectaſſet, omnia conveniſſe, neque moram pugnandi ullam fore,

per

a *ut ſi; cum ipſe aliquid*) Libri variant; veteres *ut ſecum*: recentium plures, inde a Scaligero, *ut ſi, cum*: Godnini, *ut ſic, cum*. Quod ſequitur *liberaretur*, a Beroaldo eſt ad ſenſum complendum. Ideoque male ſanus hic locus eſt.

per jugum ſummum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus diducere, & caſtella munire, propiuſque Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Adverſarii magnitudine copiarum confiſi, proximum collem occupaverunt: atque ita longius ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejuſdem collis occupandi gratia, Labienus conſilium ceperat, & quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conval- 50.
lis ſatis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modum ſubrutis: *a* quæ erant tranſeunda Cæſari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condenſum. Hic cum Labienus animadvertiſſet, Cæſarem, ſi vellet eum locum occupare, prius neceſſe eſſe, convallem, olivetumque tranſgredi, eorum locorum peritus, in inſidiis cum parte equitatus, levique armatura conſedit: & præterea poſt montem, collemque equites in occulto collocaverat; ut, cum ipſe ex improviſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet, ut re duplici perturbatus Cæſar, ejuſque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæſar, equitatu ante præmiſſo, inſcius inſidiarum cum ad eum locum veniſſet, abuſi, ſive obliti præceptorum Labieni, ſive veriti, ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari, ac ſinguli de rupe prodire, & ſumma petere collis. Quos Cæſaris equites conſecuti partim interfecerunt, partim *b* vivorum ſunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decuſſo Labieni præſidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga ſibi peperit ſalutem.

Z 6 CA-

a *quæ erant tranſeunda*) loca videlicet. Sic codex Victorii, & vetus Venet. Hieronymi Bononii, item Gryphii. Poſterius editi *tranſgrediendæ*, quaſi ſpeluncæ, quod non cohæret. Regius cod. *tranſgredienda*, puta loca.

b *vivorum ſunt potiti*) Sic Fulvii Urſini codex: ſic & Scaliger edidit, quem plures ſecuti ſunt. Antea excuſi, *vivis ſunt potiti*. At noſter infra etiam cap. 61. *vivorum potiti ſunt*.

CAPUT XXI.

Cæſar caſtra in quodam loco, quem cepit, mirabili arte munit. Juba, Scipio, & Labienus in Cæſaris legiones irrumpunt. Cæſarei Numidas uſque ad caſtra regis inſequuntur. Plures milites, a Scipione deficientes, ſe ad Cæſarem conferunt.

51. HAc re per equites geſta, Cæſar legionibus
opera diſtribuit, atque in eo colle, quo e-
rat potitus, caſtra munivit. Deinde ab ſuis ma-
ximis caſtris per medium campum, e regione
oppidi Uzitæ, quod inter ſua caſtra, & Scipio-
nis in planitie poſitum erat, tenebaturque a Sci-
pione, *a* duo brachia inſtituit duci, & ita eri-
gere, ut ad angulum dextrum, ſiniſtrumque e-
jus oppidi convenirent. Id hac ratione opus in-
ſtruebat, ut, cum propius oppidum copias ad-
moviſſet, oppugnareque cœpiſſet, tecta latera
ſuis munitionibus haberet, ne ab equitatus mul-
titudine circumventus ab oppugnatione deterre-
retur: præterea, quo facilius colloquia fieri poſ-
ſent, & ſi qui perfugere vellent, id, quod an-
tea ſæpe accidebat magno cum eorum periculo,
tum facile, & ſine periculo fieret. Voluit etiam
experiri, cum propius hoſtem acceſſiſſet, habe-
retne in animo dimicare. Accedebat etiam ad
reliquas cauſſas, quod is locus depreſſus erat;
puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione
enim longa, & anguſta utebatur. Dum hæc o-
pera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus; in-
terim pars acie ante opus inſtructa ſub hoſte ſta-
bat. Equites barbari, leviſque armaturæ præ-
52. liis minutis cominus dimicabant. Cæſar ab eo
opere cum jam ſub veſperum copias in caſtra re-
duceret, magno incurſu, cum omni equitatu,
levique armatura, Juba, Scipio, Labienus in le-
gionarios impetum fecerunt. Equites Cæſariani

vi

a *duo brachia inſtituit duci*) munitiones inſtar brachiorum protentas; ut Bello Alex. c. 30.

vi univerſæ, ſubitæque hoſtium multitudinis pulſi parumper ceſſerunt. Quæ res aliter adverſariis cecidit. Namque Cæſar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus ſuis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, converſis equis in Numidas cupide inſequentes, diſperſoſque impetum fecerunt, atque eos convulneratos uſque in caſtra regia repulerunt, multoſque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prælium eſſet conjectum, pulviſque vento flatus *a* omnium proſpectu offeciſſet, Juba cum Labieno capti in poteſtatem Cæſaris veniſſent, equitatuſque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus eſſet. Interim incredibiliter ex legionibus IV. & VI. Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quas quiſque poterat regiones pervenire. Itemque *b* equites Curioniani diffiſi Scipioni, ejuſque copiis, complures ſe eodem conferebant.

CAPUT XXII.

Legiones IX, & X diu in mare jactatæ, tandem ad Cæſarem perveniunt. Cæſar C. Avienum, A. Fontejum, & alios ab exercitu removet. Gætuli contra Jubam arma ſumunt, cui rei Juba conſulit. Cæſar caſtra munit. Hoſtes Cæſareos alloquuntur. Gætulorum fuga in Cæſaris caſtra. Scipio, & Juba vetant, M. Aquinium cum adverſariis colloqui; is obedit, propter quod Jubæ ſuperbiam exaggerat Auctor.

DUm hæc circum Uzitam ab utriſque ducibus adminiſtrantur, legiones duæ, IX. & X. ex 536
Sicilia navibus onerariis profectæ, cum jam non longe a portu Ruſpinæ abeſſent, conſpicatæ naves

a *omnium proſpectu offeciſſet*) dandi caſu in V. antiquo more, ut ad lib. I. B. Gall. cap. 16. demonſtravimus. Ita autem Scaliger haud dubie ex MSS. & qui adhuc ſoliti ſunt eum ſubſequi. Priores editi *proſpectibus*.

b *equites Curioniani*) Lipſius emendavit Elect. II. 22. Fuerunt enim Curionis in Africa cæſi. Vide lib. II. de Civ. B. extrem. Vulgo *Curiam*.

ves Cæſarianas, quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant, veriti, ne in adverſariorum, ut inſidiandi gratia ibi commorantium, claſſem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu multumque jactati, tandem multis poſt diebus ſiti, inopiaque confecti ad Cæſarem perve-
54. nerunt. Quibus legionibus expoſitis, memor in Italia priſtinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo cauſſulam nactus Cæſar, quod C. Avienus tribunus mil. x. legionis navem commeatu, familia ſua, atque jumentis occupaviſſet, neque militem unum ab Sicilia ſuſtuliſſet; poſtero die de ſuggeſtu, convocatis omnium legionum tribunis, centurionibuſque: Maxime vellem, inquit, homines ſuæ petulantiæ, nimiæque libertatis aliquando finem feciſſent, meæque lenitatis, modeſtiæ, patientiæque rationem habuiſſent. Sed quoniam ipſi ſibi neque modum, neque terminum conſtituunt, quo cæteri diſſimiliter ſe gerant, egomet ipſe documentum more militari conſtituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra Rempublicam inſtigaſti, rapinaſque per municipia feciſti: quodque mihi, Reique publicæ inutilis fuiſti, & pro militibus tuam familiam, jumentaque in naves impoſuiſti; tuaque opera, militibus tempore neceſſario Reſpublica caret, ob eas res, ignominiæ cauſſa, ab exercitu meo te removeo, hodieque ex Africa abeſſe, & quantum potes, proficiſci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunus militum ſeditioſus, maluſque civis fuiſti, ab exercitu dimitto. a T. Saliene, M. Tiro, C. Cluſiane, cum ordines in meo exercitu, beneficio, non virtute conſecuti, ita vos geſſeritis, ut neque bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis, & magis in ſeditione concitandi milites adverſus veſtrum imperatorem, quam pudoris, modeſtiæque fueritis ſtudioſiores; indignos vos eſſe arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; miſſoſque facio, &, quantum poteſtis, abeſſe ex Afri-

a *T. Saliene*) de quo ſupra cap. 28.

Africa jubeo. Itaque tradidit eos centurionibus; & ſingulis non amplius ſingulis additis ſervis, in navi imponendos ſeparatim curavit. Gætuli 55.
interim perfugæ, quos cum litteris, mandatiſque a Cæſare miſſos *a* ſupra docuimus, ad ſuos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæſariſque nomine perſuaſi, a rege Juba deſciſcunt, celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba diſtentus triplici bello, neceſſitate coactus, de ſuis copiis, quas contra Cæſarem adduxerat, VI cohortes in fines regni ſui mittit, quæ eſſent præſidio contra Gætulos. Cæ- 56.
ſar, brachiis perfectis, promotiſque eo uſque, ut telum ex oppido adjici non poſſet, caſtra munit. Balliſtis, ſcorpionibuſque crebris ante frontem caſtrorum, contraque oppidum collocatis, defenſores muri deterrere non intermittit, eoque V. legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Qua facultate oblata, illuſtriores, notiſſimique conſpectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter ſe colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæſarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejuſque beneficio agris, finibuſque donati, poſt Sullæ victoriam *b* ſub Hiempſalis regis erant poteſtate dati, occaſione capta, nocte jam luminibus accenſis, cum equis, calonibuſque ſuis circiter ∞ perfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erant in campo proximo Uzitæ locata. Quod poſtquam Scipio, quique cum eo e- 57.
rant, cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo eſſent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saſerna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum adverſariis colloqui. Cum nihilominus *c* ejus

a *ſupra docuimus*) hujus libri cap. 32.
b *ſub Hiempſalis regis poteſtate*) Hic Hiempſal. II. eſt, Jubæ regis pater. Vide Hiſt. noſtram Antiq. in Numidiæ regibus.
c *ejus ſermonem nuntius ad ſe referret, diceretque*) Locus dubius.

jus ſermonem nuntius ad ſe referret, diceretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret, viator poſtea ab Juba ad eum eſt miſſus, qui diceret, audiente Saſerna: Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus diſceſſit, & dicto audiens fuit Regi. Uſuveniſſe hoc civi Romano miror, & ei, qui a populo Romano honores accepiſſet, incolumi patria, fortuniſque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuiſſe, quam aut Scipionis obtemperaſſe nuntio, aut, cæſis ejuſdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam ſuperbius Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque Senatorem, ſed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribuſque præſtantem. Nam cum Scipio ſagulo purpureo ante Regis adventum uti ſolitus eſſet, dicitur Juba cum eo egiſſe, non oportere illum eodem uti veſtitu, atque ipſe uteretur. Itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe veſtitum transferret, & Jubæ homini ſuperbiſſimo, inertiſſimoque obtemperaret.

CAPUT XXIII.

Hoſtes, ſimulque Cæſar copias e caſtris eductas inſtruunt, cujus rei ordo, & ratio refertur. Vario eventu pugnatur.

58. POſtero die univerſas hominum copias de caſtris omnibus deducunt, *a* & ſupercilium quoddam excelſum nacti, non longe a Cæſaris caſtris aciem conſtituunt, atque ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias, celeriterque iis inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, conſti-

bius, nec uno modo expreſſus. Sic veteres. Scaliger, & recentiores, habent *reſtaretque* tamquam Scipionis mandatum nuntius Aquinio attulerit, ut reſtaret, & reliqua perageret. Goduinus ex codicum collatis veſtigiis aliam emendationem tentat, *nuntius ad eum* (Scipionem) *referret, ſe reſtare, ut*; ſed durior eſt, nihilque explicat.

a *& ſupercilium quoddam*) eminentiam loci. Virgilius 1. Georg. v. 108.

Ecce ſupercilia clivoſi tramitis.

ubi Servius: *altitudine, ſummitate terrarum.*

ſtitit: ſine dubio exiſtimans, ultro adverſarios, cum tam magnis copiis, auxiliiſque regis eſſent præditi, promptiuſque proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiuſque ſe acceſſuros. Equo circumvectus, legioneſque cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim a ſuis munitionibus longius ſine ratione non procedebat, quod *a* in oppido Uzita, quod Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppoſitum: verebaturque, ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido irruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum cauſa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrendum fore exiſtimabat.
Non arbitror eſſe prætermittendum, quemadmo- 59.
dum exercitus utriuſque fuerint in aciem inſtructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte ſuas, & Jubæ legiones; poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies media a legionariis militibus videretur: in cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur. Elephantos dextro, ſiniſtroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. Poſt autem elephantos, armaturas leves, Numidaſque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frænatum univerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat: ſiniſtrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat ſpatium equitatus explicandi. Propterea Numidas, leviſque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, fere interjecto non minus ∞ paſſuum ſpatio, & ad collis radices magis appulerat, longiuſque ab adverſariorum, ſuiſque copiis promoverat. Id hoc conſilio, ut, cum acies II. inter ſe concurriſſent initio certaminis, paullo longius

ejus

a *in oppido Uzitæ*) Sic poſteriores inde a Scaligero, qui haud dubie in MSS. invenit: ut Cicero ad Att. lib. V. ep. XVIII. *in oppido Antiochiæ*: & Virgilius Æn. III. verſ. 293.
--- *Buthroti adſcendimus urbem.*
Prius tamen editi *in oppido Uzita*, ſexto caſu, legunt.

ejus equitatus circumvectus, ex improviſo clauderet multitudine ſua exercitum Cæſaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio
60. Scipionis ea die præliandi. Cæſaris autem acies hoc modo fuit collocata; ut ab ſiniſtro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in ſiniſtro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in media acie. Ipſum autem dextrum cornu, ſecundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat; & uſque ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat; & ita collocaverat, uti ſiniſtrum ſuum cornu triplex eſſet. Id eo conſilio fecerat, quod ſuum dextrum latus munitionibus adjuvabatur, ſiniſtrum autem, ut equitatus hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, laborabat. Eodemque ſuum omnem contulerat equitatum, &, quod ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem V. præmiſerat; levemque armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios varie paſſimque, locis certis, maxi-
61. meque in cornibus collocaverat. Sic utrorumque exercitus inſtructi, non plus paſſuum CCC interjecto ſpatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, a mane uſque ad horam X diei perſtiterunt. Jamque Cæſar dum exercitum reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet, ſubito univerſus equitatus ulterior Numidarum, Gætulorumque ſine frænis ad dextram partem ſe movere, propiuſque Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit. Frænatus autem Labieni eques in loco permanere, legioneſque diſtinere: cum ſubito *a* pars equitatus Cæſaris cum levi armatura contra Gætulos injuſſu, ac temere longius progreſſi, paludemque tranſgreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt, levique armatura deſerti, ac pul-

a *pars equitatus -- progreſſi*) Syntheſis, hiſtoricis æque ac poetis grata. Salluſtius Jugurth. cap. 60. *magna pars confecti vulneribus, abeunt*.

pulſi, convulneratique, uno equite amiſſo, multis equis ſauciis, levis armaturæ xxvi occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prælio facto, Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. *a* Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque poſtero die Cæſar cum parte equitatus ſui Leptim, frumenti gratia, miſit. In itinere prædatores equites Numidas, Gætuloſque ex improviſo adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque, & foſſam per medium campum ducere, adverſariorumque *b* excurſionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne jugo a Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equeſtribus præliis inter ſe quotidie dimicabant.

CAPUT XXIV.

Varus Adrumetum proficiſcitur; Cæſar L. Ciſpium, & Q. Aquilam ad Thapſum mittit in præſidium commeatus. Varus plures Aquilæ naves diſſipat. Cæſar ut Leptim pervenit, hoſtium claſſem inſequitur. Varus Adrumetum fugit. Cæſar plures hoſtium naves capit.

INterim Varus claſſem, quam antea Uticæ hyemis gratia ſubduxerat, cognito legionis vii, & viii. ex Sicilia adventu, celeriter deducit: ibique Gætulis remigibus, epibatiſque complet: in- 62.

a *quod proprium gaudium bellantibus*) Scaliger, credo, uncis primus ſuſpectum *quod* incluſit.

b *excurſionibus officere*) Raro hoc verbum cum accuſandi caſu junctum, quod ita inſolens eſt Seb. Gryphio viſum, ut *iter* hoc loco expungeret. Glandorpius vult exemplo Plautino illuſtrare Trucul. act. ii. extr. *te officiam*: ſed libri inde ab Aldino, quos ſcio, referunt omnes *conficiam*. Paſſive tamen Lucretius ii. verſ. 155. *officiuntur* dixit, & ipſe Cicero i. de Orat. c. 39. *officeretur*: quæ tranſitivæ notioni ſubveniunt.

inſidiandique gratia progreſſus Adrumetum cum lv. navibus pervenit. Cujus adventus inſcius Cæſar L. Ciſpium cum claſſe xxvii. navium *a* ad Thapſum verſus in ſtationem, præſidii gratia, commeatuſque ſui, mittit: itemque Q. Aquilam cum xiii. navibus longis Adrumetum eadem de cauſſa præmittit. Ciſpius, quo erat miſſus, celeriter pervenit. *b* Aquila tempeſtate jactatus, promontorium ſuperare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempeſtate nactus, cum claſſe ſe longius a proſpectu removit. Reliqua claſſis in Salo ad Leptim, egreſſis remigibus, paſſimque in litore vagantibus, partim in oppido victus ſui mercandi gratia progreſſis, vacua a defenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus vigilia ſecunda *c* Adrumeto ex Cothone egreſſus, primo mane Leptim univerſa claſſe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in ſalo ſtabant, incendit, *d* & penteres duas vacuas a defenſoribus
63. nullo repugnante cepit. Cæſar interim celeriter per nuntios in caſtris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia paſſuum vi. equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut ſe naves conſequerentur, primum ipſe navigio-

a *ad Thapſum verſus*) Sic veteres libri conſtanter: poſteriores ſine *ad*. Ratio ſæpe expoſita. Vide vel hujus libri c. p. 23. ſect. 3. cum adnotatis noſtris.

b *Aquila, tempeſtate jactatus, ſuperare*) Vetus liber, quem ſæpe laudavi, interſerit quædam, *jactatus (cum claſſe propius) promontorium*, cetera: quæ vero, etiam a proximis, ut ſuperflua, reſecta ſunt. Rubenius tamen Elect. ii. 4. cenſet reſtituenda.

c *Adrumeto ex Cothone egreſſus*) Portum quemdam *Cothone* ſignificari non dubitatur. Strabo lib. xvii. Carthagini portum ſeu navale hujus nominis tribuit. ὁ Κώθων νησίον περιφερὲς εὐρίπῳ περιεχόμενον. ἔχοντι νεωσοίκους ἑκατέρωθεν κύκλῳ. Et ſi Servio credimus, ad Æneid. I. verſ. 427.

Hic portus alii effodiunt;

Carthaginienſes *Cothona foſſa utuntur, non naturali portu.* Ad hujus ſimilitudinem videntur Adrumetini ſuum portum etiam Cothonem dixiſſe.

d *& penteres duas*) πεντήρης, *quinqueremis* navis, ab ἐρέσσω. Vide mox cap. 63. ſect. 4. Uſus & Græco nomine eſt de B. Alex. 47. ſect. 2.

giolum parvum conſcendit ; in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæſaris, audaciaque motus, cum univerſa claſſe, converſis navibus, Adrumetum verſus fugere contendit. Quem Cæſar in millibus paſſuum IV. conſecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX. in ea nave captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum, epibatarumque cepit. Reliquæ naves hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt. Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit, atque in ſalo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incenſis, omnibuſque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis, paullisper commoratus, ſi forte vellent claſſe dimicare, rurſus ſe recipit in
caſtra. In ea nave captus eſt P. Veſtrius eques 64.
Romanus, & *a* P. Ligarius Afranianus, quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat ; & poſtea ſe ad Pompejum contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem *b* ob perjurium, perfidiamque Cæſar juſſit necari. P. Veſtrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipſe ſuam cauſam Cæſari probaverat, ſe Naſidii claſſe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſervatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi, ignovit.

a *P. Ligarius Afranianus*) qui ſub Afranio, Pompeji legato, in Hiſpania militaverat.

b *ob perjurium perfidiamque*) quia jurejurando ſe obſtrinxerat, cum dimitteretur a Cæſare, ſe contra ipſum haud amplius militaturum eſſe.

CAPUT XXV.

Mos Africanorum, qui frumentum ſub terra condunt. Labienus caſtra in quodam colle ponit, per quem Cæſar tranſiturus eſt; is inſidiantes fugat. Labienus ſuis fruſtra occurrit. Juba de iis, qui fugerant, ſupplicium ſumit.

65. EST in Africa conſuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis ſub terra ſpecus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hoſtiumque ſubitum adventum præparent. Qua de re Cæſar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II. cum equitatu mittit a caſtris ſuis millia paſſuum X. atque inde magno numero frumenti onuſtos recipit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus progreſſus a ſuis caſtris millia paſſuum VII. per jugum, & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarum legionum facit; atque ibi ipſe quotidie exiſtimans Cæſarem eadem ſæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, levique arma-
66. tura inſidiaturus locis idoneis conſedit. Cæſar interim de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto ſæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, ſubito mane imperat porta Decumana legiones ſe VIII. veteranas cum parte equitatus ſequi. Atque, equitibus præmiſſis, nec opinantes inſidiatores ſubito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpiſſimam conjecit. Interim Labienus cum univerſo equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. Cujus vim multitudinis cum equites pauci Cæſariani jam ſuſtinere non poſſent; Cæſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Juba Numidas eos, qui loco amiſſo fuga ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit.

CA-

CAPUT XXVI.

Cæſar, dato negotio obſidendi Adrumetum, & Thapſum Ciſpio, & Aquilæ, ad obſidendum oppidum Agar proficiſcitur. Scipio Cæſarem ſubſequitur. Cæſar oppido Zetta potitur.

CÆſar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in caſtra conducit, atque præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acillæ relicto, Ciſpio, Aquilæque claſſe tradita, ut alter Adrumetum, alterum Thapſum mari obſideret, ipſe, caſtris incenſis, IV. noctis vigilia, acie inſtructa, impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur, & pervenit *a* ad oppidum Agar, quod a Gætulis ſæpe antea oppugnatum, ſummaque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in caſtra. Scipio interim, cognito Cæſaris diſceſſu, cum univerſis copiis per jugum Cæſarem ſubſequi cœpit; atque ab ejus caſtris millia paſſuum VI. longe, trinis caſtris diſpartitis copiis, conſedit. *b* Oppidum erat Zetta, quod aberat a Scipione millia paſſuum X. ad ejus regionem, & partem caſtrorum collocatum, a Cæſare autem diverſum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia paſſuum XVIII. Huc Scipio legiones II. frumentandi gratia miſit. Quod poſtquam Cæſar ex perfuga cognovit, caſtris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præſidio relicto, ipſe IV. vigilia egreſſus, præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit lon-

67.

68.

a *ad oppidum Agar*) XVI. millibus paſſuum a Thapſo ſitum, *infra cap. 79.* Unde conjectura de poſitione.

b *oppidum erat Zetta*) Nec hujus oppidi ſitus eſt certior. Quidam putant Strabonis *Zellam* eſſe. Ortelius longius aberrat. Ptolemæi Ζεῖθα, *Zeitha* promontorium, ultra Syrtheum minorem ſitum huc retrahens.

longius in agris frumentari: &, cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hoſtium iis legionibus *a* occurrere ſuppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiariſſimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Romano de conventu Uticenſi, & camelis XXII. regis adductis, præſidio ibi cum Oppio legato relicto, ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra.

CAPUT XXVII.

Labienus, & Afranius egreſſi ex inſidiis prælium cum Cæſareis ſæpius committunt, majus tamen damnum ipſi patiuntur.

69. CUm jam non longe a caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi; Labienus, Afraniuſque cum omni equitatu, levique armatura, ex inſidiis adorti, agmini ejus extremo ſe offerunt, atque ex collibus primis exiſtunt. Quod poſtquam Cæſar animadvertit, equitibus ſuis hoſtium vi oppoſitis, ſarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter ſigna hoſtibus inferre. Quod poſtquam cœptum eſt fieri, primo impetu legionum equitatus, & levis armatura hoſtium nullo negotio loco pulſa, & dejecta eſt de colle. Cum jam Cæſar exiſtimaſſet, hoſtes pulſos, deterritoſque finem laceſſendi facturos, & iter cœptum pergere cœpiſſet, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt: atque eadem ratione, qua antea dixi, in Cæſaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leviſque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabant, & una pariterque cum equitibus accurrere, & refugere conſueverant. Cum hoc ſæpius facerent, & Julianos proficiſcentes inſequerentur, & refugerent inſtantes, propius non accederent, & ſingulari genere pugnæ uterentur, eoſque jaculis convulnerare ſatis eſſe exiſtimarent; Cæſar intellexit, nihil aliud illos co-

a occurrere ſuppetias) Vide ſupra cap. 24. ſect. 5.

conari, niſi ut ſe cogerent caſtra in loco ponere, ubi omnino aquæ nihil eſſet; ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia uſque ad horam x. diei nihil guſtaſſet, ac jumenta ſiti perirent. Cum jam ad ſolis occaſum eſſet, & non 70.
totos c. paſſus in horam iv. eſſet progreſſus, equitatu ſuo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hoſtium placide, leniterque procedens, per legionarium militem commodius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, ſiniſtraque per colles percurrere, coronæque in modum cingere multitudine ſua Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi: Cæſaris autem non amplius tres, aut quatuor milites veterani, ſi ſe convertiſſent, & pila viribus contorta in Numidas infeſtos conjeciſſent, amplius ii. millium numero ad unum terga vertebant, ac rurſus ad aciem paſſim, converſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæſar modo procedendo, modo reſiſtendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes ſuos ad unum in caſtra incolumes, ſauciis x. factis, reduxit. Labienus, circiter ccc. amiſſis, multis vulneratis, ac defeſſis, inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit.

CAPUT XXVIII.

Scipio legiones in caſtra reducit: at Cæſar ſuos exercet, quaque ratione ſeſe contra hoſtes gerere debeant, edocet: inde hoſtes ad pugnam invitat, quam illi reſpuunt. Legati ex oppido Vacca ad Cæſarem veniunt, atque ab eo auxilium poſcunt.

SCipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante caſtra in acie, terroris gratia, in conſpectu Cæſaris collocaverat, reducit in caſtra. Cæſar contra ejuſmodi hoſtium ge- 71.
nera copias ſuas, non ut Imperator exercitum

veteranum, victoremque maximis rebus geſtis, ſed *a* ut laniſta tirones gladiatores condocefaceret, quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obverſi adverſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hoſtium levis armatura anxium exercitum noſtrum, atque ſolicitum habebat: quia & equires deterrebat prælium inire propter equorum interitum, quod eos jaculis interficiebat; & legionarium militem defatigabat propter velocitatem. Gravis enim armaturæ miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat, in eoſque impetum fecerat, illi veloci curſu facile
72. periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commovebatur, quia, quodcumque prælium, quoties erat commiſſum, equitatu ſuo, ſine legionario milite, hoſtium equitatui levique armaturæ eorum nullo modo par eſſe poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum hoſtium legiones cognoverat; & quonam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erat mirifica, ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat etiam hæc cauſſa, quod elephantorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque *b* elephantos ex Italia tranſportari juſſerat, quo & miles noſter ſpeciem, & virtutem beſtiæ cognoſceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici poſſet; ornatuſque, ac loricatus elephantus cum eſſet, quæ pars ejus corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur; præterea ut jumenta

a *ut laniſta tirones gladiatores*] Laniſta magiſter gladiatorum, quos docebat & præparabat ad depugnandum.

b *elephantos ex Italia tranſportari*] Veteres libri ſcripti & impreſſi, *in Italiam*; quod Godinnus tuendum ſuſcipit. At ſi in Italia milites adſueti elephantis fuerunt, unde novus in Africa metus? cur *terroris gratia* (cap. [illegible]) ante caſtra Scipio produxit? Ciacconius hoc primum vidit, deinde Lipſius (Elect. II. 22.) & *ex Italia* legendum cenſuerunt. Confirmat Dio Caſſius lib. XLIII. ſub initium: ὁ Καῖσαρ ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐλέφαντας μετεπέμπετο.

ta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem conſuetudine captarum non reformidarent *a* Quibus ex rebus largiter erat conſecutus; nam & milites beſtias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoſcebant; equiteſque in eas *b* pila præpilata conjiciebant, atque in conſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerant. Ob
has cauſſas, quas ſupra commemoravi, ſolicita- 73.
batur Cæſar, tardiorque, & conſideratior erat factus, & ex priſtina bellandi conſuetudine celeritateque exceſſerat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas locis campeſtribus, & contra Gallos homines apertos, minimeque inſidioſos, qui per virtutem, non per dolum dimicare conſueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut conſuefaceret milites hoſtium dolos, inſidias, artificia cognoſcere, & quid ſequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, ſed per cauſſam frumentandi, huc, atque illuc raptaret: ideo quod hoſtium copias ab ſe, ſuoque veſtigio non diſceſſuras exiſtimabat. Atque poſt diem III. productas accuratius ſuas copias, ſicut inſtruxerat, propter hoſtium caſtra prætergreſſus, æquo loco invitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere videt, reducit ſub veſperum legiones in caſtra.
Legati interim *c* ex oppido Vacca, quod finiti-
mum fuit Zettæ, cujus Cæſarem potitum eſſe 74.

a *Quibus ex rebus largiter erat conſecutus*] Locus male ſanus. Scaliger hamatis virgulis verba *quibus ex rebus* incluſit, quaſi aliena: quem adhuc fere omnes editores ſecuti ſunt. Cui diſplicet brevitas, *Largiter erat conſecutus*; nec cetera putat fruſtra in libris eſſe; forte non inepte ſic aut ſimili modo ſuppleverit: *Quibus ex rebus, quod optaverat, largiter eſt conſecutus*.

b *pila præpilata*] non cuſpide præfixa, ſed obtuſo acumine, & inſtar pilæ rotunda. Plinius lib. IX. 30. de locuſtæ marinæ cornibus, *ſunt propria rotunditate præpilata*. Et Quinctilianus lib. V. 12. *Declamationibus ad pugnam forenſem velut præpilata exerceri ſolebamus*. Lipſium lege Poliorcet. lib. IV. dialog. IV.

c *ex oppido Vacca*] Neque de hoc oppido plura conſtant, quam finitimum fuiſſe Zettæ, atque ita in Africa propria. Alia ergo Vacca Numidiæ, forum rerum venalium totius regni, de qua Salluſtius Jug. c. 47. & alibi.

demonſtravimus, veniunt: petunt, & obſecrant, ut ſibi præſidium mittat: ſe res complures, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos. Per id tempus, *a* Deorum voluntate, ſtudioque erga Cæſarem *b* transfuga ſuos cives facit certiores, Jubam regem celeriter cum copiis ſuis, antequam Cæſaris præſidium eo perveniret, ad oppidum accurriſſe, atque adveniente multitudine circumdata, eo potitum: omnibuſque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum delendumque militibus.
75. *c* Cæſar interim, luſtrato exercitu ad XII. Kal. April. poſtero die productis univerſis copiis, proceſſus a ſuis caſtris millia paſſuum V. a Scipionis circiter II. millium interjecto ſpatio, in acie conſtitit. Poſtquam ſatis diuque adverſarios a ſe ad dimicandum invitatos ſuperſedere pugnæ animadvertit, reducit copias.

CAPUT XXIX.

Cæſar ad oppidum Sarſuram iter habet. Labienus dum Cæſaris extremum agmen infeſtat, pulſus turpiter fugit, poſtea iterum ſubſequitur Cæſareos. Oppido Sarſura potitus Cæſar Tiſdram pervenit, inde redit ad Agar; quo & Scipio ſe confert.

POſtero die caſtra movet, atque iter *d* ad oppidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præſidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu, levique armatura agmen ejus extre-

a *deorum voluntate ſtudioque erga Cæſarem*] Gloſſema hæc verba Lipſius Elect. II. 22. cenſet. inepte enim intruſa ſunt, nec cum ceteris cohærent.

b *transfuga ſuos cives*] Vaccenſes legatos, qui cum Cæſare erant.

c *Cæſar--proceſſus a ſuis caſtris*] id eſt progreſſus. Rara forma participii: tamen etiam Scribonius Largus Compoſ. C. *in proceſſa ætate*. Et cognato verbo Rutilius v. 313. *deceſſis umbris*.

d *ad oppidum Sarſuram*] Videri poſſet Ptolemæi *Saſura* eſſe, niſi hæc longius in auſtrum, quam Cæſaris itinera ferebant deducta eſſet.

tremum carpere cœpit: atque ita lixarum, mer-
catorumque, qui plauſtris merces portabant, in-
terceptis ſarcinis, addito animo, propius, au-
daciuſque accedit ad legiones, quod exiſtimabat
milites ſub onere, ac ſub ſarcinis defatigatos
pugnare non poſſe. Quæ res Cæſarem non ſefel-
lerat: namque expeditos ex ſingulis legionibus
tricenos milites eſſe juſſerat. Itaque eos in equi-
tatum Labieni immiſſos turmis ſuorum ſuppe-
tias mittit. Tum Labienus, converſis equis, ſi-
gnorum conſpectu perterritus, turpiſſime conten-
dit fugere, multis ejus occiſis, compluribus vul-
neratis. Milites legionarii ad ſua ſe recipiunt
ſigna, atque iter inceptum ire cœperunt. La-
bienus per jugum ſummum collis dextrorſus pro-
cul milites ſubſequi non deſiſtit. Poſtquam Cæ- 76.
ſar ad oppidum Sarſuram venit, inſpectantibus
adverſariis, interfecto præſidio Scipionis, cum
ſuis auxilium ferre non auderent, fortiter repu-
gnante *a* P. Cornelio Scipionis evocato, qui i-
bi præerat, atque a multitudine circumvento,
interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumen-
to exercitui dato, poſtero die ad oppidum Tiſ-
dram pervenit, in quo Conſidius per id tempus
fuerat cum grandi præſidio, cohorteque ſua gla-
diatorum. Cæſar, oppidi natura perſpecta, *b* at-
que inopia ab oppugnatione ejus deterritus, pro-
tinus profectus circiter millia paſſuum IV. ad a-
quam facit caſtra, atque inde IV. die egreſſus,
redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar habue-
rat. Idem facit Scipio, atque in antiqua caſtra
copias reducit.

a *P. Corn. Scipionis evocato*] De *evocatis* dixit ad lib. VII. B. Gall. c. 65. ſect. 5. & ad 1. Civ. c. 17. ſect. 4.

b *atque inopia deterritus*] Lipſius, dicto loco *aquæ inopia*, non *atque*, legit, quod locus caſtrorum, de quo proxime ſequitur, ſuadet. Alii, *inopia* rerum, ad oppugnationem neceſſariarum, deterritum autumant.

CAPUT XXX.

Thabenenſes Legati a Cæſare auxilium petunt, idque impetrant. Cæſar ſuos milites jam inſtructos jubet in hoſtes impetum facere, a quibus acriter pugnatur; tandem hoſtes fugiunt. Pacidius pilo ictus interit.

77. THabenenſes *a* interim, qui ſub ditione, &
poteſtate Jubæ eſſe conſueſſent, in extrema
ejus regni regione maritima locati, interfecto re-
gio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt; rem
a ſe geſtam docent. Petunt, orantque, ut ſuis
fortunis, de Populo Romano quod bene meriti
eſſent, auxilium ferret. Cæſar, eorum conſilio
probato, M. Criſpum Tribunum cum cohorte,
& ſagittariis, tormentiſque compluribus præſidio
Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus
omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut,
b commeatu dato, cum ſignis non potuerant ante
tranſire in Africam, ad millia IV. equites CD. fun-
ditores, ſagittariique ∞ *c* uno commeatu Cæſa-
ri occurrerunt. Itaque cum his copiis, & omni-
bus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, IIX.
millibus paſſuum a ſuis caſtris, ab Scipionis ve-
ro IV. millibus paſſuum longe conſtitit in cam-
78. po. Erat *d* oppidum infra caſtra Scipionis no-
mine Tegea, ubi præſidium equeſtre circiter CD.
habere conſueverat. Eo equitatu dextra, ſini-
ſtraque directo ab oppidi lateribus, ipſe, legio-
nibus ex caſtris eductis, atque in jugo inferiore
inſtructis, non longius fere ∞ paſſus ab ſuis mu-
nitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtquam
diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tem-
pus

a *Thabenenſes ſub ditione Jubæ*] Et hi incogniti, ab oppido *Thabena*, quod mox memoratur, dicti. Dicuntur in extrema regni regione maritima *locati*. Vide quæ ſupra c. 43. ſect. 3. notavimus.

b *commeatu dato*] venia ad ſuos vel alio abeundi a ſignis.

c *uno commeatu*] una navigatione, tranſportatione.

d *oppidum nomine Tegea*] Errant, quibus eadem hæc & Ptolemæi *Tege* eſt, quæ longiſſime ab hac belli ſede in interiora recedit, Sirti majori, quam minori, propior.

pus diei in otio conſumebatur, Cæſar equitum turmas ſuorum jubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem, levemque armaturam, ſagittarios, funditoreſque eodem ſubmittit. Quod ubi cœptum eſt fieri, & equis concitatis Juliani impetum feciſſent, Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortiſſime, acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæſar animadvertit, ccc. quos ex legionibus habere expeditos conſueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie conſtiterat, jubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſummittere, ſauciiſque, ac defatigatis integros, recentioribuſque viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Juliani cd. vim hoſtium ad IV. millia numero ſuſtinere non poterant, & a levi armatura Numidarum vulnerabantur, *a* minutatimque cedebant, Cæſar alteram alam mittit, qui *b* ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo facto ſui ſublati univerſi in hoſtes impreſſione facta, in fugam adverſarios dederunt, multis occiſis, compluribus vulneratis. Inſecuti per III. millia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X. commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit, omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius graviter *c* pilo per caſſidem caput ictus, compluresque duces, ac fortiſſimus quiſque interfecti, vulneratique ſunt.

a *minutatimque cedebant*] Vetus codex *cædebantur*.
b *ſatagentibus*] laborantibus Julianis ſubvenirent. *Satagere* enim eſt anxie torqueri difficultate rei conficiendæ.
c *pilo per caſſidem caput ictus*] circa caput, in capite, Græca ellipſi præpoſitionis κατὰ. Sic infra cap. 85. ſect. 7. *brachium gladio percuſſus*.

CAPUT XXXI.

Cæſar Thapſum petit, ibique caſtris poſitis oppidum munit. Scipio cum Cæſare pugnaturus prope Thapſum caſtra ponit. Cæſar ad Scipionis caſtra proficiſcitur, ibique ſuos ad pugnam incitat.

79. POſtquam nulla conditione cogere adverſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionumque periculum facerent; neque ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquæ penuriam ſe poſſe animadverteret, *a* adverſarios non eorum virtute confidere, *b* ſed aquarum inopia fretos deſpicere ſe intellexit: pridie Non. April. tertia vigilia egreſſus ab Agar XVI. millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cum grandi præſidio præerat, caſtra ponit: oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea, opportunaque complura præſidiis occupare: ne hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Cæſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos, & Vergilium amitteret, confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſ-
80. ſuum IIX. a Thapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod, & mare anguſtiæ quædam non amplius mille, & quingentos paſſus intererant, quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre conabatur, quod futurum, Cæſarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco caſtello munito, ibique trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis, lunatis caſtris, Thapſum operibus circummunivit. Scipio interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die, & nocte confecta, cœlo albente, non longe a caſtris, præſidioque, quod ſu-

a *adverſarios non eorum virtute confidere*] non ſua virtute.
b *ſed aquarum inopia*] MSS. tres *copia*. Vide Goduin. Inopia Cæſaris: copia Scipionis.

ſupra commemoravimus, mc. paſſibus, ad mare verſus conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nuntiatum eſt, milite ab opere deducto, caſtris præſidio Aſprenate proconſule cum legionibus II. relicto, ipſe *a* cum expedita copia in eum locum citatim contendit, claſſiſque parte ad Thapſum relicta, reliquas naves jubet poſt hoſtium tergum quam maxime ad litus appelli, ſignumque ſuum obſervare: quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improviſo hoſtibus averſis incuterent terrorem, ut perturbati, ac perterriti reſpicere poſt terga cogerentur. Quo poſtquam Cæſar pervenit, & animad- 81.
vertit aciem pro vallo Scipionis, elephantoſque dextro, ſiniſtroque cornu collocatos, & nihilominus partem militum caſtra non ignaviter munire, ipſe acie triplici collocata, legione x. ſecundaque dextro cornu, IIX. & IX. ſiniſtro, oppoſitis v. legionibus in quarta acie, ante ipſa cornua quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagittariis, funditoribus in utriſque cornibus diſpoſitis; levique armatura inter equites interjecta, ipſe pedibus circum milites concurſans, virtuteſque veteranorum, præliaque ſuperiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicaſſent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent poſſidere. Itaque in circumeundo exercitum, ani- 82.
madvertit hoſtes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concurſare, & modo ſe intra portas recipere, modo inconſtanter, immoderateque prodire. Cum idem a pluribus animadverti cœptum eſſet, ſubito legati, evocatique obſecrare Cæſarem, ne dubitaret ſignum dare: *b* victoriam ſibi propriam a Diis immortalibus portendi.

a *cum expedita copia*] cum copiis, ſeu parte exercitus expedita. Vide ſupra cap. 10.
b *victoriam ſibi propriam*] ut ſupra cap. 32. ſect. 1.

CAPUT XXXII.

Dato pugnæ ſigno Cæſar in hoſtes irrumpit, prælium que committit. Commendatur egregium facinus cujuſdam militis cum elephanto pugnantis.

DUbitante Cæſare, atque eorum ſtudio, cupiditatique reſiſtente, ſibique eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem ſuſtentante; ſubito dextro cornu, injuſſu Cæſaris, tubicen a militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab univerſis cohortibus ſigna in hoſtem cœpere inferri, cum centuriones pectore adverſo reſiſterent, vique continerent milites, ne injuſſu Imperatoris concurre-
83. rent, nec quidquam proficerent. Quod poſtquam Cæſar intellexit, incitatis militum animis reſiſti nullo modo poſſe, *a* ſigno Felicitatis dato, equo admiſſo in hoſtem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores ſagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto beſtiæ ſtridore fundarum, lapidumque perterritæ, ſeſe convertere, & ſuos poſt ſe frequentes, ſtipatoſque proterere, & in portas valli ſemifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præſidio deſerti principes fugiunt. Ita celeriter beſtiis circuitis, legiones vallo hoſtium ſunt potitæ; & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in caſtra, un-
84. de pridie erant egreſſi, confugiunt. Non videtur eſſe prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam cum in ſiniſtro cornu elephantus vulnere ictus, & dolore concitatus in lixam inermem impetum feciſſet, eumque ſub pede ſubditum, genu innixus, pondere ſuo, proboſcide erecta vibrantique ſtridore maximo premeret, atque enecaret: miles hic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ offerret. Quem poſt-

quam

a *ſigno Felicitatis dato*] teſſera ſuis inter pugnandum data verbo FELICITAS.

quam elephantus ad ſe telo infeſto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboſcide circumdat, atque in ſublime extollit armatum. Qui in ejuſmodi periculo cum conſtanter agendum ſibi videret, gladio proboſcidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non deſtitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum ſtridore, curſuque converſus, ad reliquas beſtias ſe recepit.

CAPUT XXXIII.

Oppidani fugituri ex Thapſo erumpunt, ſed in oppidum repelluntur. Scipionis copiæ in regia caſtra fugiunt, ultimo a Cæſareis occiduntur. Cæſar caſtris potitus Vergilium fruſtra ad deditionem invitat. Uticam proficiſcitur.

INterim Thapſo qui erant præſidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt: &, ſive ut ſuis ſubſidio occurrerent, ſive, ut, oppido deſerto, fuga ſalutem ſibi pararent, egrediuntur, atque ita *a* per mare umbilici ſine ingreſſi, terram petebant. Qui a ſervis, puerisque, qui in caſtris erant, lapidibus, piliſque prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis proſtratis, paſſimque toto campo fugientibus, confeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpatiumque ſe non dare colligendi. Qui poſtquam ad ea caſtra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderent; ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cujus auctoritate, imperioque rem gererent. Qui poſtquam adverterunt, neminem ibi eſſe præſidio, protinus *b* armis abjectis in regia caſtra fugere contendunt. Quo poſtquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident; deſperata ſalute, in quodam colle conſiſtunt, atque 85.

a *per mare umbilici ſine*] umbilico tenus. Sic Salluſtius fragm. ex lib. III. Hiſt. *ſine inguinum ingrediuntur mare*.

b *armis abjectis*] non omnibus, ſed quæ impedimento fugæ erant, ſcuto maxime. nam ſequitur illico; *armis demiſſis ſalutationem faciunt*.

armis demiſſis, ſalutationem more militari fa-
ciunt. Quibus miſeris ea res parvo præſidio fuit.
Namque milites veterani ira, & dolore incenſi,
non modo ut parcerent hoſti non poterant addu-
ci, ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos,
a quos auctores appellabant, complures aut vul-
nerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit
Tullius Rufus quæſtorius, qui pilo transjectus
conſulto a milite interiit. Item Pompejus Ru-
fus *b* brachium gladio percuſſus, niſi celeriter
ad Cæſarem accurriſſet, interfectus eſſet. Quo
facto complures equites Romani, ſenatoreſque
perterriti ex prælio ſe receperunt, ne a militi-
bus, qui ex tanta victoria licentiam ſibi aſſum-
pſiſſent immoderate peccandi, impunitate pro-
pter maximas res geſtas, ipſi quoque interfice-
rentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, cum
fidem Cæſaris implorarent, inſpectante ipſo Cæ-
ſare, & a militibus deprecante eis uti parce-
86. rent, ad unum ſunt interfecti. Cæſar trinis ca-
ſtris potitus, occiſiſque hoſtium x millibus, fu-
gatiſque compluribus, ſe recepit, L militibus
amiſſis, paucis ſauciis, in caſtra: ac ſtatim ex
itinere ante oppidum Thapſum conſtitit, ele-
phantoſque lxiv ornatos, armatoſque cum turri-
bus, ornamentiſque capit, captos ante oppidum
inſtructos conſtituit. Id hoc conſilio, ſi poſſet
Vergilius, quique cum eo obſidebantur, rei ma-
le geſtæ ſuorum indicio a pertinacia deduci.
Deinde ipſe Vergilium appellavit, invitavitque
ad deditionem, ſuamque lenitatem, & clemen-
tiam commemoravit. Quem poſtquam animad-
vertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſ-
ſit. Poſtero die, divina re facta, concione ad-
vocata, in conſpectu oppidanorum milites col-
laudat; totumque exercitum veteranum donavit.
Præmia fortiſſimo cuique, ac bene merenti pro
ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus, C.
Re-

a *quos auctores appellabant*] Lipſius ſæpe dicto Electorum loco *fautores* ſubſtituit, puta, cauſſæ Pompejanæ. Aut *auctores* rerum intellige, quæ militibus diſplicuerant.

b *brachium gladio percuſſus*] vide ſupra cap. 78. ſect. 10.

Rebilo proconſule cum III. ad Thapſum legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tiſdræ, ubi Conſidius præerat, ad obſidendum relictis, M. Meſſalla Uticam ante præmiſſo, cum equitatu ipſe eodem iter facere contendit.

CAPUT XXXIV.

Scipionis equites oppido Parada potiti, oppidanos igne conſumunt; inde Uticam petunt: ibi primum caſtra ante portam oppidi poſita oppugnant, inde oppidum ingreſſi cives interimunt. Cato oppidanos ad defenſionem hortatur, ſed nihil proficiens ſemet occidit, quem Uticenſes ſepeliunt. Magna Cæſaris clementia erga omnes conſpicitur.

EQuites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Uticam verſus iter facerent, perveniunt *a* ad oppidum Paradam. Ubi, cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæſaris præcurriſſet, vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibuſque rebus eorum congeſtis, ignem ſubjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujuſque generis, ætatiſque, vivos, conſtrictoſque in flammam conjiciunt, atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio. Deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uticenſibus *b* propter beneficium legis Juliæ parum in ſuis partibus præſidii eſſe exiſtimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, & *c* ante portam Bellicam caſtris, foſſaque parvula duntaxat munierat, ibique cuſtodiis circumdatis, habitare coegerat; ſenatum autem oppi- 87.

di

a *ad oppidum Paradam*] Strabo lib. XVII. p. 572. Φαρὰν *Pharam* hoc oppidum appellat. De diſtantia ab Utica nihil certi habemus.

b *propter beneficium legis Juliæ*] de libertate civitatibus provinciarum, antea liberis, conſervanda. Cicero in Piſon. cap. 16. *Lege Cæſaris juſtiſſima atque optima populi liberi plane & vere erant liberi.*

c *ante portam Bellicam*] Sic ante ducentos & plures annos expreſſum fuit: perperam poſtea *belli cauſſa* a quibuſdam ſubſtitutum. Fuit enim portæ nomen oppidanæ Uticenſium.

di cuſtodia tenebat. Eorum caſtra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæſaris faviſſe ſciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Uticenſes animo addito ex Cæſaris victoria, lapidibus, fuſtibuſque equites repulerunt. Itaque, poſtquam *a* caſtris non potuerant potiri, Uticam ſe in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenſes interfecerunt, domoſque eorum expugnaverunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato perſuadere nulla ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, & cæde, rapiniſque deſiſterent; &, quid ſibi vellent, ſciret: ſedandæ eorum importunitatis gratia, ſingulis H. S C diviſit. Idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſua pecunia largitus eſt: unaque cum iis ab Utica pro-
88. ficiſcitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos *b* una cum ccc. qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut ſervitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum cum partem aſſentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fugam deſtinatam habere intellexiſſet; amplius de ea re agere deſtitit, naveſque iis attribuit: ut, in quas quiſque partes vellet, proficiſceretur. Ipſe, omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ei pro quæſtore fuerat, commendatis, & ſine ſuſpicione vultu, atque ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, cum dormitum iſſet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita ſe transjecit. Qui dum anima nondum expirata concidiſſet, &, impetu facto in cubiculum ex ſuſ-

a *caſtris non potuerant potiri*] Sic in tribus MSS. Goduinus invenit: in uno ſcripto, & vetuſto impreſſo (Venet. 1499.) *caſtra capere*. Scaliger & ſequaces *caſtra potiri*: de qua ſyntaxi ad Nepotis Eumenem cap. 3. ſect. 4. vide quæ notavimus.

b *una cum* CCC] Hi trecenti Romani cives erant, ἐν τῇ Λιβύῃ πραγματευόμενοι ἀπὸ ἐμπορείας καὶ δανεισμῶν *in Africa mercaturam & fœnus exercentes*, quorum conſilio & opera Cato utebatur. *Plutarchus Catone p.* 788. Adde quæ noſter mox cap. 90.

ſuſpicione, medicus, familiareſque continere, atque vulnus obligare cœpiſſent, ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſime divellit, atque animo præſenti ſe interemit. Quem Uticenſes, quamquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus ſingularem integritatem, & quod diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreſque auxerat, ſepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæſar, ut aliquid ſibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egreſſus, Cæſari Imperatori obviam proficiſcitur. Meſſalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibuſque portis cuſtodias ponit.

CAPUT XXXV.

Cæſar Uſcetam, poſtea Adrumetum proficiſcitur; eidem Uticam petenti plures occurrunt vitam depoſcentes, quos omnes Cæſar ſalvat; Uticenſibus gratias agit; multos, qui accuſati fuerant, conceſſa vita, ex oppido jubet egredi.

CÆſar interim à Thapſo progreſſus *a* Uſcetam 89.
pervenit; ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum parvo præſidio habuerat. Hoc adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo cum ſine mora introiſſet, armis, frumento, pecuniaque conſiderata, *b* Q. Ligario C. Conſidii filio, qui tum ibi fuerat, vitam conceſſit. Deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Lunejo Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæſar, ſubitoque ſe ad genua projecit, vitamque ſibi, nec am-

a *Uſcetam pervenit*] Videtur Ptolemæi Οὐζηκία, *Uzecia* eſſe, oppidum mediterraneum, diverſum ab Uzita, nam utrumque Ptolemæus in illo tractu memoravit.
b *Q. Ligario*] pro quo exſtat Ciceronis oratio.

amplius quidquam, deprecatur. Cui Cæſar facile pro ſua natura, & inſtituto conceſſit. Idem Cecinnæ, C. Atejo, P. Atrio, L. Cellæ patri, & filio, M. Eppio, M. Aquinio Catonis filio, Damaſippique liberis ex ſua conſuetudine tribuit: circiterque noctem luminibus accenſis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte
90. manſit. Poſtero die mane oppidum introiit, concioneque advocata, Uticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ſe agit: cives autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter ccc pecunias contulerant Varo, & Scipioni, multis verbis accuſatos, & de eorum ſceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut ſine metu prodirent, edicit: ſe eis duntaxat vitam conceſſurum, bona quidem eorum ſe venditurum; ita tamen ut qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum venditionem indicturum, & pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent. Quibus metu exanguibus, de vitaque ex ſuo promerito deſperantibus ſubito oblata ſalute, libentes, cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Cæſare, ut univerſis ccc uno nomine pecuniam imperaret. Itaque *a* bis millies H. S. his impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo Romano ſolverent, nullo eorum recuſante, ac ſe eo die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæſari.

CAPUT XXXVI.

Juba in ſuum regnum pervenit, ubi ingreſſu oppidi Zamæ prohibitus, in quod omnia ſua bona comportaverat, in villam ſuam ſe recipit. Zamenſes a Cæſare per Legatos *auxilium contra Jubam petunt; ipſe Cæſar in eorum auxilium it; equitibus regni veniam dat.*

91. REx interim Juba, ut ex prælio fugerat, una cum Petrejo interdiu in villis latitando, tan-

a *bis millies* H S] quinque millionibus uncialium, ſeu tonnis, ut vocantur, quinquaginta. Conſule ſummos viros Gronov. de Seſtert. p. 166. Grævium ad Cic. lib. xi. epiſt. x.

tandem, nocturnis itineribus confectis, in oppidum pervenit: atque *a* ad oppidum Zamam, ubi ipſe domicilium, conjuges, liberoſque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimaſque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæſaris victoria audito, ob has cauſas oppido prohibuerunt; quod bello contra populum Romanum ſuſcepto, in oppido Zama lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat: ut, ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne ſubjecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Poſtquam Juba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus: deinde cum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet, uti ſe ad ſuos Deos penates admitterent, ubi eos in ſententia perſtare animadvertit, nec minis, nec precibus ſuis moveri, quo magis ſe reciperent: tertio petit ab eis, ut ſibi conjuges, liberoſque redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad villam ſuam cum M. Petrejo, pauciſque equitibus ſe confert. Zamen- 92.
ſes interim legatos de iis rebus ad Cæſarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, uti antequam rex manum colligeret, ſeſeque oppugnáret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita ſuppeteret, oppidum, ſeque ei reſervare. Legatos collaudatos Cæſar domum jubet antecedere, ac ſuum adventum prænunciare. Ipſe poſtero die Utica egreſſus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæſarem veniunt, orantque, ut ſibi ignoſcat. Quibus

a *ad oppidum Zamam*] Longe a mari ad auſtrales prope ſines Numidiæ hoc oppidum ſitum eſt. Vid. Geograph.

bus ſupplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate, clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæſarem; ab eoque ſunt metu, periculoque liberati.

CAPUT XXXVII.

Conſidius oppidum Tiſdram deſerit, & dum in regnum contendit, a Gætulis in itinere occiditur. C. Vergilius Caninio ſe tradit, Petrejus a Juba, is a quodam ſuo ſervo de medio tollitur. Fauſtus, & Afranius a P. Sitio capti, orta diſſenſione in exercitu, interimuntur. Scipio, & alii occumbunt.

93. DUm hæc utrobique geruntur, Conſidius, qui Tiſdræ cum familia ſua, gladiatoria manu, Gætuliſque præerat, cognita cæde ſuorum, *a* Domitiique, & legionum adventu perterritus, deſperata ſalute, oppidum deſerit, ſeque clam cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Gætuli ſui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; ſeque in quaſcumque potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, poſtquam terra, marique clauſus ſe nihil proficere intellexit, ſuoſque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ ſibi ipſum manus intuliſſe; regem vagum a ſuis deſertum ab omnibus aſpernari; Saburam, ejuſque copias ab Sitio eſſe deletas; Uticæ Cæſarem ſine mora receptum; de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi, ſuiſque liberis prodeſſent; a Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſe, & ſua omnia, & oppidum procon-
94. ſuli tradit. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus excluſus, deſperata ſalute, *b* cum jam co-

a *Domitiique & legionum*] Vide ſupra cap. 86. ſect. 5.

b *cum jam conatus eſſet*] Poſteriores cum Scaligero uncis hæc verba, quaſi ſuſpecta & ſuperflua, includunt. Servari poſſunt quæ in omnibus libris exſtant, ſi cum Goduino legas *convivatus* loco *conatus*. Florus ſane IV. 1. *Juba cum ſeſe recepiſſet in regiam, magnifice epulatus poſtero die cum Petre-*

conatus eſſet cum Petrejo, ut per virtutem in-
terfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant,
atque firmior imbecilliorem Juba Petrejum faci-
le ferro conſumpſit. Deinde ipſe ſibi cum cona-
retur gladio transjicere pectus, nec poſſet, pre-
cibus a ſervo ſuo impetravit, ut ſe interficeret,
idque obtinuit. P. interim Sitius, pulſo exerci- 95.
tu Saburæ præfecti Jubæ, ipſoque interfecto,
cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſa-
rem faceret, forte incidit in Fauſtum, Afra-
niumque, qui eam manum habebant, qua Uti-
cam diripuerant, iterque in Hiſpaniam inten-
debant, & erant numero circiter ∞ D. Itaque
celeriter nocturno tempore inſidiis diſpoſitis, eos
prima luce adortus, præter paucos equites, qui
ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfi-
cit, aut in deditionem accipit: Afranium, &
Fauſtum vivos capit cum conjuge, & liberis.
Paucis poſt diebus, diſſenſione in exercitu orta,
a Fauſtus, & Afranius interficiuntur. *b* Pompe-
jæ cum Fauſti liberis Cæſar incolumitatem, ſua-
que omnia conceſſit. Scipio interim cum Da- 96.
maſippo, & Torquato, & Plætorio Ruſtiano na-
vibus longis diu multumque jactati, cum Hiſpa-
niam peterent, *c* ad Hipponem regium defe-
runtur, ubi claſſis P. Sitii per id tempus erat.
A qua pauciora ab amplioribus circumventa na-
vigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos
paullo ante nominavi, interiit.

trejo, fugæ comite, ſuper menſas & pocula interficiendum ſe ei præbuit.

a *Fauſtus & Afranius interficiuntur*] Hic videtur tumultui militari cædes tribui; at Florus IV. 2. *imperio* Cæſaris hos interfectos dicit: Eutropius VI. 18. *Fauſtus a Cæſare interfectus eſt*. Suetonius c. 75. dubitat.

b *Pompejæ cum Fauſti liberis*] Pompeji Magni filia Fauſto, Sullæ dictatoris filio, nupſerat.

c *ad Hipponem regium*] Regius cognominatur hic Hippo, quia in regno Numidarum ſitus erat: poſt clarior facta civitas Auguſtini Epiſcopatu. Alter Hippo, Diarrhytus cognomine, fuit Africæ propriæ, haud procul ab Utica.

CA-

CAPUT XXXVIII.

Cæſar, multis rebus Zamæ peractis, Uticam petit, ubi multis tributis variis populis impoſitis, in Sardiniam poſtea contendit: inde Sulcitanis multatis, Romam venit.

97. CÆſar interim, Zamæ auctione regia facta,
boniſque eorum venditis, qui cives Romani
ni contra Populum Romanum arma tulerant,
præmiiſque Zamenſibus, qui de rege excludendo
do conſilium ceperant, tributis, vectigalibuſque
regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta,
atque ibi Criſpo Salluſtio proconſule cum imperio
rio relicto, ipſe Zama egreſſus Uticam ſe recepit.
pit. Ibi bonis venditis eorum, qui ſub Juba,
Petrejoque ordines duxerant, Thapſitanis H. S.
xx. millia, conventui eorum H. S. xxx. millia,
Adrumetanis H. S. xxx. millia, conventui eorum
rum H. S. L. millia multæ nomine imponit.
Civitates, bonaque eorum ab omni injuria, rapiniſque
pinifque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus
ribus annis Juba bona diripuerat, & qui ad ſenatum
natum queſti per legatos, atque arbitros a ſenatu
natu datos ſua receperant, tricies centenis millibus
libus pondo olei in annos ſingulos multat: ideo
quod initio per diſſenſionem principum ſocietatem
tem cum Juba inierant, eumque armis, militibus,
bus, pecunia juverant. Tiſdritanos, propter humilitatem
militatem civitatis, certo numero frumenti mul-
98. tat. His rebus geſtis, idibus Jun. Uticæ claſſem
ſem conſcendit, & poſt diem III. *a* Carales in
Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium,
dium, ejuſque claſſem receperant, copiiſque juverant,
verant, H. S. C. millibus multat, & pro decumis
mis octavas pendere jubet: bonaque paucorum
vendit, & ante diem III. Kal. Quinct. naves conſcendit:
ſcendit: & a Caralibus ſecundum terram provectus,
ctus, duodetrigeſimo die, eo quod tempeſtatibus
in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

a *Carales in Sardiniam*] Caralis & Carales, utroque numero, Sardiniæ oppidum cum portu: & in auſtrali latere hujus inſulæ *Sulci* oppidum aliud, unde *Sulcitani*, qui ſequuntur.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO HISPANIENSI LIBER UNUS.

CAPUT I.

Cn. Pompejus præſidia comparat, & provinciam vaſtat. Italiæ civitates auxilium conquirunt contra Pompejum.

PHarnace ſuperato, Africa recepta, 1.
qui ex iis præliis cum adoleſcente
Cn. Pompejo *a* profugiſſent, cum &
b ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet,
dum Cæſar *c* muneribus dandis in
Italia detinetur, quo facilius præſidia contra
compararet Pompejus, in fidem uniuſcujuſque
civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus,
partim vi, bene magna comparata manu, provinciam
vaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ
civitates ſua ſponte auxilia mittebant: item
nonnullæ portas claudebant. Ex quibus ſi qua
oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate
optime de Cn. Pompejo meritus civis eſſet,
propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur
cauſſa, ut, eo de medio ſublato, ex ejus
pecunia *d* latronum largitio fieret. Ita paucis
commodis *e* hoſte hortato, majores augebantur
co-

a *profugiſſent*] profugerant. Sic ſæpe auctor. Vide infra cap. 11. ſect. 2. notata.

b *ulterioris Hiſpaniæ*] ante Auguſtum omnis Hiſpania in citeriorem & ulteriorem diviſa erat. Utraque ſeparatim provincia Romana illis temporibus fuit.

c *muneribus dandis*] ſpectaculis populo dandis.

d *latronum largitio*] Plus partibus ſuis auctor favet, quam bonum decebat hiſtoricum.

e *hoſte hortato*] obſcure dictum, &, ut videtur, paſſive: quod an uſus Latinitatis in hoc verbo ferat (nam in aliis deponentibus non eſt inſolitum) non poſſum dicere.

copiæ. Ideoque crebris nuntiis in Italiam miſſis, civitates contrariæ Pompejo auxilia ſibi depoſtulabant.

CAPUT II.

Cæſar Hiſpaniam petit; ad eum legati Cordubenſes ſe conferunt, eumque monent de facili expugnatione Cordubæ. Pompejus Uliam oppugnat. Cæſar Uliæ petitum ſubſidium concedit.

2. C. Cæſar *a* dictator III. deſignatus IV. multis itineribus ante confectis, cum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam conveniſſet, legati Cordubenſes, qui a Cn. Pompejo diſceſſerant, Cæſari obviam veniunt, a quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi poſſe, quod nec opinantibus adverſariis ejus provincia potitus eſſet, ſimulque quod tabellarii a Cn. Pompejo diſpoſiti omnibus locis eſſent, qui certiorem Cn. Pompejum de Cæſaris adventu facerent. Multa præterea veriſimilia proponebant: quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum, de ſuo adventu facit certiores, ut quem ſibi equitatum ex provincia feciſſent, præſidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipſi opinati ſunt, appropinquavit; atque, ut ipſe voluit, equitatum ſibi præ-
3. ſidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompejus frater, qui cum præſidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput eſſe exiſtimabatur. Ipſe autem Cn. Pompejus adoleſcens *b* Uliam

a *C. Cæſar dictator* III, *deſignatus* IV] Cæſar dictaturam cum annis & conſulatibus, contra morem patrium, repetebat. Primum dictator factus, cum ex Hiſpania rediret. *B. Civ.* II. 21. poſtea ſe abdicavit, *Civ.* III. 2. Iterum adſumpſit dictaturam cum conſulatu tertio. Nummo apud Urſinum Famil. p. 128. COS. TERT. DICT. ITER. Et alio p. 131. C. CÆS. DIC. TER. Et alio ibidem CÆS. DIC. QUAR. & in averſa, COS. QUINC. Igitur vere Suetonius c. 76. *Honores nimios recepit, continuum conſulatum, perpetuam dictaturam*: & nummo p. 127. CÆS. DICT. PERPETUO.

b *Uliam oppidum oppugnabat*] Ulia non procul a Corduba in me-

am oppidum oppugnabat, & fere jam aliquot menſibus ibi detinebatur: quo ex oppido, cognito Cæſaris adventu, legati clam præſidio Cn. Pompeji, Cæſarem cum adiſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoque tempore ſubſidium mitteret. Cæſar eam civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam eſſe ſciens, XI. cohortes ſecunda vigilia jubet proficiſci, parique equites numero, quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum ſcientem, a L. Julium Paciecum: qui cum ad Cn. Pompeji præſidia veniſſet, incidit idem temporis, ut tempeſtate adverſa, vehementique vento afflictaretur. Qua vi tempeſtatis ita obſcurabatur, ut vix proximum cognoſcere poſſet. Cujus incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita cum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & recta per adverſariorum præſidia ad oppidum contendere: mediiſque ex præſidiis cum quæreretur, qui eſſent, unus ex noſtris reſpondit, ut ſileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant; & partim tempeſtate impediti vigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur. Cum ad portam appropinquaſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti: & pedites, equiteſque, clamore facto, diſpoſitis ibi partim, qui remanſere, eruptionem in adverſariorum caſtra fecerunt. Sic illud cum inſcientibus accidiſſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in iis caſtris fuiſſent, ſe prope captos.

meridiem ſita: perperam in libris *Ulla* ſcripta. In nummis enim eſt *Ulia*, & vetus inſcriptio apud Grut. p. 271. ORDO REIP. ULIENSIUM. quod etiam ad Bell. Alex. cap. 61. ſect. 2. demonſtravimus.

a *L. Julium Paciecum*] Videtur *Patietus* eſſe, cujus apud Ciceronem Attic. XII. epiſt. 11. eſt mentio; aut (niſi utrobique idem eſt) de quo lib. VI. famil. epiſt. IV. ad Leptam: *Cæſar ad vos miſit exemplum Paciæci litterarum*. Quod Hiſpanici generis nomen exſtat apud Val. Maximum lib. V. 4. 3.

CA-

CAPUT III.

Cæſar Cordubam petit. Cordubenſes prælium committunt. Sex. Pompejus a fratre auxilium petit, is ad Cordubam proficiſcitur.

4. HOc miſſo ad Ullam præſidio, Cæſar, ut Pompejum ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu *a* ante præmiſit. Qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt, *b* in equis recipiuntur. Hoc a Cordubenſibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exiſſet, loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prælium fecerunt: ſic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompejus litteras fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio veniret, ne prius Cæſar Cordubam caperet, quam ipſe illo veniſſet. Ita Cn. Pompejus, Ulla prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

CAPUT IV.

Cæſar exercitum fluvium Bætim tranſducit; Pompejus prope Cæſarem caſtra ponit. Utrimque crebra prælia committuntur. Cæſar Ateguam petit, Pompejus Cordubam; inde ipſe quoque ad oppidum Ateguam, quod Cæſar oppugnat, ſe confert. Pompejus caſtra inter Ateguam, & Ucubim ponit; copiarum numerus recenſetur, a quibus quoddam Cæſaris caſtellum oppugnatur, ſed Cæſaris adventu omnes fugantur.

5. CÆſar, cum ad flumen Bætim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſ-

a *ante præmiſit*] Sic libri πλεοναστικῶς.
b *in equis recipiuntur*] Locus dubie ſanus. Goduinus legit *ex equis*: quia ſequitur, *loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt*.

poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit. Ita inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartito tranſduxit. Tenebant adverſus oppidum e regione pontis trabes, ut ſupra ſcripſimus, [illegible] to. Huc cum Pompejus cum ſuis copiis [illegible] ſet, ex adverſo pari ratione caſtra ponit. [illegible] ſar, ut eum ab oppido, commeatuque excl[illegible] ret, brachium ad pontem ducere cœpit. Pa[illegible] dem conditione Pompejus. Hic inter duces du[illegible] fit contentio, *a* uter prius pontem occuparet. Ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi ſuperiores diſcederent. Quæ res cum ad majorem contentionem veniſſet, ab utriſque cominus pugna inita, d[illegible] cupidius locum ſtudent tenere, prop[illegible] pontem coanguſtabantur, & fluminis ripis appropinquantes coanguſtati præcipitabantur. Hic alteri alteris non ſolum mortes mortibus exaggerabant, ſed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar, ſi qua conditione poſſet, adverſarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere.
Cum animadverteret adverſarios minime velle, 6.
quos ideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen tranſductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmiſſimum ejus præſidium *b* Ateguam proficiſcitur. Id cum Pompejus ex perfugis reſciſſet, ea die per viarum anguſtias carra complura, multaſque balliſtas retraxit, & ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompejo cum nuntius eſſet allatus, eo die proficiſcitur. Cujus in adventum, præſidii cauſſa Cæſar complura caſtella occupavit, partim ubi equitatus, partim ubi pedeſtres copiæ in ſtatione, & in excubitu, caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in adventu Pompeji incidit, ut matutino tempore nebula

B b eſſet

a *uter prius pontem*] Vetus liber Ven. *quis prius:* quod Voſſius Analog. IV. 2. tuetur. At Gryph. Scal. ceterique omnes *uter*.

b *Ateguam proficiſcitur*] Ategua & Attegua oppidum Bæticæ, inter Bætim & Singulim fluvios.

eſſet craſſiſſima. Itaque in illa obſcuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæſaris equites, & concidunt ſic, ut in ea cæde pauci effugerent. Inſequenti no- caſtra ſua incendit Pompejus, & *a* trans flu- n Salſum per convalles caſtra inter duo oppi- Ateguam, *b* & Ucubim in monte conſtituit. ſar in munitionibus, cæteriſque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineaſque agere inſtituit. Hæc loca ſunt montoſa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitie dividuntur Salſo flumine: proxime tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex ea regione oppidi in mon- [illegible] habuit poſita Pompejus, in conſpectu utrorumque oppidorum, neque ſuis auſus eſt ſubſidio venire. Aquilas habuit, & ſigna XIII. legionum: ſed, ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere, *c* duæ erant Vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant; & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam ſecum adduxerat: reliquæ ex fugitivis auxiliares conſiſtebant: nam de levi armatura, & equitatu longe & vir-
8. tute, & numero noſtri erant ſuperiores. Accedebat huc, *d* ut longius bellum duceret Pompejus, quod loca ſunt edita, & ad caſtrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hiſpaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem, difficilemque habet oppugnationem, & non minus copioſam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excurſiones omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turribuſ-

a *trans flumen Salſum*] In Singulim a dextra ſe Salſum flumen infundit.

b *& Ucubim*] oppidum prope Ateguam.

c *duæ erant Vernaculæ*] De his legionibus, quæ antea ſub Varrone, Pompejo legato fuerant, poſt Cæſari traditæ, ipſe de Bello Civili lib. II. 20. agit. His Longinus præfectus eſt a Cæſare, eique mortuo ſuffectus C. Trebonius: a quo defecerunt Africano bello, atque ita Pompejanam cauſſam rurſus tueri ſuſceperant. *Dio Caſ.* XLIII. *p.* 228.

d *ut longius bellum duceret*] protraheret, differret. Cic. lib. VII. ep. III. *ſuadere inſtitui, ut bellum duceret.* Adde Cæſ. B. Gall. l. 3. 4.

ribuſque & munitionibus retinentur, ſicut in Africa, *a* rudere, non tegulis teguntur. Simulque in his habent ſpeculas, & propter altitudinem longe, lateque proſpiciunt. Item oppidorum ma-
gna pars ejus provinciæ montibus fere mu
& natura excellentibus locis eſt conſtituta, u
mul aditus, adſcenſuſque habeat difficiles. I
ab oppugnationibus natura loci diſtinentur, u
civitates Hiſpaniæ non facile ab hoſtibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Ucubim, quæ oppida ſupra ſunt ſcripta, Pompejus habuit caſtra conſtituta in conſpectu duorum oppidorum, ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum IV. *b* grumus eſt excellens natura, qui appellatur Caſtra Poſthumiana. Ibi præſidii cauſſa caſtellum Cæſar habuit conſtitutum. Pompejus, qui eodem jugo tegebatur loci natura, & quod remotum erat a caſtris Cæ- 9.
ſaris, animadvertebat loci difficultatem; &, quod flumine Salſo intercludebatur, non eſſe commiſſurum Cæſarem, ut in tanta loci difficultate ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Ita fretus opinione, tertia vigilia profectus caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. Noſtri cum appropinquaſſent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & majoribus caſtris Cæſari nuntius eſſet allatus, cum III. legionibus eſt profectus; & cum ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorum ſcuta ſunt relata lxxx.

a *rudere, non tegulis*] Vide de bello Alexand. cap. 1. ſect. 3.
b *grumus eſt excellens*] Pompejus Feſtus: *Grumus terræ collectio minor tumulo*. Et Nonius Marcellus: *Grumus dicitur agger a congerie dictus*.

CAPUT V.

Pompejus Cordubam verſus it. Rex Indo interfi-citur. Q. Marcius trib. & C. Fundanius ad Cæſarem fugiunt. Duo milites capti occiduntur. Tabellariis Pompeji manus amputantur. Prælium cum Cæſareis commiſſum. Oppidanorum conditiones reſpuit Cæſar; aliud prælium commiſſum.

INſequenti *a* luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is ſigna Saguntinorum retulit *v*, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus eſt, quod equites ex Italia cum Aſprenate ad Cæſarem veniſſent. Ea nocte Pompejus caſtra incendit, & ad Cordubam verſus iter facere cœpit. *b* Rex, nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen adverſariorum inſequitur, a vernaculis legionariis exce-
11. ptus eſt, & interfectus. Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubam verſus proſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeji ex oppido portabant. Ex iis capti L. cum jumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum *c* qui fuiſſet Pompeji, ad nos transfugit. Et noctis tertia vigilia *d* in oppido acerrime pugnatum eſt, ignemque multum miſerunt, ſicut *e* omne genus, quibus ignis per jactus ſolitus eſt mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex caſtris adver-
12. ſariorum ad nos transfugit. Poſtero die ex legione vernacula milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſervos eſſe. Cum venirent, cogniti ſunt a militibus, qui antea cum

a *Inſequenti luce*] die ſequenti. Cic. pro Mil. c. 35. *Centeſima lux eſt hæc ab interitu P. Clodii*. Sic & infra noſter c. 19. ſect. 3.

b *Rex, nomine Indo*] De hoc rege vel regulo nihil notum eſt.

c *qui fuiſſet Pompeji*] qui fuerat. Sic ſæpe hic auctor. Vide c. 1. ſect. 1. & c. 13. ſ. 2. & c. 19. ſ. 1. c. 32. ſ. 3. & c. 35. ſ. 2.

d *in oppido acerrime pugnatum eſt*] in oppido Ategua: ſeu ex oppido, ab obſeſſis.

e *omne genus, quibus*] ſyntheſis.

cum Fabio, & Pedio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas, & a militibus noſtris interfecti ſunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui e Corduba ad Pompejum miſſi erant, perperamque ad caſtra noſtra pervenerant, præciſis manibus miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine, vigilia ſecunda, ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem jactando bene magnum tempus [illegible]pſerunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem ſextam fecerunt, cum in opere noſtri [illegible]ſtenti eſſent, acriterque pugnare cœperunt; quorum vis repreſſa a noſtris, etſi oppidani ſuperiore loco defendebantur. Quinquaginta, cum eruptionem facere cœpiſſent, tamen virtute militum noſtrorum, qui, etſi inferiore loco premebantur, tamen repulſis adverſariis, bene multis vulneribus affecti in oppidum ſe contulerunt. Poſtero 13.
die Pompejus ex caſtris ſuis *a* brachium cœpit ad flumen Salſum facere; & cum noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent a pluribus reperti, de ſtatione ſunt dejecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius ſenatoris filius, cujus frater in caſtris Pompeji fuiſſet, omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecunda Pompejana captus a militibus, & interfectus eſt. Idem temporis glans miſſa eſt inſcripta; quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli, dum ſine periculo murum adſcendere, & oppido potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta eſt. Quo facto ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent, conſervati, miſſos facere loricatos, quique præſidii cauſſa præpoſiti oppido a Pompejo eſſent, orabant. Quibus reſpondit Cæſar, ſe conditiones dare, non accipere conſueviſſe. Qui cum in oppidum reverſi eſſent, relato reſponſo, clamore

 ſub-

a *brachium cœpit facere*] munitionem longius projectam. Vide Hirt. Alex. c. 30. & Afric. c. 51.

ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die eſſent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum eſt aliquandiu vehementiſſime, ſimulque balliſta miſſa a noſtris turrem dejecit: qua adverſariorum, qui in ea turre fuerant, V. dejecti ſunt, & puer qui balliſtam ſolitus erat obſervare a.

CAPUT VI.

Pompejus trans Salſum caſtellum ponit. Cæſarei cum Pompejanis præliantur. Occiſorum numerus.

14. EO præterito tempore, Pompejus trans flumen Salſum caſtellum conſtituit, neque a noſtris prohibitus: falſaque illa opinione gloriatus eſt, quod prope in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eadem conſuetudine dum longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto, loco ſunt dejectæ, & propter paucitatem noſtrorum equitum, ſimul cum levi armatura inter turmas adverſariorum protritæ. Hoc in conſpectu utrorumque caſtrorum gerebatur, & majore Pompejani exſultabant gloria, longius quod noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. Qui cum aliquo loco a noſtris recepti eſſent, ut conſueſſent, ex ſimili virtute clamore facto, averſati ſunt prælium facere. Fere apud exercitus hæc eſt equeſtris prælii conſuetudo: cum eques ad dimicandum, dimiſſo equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur: id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam equitibus noſtris nec opinantibus veniſſent, idque in prælio animadverſum eſſet, complures equites deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pe-

a *puer qui balliſtam ſolitus obſervare*] ut milites moneret, quando excutiebatur, quo ſibi caverent.

pedeſtre, pedes equeſtre prælium facere cœpit; uſque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint: in quo prælio adverſariorum ceciderunt CXXIII, complureſque armis exuti; multi vulneribus affecti in caſtra ſunt redacti. Noſtri ceciderunt 15.
III, ſaucii XII. pedites, & equites V. Ejus diei inſequenti tempore, priſtina conſuetudine, pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemque noſtris defendentibus injeciſſent, nefandum, crudeliſſimumque facinus ſunt aggreſſi: in conſpectuque noſtro hoſpites, qui in oppido erant, jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros, quod poſt hominum memoriam numquam eſt factum.

CAPUT VII.

Tabellarius miſſus a Pompejanis ad Cæſareos cum mandatis. Eruptione ex caſtello facta acriter pugnatur. Cæſarei a pugna victores diſcedunt. Pœnitet Junium occiſionis oppidanorum ab eo factæ. Tullius legatus Cæſarem alloquitur. Tiberius Tullius manum C. Antonio abſcindit. Quidam ſervus dominum ſuum jugulat: idem in Pompeji caſtra ſe recipit, & Cæſarem de eo, quod in oppido agitur, commonet. Cæſar oppido potitur. Pompejus caſtra movet Ucubim verſus, idem facit Cæſar. Multi a Pompejo deficiunt, & ad Cæſarem ſe conferunt.

HUjus diei extremo tempore a Pompejanis 16.
clam ad noſtros tabellarius eſt miſſus, ut ea nocte turres, aggeremque incenderent, & tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumque multitudine jacta, cum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam, quæ e regione, & in conſpectu Pompeji caſtrorum fuerat, aperuerunt; copiæque totæ eruptionem fecerunt, ſecumque extulerunt a calcatas ad foſſas com-

 plen-

a *calcatas ad foſſas complendas*] Vox inſolens, crates tamen & ſarmenta videtur ſignificare.

plendas, & harpagones ad caſas, quæ ſtramentitiæ ab noſtris hibernorum cauſſa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas: præterea argentum, & veſtimenta, ut dum noſtri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præſidia Pompeji ſe reciperent. Nam, quod exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum, tamen virtute freti, repulſos, multiſque vulneribus affectos *a* oppido repreſſerunt; prædaque, & armis eorum ſunt potiti, viroſque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuiſſet, jugulatione oppidanorum facta clamaſſe, facinus ſe nefandum, & ſcelus feciſſe: nam eos nihil meruiſſe, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos ſuos recepiſſent, eoſque hoſpitium ſcelere contaminaſſe: multa præterea dixiſſe: qua oratione deterritos amplius ju-
17. gulationem non feciſſe. Ita poſtero die Tullius legatus cum Catone Luſitano venit, & apud Cæſarem verba fecit. Utinam quidem Dii immortales feciſſent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeji, factus eſſem; & hanc virtutis conſtantiam in tua victoria, non in illius calamitate præſtarem. Cujus funeſtæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani indigentes præſidii, propter patriæ luctuoſam perniciem dedamur hoſtium numero; qui neque in illius proſpera acie primam fortunam, neque in adverſa ſecundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis, diurniſque operibus gladiorum ictus, telorumque miſſus exſpectantes, victi, & deſerti a Pompejo, tua virtute ſuperati, ſalutem a tua clementia depoſcimus, petimuſque, ut, qualem te gentibus præſtitiſti, ſimilem in civium deditio-
18. ne præſtes. Remiſſis legatis, cum ad portam veniſſet Tiber. Tullius, cum eum introeuntem

C. An-

a *oppido repreſſerunt*] in oppidum; ut illud Maronis: *It clamor cœlo*.

C. Antonius inſecutus non eſſet, a reverſus eſt
ad portam, & hominem apprehendit. Quod Ti-
berius cum fieri animadvertit, ſimul & pugio-
nem eduxit, manum ejus incidit. Ita refuge-
runt ad Cæſarem. Eodemque tempore ſignifer
de legione prima transfugit, & nunciavit, quo
die equeſtre prælium factum eſſet, ſuo ſigno peri-
iſſe homines xxxv, neque licere caſtris Cn.
Pompeji nunciari, neque dici periiſſe quemquam.
Servus, cujus dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet,
uxoremque, & filium in oppido reliquerat, do-
minum jugulavit, & ita clam a Cæſaris præſi-
diis in Pompeji caſtra diſceſſit; & indicium glan-
de ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæ-
ſar, quæ in oppido ad defendendum compara-
rentur. Ita, litteris acceptis, cum in oppidum
reverſi eſſent, qui mittere glandem ſcriptam ſo-
lebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres
transfugæ nunciarunt, quam Pompejus concio-
nem habuiſſet: quoniam oppido ſubſidio non poſ-
ſet venire, noctu ex adverſariorum conſpectu ſe
deducerent ad mare verſum: unum reſpondiſſe,
ut potius ad dimicandum deſcenderent, quam
ſignum fugæ oſtenderent: tum, qui ita locutus
eſſet, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus
deprehenſi, qui ad oppidum veniebant, quorum
litteras Cæſar oppidanis objecit; & qui vitam ſi-
bi peteret, juſſit turrem ligneam oppidanorum
incendere. Id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia
conceſſurum. Quod difficile erat factu, ut eam
turrem ſine periculo quis incenderet. b Ita factu-
rus de ligno, cum propius acceſſiſſet, ab oppi-
danis eſt occiſus. Eadem nocte transfuga nun-
ciavit, Pompejum, & Labienum de jugulatione
oppidanorum indignatos eſſe. Vigilia ſecunda 19.
propter multitudinem telorum turris lignea, quæ
noſtra fuiſſet, ab imo vitium fecit, uſque ad ta-
bulatum ſecundum, & tertium. Eodem tempore

a *reverſus ad portam & hominem*] quis? quem? an Cato Luſitanus Antonium? nam Tiberius Tullius animadvertit id fieri. Niſi ergo aliquid deeſt, omnia confuſe ſunt propoſita.

b *ita facturus de ligno*] Si genuina lectio, *lignum* eſt lignea turris, eo tropo, quo materia pro opere inde facto eſt.

pro muro pugnatum acerrime, & turrem noſtram, ut ſuperiorem, incenderunt: idcirco, quod ventum oppidani ſecundum habuerunt. Inſequenti luce materfamilias de muro ſe dejecit, & ad nos tranſiliit, dixitque ſecum familia conſtitutum habuiſſe, ut una transfugerent ad Cæſarem; illam oppreſſam, & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro ſunt dejectæ, in quibus ſcriptum eſt inventum: L. Minutius Cæſari: Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompejo ſum deſertus, qualem me illi præſtiti, tali virtute, & conſtantia futurum me in te eſſe præſtabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæſarem adierunt, ſi ſibi vitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſſe dedituros. Quibus reſpondit, ſe Cæſarem eſſe, fidemque præſtaturum. Ita ante diem XI. Kal. Martii oppido potitus imperator eſt appellatus.
20. Et Pompejus ex perfugis cum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra movit Ucubim verſus. Sed circum ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar movit, & propius caſtra caſtris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit; Pompejum oppidanos Ucubenſes convocaſſe, iiſque imperaviſſe, ut diligentia adhibita, perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, itemque adverſariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, ſervus eſt deprehenſus in cuniculo, quem ſupra demonſtravimus dominum jugulaſſe. Is vivus eſt combuſtus. Eodemque tempore centuriones loricati IIX ad Cæſarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites noſtri cum adverſariorum equitibus congreſſi ſunt, & ſaucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte ſpeculatores prehenſi ſervi III, & unus ex legione vernacula. Servi ſunt in crucem ſublati,
21. militibus cervices abſciſſæ. Poſtero die equites cum levi armatura ex adverſariorum caſtris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XL. equites ad aquatores noſtros excurrerunt, nonnul-

nullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites XIX. Inſequenti die Pompejus ſecuri percuſſit homines LXXIV, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris victoriæ. Reliquos in oppidum juſſit deduci, ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæſarem venerunt.

CAPUT VIII.

Legati Burſavolenſibus rem ad Ateguam geſtam referunt. Legati Cæſaris, & multi ex oppidanis occiduntur. Plures in Beturiam territi fugiunt.

HOc præterito tempore, qui in oppido Ategua *a* Burſavolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, uti rem geſtam Buſavolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompejo, cum viderent hoſpites jugulari? præterea multa ſcelera ab iis fieri, qui præſidii cauſſa ab his reciperentur. *b* Qui cum ad oppidum veniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites Romani, & ſenatores, non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuiſſent. Quorum reſponſis ultro citroque acceptis, & redditis, cum ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidum fuiſſent, illi de præſidio inſecuti, ex averſione legatos jugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad oppidum Ateguam miſerunt. Qui cum certum comperiſſent, legatorum reſponſa ita eſſe geſta, quemadmodum illi retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum, qui legatos jugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; illius opera ſe periiſſe. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci, illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, cum inde eſſet profectus, præſidio comparato, cum bene magnam manum feciſſet, & no- 22.

a *Burſavolenſes*] ubi oppidum ſitum fuerit *Burſavola*, ignoratur. In Bœtica fuiſſe, nec longius ab Ategua remotum, non dubitamus.

b *Qui cum ad oppidum veniſſent*] oppidum Burſavolam: *Goduin.* Ateguam, *Rhellican.* Adeo turbate hæc ſunt diſpoſita.

ƈurno tempore per fallaciam in oppidum eſſet receptus, jugulationem magnam facit. Principibus, qui ſibi contrarii fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recepit. Hoc præterito tempore, ſervi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, niſi diſcinctum: idcircoque ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures *a* profugere in Bæturiam, neque ſibi ullam ſpem victoriæ propoſitam habere; & ſi quis ex noſtris transfugeret, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI. accipere.

CAPUT IX.

Magna adverſariorum turba Cæſareos brachium ad Salſum ducentes aggreditur. Acre prælium committitur vario eventu. Pompejus oppido Aſpavia excluditur. Antiſtius Turpio, & Q. Pompejus Niger ſingulari certamine inter ſe dimicant.

23. INſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hic dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco adverſariorum decurrerunt. Nec detinentibus noſtris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, *noſtri ceſſere parumper*. Itaque, præter conſuetudinem, cum noſtros animadverſum eſſet cedere, centuriones ex legione V. flumen tranſgreſſi duo reſtituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, cum is compar prælium facere cœpiſſet, & cum undique ſe circumveniri animadvertiſſet, parumper ingreſſus pedem offendit. Hujus concidentis viri caſu paſſim audito, cum com-

a *profugere in Bæturiam*] regionem inter Bætin & Anam fluvios. Plinius lib. III. cap. I. *Quæ regio a Bæti ad fluvium Anam tendit, Bæturia appellatur.*

complures adverſariorum concurſum facerent, e-
quites noſtri tranſgreſſi interiore loco adverſarios
ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius
intra præſidia illorum ſtudent cædem facere, a
turmis, & levi armatura ſunt intercluſi. Quo-
rum niſi ſumma virtus fuiſſet, vivi capti eſſent.
Nam & munitione præſidii ita coanguſtabantur,
ut equites ſpatio intercluſo vix ſe defendere poſ-
ſent. Ex utroque genere pugnæ complures ſunt
vulneribus affecti, in queis etiam Clodius Aqui-
tius: inter quos ita cominus eſt pugnatum, ut
ex noſtris, præter II. centuriones, ſit nemo de-
ſideratus, gloria ſe efferentes. Poſtero die *a* ab 24.
Soricaria utræque convenere copiæ. Noſtri bra-
chia ducere cœperunt. Pompejus, cum animad-
verteret, caſtello ſe excludi Aſpavia, quod ab
Ucubi millia paſſuum v. diſtat, huc res neceſ-
ſario vocabat, ut ad dimicandum deſcenderet.
Neque tamen æquo loco ſui poteſtatem faciebat,
ſed ex Grumo excelſum tumulum capiebat, uſ-
que eo, ut neceſſario cogeretur iniquum locum
ſubire. Quo facto, cum utrorumque copiæ tumu-
lum excellentem petiſſent, prohibiti a noſtris
ſunt, dejectique planitie. Quæ res ſecundum no-
ſtris efficiebat prælium. Undique autem ceden-
tibus adverſariis, noſtri magna in cæde verſa-
bantur: *b* quibus mons, non virtus, ſaluti fuit;
quo ſubſidio tunc, niſi adveſperaſſet, a paucio-
ribus noſtris omni auxilio privati eſſent. Nam
ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV, ex legio-
nariis CXXXIIX, præterquam quorum arma, &
ſpolia ſunt ablata. Ita pridie II. centurionum
internecio hac adverſariorum pœna eſt litata.
Inſequenti die pari conſuetudine, cum ad eum- 25.
dem locum ejus præſidium veniſſet, priſtino illo
ſuo utebantur inſtituto. Nam præter equites nul-
lo loco æquo ſe committere audebant. Cum no-
ſtri

a *ab Soricaria*] Ignotum nomen loci: nec divinare licet, oppidum an villa aut ſimile fuerit. Infra cap. 27. ſect. 1. *Soritia* vocatur. Adeo pravata & incerta ſunt omnia.

b *quibus mons, non virtus*] *quibus* refertur ad eos, in quorum cæde Cæſariani verſabantur. Goduinus *hoſtibus* ſubſtituit. Bene, ſi quis codex vetuſtus ſuaderet.

ſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt: ſimulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, ut, conſueti inſequi, exiſtimare poſſent ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum: noſtri ex humili convalle bene longe ſunt aggreſſi, & planitie iniquiore loco conſtiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui fidens viribus, ex adverſariis ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. Hic, ut fertur, *a* Achillis, Memnoniſque congreſſus fuit. Q. Pompejus Niger eques Romanus *b* Italicenſis ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt. Quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes converterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ. Nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi, cupidique ſuarum quiſque partium, expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planitiem ſe contuliſſent, ſcutorumque laudis inſignis præfulgens opus cælatum opponerent, quorum pugna eſſet prope profecto dirempta, niſi propter equitum conceſſum, ut ſupra demonſtravimus, levis armatura præſidii cauſſa non longe ab opere caſtrorum conſtitiſſet. Ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt, adverſarii cupidius ſunt inſecuti, univerſi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti cum in fuga eſ-
26. ſent, multis amiſſis, in caſtra ſe recipiunt. Cæſar ob virtutem turmæ Caſſianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X.

a *Achillis Memnoniſque congreſſus*] Horum ſingulare certamen, quo Memnon periit, copioſe ſcriptum eſt a Quinto Calabro Smyrnenſi lib. 11. a verſu 441. Attigit etiam Dictys Cretenſis lib. IV. cap. VI. ſeq.

b *Italicenſis*] ex Bæticæ colonia, quæ *Italica* dicebatur: de qua ſupra B. Civ. II. 20.

CA-

CAPUT X.

A. Bæbius cum duobus aliis ad Cæſarem fugit. Pompeji litteræ deprehenſæ recitantur. Quorundam ſervorum fuga in Cæſaris caſtra.

HOc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius, *a* equites Romani Aſtenſes, argento prope tecti, ad Cæſarem transfugerunt, qui nunciaverunt, equites Romanos conjuraſſe omnes, qui in caſtris Pompeji eſſent, ut tranſitionem facerent: ſervi indicio omnes in cuſtodiam eſſe conjectos, e quibus, occaſione capta, ſe transfugiſſe. Item hoc die litteræ ſunt deprehenſæ, *b* quas mittebat Urſaonem Cn. Pompejus: S. V. G. E. V. Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententia adverſarios adhuc propulſos habemus: tamen, ſi æquo loco ſui poteſtatem facerent, celerius, quam veſtra opinio eſt, bellum confeciſſem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, noſtriſque adhuc freti præſidiis *c* bellum ducunt: nam ſingulas civitates circumſident: inde ſibi commeatus capiunt. Quare & civitates noſtrarum partium conſervabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto noſtro commeatu privati, neceſſario ad dimicandum deſcendent.

Inſequenti tempore cum noſtri temere in o- 27.
pere diſtenti eſſent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt, ad III. Non. Martii prælio, *d* ad Soritiam quod factum eſt, ex

eo

a *equites Romani Aſtenſes*] ex celonia Aſta, ad oſtia verſus fluminis Bætis ſita. Mela lib. III. cap. I. *caſtellum Ebora in litore, & procul a litore Aſta colonia*. Adde infra noſtri cap. 36. ſect. 4.

b *quas mittebat Urſaonem*] In libris pleriſque *Urſaonem*: vet. Ven. & Gryph. *Saonem* mutile, tamen cum A: Plinio lib. III. cap. I. *Urſo* dicta colonia, quæ cognominata ſit *Genua Urbanorum*. Et Grut. Inſcr. p. 259. n. 2. RESP. URSONENSIUM. Sita inter Hiſpalim & Mundam.

c *bellum ducunt*] Vide ſupra cap. 8. ſect. I.

d *ad Soritiam*] Non puto alium locum eſſe, quam qui ſupra cap. 24. dicitur *Soricaria*.

eo tempore metum eſſe magnum, & Actium Varum circum caſtella præeſſe.

CAPUT XI.

Pompejus circa Hiſpalim caſtra ponit. Cæſar in Carrucam iter habet, & contra Pompejum caſtra ponit. Deſcriptio loci, in quo pugnatur. Numerus occiſorum, quibus juſta perſolvuntur.

EO die Pompejus caſtra movit, *a* & circa Hiſpalim in oliveto conſtitit. Cæſar prius quam eodem eſt profectus, luna hora circiter VI. viſa eſt. Ita caſtris motis, Ucubim præſidium quod Pompejus reliquit, juſſit, ut incenderent, & deuſto oppido, in caſtra majora ſe reciperent. Inſequenti tempore *b* Ventiſponte oppidum cum oppugnare cœpiſſet, deditione facta, *c* iter fecit in Carrucam, contraque Pompejum caſtra poſuit. Pompejus oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: mileſque, qui fratrem ſuum in caſtris jugulaſſet, interceptus eſt a noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, *d* in campum Mundenſem cum eſſet ventum, caſtra contra Pompejum conſtituit. Sequenti die cum iter facere Cæſar cum copiis vellet,
28. renuntiatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompejum de III. vigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuntio allato, vexillum propoſuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Verſaonenſium civitati fuiſſent fautores. Antea litteras miſerat, Cæſarem nolle in convallem deſcendere; quod majorem partem exercitus tironum haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius

a *& circa Hiſpalim*] urbem nobilem ad Bætin, quæ nunc Sevilla eſt.
b *Ventiſponte oppidum*] inter Hiſpalim & Mundam. Cetera de ſitu ignorantur.
c *iter fecit in Carrucam*] ignobilis locus ejuſdem tractus.
d *in campum Mundenſem*] Munda oppidum Bæticæ haud longe a mari poſitum, quod ultimum Cæſaris prælium, cum Pompeji filiis commiſſum, nobilitavit.

pſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta. Namque, ut ſuperius demonſtravimus, loca excellentia tumulus continet, interim nulla planitia dividit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter 29.
utraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum v, ut auxilia Pompeji duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur, cujus decurſum antecedebat rivus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem. Nam paluſtri, & voraginoſo ſolo currebat ad dextram partem: & Cæſar, cum aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum adverſarii procederent. Hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, ſoliſque ſerenitas: ut mirificum, & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum eſſet ad prælium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid poſt horam caſus tribuiſſet, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt: id quod adverſarios exiſtimabamus eſſe facturos. Qui tamen a munitione oppidi ∞ paſſibus longius non audebant procedere, in quo ſibi prope murum adverſarii conſtituebant. Itaque noſtri procedunt. Interdum æquitas loci adverſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi a ſua conſuetudine diſcedebant, ut aut ab excelſo loco, aut ab oppido diſcederent. Noſtri pede preſſo propius rivum cum appropinquaſſent, adverſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt. *a* Erat acies XIII. aquilis conſtituta, 30.
quæ a lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Noſtra præſidia lxxx, co-

a *Erat acies* XIII *aquilis*] tredecim legionibus. Signum pro ſignato. Supra cap. 7. noſter ad eundem modum: *Aquilas habuit & ſigna* XIII *legionum*.

cohortibus, & IIX. millibus equitum. Ita, cum
in extrema planitie iniquum in locum noſtri ap-
propinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior, ut
tranſeundi ſuperius iter vehementer eſſet peri-
culoſum. Quod cum a Cæſare eſſet animadver-
ſum, nequid temere culpa ſua ſecus admittere-
tur, *a* eum locum definire cœpit. Quod cum
hominum auribus eſſet objectum, moleſte, &
acerbe accipiebant, ſe impediri quominus præ-
lium conficere poſſent. Hæc mora adverſarios a-
lacriores efficiebat: Cæſaris copias timore impe-
diri ad committendum prælium. Ita ſe efferen-
tes iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut ma-
gno tamen periculo acceſſus eorum haberetur.
b Hic Decumani ſuum locum cornu dextrum te-
nebant, ſiniſtrum III, & V. legio, itemque cæ-
31. tera auxilia, & equitatus. Prælium clamore fa-
cto committitur. Hic etſi virtute noſtri antece-
debant, adverſarii loco ſuperiore defendebantur
acerrime, & vehemens fiebat ab utriſque clamor,
telorumque miſſu concurſus; ſic, ut prope noſtri
diffiderent victoriæ. Congreſſus enim, & clamor,
quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in col-
latu pari erant conditione. Itaque ex utroque
genere pugnæ, cum parem virtutem ad bellan-
dum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur,
& concidit adverſariorum multitudo. Dextrum
demonſtravimus Decumanos cornu tenuiſſe; qui
etſi erant pauci, tamen propter virtutem, ma-
gno adverſarios timore eorum opera afficiebant,
quod a ſuo loco hoſtes vehementer premere cœ-
perunt, ut ad ſubſidium, *c* ne ab latere noſtri
occuparent, legio adverſariorum traduci cœpta
ſit ad dextrum. Quæ ſimul eſt mota, equitatus
Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit. At ii
eximia virtute prælium facere incipiunt, ut lo-
cus in acies ad ſubſidium veniendi non daretur.

Ita,

a *eum locum definire cœpit*] determinare, quouſque milites progrediantur: & prohibere, ne quis ultra pergeret.

b *decumani*] legio decima, quam maximi Cæſar faciebat, ut ex bello Gallico liquet.

c *ne ab latere noſtri occuparent*] Ex Thuani duobus Mſſ. emendatur Goduinus, etiam ſenſu poſtulante. Vulgo *occuparentur*.

Ita, cum clamori eſſet intermiſtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma*, adverſarioſque vehementiſſime pugnantes noſtri agere cœperunt: quibus oppidum fuit ſubſidio. Ita *a* ipſis Liberalibus fuſi, fugatique non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter xxx, & ſi quid amplius: præterea Labienus, & Actius Varus: quibus occiſis utriſque funus eſt factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Noſtri deſiderati ad hominum ∞ partim peditum, partim equitum, ſaucii ad D. adverſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII. & ſigna, & faſces. Præterea duces belli XVII. capti ſunt. Hos habuit res exitus.

CAPUT XII.

Cæſarei circumvallant adverſarios, qui oppidum quoddam ad præſidium occuparant; hujus rei ordo refertur. Valerius Sex. Pompejo rem geſtam narrat. Cn. Pompejus Cartejam contendit. P. Calvitius lecticam a Pompejo petit, qua in oppidum deferatur.

EX fuga hac cum oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent præſidium, noſtri cogebantur neceſſario eos circumvallare. Ex hoſtium armis, pro ceſpite cadavera collocabantur, ſcuta, & pila pro vallo, inſuper occiſi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata: ad oppidum *b* hoſtium converſa univerſa timorem, virtutiſque inſignia propoſita viderent, & vallo circumclu- 32.

a *ipſis Liberalibus*] Liberalia Libero patri, id eſt Baccho ſacer dies, xvi. Kal. Aprilis. Ovidius Faſt. iii. verſ. 713.
Tertia poſt idus lux eſt celeberrima Baccho.
Cicero lib. xii. epiſt. xxv. ad Cornificium: *Liberalibus litteras accepi tuas.*

b *hoſtium timorem virtutiſque inſignia*] Mutila hæc & vicina aſteriſcis notata a criticis.

cluderentur adverſarii. Ita Galli tragulis, jaculiſque oppidum ex hoſtium cadaveribus complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adoleſcens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompejo, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, & oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem proficiſci, & ſecunda vigilia ab oppido diſceſſit. Cn. Pompejus autem cum equitibus paucis, nonnulliſque peditibus ad navale præſidium parte altera *a* contendit Cartejam; quod oppidum abeſt a Corduba millia paſſuum CLXX. Quo cum ad octavum milliarium veniſſet; P. Calvitius, qui *b* caſtris antea Pompeji præpoſitus eſſet, ejus verbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri poſſet. Litteris miſſis, Pompejus Cartejam defertur. Qui illarum partium fautores eſſent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati ſunt clanculum veniſſe, ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cum frequentia conveniſſet, de lectica Pompejus eorum in fidem confugit.

CAPUT XIII.

Cæſar Cordubam petit. Fugitivi quidam de ponte cum Cæſareis dimicant. Duo ſervi juſſu Scapulæ intereunt. Diſſenſio orta inter oppidanos. Cæſar oppido potitus caſtra ad oppidum Hiſpalim ponit.

33. CÆſar ex prælio, *c* munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverant. Cum eo eſſet ventum, conviciari cœperunt, nos ex prælio paucos ſupereſſe: quo confugeremus? Ita pugnare cœperunt

a *contendit Carteiam*] Carteja ad fretum Herculeum ſita.

b *caſtris antea Pompeji—ejus verbis*] Cn. Pompeji, fratris majoris.

c *Munitione circumdata*] Mundæ oppido.

runt de ponte. Cæſar flumen tranſjecit, & caſtra poſuit. *a* Scapula totius ſeditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum veniſſet, familiam, & libertos convocavit; pyram ſibi exſtruxit, *b* cœnam afferri quam opimam imperavit: item optimis ſuperadditis veſtimentis, pecuniam, & argentum in præſentia familiæ donavit. Ipſe de tempore cœnavit; reſinam, *c* vinum, & nardum identidem ſibi infudit. Ita noviſſimo tempore ſervum juſſit, & libertum, qui fuiſſet ejus concubinus, alterum
ſe jugulare, alterum pyram incendere. Oppida- 34.
ni autem, ſimul Cæſar caſtra contra oppidum poſuit, diſcordare cœperunt uſque eo, ut clamor in caſtra noſtra perveniret, fere inter Cæſarianos, & inter Pompejanos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conſcriptæ, partim oppidanorum ſervi, qui erant a Sex. Pompejo manumiſſi, tunc in Cæſaris adventum deſcendere cœperunt. Legio XIII. oppidum defendere cœpit: nam cum jam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæſarem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui ſuperati a noſtris ſunt, & interfecti hominum millia XXII. præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæſar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, *d* quos circummunitos ſuperius demonſtravimus, eruptionem fecerunt, & bene
multis interfectis, in oppidum ſunt redacti. Cæ- 35.
ſar Hiſpalim cum contendiſſet, legati deprecatum

a *Scapula totius ſeditionis familiæ caput*] Scapula hic Trebonium, Cæſaris præfectum, expulerat, omnemque Bæticam perduxerat ad ſeditionem. Cicero lib. IX. epiſt. XIII. ad Dolabellam: *bellum commotum a Scapula*. Vide quæ nos ad illam epiſtolam notavimus ex Dione, qui lib. XLIII. p. 228. hæc perſequitur.

b *cœnam afferri quam opimam*] Sic morituri quidam faciebant, ut inter lautitias exirent ex vita. De Juba & Petrejo idem tradidit Florus IV. 2.

c *vinum & nardum*] Sic in tribus Mſſ. Goduinus invenit: ſic & veteres impreſſi. Poſteriores, *reſinam & nardum*.

d *quos circummunitos ſuperius demonſtr.*] Mundenſes munitione circumdederat Cæſar. c. 33. *ſect.* 1.

tum venerunt. Ita cum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum præſidio intromittit. Ipſe caſtra ad oppidum ponit.

CAPUT XIV.

Philo in Luſitaniam proficiſcitur, & Cæcilium Nigrum convenit. Pompejus in poteſtatem Cartejenſium devenit. Luſitani naves quaſdam ad Bætin irruptione facta incendunt. Cæſar Aſtam verſus pergit; oppidani Aſtæ, & Mundenſes ſe Cæſari dedunt: ii poſtea inter ſe conjurant. Pompejus ſaucius fugit. Didius naves Cartejenſes invadit.

ERat bene magnum intra Pompejanas partes præſidium, quod Cæſaris præſidium receptum indignabatur, *a* clam quemdam Philonem, illum, qui Pompejanarum partium fuiſſet defenſor acerrimus. Is tota Luſitania notiſſimus erat. Hic clam præſidio in Luſitaniam proficiſcitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum *b* ad Lenium convenit, qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Rurſus in Hiſpalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; præſidium, vigileſque jugulant, portas præcludunt: de inte-
36. gro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Cartejenſes renuntiarunt, quod Pompejum in poteſtate haberent: quod ante Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. *c* Luſitani Hiſpali pugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar cum animadverteret, ſi oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent: ita conſilio habito noctu, patitur Luſitanos eruptionem facere; id quod conſulto non exiſtimabant fieri. Ita irrumpendo naves, quæ ad Bætin flumen fuiſſent, incendunt. No-

a *clam quemdam Philonem*] ſupplet Goduinus *mittit*.
b *ad Lenium convenit*] Ignoti oppidi nomen *Lenium*.
c *Luſitani Hiſpali pugnare*] Goduinus ita ex duobus codd. Thuani: Vulgati, *Hiſpalim oppugnare*. At intus erant & recepti in urbem. Qui ergo illam oppugnare potuerunt?

Noſtri dum incendio diſtinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto *a* oppido recuperato, *b* Aſtam iter facere cœpit; ex qua civitate legati ad deditionem venerunt: Mundenſeſque, qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt: &, cum eſſent in legionem diſtributi, conjurant inter ſe, ut noctu ſigno dato qui in oppido fuiſſent, eruptionem facerent, illi cædem in caſtris adminiſtrarent. Hac re cognita, inſequenti nocte, vigilia tertia, teſſera data, extra vallum omnes ſunt conciſi Mundenſes duces. Cæſar in itinere reliqua 37.
oppida oppugnat: quæ propter Pompejum diſſentire cœperant. Pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat: pars, quæ Pompejanis partibus favebat. Seditione concitata, portas occupant. Cædes fit magna. Saucius Pompejus naves XXX. occupat longas, & profugit. *c* Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet, ad quem ſimul nuntius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit, partim peditatibus, & partim equitatibus ad perſequendum celeriter iter faciens. Item IV. die navigatione confecta, inſequuntur. Qui imparati a Carteja profecti ſine aqua fuiſſent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompejus cum paucis 38.
profugit, & locum quemdam munitum natura occupat. Equites, & cohortes, quæ ad perſequendum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus ante miſſis, certiores fiunt: diem., & noctem iter faciunt. Pompejus humero, & ſiniſtro crure vehementer erat ſaucius: Huc accedebat, ut etiam talum intorſiſſet: quæ res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua eſſet allatus, in ea ferebatur.

a *oppido recuperato*] Hiſpali, a Luſitanis nuper intercepta.
b *Aſtam iter facere*] vide ſupra cap. 26. ſect. 2.
c *Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet*] Alii dixiſſent *Gadibus*, ut ipſe noſter cap. 41. item *præfuerat*.

CA-

CAPUT XV.

Luſitanus a Cæſareis circumcluditur; ſitque aliquod prælium. Pompejus interimitur, cujus caput ad Cæſarem defertur. Luſitani contra Didium proficiſcuntur; inſidias ſtruunt. Didii mors. Cæſarei, cæde hoſtium facta, Urſaonem petunt, oppidum illud oppugnaturi.

LUſitanus more militari, cum a Cæſaris præ-
ſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu,
cohortibuſque circumcluditur. Erat acceſſus lo-
ci difficultas. Nam idcirco, quod propter ſuos
a noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter mu-
nitum locum natura ceperat ſibi Pompejus, quem
vix magna multitudine deducti homines ex ſu-
periore loco defendere poſſent. Subeuntes in ad-
ventu noſtri depelluntur telis: quibus cedentibus,
cupidius inſequebantur adverſarii, & confeſtim
tardabant ab acceſſu. Hoc ſæpius facto, animad-
vertebatur noſtro magno id fieri periculo. Ope-
re circummunire inſtituit: pari autem, & cele-
ri feſtinatione circum munitiones in jugo diri-
gunt, ut æquo pede cum adverſariis congredi
poſſent. A quibus cum animadverſum eſſet, fu-
39. ga ſibi præſidium capiunt. Pompejus, ut ſupra
demonſtravimus, ſaucius, & intorto talo, idcir-
co tardabatur ad fugiendum: itemque propter lo-
ci difficultatem, neque equo, neque vehiculo ſa-
luti ſuæ præſidium parare poterat. Cædes a no-
ſtris undique adminiſtrabatur, excluſa munitio-
ne, amiſſiſque auxiliis. Ad convallem autem,
atque exeſum locum, in ſpelunca, Pompejus ſe
occultare cœpit; ut a noſtris non facile inveni-
retur, niſi captivorum indicio. Ita ibi interfici-
tur. Cum Cæſar gradiebatur Hiſpalim, pridie
Id. Aprilis caput allatum, & populo datum eſt
40. in conſpectum. Interfecto Cn Pompejo adoleſcen-
te, Didius, quem ſupra demonſtravimus, illa
affectus lætitia, proximo ſe recepit caſtello, non-
nul-

nullaſque naves ad reficiendum ſubduxit. *a* Lu-
ſitani, qui ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe
receperunt, & bene magna manu comparata, ad
Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat di-
ligentia ad naves tuendas; tamen nonnumquam
ex caſtello propter eorum crebras excurſiones eji-
ciebatur; & ſic prope quotidianis pugnis inſi-
dias ponunt, & tripartito ſigna diſtribuunt. E-
rant parati, qui naves incenderent, incenſiſque
qui ſubſidium repeterent. Ii ſic diſpoſiti erant,
ut a nullo conſpectu omnium ad pugnam conten-
derent. Ita cum ex caſtello Didius ad propellen-
dum proceſſiſſet cum copiis, ſignum a Luſitanis
tollitur: naves incenduntur: ſimulque qui in ca-
ſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fu-
gientes latrones dum perſequuntur, a tergo inſi-
diæ clamore ſublato circumveniunt. Didius ma-
gna cum virtute cum compluribus interficitur.
Nonnulli ea pugna ſcaphas, quæ ad litus fue-
rant, occupant. Item complures nando ad na-
ves, quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt. Ancho-
ris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ
res eorum vitæ ſubſidio fuit. Luſitani præda po-
tiuntur. Cæſar a Gadibus rurſus ad Hiſpalim re-
currit. Fabius Maximus, *b* quem ipſe ad præſi- 41.
dium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis,
hoſteſque circum ſeſe intercluſi, inter ſe decer-
nere, facta cæde bene magna, eruptionem fa-
ciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſio-
nem non prætermittunt, & reliquos vivos ca-
piunt, ac deinde Urſaonem proficiſcuntur; quod
oppidum magna munitione continebatur; ſic, ut
ipſe locus non ſolum opere, ſed etiam natura
editus, *c* ab oppugnando hoſte averteret. Huc
accedebat, quod aqua, præterquam in ipſo op-
pido, non erat; nam circumcirca rivus nuſquam

a *Luſitani, qui ex pugna*] ſupple, tumultuaria ad Hiſpalim, c. 36. *ſuperfuerunt*.

b *quem ipſe ad præſidium oppugnandum*] Sic veteres libri Ven. Baſ. Gryph. & cod. MS. quem Goduinus vidit: alii *ad Mundam præſidium opp.* manifeſto mendo. Præſidium autem oppidi Mundæ erat: quod gloſſema ex margine receptum fuit.

c *ab oppugnando averteret*] Goduinus ita. Alii, *ad oppugnandum hoſtem adverteret*.

reperiebatur propius millia paſſuum IIX. Quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, quod agger, materieſque, unde ſolitæ ſunt turres agi, propius millia paſſuum VI. non reperiebantur. Ac Pompejus, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiam circum oppidum ſucciſam intro congeſſit. Ita neceſſario diducebantur noſtri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiam illo deportarent.

CAPUT XVI.

Mutila Cæſaris oratio ad milites.

42. DUm hæc ad Mundam geruntur, & Urſaonem; Cæſar, cum a Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione advocata, commemorat: *a* Initio quæſturæ ſuæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem ſibi conſtituiſſe; &, quæ potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe. *b* Inſequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, a Senatu petiſſe, & eis pecuniis provinciam liberaſſe: ſimulque patrocinio ſuſcepto, multis legibus ab ſe in Senatum inductis, ſimul publicas, privataſque cauſſas, multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet, commoda provinciæ tribuiſſe. Eorum omnium commodorum eſſe & immemores, & ingratos in ſe, & in Populum Romanum, hoc bello, & præterito tempore cognoſſe: Vos jure gentium, inquit, & civium Romanorum inſtitutis cognitis, more barbarorum Populi Romani Magiſtratibus ſacroſanctis manus ſæpe, & ſæpius attuliſtis: luce clara *c* Caſſium in medio foro nefarie interficere volui-

a *Initio quæſturæ*] Quæſtori Cæſari ulterior Hiſpania obvenerat: quam etiam obivit. *Sueton. c.* 7.

b *Inſequenti prætura*] Ex prætura etiam ulteriorem ſortitus Hiſpaniam, nec vero in eam profectus eſt: abſens vero profuit. *Sueton. c.* 18.

c *Caſſium in medio foro nefarie*] Lege de Alexandrino bello, quod Hirtius ſcripſit, cap. 52.

luiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint Populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuiſtis. Privatus ex fuga Cn. Pompejus adoleſcens a vobis receptus, faſces, imperiumque ſibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit, agros, veſtramque provinciam veſtro impulſu depopulavit. In quo vos victores exiſtimabatis? An me deleto, non animadvertebatis X. habere legiones Populum Romanum, quæ non ſolum vobis obſiſtere, ſed etiam cœlum diruere poſſent? quarum laudibus, & virtute

Deſunt reliqua.

HISTORIÆ
C. JULII CÆSARIS
FRAGMENTUM
EX U. C.

DE quo ſcias: reperta fuiſſe iſta in Cujacii codice ſine ullo nomine; in codice autem eadem Petaviano, ſub nomine PETRARCHÆ: quæ quia videbantur facere ad eum librum ultimum, addere nos hic voluiſſe.

NAM diuturnitas belli pacem, labor requiem, triumphum victoriæ flagitant; non civiles quidem iſtæ, ſed hoſtiles illæ, de quibus antea diximus. Quo modo autem triumpharet, aut qua ratione quieſceret, de quo ſcriptum ſit: nil actum credens, cum quid ſupereſſet. Pompeji magni filii Hiſpanias occuparent (ſequebatur autem illos non quidem patris virtus, ſed hominum favor ingens, & paternum nomen) Cneus, & Sextus. Sic pro uno duos ſubſtituerat fortuna Pompejos. Egeratque Cn. major natu, cui plus induſtriæ inerat, atque conſilii, confugiendo in fidem, & clientelam omnium Hiſpaniæ civitatum, precandoque & fortunam ſuam miſerando, Patriſque memoriam renovando, ut ſibi multum jam licentiæ partum eſſet. Nec precibus tantum, ſed vi etiam congregato exercitu inciperet provinciam vaſtare, ita ut pedetentim qui favorabiles ab initio fuerant, eſſe inciperent odioſi. Hunc ſibi noviſſimum belli actum minime negligendum ratus Cæſar, eo raptim proficiſcitur. Duo in hoc iter vix auditu credibilia inciderunt. Nam etiam ab urbe Roma in Hiſpaniam ulteriorem immenſum terræ ſpatium emenſus, IV. & XX die pervenit;

nit: viatori, ne dicam exercitui, celeritas optanda. Magnum: hoc quod ſequitur, majus. Horum ſiquidem tam paucorum ſpatio dierum, tam multas inter curas, poema ſcripſit, quod inſcripſit Iter, *quod illud ſcilicet in itinere edidiſſet. Sic Pierides armis inſerere, etiam nunquam otioſus eſſe didicerat. Primo Cæſaris in Hiſpaniam adventu civitatum motus ingens fuit, undique legati ad eum, undique transfugæ. Jam enim Pompejani juvenes ſive in odium, ſive in tædium verti cœperant: etiam ut nulla eſſet in eis culpa. Mos eſt tamen antiquus populorum ſemper novos dominos, novas res optare. Et jam fama Cæſaris haud immerito ſuper omnes excreverat, ut univerſi homines ejus ſplendore caperentur, cuperentque coram cernere, quem uſque adeo mirabilem audiebant. In hoc principio ipſo maris in oſtio, ubi Oceanus terris illabitur, etiam Mediterraneum hoc pelagus noſtrum parit, inter legatos invicem partium hinc Didium, illinc Varum, & ambobus cum ipſa tempeſtate certatum eſt. Nec minus a ventis, & fluctibus, quam ab hoſtibus, periculi, atque horroris, dum & hinc hoſtes ſævirent, & illius ſevitiam, rabiemque hominum maria coercerent, utraque claſſe bello ſimul, & naufragio laborante, duæ partes, duo maria, duplex furor, duæ elementorum, atque hominum procellæ. Per hos dies a Cæſarianis duo pedites capti ſunt, qui ſe ſervos dicerent. Non licuit in his Cæſari ſuam conſuetudinem ſervare. Antequam ad eum deducerentur, quod a Cæſariano exercitu transfugiſſent, recogniti etiam a militibus interfecti ſunt. Et tabelliones capti, qui ad Pompejum Corduba mittebantur, etiam præciſis illico manibus ſunt remiſſi. Similiter ſpeculator Pompejanus captus, atque occiſus eſt. Credo ego iratos bello milites, & Imperatoris ſui morum conſcios, atque clementiæ, hoc remedii genus excogitaſſe, ne quis faciem ejus videret, ut ſic nullus evaderet. Cordubam Pompeji tenebant, Cæſar obſidebat. Illis tamen abſentibus, multis ibi etiam magnis præliis decertatum eſt. Cumque die*

quodam ferro, & flammis ſolito etiam gravius pugnaretur, oppidani ira in furorem verſa, hoſpites, qui ſecuri ſecum jure veteris hoſpitii morabantur, inſpectante Cæſaris exercitu, jugulatos e muris præcipitare, quaſi crudelitate, non virtute victoria quæreretur, inceperant. Spectaculum miſerum, atque horrendum. Quæ re ex gemitu morientium audita, unus qui ad tutelam muri ſub terram in cuniculo erat, exclamavit: Tetrum ſcelus, & immane flagitium, nullaque non barbarie deteſtandum commiſiſtis abſque ulla cauſſa. Nihil enim mali merebantur, qui nihil mali fecerant; qui ad vos, veſtraſque ſe aras, & focos infauſta fiducia contuliſſent. Jus hoſpitii ſanctum gentibus ſoli vos ſprevistis, atque utinam ſpreviſſe ſufficeret. Inhumano illud ſcelere violaſtis. Multa quoque in hanc ſententiam dixit, quorum verecundia repreſſi cives ab hoſpitum cædibus ſe continuerunt. Sic interdum unius boni viri multos inter malos valuit oratio; etiam inter hoſtes, etiam ſuum honorem virtus invenit. Ea res relatu transfugæ in exercitu primum Cæſaris innotuit. Die proximo Tullius quidam cum Catone quodam Luſitano legatus ex oppido ad Cæſarem venit. Hujus prima pars orationis fuit optare, ut ſuus potius felicitate, quam in illius miſeria præſtitiſſet. Finis autem fuit, ſe a Pompejo deſertos, victos a Cæſare, ſe, & oppidum dedere, atque orare, ut clementiam, quam victis gentibus præbuiſſet, ſuis civibus non negaret. Multa præter hæc locutus eſt, quæ ſcriptorum vitio confuſa vix intelligi poſſunt. Unum illud intelligitur, quod multis ultro citroque dictis tunc deditio non proceſſit. Creſcebat, ut fit, in dies obſidio, nec Pompejus expectatam opem aut ferebat, aut mittebat obſeſſis. Quin etiam pro concione dixiſſe ferebatur; ut quoniam eis auxilio adeſſe non poſſet, ipſi noctu etiam beneficio tenebrarum e conſpectu hoſtium evaderent. Quod cum diceret, unum ex aſtantibus reſpondiſſe, ut pugnæ potius quam fugæ ſignum daret; eumque qui id dixiſſet, quaſi duci ignaviam exprobraſſet, neci datum.

*tum . Hæc quoque res ex profugis agnita , intus quoque in oppido anguſtiæ * ita neceſſe eſt , creſcebant . Matrona e muro deſiliens , dixit ſe cum ancilla ſua ſtatuiſſe transfugere : illam , forte cognito propoſito , jugulatam : ſe fuga præcipiti evaſiſſe . Tabellæ quoque e muris projectæ ſunt inventæ ; in quibus ſic ad litteram ſcriptum erat :* L. *Munatius Cæſari : Si mihi vitam tribuis , quoniam a Cn. Pompejo ſum deſertus , qualem me illi præſtiti , tali virtute , etiam conſtantia futurum me in te præſtabo . Simul & legati , qui prius venerant , ad Cæſarem redierunt . Eorum oratio ſimplex fuit , & aperta , & brevis . Si eis vitam largiretur , ſe die proximo oppidum dedituros . Quibus Cæſar hoc unum breve reſpondit : Cæſar ſum , fidem præſtabo . Sic effectum eſt , ut ante diem XI. Kalend. Mart. oppido potiretur . Id cum a Pompejo cognitum eſt , depoſita ſpe , curaque Cordubæ defendendæ , caſtriſque motis , abſceſſit , ac Ucubim oppidum petiit . Ibique convocatis , quos ſibi fidos arbitrabatur , imperavit , ut ſummo ſtudio perquirerent , qui ad eum , quive ad Cæſarem proni eſſent . Quod cum ad ſe relatum eſſet , LXIV. ex his , qui faventes Cæſaris victorię dicebantur , quaſi Cęſarem amare ingens crimen eſſet , ſecuri ictos occidit . Reliquos intra oppidum incluſit , * equitibus CXX. recluſis cuſtodiis ad Cęſarem transfugerunt . Multa prętерea ab ipſis Pompejanis per eoſdem dies crudeliter geſta ſunt , ceu præſagientibus fati diem ſibi inſtare , & (qui mos ferus eſt quorundam) inferias ſibi præmittere aliena cæde quærentibus . Pompejus hoc tempore magnanimitatem ſuam , etiam metum Cæſaris ſimulabat . Inventæ ſunt litteræ ejus continentes , Cæſarem non audere in campum copias educere , ſuis tyronibus diffidentem ; qui ſi copiam æquis in locis aliquando faceret , ſe rem omnium opinione celerius confecturum ; idque ſe expectare , etiam ſperare . Ibat præterea Hiſpanias ambiendo , ut ipſe dicebat , civitates ſuarum partium conſervando . Itaque Hiſpalim venit , contraque urbem in oliveto caſtra poſuit . Inde alias ,*

atque alias adiit. Ad extremum Mundæ ſubſtitit, quam ſupremis cladibus ejus fortuna delegerat. Eo & Cæſar venit, contraque Pompejum caſtra metatus eſt. Pompejus Fauſto ſcripſerat, qui, quantum datur intelligi, intra oppidum erat, Cæſarem mediam in vallem nolle deſcendere, quod exercitus ſui magna pars tyronum eſſet. Quæ litteræ miris modis oppidanorum animos attollebant. Cupide enim ſpes arripiunt omnes mortales; etiam ea ſibi fingunt animis, quæ nec eſſe, nec fieri poſſe cognoſcunt: Tam dulce eſt non dicam ſperare, ſed cogitare quæ delectant. Quod enim impoſſibilia ſperentur, non intelligo. Cogitari autem poſſunt omnia. Dum ſe ſic Pompejus, ſic alios ſolaretur, & ingenti, quantum arbitror, ſolicitudine agitatus, magna parte noctis inſtructis ſtaret aciebus; Cæſar, neſcio quonam iter acturus, caſtris egrediebatur. Cui cum ſtatus hoſtium nunciatus eſſet, conſtitit, conſtituitque aciem. Concurſum eſt magnis hinc inde clamoribus, ſed majoribus animis, ineffabilibus odiis, atque immenſis; pugnatumque acriter, ac pertinaciter, & (quod pœne pudendum dixeris humanæ fragilitatis indicium) nuſquam Cæſari aut cum hoſtibus, aut cum civibus tam anceps eventus, extremove periculo propius res fuit: Uſque adeo ut (ſicut elegantiſſime ait Florus) plane videretur neſcio quid deliberare fortuna: etiam quid aliud rear, niſi, an amicum ſuum uſque in finem rara etiam ſibi prorſus inſolita fide comitaretur, an eo extremo jam calle deſereret, ad alium tranſiret? Tantaque hæc fortunæ declinatio, tam diuturna, ut inter moras prælii, neutram in partem inclinante victoria, cum jam veterana illa militum manus tot probata victoriis (Cæſaris oculis inſuetum dedecus) ſenſim retrofugeret, nec quominus palam fugeret, tam virtute, quam pudore teneretur (quod nunquam ante illum diem fecerat) dubitare Cæſar cœperit, atque diffidere, etiam ſolito mœſtior ante aciem ſtare, ita tamen ut nihil idem de ſolita imperatoria virtute remitteret: imo equo deſiliens, & furenti ſimillimus, primam pe-

peditum in aciem evolaret, clamans, increpans, obſecrans, atque exhortans, nec tamen voce, & oculis, ſed manu, & pectore fugam ſiſtens, etiam fugere incipientes in prælium vi retorquens. Tanta denique trepidatio lucis illius fuit, tamque diu ambiguus pugnæ finis, ut cogitaſſe Cæſarem de extremis, ſcriptorum plurimi tradiderint; & eo vultu fuiſſe, quaſi jam mortem ſibi conſciſcere cogitaret. Quamquam apud eos, qui prælio interfuerunt, nulla penitus rei hujus eſt mentio. Et eſt ſane difficile non tantum abſentibus, ſed præſentibus, definire quid quiſque ſecum cogitet: ego autem haud difficile ad credendum ducar, quod ſi de victoria Cæſar timuit, ſimul & de morte cogitavit. Quando enim, quove animo uni adoleſcenti terga vertiſſet is, qui patrem ejus, talem virum, qui tot reges, qui tot populos, tot duces, non urbium modo, ſed regionum, toties terga ſibi vertere coegiſſet? Utique igitur ſi vinci timuit, mori optavit, vincere ſolitus, non vinci. Sed an vinci timuerit, quis novit? Dicunt tamen etiam, quidam etiam pro comperto afferunt. Tandiu hæc rerum ambiguitas duravit, donec quinque cohortes hoſtium a Labieno caſtris laborantibus directæ, mediamque per aciem properantes fugæ ſpeciem prętenderunt. O fortuna in omni re, ut creditur, potens, ſed in bello potentiſſima! Si quidem Cęſar ſive illas vere fugere arbitratus, ſive credulitatem ſimulans ducum ſagaciſſimus, veluti in perfugas impetum fecit, animoſque etiam ſuis addidit, ut fugere hoſtes rati ſequerentur, etiam hoſtibus demiſit, ut dum ſuos fugere arbitrabantur, fugerent. Ita Labienus Cęſaris deſertor, ac transfuga, ſuique priſtini ducis hoſtis inexorabilis, cui parare perniciem quęrebat, victoriam inſperatam peperit. Eo enim prelio & ipſe concidit, unaque ſecum Actius Varus, & cum eis XXX. millia hominum cecidere. Cecidiſſent plures, niſi tam proximum urbis profugium fuiſſet. De victoribus ad tria millia hominum cęſi, plures ſaucii equitum, ac peditum. Itaque cum Cęſar muris obſidionem admoviſſet,

 agger

agger flebilis, etiam horrendus de cadaveribus factus eſt, per quem ad oppugnationem urbis aſcenderetur, quę telis, ac mucronibus velut calce compacta invicem cohęrebant; murique officium miniſtrabant. Ite nunc miſeri, & civilibus bellis incumbite, dumque aliis invidetis, vos ipſos opprimite. Ecce de veſtris cadaveribus ſuperſtites oppugnantur. An aliud petitis? an quidquam furoribus etiam nunc veſtris deeſt? An vult aliud Labienus tam fervidus inſultator? Et alii cecidere tuis inſtigatibus, Labiene, & tu miſer cum aliis cadaver unicum jaces: quamvis & tibi etiam, Vere, ſepulchra facta reperiam. Et quoniam tuis in eo ſtatu vacaſſe non arbitror, ęſtimo illa Cęſarеę (tibi prorſus indebitę) fuiſſe clementię, ſatiſque auguror, ſi ſic eſt, te obſtinato, ut eras, animo inhumatum abjici maluiſſe. Cneus quidem Pompejus & humero, & lęvo crure ſaucio inter medias cędes pręlio pulſus exceſſit. Hunc in lectica, quod nec equo, nec vehiculo uti poſſet, nemoroſa avia penetrantem fuga humili, & occulta, atque in ſpeluncis latitantem, Cęſonius Cęſaris legatus reſiſtentem adhuc, etiam miserę ſpei reliquias reſoventem, aſſequutus ad Lauronem (id eſt loco nomen) obtruncat: caput ad Cęſarem refertur, talibus aſſuetum muneribus non gaudentem. Hujus germanum Sextum Pompejum in Celtiberia abſcondiſſe fortunam tradunt, ne quando ſcilicet deeſſent bellis civilibus alimenta. Munda poſt prelium expugnata quidem a Cęſare, ſed ingenti prius ſanguinis perfuſa diluvio. Per eoſdem dies oppugnata rurſus Corduba: quę qualiter defeciſſet, non invenio. Magni ibi motus, ingens in civitate diſſenſio, parte una ad Cęſarem, altera in contrarium inclinante; cumque eſſet ad arma diſcurſum, vicit pars, quæ Cęſarem colebat, ſibique oppidum ceſſit. De parte adverſa duo & viginti millia cecidere, quamvis magnę urbi civibus inſignis ſtrages. Cęſar Hiſpali digreſſus Idibus Aprilis, Gades petiit: inde rurſum Hiſpalim rediit, ut Hiſpanas res, velut ultima voluntate, diſponeret; quo reverſurus amplius non erat.

erat. Ibi vero concione advocata, beneficia ſua in eam urbem commemoravit & antiqua, & nova. In fine eos arguit, tanquam mala pro bonis omni tempore reddidiſſent, in pace ſeditioſi, in bello autem ignavi: Quod Cneus Pompejus adoleſcens, eorum fretus auxilio, cęſis civibus agros, & viciniam vaſtaſſet; etiam illic contra ſe faſces, etiam imperium ſuſcepiſſet; imo vero contra populum Romanum, cujus ipſe regimen teneret. Quid enim? Crederentne forſitan Hiſpalenſes, Romanos vincere, quod eorum provinciam populati eſſent? An extincto Cęſare, qui mortalis eſſet, non ſentirent Romanum populum immortalem: & in pręſens decem habere legiones, quę non tantum Hiſpalenſibus reſiſtere, ſed cœlum ipſum diruere ſint potentes? Quo in verbo non ſolum illa ineſt altitudo, quę omnibus patet; ſed illa etiam occultior, quod in recenſendis viribus Romanis non omnes, ſed ſuas tantum dinumerat legiones, quaſi reliquas nullius pretii, & ne memoria quidem dignas cenſeat. Multa hic hiſtorię in loco ſcripta, ſcriptorum vitio confuſa, pręteteo, ad finem properans. Hic ergo bellorum civilium finis.

C. JULII CÆSARIS

FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD M. T. CICERONEM.

Cæſar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUum Furnium noſtrum tantum vidiſſem, neque loqui, neque audire me commode potuiſſet : cum properarem , atque eſſem in itinere , præmiſſis jam legionibus , præterire tamen non potui , quin & ſcriberem ad te , & illum mitterem , gratiaſque agerem : etſi hoc officium & feci ſæpe , & ſæpius mihi facturus videor : ita de me mereris . in primis a te peto , quoniam confido , me celeriter ad Urbem venturum , ut te ibi videam , ut tuo conſilio , gratia , dignitate , ope omnium rerum uti poſſim . ad propoſitum revertar : feſtinationi meæ , brevitatique litterarum ignoſces . reliqua ex Furnio cognoſces . Vale . *Ex Cic. lib. 9. epiſt. ad Attic. Epiſt. 5.*

Cæſar Imp. Ciceroni Imper. S.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus ſum) nihil a me abeſſe longius crudelitate . atque ego cum ex ipſa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te , triumpho , & gaudeo . neque illud me movet , quod ii , qui a me dimiſſi ſunt , diſceſſiſſe dicuntur , ut mihi rurſus bellum inferrent . nihil enim malo , quam & me mei ſimilem eſſe , & illos ſui . Tu velim mihi ad Urbem præſto ſis , ut tuis conſiliis , atque opibus , ut conſuevi , in omnibus rebus utar . Dolabella tuo nihil mihi ſcito eſſe jucundius . hanc adeo habebo gratiam

illi ,

illi, neque enim aliter facere potui; tanta ejus humanitas, is ſenſus, ea in me eſt benevolentia. Vale. *Ex Cic. lib. 20. epiſt. ad Att. epiſt. 9.*

Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S.

Etſi te nihil temere, nihil imprudenter factu-rum judicaram, tamen permotus hominum fama, ſcribendum ad te exiſtimavi; & pro noſtra benevolentia petendum, ne quo progredereris inclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non exiſtimaſſes. namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minus commode conſulueris, ſi non fortunæ obſecutus videbere. omnia enim ſecundiſſima nobis, adverſiſſima illis accidiſſe videntur; nec cauſſam ſecutus; (eadem enim tum fuit, cum ab eorum conſiliis abeſſe judicaſti;) ſed meum aliquod factum condemnaſſe: quo mihi gravius abs te nihil accidere poteſt: quod ne facias, pro jure noſtræ amicitiæ a te peto. Poſtremo quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam abeſſe a civilibus controverſiis? quod nonnulli cum probarent, periculi cauſſa ſequi non potuerunt. tu, explorato & vitæ meæ teſtimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius, neque honeſtius reperies quidquam, quam ab omni contentione abeſſe. xv. Kal. Maji ex itinere. Vale. *Ex Cic. l. 10. epiſt. ad Attic. epiſt. 9.*

M. Furium, quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum: ſi vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. lib. 7. epiſt. ad Fam. epiſt. 5. ad Cæſ.*

Neque pro cauto, ac diligente ſe caſtris continuit. *Ex Chariſ. l. 1.*

Quid quæris, quid Cæſar ad me ſcripſerit? quod ſæpe, gratiſſimum ſibi eſſe, quod quierim: oratque in eo ut perſeverem. *Ex Cicer. l. 8. epiſt. ad Att. ep. 11.*

De tribunatu quod ſcribis, ego vero nominatim petivi Curtio, & mihi ipſe Cæſar nomina-

tim

tim Curtio paratum eſſe reſcripſit. *Ex Cic. l.* 3. *epiſt. ad Quinct. Fratr. epiſt.* 1.

Quod quidem propemodum videor ex Cæſaris litteris, ipſius voluntate facere poſſe, qui negat neque honeſtius, neque tutius mihi quidquam eſſe, quam ab omni contentione abeſſe. *Ex Cic. lib.* 10. *ad Attic. epiſt.* 10.

Cæſar mihi ignoſcit per litteras, quod non venerim, ſeſeque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod ſcribit, ſecum Tullium, & Servium queſtos eſſe, quia non idem ſibi, quod mihi remiſiſſet, &c. ſed tamen exemplum miſi ad te Cæſaris litterarum. *Ex Cic. lib.* 10. *epiſt. ad Attic. ep.* 3.

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie: veniſſe a Cæſare narrabat literas: hoc ſcribere, ſibi certum eſſe Romæ manere, cauſſamque eam adſcribere, quæ erat in epiſtola noſtra, ne ſe abſente leges ſuæ negligerentur, ſicut eſſet neglecta Sumptuaria. *Ex Cic. lib.* 13. *epiſt. ad Attic. epiſt.* 7.

Sed heus tu, celari videor a te: quomodonam, mi Frater, de noſtris verſibus Cæſar? Nam primum librum ſe legiſſe ſcripſit ad me ante: & prima ſic, ut neget ſe ne Græca quidem meliora legiſſe. Reliqua ad quendam locum ῥᾳθυμότερα. hoc enim utitur verbo, &c. *Ex Cicer. lib.* 2. *epiſt. ad Quinctum Fratrem ep.* 15.

Ex Britannia Cæſar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi ad IV. Kal. Octob. ſatis commodas de Britannicis rebus: quibus ne admirer, quod a te nullas acceperim, ſcribit ſe ſine te fuiſſe, cum ad mare acceſſerit. &c. *Ex Cic. lib.* 3. *epiſt. ad Quictum Fratrem, epiſt.* 1.

Cum hanc jam epiſtolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt ad XI. Kal. Septembr. viceſimo die. O me ſolicitum! quantum ego dolui in Cæſaris ſuaviſſimis litteris! Sed quo erant ſuaviores, eo majorem dolorem illius ille caſus afferebat. *Ex Cic. lib.* 3. *epiſt. ad Quinctum Fratrem, ep.* 1.

EX

EX LIBRIS EPISTOLAR. AD C. OPPIUM, ET BALBUM CORNELIUM.

Cæſar Oppio, & Cornelio S.

Gaudeo mehercule vos ſignificare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium ſunt geſta: conſilio veſtro utar libenter, & hoc libentius, quod mea ſponte facere conſtitueram, ut quam leniſſimum me præberem, & Pompejum, darem operam, ut reconciliarem: tentemus hoc modo, ſi poſſumus, omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti, quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sullam, quem imitaturus non ſum. hæc nova ſit ratio vincendi, ut miſericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri poſſit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri poſſunt. de his rebus, rogo vos, ut cogitationem ſuſcipiatis. Cn. Magium Pompeji Præfectum deprehendi: ſcilicet meo inſtituto uſus ſum, & eum ſtatim miſſum feci. Jam duo Præfecti fabrum Pompeji in meam poteſtatem venerunt, & a me miſſi ſunt; ſi volent grati eſſe, debebunt Pompejum hortari, ut malit mihi eſſe amicus, quam iis, qui & illi, & mihi ſemper fuerunt inimiciſſimi: quorum artificiis effectum eſt, ut Reſp. in hunc ſtatum perveniret. *Ex Cic. lib. 9. epiſt. ad Attic. epiſt.* 8.

Cæſar Oppio, & Cornelio S.

Ad VII. Id. Mart. Brundiſium veni: ad murum caſtra poſui. Pompejus eſt Brundiſii: miſit ad me Cn. Magium de pace. quæ viſa ſunt reſpondi. hoc vos ſtatim ſcire volui. cum in ſpem venero, de compoſitione aliquid me conficere, ſtatim vos certiores faciam. Valete. *Cic. lib.* 9. *epiſt. ad Attic. epiſt.* 16.

De Cæſare fugerat me ad te ſcribere. Video enim

enim quas tu litteras expectaris. Sed ille ſcripſit ad Balbum faſciculum illum epiſtolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum ſibi aqua madidum redditum eſſe: ut ne illud quidem ſciat, meam fuiſſe aliquam epiſtolam. ſed ex Balbi epiſtola pauca verba intellexerat, ad quæ reſcripſit his verbis: De Cicerone video te quiddam ſcripſiſſe, quod ego non intellexi: quantum autem conjectura conſequebar, id erat hujuſmodi, ut magis optandum, quam ſperandum putarem. Itaque poſtea miſi ad Cæſarem eodem illo exemplo litteras. Jocum autem illius de ſua egeſtate ne ſis aſpernatus, &c. *Ex Cic. lib. 2. epiſt. ad Quinctum Fratrem, epiſt. 11.*

Libri ſunt epiſtolarum C. Cæſaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res ejus abſentis curabant. In his epiſtolis quibuſdam in locis inveniuntur litteræ ſingulares, ſine coagmentis ſyllabarum, quas tu putes poſitas incondite. nam verba ex litteris confici nulla poſſunt. erat autem conventum inter eos clandeſtinum, de commutando ſitu litterarum, ut inſcriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret; ſed in legendo locus cuique ſuus, & poteſtas reſtitueretur, &c. Eſt autem Probi Grammatici commentarius ſatis curioſe factus, de occulta litterarum ſignificatione epiſtolarum C. Cæſaris ſcriptarum. *Ex Gell. lib. 17. cap. 9.*

EX LIBRO EPISTOLARUM AD Q. PEDIUM.

Cæſar Q. Pedio S.

Pompejus ſe oppido tenet: nos ad portas caſtra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: ſed tamen nihil eſt, quod potius faciamus: ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundiſii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. lib. 8. epiſt. ad Attic.*

EX

EX LIBRO EPISTOLARUM AD PISONEM.

Locellum tibi ſignatum remiſi. *Ex Char. l.* 1.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Nam ad me miſit Antonius exemplum Cæſaris ad ſe litterarum, in quibus erat: ſe audiviſſe, Cæſarem, & L. Metellum in Italiam veniſſe, Romæ ut eſſent palam; id ſibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, niſi quorum ipſe cauſſam cognoviſſet: deque eo vehementius erat ſcriptum. *Ex Cic. ad Attic. l.* 11.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris, quas ſibi a Cæſare miſſas eſſe dicebat, ſignificat valde te ſibi gratum feciſſe, quod de ſua voluntate erga Cæſarem humaniſſime, diligentiſſimeque locutus eſſes. *Ex Cic. lib.* 3. *epiſt. ad Quinctum Fratrem,* 2 *epiſt.* 1.

DE C. JULII CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epiſtolæ quoque ejus ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli convertiſſe: cum antea Conſules, & Duces non niſi tranſverſa charta mitterent ſcriptas. Extant & ad Ciceronem; item ad Familiares domeſticis de rebus, in quibus ſi qua occultius perferenda erant, per notas ſcripſit; id eſt ſic ſtructo litterarum ordine, ut nullum verbum effici poſſet. quæ ſi quis inveſtigare, & perſequi vellet, quartam elementorum litteram, id eſt, O pro A, & perinde reliquas commu-

tet. *Ex Suet. in Cæſ. Harum mentio apud Cicer. in epiſt.* 11. *lib.* 16. *ad Famil.* Omnino & ipſe Cæſar, amicus noſter, minaces ad Senatum, & acerbas litteras miſerat, &c.

Scribere, & legere ſimul, dictare, & audire ſolitum accepimus: epiſtolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut ſi nihil ageret, ſeptenas. *Ex Plin. l. 7. c.* 15.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν· λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν. Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plut. in Cæſare.*

EX ORATIONE IN FUNERE JULIÆ.

Quæſtor Juliam amitam, uxorem Corneliam defunctas laudavit e more pro roſtris. ſed in amitæ quidem laudatione, de ejus, ac patris ſui origine ſic refert: Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus conjunctum eſt. nam ab Anco Marcio ſunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere Julii, cujus gentis familia eſt noſtra. Eſt ergo in genere & ſanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, & cæremonia deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges. *Ex Suet. in Cæſ.*

Ὅτι τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plut. in Cæſ.*

EX ORATIONE PRO BITHYNIS.

C. Cæſar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio uſus eſt; Vel pro hoſpitio regis Nicomedis, vel pro horum neceſſitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes ſine ſumma infamia

deſe-

deſeri poſſunt, quibus etiam a propinquis noſtris opem ferre inſtituimus. *Ex Gel. lib. 5. c. 13. Ita Fulvius Urſinus ex libri manuſcripti corrupta ſcriptura.*

Quid ergo? ſyngraphæ non ſunt, ſed res aliena eſt. *Ex Julio Rufiniano de figuris.*

EX ORAT. PRO LEGE PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæſaris, qua Plautiam rogationem ſuaſit, neceſſitatem dictam pro neceſſitudine, id eſt, jure affinitatis. Verba hæc ſunt: Equidem mihi videor pro noſtra neceſſitate, non labore, non opera, non induſtria defuiſſe. *Ex Gel. lib. 13. cap. 3. & Nonio in voce* Neceſſitas.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæſar in Dolabellam: * Actionis illibuiſti, quorum in ædibus, faniſque poſita, & honori erant, & ornatui. In libris quoque Analogicis omnia iſtiuſmodi ſine prima littera dicenda cenſet. *Ex Gell. lib. 4. cap. 16.* * *Alias* Actionis allibuiſti, *ſed emendata Stephani, & Torneſii editio*: Cæſar in Dolabellam Act. III. Ibi iſti, quorum, *&c.*

Nonodecimo ætatis anno L. Craſſus C. Carbonem, uno & vigeſimo Cæſar Dolabellam, altero & trigeſimo Aſinius Pollio Catonem, non multo ætate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus inſecuti ſunt, quas hodie cum admiratione legimus. *Ex Auctore dialogi de oratoribus.*

Ceterum compoſita ſeditione civili, Cornelius Dolabellam conſularem, & triumphalem virum repetundarum poſtulavit, abſolutumque Rhodum ſecedere ſtatuit. *Ex Suet. in Cæſ.*

Divus quoque Julius, quam cœleſtis numinis, tam etiam humani ingenii perfectiſſimum columen, vim facundiæ propriæ expreſſit, dicendo in accuſatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit,

git, extorqueri ſibi cauſſam optimam L. Cottæ patrocinio. *Ex Valer. Max. lib.* 8. *c.* 9.

C. Cæſar Cn. Dolabellam accuſavit, nec damnavit. *Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.*

Significat & Cæſarem, item adoleſcentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus eſt, quantum oportuit per Hortenſium. *&c. Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας. καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. **Ex Plut. in Cæſ.**

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hoſtilium copiarum perterritos, non negando, minuendove, ſed inſuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum expectatio adventus Jubæ terribilis eſſet, convocatis ad concionem militibus: Scitote, inquit, pauciſſimis his diebus regem affuturum cum X. legionibus, equitum XXX. M. levis armaturæ c. millibus, elephantiſque ccc. proinde deſinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetuſtiſſima nave impoſitos quocunque vento in quaſcunque terras jubebo avehi. *Ex Suet. in Cæſ.*

C. Cæſar apud milites de * incommodis eorum; Non fruſtrabo vos milites. *Ex Diomede lib.* 1. * *Alias* commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Niſi forte quiſquam aut Cæſaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Dejotaro rege, cæteroſque cujuſdam lenti luminis, ac temporis libros legit, &c. *Ex Auctore Dial. de Orator.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim jambo, qua procella verborum, impium

pium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæſarem, a quo cum ſtudioſe, tum etiam feliciter graviſſimi criminis reus defenſus fuerat, &c. *Ex Val. Max. l. 5. c. 3.*

EX ORAT. DE CONJURATIS.

Catonem primum putat de animadverſione dixiſſe, quam omnes ante dixerant præter Cæſarem, & cum ipſius Cæſaris tam ſevera fuerit, qui tum prætorio loco dixerit, &c. *Ex Cic. ad Attic. l. 12.*

Sed Cæſar, ubi ad eum perventum eſt, rogatus ſententiam a Conſule, hujuſcemodi verba locutus eſt: Omnes homines, &c. *Ex Salluſt. in conjur.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι, καὶ γένει λαμπροὺς οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐ δὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ καὶ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτυλον περιῆλθεν. Ex Plutar. *in Cæſ.*

EX ORAT. IN ∴ ∴ ∴ ∴

Sic fac exiſtimes, poſt has miſerias, id eſt, poſtquam armis diſceptari cœptum eſt de jure publico, nihil eſſe actum aliud cum dignitate. Nam & ipſe Cæſar accuſata acerbitate Marcelli (ſic enim appellabat) laudataque honorificentiſſime & æquitate tua, & prudentia, repente præter ſpem dixit, ſe ſenatui roganti de Marcello, ne hominis (L. ominis) quidem cauſſa negaturum. *Ex Cic. l. 4. epiſt. ad Fam. epiſt. 4. ad Ser. Sulpicium.*

EX ORAT. IN FUNERE CORNELIÆ.

Quæſtor Juliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro roſtris. *Ex Suet. in Cæſ.*

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις δ' οὐκ ἦν ἐν ἔθει· πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. Ex Plut. in Cæſ.

DE C. JULII CÆSARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Orationes aliquas reliquit: inter quas temere quædam feruntur. pro Q. Metello, quam non immerito Auguſtus exiſtimat magis ab actuariis exceptam, male ſubſequentibus verba dicentis, quam ab ipſo editam. nam in quibuſdam exemplaribus invenio ne inſcriptam quidem pro Metello, ſed quam ſcripſit Metello, cum ex perſona Cæſaris ſermo ſit, Metellum, ſeque adverſus communium obtrectatorum criminationes purgantis. apud milites quoque in Hiſpania, idem Auguſtus orationem eſſe vix ejus putat. quæ tamen duplex fertur, una quaſi priore habita prælio, altera poſteriore, quo Aſinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuiſſe eum dicit, ſubita hoſtium incurſione. *Ex Suet. in Cæſ.*

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Suet. in Cæſ.*

EX LIB. I.

Cæſar in Anticatone priore: Uno enim excepto, quem alius modi, atque omnis natura finxit,

xit, ſuos quiſque habet caros. *Priſcian. bis lib. 6. & lib. 7. & lib. 13.*

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit, quem tamen C. Cæſ. ita reprehendit, ut laudet. deſcribit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexiſſent, erubuiſſe. deinde adjicit: Putares non ab illis Catonem, ſed illos a Catone deprehenſos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam ſi ebrius tam venerabilis erat? noſtræ tamen cœnæ ut apparatus, & impendii, ſic temporis modus conſtet. neque enim hi ſumus, quos vituperare ne inimici quidem poſſunt, niſi ut ſimul laudent. *Ex Plin. lib. 3. epiſt. ad Attil. Sever.*

C. etiam Cæſar gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Unius, inquit, arrogantiæ, ſuperbiæque, dominatuſque. *Ex Gell. lib. 4. cap. 16.*

DE C. JULII CÆSARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura ſit Cæſaris vituperatio contra laudationem meam, perſpexi eo libro, quem Hirtius ad me miſit, in quo colligit vitia Catonis, ſed cum maximis laudibus meis: itaque miſi librum ad Muſcam, ut tuis librariis daret. volo enim eum divulgari. *Ex Cic. ad Att. lib. 12.*

Hirtii epiſtolam ſi legeris, quæ inibi quaſi προάπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæſar ſcripſit de Catone. *Ex lib. 12. ad Att.*

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixiſſet, ſe, & Oppium ſcripſiſſe ad Cæſarem, me legiſſe libros contra Catonem, & vehementer probaſſe. *Ex lib. 13. ad Att.*

Quibus omnibus generibus uſus eſt nimis impudenter Cæſar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic.*

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator Cæſar, quam reſcripta ora-

oratione velut apud Judices reſpondit? *Ex Tacito lib.* 4.

Hiſque uſum C. Cæſarem in vituperando Catone notaverit * Cicero. *Ex Quinct. lib.* 3. (* in Topicis.)

Ut Catonem Tullius laudans, & duobus voluminibus Cæſar accuſans. *Ex Mart. Capell. l.* 5.

Atque utinam ritus veteres, & publica ſaltem
His intacta malis agerentur ſacra, ſed omnes
Noverunt Mauri, atque Indi, quæ pſaltria penem
Majorem, quam ſint duo Cæſaris Anticatones,
Illuc, &c. *Juven. Sat.* 6.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην. Paulo poſt: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν· τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὑτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον· ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex Plut. in Cæſ.*

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ παραιτεῖται· μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plut. in Cæſ.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηρωμένους ἐπαινεῖν·

ὁ μὲν

ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων· ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων γέγραπται. *Ex Plut. in Cic.*

EX LIBRIS DE ANALOGIA AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. *Ex Suet. in Cæſ.*

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipſum, inquit, in me intuens, de ratione latine loquendi accuratiſſime ſcripſerit, primoque in libro dixerit, verborum delectum originem eſſe eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic noſtro, qui me de illo maluit, quam ſe dicere, laudem ſingularem: (nam ſcripſit his verbis, cum hunc nomine eſſet affatus, Ac ſi cogitata præclare eloqui poſſent, nonnulli ſtudio, & uſu laboraverunt, cujus te pœne principem copiæ, atque inventorem, bene de nomine, ac dignitate Populi Rom. meritum eſſe exiſtimare debemus,) hunc facilem, & quotidianum noviſſe ſermonem, nunc pro relicto eſt habendum. Tum Brutus, Amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non ſolum principem, atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, ſed etiam bene meritum de Populi Romani nomine, & dignitate. *Ex Cic. in Bruto.*

C. Cæſar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeji ſocer, a quo familia, & appellatio Cæſarum deinceps propagata eſt, vir ingenii præcellentis, ſermonis præter alios ſuæ ætatis caſtiſſimi, in libris, quos ad M. Ciceronem de Analogia ſcripſit, Arenas vitioſe dici exiſtimabat, quod Arena numquam multitudinis numero appellanda ſit, ſicuti neque Cælum, neque Triticum: contra autem Quadrigas, etiamſi currus unus equorum quatuor junctorum unum ſit, plurativo ſemper numero dicendas putat; ſicut Arma, & Mœnia, & Comitia, & Inimicitias, &c. *Paullo poſt:*

Tunc prolato libro de Analogia, prima verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: nam cum prædixiſſet, neque Cœlum, Triticumve, neque Arenam multitudinis ſignificationem pati: Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram, & plures terras, & urbem, & urbes, & imperium, & imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere poſſumus? *Ex Gell. lib. 19. cap.* 8.

Atque id, quod a C. Cæſare excellentis ingenii, ac prudentiæ (*ita Gellius*, *Macrobius* providentiæ) viro in primo de Analogia libro ſcriptum eſt, habe ſemper in memoria; atque in pectore, ut tanquam ſcopulum ſic fugias inauditum, atque inſolens verbum. *Ex Gell. lib.* 1. *cap.* 10. & *Macrob. lib.* 1. *Saturnal. cap.* 5.

EX LIB. II.

C. Cæſar in libro de Analogia ſecundo, hujus die, & hujus ſpecie dicendum putat. *Ex Gell. lib.* 9. *cap.* 14.

Panium Cæſar de Analogia libro ſecundo dici debere ait, ſed Verrius contra: nam *i* detracta Panum ait dici debere. *Ex Chariſ. lib.* 1.

Cæſar de Analogia ſecundo, Fagos, Populos, Ulmos. *Ex Chariſ. lib.* 1.

Cæſar de Analogia ſecundo Turbonem, non Turbinem, etiam in tempeſtate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. *Ex Chariſ. lib.* 1.

Lacer, an Laceris, &c. Cæſar de Analogia ſecundo, nec non Valgius de rebus per epiſtolam quæſitis. *Ex Chariſ. lib.* 1.

Is homo, Idem compoſitum facit, niſi quia Cæſar libro ſecundo (*de Analogia videlicet*) ſingulariter Idem, pluraliter Iidem dicendum affirmat: ſed conſuetudo hoc non ſervat. *Ex Chariſ. lib.* 1.

EX

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæſar gravis auctor linguæ Latinæ in libris Analogicis omnia iſtiuſmodi (puta, *Senatu*, *Victu*, *Aſpectu*, *&c.*) ſine *i* littera dicenda cenſet. Ex *Gell. lib.* 4. *cap.* 16.

Hic, & hæc Samnis, hujus Samnitis: ſic Cæſar de Analogia. *Ex Priſc. lib.* 6.

Partum. Cæſar de Analogicis harum partum. *Ex Char. lib.* 1.

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem ſequi, quoſque patitur decor: neque enim jam Calypſonem dixerim, ut Junonem: quamquam ſecutus antiquos C. Cæſar utitur hac ratione declinandi. *Quinct. lib.* 5. *cap.* 5.

M. Tullius, & C. Cæſar, mordeo, momordi; pungo, pupugi; ſpondeo, ſpopondi dixerunt. *Gell. lib.* 7. *cap.* 9.

C. Cæſar ait L littera nominativo ſingulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant E littera terminata: huic animali, & ab hoc animali, huic puteali. *Char. lib.* 1.

Apluſtre. Omnium nominum, quæ ſunt neutri generis, & in *E* terminantur, ait Plinius, Cæſarem ſciſſe eoſdem eſſe ablativos, quales ſunt dativi ſingulares. *Char. lib.* 1.

AR litteris nomina neutralia terminata ait Cæſar, quod dativo, & ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius ſcribit. *Char. lib.* 1.

Jubar. Plinius ait, inter cetera etiam iſtud Cæſarem dediſſe præceptum, quod neutra nomina *AR* nominativo clauſa, per *I* dativum, ablativumque ſingulares oſtendant: Jubar tamen, & Far ab hac regula diſſidere: nam huic jubari di-

cimus, ab hoc jubare, & huic farri, ab hoc farre. *Char. lib.* 1.

Ac ne illa ratio recepta eſt, quam Cæſar ponit in femininis, ut puppim, reſtim, pulvim: hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. *Char. lib.* 1.

Tribus III. junctis, qualis poſſet ſyllaba pronuntiari? nam poſtremum I pro vocali recipiendum, quod Cæſari artis Grammaticæ doctiſſimo placitum fuiſſe a Victore quoque in arte Grammatica de ſyllabis comprobatur. *Priſcian. lib.* 1.

V loco conſonantis poſita eandem prorſus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Æoles digamma F, pro quo Cæſar hanc figuram Ⅎ ſcribere voluit: quod quamvis illi recte viſum eſt, tamen conſuetudo antiqua ſuperavit. *Priſc. lib.* 1.

Hæc pollis pollinis: ſic Chariſius. Probus autem, & Cæſar, hoc pollen pollinis declinaverunt. *Priſc. lib.* 6.

Præterea Cæſar declinat, pubis puberis: Probus, pubes puberis: quidam, puber puberis. *Priſc. lib.* 6.

Quamvis Cæſar non incongrue protulit ens a verbo ſum, es, eſt. *Priſc. lib.* 18.

Hoc lutum, atque macellum, ſingulari exirememento, licet Ennius, iſta macella dicat, & Cæſar, luta. *Ex Capro.*

Lacrumæ, an Lacrimæ, Maxumus, an Maximus, & ſi quæ ſimilia ſunt, ſcribi debeant, quæſitum. Terentius Varro tradidit, Cæſarem per I. ejuſmodi verba ſolitum eſſe enunciare, & ſcribere: inde propter auctoritatem tanti viri conſuetudinem factam. Sed ego in antiquorum, &c. *Caſſiodor. ex Annæo Cornuto de Orthogr.*

Varie etiam ſcriptitatum eſt, Mancupium, Aucupium, Manubiæ: ſiquidem C. Cæſar per I ſcripſit, ut apparet ex titulis ipſius. *Ex Velio de Orthographia.*

An ideo minor eſt M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentiſſimus fuit, & in filio, ut in Epiſtolis apparet, recte lo-

loquendi uſquequaque aſper quoque exactor? Aut vim C. Cæſaris fregerunt editi de Analogia libri? *Quinctil. lib.* 1. *cap.* 7.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipſe Cæſar habet peracre judicium: &, ut Servius frater tuus, quem litteratiſſimum fuiſſe judico, facile diceret, hic verſus Plauti non eſt, hic eſt, quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, & conſuetudine legendi: ſic audio Cæſarem, cum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, ſi quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non ſit, rejicere ſolere: quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in ſermone vario multa, quæ fortaſſe illis cum dixi, nec illitterata, nec inſulſa eſſe videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipſe mandavit. Sic fit, ut, ſi quid præterea de me audiat, non audiendum putet. *Cicer. lib.* 9. *epiſt. ad Famil. ep.* 16. *ad Pap. Pætum.*

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur & a puero, & ab adoleſcentulo quædam ſcripta, &c. item Dicta collectanea, quos omnes libellos vetuit Auguſtus publicari. *Suetonius in Cæſare.*

EPHEMERIDES.

C. Julius Cæſar cum dimicaret in Gallia, & ab hoſte raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hoſtibus, qui eum noſſet; & inſultans ait * Cecos Cæſar, quod Gallorum lingua, Dimitte, ſignificat: & ita factum eſt, ut dimitteretur. Hoc autem ipſe Cæſar in Ephemeride ſua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Servius in lib.* 11. *Æneidos Virgilii.*

* *Alias* Cetos Cæſar. *Servius P. Danielis* Cæſar Cæſar, *quod quid velit, docti examinent.*

LIBRI AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Cæſar XVI. Auſpiciorum libro negat, nundinis concionem advocari poſſe; id eſt, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non poſſe. *Macrob. lib.* 1. *Saturnal. cap.* 16.

AUGURALIA.

Cæſar in Auguralibus: Si ſincera pecus erat. *Priſcianus lib.* 6.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ duntaxat adoleſcens adhuc Strabonis Cæſaris ſecutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inſcribitur, Pro Sardis, ad verbum nonnulla tranſtulit in Divinationem ſuam. *Suetonius in Cæſare. Erunt forte, qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere exiſtimabunt, me non multum repugnante.*

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cæſar, ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis diſciplinis hauſit: ita hoc quoque ex eadem inſtitutione mutuatus eſt, ut ad Solis curſum finiendi anni tempus extenderet. *Macrobius lib.* 1. *Saturnal. cap.* 26.

Tres autem fuere ſectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæſar Dictator, annos ad Solis curſum redigens ſingulos, qui prius antecedebat. *Plin. lib.* 18. *cap.* 25.

A Bruma in Favonium Cæſari nobilia ſidera ſignificant; Kal. Januarii matutino Canis occidens. *Paulo poſt*: Pridie Nonas Januarii Cæſari Delphinus matutino exoritur, & poſtero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta veſperi occidit. *Paulo poſt*: A Favonio in æquinoctium vernum

Cæ-

Cæſari ſignificat XVII. Kal. Martii triduum varie, & VIII. Kal. Hirundinis viſu, & poſtero die Arcturi exortu veſpertino. item III. Nonas Martii Cæſar Cancri exortu id fieri obſervavit. *Paulo poſt:* Cæſar & Idus Martias ferales ſibi annotavit Scorpionis occaſu. *Paulo poſt:* III. Nonas Aprilis in Attica Vergiliæ veſperi occultantur; eædem poſtridie in Bœotia; Cæſari autem, & Chaldæis, Nonis. *Paulo poſt:* Cæſari VI. Idus ſignificatur imber Libræ occaſu: XIV. Kal. Maji Ægypto Suculæ occidunt veſperi, ſidus vehemens, & terra, marique turbidum, XVI. Atticæ, XV. Cæſari, continuoque triduo ſignificat. *Paulo poſt:* VI. Nonas Maji Cæſari Suculæ matutino exoriuntur, & VIII. Idus Capella pluvialis. *Ex Plin. lib.* 18. *cap.* 26.

A Vergiliarum exortu ſignificant Cæſari poſtridie Arcturi occaſus matutini. *Paulo poſt:* XI. Kal. Cæſari Orionis gladius occidere incipit: III. Non. Junii Cæſari, & Aſſyriæ Aquila veſperi oritur, &c. XI. Kal. ejuſdem Orionis gladius Cæſari occidere incipit. *Ex Plin. lib.* 18. *cap.* 27.

A Solſtitio ad Fidiculæ occaſum VI. Kal. Junii (*al.* Julii) Cæſari Orion exoritur. *Paulo poſt:* XVIII. Kal. Auguſti, Ægypto Aquila occidit matutino Eteſiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæſar X. Kal. ſentire Italiam exiſtimavit. *Paulo poſt*: Aquila Atticæ matutino occidit: III. Kal. regia in pectore Leonis ſtella matutino Cæſari immergitur. *Ex Plin. lib.* 18. *cap.* 28.

DE SIDERIBUS.

etiam aliquid Poeticum edidit.

Sed nec aliquis pœne Latinorum de hac arte Inſtitutionis libros ſcripſit, niſi paucos verſus Julius Cæſar, & ipſos tamen de alieno opere mutuatus. *Jul. Firmicus Matheſ. lib.* 2. *initio*.

Executus eſt etiam horum Siderum numerum græce Aratus, poeta diſertiſſimus; latine vero

Cæſar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipſorum, & ortus, non autem apoteleſmatum auctoritatem ediderunt: ita uti mihi videantur non aliqua Aſtrologiæ ſcientia, ſed poetica potius elati licentia, docilis ſermonis ſtudia protuliſſe. *Jul. Firmicus Matheſ. lib.* 8. *cap.* 5.

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea poema, quod inſcribitur Iter. Quorum librorum primos, in tranſitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: ſequentes ſub tempus Mundenſis prælii fecit: noviſſimum, dum ab Urbe in Hiſpaniam ulteriorem * IV, & XX die pervenit. *Suetonius in Cæſare.* * *VII. & XX. legit ex Strabone, & Appiano Caſaubonus.*

Feruntur & a puero, & ab adoleſcentulo quædam ſcripta: ut Laudes Herculis, Tragœdia OEdipus, &c. quos omnes libellos vetuit Auguſtus publicari. *Suetòn. in Cæſare.*

Olus quoque ſilveſtre eſt trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue, jociſque militaribus celebratum: alternis quippe verſibus exprobravere lapſana ſe vixiſſe apud Dyrrhachium, præmiorum parſimoniam cavillantes. Eſt autem id cyma ſilveſtre. *Plin.* 19. *cap.* 8.

Donatus, ſeu potius Suetonius, in vita Terentii hos ſub C. Julii Cæſaris nomine verſus producit.

Tu quoque, tu in ſummis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito puri ſermonis amator,
Lenibus atque utinam ſcriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac deſpectus parte jaceres.

Unum

Unum hoc maceror, & doleo tibi deeſſe, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæſari inſcribunt, alii Germanico.

Thrax puer aſtricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abſcidit tenerum lubrica teſta caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

FELTRIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

Falſo Cæſari inſcriptum eſt, etſi quidam in membrana, alii in ſaxo exſtare dicant. Ajunt quoque Cæſaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum, hoc exemplo:

C. JULIUS. CÆSAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. JUBEMUS. C. JABOLENUS.

Nugæ, Nugæ.

INCERTA.

Unguenta dicuntur a locis, ut Telinum, cujus Julius Cæſar meminit dicens: Corpuſque ſuavi Telino ungimur: Hoc conficiebatur in Inſula Telo, quæ eſt una ex Cycladibus, &c. *Iſidorus lib. 4. Orig. cap. 12.*

Inſertum hoc ab Fulvio Urſino Fragmentis de Analogia, ut & illud ex Nonio in voce Cinis, *nec non loc. Plinii ex lib. 7. cap. 3. ubi alloquitur M.*

T. Ciceronem. Quid habuerit cauſæ, cur hoc fecerit, comminiſci non potui. Quocirca inter INCERTA *referendum duxi. Niſi quis potius Cæſari Straboni, non Dictatori, tribuendum arbitretur: ſi ad hunc modum addita una vocula ſcripſeris, erit integer Senarius:*

Corpuſque ſuavi Telini unguine ungimur. Idem Urſinus ex Priſciani lib. 8. *Fragmentum hoc:*

C. Cæſar, quæ res augurantur, οἰωνοσκοπεῖται, *ad Auguralia tranſtulerat: ego prætermiſi, cum iſto Priſciani loco non* Cajus Cæſar, *ſed* Lucius Cæſar, *legatur. Non eſt quod corruptum aliquis exiſtimet. Citatur nominatim L. Cæſar a Feſto, in voce* Majorem. *Ex eodem fortaſſis eſt, quod apud Servium nuper ex Petr. Danielis, & Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus, Commentario ad Æneidos Virgilii lib.* 1. Occiſo, *inquit*, Mezentio, Aſcanium, ſicut J. Cæſar (*veroſimile mihi ſit legendum* L. Cæſar) ſcribit, Julum cœptum vocari dicunt, vel quaſi ἰοβόλον, id eſt, ſagittandi peritum, vel a prima barbæ lanugine, quam ἴουλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ naſcebatur. *Hæc ibi. Similiter expunxi, quod inter Fragmenta Epiſtolarum legebatur,*

Veſpera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Chariſium lib. 2. *unde hæc deſcripta ſunt, nominatur* Julius Cæſar, *ſed* Aurelius Cæſar lib. 11. *ſive* XI. Epiſtolarum ad Frontonem. *Quo comperto, auctoritatem Civis Romani inſuper habui. Sed quid ſpuriis his diutius immoror, qui legitima, ſi quæ porro reſtant, Fragmenta colligo?*

Apud Cæſarem, & Catulum, & Calvum lectum eſt: Cum jam fulva cinis fueris. *Nonius in voce* Cinis.

Salve primus omnium parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguæque lauream merite, & facundiæ, Latinarumque litterarum parens: atque (ut Dictator Cæſar hoſtis quondam tuus de te ſcripſit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus eſt,

in-

ingenii Romani terminos in tantum promoviſſe, quam imperii. *Plin. lib. 7. c. 30. in fine, ubi de Cicerone.*

Cicero Cauſſarum XIII: Re vendita iterum empta; unde manifeſtum fit venita non dici, ſed aut venundata, aut vendita, ut Cicero. C. Cæſ. poſſeſſiones redimi, eas poſtea pluris venditas. *Diomedes lib. 1.*

Eſſeda vehiculi, vel currus genus, quo ſoliti ſunt pugnare Galli: Cæſar teſtis eſt libro ad Ciceronem III: Multa millia equitum, atque eſſedariorum habet. Hinc & gladiatores eſſedarii dicuntur, qui curru certant. *Junius Philargyrus in 3. Georg. Virgilii.*

Auguſtus quoque in Epiſtolis ad C. Cæſarem ſcriptis emendat, quod is Calidum dicere, quam Caldum (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illud non ſit latinum, ſed quia ſit odioſum, &, ut ipſe græco verbo ſignificavit, *περίεργον*. *Quinctilian. lib. 1. c. 6.*

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæſo, quicquid novi (multa autem exſpecto) ſcribere ne pigrere: in his, de Sexto ſatiſne certum: maxime autem de Bruto noſtro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæſarem ſolitum dicere: Magni refert, hic quid velit: ſed quidquid vult, valde vult. (U. C. quidquid volet, valde volet:) idque eum animadvertiſſe, cum pro Dejotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum viſum, & libere dicere. *Cic. lib. 14. Epiſt. ad Atticum, Epiſt. 1.*

Proxime cum Sextii rogatu apud eum fuiſſem, exſpectaremque ſedens, quoad vocarer, dixiſſe eum: Ego dubitem, quin ſummo in odio ſim, cum M. Cicero ſedeat, nec ſuo commodo me convenire poſſit? Atqui, ſi quiſquam eſt facilis, hic eſt; tamen non dubito, quin me male oderit. *Cic. l. 14. Epiſt. ad Attic. Ep. 1.*

Ajebat, Cæſarem ſecum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, cum exſpectarem ſedens,

dixiſſe: Ego nunc tam ſim ſtultus, ut hunc ipſum, facilem hominem, putem mihi eſſe amicum, cum tamdiu ſedens meum commodum exſpectet? *Cicer. lib. 14. Epiſt. ad Attic. Epiſt. 2. Idem cum eo, quod ſupra ex epiſtola prima attulimus.*

Quo gaudio elatus, non temperavit, quin paucos poſt dies frequenti curia jactaret, invitis, & gementibus adverſariis adeptum ſe, quæ concupiſſet: proinde ex eo inſultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, Facile hoc ulli feminæ fore, reſponderit quaſi alludens: In Aſſyria quoque regnaſſe Semiramin; magnamque Aſiæ partem Amazonas tenuiſſe quondam. *Suetonius in Cæſare.*

Pharſalica acie cæſos, profligatoſque adverſarios proſpicientem, hæc eum ad verbum dixiſſe refert Aſinius Pollio: Hoc voluerunt; tantis rebus geſtis C. Cæſar condemnatus eſſem, niſi ab exercitu auxilium petiſſem. *Suetonius in Cæſare.*

Conſecutuſque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paululum conſtitit, ac reputans quantum moliretur, converſus ad proximos: Etiam nunc, inquit, regredi poſſumus; quod ſi ponticulum tranſierimus, omnia armis agenda erunt. *Suet. in Cæſare.*

Cunctanti oſtentum tale factum eſt. Quidam eximia magnitudine, & forma, &c. Tunc Cæſar: Eatur, inquit, quo Deorum oſtenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea eſt, inquit. *Suetonius in Cæſare.*

Romam iter convertit; appellatiſque de Rep. Patribus, validiſſimas Pompeji copias, qui ſub tribus Legatis M. Petrejo, & L. Afranio, & M. Varrone in Hiſpania erant, invaſit; profeſſus ante inter ſuos, Ire ſe ad exercitum ſine duce, & inde reverſurum ad ducem ſine exercitu. *Suetonius in Cæſare.*

Prolapſus in egreſſu navis, verſo ad melius omine: Teneo te, inquit, Africa. *Suetonius in Cæſare.*

Cum exſpectatio adventus Jubæ terribilis eſſet,

ſet, convocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, pauciſſimis his diebus Regem affuturum cum X. legionibus, equitum XXX. M. levis armaturæ c. millibus, elephantis ccc. Proinde deſinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetuſtiſſima nave impoſitos, quocumque vento in quaſcumque terras jubebo avehi. *Suetonius in Cæſ.*

Jactare ſolitus, Milites ſuos etiam unguentatos bene pugnare poſſe: nec milites eos pro concione, ſed blandiori nomine commilitones appellabat. (*etiam* Quirites) *Suetonius in Cæſare.*

Famem, & ceteras neceſſitates, &c. tantopere tolerabant, ut Dyrrachina munitione Pompejus, viſo genere panis ex herba, quo ſuſtinebantur, cum feris ſibi rem eſſe dixerit, &c. *Idem ibidem.*

Quoſdam infimi generis ad ampliſſimos honores pervexit. Cum ob id culparetur, profeſſus eſt palam: Si graſſatorum, & ſicariorum ope in tuenda ſua dignitate uſus eſſet, talibus quoque ſe parem gratiam relaturum. *idem ibidem.*

Interrogatus cur repudiaſſet uxorem: Quoniam, inquit, meos tam ſuſpicione, quam crimine judico carere oportere. *idem ibidem.*

Acie Pharſalica proclamavit, ut civibus parceretur. *idem ibidem.*

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius ſcribit: Nihil eſſe Rempublicam, appellationem modo, ſine corpore, ac ſpecie. Sullam neſciſſe litteras, qui Dictaturam depoſuerit. Debere homines conſideratius jam loqui ſecum, ac pro legibus habere, quæ dicat. *idem ibidem.*

Eoque arrogantiæ progreſſus eſt, ut Haruſpice triſtia, & ſine corde exta ſacro quodam nunciante, futura diceret lætiora, cum vellet: nec pro oſtento ducendum, ſi pecudi cor defuiſſet. *idem ibidem.*

Triumphanti, & ſubſellia Tribunitia prætervehenti ſibi unum e collegio Pontium Aquilam

non

non aſſurrexiſſe, adeo indignatus, ut proclamaverit: Repete ergo a me Aquila Rempublicam Tribunus: nec deſtiterit per continuos dies quidquam cuiquam, niſi ſub exceptione polliceri, Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. *Suet. in Cæſare.*

Plebi Regem ſe ſalutanti, Cæſarem ſe, non Regem eſſe reſpondit. *Suet. in Cæſare.*

De quo genere optime C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe: Si cantas, male cantas, ſi legis, cantas. *Quinctilianus lib.* 1.

Elevandi ratio eſt duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæſar Pomponio oſtendenti vulnus ore exceptum in ſeditione Sulpitiana, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur, Numquam fugiens reſpexeris, inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero, &c. *Quinctilianus lib.* 6.

Eſt & illa ex ironia fictio, qua uſus eſt C. Cæſar. Nam cum teſtis diceret a reo femina ſua ferro petita, & eſſet facilis reprehenſio, cur illam potiſſimum partem corporis vulnerare voluiſſet: Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam, & loricam haberes? *Quinctilianus lib.* 6.

Sic fac exiſtimes, poſt has miſerias, id eſt poſtquam armis diſceptari cœptum eſt de jure publico, nihil eſſe actum aliud cum dignitate. Nam & ipſe Cæſar, accuſata acerbitate Marcelli, (ſic enim appellabat) laudataque honorificentiſſime & æquitate tua, & prudentia, repente præter ſpem dixit, ſe Senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem cauſſa negaturum. (* *Sic Victorius edidit, eumque ſecutus Lambinus cui tamen* ominis *legendum videtur. ipſum vide*) *Cicero lib.* 4. *epiſt. ad Famil. epiſt.* 4. *ad Ser. Sulpicium.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo, Civitatem a Cæſare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Cumque propter quoſdam ſordidos homines, qui Cæſaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum inciſa eſſent, revel-

li

li juſſiſſet, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæſar dixit: Nihil eſſe, quod de Mega vereretur; beneficium ſuum in eo manere.
Cicero lib. 13. epiſt. ad Fam. epiſt. 36. ad Acilium.

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæſare & ipſe ita judico, & de hoc hujus generis acerrimo æſtimatore ſæpiſſime audio; illum fere omnium Oratorum latine loqui elegantiſſime. nec id ſolum domeſtica conſuetudine, ut dudum de Læliorum, & Domitiorum familiis audiebamus, ſed, quamquam id quoque credo fuiſſe, tamen, ut eſſet perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis, & exquiſitis eſt conſecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Sed perge, Pomponi, de Cæſare, & redde quæ reſtant. Solum quidem, inquit ille, & quaſi fundamentum Oratoris, &c. Cæſar autem rationem adhibens, conſuetudinem vitioſam, & corruptam pura, & incorrupta conſuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum latinorum, quæ, etiamſi Orator non ſis, & ſis ingenuus civis Romanus, tamen neceſſaria eſt, adjungit ille oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: ſplendidam quandam, minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generoſa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, &c. atque etiam Commentarios quoſdam ſcripſit rerum ſuarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim ſunt, recti, & venuſti, omni ornatu orationis tamquam veſte detracto: ſed dum voluit alios habere parata unde ſumerent, qui vellent ſcribere hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui volunt illam calamiſtris inurere, ſanos quidem homines a ſcribendo deterruit, &c. *ex Cic. in Bruto.*

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum,

qui nihil aliud egerunt? quis ſententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *ex Cic. ad Corn. Nepot. apud Suet. in Cæſ.*

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor, ſale vero conditus, & facetiis Cæſar vicit omnes. *ex Cic. l. 1. de Offic.*

Reliquit & rerum ſuarum Commentarios Gallici, civiliſque belli Pompejani: nam Alexandrini, Africique, & Hiſpanienſis incertus auctor eſt. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli noviſſimum, imperfectumque librum ſuppleverit. *Paulo poſt*: Pollio Aſinius parum diligenter, parumque integra veritate compoſitos putat; cum Cæſar pleraque & quæ per alios erant geſta, temere crediderit, & quæ per ſe vel conſulto, vel etiam memoria lapſus perperam ediderit, exiſtimatque reſcripturum, & correcturum fuiſſe. *ex Suet. in Cæſ.*

C. vero Cæſar ſi tantum foro vacaſſet, non alius ex noſtris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe, quo bellavit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira ſermonis, cujus proprie ſtudioſus fuit, elegantia. *ex Quinctil. l. 10.*

Quid tamen nocet vim Cæſaris, aſperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi quibuſdam in locis aſſumere? *id. ibid.*

Hinc vim Cæſaris, indolem Cœlii, ſubtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Caſſii, diligentiam Pollionis, dignitatem Meſſallæ, ſanctitatem Calvi reperiemus. *id. l. 12.*

At ſtrictior Calvus, numeroſior Aſinius, ſplendidior Cæſar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero: *ex Auct. Dial. de Orat.*

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν. &c. ex Plut. in Cæſ.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. idem ibid.

Ac

Ac mihi ex Græcis orationes Lyſiæ oſtentat; ex noſtris Gracchorum, Catoniſque: quorum ſane plurimæ ſunt circumciſæ, & breves. Ego Lyſiæ Demoſthenem, Æſchynem, Hyperidem, multoſque præterea: Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæſarem, Cœlium, in primis M. Tullium oppono, cujus oratio optima fertur eſſe, quæ maxima. *ex Plin. l. 1. epiſt.*

Sed ego verear, ne me non ſatis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Aſinium Pollionem, M. Meſſallam, &c. Divum Julium, Divum Auguſtum, Divum Nervam, Tib. Cæſarem, &c. *idem l. 5. epiſt.*

INDEX
RERUM

Juxta ſectionem Tranſalpinam, margini adjectam.

* *Numeri ſine littera præfixa libros belli Gallici notant: cum C, belli Civilis: cum A, bellum Alexandrinum: cum* Af. *Africanum: cum* H, *Hiſpanienſe*.

A

Acarnania C. 3. 55
Acco rebellis 6. 3. & 43. & 7. 1
Achillas dux Ægyptius C. 3. 104. Pompejum interficit, ibid. ab Arſinoe interficitur A. 4
Achillis Memnoniſque congreſſus H. 25
Acholla opp. Af. 33
Acilia opp. Af. 33
Adduaſdubis fl. 1. 48
Adrumetum C. 2. 25. Af. 3
Atuatica, *Tungri* 6. 32
Aduatici 2. 4. & 6. 33. ex Cimbris orti 2. 29
Ædui 1. 10. fratres Romanorum 1. 33. ab Arioviſto oppreſſi 1. 36
Ægimurus inſ. Af. 44
Æginium C. 3. 79
Ægypti duo clauſtra *A.* 26
Ægypto reges Cæſar conſtituit A. 33
L. Æmilius 1. 23
ærarium ſanctius C. 1. 14
æſtus marini intervalla 3. 12
Ætolia C. 3. 35
Afranius legatus Pompeji in Hiſp. C. 1. 38. ſeq. dedit ſe Cæſari C. 1. 84. interficitur Af. 95
Africæ limes per Alexandriam A. 14
Agar oppidum Af. 67
Agendicum opp. 6. 3. not. & 7. 10
Aliacmon *vide* Haliacmon
alarii 1. 51
Alba Fucentis C. 1. 16
Albici populi C. 1. 34. & c. 56
alces *Animal* 6. 15
Aleſia opp. 7. 48. ejus operoſa obſidio 7. 69. ſeq. deditio 7. 89
Alexandria C. 3. 103. ab incendio tuta A. 1. ſuffoſſa A. 5
Alexandrini belli initia C. 3. 112
Allobroges 1. 14
Alpes 1. 10. ſummæ 3. 1
Amagetobria opp. 1. 31.
Amantia C. 3. 40
Amantini C. 3. 12
Amanus mons C. 3. 31
Ambacti, *clientes* 6. 14
Ambarri pop. 1. 10
Ambialites pop. 3. 9
Ambiani pop. 2. 4
Ambibari pop. 7. 75
Ambiorix princeps 5. 41
Ambivareti 7. 75
Ambivariti alii 4. 9
Ambracia C. 3. 36
amicum P. R. appellari 1. 3
Amphilochi pop. c. 3. 55
Amphipolis c. 3. 102
Anartes pop. 6. 24
Anas fl. c. 1. 38
Ancalites pop. 5. 21
Ancona c. 1. 11
Andes pop. 2. 35
Andraſthenes c. 3. 80
Antiochia c. 3. 102
Antiochus Comagenus C. 3. 4
Antiſtius Reginus 6. 1. & 7. 83
M. Antonius legatus 7. 81. quæſtor 8. 24.
Apollo morbos depellit 6. 16
Apollonia *ad mare* c. 3. 78.
Aponiana inſ. Af. 2
Apſus fl. c. 3. 13
Apulia c. 1. 14
aqua dulcis in litoribus A. 8.
Aquileja 1. 10
Aquitania 3. 11.
Aquilaria *locus Afr.* C. 2. 23.
Arar fl. 7. 89. & 1. 12

Arduenna ſilva 5. 3. 4. 6. 28
Arecomici Volcæ 7. 7
Arelate opp. C. 1. 36
Ariarathes Cappadox A. 76
Ariminum opp. C. 1. 11. & c. 12
Ariobarzanes rex A. 66
Arioviſtus rex Germanorum 1. 31. in Galliam arceſſitus 1. 31. rex & amicus ab Romanis appellatus, 1. 43. Gallice didicerat uſu xiv annorum 1. 47. colloquitur cum Cæſare 1. 43. & 44. legatos Rom. in catenas conjicit 1. 47. victus & fugatus 1. 53
Arioviſti mors 5. 29
Armenia minor A. 34
Armoricæ civitates 5. 53. & 7. 75
Aretium opp. C. 1. 11
Arſinoe A. 4. per Ganymedem regnum uſurpat A. 4. ex regno deducta A. 33.
Arverni pop. 1. 31. & 1. 45
Aſculum opp. C. 1. 16. Picenum C. 1. 15.
Aſcurum Af. 23
Aſra propria A. 78
Aſparagium C. 3. 76. & 51
Aſpavia caſtell. H. 24
Aſta opp. H. 36
Ategua H. 6
Aternus fl. C. 1. 16. not.
Atrebates pop. 2. 4
Atuatuca *Eburonum caſtellum* 6. 31. 4. & c. 34
Avaricum opp. 6. 13. captum a Cæſare 7. 28
Avaricenſia præmia 7. 47
Aulerci pop. 3. 17. & 2. 34. Cenomani 7. 75. Eburovices 3. 17
Auſci pop. 3. 27
Auſetani pop. C. 1. 60
Auximum opp. C. 1. 12
Axona fl. 2. 5

B

Bacenis ſilva 6. 9
Bætis fl. A. 59. H. 36
Bæturia regio H. 22
Bagrada fl. C. 2. 24
Baleares inſulæ Af. 23
Baleares funditores 2. 7
Batavorum inſula 4. 10
Belgæ fortiſſimi 1. 1. orti a Germanis 2. 4. tertia pars Galliæ 2. 1.
Belgium pars Belgicæ 5. 24. not.
Bellocaſſi pop. 7. 75
Bellonæ templum A. 66
Bellovaci pop. 7. 59. & 2. 4
bellum ſervile 1. 40
Berones pop. A. 53
Bibracte Æduorum opp. 1. 23. & 6. 55
Bibrax opp. 2. 6
Bibroci pop. 5. 21
Bigerriones pop. 3. 27
biſons, bos cervi figura 6. 25. & 6. 27. not.
Bituriges 1. 18. Cubi 7. 5
Bogud rex A. 62
Bogudis regnum Af. 23
Boja *locus forſan* 7. 14.
Boji 1. 5. & 7. 9. Galliæ virtute cogniti 1. 28
bos cervi figura 6. 25
Boſpori regnum datur Mithridati Pergameno A. 78
Brannovices 7. 75
Bratuſpantium 2. 13
Britannia 4. 20. Gallis etiam incognita 4. 20. ejus deſcriptio 5. 12. ſeq.
Britanniam Cæſar invadit 4. 23. ſeq. & 5. 8
Britanni vitro ſe inficiunt 5. 14.
Britannorum oppida ſilvæ 5. 21.
Brunduſium C. 1. 24.
Brutii pop. C. 1. 30
Bullidenſes C. 3. 12
Bullis opp. C. 3. 40
Burſavolenſes H. 22
Buthrotum C. 3. 16

C

Cabillonum opp. 7. 7.
Cadetes pop. 7. 75
Cadurci pop. 7. 4. & 7. 75.
Cæræſi pop. 2. 4
Cæſar Pharum occupat C. 3. 112. Ægypto potitur A. 33. Pontum recipit A. 77. victus ad Dyrrhachium C. 3. 69. ſeq. vincit ad Pharſalum C. 3. 93. ad Tapſum Af. 83. ſeq. ad Mundam H. 31
Cæſari ſtatua Trallibus conſecrata C. 3. 105
Calagurritani C. 1. 60
Calenus Fuſius C. 1. 87
Q. Calenus *legatus* 8. 39
Caletes pop. 2. & 8. 7
Calydon opp. Participants. C. 3. 35
Camerinum C. 1. 16
Candavia regio C. 3. 11. & c. 79.
Caninius Rebilus 7. 83. & 8. 24
Canopus opp. A. 25
Cantabri C. 1. 48. & 3. 26
Cantium prom. 5. 13
Canuſium C. 1. 24

Canuſium C. 3. 24
Cappadocia A. 34
Capua C. 1. 14. & 3. 21
Caralis *opp. Sardiniæ* C. 1. 30. not.
Caralitani *Sardin.* B. 1. 30
Carcaſo opp. 3. 20. not.
Carmona opp. C. 2. 19. not. & C. 57
Carmonenſes *in Hiſp.* C. 2. 19
Carnutes pop. 2. 35
Carruca opp. H. 24
Caſilinum C. 3. 21
Caſſi pop. 5. 21
Caſſiani A. 61
Caſſianum bellum 1. 13
Caſſius *Lucius* coſ. occiſus 1. 7. & 1. 12
Caſticus Sequanus 1. 3.
Caſtulonenſis ſaltus C. 1. 38
Catonis veteres inimicitiæ C. 1. 4. mors Af. 88
Caturiges pop. 1. 10
Celtæ, *Galli*, 1. 1
Celtiberi pop. C. 1. 38
Celtiberia C. 1. 61
Cenimagni *Britan.* 5. 21
Cenomani pop. 7. 75
Centrones pop. 1. 10. & 5. 39
centuriones jam primis ordinibus appropinquantes 5. 44. ordine diſtincti 1. 40. primorum ordinum 1. 41. & 5. 28
Ceraniorum terra C. 3. 6
Cercina inſ. Af. 8. & 34
cetrati milites Hiſp. C. 1. 48
chara radix C. 3. 48
Cherrhoneſus apud Ægyptum A. 10
Cheruſci pop. 6. 9
Q. Cicero legatus 5. 24. obſeſſus a Nerviis 5. 41. ſeq. laudatus a Cæſare 5. 52. oppugnatus a Germanis 9. 35. ſeq.
Cilicia C. 3. 102
Cimbri pop. 1. 33
Cinga fl. C. 1. 48
Cingetorix *princeps* 5. 3
Cingulum opp. 2. 1. 15. a Labieno conditum, ibidem
Cirta opp. Af. 25
Ciſalpina Gallia 6. 1
Cleopatra C. 3. 103
Clodii cædes 7. 1
Clupea opp. Af. 1
Clupeæ *opp. idem* C. 2. 23. *vide not.*
Cocoſates pop. 3. 27
Cælii *Marci* oppreſſio C. 3. 22.
Cœlius Rufus C. 1. 2
Comagenus Antiochus C. 3. 4
Comana opp. A. 34
Comana Cappadociæ A. 66. templum A. 64
Comana Pontica A. 34.
Comius Atrebas 4. 27
Comius rex 4. 21
Compſa opp. 3. 22. not.
Condruſi pop. 2. 4. & 4. 6
Confluens Moſæ & Rheni 4. 15
P. Conſidius rei militaris peritiſſimus 1. 21
Corcyra inſ. C. 4. 3
Corduba C. 2. 19. & H. 4. & A. 52. caput Hiſpaniæ ulterioris H. 3
Corfinium C. 1. 16
Corus ventus 5. 7
Coſa Etruriæ opp. C. 3. 22. not.
Coſanus ſinus C. 1. 34.
Cotho *portus* Af. 62
M. Craſſus quæſtor 5. 24
Craſtinus incipit pugnam Pharſalicam C. 3. 91
Cretenſes ſagittarii 2. 7
Curioſolitæ pop. 2. 34.
Curio tribunus pl. 8. 52. C. 1. 3. oppreſſus in Africa cum exercitu C. 2. 21
Cyclades C. 3. 3
Cyprus C. 3. 102

D

DAci pop. 6. 24
Danubius 6. 24
Decetia opp. 7. 33
decumana porta 2. 24. & 3. 25
decurio equitum 1. 23
Dejotarus rex A. 34
Delphos Calenus recipit C. 3. 55
Delta Ægyptium A. 27
Diablintes pop. 3. 9
Dianæ fanum Epheſinum C. 3. 32
Divico Helvetiorum dux 1. 13
Divitiacus princeps 1. 1. rex Sueſſionum 2. 4
L. Domitius Ahenobarbus Pompejanus C. 3. 78. & c. 83. not.
Cn. Domitius Calvinus Cæſarianus C. 3. 78. & c. 83. not.
Druides Gallorum 6. 21. ſeq.
Dubis fl. 1. 38
Duracium opp. 8. 26
Durocortum 6. 43. & 2. 3. not.
Dyrrhachium C. 1. 25. & 3. 15

E

EBurones pop. 2. 4. & 5. 47
Eburovices pop. 3. 17
Elaver fl. 7. 34

Ele-

Elephanti ex Italia Af. 72
Eleutheri Cadurci 7. 75
Elis *Elidis. urbs & regio* C. 3. 105
Elusates pop. 3. 27
Enipeus ſanguineus C. 3. 88. not.
Ephesia pecunia C. 3. 104
Epidaurus *Dalmatiæ* A. 44.
Epirus C. 80
Equitum in Galliis inſtituta 6. 14. ſeq.
Eratoſthenes geographus 7. 23
Eſſui, *Ædui* 1. 24
Eſus *idolum Gall.* 6. 15. not.
Evocati qui? C. 1. 17. not.
Euphranor Rhodius A. 15

F

Fabius legatus C. 1. 39. & c. 40. centurio 7. 47
falces murales 3. 14
Fanum opp. C. 1. 11
feminæ Germanorum fatidicæ 1. 50
ferrariæ Biturigum 7. 22
formula, Darent operam coſſ. ne quid reſp. C. 5. 3. & c. 7
Frentani pop. C. 1. 23
Fufius Calenus C. 1. 87
fugitivi a ſaltu Pyrenæo C. 4. 19

G

Gabali pop. 7. 7
Gabinius reſtituit Ptolemæum C. 3. 103. & A. 3
Gabinius Illyrici præſes A. 42
Gades inſ. & opp. H. 37
Gætuli pop. Af. 25
Galba rex Sueſſionum 2. 4
Ser. Galba *legatus* 3. 1. *add. Sueton. Galb.*
Galli a Dite patre ſe ortos dixere 6. 17. defunctos cremant 5. 18
Gallia ulterior 1. 7. & 2. 2. late dicta 1. 1. proprie dicta 2. 1. & 3. 11. citerior 8. 23. Togata 8. 24. ſub ſeptemtrionibus poſita 1. 16
Galliæ diviſio 1. 1
Gallogræcia A. 67
Gallorum mores 6. 10. & 6. 12. & c. 17
Ganymedes eunuchus potens A. 4. & 33
Garites pop. 3. 27
Garoceli pop. 1. 10
Garumna fl. 1. 1
Garumni pop. 3. 27
Gebenna mons 7. 8
Genabum opp. 7. 3
Genabenſis cædes 7. 28
Geneva 1. 6
Genuſus fl. C. 3. 75
Gergovia Bojorum 7. 9
Germani Rhenum tranſeunt 1. 31
Germanorum deſcriptio 1. 39. mores 6. 20. ſeqq. victus 6. 21. dii 6. 20. magiſtratus 6. 22. ſeqq. ſordes & vaticinationes in committendis præliis 1. 50. aciei ratio 1. 51. equeſtre prælium 1. 48.
Germaniam Cæſar intravit 4. 18. & 6. 9
Gomphenſes C. 3. 81
Gomphi opp. C. 3. 80
Gorduni pop. 5. 39
Grudii pop. 5. 39

H

Hadriaticum mare C. 1. 25
Haliacmon fl. C. 3. 37
Harudes pop. 1. 31
haſtatus primus C. 1. 46
Helvetiæ diviſio 1. 12
Helvetii 1. 2
Helvetiorum virtus 1. 1
Helvetii pop. 7. 7. & c. 65. & 1. 72
Heraclea Sentica C. 3. 79. Lynceſtidis, ibid. not.
Hercinia ſilva 6. 24. ejus feræ 6. 25
Herculis fanum C. 2. 18. ſacra extra urbes, ibid.
Herminius mons A. 48.
Hibernia 5. 13
Hiempſal rex Af. 56
Hippo Regius opp. Af. 96
Hirtii an Oppii ſupplementa Cæſaris 8. pr. not.
Hiſpalis opp. H. 27
Hiſpania ulterior H. 8

I

Jadertini A. 42
Iberus fl. C. 1. 68
Iberi pons C. 1. 62
Icius portus *vide* Itius
Igilium inſula C. 1. 34
Iguvium opp. C. 1. 12
Ilerda opp. C. 1. 41. & c. 98
Illurgavonenſes C. 1. 60
Illyricum *regio* 5. 1
Ilurgis opp. A. 57
imperatorem ex victoria appellari C. 26
Indutiomarus Princeps 5. 3
in-

Interceſſio tribunorum C. 1. 7
Iſſa inſula A. 47. & C. 3. 9
Italica *colonia Hiſp.* C. 2. 29
Italicenſes A. 52
Itius portus 4. 23. not. & 5. 2
Ituræi Af. 26
Jubæ regni fines Af. 43. not. mors Af. 94
Julia lex C. 1. 14
Jura mons 1. 2. & c. 8. 1

L

LAbienus legatus Cæſaris 1. 21. ad Pompejum defecit C. 3. 13. perit ad Mundam H. 13
Lacetani pop. C. 1. 60
Lapſana radix C. 3. 48. not.
Larinates C. 1. 23
Lariſſa C. 3. 80
Lariſſæi C. 3. 81
Latinæ feriæ C. 3. 2
Latobrigi 1. 5
Legatus pro prætore 1. 21
Legati Cæſaris C. Antiſtius Reginus 6. 1. & 7. 83. M. Antonius 7. 81
L. Aruncule jus Cotta 2. 11. & lib. 4. c. 22
Q. Calenus 8. 39
C. Rebilus 8. 24
Q. Cicero 5. 24
C. Fabius 5. 24. 8. 24
Ser. Galba 3. 1. & *Suet. Galb.* 3
T. Labienus legatus pro prætore 1. 21
Q. Pedius 2. 2
Munat. Plancus 7. 81. & 8. 46. 45. 24
L. Roſcius 5. 53
T. Sextius 6. 1
M. Silanus 6. 1
Titurius Sabinus 2. 5. & 3. 17. & 4. 22
C. Trebonius 7. 81. & 8. 46. P. Vatinius legatus 8. 46
legio decima fortiſſima 1. 40
legionis diſtributio 1. 40. not.
Lemanus lacus 1. 2. & 1. 8
Lemovices 7. 4. & 7. 75
Lepontii pop. 4. 10
Leptis opp. Af. 10
Leptitani C. 2. 38
Levaci pop. 5. 39
Leuci pop. 1. 40
lex Pompeja de ambitu C. 3. 1
lege Julia Capuam coloni deducti C. 1. 14
Lexobii pop. 3. 9
Lexovii iidem 7. 75
Liberalia *feſtum* H. 31
P. Ligarius a Cæſare necari juſſus Af. 64
Ligaris fl. 3. 9
Lilybæum Af. 1
Limonum opp. 8. 26
Lingones pop. 1. 26
Liſcus princeps 1. 16
Liſſus opp. C. 3. 26
Lucani pop. C. 1. 30
Luceria C. 1. 24
Luna cauſſa æſtuum maris 4. 29
Luſitania C. 1. 38
Lutetia Pariſiorum 6. 3
Lycomedes A. 66. not.

M

MAcedoniæ pars Libera dicta C. 3. 34
Magius Cremonenſis C. 1. 24
Malaca opp. A. 64
Malco Nabatæus A. 1
Mandubii 7. 78. & 7. 68
Marcomanni 1. 51
Marrucini pop. C. 1. 23
Marſi pop. C. 1. 15
Maſſilia C. 1. 34. & 2. 1
Maſſilienſium xv primi C. 1. 35
Matiſco opp. 7. 89
Matrona fl. 1. 1
Mauritania Af. 22. & C. 1. 6. & c. 39
Mazaca urbs A. 66
Mediomatrici pop. 4. 10
Medobrega opp. A. 48
Meldæ pop. 5. 5
Melodunum opp. 7. 58
Menapii pop. 2. 4
Mercurius Gallorum 6. 16. Deus cognominatus ib. not.
M. Meſſala 1. 35
Meſſana C. 2. 3. & c. 3. 101
Metioſedum opp. 7. 61. not.
Metropolis *nomen propr.* C. 3. 61
Metropolitæ C. id.
Milo ubi occiſus C. 3. 22
Minerva tradit initia operum 6. 16
Mitylena *vide* Mytilenæ
Moria inſula 5. 13
Morini pop. 2. 4. & 3. 9
Moſa fl. 4. 10
Munatius Plancus 5. 24
Munda H. 32.
Mundenſis campus H. 27
Murus xix. M. P. 1. 8
Murorum Gallicorum forma 7. 23
Muſculi C. 2. 10
Mytilenæ C. 3. 102

N

N

Nabatæi Arabes A. 1
Nabatæorum rex A. 1
Nannetes pop. 3. 9
Nantuates pop. 3. 1. & 4. 10
Narbo urbs 3. 20
Naupactus opp. C. 3. 35
Neapolis Ital. C. 3. 21. Zeugit. Af. 2
Nemetes pop. 1. 51. & 6. 24
Nemetocenna 8. 49
Vi. Nero pater imperatoris A. 25
Nervii pop. 2. 4. Q. Ciceronem obſident. 5. 42
Nicomedes Bithynus A. 66
Nicopolis Armeniæ A. 36
Nili aqua limoſa atque turbida A. 5
Nitiobriges 7. 7. eorum rex 7. 31
Noreja opp. 1. 5. not.
Noricus ager 1. 5. rex C. 1. 18
Noviodunum opp. 2. 11. Æduorum 7. 55. Biturigum 7. 12.
Numejus 1. 7
Numidarum velocitas Af. 69
Numidæ *gens* 5. 7. ſine frenis equitantur Af. 10
Numidia Af. 22
Nymphæum Illyridis C. 3. 26

O

Obucula opp. A. 57.
Ocelum 1. 10
Octodurus vicus 3. 1.
Octogeſa opp. C. 1. 61.
ordines primi 5. 44. & 6. 6.
Orgetorix princeps 1. 2. moritur 1. 4
Oricum opp. C. 3. 78. & c. 8. & c. 40
Orici portus, ibidem
Oſcenſes *Hiſp.* C. 1. 60
Oſiſmii pop. 7. 75. & 2. 34. & 2. 9

P

Pæmani pop. 2. 4
pagi Helvetiorum 1. 12. Suevorum 1. 37. & 4. 1
Palæopharſalus A. 48
Palæſte *locus ſ. portus* C. 3. 6
paludati exibant in provincias C. 1. 6
Parada opp. Af. 87
Parætonium A. 8
Pariſii 7. 4
Parthicum bellum Cæſar molitur 8. 54
Parthini pop. C. 3. 42
Parthinorum oppidum C. 3. 41. præſidium C. 3. 11
Peligni C. 1. 15
Peluſium C. 3. 103
Petra C. 3. 52
Petrocorii pop. 7. 75
phalanx Germanorum 1. 25
Pharitæ, *Phari incolæ*, A. 17
Pharus inſ. C. 3. 112. & A. 14
Philippus Trib. C. 1. 6
Picenus ager C. 1. 12
Pictones pop. 3. 11. & 8. 26. & 7. 4
Piruſtæ *Illyric. pop.* 5. 1
Piſaurum opp. C. 1. 11. & c. 12
Piſo Aquitanus 4. 12. cenſor C. 1. 3
L. Piſo 1. 12
M. Piſo 1. 35
Pleumoſii pop. 5. 39
Pompeja lex de ambitu C. 3. 1
Pompejus Magnus vincitur C. 3. 94. fugit C. 3. 96. interficitur C. 3. 104
Pompeji filii vincuntur H. 32
portæ caſtrorum 2. 24. not.
portus Itius 5. 23. not. ſuperior 4. 28. ulterior 4. 23
Poſthumiana caſtra H. 8
Pothinus procurator regni C. 3. 108
prælium cum Arioviſto 1. 52
Præciani pop. 3. 27
primipilus 1. 25
primorum ordinum centuriones 5. 28. & 1. 41. & 5. 37
Ptolemais C. 3. 105
Ptolemæus Auletes C. 3. 103. ejus teſtamentum C. 3. 108
Ptolemæus puer C. 3. 103
Pyrenæi montes 1. 1
Pyrenæus ſaltus C. 1. 37. & 3. 19

R

Ravenna C. 1. 5
Rauraci pop. 1. 5. & 6. 24. & 7. 75
Rhedones pop. 2. 34
regem a S. R. appellari 1. 3. & cap. 43. & C. 1. 4
Remi pop. 2. 3
Rhemi *iidem qui* Remi not.
Rheni decurſus 4. 10
Rhenum flumen 1. 1
Rhenus finit imperium R. 5. 16. ponte a Cæſare junctus 4. 17. ſeq. & 6. 8
Rhodanus fl. 1. 1
Rhodiorum navalis belli initia A. 11
Roſcillus Allobrox C. 3. 79

L. Ro-

Ventiſponte opp. H. 27
Veragri pop. 3. 1
Vercingetorix 7. 89
Vergiliarum ſignum Af. 47
Vergilius Thapſi præfectus Af. 79
Vergobretus Æduorum magiſtratus 1. 17
Verodoctius 1. 7
Veromandui pop. 2. 4
Veſontio Sequanorum opp. 1. 38
Vettones pop. C. 1. 38
vexillo propoſito ad arma convocatur 2. 20
Vibullius C. 3. 15. not.
victimæ Gallorum humanæ 6. 15
Vienna *urbs* 7. 9
vineæ viminibus contextæ C. 2. 2
Ulia opp. A. 61. not. H. 3. 1
Unelli pop. 3. 7. & 7. 85
Vocates pop. 3. 23. & 3. 27
Vocio rex 1. 53
Vocontii 1. 10
Vogeſus mons 4. 10
Volcæ Arecomici C. 1. 35. & 7. 7. Tectoſages 6. 23
C. Voluſenus Quadratus 4. 21. & 8. 23
Urbigenus pagus 1. 27
Uri *boves* 6. 27
Urſao opp. H. 41
Urſaonenſium civitas H. 28
Uſceta opp. Af. 89
Uſipetes pop. 4. 1
Utica C. 1. 31. & C. 2. 24. Af. 89
Uxellodunum opp. 8. 32
Uzita opp. Af. 41

Z

ZAma opp. Af. 91
Zamenſes Af. 91. & 92
Zela opp. A. 72
Zetta opp. Af. 68

aggreſſus oppugnare. *particip.* C. 3. 80
adigere in ſua verba per jusjurandum C. 2. 18. pecus 7. 17
adjicere telum 3. 13. & 2. 21
aditum commendationis ad quem habere per C. 1. 74. ſermonis cum quo habere 5. 41
pedibus habere, *adiri poſſe*, 3. 12
aditus cui non eſt eo 2. 16
adjudicare cui magiſtratum 7. 37
adjuvat multum ad rem 5. 1
adlegi ſuffragio 6. 12
alluitur oppidum mari C. 2. 1
admaturare 7. 54
adminiſtrare bellum C. 1. 25. cædem H. 39. & reficere amiſſa C. 2. 15
adminiſtratio portus C. 1. 25
adminiſtris uti ad 6. 16
admittere in ſe facinus 3. 9
admodum magnus 7. 56
admonitu cujus C. 3. 92
adnare naves (*ad naves*) C. 2. 44
adoleſcens ſummæ ſpei 7. 63
adornare naves contra C. 1. 26
acquieſcere cui Af. 10
adſcendere jugum montis 1. 21
adſcenſu alio mittere 7. 50. collis 8. 14
adſcenſu in circuitu 1. 21
adſciſcere ſocios 1. 5
aſſignare culpæ cujus, quod Af. 3
aſſuefactus ſuperari 6. 23
aſſueſcere ad homines 6. 27
aſſumere ſibi licentiam Af. 85
adverſa nox 4. 28
adverſati ſunt prælium facere H. 14
adverſiſſimus ventus, C. 3. 107
adverſo flumine proficiſci 7. 60. pectore reſiſtere Af. 82
adverſum os 5. 35
adverſus remp. facere C. 1. 2
advertere animum Af. 20
advolare ad hoſtem 5. 17
ad urbem eſſe 6. 1
ἄδυτα templi C. 3. 105
ædificare naves 3. 9
ædilicia poteſtas Af. 33
ædilitas C. 3. 16
ægerrime 1. 13
æqualiter declivis 2. 18
æquare cum quo C. 1. 4
æquata dimicatio A. 46
æquatum omnium periculum 1. 25
æquinoctii dies 4. 36
æquiſſimæ regiones 7. 74
æquitas animi 6. 21. conditionum 1. 40
æquo Marte dimicare 7. 19. pede congredi H. 38. prælio diſcedere C. 3. 112
æquus locus 7. 28
ærariæ ſecturæ 3. 21
æratæ naves C. 2. 3
æſtatis non multum ſupereſt 5. 22
æſtimare ex 3. 20
æſtivorum tempus 8. 6
æſtuaria 2. 28
æſtu minuente 3. 12
æſtus ſe ex alto incitat 3. 12
ad æſtus vitandos 6. 21
per ætatem inutilis ad 2. 16
africus ventus C. 3. 26
agere bellum 3. 28. hiemem in 5. 22. perterritos 4. 12. turres 3. 21. vineas 2. 12
aggerere terram C. 3. 49
agmen explicare 8. 14
agri latiſſimi feraciſſimique 2. 4
alacritas animi C. 3. 93
alariæ cohortes C. 1.73. & C. 2. 18
alarii *milites* 1. 51
albente cœlo C. 1. 68. & Af. 80
albeſcente cœlo Af. 11
alces, *animal* 6. 25
alere civitatem 7. 33. equitatum Af. 8. ſe copiis cujus 4. 4. ſuo ſumptu equitatum 1. 18
in alia omnia ire 8. 53
alias-alias 2. 29. & 5. 57
alienata pæne mente 6. 40
alieniſſimis ſua credere 6. 30
alieno animo eſſe in quem C. 1. 6. loco, *iniquo* 1. 15
aliquantulus numerus frumenti Af. 21
alitur diutius controverſia 7. 32
altercari cum quo C. 3. 19
alterum tantum H. 30
altior aqua C. 1. 25
altiſſimum flumen C. 3. 77. & 1. 2
altitudo fluminis 1. 8. maris 4. 25
in altitudinem caſtra munire 2. 5. depreſſa vallis 8. 9
in alto mari 4. 24
in altum dare vela Af. 53. provectæ naves 4. 29
altus & erectus animus Af. 10
aluntur vires 6. 20
alutæ tenuiter confectæ 3. 13
ambacti clienteſque 6. 14
ambitus damnari C. 3. 1
ambulatoriæ turres A. 2
amentum 5. 49
amiciſſime de quo loqui C. 2. 17
amiciſſimum præſidium 1. 42
amicitiæ cujus ſe dedere 3. 22

auctore atque agente eo C. 1. 26
auctori cui credere C. 2. 38
auctoribus certis quid comperire C. 2. 18
auctoritate præſtare inter 2. 15
aucupari acceſſum cujus Af. 58. occaſionem Af. 3
audaciſſime Af. 6
audacius ſubſiſtere 1. 15
audacter & fortiter C. 1. 1. tela conjicere 4. 24
audiens dicto miles 1. 39
auditionem levem pro re comperta habere 7. 42
auditiones 4. 5
ex averſione H. 22
averſos proterere C. 2. 41
avertere iter a quo 1. 16. ſe ab amicitia C. 1. 4
augeri lætitia ac voluptate Af. 34
auriga 4. 33
auſu ſuo gerere quid A. 43
autumni peſtilentia C. 3. 87
auxilia ſuppetias veniunt Af. 5
auxilium rei reperitur 3. 15
auxiliares H. 3. 25. & H. 30
auxiliari, pedites 8. 5

B

Balliſtæ C. 2. 2
balteus 5. 44
baſilica A. 52
belle habere H. 32
bellica laus 6. 23
bellicoſiſſimæ gentes 8. 24. provinciæ C. 1. 85
belligerandi ſtudium agricultura commutare 6. 21
bellum agere 3. 28. facere 3. 29
beneficiarii C. 1. 75
beneficio ſilvarum 1. 20
bene longe egredi H. 25
magna multitudo H. 4
magna pars muri H. 13
magnum tempus H. 12
multa vulnera H. 12
bidui via abeſſe 5. 7
bipartito 1. 25
bipedalis materia C. 2. 10
bis millies ſeſtertium Af. 90
bonitas agrorum 1. 28
brachia, *munitiones* A. 30. H. 13
brevitas noſtra contemptui eſt 2. 30
ſub bruma nox eſt 5. 13
brumalis dies 8. 4
buccinator C. 2. 35

C

Cadunt non omnia ſecunda C. 3. 73
cæcum vallum C. 1. 28
ex cæde refugere 8. 36
cædem facere H. 15. & H. 23
cædere ſilvas 3. 29
cælatum opus H. 25
cæremoniæ graviſſimæ 7. 2
cæruleus color 5. 14
cæſpites, *vide* ceſpites
calamitatem inferre cui 1. 12. & 2. 14
calcaribus incendere 8. 48
calcatæ H. 16
calones 2. 24
campeſtris munitio 7. 81
canalibus immiſſa aqua C. 2. 10
cancelli, *ſepta* Af. 15
cantus tubarum 8. 20
capita fluminis, ἐκβολαὶ 4. 10. not. tignorum extrema C. 2. 9
capite demiſſo terram intueri 1. 32
capitis damnatur C. 3. 110. pœna 7. 71
caput fontis 8. 41
capiunt portum naves 4. 36
caprea 6. 26
capreoli, *tigni*, C. 2. 10
captus Germanorum 4. 3
carere crimine 8. 3. proœm. patria civitateque Af. 22
carina planior 3. 13
carpere agmen extremum Af. 75. atque impedire C. 1. 78
carpi vocibus cujus 3. 17
carra complura H. 6
carri ſinguli ducerentur 1. 6
carrorum numerus 1. 3
caſſides 7. 45
caſtellani A. 42
caſtra habere contra quem 12. 44. movere ex loco 1. 15. ponere A. 52
caſtris caſtra ponere, *opponere*, 7. 35. convertere C. 1. 81
in eo caſu diei C. 2. 5
caſu magno accidit 6. 29
ad caſum extremum deducta res 3. 5
ne caſu quidem minimo 6. 41
caſus adverſus 8. 13
catapulta C. 2. 9. & Af. 31
cataſcopus Af. 26
catenæ ferreæ 3. 13
in catenas quem conjicere 1. 47
catenis vinctum trahere 1. 53

catervatim perfugere Af. 32
cavere a C. 1. 21. inter ſe de 7. 2. obſidibus de 6. 2
cauſſa una omnium eſt 6. 31
cauſæ ditionis diem conſtituere 1. 4. ſatis eſt, quare 1. 19
cauſſam dicere ex vinculis 1. 4
per cauſſam frumentandi Af. 71. valetudinis quid facere C. 3. 87
cauſſa virtutis. (*virtutis cauſſa*) 6. 39
cauſula parvula Af. 54
cautes timere 3. 13
celari cui A. 7
celeritati ſtudere C. 3. 79
celerius opinione 2. 3
cenſere deditionem in concilio 7. 77
cenſu habito 1. 29
centones C. 2. 9
centuriatim producti milites C. 1. 76
centurionibus omnium ordinum adhibitis 1. 40
cernere coram 6. 7
certamen prælii A. 16
certamine acri fit prælium 8. 28
certiorem fieri per exploratores 4. 4
certo vento vehi Af. 2
cervi *inſtrum. mil.* 7. 72
ceſpites circumcidere 5. 42. comportare 3. 25
cetratæ cohortes C. 1. 39
chara, *radix* C. 3. 48
cibariorum inopia 3. 18
cippi, *in munitionib.* 7. 73
ut circino circumductum 1. 38
circiter meridiem 1. 50. noctem Af. 86
circuitis caſtris 3. 25
circulari, *cœtus facere* C. 1. 64
circumcirca H. 41
circumciſus ex omni parte collis 7. 36
circumcludere quid argento 6. 27. vallo H. 32
circum eſſe C. 2. 10
circumfundere turmas Af. 78
circumfuſa multitudine 6. 33
circumfuſi cedentibus 8. 29
circumjicere multitudinem mœnibus 2. 6
circummittere 5. 51
circummitti in omnes partes 7. 63
circummunire oppidum vallo C. 1. 18
circummunitio oppidi C. 1. 19
circummunitus caſtellis 2. 30
circumplecti locum opere 7. 83.
oppidum H. 32
circumpoſiti oppido colles A. 72
circum provinciam Af. 26. ſe habere 1. 18
circumſiſtunt naves 3. 15
ne circumſiſteretur 7. 43
circumſpicere animo 6. 5. ſuas 7. 31
circumvallare hoſtem H. 32. urbem 7. 11
circumvallati hoſtes 7. 44
circumvehi collibus 7. 45
circumvehitur Pharon A. 14
circumvenire montem opere C. 3. 97. quem per fidem 1. 46
circumveniri a quo per inſidias 1. 42
citatim contendere in locum Af. 80
citatum flumen fertur 4. 10
citiſſime 4. 33
civitas, *natio*, *populus* 1. 2. *vide notas*, & ſic ſæpiſſime. *de unius urbis civibus & territorio*, *Toloſa*, *Carcaſone*, *Narbone* 3. 20
civitate quem donare 1. 47
clamore facto Af. 80. ſublato 3. 2. & 7. 81
clariore voce dicere 5. 30
claritate nominis præditus Af. 22
claſſiarii A. 12
claſſicum canitur apud ducem C. 3. 82
claudere agmen 1. 25
clementia ac manſuetudine uti in quem 2. 14
coacervare cadavera 2. 27
coacta lana C. 3. 44. not.
coactu cujus quid facere 5. 27
coagmenta lapidum C. 2. 105
coagmentare trabes 7. 23
coanguſtari H. 5. & H. 23
coacervari portis anguſtis 7. 70
coempti equi 7. 55
cogere equitatum 1. 15. multitudinem 1. 4. naves in 3. 9.
undique 1. 4
cogi in ſupplicium cujus 8. 38
ad cogitationem reliquam ſe recipere C. 3. 17
cognationes hominum 6. 21
cognationis magnæ homo 7. 32
cognitus hoſti C. 3. 38
cognoſcere de 4. 11. & 7. 55. & ſtatuere de A. 78. quid ab armis. *ex* 1. 22
cohibere milites a præda Af. 3
cohibet amor hoc facere 8. 23

cohortari magnopere 2. 5
collabefieri C. 2. 6
collatione 8. 8
in collatu pari eſſe conditione H. 31
colligere auctoritatem 6. 11. ſe ex timore C. 3. 65
collis ab ſummo æqualiter declivis 2. 18. ad planitiem redit 2. 8. ex planitie editus 2. 8. dejectus, ibidem, faſtigiatus, ibidem
collocare atque adminiſtrare res 3. 4. quam cui 1. 18
colloquia habere C. 3. 19
colonicæ cohortes C. 2. 19
columnaria pecunia C. 3. 32
columella C. 2. 10
comitatus *paſſive* 7. 47
comitatus, *turba comitans* C. 1. 48
commeatibus duobus reportare exercitum 5. 23
commendare ſe fugæ Af. 34
commendationem formæ habere A. 41
commentarios conficere 8. 7. *proœm.*
commiſſura pluteorum atque aggeris 7. 72
committere prælium 1. 22. & 4. 14. rem prælio C. 3. 74
non committere, ut 1. 46
communicari cui an Latinum? C. 3. 18. not.
communicare cum quo de C. 3. 13. gloriam 8. 19. præmium 7. 37. honorem 6. 12
compar prælium facere H. 23
comparare fugam 4. 18. alicui, *cum quo* 8. proœm. 2. ſe ad. Af. 14. & 7. 79
compendio capti ex direptis 7. 43. privato, *quæſtui* C. 3. 32
compertum quid a quo habere per 1. 44
complanare opera A. 63
complere montem hominibus 1. 24. murum *armatis* 7. 12. naves militibus C. 1. 56. quem bona ſpe C. 2. 22
in complexum cujus venire C. 3. 8
componere controverſias C. 1. 9
compoſitio *pacis* C. 1. 26. & C. 3. 17. & 3. 19
comprehendere ignem, *concipere* 5. 43
comprimere lacrymas cujus A. 24
conata perficere 1. 3.
conatum efficere H. 16
concelebrare fama & litteris C. 3. 72
conceſſu cujus habere 7. 20
concidere animis 8. 19
concidere fugientes 2. 11
conciliare quem cui 5. 4. regnum cui 1. 3
concilium commune 2. 4. dimittere 1. 18. in diem certam indicere 1. 30
concinunt ſigna C. 3. 92
concionari apud C. 1. 7
pro concione dixit Af. 19
concipere in ſe ſcelus C. 1. 74
concipit flammam turris C. 2. 14
conciſa æſtuariis itinera 3. 9
concita tela Af. 83
concitati curſu C. 1. 70
concitator belli 8. 38. multitudinis 8. 21
conclamare vaſa C. 1. 66. victoriam 5. 37
conclamari *abſolute* C. 1. 67. & C. 3. 75
concluſio diutina C. 2. 22
concluſum mare 3. 9
concrepare armis 7. 21
concubinus H. 33
concurrere ad arma 2. 20
concurritur ad 7. 4
concurſare C. 1. 28. & 5. 33. & 5. 50
concurſum eſt eo 2. 33
concurſum facere H. 22. & H. 23
concurſus magni domum cujus fiunt C. 1. 53
condemnari iniquitatis 7. 19
condenſare Af. 13
condenſæ turmæ Af. 14
condenſum olivetum arboribus Af. 50
conditionem ferre cui, ut. Af. 25. pacis accipere 2. 15
conditionibus impoſitis A. 65
conditionum æquitas 1. 40
condocere Af. 19
condocefacere elephantos Af. 27. tirones Af. 71
condonare, *donare* 8. 4. precibus cujus 1. 20. præterita 1. 20
conducere eo 1. 4
conductor C. 3. 21
confecta hieme 6. 3. vigilia prima 7. 3
confectis bellis 1. 54
confectus ætate 6. 30. itinere C. 2. 39. ſiti inopiaque Af. 53. vulneribus C. 3. 9
conferre animum ad Af. 9
caſtra caſtris 8. 9. caſtra oppido A. 36

conferta equitum acies Af. 13
conferti milites 2. 25
confertiſſima acies 1. 24
confertiſſimum agmen 2. 23
confeſtim 4. 32
conficere bellum 1. 30. & A. 77. delectum 6. 1. iter 4. 4. & 2. 12. millia centum 2. 4. prælium H. 30. ſermonem C. 1. 8. tempus in loco C. 3. 28
confici in fuga 8. 19. vulneribus 5. 45
confidentia A. 52
confidere animo & ſpe Af. 1. ſibi in quo Af. 19
confieri difficilius 2. 58
configere turres A. 2
confinium 5. 24
confirmare homines C. 1. 15. quem animo ad 5. 49. libertati C. 1. 14. ſe animo ad C. 2. 4. ſe auxilio C. 1. 29
confixus clavis ferreis 3. 13
conflare bellum 8. 6
conflictari annona gravi Af. 24. inopia C. 1. 52. incommodis 5. 35
ad confluentem Moſæ & Rheni 4. 15
confuſum agmen 8. 14. congredi armis 1. 36. impari numero C 1. 40
congreſſus eſt claſſi cum 3. 13
conjectura judicare de C. 3. 78. ſciri non poteſt A. 58
conjecturam capere ex 7. 35
conjicere animos in terrorem Af. 16. in fugam 7. 62. & C. 1. 82. prælium in noctem Af. 52. quem in locum 2. 16
conjunctim rationem rei habere 6. 18
conjungere ſibi quos 8. 32
conjurare contra quem 2. 1. inter ſe 3. 8. *in bonam partem* 7. 1
conjurationem facere 1. 2. & 8. 1
conniti virtute in C. 1. 46
conquieſcere meridie 7. 46
conquiſitor A. 2
conſcendere claſſem Af. 10. & 13. navem 4. 23
conſcientia animi Af. 31. & C. 3. 60. facti 8. 38. peccatorum Af. 28
conſciſcere ſibi mortem 3. 22. & 1. 4
conſcium ſibi eſſe, quam 8. 44
conſcribere legiones 2. 2
conſecratus locus 6. 13
conſectari hoſtem 6. 7. naves 3. 15
e conſenſu communi 1. 30
conſequitur eum in re celeritas 8. 31
conſerere manum C. 1. 20
conſerta multitudo A. 30
conſideratior factus eſt Af. 73
conſidere, *caſtra metari* 1. 21. & 5. 91. & C. 47
conſidunt in loco, *habitant* 6. 12. contra 7. 58. & 7. 79
conſiliandi cauſa C. 1. 19
conſiliantibus eis hæc C. 1. 73
conſilii magni viri 3. 5. res eſt 7. 38. ſui eſt 1. 21
conſilio aliquo quid facere 3. 6. deorum fieri 1. 12
conſilium duplex munitionis 8. 10
conſimilis 5. 12. figura 6. 26. fugæ profectio 2. 11
conſiſtere fluctibus 4. 24
conſpectus patens Af. 41
in conſpectu cujus adſiſtere 6. 17
in conſpectum regionis venire Af. 2
conſpicari 1. 25. & 5. 9
conſpicatæ equitatum cohortes C. 1. 24
conſpirare 3. 10
conſtanter nuntiare 2. 2
conſtat victoria morte virorum 7. 19
conſternati confugiunt 8. 19. ſunt animo 7. 30
conſternere cratibus 4. 17
conſtipare ſe 5. 43
conſtipatus C. 2. 46
conſtituere de 6. 13
conſtrata palus pontibus 8. 14
conſtratæ naves C. 3. 27. & A. 17
conſuefacere quem Af. 73
ex conſuetudine Af. 89. & 1. 52
in conſuetudinem licentiæ venire C. 3. 110. ſe adducere 4. 1
conſuetudinis hoc eſt 4. 5
conſuetudo fert. 6. 6. & 8. 12. itineris 2. 17. pervulgata A. 74
conſuetus bellare Af. 73
conſuevit hoc accidere 5. 33
conſularis annus C. 3. 1
conſultare de 5. 53. exitu fortunarum 7. 77
conſulto 5. 16
conſulunt, quid agant 7. 83
conſumere pabulum 7. 18. quem ferro Af. 94. tela C. 1. 46
conſumi fame 7. 20. ſiti 8. 41
conſurgere ex inſidiis C. 3. 37
conſurgitur ex conſilio 5. 31
contabulare murum 7. 22. turres 5. 40
Contabulatio C. 2. 9
ex contagione incommodi 6. 12

contaminare ſcelere hoſpitium H. 16
contaminatus facinore 7. 43
contegere in tecta *ædes* 8. 5
in contemptionem cui venire 5. 49
contemptui eſſe 2. 30
in contemptum cui venire 3. 17
contendere bello 7. 67. dolo 1. 13. inter ſe de 5. 3. *ire* 1. 10. maximis itineribus 1. 7. prælio 8. 47. virtute 1. 13
contentione ſumma dimicare 8. 29
conterritus metu H. 22. & H. 25
conteſtari deos, ut 4. 25
contignatio C. 2. 9
continens flamma 8. 15. labor 7. 24. labor totius diei C. 3. 97
continenter bellum gerere 1. 1. ire 1. 26. & 3. 5. pugnare 3. 5
continentes ſilvæ ac paludes 3. 28
continentia bella 5. 11
continenti impetu 7. 28
continentior in pecunia C. 1. 23
continere in occulto 2. 18. intra ſilvas 2. 18. regionem in pace 8. 49. ſe caſtris 1. 40
continere ſuos a prælio 1. 15
continetur mare montibus 4. 23
contingunt inter ſe trabes 7. 23
continuare iter C. 3. 11. laborem C. 1. 62
continuatio imbrium 3. 29
continui dies 5. 13. complures dies 4. 34
continuos dies quid facere 1. 48
contortum viribus pilum Af. 16
contra atque 4. 13. & C. 3. 12. conſiſtere 2. 17. quem caſtra habere 1. 44. venire obviam 7. 28
contrahere ſibi pœnam 8. 22
contribui populi C. 1. 60
in controverſiam quid deducere 7. 63
contumelia verborum 5. 58
contumeliam perferunt naves 3. 13
contumeliam accipere 7. 10
contumelioſæ voces C. 1. 69
convallis 3. 20. & 5. 32
convehere C. 2. 15
convellere gratiam cujus 8. 50. munitiones 8. 26
convenire aliquem 1. 27
conventus Campanus C. 1. 14
conventus agere 1. 54. peragere 5. 1
converſa ſigna inferre 1. 25
convertere caſtra caſtris C. 1. 81. iter in 7. 56
converti in terrorem Af. 40
convicio correptus C. 1. 2
convulnerare Af. 5. hoſtes jaculis Af. 7
coortum eſt bellum 3. 7
copia, *ſing. copiæ*, *milites*, Af. 10
copia expedita Af. 80
copiæ *plur. cibaria* 4. 4. & c. 10. *opes* 2. 10. & 4. 10
copiam frumenti facere cui 1. 28
copioſa provincia ad alendos exercitus A. 42
copioſiſſimi agri 8. 2
copioſiſſimum oppidum 1. 23
coram adeſſe 1. 32. cernere 6. 7
corbis H. 5
coronæ valli, muri 8. 9
corona militum cingere 7. 72
coronis caſtra inædificare 8. 9
corpus navium C. 1. 54
corus *ventus* 5. 7
craſſitudo 3. 13. parietum C. 2. 8
crates *in militia* C. 1. 25. & 5. 40
cratibus aditus expedire 7. 86
creberrima ædificia 5. 12
cremari igni 1. 4
crepitus gladiorum H. 31
creſcit flumen ex nive 7. 55
crinibus mulierum præfectis tormenta effecerunt C. 3. 9
in cruce ſuffigere Af. 66
in crucem tollere H. 20
cruciabiliter interfici Af. 46
cum cruciatu necare 5. 45
per cruciatum interfici 2. 31
in cruciatum quem dare cui 7. 71
in cruciatum ſummum venire 1. 31
cruciatus perferre 1. 32
crudelitate naturæ aſperius facere 8. 44
cujuſque modi generis naviculæ Af. 23
culmina Alpium 3. 2
culpam rei conjicere in 4. 27
cum—tum præcipue A. 75
cunctatio aliquot dierum 3. 18
cuneatim conſiſtere 7. 28
cuneus, *militum* 6. 39
cuniculi aperti 7. 22. tecti 8. 41
cuniculis ſubtrahere aggerem 7. 22
cuniculos agere 3. 21
cupa 8. 42
cupere cui 1. 18. quid ſumme C. 3. 15
cupidius inſequi 1. 15
cupidus bellandi 1. 2. rerum novarum 1. 18

curſu magno contendere 3. 19
cuſtodes cui ponere 1. 20

D

DAre hoſtem in fugam 4. 26. ſe in conſpectum oppidi H. 4. ſe quieti C. 2. 14
Dativus IV decl. in V. 1. 16. not.
de media nocte 7. 45
de nocte proficiſci C. 1. 51
de tertia vigilia 1. 12
decedere provincia 8. 50
decernere de bello H. 5. quæſtionem de 7. 41
deceſſus æſtus 3. 13
decidere equo 1. 48
decimæ legionis laus 1. 40
declive faſtigium 8. 14
declivis ac præceps locus 4. 33
declivitas 7. 85
decreto cujus non ſtare 6. 12
decumana porta 2. 24
decumanus miles Af. 16
pro decumis octavas pendere Af. 98
decurritur ad S. C. C. 1. 5
decurſus planitiei H. 39
decuſſo præſidio Af. 50
dediſcere diſciplinam C. 3. 110
dedititii 1. 27. & A. 9
deditione facta 2. 33
in deditionem accipere 1. 28. & 2. 13. recipere 3. 21. venire C. 3. 99. & 6. 3
deditionem facere H. 27. & 36
deducere præſidia 2. 33. quem ad ſententiam 2. 10. rem ad arma C. 1. 4. ſe clam ex conſpectu H. 18
deductio navium 5. 2
deerrant naves Af. 8. & 11
deeſſe ſaluti communi 5. 33
defatigatione factum ut 3. 19
defectio 3. 10
defendere ab incendio 7. 25. ab injuria 5. 20. bellum, 1. 44. bellu m illatum 2. 29. ictus C. 2. 9. injurias, *ulciſci* C. 1. 7. ſe ab hoſt*e* 1. 11. ſe a contumeliis C. 1. 22
defendit ſe ipſum locus 7. 20
deferre rem ad concilium 3. 23
defeſſus diuturnitate pugnæ 3. 4
deficere animo 7. 30. & C. 1. 19. & c. 3. 112. metu Af. 11
deficeretur a viribus C. 3. 64. not.
deficiunt eum omnia 5. 33. quem vires laſſitudine C. 2. 41. quem ſanguis vireſque 7. 50. tela pugnantes 3. 5
definire locum H. 30
deforme opus in ſpeciem 7. 23
deformia jumenta 4. 2
defugere alicujus aditum, ſermonemque 6. 12
degenerare a moribus A. 24.
dejectus collis 2. 22. ſpe 1. 8
dejicere ſe per 3. 25
dejici opinione 5. 48. principatu 7. 63
delectus conficere 6. 1. habere C. 1. 2
delegare cauſſam peccati mortuis 8. 22
deligata ad anchoram navis 4. 29. & 5. 9
deligere domicilio locum 1. 30
deliteſcere in 4. 32
dementiæ ſummæ eſt 4. 13
demeſſo frumento 4. 32
demigrare de 4. 19. undique diligenter 8. 7
demiſſa loca 7. 72
demiſſiores ripæ A. 29
demiſſiſſime atque ſubjectiſſime C. 1. 84
demittere ſe animo 7. 29. in locum 5. 32
demorari eruptiones C. 1. 81. iter 3. 6
demotus præjudicio C. 2. 32
denegare cui auxilia 8. 45
denſiores ſilvæ 3. 29
denſiſſima flamma 8. 16
denuntiare cui ut C. 2. 20
depelli a conſiliis C. 1. 73
dependere ſtipendium 1. 44
deperdere nihil ſui 1. 43. opinionem 5. 54
deperierant naves tempeſtate 5. 23
deperiit magna pars C. 3. 87
deponere magiſtratum 7. 33. memoriam rei C. 2. 28. onus jumentis C. 1. 80. terrorem Af. 48
depopulari agros 2. 7
depopulata Gallia 7. 77
depoſcere ad mortem C. 3. 110. ſupplicium 8. 38
depoſcere quem præmiis 7. 1. ſibi munus C. 1. 57
depoſtulare ſibi auxilia H. 1
deprecandi cauſſa legatos mittere 6. 4
deprecari ac petere quid 2. 31. a militibus Af. 85. mortem 7. 40. periculum C. 1. 5. & A. 57. *precibus amovere* 4. 7. ſibi vitam Af. 89
deprecatio inertiæ 8. procem.
de-

deprecatore quo impetrare 1. 9
depreſſus locus Af. 51
deprimere foſſam 8. 9
depugnare cominus Af. 7
derelictæ naves ab æſtu 3. 13
derivare flumen 8. 40
derivatum inter ſe flumen A. 27
deſcendere ad conſilium 5. 29. verborum contumelias C. 3. 83. vim atque ad arma 7. 33
defectis auribus 7. 4
deferti præſidio Af. 83
defertor ac proditor 6. 23
deſiderare milites, *amiſiſſe* G. 3. 71. & C. 99
deſignare quem oratione 1. 18
deſilire ad pedes 4. 12. ex 4. 2. & C. 25.
deſiſtere a defenſione C. 2. 12. fuga 4. 12. pertinacia 1. 42. oppugnatione C. 2. 13
deſpectus habere, *in alto ſitum eſſe* 2. 29
deſpectus propinquus in mare 3. 14
deſperare ſibi 7. 50. ſuis fortunis 3. 12
deſperationem ſalutis afferre 8. 43
deſpicere patientiam cujus Af. 30
deſtinare, *attingere* 7. 22. *conſequi* ib. falces 7. 22. rates anchoris C. 1. 25
deſtinatam in fugam mentem habere Af. 88
deſtinati operi milites 7. 72
deſuper vulnerare quem 1. 52
detegere ædificium A. 13
detenſa tabernacula C. 3. 85
detergere remos C. 1. 58. & A. 15
deterrere, ne 1. 17. quin 2. 3
deteſtari quem omnibus precibus 6. 30
detrimenta accipere C. 3. 31
detrimentum reconcinnare C. 2. 15. ſarcire C. 3. 67
detrudere in proclive A. 76
deturbare de loco 7. 81
devehere equis 1. 43
devenire ab opere in *locum* 2. 21
devexa loca 7. 88
devocare in dubium fortunas ſuas 6. 6
devolvere de muro in C. 2. 11
devoti, *clientes* 3. 22
devovere Marti prædam 6. 16. ſe amicitiæ cujus 3. 22
deurere oppidum H. 27
dextram cujus prehendere 1. 20
dextrorſus Af. 75
dicare ſe in clientelam cui 6. 11. in ſervitutem cui 6. 22
dicere jus 6. 22
dicrota triremis A. 47.
dictio cauſſæ 1. 4
dictitare, *dicere* C. 3. 22
dicto audiens eſt 5. 54. & 1. 39
diducere manus hoſtium C. 3. 40
diem conſtituere cum quo 1. 8. dicere, qua 1. 6. ex die ducere 1. 16
ad diem hæc facta ſunt 2. 5
diem longiorem decedendi poſtulare A. 71
diem ſumere ad deliberandum 1. 7
dies inſtat 1. 26. tranſeunt 3. 2
differre ignem in omnem locum 5. 43. in poſterum 7. 11.
differunt Germani ab hac conſuetudine 6. 20
differt ventus ignem C. 2. 14
difficillimum anni tempus 8. 6
difficilis atque impedita palus 7. 19
difficultas hiemis 8. 5. & A. 44. navigandi 3. 12. viarum 7. 56
in difficultate magna res eſt, C. 3. 75
difficultates 1. 20. belli gerendi 3. 9
in difficultatibus ei res eſt, ne 7. 35
diffluere in plures partes 4. 1
diffugere prælium C. 1. 82
diffunduntur rami 6. 23
digitus pollex 3. 13
digredi a loco Af. 7.
diligenter induſtrieque 7. 60
dimenſo opere 2. 19
diminuere quid de jure aut legibus 7. 33
diminutæ copiæ 7. 31
dimittere auctoritatem Af. 48. oppugnationem 7. 17. ripas, *relinquere* 5. 18. ſe in locum 7. 28. victoriam 7. 52
directo itinere abeſt locus C. 2. 24
diremto prælio Af. 19
dirigere aciem Af. 13
dirimere colloquium 1. 46. prælium C. 1. 40
diriſſimæ tempeſtates A. 43
diruere cœlum H. 42
diſcedere ab armis 5. 41. & C. 1. 9. a bello 7. 33. a ſententia C. 1. 2

diſceditur a conſilio 7. 2
diſceptare de 7. 37. jure 8. 55. & C. 3. 107
diſceſſionem facere 8. 52
diſcinctus H. 22
diſclufis quibus 4. 17
diſcutere nivem 7. 8
diſpar genus 7. 39
diſparare 7. 28
diſpari prælio contendere 5. 16
diſpartitis copiis Af. 67
diſpergi opere 3. 28
diſpoliare quem armis 2. 31
diſpoſitos directoſque oculos ad quid habere Af. 26
diſſimiliter ſe gerere Af. 54
diſtare paribus intervallis 7. 23
diſtat junctura 4. 17
diſtentus in opere H. 12
diſtinendæ manus cauſſa, *diverſion machen* A. 17
diſtinet flumen legiones 7. 59
diſtribuere jura in quos A. 78
diſtringere gladium 1. 25
ſub ditione atque imperio eſſe 1. 31. & poteſtate eſſe Af. 72
diverſiſſima pars regionis 8. 24
divinam rem facere Af. 86
diurna nocturnaque itinera 1. 38
diutina lætitia 5. 52
diutinus labor C. 2. 13
divulgare conſilium C. 1. 20
docere quem de C. 1. 3
docti uſu C. 3. 50
documentum conſtituere Af. 54
dolabratis cacuminibus 7. 73
dolere graviter ex re 1. 14
per dolum dimicare Af. 73
domeſticum bellum 5. 9
domum reditio 1. 5
dormitum ire Af. 88
dorſum jugi æquum 7. 44
dubia victoria 7. 80
dubitanter A. 13
dubitatione nulla interpoſita 7. 40. ſublata A. 7
minus dubitationis datur cui 1. 14
dubium non habere quin H. 29
ducere bellum 1. 38. in hiemem C. 1. 61. longius rem 2. 11. ordinem C. 3. 13. & Af. 45. primum pilum 5. 35. quem in numero hoſtium 6. 31. vallum in 8. 33
duci ad necem Af. 28. diutius, *procraſtinari* 1. 16
duodetrigeſimus dies Af. 98
duplicare iter diei C. 3. 75. numerum 4. 36
durare ſe labore 6. 27
duriſſimæ tempeſtates 8. 5
duriſſimum tempus anni 7. 8
duritiæ ſtudere 6. 20
durius conſulere vitæ ſuæ C. 1. 22
dynaſtæ C. 3

E

EDicere cui, ut Af. 31
edictum proponere Af. 46
editiſſimus collis A. 72
edocere quem nuntiis C. 3. 108. quid 7. 38
edocti, quæ pronuntiarent 7. 20
edoctus vetuſto uſu Af. 27
educere copias ex hibernis 1. 10. gladium 5. 44. pugionem H. 18.
effarcire intervalla ſaxis 7. 23
effeminare animos 1. 1
efferre ſe gloria H. 23
efferri in vulgus 1. 46
efferuntur conſilia 7. 1
effoſſis oculis 7. 4
effundere ſe in agros 5. 19
egreſſus optimus e mari, *loc̄us appellendi* 5. 8
ejicere naves, *appellere* C. 3. 25. & 5. 28. ſe ex caſtris 4. 15. ex ſilvis 5. 15. ex navibus A. 17
elatus iracundia 8. 19. ſtudio C. 1. 45. ſtulta arrogantia C. 3. 59
elegantia ſcribendi 8. procem.
elicere hoſtem ex ſilvis 7. 32.
eliditur navis, C. 3. 27
ellipſis 7 2̄ *cœpit* 3. 4. & A. 2
eludi fallaciis A. 24
eminens jugum in mare C. 2. 24
eminentia promontoria C. 2. 23
emittere tela H. 13
enim *pro* autem 5. 7. & C. 2. 32
enixe quem juvare C. 3. 35
enuntiare conſilia hoſtib. 1. 17.
rem per indicium 1. 4
ephippiati equites 4. 2
ephippium 4. 2
epibatæ A. 11. & Af. 20
epulæ ampliſſimæ 6. 28
equeſtre prælium 1. 18
ex equis colloqui 1. 43
equitatus magnos *raro exemplo plur.* C. 1. 61
equitum ſpecie ac ſimulatione 7. 45
equo admiſſo accurrere 1. 22.

conferre in C. 3. 94
per equos diſpoſitos nuntii lati C. 3. 101
equum detrahere cui 1. 42
erectus animus Af. 10
ergaſtula ſolvere C. 3. 22
ericius portis objectus C. 3. 67
eripere ſe per aliquem, ne 1. 4
errabundæ naves Af. 2
error navium Af. 7
erumpunt ſe portis foras C. 2. 14
eruptionem facere 2. 33. portis 3. 6
eruptione pugnare ex oppido 7. 76
eſſeda, *currus* 4. 24
eſſedarii, ibidem
eſſedum 4. 32
eteſiæ C. 3. 107
eventum rei experiri 3. 3
eventus navium 4. 31
evitare caſum 8. 20
evocare nominatim 3. 20
evocari 7. 65. centuriones C. 1. 17. II.
evolant ex ſilvis hoſtes 3. 28
exacta hiems 6. 1. prope æſtas 3. 28
exactores C. 3. 32
exæquare cum quo C. 1. 4
exaggerare mortem morti H. 5
exanimare ſe 6. 30
exanimari 5. 44
exanimari, *anhelantes* 3. 19. & 2. 23.
exanimatum verberibus corpus 3. 38
exanimatur ad pondus 5. 12
exanimatus curſu & laſſitudine 2. 23
exareſcit fons æſtibus C. 3. 69
exarſit gravius dolore 5. 4
exaudire 5. 30
excedere domo 4. 14. ex priſtina conſuetudine Af. 73. prælio 2. 25
exceptare quem 7. 47
excepti uri parvuli 6. 27
excipit quem eventus C. 1. 25
excitare turres C. 1. 25
exercitus litteris H. 4
excluſus tempore 6. 30
excruciare quem fame vinculiſque 7. 20
excubare ad mare C. 3. 63. ad opus 7. 24. in armis 7. 11
excubitores 7. 69
in excubitu eſſe H. 6
exculcari terra 7. 23
excurſiones facere 2. 30
excuſare ſe de 4. 22
ſine excuſatione hiemis Af. 26
exempla cruciatus edere 1. 31
exemplum introducere C. 1. 7
exercitatio pugnarum 3. 19
exercitatiſſimus in armis 1. 36
exeſus locus *ſpeluncæ* H. 59
exhaurire terram 5. 42
ex humili loco ad dignitatem ſummam perduci 7. 39
exigue dierum xxx frumentum habere 7. 71
exiguitas, *paucitas* 3. 23. temporis 2. 21. & 2. 33
exinanire regionem frumento Af. 20
exinanita provincia A. 43
exinanitæ civitates C. 1. 48
exire e finibus 1. 5
exiſtimatio vulgi 1. 20
exiliunt ſubito, *erumpunt*, Af. 7
exitum fortunæ eumdem ferre 2. 8
exonerare naves Af. 8
expedire arma 7. 18. naves C. 2. 4. ſibi locum ad C. 2. 9
expeditæ in occulto vineæ 7. 27
expediti in armis milites C. 1. 42
in expeditionem mittere milites 5. 10
expeditiores ad iter C. 1. 81
expeditus omnibus membris 4. 24
expellere dubitationem rei 5. 48. memoriam rei C. 1. 34
expiare incommodum 5. 52
expiata exempla C. 1. 7
expiato ſuo dolore 8. 48.
expletur altitudo 7. 23
explicare agmen 8. 14. conſilium C. 1. 78. rem frumentariam 8. 4. ſe turmatim C. 3. 93. ſumptus A. 34
explicitius conſilium C. 1. 78
explorata omnia habere de 2. 4.
pro explorato habere 6. 5
exporrigere in longitudinem Af. 78. munitiones Af. 43
expoſcere a deo C. 2. 5
expoſitæ copiæ in collibus 4. 23
expreſſit agger turres 7. 22
exquirere ſententias 3. 3
ex rupibus planities *poſt*. C. 1. 70
exſanguis metu Af. 90
exſcindere portas 7. 50
exſerti humeri 2. 50
exſiſtere ex loco, *erumpere* Af. 69. ſubito Af. 7
exſolvere æs alienum A. 40

exſpectatio fit utrimque A. 14
exſpectatiſſimus triumphus 8. 51
exſpirata nondum anima Af. 88
exſpoliare quem honore 8. 50
exſtare ex aqua ſolo capite 5. 18
exſtinguere rumores C. 1. 60
exſtincta gloria rei militaris 5. 29
exſultare gloria H. 14
extendere ſe itineribus C. 3. 76
exterior hoſtis 7. 74
exterritus timore pœnæ 7. 43. & 7. 77
extimeſcendi rerum caſus 3. 13
extorqueri cui beneficium C. 1. 9. obſides 7. 54
extrahere diem mora C. 1. 32
extrahitur æſtas 5. 22
extraordinarius honor C. 1. 32
extremæ res 2. 25
extrema fortuna 7. 40
extremum diei tempus 8. 15. & H. 16
extruſum aggere mare 3. 12
exturbatis campo copiis Af. 40
exuere quem armis 3. 6. & H. 9
exurere oppida 1. 5
ἐξέπεμψα 1. 18. not.

F

Facere bellum 3. 29
facere bene magnam manum H. 22. prælium 1. 13
facilia redigere ex difficillimis 2. 27
facinus in ſe admittere 3. 9
factione paucorum oppreſſus C. 1. 22
facultas ad ignoſcendum H. 12. circumfundere Af. 78. ſumma omnium erat 1. 38
facultatem dare ad 1. 38. liberam habere 8. 32. navium habere 3. 9. ſui colligendi hoſtib. relinquere 3. 6.
facultates magnas comparare 1. 18. omnium rerum præbere C. 1. 4
falcatæ quadrigæ A. 75
falces murales 3. 14. laqueis avertere 7. 22. præacutæ 3. 14
falcibus vallum reſcindere 7. 86
fallaciſſimæ diſciplinæ A. 24
fama percrebuit per orbem C. 3. 43. præcurrit Af. 87
famem tolerare aliquo 1. 28
fame extrema 7. 17
familiæ *gladiatoriæ* C. 1. 14
familiam armare, *famulos* C. 1. 75
faſces ſtramentorum 8. 15
fas non putant 5. 12
faſtigiatus collis 2. 8
faſtigium altitudinis 7. 69
fauces portus C. 1. 25. & C. 3. 24
felicitas loci A. 74
feminis craſſitudine ſtipites 7. 73
ferire pugione A. 52
feritas Germanorum 8. 25
feroculus Af. 16
ferramenta 5. 42
ferrariæ magnæ 7. 22
ferreæ manus C. 2. 6
ferre conditionem cui, ut Af. 25. quid dolore magno 7. 63. ſermonibus C. 2. 17
ferri in aliam partem 2. 24. ſtudio ſpectandi A. 20
fert conſuetudo 6. 6
fertiliſſima agri regio 7. 13
fertilitas loci 2. 4
fertur flumen 8. 40
fervefacta jacula 5. 43. pix 7. 22
feſtinare ac properare A. 71
feſtinatio celer H. 2
fibulis diſtinere 4. 17
in fidem atque poteſtatem cujus ſe permittere 2. 3. venire 2. 13
fidem cui facere jurejurando 4. 11. cujus invocare 8. 48. cujus ſequi 4. 21. dare inter ſe 1. 3. rerum cui abrogare 6. 22. habere 1. 19. ſervare de 6. 35
fides egregia 1. 19
fiducia loci 7. 19
fiduciaria opera C. 2. 17
fiduciarium regnum A. 23
figi telis A. 30
filiis, *filiabus* A. 33
finem facere injuriis 1. 33. oppugnandi nox fecit 2. 6. orandi facere 1. 20
fine umbilici, *uſque* Af. 85
finire temporis ſpatia numero noctium 6. 17
finitimum bellum C. 2. 38
finit Rhenus imperium R. 4. 16
firmare locum munitionibus 6. 28. obſidibus 8. 48. pacem 4. 28. quem ex terrore Af. 18
firmitas materiæ C. 2. 11
firmiter inſiſtere 4. 26
firmitudo 3. 13. operis 4. 17
fiſtucis adigere 4. 17
flagitare quem frumentum 1. 16
flatus vento pulvis Af. 52
flectit ſe ſilva 6. 24

fletu magno petere 1. 32
florens civitas 4. 3
florentiſſimæ res 1. 30
fluctuum tempeſtatumque magnitudo 3. 13
flumen Apſus C. 3. 19. difficili tranſitu 6. 6
flumine adverſo 7. 60. ſecundo 7. 60
foramina ſcuti C. 3. 53
fores portis imponere 8. 9
fors quo tulerat 8. 19
fortiſſima ligna C. 2. 2
fortiſſimum oppidum A. 66
fortuna parvis momentis magnas rerum commutationes effecit C. 3. 68
fortunæ gratiam habere, quod C. 3. 73
fortunam eamdem experiri 2. 16. induſtria ſublevare C. 3. 73
fortunas conſumere 1. 11
frangitur animus 8. 53
fraternum nomen longe ab his abeſt 1. 36
fratres conſanguineique *populi* 2. 3
fraudare ſtipendium cujus C. 3. 59
frenati equi 8. 15
frenatus equitatus Af. 59
frequentare copias Af. 20
frequentiam cui præſtare 8. 50
frequentiſſimi conveniunt 4. 11
una fronte caſtra munire C. 1. 80
fructum percipere pro labore 7. 27
frumentariæ provinciæ C. 3. 37
frumentaria navis C. 3. 96
frumentari 4. 12
frumentari 8. 35
frumentatio 6. 38. & 7. 16
frumentatum proficiſci Af. 9. 1
fugæ ſe mandare 1. 12. commendare Af. 34
fugam facere C. 2. 3. reprimere 3. 14
in fugam conjicere 7. 62. & 1. 6. hoſtem dare 2. 13
ex fuga evadere 3. 19
fuga ſalutem petere C. 2. 43. & 4. 14
in fuga ſibi ſubſidium ponere 2. 11
fugere conſpectum cujus 2. 30. Conventus hominum C. 1. 19. ex cæde 7. 38
fugiens laboris C. 1. 69
fundæ libriles 7. 81
fundere glandes Af. 20
funditor 2. 7
funditus ad internecionem Af. 52. deleri de prælio A. 27
funes diſtinent antennas 3. 14
funeſta laus H. 17
funus facere cui H. 31
furore atque amentia impelli 1. 40
fuſilis glans 5. 43

G

GÆſum, *telum* 3. 4
galeare milites Af. 12
generatim copias conſtituere, *per genera* 1. 51. diſtribui in 7. 19. gratias agere C. 2. 21
genere ampliſſimo natus 4. 12
gerere factum H. 16. inimicitias cum C. 1. 3. præ ſe animum altum Af. 10. quid in colloquio 1. 46. rem gladiis 7. 88
glandes fundere Af. 20. ex argilla 5. 43
glaſtum 5. 14. not.
gleba ſevi ac picis 7. 25
gloriari inſolenter 1. 14
gradu certo accedere 8. 9
de gradu deiici A. 54
Græcis litteris 1. 29. & 6. 13
ſatis grandis peditatus Af. 18
grando ſaxea Af. 47
gratia plurimum, minimum poſſe 1. 20
gratia valere C. 2. 44
gratiam referre pro C. 1. 23
gravatus pondere Af. 47
gravioris ætatis homines 3. 16
graviter quid ferre 5. 4
gravius quid ei accidit ab illo 1. 20
grex locupletum A. 29
grumus excellens natura H. 8
gubernator 3. 9
guſtare leporem 5. 12
gymnaſia A. 13

H

HAbere quem pro hoſte 1. 44 haberi peritiſſimum rei 1. 21
habetur acceſſus periculo H. 30
habitus magnæ auctoritatis vir 7. 77
hæſitare 7. 19
hamus ferreus 7. 73
harpagones 7. 81. & C. 1. 57
in herbis ſunt frumenta C. 1. 48
in hiberna exercitum deducere 1. 54

in

In hibernis exercitum collocare 5.29
hibernis trinis hiemare 5.53
hibridæ libertini Af.19
hiemare in provincia 2.1
hippotoxotæ C.3.4. Af.19
homines Galli 2.50
honeſtiſſime ſe recipere Af.31
honorifice appellare 8.49
honoris cauſſa 2.15
horrea conſtituere C.3.42
hoſtili modo A.59
hortatu cujus C.3.86
ex humili loco ad dignitatem ſummam perduci 7.39
multo humiliorem infirmioremque facere quem 4.3
humiliores *oppoſit.* potentioribus 6.21
humilis convallis H.25. parvaque turris C.2.8
humilitas, *tenuis potentia*, 5.27. animi C.1.85. navium 5.1

I

JAcere aggerem C.1.25. & 2.12. lapides in murum 2.6. moles in mare Af.26. tela tormentis 8.41
jactare rem, *multa verba facere* 1.18
jactis in mare molibus C.2.112
jacturæ, *impendia*, *largitiones* 6.11
jactura honoris C.1.9
jacturam facere, *ſumptus f.* A.49
jactus facere H.9. ignis C.2.2
per jactus ignem mittere H.11
ictu pilorum transfixum ſcutum 1.25
ictus graviter Af.19. vulnera Af.84
idonea loca caſtellis A.61
id quod, *quaſi* ἐν παρενθέσει 4.29. & 7.66. & 8.10
ignarus, quid agatur 8.43
ignaviter Af.81
ignobilis atque humilis civitas 5.28
ignota peccata *dimiſſa* Af.31
illo *adv.* C.3.78. & H.4
ubi illuxit C.1.23
imæ radices montis 8.40
imbecillitas animi 7.77. materiæ C.2.15
immanis magnitudo 6.15
immolare homines pro victimis 6.15
immunitatem omnium rerum habere 6.13
imparatus omnibus rebus C.1.30
impar prælium A.29
impedimenta & carri 4.14
impedimenti loco eſſe C.3.17
impedire quem in jure ſuo 1.36
impediri ad committendum H.30. flumine 7.35
impeditiores loci 3.28
impeditis animis 5.7
impeditiſſimæ ſilvæ 8.18
impeditiſſima itinera C.3.75
impeditos aggredi 1.12
impeditus atque iniquus locus 6.7
imperare cui militum numerum 1.7
imperata facere 2.3
imperat fieri 5.1
imperatorem prælio appellari C.3.71
imperatorias partes ſibi ſumere C.3.51
imperat hoſtem prævallari A.19
ad imperatum non venire 6.2
imperfectus pons 6.34
imperia adminiſtrare, *mandare* 2.22. perferre 1.17
imperia, *imperantes* C.3.32. novi generis C.1.85
imperiis novis ſtudere 2.1
cum imperio eſſe 6.1
imperium civitatis obtinere 1.3. totius belli 2.4
imperitus rerum 1.44. & 5,27
impetrare a quo de ſalute 5.36
impetum facere in quem 46.4. ſuſtinere 8.18
impetus maris apertus 3.8. ventorum ſuſtinere 3.13
implorare auxilium a quo 1.31
imponere vulnus 8.48. neceſſitatem 8.49
importatitium frumentum Af.20
importunitatem cujus ſedare Af.87
impoſitis conditionibus A.65
impreſſionem facere in fines 8.6. hoſtem Af.78.
de improviſo celeriuſque omnium opinione 2.3
imprudentes naves Af.11
imprudentibus omnibus 8.36
impugnare dignitatem cujus 8.53
impulſi nunciis 5.26
impunitas diuturnior 1.14

im-

impunitate peccare Af. 85
inædificare 8. 5. caſtra coronis 8. 9
inæquare terra C. 1. 27
incautus atque imparatus 6. 29
incendia facere 5. 19
incendii res dolore A. 29
incenſus calcaribus equus 8. 48
incerta itinera 5. 37
in incerto ſunt omnia A. 16
incertus locorum Af. 7
inceſſit dolor ex incommodo C. 3. 74. timor A. 7
ſi inciderit bellum 2. 14
incidit terror exercitui C. 3. 13
incitant ſe naves in hoſtem C. 3. 14
incitare cogitationes cujus 8. 10. curſum 2. 26. lintres 7. 60
incitatio atque alacritas C. 3. 92
incitato equo 4. 12
incitat ſe vis aquæ 4. 17
inclinat ſe fortuna C. 1. 52
incolere agros 8. 7. ripas 2. 3. trans flumen 1. 5
incommodum accipere 7. 29. & A. 40. & c. 42. c. 43. naturæ A. 44.
inconſultius procedere c. 1. 45
increbuit auſter C. 3. 26
incredibilis auditu Af. 4. 7
increpitare atque incurſare 2. 15. vocibus 2. 30
incumbere in bellum animo & opibus 7. 76
incurſus navium C. 1. 25
incuſare quem vehementer 1. 40
indagine munitus campus 8. 18
per indicem certior factus eſt Af. 65
indicio cujus contendere quo 6. 29
indicta cauſſa interfici 7. 38
indignari de H. 18
indigniſſime 7. 38
indignitas rei 7. 56
indignitates contumeliaſque perferre 2. 14
indiligentius quid ſervare 2. 33
inducere coria ſuper C. 2. 10. ſcuta pellibus 2. 33
induciis dies erat petitus 4. 12
inductus ſpe ſalutis 1. 27
induere galeas 2. 21. ſe ſtimulis 7. 82. vallis 7. 73
indulgere præcipue civitati 7. 40
ineunte æſtate 2. 2
infamia rei 7. 56
infamiam habent latrocinia 6. 22
infatuare quem verbis Af. 16
infecta re redire 6. 11
inferior animo 3. 24
inferiores ætate aut viribus 8. 14
inferre controverſiam de C. 1. 86. calamitatem cui 2. 14. terrorem 8. 52
infeſta itinera 3. 79. lancea 8. 48. ſigna 6. 7.
infeſtare munitiones A. 3
inficere ſe vitro 8. 14
infidelitas 8. 23
infimæ radices montis C. 1. 42
infinita magnitudo 6. 9
infinitus equitatus Af. 1.
infirma civitas 7. 17. navis 4. 36
infirmitas populi 4. 5. virium 7. 26
inflammatus audacia Af. 19. ſpe, ibidem
inflari *re*. *ſuperbire* 8. 10
inflatur atque incitatur animus 8. 12
inflatius *adv*. C. 3. 79. perſcribere C. 2. 17
inflatus pollicitationibus C. 3. 108
influit lacum flumen 1. 8
infra quid magnitudine eſſe 6. 27
infringere conatus cujus C. 2. 21
infulæ ſupplicum C. 2. 12
infundere ſibi quid H. 33
ingenioſiſſimi homines A. 3
ingratus in referenda gratia C. 3. 1
ingraveſcit annona C. 1. 52
ingredi in remp. Af. 22. ſermonem C. 3. 13. intra fines 2. 4
inibi Af. 23
injectum cui ſtudium 1. 46
injicitur cui alacritas ſtudiumque 1. 46
inimicitias privatas habere cum C. 3. 16.
inimico in quem animo eſſe 1. 7. & 5. 44
iniqua pugna H. 5.
iniquior locus 2. 10
iniquitas rerum 2. 22
inire conſulatum C. 1. 5. numerum 2. 76
inita æſtate proxima 2. 35. hieme 3. 7
initium capere 2. 1. 1. fit fugæ 3. 1. 18. facit tranſeundi 2. 9.

fil.

ſilvarum 3. 28.
inito conſilio 2. 33
injungere cui onus C. 2. 18. expeditionem 8. 6. ſervitutem 7. 77
injuriam accipere a. 3. 33.
injuſſu ſuo 1. 19. & c. 41. & C. 3. 89.
innata cupiditas belli 1. 41. temeritas 7. 42
inopinans & inſcius 4. 4
inopinantes 7. 82
inopinatum malum C. 2. 12
imprimis vero A. 1
inſciente quo 1. 19. & 5. 7
inſcientia levitaſque vulgi 7. 43
inſcitia locorum 3. 9
inſcius inopinanſque 4. 4
inſcius quid geratur 7. 77
infeſtatus ab hoſte *paſſive* Af. 71. *ut Plaut. Capt.* 3. 4. *infeſtabit*.
inſequenti nocte 8. 23
inſequi quem gladio 2. 23
inſervire omnibus rebus, quo 8. 8
inſidias collocare in 5. 32. diſponere 8. 12
ex inſidiis collocare 3. 20
inſidioſa natio Af. 10
inſignia *ducum* 2. 21
inſignis calamitas 1. 12
inſimulatus proditionis 7. 20
inſinuare ſe inter 4. 33
inſiſtere in jugo 4. 33
inſiſtit totus & mente & animo in bellum 6. 5
inſolens belli C. 2. 36
inſpectante eo C. 2. 20
inſpectantibus adverſariis Af. 76. nobis 7. 25
inſtabilem motum habere 4. 23
inſtaurare bellum A. 42
inſternere veſtimentis H. 33
inſtituto cujus facere 7. 24
inſtrumentum hibernorum 5. 31. militare 6. 29
inſueſactus, *adſueſactus* 4. 24
inſueta corpora ad C. 1. 78
inſuetus laboris 7. 30. navigandi 5. 6
in ſumma A. 71
inſuper injicere C. 2. 9
integer a labore 3. 25
integere 7. 73. foſſam cratibus 7. 79. tentoria 8. 5
integerrima omnia ſunt ad C. 1. 85
integris rebus 8. 32. viribus repugnare 3. 4
de integro pugnare H. 35
in integrum reſtituere C. 3. 1
intempeſta nox Af. 47
intentare manus H. 22
intenti oculi menteſque ad 2. 25
intercedere, *proteſtari* 8. 52
intercedunt ſilvæ 1. 39
intercepta epiſtola 5. 48
interceſſio C. 1. 2. tribunicia C. 1. 7
intercidere venas fontis 8. 43
intercipere H. 27
intercipi adventu 5. 39
interciſi colles vallibus A. 72. ſpatio A. 73.
interciſum jugum a 8. 14
intercludere cui fugam 7. 11. quem commeatu 1. 48. re frumentaria 1. 23
interclnſa itinera 3. 3
interclufus omni exitu 7. 44
interdicere cui aqua & igni 6. 43. loco 1. 46.
interdiu Af. 91
intereſſe caſibus belli A. 75. quantopere 2. 5.
interjecto brevi ſpatio 3. 4.
interjectum ſpatium Af. 59
interjicere aliquos 7. 80.
interitio centurionum H. 24.
intermiſſa collibus planities. 7. 70.
intermiſſæ paribus ſpatiis trabes 7. 23
intermiſſa paullum flamma 5. 43
non intermiſſa tempora ad laborem 5. 11
intermiſſis magiſtratibus 7. 33
intermiſſo brevi tempore 4. 34. vento 5. 8. uno die 7. 81
intermittere neque diem, neque noctem 5. 38. tempus a labore C. 1. 32
intermittit flumen 1. 38. hoſtis 2. 25
internecio exercitus 1. 13
ad internecionem funditus deleri Af. 52. gentem redigere 2. 28
internuntii C. 1. 20
interpellare dicentem C. 2. 3. victoriam C. 3. 70.
interponere fidem cui 5. 6. in re omni A. 63
interpoſita cauſſa 1. 42
interpretes quotidiani 1. 19
interrumpere colloquium C. 1. ? 75. orationem C. 3. 19. pontem 7. 19. & C. 1. 16
interſcindere aggerem 7. 24. pontem 2. 9

in-

interſepire A. 6
intervallo pedum duorum 4. 17
interventu noctis 3. 15
intexere quid coriis 7. 22
intexta vimina 2. 33
intoleranda frigora 8. 4
intolerantius *adv.* 7. 51
interquere talum H. 38
intrinſecus adoriri aciem Af. 17
introducere exemplum in rep. C. 1. 7. exercitum in 2. 10
introitus C. 1. 21. præcluſi 5. 9
intromittere ſubſidio H. 34
introrſus perſpicere 2. 18
introrſus pertinet ſilva 6. 9
introrumpere 5. 51
invenire ex quo, *cognoſcere* 2. 16
in -- verſus 7. 8.
inveteraſcit conſuetudo 5. 41. exercitus in 2. 1. miles C. 1. 44
inveteraſſe bello C. 3. 110
invicem in armis eſſe 4. 1. integri ſuccedunt defatigatis 7. 85. prœliari 8. 19. requieſcere C. 3. 98
inviſus, *non viſus*, C. 2. 4
inultum pati quid 8. 48
invocare fidem cujus 8. 48
involare ad A. 52
inutilis ad 4. 29
ire iter conſtitutum Af. 6
inceptum Af. 75. ſubſidio cui 7. 62
irridicule 1. 42
irriſui eſſe C. 2. 15
irrumpere oppidum C. 1. 27
iſtuc ætatis cum eſſet Af. 22
iter anguſtum & difficile 1. 6. convertere 1. 23. facile & expeditum 1. 6. habere ad C. 1. 24. paucorum dierum 4. 7
ex itinere locum oppugnare 2. 6
itineribus maximis 1. 7
juba equi 1. 48
jubere, ne *an Cæſaris* C. 3. 98. not.
judicaverunt ſibi ipſi 7. 52
judicium optimum de quo facere 1. 41. ſenatus ſervare 1. 45
jugulationem facere H. 16. & 22
jugum montis ſummum 1. 21
ſub jugum mittere 1. 7
jugi collibus occupatis 7. 36
in jugo conſiſtere 6. 39
jumenta prava 4. 2.
junctura tignorum 4. 17
jungere equum equo 8. 48
jurare in verba C. 1. 76
jurejurando obſtringere quem 1. 31
juris ſui civitas 8. 52
in jus adire C. 1. 87
jus dicere 6. 22
jusjurandum inter ſe dare ſanctiſſimum 7. 66
jus legatorum conſervare 3. 16
jus ſuum exſequi armis 1. 4
juſta altitudo 7. 23. funera conficere 6. 18. magnitudo ad A. 44
juſtus timor 8. 48

L

Labefacta pars muri C. 2. 22
labi ſpe 5. 55
labitur plebs propter imprudentiam 5. 3
laborantibus ſubſidio mittere 1. 52
laborare ab re frumentaria 7. 10. animo, ut 7. 31. ex ære alieno C. 3. 22
laborem ſumere 4. 14
laboris ſummi eſſe 4. 2
labra cornuum 6. 27
labra foſſæ ſummæ diſtant 7. 72
laceſſere hoſtem 4. 34. prœlio 1. 15. & C. 1. 42. & c. 81
lacrymas tenere 1. 39
cum lacrymis multis complecti quem 1. 20
lædere fidem 6. 7
languide negligenterque Af. 18
languidius verſari in opere 7. 27
laniſta Af. 71
lapidare H. 22
lapilli minuti Af. 27
lapſana *radix* C. 3. 48. not.
largiter poſſe apud quem 1. 18
laterculus C. 2. 9
ab latere aperto 4. 26.
latere aperto adgredi 1. 25
lateritius C. 2. 9. murus C. 2. 15
lateritia turris C. 2. 11
lati ſunt nuncii C. 3. 101
latitudo foſſæ 2. 12
latius fama percrebuit C. 3. 79. perſcribere C. 2. 17
latiſſimum flumen 2. 27
lator C. 1. 5
latrociniis ſe alere 8. 47
laus bellica 6. 23
legatio communis 3. 8
legationem ad quem ſuſcipere 1. 3
legatos mittere de re 1. 27. & 2. 2
legitimum tempus C. 1. 32
legumina C. 3. 46
lenis ventus 4. 18

lenitas fluminis 1.12
leniter acclivis 2.29. & 7. 19. declivis 7. 81. conſequi Af. 12. iter facere Af. 6
lentius agere A. 21.
lenunculus navigium C. 2. 43
lenunculari, ibid. notis
lex *pactio*, *fœdus* 1. 3
libenti animo Af. 33
libentiſſimo animo C. 1. 15
liber ab re 7. 56.
liberaliter oratione proſequi 2. 5
liberius atque audacius dicere 1. 8
libertas vitæ 4. 1
libertatem eripere cui 1. 17
libertati natura ſtudere 3. 10
ad libram quid facere C. 3. 40
libriles fundæ 7. 81
licentia nocturni temporis C. 1. 21
liceri contra 1. 18
lignari Af. 31
lignatio 5. 39
lignatores 5. 26
lilium *in munitione* 7. 73
limoſa aqua A. 5.
lingua quadam uti conſuetudine 1. 47
lingula *terræ*, *montis* 3. 12
lini inopia 3. 13
linter 1. 53
lintribus & ſcaphis C. 1. 28
liqueſcit aqua A. 5
litata eſt interitio, *penſata* H. 24
litem æſtimare 5. 1
litore conſtituere naves 4. 23
litteris confiſi minus memoriæ ſtudent 6. 13
loca complexa multitudine 3. 3
locatum caſtellum in monte Af. 36
loci patentes 1. 10. frumentarii ibid.
in loco eo res eſt 2. 26
loco eodem quem habere, quo 1. 26. illuſtriore natus 6. 18. quem pellere Af. 6. ſummo natus 7. 39
locum amicitiæ apud quem tenere 1. 20
capere ex omni proſpectu A. 15
miſericordiæ relinquere C. 1. 84
locus opportunus atque idoneus 2. 8
longe ampliſſimus 3. 8
non longe ex loco 5. 12
longe millia paſſuum XV. 2. 7. 16
longinqua conſuetudo 1. 47. oppugnatio C. 3. 80
longinquæ nationis 7. 77
longinquitas temporis C. 1. 29
in longiorem diem quid conferre 1. 40
longurii 7. 84
longuriis adfixum 3. 14
loqui ad hunc modum 2. 31
loricatus elephantus Af. 72
loricula viminea 8. 9
prima luce 1. 22
ſub lucem 7. 61
lucrifacere maleficium H. 36
luctuoſa pernicies H. 17
ludus, *locus gladiatorum*, C. 1. 14
luminibus jam accenſis Af. 56
luna nova 1. 50. plena 4. 29
lunata caſtra A. 80
luſtrare exercitum 8. 52

M

MAceriam tranſcendere 7. 70
machinationes inſtruere 2. 30. tantæ altitudinis 2. 31
magiſtratus creatur annuus 1. 16
magiſtratu ſummo præeſſe 1. 16
magnificentia 8. 51
magnitudo aquæ C. 1. 40
non magnopere ſervare ordines C. 1. 44
majores natu 2. 13
malacia atque tranquillitas 3. 15
maleficium C. 1. 22
ſine maleficio ullo iter facere 1. 7. tranſire 1. 9
male haberi C. 1. 81. vagari Af. 21
mali navium 3. 14
malis commiſſis, *trabibus* 7. 22
malleoli A. 14
mandare cui magiſtratum C. 3. 59
mandata dare Af. 2
in mandatis cui quid dare 1. 43
cum mandatis mittere 1. 35
a mane diei Af. 42
primo mane Af. 62
manere ad exercitum 5. 53
manetur 5. 31
manipulus militum 6. 33
manipulares C. 3. 53
manipulos laxare 2. 25
manſuefieri 6. 27
manuballiſta 7. 25. not.
manu factus tumulus A. 72
manumittere ſervitia Af. 88
manus dare cui, *cedere* 5. 31
per manus, *manibus* 6. 37

ma-

manus tendere ad 2. 13
mare concluſum 3. 9
mare Oceanus 3. 7
mari uti 3. 8
maritimæ res 4. 23
Mare pari prælium inire 8. 19
matara telum 1. 26
materia, *trabes* 4. 18. & C. 2. 11. cæſa 3. 29
materiari 7. 73
materies arida 7. 24
in matrimonium filiam cui dare 1. 3
maturæ hiemes 4. 20
maturare proficiſci 1. 7. facere 2. 5
matureſcere frumenta incipiunt 6. 28
a maturitate multum abeſſe C. 1. 48
maturrime rebus occurrere 1. 33
mederi inopiæ 5. 24
ad mediam noctem 55. 31
de medio quem tollere H. 1
mediterraneæ regiones 5. 12
memoriæ ſtudere 6. 13
paullo ſupra memoriam hanc 6. 18
memoriam injuriarum deponere 1. 14
memoriam prodere 1. 14
memoria cujus ſollicitus 8. 34
mens reſiſtens ad calamitates 3. 19
menſuræ certæ ex aqua 5. 13. itinerum 6. 24
mente alienata 6. 40
mente atque animo C. 1. 21
mercari victum Af. 62
merces habitationis annua C. 3. 21
meridiano tempore C. 3. 75
metatis caſtris 8. 15
metiri frumentum militibus, 1. 16
ad milliarium octavum H. 23
quam minimum ſpatii 3. 19
minus 11. paſſuum millia 2. 7
minuta prœlia Af. 29
minutatim Af. 31. cedere Af. 78
mirifica corpora Af. 40
mirificum & optandum tempus H. 29
miſerari fortunam 7. 1. mortem ſuam C. 2. 41. periculum 1. 39
in miſericordia conſiſtere C. 1. 85
miſerrima rei memoria 8. 34
miſſi ſunt facti H. 12
miſſum quem facere Af. 54
miſſionis præmium ferre C. 1. 86
miſſo ſenatu ad veſperum C. 1. 3
miſſu Cæſaris 5. 27
miſſus telorum H. 17
mitiſſime appellare quem 7. 43
mittere frumentatum 4. 32. lapillos contra Af. 37. rogatum auxilium 1. 11
ſigna timoris, *dare* C. 1. 71
tela Af. 71. 38
mitti oratio ex ore alterius videtur C. 1. 2
mobilis in conſiliis capiendis 4. 5
mobilitas animi & levitas 2. 1. equitum 4. 33.
mobiliter celeriterque 3. 10. & A. 17
moderari ac flectere equos 4. 33. rem 8. 52
moderatius inſequi 8. 12
modum certum agri habere 6. 21
in modum coronæ Af. 70
ad modum hunc factæ naves 3. 13
moles adæquata mœnibus 3. 12
molimentum 1. 34
molita cibaria 1. 5
mollire clivum 7. 46
mollis mens 3. 19
mollities animi 7. 20. & C. 77
momenta parva C. 1. 21. & C. 3. 68
momento levi æſtimare quid 7. 39
momentum magnum adferre ad C. 1. 51
momentum magnum in utramque partem habere C. 3. 70
mons impendet 1. 6
montibus contineri 3. 1
montoſa loca C. 1. 66. & 3. 42
mora diei illata C. 3. 75. interpoſita 4. 11
morantur auxilia 7. 78
morari atque impedire iter cujus 7. 40. dextram cujus 5. 44. paulliſper apud 1. 7. quem a ſpe C. 2. 39
moratur circumdare 8. 24
non moratur dolorem ſuum, quin A. 55
moratur id reditum C. 3. 82
mortem ſibi conſciſcere 1. 4
mortiferum vulnus 8. 23
ad motum fortunæ ſe movere C. 2. 37
motus regionis 5. 5
movere caſtra Af. 6. quem loco C. 3. 74. ſe loco 3. 15

mulio 7. 45
ad multam noctem 1. 26
multa nocte 3. 26
multare agris 7. 54
multitudine tantum poſſe 2. 8
multo die 1. 22
munera ampliſſima mittere 1. 43
munimenta inſtar muri 2. 17
munitiſſima manu caſtra 5. 57
munitum manu oppidum 3. 23
munus militiæ ſuſtinere 6. 17
muralia pila 5. 40
muralis falx 3. 14
ex muro quid petere 2. 13
muſculi, *machina* 7. 84. & 2. 10
mutilus cornibus 6. 26
mutuari auxilia a quo ad 8. 21. pecuniam C. 1. 60
mutuas pecunias ſumere a C. 1. 39
pro mutuo C. 3. 32
myoparo, *navis* A. 46

N

Nardus H. 33
naſcitur initium belli 8. 6.
collis pari acclivitate 2. 18
nata a timore profectio 7. 43
natus ampliſſimo genere 4. 12. imperio 7. 37
natum eſt victoriæ initium A. 76
nativus murus 6. 9
naturale & domeſticum bonum A. 12
naturalis tumulus A. 72.
naturaliter innata alacritas C. 1. 92
navalia caſtra 5. 22
naves præparatæ ad incendium C. 3. 101
navibus tranſire flumen 4. 17
navicula 1. 53. & C. 2. 3
navigatio impedita 3. 9
navigiolum parvum Af. 63
navigium minus C. 3. 28
navis e portu profecta 3. 14. ornatiſſima 3. 14. paratiſſima, ibid.
nauſea confectus C. 3. 2. 28.
nauticarum rerum ſcientia 3. 8
nebula craſſiſſima H. 6
ad necem duci Af. 28
neceſſarii & conſanguinei populi 1. 11
ad neceſſitatem conſtituta ædificia 8. 5
neceſſitates 7. 89. privatæ C. 1. 8
neceſſitudines regni, *amicitiæ* C. 3. 106
necubi 7. 35. negotiandi cauſſa conſiſtere 7. 42
negotium cui dare, ut 2. 2
ad neminem unum, *nemini ſoli* C. 3. 18
neque multum abfuit, quin C. 2. 33
nequidquam implorare C. 1. 1. quærere fugam 8. 19
neu 2. 21
nihil aliud, niſi Af. 69
nihilo ſecius 4. 17
nimbus ingens exortus eſt Af. 47
niti ad faciendum quid 7. 63
contra quem C. 2. 37
nix altiſſima 7. 8. profluit ex montibus C. 1. 48
nobilis fama 7. 77
nobilitas omnis 1. 31
nobilitatem virtutis & generis habere ſummam 8. 45. habet locus A. 72
de media nocte 7. 45.
nocte multa 3. 26. & 7. 28
de nocte proficiſci C. 1. 51
nocte media 2. 7
noctis tempus H. 12
nocturna conſilia 5. 53
nomen capere ex 1. 13
nominatim conſpectus 1. 29. quos appellare 2. 25
nomine obſidum 3. 40. prædæ 8. 4. ſuo quem odiſſe 1. 18
non aliter jam ſentire, quin 7. 44
non nemo Af. 3
notare ignominia C. 3. 74. armis, *cohibere* C. 1. 7
notitiam feminæ habere 6. 20
novis rebus ſtudere 1. 9
noviſſimum agmen 1. 15
novus homo Af. 57
nudare naves militibus A. 11
nudata caſtra 2. 23
nudatus eſt murus defenſoribus 2
nudo corpore pugnare 1. 25
numerare pecuniam, *ſolvere* Af. 64
numero *additur numerabilibus* 1. 1. & 2. 4. & C. 3. 53. hoſtium quem habere 6. 6
numerum inire 7. 76
numerus frumenti 8. 38. & Af. 8
nuncupatis votis C. 1. 6
nuptum collocare 1. 18
nutricius C. 3. 108. & cap. 112

O

OBærati 1. 4
obcæcatus metu ac terrore Af. 40
obducere foſſam 2. 8
objectare *quid cui* C. 3. 48
objectatio C. 3. 60
objectu plutei C. 2. 15
objicere auribus hominum H. 30
obire omnia per ſe 5. 33
obligare vulnus Af. 88
obliquum iter C. 1. 70
obſequentia, *obſequium* 7. 29
obſeſſio 7. 36
obſeſſus omnibus rebus C. 1. 84
obſidere vias 5. 40
obſidibus civitatem firmare 8. 27
obſidione premere hoſtem 7. 32
obſiſtere 7. 29
obſtinare 55. 6.
obſtringere quem jurejurando 1. 31. beneficio 1. 9
obtectus armis C. 3. 19.
obtemperare imperio cujus 4. 21
obvenire cui 2. 23
obviam contra venire 7. 38. procedere 8. 51
occaſio temporis C. 3. 79
occaſionem quærere C. 2. 14
occulte conſtituere inter ſe 7. 83
occultare ſe inter 7. 38
occultiſſime C. 3. 67
ex occulto inſidiari 6. 33
in occulto queri 1. 32
in occultum ſe abdere 7. 30
occultus locus 5. 32
occupatum animum habere in A. 15
occurrere bello 4. 6. ſubſidio Af. 18
occurſare gladio 5. 4
ad Oceanum *verſus* 6. 32
Oceanus mare 3. 7. apertiſſimus 3. 9. vaſtiſſimus ibid.
ab octavis ordinibus C. 3. 53
octoni ordines 7. 73
ſub oculis acceptum detrimentum C. 1. 71
ſub oculis omnium dimicare 5. 16
oculis judicare 1. 12
offendere pedem H. 23
offenſio animi 1. 19
offerre ſe hoſtibus 4. 12. ultro morti 7. 77
officere iter Af. 61. proſpectui Af. 52
officinæ armorum C. 1. 34
officinas ferrarias inſtruere Af. 20
in officio continere 3. 11
ab officio diſcedere 1. 40
officium quotidianum itineris C. 1. 80
olivetum arboribus condenſum Af. 50
oneraria navis 4. 22
onus injungere 8. 6
onuſta remigum triremis Af. 63
in opere eſſe 8. 24
opere munitus locus 5. 9
operoſa machinatio A. 9
operoſe 8. procem.
opima cœna H. 35
opinione celerius 2. 3
propter opinionem virtutis 2. 8
opinionem habere virtutis 7. 83. virtutis capere 8. 8. rei perferre ad 2. 35. timoris præbere 3. 17
oppidum Uzitæ Af. 58
oppidani 2. 7
opplere lapidibus A. 19
opportuniſſimus ac fructuoſiſſimus locus 1. 30
opportunitas datur 3. 17
opportunitatem habet ad 7. 33
opportunitates loci 3. 12
oppreſſus luce 8. 14
oppugnare impetu 2. 6
oppugnationis ſcientia 7. 29
ſi quid opus eſt facto 1. 42
ora maritima 3. 8
orare precibus 7. 78. & Af. 91
in orbem conſiſtere 5. 33
orbem facere 4. 37. & A. 40
in orbem ſe recipere A. 49
ordinatim ſequi Af. 12. ſtruere C. 2. 10
ordinem ducere C. 3. 104
ordines ampliores C. 1. 77. inferiores legionum 6. 39. militiæ octavi C. 3. 53. primi 5. 44. & 6. 6
oriuntur Belgæ, *habitare incipiunt* 1. 1
oritur ſilva 6. 24
oſtentare ſe inani ſimulatione 7. 15
oſtiaria pecunia C. 3. 32

P

PAbulari 5. 17. & 3. 65
pabulatio 7. 16
pabulatores 5. 17. & C. 1. 40. C. & 80.
pabulum conſumere 7. 18

de

de pace ad quem venire 2. 6
pacem redimere datis obſidibus 1. 32
per pactiones C. 3. 19
pactiones interponere A. 71
paludatus C. 1. 6
palus non magna 2. 9
paluſtris locus 7. 20
panicum, *frumentum* C. 2. 22
parare arma contra 8. 55. fugam 7. 61. ſe ad caſum 7. 41. ſibi fuga ſalutem Af. 85
parat expectare 7. 71
paratiſſimus animus 8. 42
paratus ad pericula ſubeunda 1. 5
paratus animo 7. 19. decertare 1. 44
parce & paullatim metiri frumentum 7. 71
parcendo longius toleratur 7. 71
parentare cui 7. 17
parere ſibi ſalutem per C. 3. 99. fuga Af. 50
partiri exercitum 3. 10. inter ſe officia C. 1. 38
partitis temporibus 7. 24
partito exercitu 6. 32
parvula cauſſa C. 3. 72. proclivitas Af. 37. prœlia 5. 10. & 2. 30
ab parvulis ſtudere labori 6. 20
parvulum detrimentum 5. 52
paſſim fugere 4. 14
paſſis manibus petere 2. 13. implorare 1. 51. obteſtari 7. 47. palmis petere C. 3. 98
paſſus capillus 7. 48
patefacere iter per 3. 1
patentioribus locis 7. 28
patere in latitudinem 1. 2. & 2. 7
patet latitudo 6. 23. planities in 7. 69. ſilva in longitudinem 6. 28
patienter ferre 7. 77. & C. 1. 85
patres familiæ C. 2. 44
patrocinari loco H. 29
pavimentum C. 5. 105
paulatim proceditur C. 1. 80
paululum frumenti C. 1. 78
paulum abfuit, quin C. 2. 35
paulum modo 4. 25
peccare cujus nomine A. 50
peccare in quo 1. 47
peccatorum conſcientia Af. 28
pecuniaria res C. 3. 59
pedale lignum C. 2. 2
pedalis trabs 3. 13
pedem referre 4. 25
pede preſſo appropinquare H. 29
pedeſtre prœlium 4. 24. H. 15
pedeſtria itinera 3. 9
pedibus prœliari 4. 2
peditatus 5. 38
pelagus petere remis H. 40
ſub pellibus contineri 3. 29. hiemare C. 3. 13
pellibus ſcuta inducere 2. 33
pendere pœnas 6. 8
penes quem ſunt amiſſa C. 1. 87
penſionibus pecuniam ſolvere Af. 90
penteris, *navis* A. 47
per ætatem, *propter* 2. 16
peracto conſulatu C. 1. 11
peragitatus a quo C. 1. 80
percitus ira Af. 46
percrebuit fama per C. 3. 43
percurrere conventus omnes 8. 46
per temonem 4. 35
percunctatio 5. 13
percutere caput gladio 8. 23. fœdera A. 44. ſecuri H. 21
percuti gladio brachium Af. 85
perditi homines 3. 17
perdolere C. 2. 15
perducitur res diſputatione ad mediam noctem 5. 31
perendino die 5. 30
perennis fons 8. 43
perequitare per 7. 66
perfacile factu 1. 3. & 7. 64
perficere bellum C. 2. 13. curſum C. 2. 3
per fidem quem circumvenire 1. 46
perforare triremem A. 25
perfringere hoſtium phalangem 1. 25
perfuga 1. 28
perfugere ad quem 1. 27
pergere ad caſtra 3. 18. iter cœptum Af. 69
periclitari quid 2. 8
periclitatur vita 6. 33
a periculo abeſſe 2. 11
in periculo verſari 2. 26
periculum facere fortunæ 8. 34. præſtare C. 3. 17
perimpeditus locus Af. 58
periti regionum C. 1. 17
peritiſſimus rei militaris 1. 21
peritus ſcientia mirabili Af. 31
perlui in flumine 6. 20
permiſtus cum 7. 62
permittere ſe in quem, *irruere* 8. 48. tela longius 8. 9
permoveri animo 7. 53
permulcere cujus animum 4. 6

ad

ad perpendiculum dirigere 4. 17
perperam pervenire H. 12
perpetuæ paludes 6. 5. ſilvæ ibid. trabes 7. 23
perſequi bello quem 1. 13. injurias ſuas 7. 28. mortem cujus 7. 38
perſeverare curſum Af. 18
perſpeculari de vallo Af. 31
perſtare in ſententia 7. 26. & Af. 91
pertentare vadum A. 17
pertinaciter 8. 41
pertinent ad ſummas Alpes, *pertingunt* 3. 1
pertinet ſilva a flumine ad 5. 3
pertingere a loco ad C. 3. 68
pertractare beſtiam manibus Af. 74
perturbari animo 2. 21
pervulgare C. 2. 19. & A. 72
peſtilentia conflictari C. 2. 2. conſumpſit multos C. 3. 87
petere ac deprecari quid 2. 31
petitio ſacerdotii 8. 50
petulantia Af. 54
phalangæ, *ligna rotunda*, C. 2. 10
pila conjicere in hoſtes 1. 52. jacere in 6. 7.
pilum mittere in hoſtes 5. 44
pinnæ 5. 40
piſcatoriæ naves C. 2. 4
placide leniterque procedere Af. 70. progredi 6. 7
planitia C. 1. 43. not. & H. 7
planities adjecta 3. 1
plebes ac multitudo A. 5
plene perfectæ munitiones 3. 3
pleniſſimæ viæ C. 2. 25
pleniſſima legio 3. 2
plenus ſpei atque animi C. 2. 5
plumbum album 5. 12
plutei, *machinæ*. C. 2. 9. & C. 1. 25
plutei turrium, *tabulæ* 7. 25
pœnam ſibi contrahere 8. 22.
pœna ſequitur damnatum, ut 1. 4
pœnas a quo repetere 1. 30. perſolvere 1. 12
pœnitet, quod C. 2. 32
pollere plurimum in C. 1. 4
pollicitationibus magnis cui perſuadere 3. 18
pondere adfligere 6. 27
pondo argenti xx. millia C. 2. 18
ponere arma 4. 37. caſtra pro oppido 7. 36. inſidias H. 40. ſalutis auxilium in re 5. 48
pons erat in flumine 2. 5
pontem interſcindere 2. 9
pontes conſternere 8. 9
pontones C. 3. 29
porrecta loca 2. 19
porrigere aciem Af. 17
portibus raris 3. 12
portorium 1. 18. & A. 13
poſita contra regionis provincia 3. 9. ſub ſeptemtrionibus 1. 16
poſitum certamen in 3. 14
poſitus eſt vicus in valle 3. 1
poſitu munitum oppidum A. 72
poſſe largiter apud quem 1. 18. nihil equitatu 2. 17. quid virtute 2. 8
poſſeſſionibus expellere 6. 21
poſt caſtra quæ erant 2. 5
poſteritatis rationem habere C. 1. 13
poſterum diem conſtituere 1. 23
poſt montem ſe occultare 7. 83
poſtulationes 1. 15
potentatus 1. 31
potentiam cujus deminuere 1. 18
in poteſtatem habere C. 1. 25
poteſtatem pugnandi facere cui 1. 50. ſui facere 1. 40. & H. 24. vitæ neciſque in quem habere 1. 16. & 6. 18
potiorem vita rem habere C. 1. 9
potiri Galliæ 1. 3. hoſtium Af. 18. imperio 1. 2. præda 8. 5. victoria 3. 24
præacutæ falces 3. 14. trabes 2. 29
præaltum jugum Af. 37
præbita facultas 8. prœm.
præcavere ſibi, ne 1. 38
præcedere virtute quem 1. 1
præceps locus 8. 42
præcidere manus cui 8. 44
præcipere animo quid, *antecapere coloniis* C. 3. 87. triumphi lætitiam 8. 51. opinione 7. 9
præcipitare muro C. 2. 11. ſe in flumen 4. 15
præcipitat hiems C. 3. 25
præcipitem quem mittere de H. 15
præcipites ſe fugæ mandabant 2. 24
præciſis manibus H. 12
præclariſſime re geſta A. 30
præcludere portas C. 2. 19
præcurrere ante C. 2. 34. celeritate 7. 9
præcurrit fama Af. 87
præditus diligentia Af. 22

prædiicere 7. 69. ſoſſas viis C. 1. 22
præfecturæ *coloniis*, *&* *municipiis oppoſitæ* C. 1. 15
præfecturæ C. 1. 15
præferre ſe cui 2. 27
præfixi cuſpidibus aſſeres C. 2. 2
præfulgens H. 25
præjudicia belli Africi C. 2. 32
præmetuere cui 7. 49
præmunire C. 3. 58
prænuntiare adventum cujus Af. 92
præoccupare iter C. 3. 13. vias 7. 26
præoccupat timor animos 6. 40
præoptant emittere 1. 25
præpedire mentes timore H. 3
præpendere C. 2. 9
præpilata pila Af. 72
præponere hibernis quem 1. 54
prærumpuntur funes falcibus 3. 14
præruptæ ripæ 6. 6
præruptiſſima ſaxa 8. 32
præruptus deſcenſus 8. 40
præſcriptione honeſta *prætextu* C. 3. 32
præſcripto cujus facere quid C. 1. 87
ad præſcriptum alterius 1. 35
præſectis crinibus C. 3. 9
præſenſiſſe 5. 43
præſenti animo loqui Af. 46. ſe interimere Af. 88
præſentiſſimo animo pugnare A. 40
præſentire & animo providere 7. 30
præſepire aditus C. 1. 27
præſepto auditu 7. 77
præſidia deducere 2. 33
præſidium litterarum 9. 13
præſidium parare ſaluti H. 39. ſibi capere fuga H. 38
præſtare auctoritate inter 2. 15. gratiam parem in Af. 40
præſtolari adventum cujus C. 2. 23
præter caſtra proficiſci Af. 68
prætermittere diem 4. 13
prætextati, *pueri*, Af. 58
prætoria cohors C. 1. 75
prætorium C. 1. 76
prævallare pontem A. 19
prævertere rei 7. 33
præuſtus 5. 40
precibus deteſtari, imprecatione 6. 30.
precibus omnibus petere, ut 5. 6
prehenſiones *machinæ cochleares* C. 2. 9
prima luce 1. 22
primi civitatis 2. 3
primipilus 2. 25
primum pilum ducere 5. 35. & 6. 31
primum -- tum etiam -- accedebat 3. 2
princeps conſilii 2. 14. *primus* 1. 12. & Af. 83. prior, *centurio*, C. 3. 64. ſceleris 8. 38
principatum obtinere 1. 17
principatu dejici 7. 63
principes *primi*, fugiunt Af. 83
privatim a quo petere de 5. 3. plus poſſe, quam 1. 17
privatus ager ac ſeparatus 4. 1
pro mutuo C. 3. 32
pro i. e. *tamquam*, *ut* pro perfuga 3. 18. pro arbitro C. 3. 109
pro caſtris copias conſtituere 1. 51
pro oppido caſtra 7. 36
pro portis eſſe in ſtatione 4. 32
pro ſuggeſtu pronuntiare 6. 3
proboſcide erecta Af. 84
pro viſo quid renunciare 1. 22
quantum proceſſerunt opere C. 1. 81
procedit opus C. 1. 82
proceſſum nullum habet virtus A. 29
proceſſus *particip. progreſſus* Af. 75
proclinatam rem adjuvare 7. 42
proclivia omnia ſunt iis Af. 10
proclivitas parvula Af. 37
procumbere cui ad pedes 7. 15
procumbunt frumenta imbribus 6. 42
in procuratione regni eſſe C. 3. 104. & c. 108
proiicere memoriam 1. 13
proditio oppidi C. 3. 3. 21
producere copias pro caſtris 1. 48. rem in hiemem 4. 30. vitam aliqua re Af. 24
producitur res C. 1. 83
præliari armis C. 3. 74. contra 8. 28
prælia ſecunda facere 3. 1
prælio facto C. 3. 311
prælium adverſum 1. 18. facere 1. 13. reſtituere 1. 53
profectio, *iter* 1. 3. & c. 6. 4
profectum nequidquam eſt, quo minus 3. 4
profectus ad iter C. 1. 69
proferre in conſpectu 7. 48. mu-

nitiones C. 1. 8
proficere celeritate 5. 28. nihil in 7. 20. plus 7. 82
proficitur nihil his rebus 3. 21. parum ad 7. 66
profiteri ſe adiutorem ad rem 5. 38
profundere gaudio lacrymas A. 24
profundit ſe multitudo C. 3. 93
prognatus a 6.
prohibere portu C. 1. 31. itinere 1. 10. ſenatu C. 3. 23. a contumeliis C. 1. 23
vim hoſtium a 1. 11. quo minus 8. 34
prohiberi egreſſu C. 1. 84
projectus ac proditus a C. 1. 30
projicere lacrymas A. 24. ſe ad pedes 1. 27. ſe ex navi 4. 25. virtutem patriam 2. 15
prolatio diei C. 3. 32
proloqui verba Af. 35
ex promerito ſuo Af. 90
promiſcue 6. 20
promiſſus capillus 5. 24
promontoria eminentia C. 2. 23
promovere caſtra 1. 48. in latitudinem Af. 14. machinationes 2. 31
pronuntiato ſigno 8. 15
propinqua dies 4. 36
propinquitas hoſtium 2. 20
propinquitates ſilvarum 6. 29
propinquitatibus affinitatibuſque conjuncti 2. 4
propius locum movere caſtra 7. 18. & 20. quem accedere 7. 20
proponere edictum C. 3. 102
propoſitam ſibi ſpem habere H. 22
propoſitum tenere C. 1. 83
propter caſtra prætergredi Af. 23
proripere ſe portis foras C. 2. 12. ſe ſubito C. 1. 80
prorumpit fons 8. 41
prorutæ munitiones 3. 26
proſequi oratione 2. 5. vocibus C. 1. 69
proſpectum adimere 7. 81
proſpectus impeditur 2. 22
proſpicere rei frumentariæ 1. 23
protegere ſcutis 5. 44
proterere hoſtem in fuga 8. 48
provenerat frumentum anguſtius 5. 24
proventus, *felicitas*, *felix eventus*, C. 2. 38
in provinciam redigere 1. 45
proviſa re frumentaria 2. 2
proviſum eſt ab eo, ne 7. 20. de 3. 3
provocare ad jus C. 1. 3
provolare ſubito 2. 19
proxime a vallo H. 15
proximum dignitati ſuæ ducebat 8. 24
proximus mare, *ad mare* 3. 7. not.
publicani in ſorte C. 3. 32
puer ætate C. 3. 103.
a pueris exercitati A. 12
pugnæ rationem inſiſtere 3. 14
pugnare inter ſe præliis Af. 29
pulſus remorum 3. 13
punctum temporis C. 2. 14. & Af. 16
puppium altitudo 3. 14
purgare ſe 4. 13
purgatus cui 1. 28
puriſſimi campi Af. 19
puteos facere Af. 51. fodere A. 9
Pyra H. 33
Pyram conſtruere Af. 91

Q

Quadrageni pedes 7. 23
quadratum agmen 8. 8. ſaxum A. 2
quæſtionem habere de quo de 6. 18
quæſtionis eſt res 6. 4
quæſtorius vir Af. 34
quæſtui habere C. 3. 60
quæſtus pecuniæ 6. 16
quam ad cauſſam C. 3. 88
quandocumque fors obtulerat A. 21
poſt diem IV. quam 4. 28
quaternæ cohortes C. 1. 83
quater tantus Af. 19
queri gravius, quod 1. 16
querimonia & miſeratio C. 1. 85
quietiſſime ſe recipere C. 3. 46
quieto & æquo animo ferre C. 1. 85
in quincuncem diſpoſiti ordines 7. 73
quin *poſt* deterrere 2. 3
quinqueremis Af. 63
id, quod erat ſuſpicatus 4. 32
quod niſi, quod *redundante*, *ut in Quod ſi*, 1. 44. quod ſi (*in principio*) 1. 40. & 15. & c. 45
quoquoverſus 3. 23. & 7. 4. dimittere C. 1. 36

R

Radices collis 7. 69
montis 8. 40. C. 1. 42
rapidiſſimum flumen C. 1. 50
rapiditas fluminis 4. 17. & C. 1. 62
raptare legiones huc atque illuc Af. 73
raptim atque turbate agere C. 1. 5
rari propugnabant 5. 9
pro rata parte C. 1. 17
ratione ac conſilio vincere, 40. 8
ea ratione fecit, quod 1. 28
in ratione quantum eſt 8. 6
rebellio facta 3. 10. & 4. 39
recens prælium 4. 13
recentes ſuccedebant defatigatis 5. 16
recentioribus viribus equites Af. 78
receptaculum C. 2. 8. & Af. 9
in receptu H. 25
receptui ſibi conſulere C. 3. 69
receptui canere 7. 47. & Af. 40. timere C. 3. 69
receptum habere ad 6. 8. & C. 1. 1. expeditum 4. 33
receptus fugitivis, *ſubſt.* C. 3. 110
receſſum dare cui 5. 43
recidit caſus ad 7. 1
recipere ſe fuga 1. 11. ex timore 4. 34
recipit caſus rem C. 1. 78.
recipere quem domum hoſpitio C. 2. 20. ſe ex pavore 2. 12. honeſtiſſime Af. 31. in 3. 6
recipi tecto 7. 66
reciproci pronominis neglectio Af. 79
reclinatus paullum modo 6. 26
recondita templi C. 3. 105
recreare ſe a timore A. 27
recta regione 7. 46
recto itinere contendere ad C. 1. 69
recurrere ad conditiones C. 2. 16
recuſare de ſtipendio 1. 44. periculum pro 7. 19. quo minus 1. 31
redacti in caſtra H. 15
reddere cui jus 6. 12. judicia in quem C. 2. 18
redemptio ſacramenti A. 56
redimere parvo pretio 1. 18. voluntatem cujus largitione C. 1. 39
redintegrare animum 2. 25. copias 7. 31. prælium 1. 25. & Af. 18. redintegratur ſpes 7. 25
redit ad arbitrium ejus ſumma rerum 6. 10
reditum habere in locum 8. 24
reditur cominus ad manus Af. 18
reditus in amicitiam patet 8. 3
referuntur naves eo 4. 28
reficere exercitum ex labore atque inopia 7. 32. equos, C. 2. 42. naves 4. 29. quem quiete a labore 8. 1. ſe ex labore 3. 5. & 7. 83
refringere vim fluminis 7. 56
refugere inſtantes Af. 69
e regione turris 7. 25
regnum civitatis deferre cui 5. 6
regredi retro Af. 50
regulæ quadratæ C. 2. 10
rejectæ tempeſtate naves 5. 5
rejicere equitatum 1. 24. hoſtem in oppidum 2. 33
relanguefcunt animi 2. 15. *cum* relativo repetitur nomen ipſum, ut 1. 6. *Erant itinera duo, quibus itineribus*, cetera & 1. 49. *ultra eum locum, quo in loco*. & 5. 53. *clamor oriretur, quo clamore*.
religione mendacii obſtrictus C. 1. 11
religiones ſibi fingere ex loco *omina mala*, 6. 36
religionibus deditus 6. 15. impediri 5. 6
relinquere ſibi tempus ad 5. 40
relinqui tempus munitioni voluit 5. 9
nihil reliqui ſibi fecerunt ad celeritatem 2. 26
ſi quos reliquos feciſſet fortuna 8. 24
remedia dare malis C. 1. 81
remigrare in ſuos vicos 4. 4
remis incitare navigium 3. 14
remiſſiora frigora 5. 12
remiſſior ventus C. 3. 26
remiſſus ac languidus animus C. 1. 21
remiſſus animo C. 2. 14
remittere cui 7. 20. de celeritate 5. 49. memoriam 6. 13
remittitur virtus 2. 15
remolleſcunt homines 4. 2
remos detergere C. 1. 58
removere ſe a proſpectu Af. 62
remulco abſtrahere navem C. 2. 23
ducere A. 11. C. 2. 23
remunerari præmio quem 1. 44
rhenones, *animal*, 6. 20
rhenonum tegumenta 6. 20
rurſus renovare animos Af. 18

re-

renovare bellum 3. 2. conſilia belli 8. 1
renovato curſu Af. 14
repelli a ſpe 5. 42
reperire, *inquirendo cognoſcere*, 1. 18
reperit ab aliis ſecreto, *cognoſcit* 1. 18
replere exercitum frumento 7. 56
reportari navibus 4. 29
repoſcere a quo rationem 5. 30
repræſentare quid 1. 40. not.
reprimere hoſtem oppido H. 16. vim hoſtium H. 12
repudiare gratiam 1. 40
repugnat unum rebus, quod 1. 19
repulſæ dolor C. 1. 4
requirere a quo de H. 32
reſcindere pontem 1. 7
reſcribere ad equum 1. 42
reſervare quid ad extremum conſilium 3. 3
reſidet memoria virtutis in conſilio 7. 77
reſident mentes a bello 7. 64
reſina H. 33. not.
res occaſionis, non prælii 7. 45
reſpicere poſt terga Af. 80
reſtagnat lacus C. 2. 24
reſtinguere 7. 24
reſtituere oppida 1. 28. prælium 1. 53. & 7. 87. quem in antiquum locum gratiæ atque honoris 1. 18
retardare impetum Af. 68
retinere ægre, quin C. 2. 13
non retineri, quin 1. 47
retorquere agmen C. 1. 69
retro regredi Af. 50
revellere ſcuta manibus 1. 52
reverſus, *particip.* 6. 41
reverſus eſt H. 18
revertuntur 7. 5. *Sic veteres libri*, *recentiores male* revertunt.
revincire introrſus 7. 23
revinctus in contrariam partem 4. 17
revocare quem a labore 3. 17
rheda 1. 51
ripæ altiſſimæ 2. 27
ex robore factæ naves 3. 13
ros nocturnus C. 3. 15
roſtratæ naves C. 3. 101
rubis ſentibuſque interjectis efficere ut 2. 17
rudere teguntur ædes A. 1
ruina turris concidit C. 2. 11
ruinis quid dejicere A. 1
rumores adferuntur ad quem 2. 1
rumoribus incertis ſervire 4. 5

S

Sacerdotium, *auguratus*, 8. 50
ſacerdotii petitio ibid.
ſacramenti redemptio A. 56
ſacramento dicere C. 1. 86. rogare 6. 1
ſacramentum dicere apud quem C. 1. 23
ſacroſanctus magiſtratus H. 42
ſæpe & ſæpius H. 42
ſæpenumero 1. 33
ſaginatus cæde Af. 46
ſagulum 5. 42. purpureum Af. 47
ſalinæ C. 2. 37
ſalinarum ſtagnum Af. 80
in ſalo naves ſtant Af. 62
ſalo nauſeaque confectus C. 3. 28
ſalubritas locorum 8. 52
ſalutationem facere Af. 85
ad ſalutem contendere 3. 3
ſalutis auxilium ponere in quo 5. 48
ſanare conſolatione timentes animos 8. 38. incommodum commodis 7. 29. mentem cujus C. 1. 35
ſanciri jurejurando ac fide 7. 2
ſanctius ærarium C. 1. 14
ſanctum inviolatumque nomen 3. 9
ſanctum legibus, *ſancitum* 6. 19
ſanctum quem habere, *inviolabilem* 6. 22
ſanitas, *mentis*, 1. 42
ad ſanitatem perducere 8. 22. & Af. 4. reverti 1. 42. revocare A. 24
pro ſano nihil facere 5. 7
ſarcinæ militum 7. 18
ſarcinaria jumenta C. 1. 81
ſub ſarcinis exercitum adoriri 2. 17
ſarcire detrimentum C. 3. 67. infamiam C. 3. 74
ſarmenta 3. 18
ſata manu C. 3. 44
ſatis eſt cauſſæ, quare 1. 19
ſatisfacere de injuriis 5. 1
ſatis habere, *ſequente infinito* 1. 15. profectum ad laudem arbitratus 4. 19
ſauciare quem plagis A. 52
ſaxa magni ponderis 2. 29
ſcalis admotis C. 3. 63
ſcandere manu vallum 5. 51
ſcandulæ 8. 42
ſcaphæ A. 17. Antonianæ C. 3. 24
ſcaphis lintribuſque C. 1. 28
ſcienter A. 17

ſcientia linguæ 1. 47
ſcientiam ſummam rei habere 3. 23
ſcientius *adv.* 7. 22
ſcindere vallum 3. 5. & 5. 51. not.
ſcopulis contineri 3. 13
ſcorpio machina 7. 25
ſcrobes fodere 7. 73
ſcutati milites C. 1. 39
ſcutorum tegmenta 2. 21
ſcutulæ, *phalangæ* C. 3. 40
ſeceſſio populi C. 1. 7
nihilo ſecius 4. 17. & C. 3. 26.
ſecreto colloqui cum quo C. 1. 19. agere de 1. 31
ſectionem vendere 2. 33
ſecturæ ærariæ 3. 21
ſecunda in quem voluntas C. 2. 20
ſecundis rebus & fortuna A. 43
ſecundiores res 1. 14
ſecundius prælium 2. 9
ſecundiſſimum prælium 7. 62. & A. 11
ſecundo flumine progredi 7. 60
ſecundus ventus 4. 23
ſecundum flumen, *juxta* 2. 18
ſecuribus ſubjectus, *Romanis parere* 7. 77
ſeditioſa cujus natura A. 58. oratio 1. 17
ſeditioſiſſima oratio Af. 28
ſemel atque iterum 1. 31
ſementes facere 1. 33
ſemeſtre imperium C. 1. 9
ſemifacta porta Af. 83
ſemihora Af. 38
ſemotus locus a C. 1. 84
in ſententiam eamdem loqui C. 1. 1
ſentinæ vitiis conflictari C. 3. 28
ſentire de re ex 5. 32
ſenum pedum craſſitudo C. 2. 15
ſeorſum poſitis caſtris Af. 48
ſeparatim dicere 1. 19
ad ſeptemtriones vergere 1. 1
in ſeptemtriones ſpectare 1. 1
ſepultura quem afficere Af. 88
ſequius quid admittere H. 30
ſerenitas diei ſoliſque H. 29
ſeriſſime *adv.* C. 3. 75
ſermone cujus nota res 8. proœm.
ſerpit latius ignis C. 3. 101
ſervare ordines rectis lineis 7. 23
in ſervilem modum 6. 18
ſervilis tumultus 1. 40
ſervire auribus cujus C. 2. 27. bello 7. 34. neceſſitati temporis A. 13
ſervitia agere A. 73
ſeſquipedalis 4. 17
ſeſtertium cum adverb. C. 2. 18.
ſexagies C. 1. 23
ſeveritas imperii 7. 4
ſevocare quem 5. 6
ſexagies ſeſtertium C. 1. 23
ſexies ſeni dies C. 3. 20
ſiccitas paludis 4. 38
ſiccitates 5. 24
ſigillatim 3. 2. & 5. 4
ſigna concinunt C. 3. 92
ſignatæ litteræ Af. 4. tabellæ Af. 3
ſignifera 2. 25
ſignificare voce 2. 13
ſignificatio fit adventus 6. 28
ſignificationem ignibus facere 2. 33
ſignum, *teſſera*, 2. 20
ſigno felicitatis dato Af. 83
ſileat verbum facere H. 3
ſilentio audiri a quo C. 3. 19. egredi 7. 11. & 7. 18. noctis 7. 26. & 7. 36
ſilva oritur 6. 24. flectit ſe, ibidem
ſilveſtris collis 2. 18
ſimul, *ſimulac*, C. 1. 30
ſimulatio itineris 6. 7
ſimultates ſummæ 5. 44
ſincere pronunciare 7. 20
ſingularis *ſeparatus* 4. 26
ſub ſiniſtra 5. 8
ſiniſtrorſus 6. 24
ſi qua ex parte 7. 28
ſi quando quid Pompejus faceret C. 3. 82
ſitus oppidorum 3. 12
ſocietas conſiliorum 8. 3
ſolis occaſu 1. 50
ſub ſolis occaſum 2. 11
ad ſolis occaſum jam erat Af. 70
in ſolitudinem ſe abdere 4. 18
ſolitudines circum ſe habere 6. 22
ſollicitare quem, ut 3. 8
ſollicitari a quo 2. 1. metu ac triſtitia Af. 10
ſollicitatus a quo pecunia 7. 37
ſolvere a terra C. 3. 101. naves 5. 8
ſolvit tertia vigilia, *incipit navigare*, 4. 23
ſolum agri 1. 11
ſoror ex matre 1. 18
ſors incommodi 8. 1. mali incidit illi 8. 12
ſortes & vaticinationes 1. 50
ſortibus de quo conſulere 1. 53
nihil ſpatii cui dare ad 4. 13
ſpatio ac tempore dato 8. 31.

æquo abeſſe a 1.43. intercluſo H.23
a ſpatio magno inſtituere quid 2.30
ſpatium annuum C.3.3. convaleſcendi dare Af.25. diei 2.11. itineris longum C.1.24. magnum abeſſe 2.17. magnum conficere 3.29. non fuit tali tempore ad 7.40
relinquere cui ad 7.42. tridui 4.11
ſpeciaria C.3.53
ad ſpeciem re uti 1.51
ſpeciem theatri efficit Af.37
ſpecies nova atque inuſitata 2.31
ſpecioſa cauſſa A.49
ſpecioſiſſime inſtruere Af.48
ſpectare in ſeptentriones 1.1
ſpeculari eventum 8.23
ſpeculator 2.11
ſpeculatores apparitoreſque Af. 37
ſpeculatoria navigia 4.26
ſpe dejectus 1.8
a ſpe repelli 5.42
ſpem inferre 2.25
in ſpem magnam venire, fore 1.42. ſummam venire rei obtinendæ 1.18
ſpes conſiſtit in 2.33. diſceſſit ei 2.7. extrema ſalutis 27.2. fefellit eum de 2.10. major proponitur C.3.49
ſpiritus *plur. ſuperbia* 1.33. accedit cui C.1.72. magnos ſibi tumere 2.4
ſua ſponte reperire A.3
ſtabilitas pedum 4.33
ſtant naves in ſalo Af.62
ſtationes equitum 2.18
ſtativa caſtra C.3.30
ſtat per eum, quominus C.1.41. & C.2.13
ſtatuere de quo 1.19. gravius in quem 1.20
ſtatumina navium C.1.54
ſtatura alitur 6.20
ſtaturæ tantulæ homines 2.30
ad ſtatutum diem C.2.19
ſtili cæci Af.31
ſtimulis ſe inducere 7.82
ſtipendiariæ civitates 1.30
ſtipendiarii Æduorum 7.10
ſtipendiarium fieri 1.36
ſtipendio liberatus, *tributo* 5.27
ſtipendio octavo functa legio 8.8
ſtipendium dependere 1.44. imponere victis 1.44
ſtirpem ſceleratorum hominum interficere 6.33
ſtirps civitatis tollitur 6.33
ſtoriæ, *tegumenta*, C.2.9
ſtramenta 7.45
ſtramentitiæ caſæ H.16
ſtramentis tectæ caſæ 5.43
ſtrepitus rotarum 4.33
ſtricta folia ex arboribus C.3.18
ſtudere prædæ 7.28
ſtudio multitudinis impelli ad 7.20
ſtudioſe capere feras 6.27
ſtudioſiſſime permanere in labore 8.4
ſtudium cui accedit re 2.7
ſtupa C.3.101
ſubactus inopia 7.77
ſubcoactus, *gevvalckt* C.3.44
ſub diſceſſu 8.49
ſub ditione cujus eſſe A.66
ſubdola oratio 7.31
ſubducere naves C.3.23. vela A.45. ſe clam. Af.93
ſubductiones navium 5.1. & c.11
ſubeſt hiems 3.27. nox C.3.97
ſubjicere navigationem hiemi 4.36
ſubire conditionem pacis 7.78. crimen 8. proœm. deditionem C.1.81. iniquiſſimum locum 2.27. in locum A.74
ſubita & repentina conſilia 3.8
ſublati prælio, *ſuperbi* 1.15
ſublatus victoria 5.38
ſublicæ 4.17
ſublicis in terram dimiſſis C.3.49
ſub lucem 7.83
ſubluit flumen montem C.3.97. radices collis 7.69
ſubminiſtrare auxilia Af.19. defatigatis integros Af.78. frumentum 1.40
ſubmiſſa oratio C.3.19
ſubmiſſior calamitate 8.31
ſubmittere auxilia Af.78. copias auxilio 7.81 ſubſidia cui 4.26
ſubmotis hoſtibus 6.31
ſubmovere quem longius 8.10
ſubnubila nox C.3.54
ſubruere arbores a radicibus 6.26. murum 2.6
ſubruta turris C.2.12
ſubrutus tenebris aquaque Af.47
ſubſequi cum copiis 2.11. quem 4.26
ſubſidere in loco 6.35
ſubſidit aqua A.5
ſubſidiari 8.13
ſubſidiaria acies Af.59
ſubſidiariæ cohortes C.1.83. naves A.14
ſubſidio ducere 2.8. ire Af.11

ſub-

ſubſidium mittere 2. 9. inopiæ C. 1. 48. ponere ſibi in re 2. 11
ad ſubſidium venire H. 31
ſubſiſtere in loco C. 1. 79
ſubſtructiones operis C. 2. 25
ſubtrahere aggerem cuniculis 7. 22
ſubvectiones duræ 7. 10
ſubvehere quid flumine navibus 1. 16
ſuccedere portis 2. 6
ſuccedit tempus melius C. 3. 49
ſuccenſa eſt turris 5. 43
ſuccidere arbores 5. 9. frumenta 4. 19
ſuccumbere labori 7. 86
ſudibus acutis munitus 5. 18
ſuffodere equos 4. 12
ſuffragari conſilio C. 1. 61
ſuffragiis rom permittere 7. 63
de ſuggeſtu *dicere* Af. 54
pro ſuggeſtu pronuntiare 6. 3
ſumere oppidi partem ad obſidendum 8. 37. ſibi auctoritatem 2. 4. ſupplicium de 6. 43
ſummæ copiæ 5. 17
ſumma belli 1. 41. exercitus 6. 33. & C. 1. 67. rerum 1. 29. victoriæ 7. 11. & C. 1. 82
ſummam belli ad quem deferre 2. 4
ab ſummo præacutus 7. 73
ſumptuoſa funera 6. 18
ſuopte conſilio A. 23
ſuperare promontorium Af. 62. vita 6. 18
ſuperat ſententia 5. 31
ſupercilium excelſum, *eminentia loci*, Af. 53
ſuperior equitatu 7. 65
ſuperiora loca 3. 14
ſuperiores numero 8. 12. pugna 7. 80
ſuperſedere prælio 2. 8. pugnæ Af. 75
quoad ſuppeteret vita Af. 92
ſuppetias ire Af. 39. occurrere ſuis Af. 66. proficiſci cui Af. 25
ſuppetit copia frumenti 1. 3. pabuli 1. 16
ſupplementum adducere ex 7. 7
ſupplicatio XV dies decreta 2. 35. XX dierum indicitur 7. 90
ſuppliciter loqui 1. 27. & C. 3. 19
ſupplicium ſumere de 1. 31
ſupprimere iter C. 1. 66
ſuſpenſiore animo Af. 48
ſuſpicari certo Af. 3
ſuſpicatus, fore id, quod accidit, ut C. 1. 40
ſuſpicio interpoſita 4. 32. non abeſt, quin 1. 4
ſuſtentare impetum H. 17. oppidum, *defendere* 2. 6
ſuſtentatur ægre dies 5. 39
ſuſtinent agri commeatum 2. 9
ſuſtinere ſe diutius 2. 6

T

TAbernacula C. 1. 81
tabulæ litteris Græcis confectæ 1. 29. novæ C. 3. 21
IV tabulatorum turris 6. 28
tædio confectus A. 23
talea 7. 73
tantulæ ſtaturæ homines 2. 30
tantularum rerum occupationes 4. 22
tantulum ſpatium 7. 19
tantundem patet, quantum 7. 72
tardare ab acceſſu H. 38. auxilia 6. 28. celeritatem inſequendi 8. 14. quem ad inſequendum 7. 26
tardari ad fugiendum H. 39. frigore 7. 24
taxo ſe exanimare 6. 30
tegere quem a conſpectu cujus 8. 15
tegmenta ſcutorum 2. 21
tela conjicere in quem 1. 26
a temeritate remota conſilia 8. 8
temo 4. 33
temperare ab injuria 1. 7. a maleficio, ibid.
non temperare ſibi, quin 1. 33
temperatiora loca 5. 12
tempeſtates ſecutæ ſunt 4. 3
tempeſtatibus naves detinentur 3. 12
in tempore Af. 3
tempore omni 2. 14
de tempore facere H. 33
tempus anni 1. 54
in tempus reliquum 3. 16
tempus tam neceſſarium 1. 16
tendere, *tentoria figere*, 6. 36
tendere ante ſigna Af. 17. cui manus 7. 48. ſub vallum 6. 36
tenent curſum equites 4. 26. naves 4. 28
tenere propoſitum C. 1. 83
non tenere ſe A. 11
teneri vento, quominus 4. 22
tenetur mons a 1. 22
tentare fortunam 7. 64. loca prærupta ex adſcenſu. 7. 86. opera 7. 73
tentoriolum Af. 47
tenuiſſima valetudo 5. 40

ſenuiter 3.13
teretes ſtipites 7.73
terga vertere 1.53. & 3.19
tergiverſatio Af. 8
terreſtres copiæ C. 3.10
terreus tumulus 1.43
territare 5.54. metu 5.6
terror incidit cui C. 3.13. mentem eripit A. 18
teſtamenta obſignare 1.39
teſtatior pœna 8.44. virtus 8.42
teſtudinem facere 2.6
teter odor C. 3.49
tetrarchæ C. 3.3. & A. 78. tigna tranſverſa C. 2.9. tranſverſaria C. 2.15
timere de quo Af. 11. loco cuidam 7.44. nihil de 3.3. rebus 4.16. receptui C. 3.69. ſibi Af. 25
in timorem pervenire C. 1.61
timor exercitum occupat 1.39. mentes animoſque perturbat 1.39. ortus eſt a 1.39
tirocinium exercitus Af. 31
tiro gladiator Af. 71
tolerare longius parcendo 7.71. vitam re 7.77
tollere clamorem 7.81. & 6.7
tormenta bellica 2.8
tormentis excruciatum interficere 6.18
torreri flamma 5.43
totæ copiæ A. 76
tractare conditiones C. 3.28
tragula *telum* 1.26. tranſicitur femur 5.35
trahi mente atque animo in partem C. 1.21
trajectus, *locus ubi trajicitur, fretum* A. 56
tranſcendere in 3.15. valles C. 1.68
tranſcurrentes remi C. 1.58
tradere arma ex 2.13. cui legiones 5.25. quid juventuti 6.13. ſe 8.43. ſe hoſtibus 7.77
tradit initia operum Minerva 6.16
traditur ſumma imperii 7.57
tranſducere copias flumen 1.12
transferre concilium 6.3
tranſgredi flumen 2.19
transjectus breviſſimus in 4.21. commodiſſimus in 5.2
tranſiicere femur lancea 8.48. gladio A. 52. ſe, *interficere*, Af. 88. ſe ad quem, *tranſire* C. 3.112
tranſilire ad hoſtem H. 19
tranſit in alia ſenatus 8.53. tempus C. 3.25
tranſitur flumen vado 7.55
tranſmarina auxilia A. 3
tranſmarinæ res 6.23
tranſmiſſus trajectus 5.2
tranare flumen A. 29
tranatare 1.53
transrhenani 4.16
tranſtra 3.13
tranſverſa foſſa 2.8. & C. 1.27
tranſverſum vallum contra mare C. 3.63
trepidantius timidiuſque agere quid C. 1.19
trepidatio rei ſubita A. 75
trepidatus 6.36
tribuere cui vitam H. 19. virtuti ſuæ, quod 1.13
tributa pendere 6.13
trichilæ C. 3.96.
triclinia ſtrata 8.51. & C. 3.96
trinum præſidium Af. 80
tripartito adire 6.6. diſtribuere H. 40. diviſus 7.67
triquetra inſula 5.13
trucidare oppida Af. 26
trunci arborum 4.17
tueri mare ab hoſtibus Af. 8
tum demum 1.50
tumultuari, *tumultum fieri*, 7.61
tumultuarii milites A. 34
tumultuoſius pervagari 7.45
tumulus manu factus A. 72. naturalis, ibidem
turbida tempeſtas C. 2.22
turbulentiſſimus homo C. 1.5
turmæ equitum 4.33
turmatim 8.18. & C. 3.93
turpitudinem delere 2.27
turres agere 3.21. excitare 8.9
turris ambulatoria A. 2. lignea C. 3.9. tanti oneris 2.30
turrin elephanti Af. 30
tutari inopiam C. 1.52
tutum reddere a quo 2.5
tutus ab hoſtibus 2.5

V

VAcant agri 4.3
vacatio militiæ 6.13
vacuum relinquere locum 7.25
vacuus a defenſoribus 2.12
vada anguſto tranſitu A. 14
vadis fluminis perrumpere 1.9
in vadis navis conſiſtit 3.13
vado flumen tranſitur 1.6
vadoſum mare C. 1.25
vadum fluminis 5.58

vadimonio teneri A. 49
vagari late 1. 2
valere bene exercitu A. 60
valet auctoritas cujus apud 1. 17
vallis in altitudinem depreſſa 8. 9
vallum cæcum C. 1. 28. manu ſcindere 5. 51
vaſa conclamare C. 1. 66
vaſtare fines civibus 8. 24
vaticinatio 1. 50
vectibus promovere ſaxa C. 2. 11
vectigalem quem habere 3. 8
vectigalem ſibi facere populum 4. 3
vectigales regis Af. 8
vectorium navigium 5. 8
vectura frumenti C. 3. 42
vehemens fuga 8. 48
vehementiſſimus curſus 8. 15
velis reguntur navis onera 3. 13
velocitate mirabili præditus Af. 69
velocitatis ſummæ homo 8. 36
venæ fontis 8. 43
in venationibus eſſe 4. 1
vendere ſub corona 3. 16
venditionem indicere Af. 90
dum veniatur ad C. 1. 87
venire alicui in amicitiam 6. 5. in deditionem C. 3. 99
veniſſe poſtulatum 1. 31
venit res ad conditionem H. 5. 5
ventitare 4. 3. ad quem 5. 27
vento ſe dare 3. 13
quo ventus fert 3. 15
ventus ſævire cœpit 3. 13
verba atque orationem adverſus quem habere C. 2. 18
verberat fluctus Af. 1
vere primo 6. 2
veriſimile magis eſt quod 3. 13
veriſimilis cauſa 8. 1
veritus, ut ſuſtiuere non poſſet 5. 47. * *Ciaconii cod.* ne ſuſtinere non poſſet. *Adi & Manut. in h. l.*
vernacula legio A. 57
vernaculi milites A. 53
verſari in cæde H. 24. in culpa ſimili C. 3. 110. in periculo 2. 26. in prælio 1. 48. inter aciem 1. 52
verſat quem certamen 5. 44
vertere in bonum C. 3. 73. in fugam hoſtem Af. 17
veſpere primo C. 2. 43
ſub veſperum 7. 60
veſtigia prælii 8. 20
e veſtigio temporis C. 2. 26
in veſtigio temporis 7. 25
veſtire quid aggere 7. 23
veritus navibus 5. 9
verutum 5. 44
veteres cauſſæ 1. 43
vetuſto uſu edoctus Af. 27
via bidui 6. 6
viam tridui procedere 1. 38
viator, *apparitor*, Af. 57
viatores, *ὁδοιπόροι* 4. 5
vicatim diſtributi A. 5
vicinitas propinqua 8. 7
vicinitatibus nota loca 6. 33
victor exercitus 7. 20
victrices naves A. 11
vigilia noctis IV. Af. 67. tertia 1. 12. & 4. 23. quarta C. 1. 22
vim & contumeliam perferre 3. 13. facere 1. 8
viminibus contextum C. 2. 2
vim maximam habere ad 6. 16
per vim tentare quid 1. 14
vincit ſententia C. 1. 67
vindicare in libertatem C. 1. 22. quos gravius 3. 16
vineæ. *machinæ* 2. 12. & 7. 27
vineas agere 2. 12
violare fines 6. 31
vires alere 4. 1
virgulta 3. 18
virilitas A. 70
viritim A. 65. diſtribuere 7. 71
virtus animi 7. 59
vis fluminis 4. 15. magna armaturæ Af. 1
viſus Cypri C. 1. 3
vitiis tempeſtatis C. 3. 28
vitium caſtrorum C. 1. 81. commune naturæ C. 2. 4. fecit turris ab imo uſque H. 19
vivere piſcibus atque ovis 4. 10. lacte 4. 1. pecore 4. 1
ulciſci hoſtem pro injuriis 5. 38
ultra quem caſtra ponere 1. 48
ultro citroque commeare Af. 20. legatos mittere 1. 42
ululatu & clamore 7. 80
ululatum tollere 5. 37
umbilici fine ingredi per mare Af. 85
uni Ubii 4. 16
vocare ad arma C. 1. 75
vocat res neceſſario, ut H. 24
voce magna dicere 4. 25
voluntarii 5. 56
voluntas in quem ſumma 1. 19
quid voluntatis ſuæ eſſet C. 3. 109
voraginoſum ſolum H. 29
vota nuncupare C. 1. 6
urbanæ res 7. 6
urbanus motus 7. 1
ad urbem eſſe 6. 1

urgere in oppidum Af. 6
ex uſu eſt 1. 50
uſui magno eſſe 7. 41
uſum habere in re militari 1. 39. in caſtris 1. 39
uſus venit 7. 80
uſu temporum C. 1. 51
ut &, & 1. 2
ut *pro* quamvis 3. 9
utrimque pugnatum eſt 1. 50
vulgo procedere C. 1. 74
vulgus militum 1. 46
vulnere afficere H. 9
vulneribus confectus 2. 23
vultum & aciem oculorum cujus ferre non poſſe 1. 39
vultum fingere 1. 39

FINIS.

NOI RIFORMATORI

Dello Studio di Padova.

AVendo veduto per la Fede di reviſione, e approvazione del P. F. *Antonio Girolamo Cagnacci Inquiſitore di Padova* nel libro intitolato, *C. Julii Cæſaris Commentarii de Bello Gallico*, *& Civili*, *cum utriuſque ſupplementis ab A. Hirtio*, *vel Oppio adjectis &c.* non v'eſſer cos' alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per Atteſtato del Segretario Noſtro, niente contro Principi, e buoni coſtumi, concediamo Licenza a *Gio: Manfrè Stampatore*, che poſſi eſſere ſtampato, oſſervando gli ordini in materia di Stampe, e preſentando le ſolite copie alle Pubbliche Librerie di Venezia, e di Padova.

Dat. 22. Febraro 1733.

(Gio: Franceſco Moroſini Cav. Rif.
(Andrea Soranzo Proc. Rif.
(Pietro Grimani Cav. Proc. Rif.

Agoſtino Gadaldini Segretario.

1733. 26. Febraro

Regiſtrato nel Magiſtrato Eccellentiſſimo contro la Beſtemmia.

Angelo Legrenzi Segretario.

MAG 2022338

Digitized by Google

56

Digitized by Google